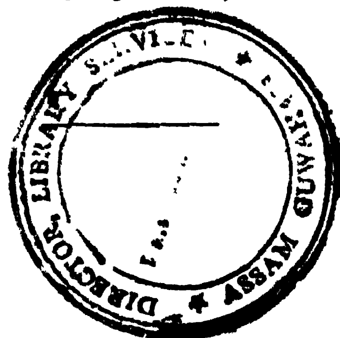
অসমীয়া

প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণ

প্ৰথম সংস্কৰণ

১৯৮৯ ইং

লেখক—

শ্ৰীজিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য, ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী

অৱসৰপ্ৰাপ্ত শিক্ষক

কামৰূপ একাডেমী উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়।

গুৱাহাটী-৭৮১০০৩

Asomiya Proyog Ratnamala Vyakaran written by Sri Jitendra Nath Bhattacharya Vyakaran Sastri and published by M/s Hemkosh Prakashan, M. R. Dewan Road, Chandmari, Guwahati-781003.

প্ৰথম সংস্কৰণ ঃ
১৯৮৯ (জানুৱাৰী)

শ্ৰীযুত জিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য, ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী,
অৱসৰ প্ৰাপ্ত শিক্ষক
কামৰূপ একাডেমী উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়
গুৱাহাটী-৭৮১ ০০৩

প্ৰকাশ আৰু পৰিবেশক ঃ
হেমকোষ প্ৰকাশন
মণিৰাম দেৱান পথ, চান্দমাৰী
গুৱাহাটী-৩

মূল্য ঃ ৩৫.০০ টকা মাত্ৰ

ছপা ঃ
হেমকোষ প্ৰিণ্টাৰ্ছ
শিলপুখুৰী, গুৱাহাটী-৭৮১০০৩

স্মৃতি-তৰ্পণ

যিজন মহাপুৰুষৰ কৃপাত সংসাৰত উপজি দুই চকু মেলি লাহে
লাহে সাধাৰণ জ্ঞান লাভ কৰিবৰ আশাত এখোজ দিবলৈ
প্ৰয়াস কৰিলোঁ সেইজন মোৰ পৰম আৰাধ্য
পিতৃদেৱতা স্বৰ্গীয় ৺হৰেশ্বৰ ভট্টাচাৰ্য্য উপাধ্যায়
ভাগৱত ৰাগীশ দেৱৰ স্মৃতি চাৰণত
এই ক্ষুদ্ৰ গ্ৰন্থখনকে তৰ্পণ কৰিলোঁ।

ইতি—

লেখক

২২।১২।১৯৮৮ ইং

গুৱাহাটী।

লেখকৰ নিবেদন ঃ—

ভাৰতবৰ্ষত অতীত কালৰ পৰাই বিভিন্ন ভাষাসমূহৰ ব্যৱহাৰিক শৃঙ্খলা ৰক্ষা কৰিবৰ কাৰণে প্ৰান্তীয় ভাষাবোৰৰ ব্যাকৰণ পুথি প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল যদিও সংস্কৃত ভাষা জগতত পণ্ডিতসকলে ধাৰণা কৰা মতে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব্ব ষষ্ঠৰ পৰা অষ্টম শতিকাৰ ভিতৰত ৰচিত হোৱা "পাণিনি ব্যাকৰণ" খনেই সৰ্ব্বভাৰতীয় ভিত্তিত শিক্ষিত সকলো সমাজৰে গ্ৰহণযোগ্য হৈছিল। সকলোৱে সংস্কৃত ভাষাত উক্ত ব্যাকৰণখনকেই ব্যৱহাৰ কৰিছিল বুলি জনা যায়। তাৰ পিছত বহু শতিকা পাৰ হৈ যোৱাত ১৪৯০ শকাব্দত পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ পণ্ডিত মহামহোপাধ্যায় ৺পুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যাবাগীশ মহোদয়ে সংস্কৃত ভাষাত "প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণ" নাম দি আন এখন ব্যাকৰণ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল আৰু পাণিনি ব্যাকৰণৰ পিছতে সংস্কৃত ৰত্নমালা ব্যাকৰণখনে ভাৰতত সংস্কৃত শিক্ষা জগতত আজিলৈকে এখন বিশিষ্ট স্থান অধিকাৰ কৰি আছিছে। সেই সংস্কৃত ৰত্নমালা গ্ৰন্থখনকেই "অসমীয়া প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণ" নাম দি নতুনকৈ লিখি উলিওৱা হৈছে। এই গ্ৰন্থখনত মূল সংস্কৃত সূত্ৰবোৰৰ সৰল সংস্কৃত ব্যাখ্যা সহ সৰলাৰ্থ হিচাপে অসমীয়া ভাষাত লিখি প্ৰকাশ কৰা হৈছে আৰু সূত্ৰবোৰৰ যথা সম্ভৱ এটাকৈ সংস্কৃত উদাহৰণো ইয়াত সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। এই কিতাপখন পাণ্ডুলিপি অৱস্থাতে এজন সংস্কৃত অধ্যাপকৰ দ্বাৰা শুদ্ধাশুদ্ধি পৰীক্ষা কৰোৱাৰ পিছত আৰু ইয়াক ছপাশালত দিয়াৰ আগতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃত বিভাগৰ মুৰব্বী অধ্যাপক প্ৰথিতযশা পণ্ডিত শ্ৰদ্ধেয় ডঃ শ্ৰীযুত মুকুন্দ মাধৱ শৰ্ম্মা কাব্যতীৰ্থদেৱে কিতাপখন

পঢ়ি চাই মন্তব্য কৰি লিখিছে যে :—

শ্ৰীযুত জিতেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণশাস্ত্ৰী ডাঙৰীয়াই অসমৰ গৌৰৱ পুৰুষোত্তম বিদ্যাবাগীশৰ দ্বাৰা ৰচিত প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণৰ এটি সৰল সংস্কৃত ব্যাখ্যা আৰু সৰল অসমীয়া ব্যাখ্যাৰে সৈতে এটি নতুন অসমীয়া সংস্কৰণ যুগুতাই উলিয়াইছে। সুদীৰ্ঘ শিক্ষকতা জীৱনৰ পাছত অৱসৰ গ্ৰহণ কৰাৰ পিছত বহু পৰিশ্ৰম কৰি তেখেতে এই গ্ৰন্থখন লিখিছে। এই গ্ৰন্থ প্ৰকাশিত হ'লে অসমৰ টোলসমূহৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলৰ বাবে এটা ডাঙৰ অভাৱ পূৰণ হ'ব। সাধাৰণ জিজ্ঞাসু ব্যক্তিসকলেও সততে নাম শুনি থকা অথচ সহজে পঢ়িব নোৱাৰা এই পুথিখন সহজতে পাব পাৰিব। আশা কৰোঁ সুধী সমাজেও এই গ্ৰন্থখন আদৰি ল'ব। এই কামটো সমাধা কৰাৰ বাবে শ্ৰীযুত ভট্টাচাৰ্য্যলৈ মোৰ আন্তৰিক অভিনন্দন জনাইছোঁ। ইতি

শ্ৰীমুকুন্দমাধৱ শৰ্মা

[ড০ মুকুন্দমাধৱ শৰ্মা, এম.এ., পি-এইচ.ডি., ডি লিট., কাব্যতীৰ্থ, অধ্যক্ষ, সংস্কৃত বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়। ৫-৬-১৯৮৬]

এইখিনিতে মই পণ্ডিত ডঃ শ্ৰীশৰ্মাদেৱলৈ মোৰ আন্তৰিক অভিনন্দন জনাইছো। কিতাপখনৰ শুদ্ধাশুদ্ধি পৰীক্ষক কামৰূপ জিলাৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰৰ এখন মডেল টোলৰ প্ৰাক্তন অধ্যাপক পণ্ডিত শ্ৰীযুত হৰেশ্বৰ ভাগৱতী ব্যাকৰণ ন্যায়শাস্ত্ৰী দেৱলৈও মোৰ আন্তৰিক শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰিছোঁ। অসমৰ যোৰহাট জিলাৰ জগন্নাথ বৰুৱা মহাবিদ্যালয়ৰ সংস্কৃত বিভাগৰ মুৰব্বী আৰু প্ৰাক্তন অধ্যক্ষ পণ্ডিত শ্ৰীযুত ভৱকৃষ্ণ মিশ্ৰদেৱেও কিতাপখনৰ পাণ্ডুলিপি পঢ়ি মন্তব্য কৰিছে যে—

পণ্ডিত শ্ৰীযুত জিতেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণশাস্ত্ৰী এগৰাকী প্ৰাচীন পদ্ধতিত পঢ়া ব্যাকৰণৰ পণ্ডিত। মহামহোপাধ্যায় পুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যাবাগীশ মহোদয় প্ৰাচীন কামৰূপৰ অদ্বিতীয় পণ্ডিত আছিল। তেখেতে 'প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণ' ৰচনা কৰি প্ৰাচীন কামৰূপ অৰ্থাৎ বৰ্তমানৰ অসমৰ খ্যাতি সমগ্ৰ ভাৰততেই বিস্তাৰিত কৰিছিল।

"অসমীয়া প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণ" নাম দি পণ্ডিত শ্ৰীজিতেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণশাস্ত্ৰীদেৱে অশেষ পৰিশ্ৰম কৰি "প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণ"ৰ এটি অসমীয়া ব্যাখ্যাত্মক অনুবাদ কৰি সংস্কৃতপ্ৰেমী, বিশেষকৈ ৰত্নমালা ব্যাকৰণৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ এটা ডাঙৰ অভাৱ পূৰণ কৰিছে। অসমত অধিক সংখ্যক টোলতেই শ শ বছৰ ধৰি প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণৰ অধ্যয়ন অধ্যাপন প্ৰচলিত হৈ আহিছে। এই ব্যাকৰণৰ পণ্ডিতসকলে কিছুকাল আগলৈকে সৰ্ব্বভাৰতীয় পণ্ডিত সমাজত নিজকে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছিল।

এই প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণৰ অসমীয়া ব্যাখ্যাত্মক অনুবাদ গ্ৰন্থখন হাতে লিখা অৱস্থাতে চাই বৰ সন্তোষ লাভ কৰিছোঁ। আমাৰ টোলসমূহৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উপৰিও মহাবিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবেও এই গ্ৰন্থখন যথেষ্ট সহায়ক হব বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস। সিদ্ধান্ত কৌমুদী প্ৰভৃতি ব্যাকৰণৰ কঠিন সূত্ৰবোৰ বুজিবলৈ এই গ্ৰন্থখনে যথেষ্ট সহায় কৰিব।

এই গ্ৰন্থখন সোনকালে প্ৰকাশিত হৈ উঠিলে অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু সংস্কৃত প্ৰেমীসকলৰ এটা বহুদিনীয়া অভাৱ পূৰণ হ'ব। পণ্ডিত ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰীদেৱে যাতে ভৱিষ্যতে সংস্কৃতৰ সেৱা

অসমীয়া ৰাইজলৈ আগবঢ়াব পাৰে তাৰ বাবে আশা ৰাখিলোঁ। তেখেতলৈ আমাৰ ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ। ইতি—

ড়াঃ শ্ৰীভবকৃষ্ণ মিশ্ৰ
প্ৰাক্তন অধ্যক্ষ (সংস্কৃত বিভাগৰ
মূৰব্বী অধ্যাপক), জগন্নাথ বৰুৱা
মহাবিদ্যালয়, যোৰহাট।
৭।১২।৮৬ ইং

এই কাৰ্য্যই মোক উৎসাহ দিয়াৰ কাৰণে পণ্ডিত শ্ৰীযুত মিশ্ৰ-দেৱলৈ মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। সংস্কৃত ভাষাৰ প্ৰতি একান্ত আগ্ৰহী ভাষাবিদ্ পণ্ডিত ডঃ শ্ৰীযুত প্ৰমোদচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য্য দেৱে মোক কিতাপখনিৰ বাবে দিহা পৰামৰ্শ দি উৎসাহিত কৰা বাবে তেখেতলৈও মোৰ শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰিছোঁ।

ছপাশালৰ কথা :

বৰ্ত্তমান সময়ত আখৰ মুদ্ৰণৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ পদ্ধতি আৰু অসমীয়া ভাষাৰ যুক্তাক্ষৰ ছপা কৰাৰ জটিল সমস্যাৰ বিষয়ে বাতৰি কাকত-বাৰ্ত্তালোচনী আদিত ভাষাবিদ পণ্ডিতসকলৰ মতামত প্ৰকাশ হোৱা দেখা যায়। তাৰপৰা বুজিব পাৰি যে অসমীয়া ভাষাৰ দৰে সংস্কৃত ভাষাত অসমীয়া হৰফত কিতাপ ছঁপা কৰাটোও সহজসাধ্য নহয়। সেয়েহে মূল সংস্কৃত কিতাপখনৰ সূত্ৰত থকা পদবোৰৰ যি ছন্দোবদ্ধ পদ লালিত্য আছিল নতুনকৈ ছপা কৰা কিতাপখনত সেই ছন্দ বা পদ লালিত্যৰ সাদৃশ্য কিছু ক্ষেত্ৰত ৰক্ষা কৰাটো সম্ভৱ হোৱা নাই। 'এই কিতাপখনত থকা সংস্কৃত সন্ধিবোৰৰ কিছু অংশৰ ক্ষেত্ৰত দুটা পদৰ মাজত এটা ডেচ অৰ্থাৎ (—) চিনটো ব্যৱহাৰ কৰি সম্ভাব্য সন্ধিৰ কথা বুজাবৰ যত্ন কৰা হৈছে।

উদাহৰণ :

উদাহৰণৰ ক্ষেত্ৰত মাত্ৰ এটা সংস্কৃত শব্দৰে বুজাব খোঁজা হৈছে। কাৰণ বাক্যাংশ স্বৰূপ উদাহৰণৰ উদ্দেশ্যবাচক পদ এটাহে দিয়া

হৈছে আৰু কেতিয়াবা উদাহৰণৰ বিকল্প ৰূপো দিয়া হৈছে। কিতাপখনিৰ শেষৰ ভাগত সংস্কৃত আৰু অসমীয়া শব্দৰ একেলগে এটা শুধৰণি খণ্ড দিয়া হৈছে আৰু তাৰদ্বাৰা বহু পৰিমাণে ভুলৰ হাত সাৰিব পৰা হ'ব বুলি আশা কৰা হৈছে। কিন্তু একে পৃষ্ঠাত থকা শব্দৰ একাধিক ভুল এবাৰহে শুধৰোৱা হৈছে। তথাপিও "মুনীনাঞ্চ মতিভ্ৰমঃ" আৰু সেই ভ্ৰম আগলৈ আঙুলিয়াই দিবৰ কাৰণে সুধীসকলৰ ওচৰত সনিৰ্বন্ধ অনুৰোধ জনালোঁ। মই বহুদিনৰ পৰা অশেষ কষ্টৰ মাজেৰে কিতাপখন লিখি উলিয়াই ইয়াক ছপা কৰিবৰ বাবে কিছুদিন ব্যৰ্থকাম হৈ আছিলোঁ, কাৰণ মোৰ আৰ্থিক অৱস্থা তেনে সুচল নহয়। অৱশেষত হেমকোষ প্ৰিণ্টাৰ্ছৰ স্বত্বাধিকাৰী বন্ধুবৰ শ্ৰীযুত দেৱানন্দ বৰুৱাদেৱে এই কিতাপখন ছপা কৰাৰ দায়িত্ব হাত পাতি লোৱাত ইয়াৰ প্ৰথম সংস্কৰণৰ স্বত্ব উক্ত শ্ৰীবৰুৱাদেৱৰ ওপৰত অৰ্পণ কৰিলোঁ; মই তেখেতৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ হৈ থাকিলো।

আমাৰ দেশত সংস্কৃত ৰত্নমালা ব্যাকৰণৰ সৰল সংস্কৃত ব্যাখ্যাৰ যি প্ৰয়োজন আৰু তাক সহজতে বুজি পাবৰ কাৰণে যি মাতৃভাষাৰ আৱশ্যক হয়, অতীতৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে তাৰ অভাৱ দূৰীভূত হোৱা নাই। সেয়েহে "অসমীয়া প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণ" প্ৰকাশ হোৱাৰ পৰা উক্ত অভাৱ সামান্যভাৱে হলেও দূৰ হ'ব বুলি আশা কৰা হৈছে। অসমৰ বৰ্তমানৰ সংস্কৃত মডেল টোলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ লগতে অন্যান্য শিক্ষানুষ্ঠানৰ শিক্ষাৰ্থীসকলেও এই কিতাপখন অধ্যয়ন কৰিলে অনায়াসে সংস্কৃত ভাষা আয়ত্ত কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ব। ইয়াৰ উপৰিও আমাৰ দেশৰ সংস্কৃত আৰু বিভিন্ন ভাষাবিদ্ ভাষা-প্ৰেমী পণ্ডিতসকলৰ পৰা এই কিতাপখনে সমাদৰ লাভ কৰিব বুলি আশা কৰিলোঁ। সদৌশেষত আশা কৰোঁ যে অসমীয়া প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণ কিতাপখনে আমাৰ সমাজৰ যৎসামান্য উপকাৰ সাধন কৰিলেও এই অভাজন লেখকৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হোৱা বুলি মানিম। ইতি—

নৱগিৰি পথ
গুৱাহাটী—৭৮১ ০০৩

বিনয়াবনত—
শ্ৰীজিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য,
ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী।
অৱসৰপ্ৰাপ্ত শিক্ষক
কামৰূপ একাডেমী উচ্চতৰ
মাধ্যমিক বিদ্যালয়।
তাং—২২।১২।১৯৮৮ ইং

সূচীপত্ৰ

ওঁ তৎ সৎ

মঙ্গলাচৰণম্ ।

(ক) শ্ৰীনন্দসূনোৰ্ব্বদনাৰবিন্দ মুপাস্মহে যত্ৰ নিতান্তমেৱ ।
স্ফুৰচ্ছ্ৰুতীনাং পৰমং ৰহস্যং স্মিতশ্ৰিয়ানন্দময়ংৱিভাতি ॥

ব্যাখ্যা—শ্ৰীনন্দসূনোঃ (শ্ৰীকৃষ্ণস্য) ৱদনাৰৱিন্দং (মুখকমলং) যত্ৰ (যস্মিন্ মুখকমলে) স্মিত শ্ৰিয়া (ঈষদ্ধাস কান্ত্যা) নিতান্তমেৱ (অনৱৰতমেৱ) শ্ৰুতীনাং (ৱেদানাং) পৰমং ৰহস্যং (উপনিষদ্-ভাগঃ) ৱিভাতি (শোভতে) কিংচ-আনন্দময়ং (ব্ৰহ্মপ্ৰতিপাদকং) তৎ (মুখ কমলম্) ৱয়মুপাস্মহে (আৰাধয়ামঃ ।)

সৰলাৰ্থ—যি নন্দকুমাৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখপদ্মৰ পৰা ৱেদ-শ্ৰুতি-স্মৃতি আদিৰ গোপনীয় পৰম ৰহস্য-তত্ত্ব প্ৰকাশিত, যাৰ মধুৰ মিচিকীয়া হাঁহিৰে ব্ৰহ্ম প্ৰতিপাদ্য আনন্দদায়ক শোভা বিৰাজমান সেই মুখ পদ্ম শ্ৰীকৃষ্ণক আমি সদায় আৰাধনা কৰোঁ।

(খ) অমৃতাধিক মাধুৰী ধুৰীণা ধনিৰ্য্যাস গুনোৰ্জ্জিতেনৱেণোঃ ।
ৰণিতেন জগন্তি ৰঞ্জয়ন্তং ভগৱন্তং ঘনকান্তিমন্তমীড়ে ॥

ব্যাখ্যা—অমৃতাধিক (অমৃত মাধুৰ্য্যাধিক) মাধুৰী (মধুৰত্বম্) ধুৰীণা (ৱাহকস্যাশ্ৰয়ঃ) যোহধৰস্তস্য নিৰ্য্যাসঃ (ৰসঃ) তস্য গুণঃ (মাধুৰ্য্যম্) তেন উৰ্জ্জিতেন (মাধুৰ্য্যাতিশয়েন) ৱেণোঃ (ৱংশ্যস্য) ৰণিতেন (শব্দেন) জগন্তি (লোকত্ৰয়ম্) ৰঞ্জয়ন্তং (আনন্দয়ন্তং) ঘনকান্তিমন্তম্ (ঘনকান্তিযুক্তম্) ভগৱন্তম্ (শ্ৰীকৃষ্ণম্) ঈড়ে (স্তৌমি)।

সৰলাৰ্থ—যি অমৃততকৈও মধুৰ, সমস্ত সুৰৰ লহৰ বহন কাৰী যাঁহৰ বাঁহীৰ সুমধুৰ ধ্বনিৰ দ্বাৰা বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ আনন্দদায়ক সেই মেঘশ্যাম বৰ্ণ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক আৰাধনা কৰোঁ।

(গ) শ্ৰীমল্লদেৱস্য গুণৈকসিন্ধো ৰ্মহীমহেন্দ্ৰস্য যথানিদেশম্ ।
যত্নাৎ প্ৰয়োগোত্তম ৰত্নমালা ৱিতন্যতে শ্ৰীপুৰুষোত্তমেন ॥

ব্যাখ্যা—গুণৈক সিন্ধোঃ (সমুদ্ৰৱদ্গুণেনপূৰ্ণস্য) শ্ৰীমল্লদেৱস্য (মল্ল-

[illegible]

দেৱনাম্নঃ) মহীমহেন্দ্ৰস্য (ভূপতেঃ) যথা নিদেশাম্ (নিদেশ্যাতি-ক্ৰমেন) যত্নাৎ (যত্নেন) প্ৰয়োগোত্তম ৰত্নমালা (পুস্তিকা) শ্ৰীপুৰু-ষোত্তমেন (পুৰুষোত্তম নাম্না গ্ৰন্থকাৰেণ) বিতন্যতে (বিস্তাৰ্য্যতে)।

সৰলাৰ্থ—গুণৰ সাগৰ কোচবিহাৰ নগৰাধি পতি মহাৰাজ শ্ৰীমল্ল দেৱৰ অনুৰোধক্ৰমে মহামহোপাধ্যায় শ্ৰীপুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্যে, বিদ্যাবাগীশ পণ্ডিত এজনে প্ৰয়োগোত্তম ৰত্নমালা নামৰ ব্যাকৰণ গ্ৰন্থখন যত্নেৰে সৈতে ৰচনা কৰিলে।

(ঘ) মহতামপি হৃদ্বিভাৱনীয়ৈ র্মহনীয়ৈ গু´ণবৃদ্ধিমৎ প্ৰয়োগৈঃ।
ৰচিতাংপুৰোষোত্তমেনবালাঃ প্ৰতিভায়ৈ পৰিধত্ত
ৰত্নমালাম্ ॥

ব্যাখ্যা—হে বালাঃ (শিশবঃ) প্ৰতিভায়ৈ (বুদ্ধি প্ৰকাশায়) গুণ বৃদ্ধিমৎ (গুণাঃ-ইক্ স্থানোত্তৰা এ-ও-অৰ্-অলঃ, স্বৰস্থানোত্তৰা আ-ঐ-ঔ প্ৰভৃতয়শ্চ) প্ৰয়োগৈঃ (সুপ্‌তিঙন্ত পদৈঃ) মহতামপি বিদ্যাৱতামপি) হৃদ্‌বিভাৱনীয়ৈঃ (চিত্তেন চিন্তনীয়ৈঃ) মহনীয়ৈঃ (প্ৰশস্তৈঃ) পুৰুষোত্তমেন (পুৰুষোত্তম নাম্না গ্ৰন্থকাৰেণ) ৰচিতাম্ (প্ৰকাশি-তাম্) ৰত্নমালাম্ নামকম্ গ্ৰন্থম্ পৰিধও (স্বীকুৰুত)।

সৰলাৰ্থ—হে ল'ৰাসকল, নিজৰ প্ৰতিভা বৃদ্ধিৰ কাৰণে মহান পণ্ডিত-সকলৰ অন্তৰ নিগৰিত চিন্তা শক্তিৰ মোহনীয় গুণ বৃদ্ধি আদিৰ (গুণ—ইক্‌সংজ্ঞা বৰ্ণৰ ঠাইত হোৱা এ-ও-অৰ্-অল্ আৰু স্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত হোৱা আ-ঐ-ঔ প্ৰভৃতি বৃদ্ধি) আৰু সুপ্ তিঙন্ত পদৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট পুৰুষোত্তম পণ্ডিতৰ দ্বাৰা ৰচনা কৰা ৰত্নমালা ব্যাকৰণ গ্ৰহণ কৰাহঁক।

(ঙ) দৰ্ভোদৰাঙ্কুৰ ধিয়ঃ সুধিয়ঃ প্ৰসাদ্য-বিজ্ঞাপয়ে যদহমত্ৰ
মনোনিধত্ত।
এতেষু মদ্বচন কৈৰৱ কোৰকেষু যুষ্মৎ প্ৰসাদ-শৰদিন্দুৰুচঃ
স্ফুৰন্তু ॥

ব্যাখ্যা—হে সুধিয়ঃ (পণ্ডিতাঃ), দৰ্ভোদৰাঙ্কুৰধিয়ঃ (কুশাগ্ৰইৱতীক্ষ্ণ বুদ্ধয়ঃ) যুষ্মান্ প্ৰসাদ্য (যুষ্মান্ প্ৰসন্নান্ কৃত্বা) যদহং বিজ্ঞাপয়ে (নিবেদয়ে) অত্ৰ (ব্যাকৰণ গ্ৰন্থে) মনো নিধত্ত (চিত্তমাৰোপয়ত)। এতেষু (বক্ষমানেষু) মদ্বচন কৈৰৱকোৰকেষু (মম ৰচনান্যেৱ

কুমুদকলিকাঃ,তেষু) যুষ্মৎ প্ৰসাদঃ (যুষ্মাকমনুগ্ৰহা এৱ) শৰদিন্দু-ৰুচঃ (শৰচ্চন্দ্ৰ কান্তয়ঃ) স্ফুৰন্তু (প্ৰসৰন্তু))। যথা—কুমুদ-কলিকাঃ শৰচ্চন্দ্ৰ কিৰণেন বিকশিতা ভৱন্তি তথা যুষ্মদ্ প্ৰসা-দেন মম বাক্যানি প্ৰসাৰিতা ভৱন্তীতিভাৱঃ।

সৰলাৰ্থ—হে পণ্ডিতসকল! কুশাগ্ৰসদৃশ তীক্ষ্ণ বুদ্ধিসম্পন্ন আপোনা-লোকৰ সন্তুষ্টিৰ কাৰণে মই (পুৰুষোত্তম পণ্ডিতে) যি কৈছো এই বিষয়ত অৰ্থাৎ এই ব্যাকৰণত মনোনিবেশ কৰাহঁক। মোৰ (পণ্ডিতৰ) কুমুদ কলিৰ দৰে বাক্যসমূহত আপোনালোকৰ অনু-গ্ৰহেই শৰৎকালৰ চন্দ্ৰ কিৰণৰ দৰে প্ৰভা প্ৰবাহিত হওক। অৰ্থাৎ চন্দ্ৰ কিৰণত যিদৰে কুমুদকলি বিকশিত হয় সেইদৰে আপোনালোকৰ দ্বাৰা মোৰ বাক্যবোৰ প্ৰসাৰিত হওক। ০০

সংজ্ঞা প্ৰকৰণম্।

১। অকাৰাদি ক্ষকাৰান্তা ৱৰ্ণমালাঽনুৱৰ্ত্ততে।

ব্যাখ্যা—স্বৰাদি সংজ্ঞা বিধানাৰ্থম্—অকাৰাদি ক্ষকাৰান্তাঃ (অকাৰমাৰভ্য ক্ষকৰ পৰ্য্যন্তাঃ ৱৰ্ণমালা যথা—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ ৠ ঌ ৡ এ ঐ ও ঔ অং অঃ ক খ গ ঘ ঙ চ ছ জ ঝ ঞ ট ঠ ড ঢ ণ ত থ দ ধ ন প ফ ব ভ ম য ৰ ল ৱ শ ষ স হ ক্ষ ইতি পঞ্চাশদ্ ৱৰ্ণ শ্ৰেণী অনু (অগ্ৰম্) ৱৰ্ত্ততে (নদীস্ৰোতৱদুত্তৰোত্তৰমধিকুৰুতে)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ আদি সংজ্ঞা বিধানৰ কাৰণে অকাৰৰ পৰা ক্ষকাৰ পৰ্য্যন্ত পঞ্চাশ প্ৰকাৰৰ বৰ্ণমালা যেনে—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ ৠ ঌ ৡ এ ঐ ও ঔ অং অঃ ক খ গ ঘ ঙ চ ছ জ ঝ ঞ ট ঠ ড ঢ ণ ত থ দ ধ ন প ফ ব ভ ম য ৰ ল ৱ শ ষ স হ ক্ষ বৰ্ণ শ্ৰেণীয়ে নদীৰ সোঁতৰ দৰে আগলৈকে অধিকাৰ কৰা হ'ব।

২। তস্যামকাৰাদৌকাৰং যাৱদ্বৰ্ণাঃ স্বৰাঅচঃ।

ব্যাখ্যা—তস্যাং (ৱৰ্ণমালায়াম্) অকাৰাদৌকাৰং (অকাৰমাৰভ্য ঔ কাৰং যাৱৎ) ৱৰ্ণাঃ (চতুৰ্দ্দশৱৰ্ণাঃ) স্বৰাঃ (স্বৰসংজ্ঞকাঃ) অচ শ্চ (অচ্ সংজ্ঞকাশ্চ ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—এই বৰ্ণমালাৰ ভিতৰত অকাৰৰ পৰা ঔকাৰলৈকে চৈধ্যটা বৰ্ণৰ স্বৰ আৰু অচ্ সংজ্ঞা হ'ব।

৩। অকাৰাদয় ৯দন্তাঃ সমানাঃ স্যুৰকশ্চতে।

ব্যাখ্যা—অকাৰাদয় ৯ দন্তাঃ (অকাৰমাৰভ্য ৯ কাৰ পৰ্য্যন্তাঃ) সমানাঃ (সমান সংজ্ঞকাঃ) স্যুঃ (ভবেয়ুঃ) তে (অকাৰাদয় ৯ দন্তাঃ দশ-বৰ্ণাঃ) অকশ্চ (অকসংজ্ঞঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পৰা দীৰ্ঘ ৯ কাৰ পৰ্য্যন্ত এই দহোটা বৰ্ণৰ সমান্ আৰু অক্ সংজ্ঞা হ'ব।

দহোটা বৰ্ণ যেনে—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ ৠ ৯ ৡ।

৪। সস্থানাকৌ সৰ্বৰ্ণঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সস্থানাকৌ (সমান স্থানোচ্চাৰণীয়ৌ) দ্বাৱকৌ মিলিতৌ সৱৰ্ণঃ (সৱৰ্ণ সংজ্ঞঃ স্যাৎ)। তত্ৰ—অ-আ, আ-অ, অ-অ, আ-আ, ইতি প্ৰকাৰ চতুষ্টয়েনাপি ভৱতীত্যৰ্থঃ। এৱমিকাৰাদি চতুৰ্য্যুগমস্য চ সৱৰ্ণঃ সংজ্ঞঃ স্যাৎ। ঋ ৱৰ্ণ ৯ ৱৰ্ণয়োৰপি সৱৰ্ণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মুখৰপৰা সমান ভাৱে উচ্চাৰণ হোৱা বৰ্ণ যেনে—অ আ, আ অ, অ অ, আ আ, এইদৰে দুটাকৈ লগ হোৱা অক্ বৰ্ণৰ সৱৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব। তেনেকৈ ই ঈ, উ ঊ, ঋ ৠ ৯ ৡ বৰ্ণবো উক্ত ধৰণে চাৰিপ্ৰকাৰে সৱৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব।

৫। সাৱৰ্ণ্যমৃ ৯ ৱৰ্ণয়োঃ।

ব্যাখ্যা—ঋ ৯ ৱৰ্ণয়োঃ (ঋ ৱৰ্ণ ৯ ৱৰ্ণয়োঃ) অপি সাৱৰ্ণ্যং (সাৱৰ্ণ্য সংজ্ঞকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঋ কাৰ আৰু ৯ কাৰৰ সাৱৰ্ণ্য সংজ্ঞা হ'ব।

৬। অ ই উ ঋ ৯ হ্ৰস্বাঃ স্যুৰ্লঘৱশ্চৈক মাত্ৰকাঃ।

ব্যাখ্যা—এক মাত্ৰকাঃ (একমাত্ৰাকালোচ্চাৰণীয়াঃ) অ ই উ ঋ ৯ বৰ্ণাঃ হ্ৰস্বাঃ (হ্ৰস্ব সংজ্ঞকাঃ) স্যুঃ (ভবেয়ুঃ) লঘৱশ্চ (লঘু সংজ্ঞা-কাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—এক মাত্ৰা কালত উচ্চাৰিত হোৱা অ ই উ ঋ ৯ বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব সংজ্ঞা আৰু লঘু সংজ্ঞা হ'ব।

৭। অন্যে স্বৰা দীৰ্ঘসংজ্ঞা জ্ঞাতব্যা স্তে দ্বিমাত্ৰকাঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বিমাত্ৰকাঃ (দ্বিমাত্ৰা কালোচ্চাৰণীয়াঃ) অন্যে স্বৰাঃ (হ্ৰস্বাদ্-ভিন্নস্বৰাঃ) তে দীৰ্ঘ সংজ্ঞা (দীৰ্ঘ সংজ্ঞকাঃ) জ্ঞাতব্যাঃ (বোদ্ধব্যাঃ)।

সৰলাৰ্থ—দ্বিমাত্ৰা কালত উচ্চাৰিত হোৱা হ্ৰস্বস্বৰ ভিন্ন আন স্বৰবৰ্ণ-বোৰৰ দীৰ্ঘ সংজ্ঞা হ'ব।

৮। গানাহ্বান ক্ৰন্দনেষু স্বৰা স্ত্ৰিমাত্ৰকাঃ প্লুতাঃ।

ব্যাখ্যা—ত্ৰিমাত্ৰকাঃ (ত্ৰিমাত্ৰা কালোচ্চাৰণীয়াঃ) গানাহ্বানক্ৰন্দনেষু বিষয়েষু যে স্বৰাঃ উত্থিতাঃ তেস্বৰাঃ প্লুতাঃ (প্লুত স্বৰাঃ জ্ঞেয়াঃ)।

সৰলাৰ্থ—ত্ৰিমাত্ৰা কালত উচ্চাৰিত হোৱা-গান-আহ্বান আৰু ক্ৰন্দন কৰা বিষয়ত যি স্বৰৰ উত্তৱ হয় তাক প্লুত স্বৰ বোলা হ'ব।

৯। অন্যোঽন্যস্য হ্ৰস্ব দীৰ্ঘৌ।

ব্যাখ্যা—অন্যোঽন্যস্য (পৰস্পৰস্য) স্বৰবৰ্ণস্য হ্ৰস্ব দীৰ্ঘৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—পৰস্পৰ স্বৰবৰ্ণবোৰৰ হ্ৰস্ব আৰু দীৰ্ঘ হ'ব।

১০। স্বৰ মাত্ৰস্য - কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) স্বৰমাত্ৰস্য (হ্ৰস্বদীৰ্ঘৌ) ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ কাৰণে আৱশ্যক অনুসৰি স্বৰবৰ্ণ মাত্ৰেই হ্ৰস্ব আৰু দীৰ্ঘ হ'ব।

১১। এঐদেতোৰি ৰোদৌতোকঃ। হ্ৰস্বাৱুক্তৌ, শিক্ষাকাৰৈঃ।

ব্যাখ্যা—শিক্ষাকাৰৈঃ (পণ্ডিতৈঃ) এঐদেতোৰিঃ (একাৰ ঐকাৰয়োঃস্থানে) ইঃ) ওদৌতোকঃ (ওকাৰ ঔকাৰয়োঃ স্থানে উঃ) হ্ৰস্বৌ উক্তৌ (কথিতৌ)।

সৰলাৰ্থ—শিক্ষাকাৰ কিছুমান পণ্ডিতে একাৰ আৰু ঐকাৰৰ ঠাইত ই, ওকাৰ আৰু ঔকাৰৰ ঠাইত উ হ্ৰস্ব হয় বুলি কয়।

১২। সংযোগস্য-তু-যৎ-পূৰ্ব্বং-গুৰু তৎ।

ব্যাখ্যা—সংযোগস্য (যুক্তাক্ষৰস্য) তু (কিন্তু) যৎ পূৰ্ব্বং (পূৰ্ব্ববৰ্ণং) তৎগুৰু (গুৰুসংজ্ঞকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সংযুক্ত বৰ্ণৰ পূৰ্ব্ববৰ্ত্তী বৰ্ণ গুৰু সংজ্ঞা বুলি কোৱা হয়।

১৩। প্ৰহ্ৰয়োস্তুৰা ।

ব্যাখ্যা—প্ৰহ্ৰয়োঃ প্ৰ-হ্ৰ বৰ্ণয়োঃ) তু যৎ পূৰ্ব্বংৱা (ৱিকল্পেন) তৎ গুৰু সংজ্ঞং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ আৰু হ্ৰ বৰ্ণৰ পূৰ্ব্বৱৰ্ত্তী বৰ্ণ বিকল্পে গুৰু সংজ্ঞা হ'ব ।

১৪। সানুস্বাৰ ৱিসৰ্গঞ্চ-দীৰ্ঘঞ্চ-গুৰু সংজ্ঞকম্ ।

ব্যাখ্যা—সানুস্বাৰ ৱিসৰ্গঞ্চ (অনুস্বাৰ-বিসৰ্গ-সহিত-প্ৰৱৰ্ত্ত মানমক্ষৰং) দীৰ্ঘং (দীৰ্ঘ-সংজ্ঞকং) চকাৰাৎ- গুৰু সংজ্ঞকং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গৰ সৈতে থকা বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ আৰু গুৰু সংজ্ঞা হ'ব ।

১৫। ইকাৰাদ্ যাৱদৌকাৰং নামী ।

ব্যাখ্যা—ই-কাৰাদ্ যাৱদৌকাৰং (ই ৱৰ্ণ মাৰভ্য ঔ কাৰং-যাৱদ্ দ্বাদশ ৱৰ্ণাঃ) নামী (নামী সংজ্ঞকং স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—ই-বৰ্ণৰ পৰা ঔ- বৰ্ণলৈকে বাৰটা বৰ্ণৰ নামী সংজ্ঞা হ'ব যেনে—ই-ঈ, উ-ঊ-ঋ-ৠ, ঌ-ৡ, এ-ঐ, ও-ঔ ।

১৬। ঌ কাৰান্ত ইক্ সত্ ।

ব্যাখ্যা—সত্ (নামী) ঌ কাৰান্তাঃ (ঌৱৰ্ণ পৰ্য্যন্তাঃ-অষ্টবৰ্ণাঃ) । ইক্ (ইক্ সংজ্ঞঃ স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—সেই নামী সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঌ কাৰ পৰ্য্যন্ত আঠটা বৰ্ণৰ ইক্ সংজ্ঞা হ'ব । যেনে—ই-ঈ, উ-ঊ, ঋ-ৠ, ঌ-ৡ ।

১৭। একাৰাদি চতুৰ্ব্বৰ্ণা এচঃ সন্ধ্যক্ষৰাণিচ ।

ব্যাখ্যা—একাৰাদি চতুৰ্ব্বৰ্ণাঃ (একাৰমাৰভ্য ঔকাৰং যাৱদ্ৱৰ্ণাঃ) এচঃ (এচ সংজ্ঞঃ স্যাৎ) সন্ধ্যক্ষৰাণিচ (সন্ধ্যক্ষৰাণি-সংজ্ঞঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—একাৰৰ পৰা ঔ কাৰলৈকে যেনে—এ-ঐ-ও-ঔ এই চাৰিটা বৰ্ণৰ এচ্ আৰু সন্ধ্যক্ষৰ সংজ্ঞা হ'ব ।

১৮। ককাৰাদি হকাৰান্তা ব্যঞ্জনানি হলশ্চ-তে ।

ব্যাখ্যা—ককাৰাদি হকাৰান্তাঃ (ক কাৰমাৰভ্য হকাৰ পৰ্য্যন্তাঃ ব্যঞ্জনানি (ব্যঞ্জন সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ)তে (ককাৰাদি হকাৰান্তাঃ হলশ্চ (হল্ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ) ।

সৰলাৰ্থ—ক বৰ্ণৰ পৰা হ বৰ্ণলৈকে এইকেইটা আখৰৰ ব্যঞ্জন্ আৰু হল্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৯। কাদিমান্তাঃ পঞ্চ পঞ্চাৱচ্ছিন্না ৱৰ্গ-সংজ্ঞকাঃ ।

ব্যাখ্যা—কাদিমান্তাঃ (ককাৰমাৰভ্য মকাৰ পৰ্য্যন্তাঃ) পঞ্চাৱচ্ছিন্নাঃ (ক্ৰমেন পঞ্চৱৰ্গাঃ) ৱৰ্গ সংজ্ঞকাঃ ভৱন্তি, পঞ্চৱৰ্গ ব্যৱস্থাং (প্ৰথম-দ্বিতীয়-তৃতীয়-চতুৰ্থ-পঞ্চম বৰ্গ গ্ৰহণং) পঞ্চ ৱৰ্ণ গ্ৰহণঞ্চ অভি-ব্যনক্তি ।

সৰলাৰ্থ—ক বৰ্ণৰ পৰা ম বৰ্ণলৈকে বৰ্ণবোৰৰ বৰ্গ সংজ্ঞা হ'ব, যথাক্ৰমে প্ৰথম-দ্বিতীয়-তৃতীয়-চতুৰ্থ আৰু পঞ্চম বৰ্ণ হিচাপে প্ৰতি বৰ্গতে ক্ৰমান্বয়ে পাঁচটাকৈ বৰ্ণ থাকিব। যেনে—ক বৰ্গ—ক-খ-গ-ঘ-ঙ ইত্যাদি। বৰ্গ-যেনে—ক-চ-ট-ত-প বৰ্গ হব ।

২০। ৱৰ্গ ৱৰ্ণাঃ স্পৰ্শ-সংজ্ঞাঃ কথিতা তন্ত্ৰ-ৱেদিভিঃ ।

ব্যাখ্যা—ৱৰ্গৱৰ্ণাঃ (ৱৰ্গ সংজ্ঞক ৱৰ্ণাঃ) তন্ত্ৰ ৱেদিভিঃ (পণ্ডিতৈঃ) স্পৰ্শ-সংজ্ঞাঃ কথিতাঃ (উক্তাঃ)।

সৰলাৰ্থ—তন্ত্ৰৰ পণ্ডিতসকলে বৰ্গ সংজ্ঞাক স্পৰ্শ সংজ্ঞা বুলিও কয়।

২১। প্ৰথম দিতীয় ৱৰ্ণাঃ শ ষ সা শ্চা ঘোষ সংজ্ঞাঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰথম, দ্বিতীয় ৱৰ্ণাঃ (ক-চ ট-তপ খ ছ ঠ থ ফ ৱৰ্ণাঃ) শ ষ সা শ্চ (শ-ষ-স ৱৰ্ণাঃ) অঘোষ সংজ্ঞাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথম বৰ্ণ ক চ ট ত প আৰু দ্বিতীয় বৰ্ণ খ ছ ঠ থ ফ আৰু শ ষ স বৰ্ণৰ অঘোষ সংজ্ঞা হ'ব।

২২। যেঽন্যোঽঘোষাদ্‌গাদ্যা স্তে ঘোষা ঘোষৱন্তোঽপি ।

ব্যাখ্যা—অঘোষাদ্ (ঘোষভিন্নাৎ) যে-অন্যে গাদ্যাঃ (গকাৰাদ্যাঃ ৱৰ্ণাঃ) তে (ৱৰ্ণাঃ) ঘোষাঃ (ঘোষ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ) অপি ঘোষৱন্ত সং-জ্ঞকাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অঘোষ সংজ্ঞা ভিন্ন গ বৰ্ণকে আদি কৰি যিবোৰ বৰ্ণ সেই বৰ্ণবোৰৰ ঘোষ সংজ্ঞা আৰু ঘোষৱন্ত সংজ্ঞা হ'ব।

২৩। জ্ঞেয়া য ৰ ল ৱোঽন্তস্থাঃ ।

ব্যাখ্যা—য-ৰ-ল-ৱাঃ (ৱৰ্ণাঃ) অন্তস্থাঃ (অন্তস্থা সংজ্ঞাঃ) জ্ঞেয়াঃ (ৱো-দ্ধব্যাঃ)।

সৰলাৰ্থ—য ৰ ল ৱ বৰ্ণৰ অন্তস্থ সংজ্ঞা হ'ব বুলি জনা হ'ব।

২৪। পঞ্চমা - অনুনাসিকাঃ ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমাঃ (ঙ ঞ ণ ন মাঃ ৱৰ্ণাঃ) অনুনাসিকাঃ (অনুনাসিক ৱৰ্ণাঃ) বোদ্ধব্যাঃ ।

সৰলাৰ্থ—পঞ্চম বৰ্ণ ক্ৰমে ঙ ঞ ণ ন ম বৰ্ণ কেইটাক অনুনাসিক বৰ্ণ বুলি জনা হ'ব।

২৫। অন্তস্থ পঞ্চমান্ হিত্বা-কাদি-ৱৰ্ণা ধুটঃ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—অন্তস্থ পঞ্চমান্ (য-ৰ-ল-ৱ-ঙ-ঞ-ণ-ন-ম ৱৰ্ণাঃ) হিত্বা ৱৰ্জ্জয়িত্বা) কাদিৱৰ্ণাঃ (ক কাৰাদ্যৱশিষ্ট ৱৰ্ণাঃ) ধুটঃ (ধুট্-সংজ্ঞকাঃ) স্মৃতাঃ (উক্তাঃ)।

সৰলাৰ্থ—অন্তস্থ আৰু পঞ্চম বৰ্ণ যথাক্ৰমে য ৰ ল ৱ ঙ ঞ ণ ন ম বৰ্ণৰ বাহিৰে ক বৰ্ণকে আদি কৰি অৱশিষ্ট বৰ্ণবোৰৰ ধুট্ সংজ্ঞা হ'ব।

২৬। শিট্-সংজ্ঞকাঃ শ ষ স হাঃ ।২৭। অত-ত্ৰয়োষ্মসংজ্ঞকাঃ ।

ব্যাখ্যা—শ-ষ-স-হাঃ ৱৰ্ণাঃ শিট্ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ, অতএৱ (শ-ষ-স-হাঃ) উষ্ম সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—শ-ষ-স আৰু হ বৰ্ণৰ শিট্ সংজ্ঞা আৰু উষ্ম সংজ্ঞা হ'ব।

২৮। একোৱিন্দুৰনুস্বাৰ স্তিলৱৎবাৰ্দ্ধচন্দ্ৰৱৎ ।

ব্যাখ্যা—এক ৱিন্দু স্তিলৱদনুস্বাৰঃ (অনুস্বাৰ সংজ্ঞঃ স্যাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) অৰ্দ্ধ চন্দ্ৰৱৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তিল ফলৰ দৰে এটা বিন্দুৰ অনুস্বাৰ সংজ্ঞা হ'ব। বিকল্পে অৰ্দ্ধচন্দ্ৰাকৃতিৰ দৰেও হ'ব। যেনে ঁ।

২৯। উৰ্দ্ধাধঃস্থং-ৱিন্দু-যুগং-ৱিসৰ্গ-ইতি-গীয়তে ।

ব্যাখ্যা—উৰ্দ্ধাধঃস্থং (উৰ্দ্ধোধঃভাৱেন স্থিতং) ৱিন্দু যুগং (ৱিন্দু যুগলং) ৱিসৰ্গঃ (সংজ্ঞঃ) শিষ্টৈঃ-গীয়তে (পণ্ডিতৈঃকথ্যতে), ইতি (শব্দাৎ) বিসৰ্জনীয় বিসৃষ্টশ্চ সংজ্ঞা কথ্যতে।

সৰলাৰ্থ—উৰ্দ্ধ অধঃভাৱে থকা দুটা বিন্দুৰ বিসৰ্গ সংজ্ঞা হ'ব, ইয়াক বিসৰ্জ্জনীয় আৰু বিসৃষ্ট সংজ্ঞাও বুলিব। যেনে -ঃ।

৩০। অনুস্বাৰো ৱিসৰ্গশ্চ স্বৰৌ জ্ঞেয়ৌ হলাৱপি ।

ব্যাখ্যা—অনুস্বাৰ ৱিসৰ্গশ্চ (অনুস্বাৰ ৱিসৰ্গয়োঃ ৱৰ্ণয়োঃ) স্বৰৌ (স্বৰ-সংজ্ঞকৌ) হলাৱপি (হল্ সংজ্ঞকৌ অপি) জ্ঞেয়ৌ (বোদ্ধব্যৌ)।

সৰলাৰ্থ—অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গ বৰ্ণৰ স্বৰ সংজ্ঞা আৰু হল্ অৰ্থাৎ ব্যঞ্জন সংজ্ঞা হ'ব।

৩১। প্ৰত্যয়থ্য স্বৰাদন্যোঽৰ্ণঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যয়থ্যস্বৰাৎ (প্ৰত্যয় থ কাৰ—প্ৰত্যয় য কাৰ-প্ৰত্যয়স্বৰাৎ) অন্যঃ (ভিন্ন ৱৰ্ণাঃ) অৰ্নঃ (অৰ্নসংজ্ঞঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যয়ৰ থ কাৰ, প্ৰত্যয়ৰ য কাৰ আৰু প্ৰত্যয়ৰ স্বৰৰ বাহিৰে আন বৰ্ণৰ অৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব। অৰ্থাৎ প্ৰকৃতি পদৰ থ-য-আৰু স্বৰৰ সৈতে ব্যঞ্জন বৰ্ণবো অৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব।

৩২। প্ৰত্যয়-য-স্তু-যৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যয় যঃ (প্ৰত্যয় যকাৰঃ) তু (কিন্তু) যৎসংজ্ঞঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যয়ৰ যকাৰৰ যৎ সংজ্ঞা হ'ব। প্ৰত্যয়ৰ য কাৰ বৰ্জ্জনৰ দ্বাৰা প্ৰকৃতিৰ য কাৰ গ্ৰহণ কৰা হ'ব।

৩২। সস্থৱিঙ্গ-সতিঙ-ধাত্বো ৰৰ্থানু-ভাৱকঃ পদম্ ।

ব্যাখ্যা—সসুব্লিঙ্গ (সুপ্‌সহিত লিঙ্গঃ) সতিঙ্ধাত্বোঃ (তিঙ্সহধাতোঃ) অৰ্থানুভাৱকঃ (অৰ্থানুবোধকঃ) পদম্ (পদ সংজ্ঞং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সুপ্ বিভক্তিৰ সৈতে লিঙ্গ আৰু তিঙ্ বিভক্তিৰ সৈতে ধাতু লগ হৈ কোনো অৰ্থযুক্ত হ'লে তাক পদ সংজ্ঞা বুলি কোৱা হ'ব।

৩৩। ইগ্ যুগ্মানাং গুণা এ ও অৰল স্যুৰনুক্ৰমাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইগ্‌যুগ্মানাং (ইক্‌সসংজ্ঞক যুগ্মস্বৰানাং) অনুক্ৰমাৎ (যথা-ক্ৰমেনানুসাৰেণ) গুণাঃ (এ-ও-অৰ্-অল্ঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—ইক্ সংজ্ঞাযুক্ত যুগ্ম স্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত অৰ্থাৎ ই ঈ, উ-ঊ, ঋ-ৠ, ঌ-ৡ বৰ্ণৰ ঠাইত যথাক্ৰমে এ-ও-অৰ্-অল্ হ'ব। ইয়াকে স্বৰবৰ্ণৰ গুণ হোৱা বোলে।

৩৪। আ ঐ ঔ আৰ আলৈ ঔ স্বৰ-যুগ্মেষু বৃদ্ধয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ যুগ্মেষু (যুগ্ম স্বৰ বৰ্ণেষু) ক্ৰমানুসাৰেণ আ-ঐ-ঔ-আৰ্-আল্-ঐ-ঔ বৃদ্ধয়ঃ (বৃদ্ধি সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—যুগ্ম স্বৰ বৰ্ণৰ যথাক্ৰমে অ-আ বৰ্ণৰ ঠাইত আ, ই-ঈ বৰ্ণৰ ঠাইত ঐ, উ-ঊ বৰ্ণৰ ঠাইত ঔ, ঋ-ৠ বৰ্ণৰ ঠাইত -আৰ্, আৰু ঌ-ৡ বৰ্ণৰ ঠাইত আল্ এ-ঐ বৰ্ণৰ ঠাইত ঐ আৰু ও-ঔ বৰ্ণৰ ঠাইত ঔ কাৰ হোৱাকে স্বৰ বৰ্ণৰ বৃদ্ধি হোৱা বোলে।

৩৫। স্বৰ যুগ্ যৱৰ-স্থানমিদুদৃৎ সম্প্ৰ-সাৰণম্ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ যুগ্ (স্বৰ যুক্তানাং) যৱৰ স্থানং (যৱৰাণাংস্থানে) ইদুদৃৎ (ইকাৰ-উকাৰ ঋ কাৰাঃ) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰ—স্বৰ যুক্ত য-ৱ আৰু ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে ই-উ-ঋ হোৱাকে সম্প্ৰসাৰণ হোৱা বুলিব।

৩৬। প্ৰাক্স্বৰোচ্চাৰণীয়োঽপি সস্বৰো হল্ পৰ স্বৰৈঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাক্ স্বৰোচ্চাৰনীয়োঽপি (পূৰ্ব্ব স্বৰৈৰোচ্চাৰনীয়োঽপি) হল্ (ব্যঞ্জনং) পৰস্বৰৈ, পৰৱৰ্ত্তী স্বৰেণ সহ) স স্বৰঃ (স্বৰযুক্তো ভৱতীতি)।

সৰলাৰ্থ—নিজেই উচ্চাৰিত নোহোৱা ব্যঞ্জন বৰ্ণবোৰ পিছত থকা স্বৰবৰ্ণৰ সৈতে মিলিত হ'ব।

৩৭। ব্যঞ্জনং - পৰগামি স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ব্যঞ্জনং (ব্যঞ্জন ৱৰ্ণং) পৰতামি (পৰৱৰ্ণযোগি ধ্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ব্যঞ্জনবৰ্ণবোৰ পিছৰ বৰ্ণৰ সৈতে মিলিত হ'ব।

৩৮। যথাক্ৰমং - স্বৰহলো ভেদনীয়াঃ প্ৰয়োজনাৎ ।

ব্যাখ্যা—যথাক্ৰমং (যথাক্ৰমাণুসাৰেণ) স্বৰ হলঃ (স্বৰ ব্যঞ্জনাঃ) প্ৰয়োজনাৎ (প্ৰয়োজন ৱশাৎ) ভেদনীয়াঃ (ভৱন্তিৰ্বিভাজনীয়াঃ)।

সৰলাৰ্থ—আৱশ্যক অনুসৰি সুধীসকলে স্বৰ আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণ সমূহৰ যত্নাক্ৰমে শ্ৰেণীভাগ কৰিব।

শাস্ত্ৰৈক দেশ সম্বন্ধং শাস্ত্ৰ কাৰ্য্যান্তৰ স্থিতম।
আহুঃ প্ৰকৰণং নাম শাস্ত্ৰভেদ বিপশ্চিতঃ ইতি।

॥ ৱৰ্ণ সংজ্ঞা প্ৰকৰণং সমাপ্তম্ ॥

সন্ধি বিন্যাসঃ।

৩৯। দীৰ্ঘং সৱৰ্ন: ।

ব্যাখ্যা—সৱৰ্ণঃ (উচ্চাৰণ সাম্যেনোচ্চাৰিতৌ ৱৰ্ণঃ) দীৰ্ঘং (দ্বয়ং মিলিত্বা দীৰ্ঘত্বমেকমাপা দ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—সমানভাৱে উচ্চাৰিত হোৱা অৰ্থাৎ সৱৰ্ণ বৰ্ণ দুটা লগ হৈ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—দণ্ডাগ্ৰম্।

৪০। প্ৰাগ্লোপ: শকন্ধাদেৰ্ব্যৱস্থয়া ।

ব্যাখ্যা—শকন্ধাদেৰ্ব্যৱস্থয়া (শকন্ধাদি সিদ্ধিৰ্হেতুভূতয়া) প্ৰাগ্লোপঃ (পূৰ্ব্ব পদান্ত স্বৰস্য লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—শকন্ধু আদি পদ সিদ্ধিৰ কাৰণে পূৰ্ব্বপদান্ত স্বৰবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদা—শকন্ধুঃ।

৪১। (ক) তত্ৰ ঋতৌ হেমন্ত ৱসন্তৌ শকন্ধাদী ।

ব্যাখ্যা—অত্ৰ (অস্মিন্) ঋতৌ (ৱাচ্যে সতি) হেমন্ত ৱসন্তৌ (শকন্ধাদীৱ সিদ্ধৌ স্যাতাম্), অন্যত্ৰ (অন্যস্মিন্‌বাচ্যে) হেমান্ত বসান্তৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—ঋতু (সময়) বুজালে হেমন্ত-ৱসন্ত পদ শকন্ধাদিপদৰ দৰে সিদ্ধ হ'ব। আনক বুজালে হেমান্ত বসান্ত পদ হ'ব। উদাহৰণ—হেমন্তঃ।

৪১। (খ) সীমন্তঃ কেশ কৌশলে স্ত্ৰীণাম্ ।

ব্যাখ্যা—কেশ কৌশলে স্ত্ৰীণাম্ (ৱালানাং কেশসংস্কাৰেৱাচ্যে) সীমন্তঃ (সীমন্ত শব্দঃ শকন্ধাদীৱ সিদ্ধঃ স্যাৎ) অন্যত্ৰ (কেশ কৌশল ভিন্নে ৱাচ্যে) সীমান্তঃ শব্দঃ সিদ্ধঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তিৰোতাসকলৰ সেঁতা ফলা বুজালে শকন্ধাদিৰ দৰে সীমন্ত পদ সিদ্ধ হ'ব। অন্য অৰ্থ বুজালে সীমান্ত পদ হ'ব। উদাহৰণ—সীমন্তঃ।

৪১। (গ) সমাৰ্দ্ধ পুৰুষা অশনান্তা ৱা ।

ব্যাখ্যা—পুৰুষা অশনান্তা (পুৰুষস্য ভোজন কালান্তাৱাচ্যে-সতি) ৱা (ৱিকল্পেন) শমশনম্-অৰ্দ্ধশনম্-পুৰুশনম্ সিদ্ধাঃ ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—পুৰুষৰ ভোজন পৰ্য্যন্ত কাল বুজালে সমশন-অৰ্দ্ধশন আৰু পুৰুষশন পদ সিদ্ধ হ'ব। উদাহৰণ—সমশনম্।

৪১। (ঘ) অনিযোগে এৱ শব্দাৎ প্ৰাগ্লোপঃ।

ব্যাখ্যা—এৱ শব্দাৎ (এৱ শব্দে পৰে) অনিযোগে (শাব্দক্ৰিয়ান্বয়াভাৱে অৰ্থে সতি) প্ৰাগ্লোপঃ (পূৰ্ব্ব স্বৰলোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অনিয়োগ বুজালে অৰ্থাৎ শব্দ আৰু ক্ৰিয়াৰ অন্বয়ৰ অভাৱ বুজালে আৰু এৱ শব্দ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ স্বৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—অদ্যেৱ।

৪২। ওম্যাঙ্‌যুক্ত্যেচিচাৱৰ্ণলুক্।

ব্যাখ্যা—ওমি (পৰে) আঙ্‌যুক্ত্যেচি চ পৰে, অৱৰ্ণঃলুক্‌স্যাৎ (পূৰ্ব্ব পদস্য অৱৰ্ণ লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—ওকাৰ পিছত থাকিলে, আ যুক্ত হ'লে আৰু অচ্‌বৰ্ণ পিছত হ'লে পূৰ্ব্বপদৰ অবৰ্ণ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—সোজি'ত্তা।

৪৩। গুনাশ্চা ৱৰ্ণাৎ।

ব্যাখ্যা—অৱৰ্ণাৎ পৰেষাং (ইকাংস্থানে) এ-ও-অৰ্-অলঃ গুণা স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অবৰ্ণৰ পিছত থকা ইক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে এ-ও-অৰ্-অল্ হ'ব। ই-ঈ বৰ্ণৰ ঠাইত একাৰ, উ-ঊ বৰ্ণৰ ঠাইত ওকাৰ, ঋ-ৠ বৰ্ণৰ ঠাইত অৰ্ আৰু ঌ-ৡ বৰ্ণৰ ঠাইত অল্ হোৱাকে স্বৰ বৰ্ণৰে গুণ হোৱা বোলে।

৪৪। বৃদ্ধিঃ স্যাদ্ ঌ তকস্য তৱাস্মমাৎ।

ব্যাখ্যা—তৱাস্মমাৎ (তৱ মম শব্দাৎ পৰস্য) ঌ তকস্য (ঌ কাৰস্য স্থানে) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৱ আৰু মম শব্দৰ পিছত থকা ঌ বৰ্ণৰ গুণ নহয় বৃদ্ধিহে হ'ব। উদাহৰণ—তবাল্‌তকঃ।

৪৫। বৃদ্ধিশ্চৈ চাম্।

ব্যাখ্যা—অৱৰ্ণাৎ পৰেষাং এচাম্ (এচ্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণানাংস্থানে বৃদ্ধিঃ চ স্যাৎ (বৃদ্ধেঃ প্ৰাগ্লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অবৰ্ণৰ পিছত থকা এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত বৃদ্ধি হ'ব। অৰ্থাৎ এ-ঐ বৰ্ণৰ ঠাইত ঐ, ও-ঔ বৰ্ণৰ ঠাইত ঔ কাৰ, হ'ব। উদাহৰণ—তবৈষা।

৪৬। ঋকাৰস্য ধাতোঃ প্ৰাদেৰৱৰ্ণতঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদেৰৱৰ্ণতঃ (প্ৰাদ্যুপ সৰ্গানাং—অবৰ্ণাৎপৰস্য) ঋকাৰস্য ধাতোঃ (ধাতোঃ ঋকাৰস্য স্থানে) বৃদ্ধিঃ প্ৰাগ্লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ আদি উপসৰ্গৰ অকাৰৰ পিছত থকা ঋকাৰান্ত ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত বৃদ্ধি হ'ব আৰু পূৰ্ব্ব পদৰ অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্চ্ছতি।

৪৭। ৱা লিঙ্গঁ ধাতোঃ।

ব্যাখ্যা—লিঙ্গ ধাতোঃ (লিঙ্গ ধাতোঃ ঋকাৰস স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ (বৃদ্ধেঃ প্ৰাগ্লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—লিঙ্গ ধাতুৰ ঋকাৰৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হ'ব আৰু বৃদ্ধি হ'লে পূৰ্ব্বপদৰ অবৰ্ণৰব লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্ষভীয়তি।

৪৮। সমাসে তৃতীয়য়া ঋতস্যতু।

ব্যাখ্যা—সমাসে তৃতীয়য়া (তৃতীয়য়া সমাসে সতি) ঋতস্য ঋত শব্দস্য ঋকাৰস্য স্থানে) তু (নিত্যং) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ। (বৃদ্ধেঃ প্ৰাগোগ্লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—তৃতীয়া সমাস হলে ঋত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত বৃদ্ধি হ'ব আৰু পূৰ্ব্ব পদৰ অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—দুঃখাৰ্ত্তঃ।

৪৯। ঋণস্য প্ৰগৱাদিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰগৱাদিভ্যঃ (প্ৰগৱাদি শব্দেভ্যঃ পৰস্য) ঋণস্য (ঋকাৰস্য স্থানে আৰ্ ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰগৱাদি শব্দৰ যেনে:—প্ৰ, গৱ, নৱ, দশ, কম্বল, বৎসৰ আদি শব্দবোৰৰ পিছত থকা ঋণ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আৰ্ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্ণম্।

৫০। মুখ্যত্বে ত্বধমোত্তমাৎ।

ব্যাখ্যা—মুখ ত্বে (অৰ্থে) তু (নিত্যং) অধমোত্তমাৎ (অধমউত্তমঃ শব্দাৎ পৰস্য (ঋণস্য (ঋকাৰস্য) আৰ্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—মুখ্য অৰ্থ বুজালে অধম আৰু উত্তম শব্দৰ পিছত থকা ঋণ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আৰ্ হ'ব। উদাহৰণ—উত্তমাৰ্ণম্। (ঋণদাতা-উত্তমাৰ্ণ আৰু ঋণগ্ৰহীতা অধমাৰ্ণ হয়।)

৫১। ঈৰেৰিণোঃ স্বাদূঢ়োঢ়্যোঃ প্ৰাদূহিন্যাস্তথাঽক্ষতঃ।

ব্যাখ্যা—স্বাৎ (স্ব শব্দাৎ পৰয়োঃ) ঈৰেৰিণোঃ (ঈৰ ঈৰিণোঃ শব্দয়োঃ প্ৰাৎ (প্ৰশব্দাৎ পৰয়োঃ) উঢ়োঢ়্যোঃ (উঢ়ঃউঢ়ীঃ শব্দয়োঃ), তথা অক্ষতঃ (অক্ষ শব্দাৎ পৰস্য) উহিন্যাঃ (উহিণ্যাদিশব্দানাং) ঈকাৰো কাৰয়োঃ স্থানে বৃদ্ধিঃ প্ৰাগ্লোপশ্চস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ব শব্দৰ পিছত থকা ঈৰ্ আৰু ঈৰিণ শব্দৰ ঈকাৰৰ, প্ৰশব্দৰ পিছত থকা উঢ় আৰু উঢ়ি শব্দৰ উকাৰৰ আৰু অক্ষ শব্দৰ পিছত থকা উহিনি শব্দৰ উকাৰৰ ঠাইত বৃদ্ধি হ'ব আৰু বৃদ্ধি হ'লে পূৰ্ব্ব পদৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—স্বৈৰম্

৫২। অকাম্‌ঋকাৰে হ্ৰস্বঃ স্যাৎ পন্ধ্যভাৱশ্চ পাক্ষিকঃ

ব্যাখ্যা—ঋকাৰে (পৰেসতি) অকাং (অক্‌সংজ্ঞকবৰ্ণানাংস্থানে হ্ৰস্বঃ স্যাৎ, পাক্ষিকঃ (বিকল্পেণ) সন্ধ্যভাৱঃ স্যাৎ, চ কাৰাৎ (সন্ধিশ্চ্য স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঋকাৰ পিছত থাকিলে অক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব হ'ব আৰু বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব। কেতিয়াবা সন্ধিও হ'ব। উদাহৰণ—খট্ব্‌ঋদ্ধিঃ।

৫২। (ক) প্ৰাদ্যকাং নিত্য সমাসে চ ন।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদ্যকাং (প্ৰাদি-উপসৰ্গ সম্বন্ধিনাং অক্‌বৰ্ণানাং) নিত্য সমাসে সতি, হ্ৰস্বঃ ন স্যাৎ চ (পাক্ষিকেন) সন্ধ্যভাশ্চ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ আদি কৰি উপসৰ্গবোৰৰ অক্ বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব নহয় আৰু বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱো নহয়। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্চ্ছতি।

৫২। (খ) ঌ কাৰেঽপীত্যেকে।

ব্যাখ্যা—ঌ কাৰেঽপি (অকাংপৰস্য ঌ কাৰেঽপি পৰেসতি) হ্ৰস্বঃ সন্ধ্যভাৱশ্চ স্যাতাম্-ইত্যেকে ৱদন্তীতি।

সৰলাৰ্থ—অক্‌সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত ৯ কাৰ থাকিলেও হ্ৰস্ব আৰু বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব বুলি কিছুমান পণ্ডিতে কয়। উদাহৰণ—কন্যা ৯ কাৰঃ।

৫৩। ধাতূনামেদোতোৰনিণেধোঃ প্ৰাদ্যৱৰ্ণস্যলোপঃ কাৰ্য্যঃ

ব্যাখ্যা—অনিণেধোঃ (ইণ এধভিন্নয়োঃ) ধাতূনাং (ইণ এধভিন্নানাং এদোতোঃ (একাৰ ওকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰাদ্যৱৰ্ণস্য (প্ৰাদিনাং অক্‌ ৱৰ্ণস্য) লোপঃ (ভৱত্তিঃকাৰ্য্যঃ)।

সৰলাৰ্থ—ইণ আৰু এধ ধাতুৰ বাহিৰে একাৰান্ত আৰু ওকাৰান্ত ধাতুৰ একাৰ, ওকাৰ পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গবোৰৰ অক্‌ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰেলয়তি।

৫৪। লৈঙ্গিক ধাত্বেদোতোৰ্বিকল্পেন।

ব্যাখ্যা—লৈঙ্গিক ধাত্বেদোতোঃ (লিঙ্গ সংজ্ঞক ধাতূনাং একাৰ-ওকাৰ পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰাদ্যৱৰ্ণস. (প্ৰাদীনামৱৰ্ণস্য ৱিকল্পেন (পাক্ষিকেন) লোপঃকাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—লিঙ্গ ধাতুৰ একাৰ আৰু ওকাৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্বপদৰ প্ৰাদি শব্দৰ অক্‌ বৰ্ণৰ বিকল্পে লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উপেকীয়তি।

৫৫। প্ৰশব্দস্যান্তলোপো ৱা এষৈষ্যয়োঃ পৰস্থয়োঃ।

ব্যাখ্যা—এষৈষ্যয়োঃ (এষ-এষ্যয়োঃ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) প্ৰশব্দস্য অন্তঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এষ আৰু এষ্য শব্দ পিছত থাকিলে আগত থকা প্ৰ শব্দৰ বিকল্পে অ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰেষঃ।

৫৬। সমাস মধ্যাৱৰ্ণস ওষ্ঠোত্বোৰ্ল্লোপনং নৱা।

ব্যাখ্যা—ওষ্ঠোত্বোঃ (ওষ্ঠ ওতু শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) সমাস মধ্য (সমাসে সতি) অৱৰ্ণস্য ন ৱা (ৱিকল্পেন) লোপনং স্যাৎ (লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—ওষ্ঠ আৰু ওতু শব্দ পিছত থাকিলে সমাসৰ মাজত বিকল্পে অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—দন্তোষ্ঠম্‌।

৫৭। ইৱৰ্ণো য মুৱৰ্ণো ৱ মৃ ৯ ৱণৌ ৰলৌ স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে (অসৱৰ্ণ স্বৰে পৰে সতি) ইৱৰ্ণো য মুৱৰ্ণেৱম্ । (ইকাৰস্য স্থানে য কাৰং—উৱৰ্ণস্য স্থানে ৱকাৰং) ঋ ৯ ৱৰ্ণৌ (ৰৌ-ৰলৌ) স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ—অসবৰ্ণ স্বৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ ইকাৰৰ ঠাইত য, উকাৰৰ ঠাইত ব আৰু ঋ আৰু ৯ বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে ৰ আৰু ল হ'ব । উদাহৰণ—দধ্যত্ৰ ।

৫৮। ইকাং পদান্ত সংস্থানাং হ্ৰস্বঃ সন্ধিৰ্বিসন্ধি চ ।

ব্যাখ্যা—অসৱৰ্ণ স্বৰে পৰে সতি, পদান্ত সংস্থানাং (পদান্তস্থিতানাং) ইকাং (ইক্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণানাং) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ । সন্ধি ৱিসন্ধি চ (সন্ধিঃ স্যাৎ ৱিসন্ধিশ্চ স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—অসবৰ্ণ স্বৰ পিছত থাকিলে পদান্তত থকা ইক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব, সন্ধি আৰু বিসন্ধি হ'ব । উদাহৰণ—নদী এষা ।

৫৯। অত্বংজাতীপ্ৰত্যযস্য সমাসেহণ্ডাদিকে পৰে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অণ্ডাদিকে পৰে (অণ্ডাদিকে শব্দে চ পৰে সতি) জাতীপ্ৰত্যয়স্য (ঈ প্ৰত্যয়স্য স্থানে) অত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু অণ্ডাদি শব্দ পিছত থাকিলে জাতি বাচন ঈ প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত অ হ'ব । উদাহৰণ—কুক্কুটাণ্ডম্ ।

৬০। ইগ্ভ্যো ৱা যবৰো ব্যাড়ি মতাঃ ।

ব্যাখ্যা—ইগ্ভ্যঃ (ইকাৰ-উকাৰ-ঋকাৰেভ্যঃ) স্থানে ব্যাড়ি মতাঃ (শাকল্যাদিভিঃ পণ্ডিতৈঃ অস্বৰ যৱৰাঃ উক্তাঃ কথিতাঃ) ৱা ৱিকল্পেন ।

সৰলাৰ্থ—ইকাৰ, উকাৰ আৰু ঋকাৰৰ ঠাইত যথাক্ৰমে স্বৰ শূন্য য, ব আৰু ৰ হ'ব। অৰ্থাৎ বিকল্পে হ'ব । উদা—সুৱৰ্ণম্ ।

৬১। ইৱৰ্ণো ৱৰ্ণয়োৰ্দ্ধাতোৰণ্কাৰস্য ৰেয়ুৱৌ ।

ব্যাখ্যা—অন্য স্বৰে পৰে সতি, অনুকাৰস্য ধাতোঃ ইৱৰ্ণোৱৰ্ণয়োঃ (ইৱৰ্ণ উৱৰ্ণয়োঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) ইয়ুৱৌ (ইয়্-উৱৌ) স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ—অ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ অনুকাৰ অৰ্থাৎ অনুবন্ধবৰ্ণ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ইয়্ আৰু উৱ্ হ'ব। উদাহৰণ—ভুৱাদি।

৬২। একাৰৈকাৰয়োঃ স্যাতাময়ায়ৌ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, একাৰৈকাৰয়োঃ (একাৰ-ঐকাৰয়োঃস্থানে) অয়ায়ৌ (অয়্-আয় তৌ) স্যাতাম্ (ভৱেতাম্)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ শেষৰ একাৰ আৰু ঐকাৰৰ ঠাইত ক্ৰমে অয়্ আৰু আয়্ হ'ব। উদাহৰণ--নয়নম্।

৬৩। ও অৱ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, পূৰ্ব্ব পদান্ত ওকাৰস্য স্থানে অৱ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ শেষত থকা ওকাৰৰ ঠাইতে অৱ্ হ'ব। উদাহৰণ---লৱণম্।

৬৪। গোঃ সমাসানন্তে গৱ ৱিসন্ধি ৱা।

ব্যাখ্যা---সমাসানন্তে (সমাসান্ত ভিন্নে সতি) গোঃ (গো শব্দস্য স্থানে) গৱঃ স্যাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) ৱিসন্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থে—সমাসান্ত নহলে গো শব্দৰ ঠাইত গৱ হ'ব আৰু ৱিকল্পে সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ—গৱাজিনম্।

৬৫। অক্ষেন্দ্ৰয়োৰ্গৱো নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—অক্ষেন্দ্ৰয়োঃ (অক্ষ-ইন্দ্ৰয়োঃ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) নিত্যং গোঃ (শব্দস্য স্থানে গৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অক্ষ আৰু ইন্দ্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে গো শব্দৰ ঠাইত নিত্যন্তে গৱ হ'ব। উদাহৰণ—গৱাক্ষঃ।

৬৬। ঔকাৰস্যাৱমাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, ঔকাৰস্যাৱমাদিশেৎ (ঔকাৰস্য স্থানে আৱঃ আদেশঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ঔকাৰৰ ঠাইত আৱ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—গাৱৌ।

৬৭। অয়াদীনাং ৱা পদান্তয়োৰ্ল্লোপঃ সন্ধ্যভাৱকৃৎ ।

ব্যাখ্যা—অয়াদীনাং (অয়-আয়-অব-আবাং সম্বন্ধীনাং) পদান্তয়োঃ (পদান্ত যকাৰ ৱকাৰয়োঃ) লোপঃ স্যাৎ, ৱা (বিকল্পেন) সন্ধ্যভাৱ কৃৎ (সন্ধেৰভাৱঃ স্যাৎ) ;

সৰলাৰ্থ—পদান্ত হোৱা অয়-আয়-অব-আব্ আদি শব্দৰ য আৰু ৱ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব । বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব । উদাহৰণ—ত আহুঃ—তয়াহুঃ ।

৬৮। এদোদন্ত পদাদস্য লোপ :

ব্যাখ্যা—এদোদন্তপদাৎ (একাৰান্ত ওকাৰান্ত পদাৎ) অস্য (অৱৰ্ণস্য) লোপঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলাৰ্থ—একাৰান্ত আৰু ওকাৰান্ত পদৰ পিছত থকা অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—তেঽয়ী ।

৬৯। ইকাৰাকাৰয়োৰ্ল্লোপং ক্বচিৎ কং ছান্দসং ৱিদুঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎকং (কস্মিন্) ছান্দসি (ৱেদে পদ্যে চ) ইকাৰা-কাৰয়োঃ (ইকাৰ-আকাৰয়োঃ লোপং ৱিদুঃ (জ্ঞেয়াঃ) ।

সৰলাৰ্থ—কোনো কোনো ঠাইত ৱেদ আৰু পদ্য বিষয়ত ক্বচিৎ পদৰ ঠাইত কং হোৱাৰ দৰে ইকাৰ আৰু আকাৰৰ লোপ হ'ব ।

ইতি স্বৰ সন্ধি প্ৰকৰণম্ ।

॥ স্বৰ সন্ধি নিষেধ প্ৰকৰণম্ ॥

৭০। দ্বিৱচন মীদূদেৎ স্যাৎ সন্ধিৱিৰোধিস্বতঃ পৰত্ৰাপি ।

ব্যাখ্যা—স্বতঃ (স্বস্মিন্ বিষয়ে) পৰত্ৰাপি (পৰেঽস্মিন্নপিবিষয়ে) দ্বিৱচন-মীদূদেৎ (দ্বিবচন নিষ্পন্ন ইকাৰ-উকাৰএকাৰাদেঃ) সন্ধি ৱিৰোধিনঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলাৰ্থ—স্বপদ আৰু পৰপদ বিষয়ত দ্বিবচন বিভক্তিত নিষ্পন্ন হোৱা ইকাৰান্তউকাৰান্ত আৰু একাৰান্ত পদৰ সন্ধি নহ'ব । উদহাৰণ—অগ্নী এতৌ ।

৭১। ওদন্তা স্তু নিপাতা অ ই উ আশ্চকেৱলাঃস্বৰং।

ব্যাখ্যা—স্বৰং (স্বতঃ পৰৰূপি বিষয়ে) ওদন্তাঃ (ওকাৰান্তাঃ তু (শব্দাস্তু) নিপাতাঃ (নিপাত সিদ্ধাঃ) কেৱলাঃ অ-ই-উ-আশ্চ সন্ধি ৱিবোধিনঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—স্বপদ আৰু পিছৰ পদ বিষয়ত নিপাতনত সিদ্ধ অৰ্থাৎ প্ৰয়োজন হেতুকে ব্যৱহৃত হোৱা ওকাৰান্ত পদ আৰু সম্বোধনাৰ্থত অকলে থকা অ-ই-উ-আ বৰ্ণসমূহৰ পিছত সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ---ওহো আগচ্ছ।

৭২। অদসো নিষ্পন্নং যদমীতি পদম্।

ব্যাখ্যা---অদসোনিষ্পনং (অদস্ শব্দান্নিষ্পন্নং) যদমীতিপদম্ (যৎ-অমী-ইতি পদং স্যাৎ) তৎ সন্ধি ৱিবোধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদস্ শব্দৰ পৰা নিষ্পন্ন হোৱা অমী পদৰ সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ---অমী ঈহন্তে।

৭৩। হে।

ব্যাখ্যা---হে (হে শব্দ সন্ধি ৱিবোধিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---হে শব্দৰে সৈতে সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ---হে অম্ব।

৭৪। প্লুতাশ্চৈবম্।

ব্যাখ্যা---প্লুতাঃ (গানাহ্বান ক্ৰন্দনেষু যে স্বৰাঃ উপ্লিতাঃ) চ এৱম সন্ধি ৱিবোধিনঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ---প্লুত স্বৰ অৰ্থাৎ গান আহ্বান আৰু ক্ৰন্দন কৰা বিষয়ত উত্তৰ হোৱা স্বৰৰ লগত সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ---হে দেৱদত্ত এহি।

৭৫। ইহ হি মনীৱাদীনামমূকে ইত্যস্য চেষ্যতে সন্ধিঃ।

ব্যাখ্যা---ইহ (অত্ৰ সন্ধি নিষেধ প্ৰকৰণে) হি (ভিন্নক্ৰমে) মনীৱাদীনাং (শব্দানাং সিদ্ধয়ে) অমূকে ইত্যস্য চ শিষ্টৈঃ সন্ধি বিষ্যতে।

সৰলাৰ্থ---সন্ধি নিষেধ বিষয়ত মনীৱাদী পদসিদ্ধ কৰিবৰ বাবে শিষ্টসকলে দ্বিবচনান্ত অমূকে পদৰ সৈতেও সন্ধি কৰা দেখা যায়। উদাহৰণ---মনীৱ।

৭৬। সম্বুদ্ধি সিদ্ধযোদন্ত মিতৌ বা ।

ব্যাখ্যা—ইতৌ (ইতি শব্দে পৰে সতি) সম্বুদ্ধিসিদ্ধম্ (আমন্ত্ৰিতেঽৰ্থে নিষ্পন্নম্) ওদন্তম্ (শব্দম্) বা (বিকল্পেন) সন্ধি বিবোধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইতি শব্দ পিছত থাকিলে, সম্বুদ্ধি অৰ্থাৎ আমন্ত্ৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে ওকাৰান্ত শব্দৰ বিকল্পে সন্ধি নহ'ব । উদাহৰণ—হে প্ৰভো ইতি ।

৭৭। ক্বচিৎ প্লুতাশ্চ সন্ধেয়াঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) প্লুতাশ্চ (প্লুতসংজ্ঞকাশ্চ সন্ধেয়াঃ (সন্ধেয়াৰ্হাঃ জ্ঞেয়াঃ) ।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ কাৰণে প্লুত সংজ্ঞাৰ সৈতে সন্ধি কৰিব পৰা যাব । উদাহৰণ—চিন্বিদম্ ।

ইতি সন্ধি নিষেধ প্ৰকৰণম্ ।।

অথ ব্যঞ্জন সন্ধি প্ৰকৰণম্

৭৮। প্ৰথমানাং পদান্তানাং তৃতীয়াঃ স্বৰ ঘোষয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ ঘোষয়োঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰথমানাং পদান্তানাং (পদান্ত স্থিত প্ৰথম বৰ্ণানাং স্থানে) তৃতীয়াঃ বৰ্ণাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ শেষত থকা প্ৰথম বৰ্ণৰ ঠাইত তৃতীয় বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—বাগিয়াম্ ।

৭৯। তৃতীয়ানাং পঞ্চমাঃ স্যুঃ পঞ্চমে ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমে (পঞ্চমবৰ্ণে পৰে সতি) তৃতীয়ানাং (পদান্ত তৃতীয় বৰ্ণানাং স্থানে) পঞ্চমাঃ (পঞ্চম বৰ্ণাঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলাৰ্থ—পঞ্চম বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ শেষত থকা তৃতীয় বৰ্ণৰ ঠাইত পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—ৰাঙ্ময়ম্ ।

৮০। প্ৰথমানাং পঞ্চমা ৰা ।

ব্যাখ্যা---পঞ্চমে ৰৰ্ণে পৰে সতি, প্ৰথমানাং) পদান্ত প্ৰথমানাং ৰৰ্ণানাং স্থানে) ৰা (ৰিকল্পেন) পঞ্চমাঃ (পঞ্চম ৰৰ্ণাঃ) স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ---পঞ্চম বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত হোৱা প্ৰথম বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব । উদা---ৰাঙ্মুখানি ।

৮১। স্বৰ-পাঠ-শ্ৰুত-যৰৱে-ষন্তাৎ প্ৰথমাৎ পৰস্যোৰ্বা ছং প্ৰপ্নোতি-শকাৰঃ ।

ব্যাখ্যা---স্বৰপাঠ শ্ৰুত য ৰ ৱে ষু (পৰেষু সৎসু) অন্তাৎ (পদান্তাৎ) পৰস্থঃ শকাৰঃ (স্থানে) ৰা (ৰিকল্পেন) ছং (ছকাৰঃ) প্ৰাপ্নোতি (লভতে) ।

সৰলাৰ্থ---স্বৰ বৰ্ণৰপৰা উত্তৰ হোৱা পদান্ত য ৰ ৱ বৰ্ণৰ পিছত থকা তালব্য শকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ছকাৰ হ'ব । উদাহৰণ--ৰাক্‌ছুৰঃ---ৰাক্‌শূৰঃ ।

৮২। ক্বাপি ককাৰাল্লকাৰস্থ ।

ব্যাখ্যা---ক্বাপি (কুত্ৰাপি প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি) ককাৰাৎ (কৱৰ্ণান্তাৎ) লকাৰস্থঃ (লকাৰ পৰস্থঃ শকাৰঃ) ছং প্ৰাপ্নোতি ।

সৰলাৰ্থ---কিছুমান প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে পণ্ডিতসকলে পদান্ত কবৰ্ণৰ পিছত পৰপদৰ লকাৰৰ পিছত থকা শ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ছ বৰ্ণ হ'ব । উদা---ৰাক্‌ছ্‌লক্ষঃ ।

৮৩। ৰাক্‌তৃষ্ণু-ভোৰন্তডগাৱপত্যে ৰলি-ৰাগয়োঃ ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে (ৱাচ্যে সতি) ৰলি ৰাগয়োঃ (ৰলিৰাগশব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) ৰাক্‌তৃণ্টুভোঃ (শব্দয়োঃ) অন্তঃ (স্থানে) ড গৌ ৰৰ্ণৌ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ---সন্তান অৰ্থ বুজালে, বলি আৰু বাগ শব্দ পিছত থকিলে ৰাক্ আৰু তৃণ্টুভ্ শব্দৰ শেষত ড আৰু গ বৰ্ণ হ'ব । উদা-হৰণ---বাড়্‌বলিঃ ।

৮৪। ঙ্ণাভ্যাং কুক্‌টুকৌ-স্যাতাংশ-ষসাদি-ৰিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা---ঙনাভ্যাং (ঙ ৰৰ্ণ ন ৰৰ্ণাভ্যাং পৰৌ) শ ষ সাদি (স্থানে ৰিভাষয়া (ৰিকল্পেন) কুক্‌টুকৌ ৰৰ্ণৌ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ---ঙ আৰু ন বৰ্ণৰ পিছত থকা শ-ষ-স বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে কুক্ প্ৰত্যয়ৰ ক বৰ্ণ আৰু টুক্ প্ৰত্যয়ৰ ট বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ---প্ৰাঙ্ক্ শেতে।

৮৫। তৃতীয় প্ৰথমাভ্যাং ৰা হস্তৰ্গচতুৰ্থতাম্।

ব্যাখ্যা---তৃতীয় প্ৰথমাভ্যাং (তৃতীয় প্ৰথম ৰৰ্ণাভ্যাং পৰৌ) হঃ (হকাৰ স্থানে) ৰা (ৰিকল্পেন) তৰ্গ চতুৰ্থতাং (তৰ্গচতুৰ্থ ৰৰ্ণং প্ৰাপ্নোতি)।

সৰলাৰ্থ---তৃতীয় আৰু প্ৰথম বৰ্ণৰ পিছত থকা হ বৰ্ণৰ ঠাইত সেই বৰ্গৰ অৰ্থাৎ হ বৰ্ণৰ আগত থকা তৃতীয় আৰু প্ৰথম বৰ্গৰ বিকল্পে চতুৰ্থ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ--ৰাক্ঘতঃ--ৰাগ্হতঃ।

৮৬। তদৌ লচটৰৰ্গেষুতান্।

ব্যাখ্যা---ল চ ট ৰৰ্গেষু (লকাৰঃ--চ ৰৰ্গ ট ৰৰ্গেষু পৰেষু -সৎসু তদৌ (তকাৰ দকৰ য়োঃ স্থানে) তান্ (ল চ ট ৰৰ্গান্ প্ৰাপ্নুৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ---ল কাৰ, চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ত বৰ্ণ আৰু দ বৰ্ণৰ ঠাইত ল কাৰ, চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ--তল্লাৰণ্যম্।

৮৭। চং শেছা প্ৰসঙ্গতঃ।

ব্যাখ্যা---শে (শকাৰেপৰে সতি) ছা প্ৰসঙ্গতঃ (ছকাৰ প্ৰসঙ্গাৎ) চং (তদৌ স্থানে) চকাৰং প্ৰাপ্নোতি।

সৰলাৰ্থ---তালব্য শ পিছত থাকিলে ছ বৰ্ণৰ প্ৰসঙ্গত ত বৰ্ণ আৰু দ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ---তচ্ শ্লাঘ্যাম্।

৮৮। হ্ৰস্বাৎ পৰস্থা ঙণনাঃ পদান্তা দ্বিৰ্ভৱন্ত্যচি।

ব্যাখ্যা---অচি (অচ্ সংজ্ঞক ৰৰ্ণে পৰে সতি) হ্ৰস্বাৎ পৰস্থাঃ (হ্ৰস্ব ৰৰ্ণাৎ পৰাঃ) পদান্তা ঙণনাঃ। (পদান্ত ঙণনাঃ ৰৰ্ণাঃ) দ্বিৰ্ভৱন্তি (দ্বিৰ্ভাৱঃ ভৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ--অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হ্ৰস্ব বৰ্ণৰ পিছত থকা পদান্ত ঙ, ণ আৰু ন বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ--সুগন্নত্ৰ।

৮৯। সমাসে প্ৰায়শো ন দ্বিঃ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি, প্ৰায়শঃ (কদাচিৎ বাহুল্যেন) নদ্বিঃ (পদান্ত ঙণনাঃ ৰৰ্ণাঃ দ্বিৰ্ভাৱঃ ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সমাস হ'লে কেতিয়াবা প্ৰায়েই পদান্ত ঙ, ন, আৰু ম বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাৱ নহ'ব। উদাহৰণ—সুগণধিপঃ।

৯০। অসমাসেঽপি কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অসমাসেঽপি (সমাসাভাৱেঽপি) পদান্ত ঙণনাঃ ৱৰ্ণাঃদ্বিৰ্ভাৱঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে সমাস নহ'লেও পদান্ত ঙ-ণ-ন বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাৱ নহ'ব। উদাহৰণ—অণপী।

৯১। নোঽন্ত শচছোৰ্বিন্দু পূৰ্ব্বং শংটঠোঃ ষং তথোস্তসম্।

ব্যাখ্যা—চছোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) নোঽন্তঃ (পদান্ত নকাৰস্য স্থানে) ৱিন্দুপূৰ্ব্বং শং (ৱিন্দু পূৰ্ব্বং শকাৰং প্ৰাপ্নোতি), টঠোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ পদান্ত নঃ স্থানে) ষং (ৱিন্দু পূৰ্ব্বংষকাৰং প্ৰাপ্নোতি), তথোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ পদান্ত ন শস্থানে) সং (ৱিন্দুপূৰ্ব্বং সকাৰং প্ৰাপ্নোতি)।

সৰলাৰ্থ—চ আৰু ছ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰযুক্ত তালব্য শ হ'ব, মূৰ্দ্ধণ্য ট-ঠ- বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰযুক্ত মূৰ্দ্ধণ্য ষ হ'ব আৰু দন্ত্য ত-থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ যুক্ত দন্ত্য স কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাংশ্চৰতি ইত্যাদি।

৯২। ৱাকানোনঃ কানি পৰে। ৯৩। নৃনোনঃ পেপৰে তথা।

ব্যাখ্যা—কানি (কান্ শব্দেপৰেসতি) তথা (পেপৰেসতি) ৱা (ৱিকল্পেন) কানঃ (কান্‌শব্দস্য নঃ), নৃনোনঃ (নৃন্ শব্দস্য নঃ স্থানে) ৱিন্দু পূৰ্ব্বং সং প্ৰাপ্নোতি।

সৰলাৰ্থ—কান্ শব্দ আৰু প বৰ্ণ পিছত থাকিলে নৃন্ আৰু কান্ শব্দৰ ন কাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অনুস্বাৰ যুক্ত দন্ত্য স কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—কাংস্কান্।

৯৪। প্ৰশানাদেৰ্নকাৰস্য এঃশ্চছোষ্টঠয়োস্তুণঃ।

ব্যাখ্যা—চছোঃ (চকাৰ ছকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) তু (কিন্তু) টঠয়োঃ (টকাৰ ঠকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰশানাদেঃ (প্ৰশানাদি শব্দস্য ন কাৰস্য স্থানে) ণঃ (মূৰ্দ্ধণ্য ণ কাৰঃ) এঃশ্চ স্যাতাম্ (ভৱেতাম্)।

সৰলাৰ্থ—চ-ছ আৰু ট-ঠ বৰ্ণ পিছত থাকিলে প্ৰশনাদি শব্দৰ ন কাৰৰ ঠাইত ঞ আৰু মূৰ্দ্ধণ্য ণ কাৰ হ'ব। উদা—প্ৰশাঞ্চৰতি।

৯৫। নস্যলে পৰতোলঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—লে (লকাৰে পৰে সতি) পৰতঃ (পৰস্মিন্) নস্য (পদান্ত নকাৰস্য স্থানে) লঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ল বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত ল কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাল্লিলেখ।

৯৬। জ ঝ ঞেষু ঞকাৰঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—জঝঞেষু (জ ঝ ঞেষু ৱৰ্ণেষু পৰেষু সতিষু) ঞকাৰঃস্যাৎ (পদান্ত নকাৰস্য স্থানে ঞঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—জ ঝ আৰু ঞ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত ঞকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাঞ্জৱতি।

৯৭। ঞন্ চৌ ৱা শে পদান্ত নঃ।

ব্যাখ্যা—শে (শকৰেপৰে সতি) পদান্ত নঃ (পদান্ত নকাৰস্য স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) ঞন্চৌ (ঞকাৰ-চকাৰৌ ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ—তালব্য শকাৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত ঞ আৰু চ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাঞ্শূৰঃ।

৯৮। সে পদান্তান্নকাৰাণ্ণা টাল্লিঙ্গান্তাচ্চ-তাগমঃ

ব্যাখ্যা—সে (দন্ত্য সকাৰে পৰে সতি) পদান্তান্ন কাৰাৎটাল্লিঙ্গান্তাচ্চ (পদান্ত নকাৰাৎ-লিঙ্গান্ত টকাৰাচ্চপৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) তাগমঃ (তকাৰাগমঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—দন্ত্য স কাৰ পিছত থাকিলে পদান্ত নকাৰৰ পিছত আৰু লিঙ্গান্ত ট কাৰৰ পিছত বিকল্পে ত বৰ্ণ আগম হ'ব। উদাহৰণ—ভৱান্ত্ সাধুঃ।

৯৯। ড ঢ় ণে ষু নকাৰস্য ণত্বং ভৱতি।

ব্যাখ্যা—ড ঢ় ণে ষু (ড ঢ় ণ ৱৰ্ণেষু পৰেষু সৎষু) নকাৰস্য (পদান্ত ন কাৰস্য স্থানে) নত্বং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—ড-ঢ়-ণ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত মূৰ্দ্ধণ্য ণ কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অৱাদয়ণ্ডিণ্ডিমম্।

১০০। ণাদপি ।

ব্যাখ্যা---ণাদপি (পদান্ত নকাৰাদপি) ন কাৰস্য স্থানে ণত্বং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---ন পিছত থাকিলে পদান্ত ন কাৰৰ ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ---ষণ্ণৱতি।

১০১। মকাৰস্য পদান্তস্যানুস্বাৰো ব্যঞ্জনে পৰে।

ব্যাখ্যা---ব্যঞ্জনে পৰে (ব্যঞ্জন ৱৰ্ণে পৰে সতি) পদান্তস্য মকাৰস্য (পদান্ত মকাৰঃ স্থানে) অনুস্বাৰঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদান্ত মকাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হ'ব। উদাহৰণ---গুণং স্মৰতি।

১০২। সমাসে তুম্ সমোৰ্ম্মস্যলোপঃকামে মনস্যপি।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি, কামে (কাম শব্দে পৰে সতি) মনস্যপি (মনস্ শব্দেহপি পৰে সতি) তুম্ সমোঃ (তুম্ সম শব্দয়োঃ) মস্য লোপঃ (মকাৰস্য লোপঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---সমাস হ'লে, কামআৰু মনস্ শব্দ পিছত থাকিলে তুম্ আৰু সম শব্দৰ ম বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---গন্তুকামঃ।

১০৩। অৱশ্য মোৱা কৃত্যেষু।

ব্যাখ্যা---কৃত্যেষু (কৃত্য প্ৰত্যয়েষু পৰেষু সতিষু) ৱা (ৱিকল্পেন) অৱশ্যমঃ (অৱশ্যম্ শব্দস্য মকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---কৃত্য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অৱশ্যম্ শব্দৰ মকাৰৰ বিকল্পে লোপ হ'ব। উদাহৰণ---অৱশ্যভাব্যম্)।

১০৪। সমস্তু ৱা হিতেততে।

ব্যাখ্যা---হিতে (হিত শব্দে পৰে সতি) ততে (তত শব্দেচপৰে সতি) তু (কিন্তু) ৱা (ৱিকল্পেন) সমঃ (সম্শব্দস্য হকাৰস্য লোপঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---হিত আৰু তত শব্দ পিছত থাকিলে বিকল্পে সম শব্দৰ মকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---সহিতম্।

১০৫। অনুস্বাৰো ৱৰ্গ ৱৰ্ণে ৱা স্যাত্তদ্বৰ্গ পঞ্চমঃ।

ব্যাখ্যা---ৱৰ্গ ৱৰ্ণে পৰে সতি, অনুস্বাৰঃ (অনুস্বাৰ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) তদ্বৰ্গ পঞ্চমঃ (যদ্বৰ্গীয় ৱৰ্ণঃ স্যাৎ তদ্বৰ্গীয় পঞ্চমো ৱৰ্ণঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---বৰ্গ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনুস্বাৰৰ ঠাইত বিকল্পে যি বৰ্গীয় বৰ্ণ পিছত থাকিব সেই বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব।

উদাহৰণ---ত্বঙ্কৰোমি।

১০৬। সম্রাজোমোনানুস্বাৰঃ।

ব্যাখ্যা---সম্রাজো মঃ (সম্রাজ শব্দস্য মকাৰস্য) অনুস্বাৰঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্ৰাজ শব্দৰ মকাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ নহ'ব।

১০৭। ম ন য ৱ ল স্থ হকাৰে মনযৱলান্ ৱা লভত্যনুস্বাৰঃ।

ব্যাখ্যা---ম ন য ৱ ল স্থ হকাৰে (পৰে সতি) ৱা (ৱিকল্পেন) ম ন য ৱ লান্ অনুস্বাৰঃ লভতে।

সৰলাৰ্থ---ম ন য ৱ ল যুক্ত হ বৰ্ণ পিছত থাকিলে বিকল্পে ম ন য ৱ ল বৰ্ণৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হ'ব। উদাহৰণ---কিংহ্ললয়তি।

১০৮। য ৱ লেষু ডু য ৱ লান্ ৱা।

ব্যাখ্যা---য ৱ লেষু (য ৱ ল ৱৰ্ণেষু পৰেষু সৎসু) তু (কিন্তু) ৱা (ৱিকল্পেন) অনুস্বাৰঃ স্থানে, য-ৱলান্ (য-ৱ-ল ৱৰ্ণাঃ প্ৰাপ্নুৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ---য-ৱ আৰু ল বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনুস্বাৰৰ ঠাইত বিকল্পে য, ৱ আৰু ল বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ---ত্বং যাসি---ত্বয্যাসি। -মকৰোৎপন্নাযৱলা মূৰ্দ্ধণোৰ্দ্ধেন্দু মণ্ডিতা ইতি।

১০৯। নিত্যং পুল্লিঙ্গমিত্যুক্তম্।

ব্যাখ্যা---নিত্যং পুল্লিঙ্গং (লভ্যং) ইত্যুক্তম্ (কথিতম্)।

সৰলাৰ্থ---পুল্লিঙ্গ পদটো নিত্যন্তে লভহেসিদ্ধ হৈছে।

১১০। ৱিন্দুৰ্ধুট্য পদান্তয়োঃ।

ব্যাখ্যা---ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) অপদান্তস্নোঃ (অপদান্ত মকাৰ ন কাৰয়োঃ স্থানে) ৱিন্দুঃ (অনুস্বাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদৰ শেসত নথকা ম আৰু ন কাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হ'ব। উদাহৰণ---পুংসঃ।

১১১। ৱৰ্গে তৱৰ্গ পঞ্চমঃ।

ব্যাখ্যা---ৱৰ্গে (ৱৰ্গসংজ্ঞকৱৰ্ণে পৰে সতি) অনুস্বাৰঃ স্থানে তদ্বৰ্গ পঞ্চমঃ (যদ্বৰ্গীয় ৱৰ্ণে পৰে তদ্বৰ্গ পঞ্চমঃ ৱৰ্ণঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বৰ্গ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনুস্বাৰৰ ঠাইত যি বৰ্গ বৰ্ণ পিছত থাকে সেই বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব। উদা—শঙ্কিতা।

১১২। কিবন্তস্য নুমোৰ্বিন্দুৰ্ন প্ৰায়েন।

ব্যাখ্যা—কিৱন্তস্য (কিপ্ প্ৰত্যয়ান্তস্য) নুমোঃ (নকাৰমকাৰয়োঃ স্থানে) প্ৰায়েন (বাহুল্যেন) বিন্দুৰ্ন্নঃ (অনুস্বাৰো ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত থকা নকাৰ আৰু মকাৰৰ ঠাইত প্ৰায়েই অনুস্বাৰ নহ'ব। উদাহৰণ—সুকন্সঃ।

১১৩। ভৱত্যপি।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে, কিৱন্তস্য নুমোঃ স্থানে—অপি ৱিন্দুৰ্ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে কি্প প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ শেষত থকা নকাৰ আৰু মকাৰৰ অনুস্বাৰ হ'ব। উদাহৰণ—খঞ্জঃ।

১১৪। চ ট ৱৰ্গৌ ৱিন্দতি প্ৰাক্ তৱৰ্গশ্চ ট ৱৰ্গ যুক্।

ব্যাখ্যা—চ-ট ৱৰ্গ যুক্ (চৱৰ্গ-ট ৱৰ্গয়োঃ যুক্) পদান্ত ত ৱৰ্গঃ প্ৰাক্ (পদান্ত ত ৱৰ্গাৎ পূৰ্ব্বং) চ ট ৱৰ্গৌ (চ ৱৰ্গ ট ৱৰ্গৌ) ৱিন্দতি (লভতে)।

সৰলাৰ্থ—চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ যুক্ত হ'লে পূৰ্ব্ব পদান্ত ত বৰ্গ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—যাচ্ঞা।

১১৫। ষ কাৰাচ্চ ট ৱৰ্গঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ষকাৰাৎ (ষ ৱৰ্ণাৎপৰঃ) চ (পদান্ত ত ৱৰ্গঃ) মূৰ্দ্ধণ্য ট ৱৰ্গঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষকাৰৰ পিছত থকা ত বৰ্গৰ ঠাইত মূৰ্দ্ধণ্য ট বৰ্গ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—ষষ্ঠঃ। ইতি ব্যঞ্জন সন্ধিঃ।

ৱিষৰ্গ সন্ধি ঃ

১১৬। ৱিসৰ্জনীয়স্য চছোঃ শকাৰঃ উচ্চাৰনীয় ষ্টঠয়োঃ ষকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—চছোঃ (চকাৰ-ছকাৰয়োঃ পৰয়োঃসতোঃ) ৱিসৰ্জনীয়স্য (ৱিসৰ্গস্যস্থানে) শকাৰঃ (শৱৰ্ণউচ্চাৰনীয়ঃ), টঠয়োঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) ৱিসৰ্জনীয়স্য (স্থানে) ষকাৰঃ (ষৱৰ্ণঃ) উৎপাদনীয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—চ আৰু ছবৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত বিসৰ্গৰ ঠাইত তালব্য শ কাৰ হ'ব, আৰু ট আৰু ঠ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত বিসৰ্গৰ ঠাইত ষকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—পূৰ্ণশ্চন্দ্ৰঃ।

১১৭। তথোৰশিট্ সংস্থিতয়োঃ সকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—তথোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) অশিট্ সংস্থিতয়োঃ (শিট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণ ভিন্ন সংস্থিতয়োঃ) ৱিসৰ্জনীয়স্য (স্থানে) সকাৰঃ (দন্ত্য স ৱৰ্ণঃ উচ্চাৰনীয়)।

সৰলাৰ্থ—ত আৰু থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে শিট্ সংজ্ঞক ভিন্ন পদান্ত ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ লগত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত সকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—তমালস্তৰুণঃ।

১১৮। শিটোঽনাদি কখোৰ্জিহ্বা মূলীয়ঃ স্যাদ্বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—কখোঃ (ক ৱৰ্ণ-খ ৱৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শিটঃঅনাদি বিষয়ে ৱিসৰ্জনীয়স্য স্থানে জিহ্বামূলীয়ঃ (সংজ্ঞঃস্যাৎ) ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) উড়ুখলাকৃতিঃৱজ্ৰাকৃতি নিগদ্যতে (লভতে)।

সৰলাৰ্থ—ক আৰু খ বৰ্ণ পিছত থাকিলে, শিট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ আগত নেথাকিলে বিসৰ্গৰ জিহ্বামূলীয় সংজ্ঞা হ'ব আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ ঠাইত উড়ুখলৰ অৰ্থাৎ উৰালৰ দৰে হ'ব আৰু বজ্ৰ আকৃতিৰ দৰে অৰ্থাৎ এনে হ'ব। উদাহৰণ—কঃ কৰোতি ; ক × কৰোতি।

১১৯। শিটোঽনাদি পফোৰ্ৱাস্যাদুপধ্মানীয় সংজ্ঞকঃ।

ব্যাখ্যা—পফোঃ (প ৱৰ্ণ-ফ ৱৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শিটোঽনাদি (শিটঃ-অনাদি বিষয়ে) ৱিসৰ্জনীয়স্য (বিসৰ্গস্য স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) উপধ্মানীয়ঃ সংজ্ঞঃ স্যাৎ, অশীত্যঙ্কৱৎ গজকুম্ভ ৱদ্বায়ংনিগদ্যতে (কথ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—প আৰু ফ বৰ্ণ পিছত থাকিলে শিট্ বৰ্ণ আগত নথকা পদান্ত বিসৰ্গৰ উপধ্মানীয় সংজ্ঞা হ'ব আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ ঠাইত আশীৰ সংখ্যাৰ দৰে ৮০ এনে হ'ব আৰু হাতীৰ মূৰৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ—কঃ পচতি—ক ৮০ পচতি।

উড়ুখল—ধান্যাদিকং যত্ৰ কুট্যতে তৎ উড়ুখলমুচ্যতে।

ৱজ্ৰাকৃতি—ঘকাৰ দ্বয় সংযুক্তং ৱজ্ৰ ইত্যভিধীয়তে॥

১২০। শ ষ সে ষু ৱিসৰ্গস্য শ ষ সাঃ স্যুৰ্ৱিৰ্ৱভাষয়া ।

ব্যাখ্যা---শ ষ সে ষু (শ-ষ-স-ৱৰ্ণেষু পৰেষু সতিষু) ৱিসৰ্গস্য স্থানে ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) শ-ষ-সাঃ-ৱৰ্ণাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ---শ, ষ আৰু স বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত বিকল্পে শ, ষ আৰু স বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ--কঃ শেতে--কশ্‌শেতে।

১২১। উদঃ স্থাস্তম্ভোয়োঃ সোলুক্ ।

ব্যাখ্যা---উদঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) স্থা স্তন্ভয়োঃ ধাত্বোঃ সঃ (সকাৰঃ) লুক্ স্যাৎ (লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---উৎ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্থা আৰু স্তন্ভ ধাতুৰ সকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---উত্তভ্নাতি।

১২২। সৱৰ্ণে ধুটি ধুড্‌লোপো ধুট্ ত্ৰয়স্য ব্যৱস্থয়া।

ব্যাখ্যা---সৱৰ্ণে ধুটি (উচ্চাৰণ স্থানৈক্যে ধুট সংজ্ঞকৱৰ্ণে পৰে সতি) ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) ধুট্ ত্ৰয়স্য মধ্যে ধুড্ লোপঃ (ধুট্ ৱৰ্ণ লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ব্যৱস্থা থকা হেতুকে সৱৰ্ণ ধুট অৰ্থাৎ সমান ভাৱে উচ্চৰিত হোৱা ধুট সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে তিনিটা ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ মাজৰ ধুট্ বৰ্ণটো লোপ হ'ব। উদাহৰণ—তৎস্থা—তস্থা।

১২৩। আৎ পৰস্য ৱিসৰ্গস্য উকাৰোঽকাৰ ঘোষয়োঃ।

ব্যাখ্যা---অকাৰ ঘোষয়োঃ (অকাৰ-ঘোষ সংজ্ঞক ৱৰ্ণয়োঃপৰয়োঃ সতোঃ) আৎপৰস্য (অকাৰাৎ পৰস্য) ৱিসৰ্গস্য স্থানে—উকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অকাৰ আৰু ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অকাৰৰ পিছত থকা পূৰ্ব্ব পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত উকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—গোবিন্দোঽৱতু।

১২৪। কাপ্যাকাৰেঽপ্যুকাৰঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্বাপি (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) আকাৰেঽপি (পৰে সতি) আৎ পৰস্য (অকাৰাৎ পৰস্য ৱিসৰ্গস্য স্থানেউকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে আকাৰ পিছত হলেও অকাৰৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত উকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—কুৰৱোস্মহিতম্ ।

১২৫। অন্যস্বৰে সন্ধ্যহেতুল্লোপোভৱতি যশ্চ ৱা ।

ব্যাখ্যা—অন্যস্বৰে (অকাৰ ভিন্ন স্বৰে পৰে সতি) আৎপৰস্য ৱিসৰ্গস্য, সন্ধ্যহেতুঃ (সন্ধেৰকাৰণং) লোপোভৱতি (লোপঃস্যাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) যশ্চভৱতি ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰ ভিন্ন স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অকাৰৰ পিছত থকা পূৰ্ব্ব পদৰ বিসৰ্গৰ লোপ হোৱাৰ পিছত কোনো সন্ধি নহয় আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ ঠাইত য কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—কইহ—কয়িহ ।

১২৬। আকাৰান্তোভগোঽঘোভ্যস্ত্বৰ্থৱদ্ভ্যঃস্বৰে-পৰে ।

১২৭। ৱিসৰ্গঃ পূৰ্ব্বৱল্লোপং যং ৱা ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে (স্বৰবৰ্ণে পৰে সতি) তু পূৰ্ব্বৱৎ (সন্ধেৰহেতুঃ) আকাৰাৎ পৰস্য ৱিসৰ্গস্য লোপঃ স্যাৎ, অৰ্থৱদ্ভ্যঃ ভোভগোঽঘোভ্যঃ (শব্দেভ্যঃ-পৰঃ) ৱিসৰ্গস্য পূৰ্ব্বৱৎ লোপংস্যাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) যং (যকাৰং) প্ৰাপ্নোতি (লভতে)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ পিছত থাকিলে আকাৰৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব আৰু অৰ্থযুক্ত ভো, ভগো আৰু অঘো শব্দৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব, সন্ধিৰ অভাব হ'ব আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ ঠাইত য হ'ব। উদাহৰণ—দেৱা এতে।

১২৮। ঘোষেতু-লোপ-ভাক্ ।

ব্যাখ্যা—ঘোষে (ঘোষ সংজ্ঞকবৰ্ণে পৰে সতি) তু (আকাৰাৎপৰস্য ৱিসৰ্গস্য) লোপঃ ভাক্ (লোপো ভৱতি) নতু যং প্ৰাপ্নোতি।

সৰলাৰ্থ—ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ আকাৰৰ পিছৰ বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব কিন্তু যকাৰ নহ'ব। উদাহৰণ—দেৱাবন্দ্যন্তাম্ ।

১২৯। এতত্তদোৰেষ-সাভ্যাং নঞ্ সমাসাদৃতে-হলি ।

তয়ৰ্ৱিসৰ্গ-লোপঃস্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—হলি (হল্ সংজ্ঞকবৰ্ণে পৰে সতি) নঞ্সমাসাদৃতে (নঞ্সমাসংৱৰ্জ্জয়িত্বা) এতত্তদোঃ (এতত্তদোঃ শব্দয়োঃ নিষ্পন্নাভ্যাং) এষসাভ্যাং (এষ-স-স্বৰূপাভ্যাং শব্দাভ্যাং পৰঃ) তয়ৰ্ৱিসৰ্গঃ লোপঃস্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু নঞ্ সমাস নহ'লে এতৎ আৰু তৎ শব্দৰ পৰা নিষ্পন্ন হোৱা এষঃ আৰু সঃ শব্দৰ বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—এষ বৃক্ষঃ।

১৩০। ন ভৱত্যপি—কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) হলি পৰে এতত্তদোঃ এষসাভ্যাং পৰঃ ৱিসৰ্গঃ লোপঃ ন ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলেও এষঃ আৰু সঃ শব্দৰ ৱিসৰ্গৰ লোপ নহ'ব। উদাহৰণ—সো বুদ্ধঃ।

১৩১। নামি পশ্চাদ্বিসৰ্গস্যৰেফঃ স্যাৎ ৰস্ব ঘোষয়োঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ ঘোষয়োঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) নামি পশ্চাৎ (নামিনঃ পৰস্য) ৱিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে নামি সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব। উদা—বিধুৰুচ্চৈঃ।

১৩২। অনামিনঃ পৰস্যাপি ৰস্থান প্ৰভৱস্যতু।

ব্যাখ্যা—অনামিনঃ (নামি সংজ্ঞক ভিন্নস্য) পৰস্যাপি (ৱিপৰ্য্যয়াৎ) ৰস্থান প্ৰভৱস্যতু (কিন্তুৰেফোৎপন্নস্য ৱিসৰ্গস্য স্থানে) ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ বৰ্ণ পিছত থাকিলে নামি সংজ্ঞাৰ বাহিৰে আন বৰ্ণৰ পিছত থকা ৰ জাত বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব। উদাহৰণ—স্বৰব্যয়মৃস্বৰ্গতঃ।

১৩৩। অৱিসৰ্গোঽপ্যঘোষেঽপি ৰাণ্‌ৎপন্নোঽপি নামিনঃ।
অপি নস্যাদপাত্যৰ্থা অপেঃ পঞ্চ ৱিপৰ্য্যয়াৎ ॥

ব্যাখ্যা—অৱিসৰ্গোঽপি (ৱিসৰ্গভিন্নেঽপি) অঘোষেঽপি (ঘোষ সংজ্ঞক ভিন্নেঽপি) ৰা ণুৎ পন্নোঽপি (ৰকাৰাৎঅনুৎপন্নোঽপি) নামিনঃ পৰস্যাপি, নস্যাদপিইতি-অপেঃ (অপি শব্দস্য) ৱিপৰ্য্যয়াৎ (পঞ্চবৈপৰীত্যাৎ) ৱিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অপি শব্দৰ পাঁচ প্ৰকাৰৰ বৈপৰীত্য অৰ্থ হোৱা বাবে যেনে—বিসৰ্গভিন্ন স্থলত, ঘোষ বৰ্ণ পিছত নথকা অৱস্থাত, ৰ বৰ্ণত উৎপন্ন নহ'লেও, নামি সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছতো আৰু কোনো নিয়ম নোহোৱাকৈও বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব। উদা—বনৰ্ষদম্।

১৩৪। অহ্নো ৰুপ্তো ৰবেফে ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ ঘোষয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ, অৰেফে (ৰেফভিন্নস্থে) ৰুপ্তৌ ৰিভক্তি লোপে সতি) অহ্নঃ (অহন্ শব্দ নিষ্পন্নস্য ৰিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অহন্ শব্দৰ পৰা হোৱা অহঃ পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব। উদাহৰণ—অহৰ্গণঃ।

১৩৫। ৰা স্বৰহৰ্গীৰ্ধুৰাং পতৌ ।

ব্যাখ্যা—পতৌ (পতি শব্দে পৰে সতি) ৰা (ৰিকল্পেন) স্বৰহৰ্গীৰ্ধুৰাং (স্বঃ—অহঃ-গীঃ-ধুঃ শব্দানাং) ৰিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পতি শব্দ পিছত থাকিলে স্বঃ-অহঃ-গীঃ-ধুঃ শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত বিকল্পে ৰেফ্ হ'ব। উদাহৰণ—স্বৰ্পতি।

১৩৬। প্ৰচেতসো ৰাজনি ৰা ।

ব্যাখ্যা—ৰাজনি (ৰাজন্ শব্দে পৰে সতি) প্ৰচেতসঃ (প্ৰচেতস্ শব্দস্য) ৰিসৰ্গস্য স্থানে ৰা ৰিকল্পেন ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰাজন্ শব্দ পিছত থাকিলে প্ৰচেতস্ শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত বিকল্পে ৰেফ্ হ'ব। উদাহৰণ—হে প্ৰচেতো ৰাজন্।

১৩৭। প্ৰসিদ্ধ্যৈৰান্য ঊহ্যতাম্ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰসিদ্ধ্যৈৰ (প্ৰসিদ্ধ্যনুসাৰাৎ) অন্যৎ (পদং) ঊহ্যতাং—ৰেফঃ দ্ৰষ্টব্যঃ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰসিদ্ধি অনুসাৰে আন কিছুমান পদৰ ৰেফ্ ঊহ্য হ'ব বুলি পণ্ডিতসকলে কয়।

১৩৮। ৰোৰে লোপো ধাতু ঢ়োঢ়ে তৎ পূৰ্ব্বস্য চ দীৰ্ঘতা।

ব্যাখ্যা—ৰে (ৰকাৰে পৰে সতি) ৰঃ (ৰকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ), ঢ়ে (ঢ়কাৰে পৰে সতি) ধাতু ঢ়ঃ (ধাতোঃ ঢ়কাৰঃলোপঃ স্যাৎ), তৎ পূৰ্ব্বস্য চ (তয়োঃ ৰ-ঢ়য়োঃপূৰ্ব্বং) দীৰ্ঘতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ ৰ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব, ঢ় বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদৰ ধাতুৰ ঢ় বৰ্ণৰ লোপ হ'ব আৰু লোপ হোৱাৰ পিছত ৰ-ঢ় বৰ্ণৰ পূৰ্ব্ব বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—স্বাৰাট্।

১৩৯। অথাগমাদিঃ।

আঙ্-মাঙ্-স্বৰাৎ পৰশ্ছে চুক্।

ব্যাখ্যা—অথ—আগমাদিঃ (অধিকৰোতি)।

ছে (ছকাৰে পৰে সতি) আঙ্ মাঙ্ স্বৰাৎ পৰঃ চুক্ (চাগমঃ স্যাৎ)

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ পিছত আগম সন্ধি কোৱা হৈছে। ছকাৰ পিছত থাকিলে আ, মা আৰু স্বৰৰ পিছত চকাৰ আগম হ'ব। উদাহৰণ—আচ্ছায়া।

১৪০। দীৰ্ঘাৎ পদান্ত-তস্তু-ৱা।

ব্যাখ্যা—তু (ছকাৰে পৰে সতি) দীৰ্ঘাৎ (দীৰ্ঘ স্বৰাৎ) পদান্ততঃ (পদান্তাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) চাগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ছকাৰ পিছত থাকিলে পদান্ত দীৰ্ঘ স্বৰৰ পিছত বিকল্পে চ আগম হ'ব। উদাহৰণ—লতাচ্ছাদয়তি।

১৪১। যৰ্ৱোৰ্দ্ধ-স্থিত-মশিড্-ব্যঞ্জনংৱা দ্বিৰিচ্যতে।

ব্যাখ্যা—য ৰ ৰোৰ্দ্ধ স্থিতং (য-ৰ-ৱা নামুপৰি স্থিতং) অশিঙ্ (শ-ষ-স ভিন্নং) ব্যঞ্জনং (ব্যঞ্জন ৱৰ্ণং) ৱা (ৱিকল্পেন) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ) ইষ্যতে (শিষ্টৈঃ কথ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—য, ৰ আৰু ৰ বৰ্ণৰ ওপৰত থকা শিট্ সংজ্ঞা ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—দদ্ধ্যান্ন।

১৪২। স্বৰাৎ-পৰহৰেফাভ্যাং পৰস্থং দ্বিস্ত-দেৱৱা।

ব্যাখ্যা—স্বৰাৎ (স্বৰৱৰ্ণাৎ) পৰঃহৰেফাভ্যাং (হকাৰৰেফাভ্যাং) পৰস্থং (পৰস্থিতং) তদেৱ (অশিট্ ব্যঞ্জনমেৱ) ৱা (ৱিকল্পেন) দিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা হ কাৰ আৰু ৰেফযুক্ত শিট্ সংজ্ঞক ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্ম্মা।

১৪৩। হৰি পুৰিভ্যাং পৰশ্চন্দ্ৰে পৰে-শুড্ঋষি-নামনি।

ব্যাখ্যা—ঋষি নামনি অৰ্থে (ৱাচ্যে) চন্দ্ৰে (চন্দ্ৰশব্দে পৰে সতি) হৰি পুৰিভ্যাং) (হৰি-পুৰি শব্দাভ্যাং) পৰঃ শুট্ (শকাৰঃ আগমঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঋষিৰ নাম বুজালে, চন্দ্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে আগত থকা হৰি আৰু পুৰি শব্দৰ পিছত শুটৰ শ আগম হ'ব। উদাহৰণ—হৰিশ্চন্দ্ৰঃ।

১৪। আশ্চৰ্য্য-মিত্যদ্ভু-তেঽৰ্থেগুৰাৱাচাৰ্য্য-ইষ্যতে।

ব্যাখ্যা—অদ্ভুতে (অৰ্থে ৱাচ্যে) আশ্চৰ্য্যম্ (শুড়্যুক্ত পদং) সিদ্ধ্যতি, গুৰৌ (ৱাচ্যেসতি) আচাৰ্য্যং (আচাৰ্য্য পদং) ইষতে (শিষ্টৈঃ কথ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—অদ্ভুত অৰ্থ বুজালে শুড়্যুক্ত আশ্চৰ্য্য পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু গুৰুক বুজালে আচাৰ্য্য পদ সিদ্ধ হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—আশ্চৰ্য্যম্।

১৪৫। গোশব্দাৎ পদ শব্দে ষুট্মানা সেৱিত সেৱিতে।

ব্যাখ্যা—মানা সেৱিত সেৱিতে (অৰ্থে গম্যমানে সতি) পদ শব্দে (পৰে) গো শব্দাৎ পৰঃ-শুট্-আগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মানা সেৱিত সেৱিত অৰ্থাৎ পৰিমাণ, মান্য আৰু অমান্য কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু পদ শব্দ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদত থকা গো শব্দৰ পিছত শুটৰ শ আগম হ'ব। উদাহৰণ—গোষ্পদম্।

১৪৬। সম্পৰিভ্যাং কৃঞঃ প্ৰাক্ সুট্।

ব্যাখ্যা—সম্পৰিভ্যাং (সম্-পৰি-উপসৰ্গাভ্যাং পৰাভ্যাং) কৃঞঃ প্ৰাক্ (কৃঞ্ধাতোঃ পূৰ্ব্বং) সুট্স্যাৎ (সঃ—আগমঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সম্ আৰু পৰি উপসৰ্গৰ পিছত কৃ ধাতুৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—সংস্কৰোতি।

১৪৭। উপাৎ পৰঃকৃঞঃ প্ৰাক্সুট্ প্ৰতিযত্নে ৱিভূষণে।
সম্বন্ধ-মাত্ৰে-ৱৈকৃত্যে পদাধ্যাহৰণেঽপিচ ॥

ব্যাখ্যা—প্ৰতিযত্নে ৱিভূষণে (অৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ) সম্বন্ধ মাত্ৰে ৱৈকৃত্যে পদাধ্যাহৰণেঽপি চ (অৰ্থেষুগম্যমানেষু সতিষু) উপাৎ (উপ উপসৰ্গাৎ পৰঃ) কৃঞঃ প্ৰাক্ (কৃঞঃ ধাতোঃ পূৰ্ব্বং) সুট্-স্যাৎ (সকাৰাগমঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰতিযত্ন আৰু ৱিভূষণ অৰ্থ বুজালে, সম্বন্ধ মাত্ৰ, বৈকৃত্য আৰু ক্ৰিয়া পদাধ্যাহাৰ বুজালেও উপ শব্দৰ পিছত থকা কৃ ধাতুৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—উপস্কৰোতি।

১৪৮। ছেদে কিৰত্যাদি ৰুপাৎ ।

ব্যাখ্যা—ছেদে (অৰ্থেগম্যমানে) উপাৎ (উপ শব্দাৎ পৰঃ) কিৰত্যাদেঃ সুট্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কটা অৰ্থ বুজালে উপ-শব্দৰ পিছত থকা কিৰতি আদি শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—উপস্কিৰন্তি ।

১৪৯। হিংসায়াস্তু প্ৰতেৰপি ।

ব্যাখ্যা—হিংসায়াং (গম্যানায়াং সত্যাং) প্ৰতেৰপি সুট্ আগমঃ স্যাৎ কৃঞঃ প্ৰাক্ ।

সৰলাৰ্থ—হিংসা কৰা অৰ্থ বুজালে প্ৰতি শব্দৰ পিছতো কৃ ধাতুৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰতিচস্কৰে ।

১৫০। অপাদ্ধৰ্ষান্ন ৱাসেষু পশুপক্ষি শ্ব কৰ্ত্তৃষু ।

ব্যাখ্যা—হৰ্ষান্নৱাসেষু (হৰ্ষ-অন্ন-ৱাস-ইত্যাদ্যৰ্থেষুগম্যমানেষু সতিষু) পশু-পক্ষি-শ্ব কৰ্ত্তৃষু অপাৎপৰঃ (অপ উপসৰ্গাৎপৰঃ) কিৰতেঃ প্ৰাক্সুট্—স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—হৰ্ষ, অন্ন আৰু বাস কৰা অৰ্থ বুজালে, পশু, পক্ষি আৰু কুকুৰ আদি পদ কৰ্ত্তা বাচক হলে অপশব্দৰ পিছত থকা কিৰতি শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—অপস্কিৰতে ।

১৫১। পৰান্যান্তোঽক্ষান্যয়োঃ সুট্ ।

ব্যাখ্যা—পৰান্যান্তঃ (পৰ-অন্যয়োঃশব্দয়োঃ-অন্তঃঅৱয়বঃ সন্) অক্ষান্যয়োঃ (অক্ষ-অন্য শব্দয়োঃ) পূৰ্ব্বং সুট্ আগমঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰ আৰু অন্য শব্দৰ পিছত থকা, অক্ষ আৰু অন্য শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—পৰোক্ষম্ ।

১৫২। পৰাৱৰা পৰাৎপৰে। সুট্ সাতত্যে ।

ব্যাখ্যা—সাতত্যে (অৰ্থে ৱাচ্যে) পৰা ৱৰা পৰাৎ (পৰ-অৱৰ-অপৰ শব্দাৎ) পৰে (শব্দে সতি) সুট্ আগমঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সাতত্য অৰ্থাৎ একেলগ হোৱা বুজালে পৰ, অৱৰ আৰু অপৰ শব্দৰ পিছত থকা পৰ শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—পৰস্পৰম্ ।

১৫৩। অন্যোঽন্যাদেৰ্বিভক্তীনামাম্ ৱা স্যাৎস্ত্ৰীনপুংসকে।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰী নপুংসকে (ৱাচ্যে) অন্যোন্যাদেঃ (পৰাঃ) ৱিভক্তীনাং ৱা (ৱিকল্পেন) আম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু নপুংসক লিঙ্গ বুজালে অন্য আৰু অন্যাদি শব্দৰ বিভক্তিৰ পিছত বিকল্পে আম্ আগম হ'ব।
উদাহৰণ—অন্যোঽন্যাম্।

১৫৪। নিপাত্যন্তেকৃত সুড়াগমাঃ পাৰস্কৰাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—পাৰস্কৰাদয়ঃ (পণ্ডিতে ৱাচ্যে পাৰস্কৰাদয়ঃ শব্দাঃ) কৃত সুড়া গমঃ (সন্তঃ) নিপাত্যন্তে (নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যন্তি)।

সৰলাৰ্থ—পণ্ডিতক বুজালে পাৰস্কৰাদি শব্দবোৰ সুটৰ স আগম হৈ সিদ্ধ হ'ব। উদাহৰণ—পাৰস্কৰঃ—ঋষিঃ।

১৫৫। আস্পদং ৱিষয়ে প্ৰোক্তং ততোঽন্যত্ৰাপদং ৱিদুঃ।

ব্যাখ্যা—ৱিষয়ে (ৱাচ্যেসতি) অস্পদং (প্ৰোক্তং) ততঃ অন্যত্ৰবিষয়ে (ৱিষয় ভিন্নে ৱাচ্যে) আপদং ৱিদুঃ (কথয়ন্তি)।

সৰলাৰ্থ—বিষয় বুজালে আস্পদ পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু বিষয় ভিন্ন অন্যাক বুজালে আপদ্ পদ সিদ্ধ হ'ব।

১৫৬। কুস্তুম্বুৰু স্যাদ্ধান্যাকংফলংতদ্বৎ কুতুম্বুৰু।

ব্যাখ্যা—ধান্যাকং ফলং (ৱাচ্যে) কুস্তুম্বুৰু পদংস্যাৎ, তদ্বৎ (ধান্যাকং তুল্য ফলং (ৱাচ্যে) কুতুম্বুৰু পদংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধানক বুজালে কুস্তুম্বুৰু পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু ধানৰ দৰে আন ফলক বুজালে কুতুম্বুৰু পদ হ'ব।

১৫৭। তদ্বৃহন্ত্যাং কৰপত্যো শ্চোৰদেৱতয়ো স্তথা।

ব্যাখ্যা—চৌৰ দেৱতয়োঃ ৱাচ্যয়োঃ (সতোঃ) তথা তদ্বৃহভ্যাং (তৎ-ৱৃহৎ-শব্দাভ্যাংপৰাভ্যাং) কৰপত্যোঃ (কৰ-পতি-শব্দয়োঃ) সুট্ স্যাৎ, তলোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—চোৰ আৰু দেৱতা বুজালে, তৎ আৰু বৃহৎ শব্দৰ পিছত থকা কৰ আৰু পতি শব্দত সুটৰ স আগমহব আৰু ত বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—তস্কৰঃ।

১৫৮। মস্কৰঃ কথিতো ৱেণৌ পৰিব্ৰাজিতুমস্কৰী।

ব্যাখ্যা—ৱেণৌ (ৱেণু ৱাচ্যে সতি) মস্কৰঃ (পদঃ কথিতঃ), পৰিব্ৰাজি (পৰিব্ৰাট্ ৱাচ্যে সতি) তু মস্কৰী (শব্দঃ সিদ্ধঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বেণু (বাদ্য বিশেষক) বুজালে মস্কৰ পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু সন্ন্যাসীক বুজালে মস্কৰী পদ সিদ্ধ হ'ব।

১৫৯। পৃষোদৰাদয়ো ৱৰ্ণৱিকাৰ নাশনাদিভিঃ।

ব্যাখ্যা—ৱৰ্ণৱিকাৰ নাশনাদিভিঃ)ৱৰ্ণৱিকাৰ নাশন সন্তঃ) পৃষোদৰাদয়ঃ (পৃষোদৰাদি শব্দাঃ) শিষ্টৈঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—বৰ্ণবিকাৰ আৰু বৰ্ণ নাশ কৰি পৃষোদৰ আদি কিছুমান শব্দ শিষ্টসকলে সিদ্ধ কৰিছে। উদাহৰণ—মুকুন্দঃ।

১৬০। লক্ষণৈৰ্নোপপন্না যেশব্দা ৰূঢ়া ইহৈৱতে।
ৱিজ্ঞাতব্যা লিঙ্গসংখ্যাদয়ো-লোক-প্ৰসিদ্ধিতঃ ॥

ব্যাখ্যা—লক্ষণৈৰ্নোপপন্নাঃ (লক্ষণে নাসিদ্ধাঃ) যে শব্দাঃ (ত শব্দাঃ) ৰূঢ়া (ভৱন্তি), ইহৈৱ (অস্মিন্নেৱতে শব্দাঃ) লোক প্ৰসিদ্ধিতঃ (লোক ব্যৱহাৰতঃ) লিঙ্গসংখ্যাদয়ঃ ৱিজ্ঞাতব্যাঃ (ৱিবিধ কল্পেন) ৱোদ্ধব্যাঃ)।

সৰলাৰ্থ—লক্ষণ অৰ্থাৎ বুৎপত্তিগত অৰ্থৰ দ্বাৰা যি শব্দ প্ৰতিপন্ন কৰা নহ'ব সেই শব্দবোৰ ৰূঢ় শব্দ হ'ব আৰু বিবিধ প্ৰকাৰে লোক ব্যৱহাৰৰ কাৰণে লিঙ্গসংখ্যা আদি প্ৰাপ্ত হ'ব। উদাহৰণ—অশীতিঃ।

১৬১। ছন্দসিসৰ্ব্বে ৱিধয়ো ৱিজ্ঞাতব্যা ৱিকল্পেন।

ব্যাখ্যা—ছন্দসি (ৱেদে পদ্যে চ) সৰ্ব্বে ৱিধয়ঃ ৱিকল্পেন ৱিজ্ঞাতব্যাঃ (বোদ্ধব্যাঃ)।

সৰলাৰ্থ—ৱেদ আৰু পদ্য বিষয়ত সকলোবোৰ নিয়ম বিকল্পে প্ৰযোজ্য হ'ব। উদাহৰণ—তে অগ্রে।

১৬২। ৱহুলং ব্যত্যয় মাহুঃ সোঽপি সুপাং সুপ্তিঙাংতিঙ্চ।

ব্যাখ্যা—ৱহুলং (ৱেদে পদ্যে চ যথাস্যাৎ তথা) সঃ অপি সুপাং সুপ্ তিঙাং তিঙ্চ ব্যত্যয়ং—আহুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ---ইচ্ছানুসৰি বেদ আৰু পদ্য বিষয়ত সুপ্ আৰু তিঙ্ বিভক্তিৰ ব্যৱহাৰত কেতিয়াবা ব্যতিক্ৰম হ'ব। উদাহৰণ--- শৃণুহি।

১৬৩। প্ৰকৃতেঃপ্ৰত্যয়স্যাপি সম্বন্ধ নিয়মং ৱিনা।
ৱৰ্ণ-সংজ্ঞানুৱন্ধী-যঃকাৰ্য্যঃ স সন্ধি-ৰুচ্যতে ॥

ব্যাখ্যা---প্ৰকৃতেঃ (মূলস্য) প্ৰত্যয়স্যাপি (ৱিভক্ত্যাদীনমপি) সম্বন্ধ নিয়মং ৱিনা (ৱৰ্জ্জয়িত্বা) ৱৰ্ণ সংজ্ঞানাং অনুবন্ধী যঃ-কাৰ্য্যঃ-সঃ-সন্ধিঃ-উচ্যতে।

সৰলাৰ্থ---প্ৰকৃতি আৰু প্ৰত্যয়ৰ সম্বন্ধ নিয়ম নৰখাকৈ বৰ্ণৰ পিছত যি কাৰ্য্য কৰা হ'ব তাকেই সন্ধি বুলি কোৱা হ'ব।

১৬৪। ৱিলম্বিতোচ্চাৰণেতু-সন্ধ্যভাৱঃ ক্বচিদ্ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা---ৱিলম্বিতোচ্চাৰণেতু (ৱিলম্বিতোচ্চাৰণাদ্ধেতোঃ) ক্বচিৎ (কুত্ৰচিৎ) সন্ধ্যাভাৱঃ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ---উচ্চাৰণত বিলম্ব হ'লে কেতিয়াবা সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব।

বাম জানুনি তদ্ধস্ত ভ্ৰমণং যাৱতা ভৱেৎ।
কালেন তাবতা মাত্ৰা বিদ্বদ্ভিঃ পৰিকীৰ্ত্তিতা ॥

শ্ৰুতবোধ---এক মাত্ৰো ভৱেদ্ হ্ৰস্বো দ্বিমাত্ৰো-দীৰ্ঘ উচ্যতে।
ত্ৰিমাত্ৰস্তু প্লুতো জ্ঞেয়ো ব্যঞ্জনঞ্চাৰ্দ্ধ মাত্ৰকমিতি ॥

(ইতি সন্ধি প্ৰকৰণম্)

স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য বিন্যাসঃ।

মঙ্গলাচৰণম্—

ইন্দীৱৰ-দলপ্ৰায়-সুকুমাৰায় তত্বিষে।
নমোনন্দ কুমাৰায় পৰায় দনুজদ্বিষে।

ব্যাখ্যা—ইন্দীৱৰদল প্ৰায় (নীলোৎপল পত্ৰ সদৃশী) সুকুমাৰায় (শোভন-ৱালকায়) তত্বিষে (কান্তি যুক্তায়) দনুজদ্বিষে (দানৱ হনন কৰ্ত্ৰে) পৰায় (পৰমোৎকৃষ্টায় নন্দ কুমাৰায় (নন্দসুতায় চ) নমঃ (নমস্কাৰঃ)।

সৰলাৰ্থ—নীলোৎপল পত্ৰ সদৃশ কান্তিযুক্ত শোভাকৰ, দানৱ হননকাৰী পৰমোৎকৃষ্ট নন্দকুমাৰ শ্ৰীকৃষ্ণক নমস্কাৰ কৰোঁ।

১। শব্দোঽৰ্থৱাল্লিঙ্গসংজ্ঞো ৱিভক্তিধাতু ৱৰ্জ্জিতঃ।

ব্যাখ্যা—ৱিভক্তি ধাতু ৱৰ্জ্জিতঃ (ৱিভক্তি ধাতুভিন্নঃ) অৰ্থৱান্ (তাৎ-পৰ্য্যাৰ্থে ৱৃত্তিমান্ শব্দঃ) লিঙ্গসংজ্ঞঃ (লিঙ্গসংজ্ঞকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তি আৰু ধাতু ভিন্ন অৰ্থযুক্ত শব্দৰ লিঙ্গসংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—ৰাজা।

২। শব্দানুকৰণে ধাতু ৱিভক্ত্যোৰ্লিঙ্গ সংজ্ঞকে।

ব্যাখ্যা—শব্দানুকৰণে উশব্দানুকৰণৰূপে) ধাতু ৱিভক্ত্যোঃ (মুখ্য ধাতুবাচক সংখ্যাদি ব্যাপাৰ ৱোধকয়োঃ) লিঙ্গ সংজ্ঞকে ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—শব্দ হিচাপে ব্যৱহাৰ হোৱা মুখ্য ধাতু আৰু সংখ্যা বোধক বিভক্তিৰ লিঙ্গ সংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—সি।

৩। এধাদয়ো ধাতৱঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—এধাদয়ঃ (অসিদ্ধতাৱস্থা ক্ৰিয়া মাত্ৰ ভাৱকাঃ) ধাতৱঃ (ধাতু সংজ্ঞাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তিযুক্ত নোহোৱা এধ আদিৰ ধাতু সংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—এধ-ৱৃদ্ধৌ।

৪। ৱিভক্তিস্সুপ্ তিঙৌ স্মৃতে।

ব্যাখ্যা—সপ্তিঙৌ (সুপ্ সপ্ত ৱিভক্তয়ঃ তিঙ্ দশৱিভক্তয়ঃ) ৱিভক্তী স্মৃতে (দ্বে ৱিভক্তী সংজ্ঞকে ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ—সুপ্ (সাত প্ৰকাৰৰ) আৰু তিঙ্ (দহ প্ৰকাৰৰ) উভয়কে বিভক্তি বুলি কোৱা হ'ব।

৫। ৱিভক্তি স্তদ্ধিতাখ্যাত-কৃতশ্চ প্ৰত্যয়া মতাঃ।

ব্যাখ্যা—ৱিভক্তি-তদ্ধিত-আখ্যাত-কৃতশ্চ প্ৰত্যয়াঃ (প্ৰত্যয় সংজ্ঞাঃ) মতাঃ (উক্তাঃ)।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তি-তদ্ধিত-আখ্যাত (ষণাদি) কৃত আৰু জা-ঈ-প্ৰত্যয়ৰো প্ৰত্যয় সংজ্ঞা হ'ব।

৬। লিঙ্গাৎপৰা ৱিধীয়ন্তে সপ্তৈতাঃ সুব্বিভক্তয়ঃ।

ব্যাখ্যা—এতাঃ (পৰোক্তাঃ) সপ্ত সুপ্ ৱিভক্তয়ঃ (সি-ঔ-জসাদয়ঃ) লিঙ্গাৎ পৰাঃ (লিঙ্গ মাত্ৰাৎপৰাঃ) ৱিধীয়ান্তে (কথ্যন্তে)।

সৰলাৰ্থ—তলত উল্লেখ কৰা সি-ঔ-জস্ আদি কৰি সাতপ্ৰকাৰৰ সুপ বিভক্তি লিঙ্গৰ পিছত ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব।

৭। প্ৰথমাদ্যভিধানাস্তা ৱচনৈঃ স্যুস্ত্ৰিভি স্ত্ৰিভিঃ।

ব্যাখ্যা—তাঃ (সপ্ত সুপ্ ৱিভক্তয়ঃ) ত্ৰিভিঃ ত্ৰিভিঃ ৱচনৈঃ (মিলিতাঃ-সপ্তঃ) প্ৰথমাদ্যাভিধানাঃ-স্যুঃ (প্ৰথমাদি সংজ্ঞাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—সেই সাত প্ৰকাৰৰ সুপ্ বিভক্তি তিনিটা তিনিটা বচন লগ হৈ প্ৰথমাদি সংজ্ঞা হ'ব অৰ্থাৎ প্ৰথমৰপৰা ক্ৰমে সপ্তমীলৈকে হ'ব।

৮। আসাং ৱিধান নিয়মঃ পূৰস্তাদভিধাস্যতে।

ব্যাখ্যা—অসাং (প্ৰথমাদি সংজ্ঞানাং) ৱিধান নিয়মঃ (ৱিধানস্যনিয়মঃ) পুৰস্তাৎ (অগ্ৰে কাৰকাদি প্ৰকৰণে) অভিধাস্যতে (কথ্যতে)।
সপ্ত সুপ্ৱিভক্তয়ঃ—যথা—
সি ঔ জস্—প্ৰথমা, অম্ ঔ শস্—দ্বিতীয়া,
টা ভ্যাম্ ভিস্—তৃতীয়া, ঙে ভ্যাম্ ভ্যস্—চতুৰ্থী,
ঙসি ভ্যাম্ ভ্যস্ পঞ্চমী, ঙস্ ওস্ আম্—ষষ্ঠী,
ঙি ওস্ সু-সপ্তমীতি ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ---প্ৰথমাদি বিভক্তিৰ ব্যৱহাৰৰ নিয়মবোৰ আগত কাৰক প্ৰকৰণত কোৱা হ'ব। সুপ্ বিভক্তি যেনে---
সি ঔ জস্---প্ৰথমা। অস্ ঔ শস্---দ্বিতীয়া।
টা ভ্যাম্ ভিস্---তৃতীয়া। ঙে ভ্যাম্ ভ্যস্---চতুৰ্থী।
ঙসি ভ্যাস্ ভ্যস্---পঞ্চমী। ঙস্ ওম্ আম্---ষষ্ঠী।
ঙি ওস্ সু---সপ্তমী। এই সাত প্ৰকাৰৰ সুপ্ বিভক্তি।

৯। প্ৰক্ৰমতো নাম্না স্যুস্তান্যপ্যেক দ্বি ৰহুৰচনানি।

ব্যাখ্যা---প্ৰক্ৰমতঃ (প্ৰকৃষ্ট ক্ৰমানুসাৰাৎ) তানি (প্ৰথমাদীনি) ত্ৰীনি ত্ৰীণি ৰচনানি (সি ঔ জসিত্যাদীনি) নাম্না (নাম স্বৰূপেন) একদ্বিৰহুৰচনানি (এক ৰচন-দ্বি ৰচন-ৰহু ৰচন পদ ৰাচ্যানি) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ---প্ৰকৃষ্ট ক্ৰম হেতুকে সেই প্ৰথমাদি বিভক্তিবোৰৰ প্ৰত্যেকৰে তিনিটা বচনৰ ক্ৰমে---সি একবচন, ঔ দ্বি বচন আৰু জস্ বহুবচন হ'ব। এইদৰে প্ৰথমা বিভক্তিৰ পৰা সপ্তমী বিভক্তিলৈকে বচন-বোৰ হ'ব।

১০। ৰাচ্যেষ্বেক দ্বি ৰহুষু কাৰ্য্যাণ্যেতত্তিঙা সদৃশম্।

ব্যাখ্যা---ৰাচ্যেষু (এক-দ্বি-ৰহু ৰচনেষু) এতৎ তিঙা সদৃশম্ (আখ্যাতেন তুল্যং) কাৰ্য্যানি স্যুঃ (ভৱেয়ু)।

সৰলাৰ্থ---এই কাৰ্য্যবোৰ অৰ্থাৎ এক বচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন প্ৰক্ৰিয়াবোৰ আখ্যাতৰ (তিঙ্ বিভক্তিৰ) লগত একে ধৰণৰ হ'ব।

১১। আত্মন্যাদৰণীয়ে চ একত্বেঽপি ৰহুত্বৰৎ।

ব্যাখ্যা---আত্মনি (ৰক্তৰি) আদৰণীয়েচ (গুৰ্ব্বাদৌচ ৰাচ্যেসতি) একত্বে (একস্মিন্ ৰাচ্যে) ৰহুত্বৰৎ (ৰহুবচনংস্যাৎ) অপিশব্দাৎ) দ্বিৰচনত্বে ৰহুৰচনং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---নিজে কোৱা অৰ্থ বুজালে, গুৰু আদি পুজনীয় ব্যক্তি বিষয়ে বাচ্য কৰিলে, এক বচনৰ ঠাইত বহু বচনৰ হ'ব আৰু দ্বিবচনৰ ঠাইতো বহু বচন হ'ব। উদাহৰণ---বন্দামহে।

১২। ঘুটঃ স্যৌজসমৌ স্ত্ৰীপুংসয়োঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা---স্ত্ৰীপুংসয়োঃ (স্ত্ৰী লিঙ্গ পুংলিঙ্গয়োঃ ৰাচ্যয়োঃ সতোঃ স্যৌজসমৌ (সি-ঔ-জস্-অম্-ঔ এষাং) ঘুটঃ (ঘুট্-সংজ্ঞাঃস্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু পুংলিঙ্গ বাচ্য কৰিলে সি-ঔ-জস্-অম-ঔ বিভক্তিৰ ঘুট্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৩। শিৰ্ণপুংসকে।

ব্যাখ্যা---নপুংসকে (লিঙ্গে ৰাচ্যে সতি) শিঃ---ঘুট্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---নপুংসক লিঙ্গ বাচ্য হ'লে শি বিভক্তিৰ ঘুট্ সংজ্ঞা হব।

১৪। আমন্ত্ৰিতে সিঃ সম্বুদ্ধিঃ।

ব্যাখ্যা---আমন্ত্ৰিতে (আমন্ত্ৰণ অৰ্থে ৰাচ্যেসতি) সিঃ (সি বিভক্তেঃ) সম্বুদ্ধিঃ (সম্বুদ্ধিঃ সংজ্ঞঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---আমন্ত্ৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সি বিভক্তিৰ সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা হ'ব।

১৫। উপান্ত ঊপধোচ্যতে।

ব্যাখ্যা---উপান্তঃ (অন্তস্য প্ৰাগ্ৰৰ্ণঃ) উপধা ‑উচ্যতে (উপধাসংজ্ঞা কথ্যতে)।

সৰলাৰ্থ---পদৰ অন্ত বৰ্ণৰ আগৰ বৰ্ণৰ উপধা সংজ্ঞা হ'ব বুলি কৈছে।

১৬। আ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাঃ শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞাঃস্যুঃ।

ব্যাখ্যা---আ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাঃ শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞা স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ---আ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰৰ শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞা হ'ব।

১৭। ইদুদগ্নিঃ।

ব্যাখ্যা---ইদুৎ (ইকাৰান্ত-উকাৰান্ত শব্দাঃ) অগ্নিঃ (অগ্নিসংজ্ঞকংস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ইকাৰান্ত আৰু উ কাৰান্ত শব্দৰ অগ্নি সংজ্ঞা হ'ব।

১৮। স্ত্ৰীলিঙ্গাৰীদূতৌ-ধাত্বনৱয়বৌ-নদীসংজ্ঞৌ।

ব্যাখ্যা---ধাত্বনৱয়বৌ (ধাতু-অৱয়ব ভিন্নৌ) স্ত্ৰীলিঙ্গাৰীদুতৌ (স্ত্ৰীলিঙ্গ ঈকাৰান্ত-উকাৰান্ত শব্দৌ) নদী সংজ্ঞৌ (নদী সংজ্ঞকৌ স্তঃ)।

সৰলাৰ্থ---ধাতুৰ ঈকাৰ উকাৰ ভিন্ন স্ত্ৰীলিঙ্গবাচক ঈকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দৰ নদী সংজ্ঞা হ'ব।

১৯। লোপ্যোঽনুৰন্ধঃ।

ব্যাখ্যা---অনুৱন্ধঃ (উচ্চাৰণাৰ্থ মনুসংহিতঃ ৰৰ্ণঃ) লোপ্যঃ (ভৱন্তিৰ্লোপঃ কাৰ্য্যঃ)।

সৰলাৰ্থ---উচ্চাৰণৰ সুবিধাৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ হোৱা বৰ্ণৰ আপোনা-লোকে লোপ কৰিব।

২০। সোঽন্তস্য ৱিসৰ্গোঽৰ্ণে ৱিৰাময়োঃ ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে ৱিৰাময়োঃ (অৰ্ণে বিৰাময়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অন্তস্য সঃ (পদান্ত সকাৰস্য স্থানে ৱিসৰ্গঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে অৰ্থাৎ পিছত স্বপদৰ অভাৱ হ'লে পদান্ত (পৰত্ৰ স্বপদাভাৱঃ বিৰামঃ) স বৰ্ণৰ ঠাইত বিসৰ্গ হ'ব।

২১। ৰেফস্যতু পদান্তস্য ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে ৱিৰামে চপৰে, পদান্তস্য (পদান্ত স্থিতস্য) তু (কিন্তু) ৰেফস্য স্থানে ৱিসৰ্গঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে পদান্ত ৰকাৰৰ ঠাইত বিসৰ্গ হ'ব।

২২। নাগ্ৰেস্যুঃষণ সন্ধয়ঃ ।

ব্যাখ্যা---অগ্ৰে (সূত্ৰকাৰ্য্যাদগ্ৰে) ষ্ৰণ সন্ধয়ঃ (ষত্ব-ণত্ব-সন্ধ্যাদি কাৰ্য্যানি) ন স্যুঃ (ন ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ---সূত্ৰ কাৰ্য্যৰ আগত ষত্ব ণত্ব যুক্ত সন্ধি আদিৰ কাৰ্য্য কৰা নহ'ব। উদাহৰণ---সপিষ্ষু।

২৩। অথ লিঙ্গাধিকাৰঃ ।

ব্যাখ্যা---অথ (অনন্তৰং) লিঙ্গাধিকাৰঃ (তদ্ধিত প্ৰকৰণপৰ্য্যন্তং) লিঙ্গাধি-কাৰঃ উচ্যতে।

সৰলাৰ্থ---ইয়াৰ পিছত তদ্ধিত প্ৰকৰণপৰ্য্যন্ত লিঙ্গাধিকাৰ বুলি কোৱা হ'ব।

২৪। যৱিধৌ প্ৰত্যয়স্য পৰিগ্ৰহঃ ।

ব্যাখ্যা---যৱিধৌ (তস্মিন্ ৱিধানে) প্ৰত্যয়স্য পৰিগ্ৰহঃ (গ্ৰহণং ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---য বিধি অৰ্থাৎ যকাৰ আৰু বকাৰ হোৱা নিয়মবোৰৰ দ্বাৰা প্ৰত্যয়ৰ য আৰু বকাৰ গ্ৰহণ কৰা হ'ব।

২৫। সামান্যগ্ৰাহকাভাৱে ৱিভক্তি ৰনুৱৰ্ত্ততে।

ব্যাখ্যা---সামান্য গ্ৰাহকাভাৱে (লিঙ্গ ৱিভক্ত্যধিকাৰে ৱিশেষকাৰ্য্যানুক্তৌ সত্যাং) ৱিভক্তিঃ ৰনুৱৰ্ত্ততে (ৱিভক্তিকাৰ্য্যমনুৱৰ্ত্ততে)।

সৰলাৰ্থ—লিঙ্গ আৰু বিভক্তি আদিৰ বিশেষ নিয়মৰ উল্লেখ নেথাকিলে সন্ধিৰ কাৰ্য্যাদি কৰা হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশঃ।

২৬। অদন্তাদিক্ৰমে ণাত্ৰ শব্দানাং সাধ্যমুচ্যতে।

ব্যাখ্যা—অত্ৰ (প্ৰকৰণে) ক্ৰমেন (যথাক্ৰমানুসাৰেণ) অদন্তাদি শব্দানাং (যথাবিধিঃ) সাধ্যমুচ্যতে (সাধনং কথ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—এই প্ৰকৰণত যথাক্ৰমে অদন্তাদি শব্দৰ সাধনীয় নিয়মবোৰৰ উল্লেখ কৰা হ'ব।

২৭। অকাৰাদমোঽকাৰ-লোপঃ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ (পৰস্য) অমঃ (অম্ ৱিভক্তেঃ) অকাৰঃ লোপঃ (অকাৰস্য লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা অম্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদহাৰণ—শ্ৰীশম্।

২৮। শসান্।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰস্য, শস্ (শস্ ৱিভক্তিঃস্থানে) আন্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আন হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশান্।

২৯। টা ইন।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎ পৰস্য) টা (ৱিভক্তিঃ স্থানে) ইন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত ইন হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশেন।

৩০। ভ্যাম্যকাৰস্য আ।

ব্যাখ্যা—ভ্যামি (পৰে সতি) অকাৰস্য (পূৰ্ব্ব পদান্তস্যঅকাৰস্যস্থানে) আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভ্যাম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত অকাৰৰ ঠাইত আ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশাভ্যাম্।

৩১। এ সুভোঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সুভোঃ (ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) পূৰ্ব্ব পদান্তস্য অকাৰস্য স্থানে এস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সু আৰু ভ্যস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব্বপদান্ত অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশেষু।

৩২। অকাৰাদ্ভিসৈস্ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ (পৰস্য) ভিস্ (ৱিভক্তিঃ স্থানে) ঐস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ভিস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঐস্ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশৈঃ।

৩৩। ঙে অয় স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎ পৰস্য) ঙে (ৱিভক্তিঃ স্থানে) অয় স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত অয় হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশায়।

৩৪। ঙসে ৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎপৰস্য) ঙসেঃ (ঙসি ৱিভক্তি স্থানে) আৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ঙসি বিভক্তিৰ ঠাইত আৎ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশাৎ।

৩৫। ঙসঃ স্যো ভৱতি।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎ পৰস্য) ঙসঃ (ঙস্ ৱিভক্তিঃ স্থানে) স্যঃ (স্য) ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ঙস্ বিভক্তিৰ ঠাইত স্য হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশাৎ।

৩৬। ওসি যুক্।

ব্যাখ্যা—ওসি (ওস্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) অকাৰাৎ পৰস্য যুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত অকাৰৰ পিছত যুকৰ য হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশয়োঃ।

৩৭। আম্যনুট্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্‌ৱিভক্তৌ পৰে সতি) অকাৰাৎ পৰঃ অনুটুস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব পদান্ত অকাৰৰ পিছত অনুটৰ অন হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশানাম্।

৩৮। অথাদন্তাঃ।

ব্যাখ্যা---অথ (অদন্ত শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) আদন্তাঃ (আকাৰান্তাঃ শব্দাঃ) উচ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ---অদন্ত অৰ্থাৎ অকাৰান্ত শব্দ সাধ্য কোৰাৰ পিছত আদন্ত অৰ্থাৎ আকাৰান্ত শব্দৰ সাধ্য কোৰা হ'ব।

৩৯। সের্ল্লোপঃ শ্ৰদ্ধায়াঃ।

ব্যাখ্যা---শ্ৰদ্ধায়াঃ (শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দাৎ পৰস্য) সেঃ সি ৱিভক্তের্ল্লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত সি বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---শ্ৰদ্ধা।

৪০। ঔৰী-স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দাৎ পৰস্য, ঔঃ (ঔ ৱিভক্তেঃ) ঈঃ (ঈকাৰঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত ঈকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---শ্ৰদ্ধে।

৪১। অন্ত এ টৌ সোঃ।

ব্যাখ্যা---টৌসোঃ (টা-ওস্ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শ্ৰদ্ধাসংজ্ঞক শব্দস্য অন্তঃ (স্থানে) এঃ (একাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---টা আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ শেষত একাৰ হ'ব। উদাহৰণ---শ্ৰদ্ধয়া---শ্ৰদ্ধয়োঃ।

৪২। ঙে ঙসি ঙস্ ঙীনাং য়ৈ য়াস্ য়াস্ য়ামঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা---শ্ৰদ্ধায়াঃ পৰস্যাং সত্যাং, ঙে-ঙসি-ঙস্-ঙীনাং (ৱিভক্তীনাং স্থানে) ক্ৰমেন য়ৈ-য়াস্-যাস্-য়াম্ঃ আদেশাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ---শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঙে-ঙসি-ঙস্ আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত যথাক্ৰমে য়ৈ-য়াস্-যাস্ আৰু য়াম্ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ---শ্ৰদ্ধায়ৈ-শ্ৰদ্ধায়াঃ-শ্ৰদ্ধায়াম্।

৪৩। নুৰামি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---আমি (আম্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) শ্ৰদ্ধায়াঃ পৰায়াঃ নুঃ (নুৰাদেশঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত নুৰ্ ন আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰদ্ধানাম্।

৪৪। হ্ৰস্বাৎ সম্বুদ্ধি লোপঃ।

ব্যাখ্যা—হ্ৰস্বাৎ (পদান্তাৎ পৰঃ) সম্বুদ্ধি লোপঃ (সম্বুদ্ধের্লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত পদৰ পিছত সম্বুদ্ধি সংজ্ঞাৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—হে শ্ৰীশ।

৪৫। অস্মিন্ শ্ৰদ্ধায়া অন্ত এভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ (সম্বুদ্ধি লোপে সতি) শ্ৰদ্ধায়াঃ (শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞায়াঃ) অন্তঃ (আকাৰস্য স্থানে) এভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ শেষৰ আকাৰৰ ঠাইত একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—হে শ্ৰদ্ধে।

৪৬। অদম্বাদেঃ।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ সম্বুদ্ধি লোপে সতি, অম্বাদেঃ (অম্বাদিমাতৃ ৱাচকানাং শব্দানাং) অন্তঃ (অন্ত আকাৰস্থানে) অৎ (অকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা লোপ হ'লে অম্বা আদি মাতৃবাচক শব্দবোৰৰ শেষৰ আকাৰৰ ঠাইত অকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—হে অম্ব।

৪৭। তলন্তস্য ৱা।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ সম্বুদ্ধি লোপে সতি, তলন্তস্য (তল্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দস্য) অন্তস্য (অন্ত—আকাৰস্য স্থানে অৎস্যাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) এত্বঞ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি লোপ হলে তল্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ শেষৰ আকাৰৰ ঠাইত অকাৰ হ'ব আৰু বিকল্পে একাৰ হব। উদাহৰণ—হে দেৱত—হে দেৱতে।

৪৮। ঙৌ চ।

ব্যাখ্যা—ঙৌ চ (ঙি ৱিভক্তৌ পৰে সতি) তলন্তাঃ—অন্তঃঅৎস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঙি বিভক্তি পিছত থাকিলে তল্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ শেষত অকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—দেৱত।

৪৮। (ক) ঙের্য্যাম ৱা ।

ব্যাখ্যা---তলন্ত শব্দাৎ পৰস্য, ঙেঃ (ঙি ৱিভক্তৌ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন যাম্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---তলন্ত শব্দৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে যাম্ হ'ব । উদাহৰণ----দেৱতায়াম্ ।

৪৯। ইদুদৃতাংগুণঃ ।

ব্যাখ্যা---অস্মিন্ সম্বুদ্ধি লোপে সতি, ইদুদৃতাং (ইকাৰান্ত-উকাৰান্ত-ঋকাৰন্ত শব্দানাং) গুণঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক বৰ্ণৰ লোপ হলে ইকাৰান্ত, উকাৰান্ত আৰু ঋকাৰান্ত শব্দৰ স্বৰ বৰ্ণৰ গুণ হ'ব । উদাহৰণ---অগ্নে ।

৫০। জৰায়া জৰসাদেশঃ পাক্ষিকঃ প্ৰত্যয স্বৰে ।

ব্যাখ্যা---প্ৰত্যয়স্বৰে (পৰে সতি) জৰায়াঃ স্থানে পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) জৰসাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰত্যয়ৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে জৰা শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে জৰস্ আদেশ হ'ব । উদাহৰণ---জৰসঃ ।

৫১। নপুংসকাদ্বা স্যমোৰম্ ।

ব্যাখ্যা---নপুংসকাৎ (নপুংসক লিঙ্গাৎ পৰঃ) স্যমোঃ (সিঅম্ ৱিভক্ত্যোঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) অম্ স্যাৎ, অমি সতি জৰসাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---নপুংসক লিঙ্গ বুজালে সি আৰু অম্ বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে অম্ হব, অম্ হোৱাৰ পিছত জৰা শব্দৰ ঠাইত জৰস্ আদেশ হব । উদাহৰণ---অতিজৰসম্ ।

৫২। অমোলোপশ্চ কেষাঞ্চি ন্মতে ।

ব্যাখ্যা---কেষঞ্চিৎ মতে (কেষঞ্চিৎ পণ্ডিতানাং মতে) জৰসাদেশাৎ পৰং (অমঃ) অম্ ৱিভক্তেঃ লোপশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে জৰা শব্দৰ ঠাইত জৰস্ আদেশ হব । শেষত অম্ বিভক্তিৰ লোপ হব । উদাহৰণ---অতি জৰসী।

৫৩। অঘুট্ স্বৰেষু ধাতুনামালোপঃ।

ব্যাখ্যা—অঘুট্ স্বৰেষু (ঘুট্ ভিন্ন স্বৰৱৰ্ণেষু পৰেষুমৎষু) ধাতুনামালোপঃ (ধাতুনাং আকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞক ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সোমপঃ।

৫৪। অন্যস্য চ ক্বচিৎ।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অন্যস্য চ (ধাতুভিন্নস্যচ) অঘুট্ স্বৰে পৰে সতি, আ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে, ধাতুভিন্ন আন পদৰ আকাৰৰ লোপ হ'ব।

* অথ সৰ্ব্ব নাম শব্দাঃ।

ব্যাখ্যা—অথ (আদন্ত শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) সৰ্ব্বনামশব্দাঃ (সাধ্যাৰ্থং সৰ্ব্বনাম শব্দাঃ) উচ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—আকাৰান্ত শব্দ সাধনৰ নিয়মৰ বিষয়ে কোৱাৰ পিছত সৰ্বনাম শব্দৰ সাধ্যক্ৰম কোৱা হ'ব।

৫৫। সংজ্ঞোপসৰ্জ্জনে হিত্বা ৱিশেষাৰ্থ ব্যৱস্থয়া।
সৰ্ব্বাদ্যাঃ সৰ্ব্বনামানি চত্বাৰিংশৎ সমীৰিতাঃ।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞোপসৰ্জ্জনে (নামগৌণে) হিত্বা (ৱৰ্জ্জয়িত্বা) ৱিশষাৰ্থ ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) সৰ্ব্বাদ্যাঃ সৰ্ব্বপ্ৰভৃতয়ঃ চত্বাৰিংশৎ শব্দাঃ সৰ্ব্বনামানি সমীৰিতাঃ (উক্তাঃভৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা আৰু গৌণ অৰ্থ বৰ্জ্জন কৰি বিশেষ ব্যৱস্থা হেতুকে সৰ্ব্ব শব্দকে আদি কৰি চল্লিশটা শব্দ যেনে—সৰ্ব্ব-বিশ্ব-উভ-উভয়-অন্য-অন্যতৰ-ইতৰ-কতৰ-কতম-যতৰ-যতম-ততৰ-ততম-একতৰ-একতম-সম-সিম-নেম-ত্ব-পূৰ্ব্ব-পৰ-অপৰ-অৱৰ-অধৰ-দক্ষিণ-উত্তৰ-স্ব-অন্তৰ-ত্যদ্-তদ্-যদ্-এতদ্-ইদম্-অদস্-কিম্-এক-দ্বি-যুষ্মদ্-অস্মদ্ আৰু ভৱন্ত আদি শব্দবোৰ সৰ্ব্বনাম বুলি কোৱা হ'ব।

—৪

৫৬। অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃপৰস্য জস ই র্ভ্বেৎ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বানাম্নঃ পৰস্যজসঃ (জস্‌ৱিভক্তিঃস্থানে) ইঃ (ইকাৰঃ ভৱেৎ)।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গবাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা জস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বে।

৫৭। ঙে স্মৈ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্ত সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য, ঙে (ৱিভক্তিঃস্থানে স্মৈ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গবাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত স্মৈ হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বস্মৈ।

৫৮। ঙসেঃ স্মাতৎ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য, ঙসেঃ (ঙসি ৱিভক্তিঃ স্থানে) স্মাৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গবাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঙসি বিভক্তিৰ ঠাইত স্মাৎ হব। উদহাৰণ—সৰ্ব্বস্মাৎ।

৫৯। ঙিঃ স্মিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য, ঙিঃ (ঙি ৱিভক্তিঃ স্থানে) স্মিন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গ বাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত স্মিন্ হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বস্মিন্।।

৬০। স্বৰান্তাদাম আদি সুঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰান্তাৎ (সৰ্ব্বনাম্নঃ স্বৰান্তাৎ) আম আদিঃ অৱয়বঃ সন্, সুঃ (সুৰাগমঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্বৰান্ত পুংলিঙ্গ বাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা আম্ বিভক্তিৰ আগত স আগম হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বেষাম্।

৬১। সমঃ সমস্তে।

ব্যাখ্যা—সমস্তে (অৰ্থে ৱাচ্যে) সমঃ (সম শব্দঃ সৰ্ব্বনামঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সমস্ত অৰ্থ বুজালে সম শব্দৰ সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞা হব।

৬২। অন্তৰন্তু ৱাহ্যাৰ্থেহ্ পুৰি ।

ব্যাখ্যা—অপুৰি (নগৰাৰ্থ ভিন্নে) ৱাহ্যাৰ্থে (গৃহেৱাচ্যেসতি) অন্তৰন্ত সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পুৰ্ অৰ্থাৎ নগৰ নুবুজালে আৰু গৃহ আদি ব্যাহ্যাৰ্থ অৰ্থ বুজালে অন্তৰ শব্দৰ সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—অন্তৰস্মিন্ ।

৬৩। অধোহংশুকে ।

ব্যাখ্যা—অধোহংশুকে (পৰিধেয় বস্ত্রে ৱাচ্যে সতি) অন্তৰঃ (সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞঃ স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—পৰিধেয় বস্ত্ৰ বুজালে অন্তৰ শব্দৰ সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—অন্তৰস্মৈ ।

৬৪। পূৰ্ব্বাদ্যোহৱধি সাপেক্ষঃ ।

ব্যাখ্যা—অৱধি সাপেক্ষঃ (সীমায়াঃ সাপেক্ষঃ) পূৰ্ব্বাদ্যঃ (দিগ্ৱাচকাঃ পূৰ্ব্বাদয়ঃ শব্দাঃ) সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞাঃস্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—সীমা অৰ্থ বুজালে পূৰ্ব্বকে আদি কৰি দিশ্ বাচক শব্দবোৰৰ সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞা হব। উাদহৰণ—দক্ষিণস্মিন্ ।

৬৫। স্বম জ্ঞাতি ধনাৰ্থকম্ ।

ব্যাখ্যা—অজ্ঞাতি ধনাৰ্থকম্ (জ্ঞা তিভিন্নে ধনাৰ্থকে ৱাচ্যে সতি) স্বম্ (শব্দস্য) সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—জ্ঞাতি ভিন্ন (নিজৰ) ধনাৰ্থক স্ব শব্দৰ সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—স্বেষাম্ ।

৬৬। অল্পাদেৰ্জস ইঃ পক্ষে ।

ব্যাখ্যা—অল্পাদেঃ (অল্পাদি শব্দানাং পৰস্য) জসঃ (জস্ ৱিভক্তিঃ স্থানে) পক্ষে (ৱিকল্পে) ইঃ (ইকাৰঃস্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—অল্পাদি অৰ্থাৎ অলপমান অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ পিছত থকা জস্ বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে ইকাৰ হব। উদাহৰণ—অল্পে ।

৬৭। পূৰ্ব্বাদেঃস্মাৎ স্মিনাৱপি ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাদঃ (পূৰ্ব্বাদি সৰ্ব্বনাম্নঃপৰস্য) স্মাৎস্মিনাৱপি (ঙসি-ঙি ৱিভক্ত্যোঃ স্থানে) ক্ৰমেন স্মাৎ স্মিনৌ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্ব্ব আদি সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঙসি আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত ক্ৰমে স্মাৎ আৰু স্মিন্ হ'ব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বস্মাৎ পূৰ্ব্বস্মিন্।

৬৮। চৰম প্ৰথমাৎ স্মৈ ৱা।

ব্যাখ্যা—চৰম প্ৰথমাৎ (চৰম প্ৰথম শব্দাৎপৰস্য) ঙে ৱিভক্তিঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) স্মৈ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—চৰম আৰু প্ৰথম শব্দৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে স্মৈ হব। উদাহৰণ—চৰমস্মৈ।

৬৯। তীয়ান্তাৎ স্মাৎ স্মিনাৱপি।

ব্যাখ্যা—তীয়ান্তাৎ (তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ) ঙসি ঙি ৱিভক্ত্যোঃ স্থানে স্মাৎ স্মিনৌ অপি স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত থকা ঙসি আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত যথাক্ৰমে স্মাৎ আৰু স্মিন্ হ'ব। উদাহৰণ--দ্বিতীয়স্মাৎ।

৭০। স্মৈ চ ৱা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ (ঙে ৱিভক্তেঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) স্মৈ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে স্মৈ হব। উদাহৰণ—দ্বিতীয়স্মৈ।

৭১। অসাকাৰস্য সৰ্ব্বাদের্য্যে।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে, যে (ৱিভক্তি স্থানোৎ পন্নে যকাৰে পৰে সতি) সৰ্ব্বাদেঃ (সৰ্ব্বাদিশব্দস্য পৰস্য) আকাৰস্য স্থানে অস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত, বিভক্তিত উৎপন্ন হোৱা য কাৰ পিছত থাকিলে সৰ্ব্বাদি শব্দৰ আকাৰৰ ঠাইত অস্ হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বস্যৈ।

৭২। তীয়ান্তস্য তু পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—ৱিভক্তেঃ স্থানোৎপন্ন যে পৰে সতি, তীয়ান্তয়স্য (তীয়প্ৰত্যয়ান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য) তু পাক্ষিকঃ (কিন্তু ৱিকল্পেন) আকাৰস্য স্থানে অস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তিৰ ঠাইত হোৱা য কাৰ পিছত থাকিলে, তীয় প্ৰত্যয়ান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ আকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অস্ হব। উদাহৰণ—দ্বিতীয়স্যৈ।

৭৩। দ্বন্দ্বেতু সৰ্ব্বনামান্তাৎ পাক্ষিকো জস ই ৰ্ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্বেতু (দ্বন্দ্ব সমাসেতু) সৰ্ব্বনামান্তাৎ (সৰ্ব্বনামশব্দাৎ পৰস্য) পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) জসঃ (জস্ ৱিভক্তিঃ স্থানে) ইঃ (ইকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা জস্ বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে ইকাৰ হব। উদাহৰণ—ইত্যাৰন্যতৰে।

৭৪। জস্ কাৰ্য্যাদিতৰৎ সৰ্ব্বনাম কাৰ্য্যং ন ৱিদ্যতে।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি, সৰ্ব্বনামান্তাৎ পৰস্য, জস্‌কাৰ্য্যাৎ (জস্ ৱিভক্তেঃ কাৰ্য্যাৎ) ইতৰৎ (অন্যৎ) সৰ্ব্বনাম কাৰ্য্যং (সৰ্ব্বনাম শব্দস্য যৎ কাৰ্য্যং তৎ) ন ৱিদ্যতে (ন ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে সৰ্ব্বনাম শব্দৰ শেষত জস্ বিভক্তিৰ যি কাৰ্য্য কৰা হব তাৰ বাহিৰে অৰ্থাৎ জস্ বিভক্তিৰ বাহিৰে আন বিভক্তিৰ সৰ্ব্বনাম শব্দৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা নহব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাপৰায়।

৭৫। তথা তৃতীয়া সমাসেঽসমাসে চ তৃতীয়য়া।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়া সমাসে সতি, অসমাসে চ তৃতীয়য়া (সমাসাভাৱেঽপি তৃতীয়ান্ত পদেন সহ) তথা (যস্কাৰ্য্যাদিতৰৎ সৰ্ব্বনাম কাৰ্য্যং ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—তৃতীয়া সমাস হলে আৰু তৃতীয়া সমাসৰ অভাৱ হলেও তৃতীয়ান্ত পদৰ সৈতে জস্ বিভক্তিৰ বাহিৰে আন সৰ্ব্বনাম কাৰ্য্য কৰা নহব। উদাহৰণ—মাসপূৰ্ব্বায়।

৭৬। দিকৃশব্দানাং ৱিদিশ্যৰ্থে ৱহুব্ৰীহৌ ৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—ৱিদিশ্যৰ্থে (দিশোৰ্ম্মধ্যে অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৱহুব্ৰীহৌ (ৱহুব্ৰীহি সমাসে চ সতি) দিক্ শব্দানাং দিগ্‌ৱাচক শব্দানাং) ৱিভষয়া (ৱিকল্পেন) সৰ্ব্বনামকাৰ্য্যমস্তি।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে দিক্‌বাচক শব্দৰ মাজৰ দিশক বুজালে বিকল্পে দিক্‌বাচক শব্দৰ সৰ্ব্বনাম শব্দৰ কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ—আগ্নেয়্যৈ।

৭৭। অগ্নিভ্যামিদুতৌ স্যাতামৌকাৰস্য।

ব্যাখ্যা—অগ্নিভ্যাং (পৰস্য) ঔকাৰস্য (ঔ ৱিভক্তেঃ স্থানে) ইদুতৌ (ইকাৰ-উকাৰৌ) স্যাতাম্ (ভৱেতাম্)।

সৰলাৰ্থ—অগ্নি সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত ইকাৰ আৰু উকাৰ হব। উদাহৰণ—ৱহ্নী।

৭৭। (ক) ইদুদগ্নিঃ।

ব্যাখ্যা—ইদুৎ (ইদন্ত উদন্ত লিঙ্গং) অগ্নিঃ (অগ্নিঃ সংজ্ঞঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ইকাৰান্ত আৰু উকাৰন্ত শব্দৰ অগ্নি সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ-অগ্নিঃ।

৭৮। ইঁনুনৌ শসঃ।

ব্যাখ্যা—ইদুন্ত্যাং পৰস্য, শসঃ (শস্ ৱিভক্তেঃ স্থানে) ইনুনৌ (ইন্‌উনৌ স্যাতাম্ (ভৱেতাম্)

সৰলাৰ্থ—অগ্নি সংজ্ঞক শব্দৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ক্ৰমে ইন্ আৰু উন্ হব। উদাহৰণ—ৱহ্নীন্।

৭৯। অমাদেৰস্য লুপ্।

ব্যাখ্যা—ইদুন্ত্যাং পৰেষাং, অমাদেঃ (অম্-ঙসি-ঙসাম্-বিভক্তীনাং) অস্যলুপ্ (অকাৰস্যালোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—অগ্নি সংজ্ঞক শব্দৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা অম্-ঙসি আৰু ঙস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ৱহ্নিম।

৮০। টা না পুংসি।

ব্যাখ্যা—পুংসি (পুংলিঙ্গবিষয়ে) ইদুন্ত্যাং (পৰস্য) টা (টা ৱিভক্তেঃস্থানে) না স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুংলিঙ্গ অৰ্থ বুজালে অগ্নি সংজ্ঞক ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত না হব। উদাহৰণ—ৱহ্নিনা।

৮১। স প্ৰাক্ স্বৰো ঙিৰৌ ।

ব্যাখ্যা—ইদুভ্যাং পৰঃ স প্ৰাকস্বৰঃ (পূৰ্ব্বস্বৰসহিতঃ) ঙিঃ (ঙি ৱিভক্তেঃ স্থানে) ঔঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অগ্নি সংজ্ঞা যুক্ত ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তি পূৰ্ব্ব স্বৰৰে সৈতে ঔকাৰ হব। উদাহৰণ—ৱহ্নৌ ।

৮২। আমীনুনাগমৌ ।

ব্যাখ্যা—ইদুভ্যাং পৰৌ, আমি (আম্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) ইনুনাগমৌ (ইন্ উনাগমৌ স্যাতাম্) ।

সৰলাৰ্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অগ্নি সংজ্ঞক ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত ইন্ আৰু উন্ আগম হব। উদাহৰণ—ৱহ্নীনাম্ ।

৮৩। জস্ঙে ঙসি ঙস্সু গুণঃ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—জস্-ঙে-ঙসি-ঙস্সু (জস্-ঙে-ঙসি-ঙস্-ৱিভক্তিষু পৰেষু সতিষু) ইদুভ্যাং পৰঃ গুণঃ স্মৃতঃ (উক্তঃ) ।

সৰলাৰ্থ—জস্-ঙে-ঙসি-ঙস্-বিভক্তি পিছত থাকিলে অগ্নিসংজ্ঞক ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত গুণ আদেশ হব। উদাহৰণ—ৱহ্নয়ঃ ।

৮৪। স্ত্ৰিয়াং শসো নো ৱিসৰ্গঃ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যেসতি) শসঃ (শস্ ৱিভক্তেৰুত্তৰঃ) নঃ (নকাৰস্য স্থানে) ৱিসৰ্গঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচ্য হলে শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আদেশ হোৱা নকাৰৰ বিসৰ্গ হব। উদাহৰণ—বুদ্ধীঃ ।

৮৫। ৱা ঙৱৎসু নদী স্ত্ৰিয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি) ঙৱৎসু (ঙে-ঙসি-ঙস্-ঙিৱিভক্তিষু পৰেষু সতিষু) ৱা (ৱিকল্পেন) নদী (নদী সংজ্ঞকৱৎ কাৰ্য্যং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে ঙে-ঙসি-ঙস্ আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে নদী সংজ্ঞাৰ কাৰ্য্যৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ বুদ্ধ্যৈ—বুদ্ধয়ে ।

৮৬। সখে সখীন্ সখীনামিত্যগ্নি কাৰ্য্যং ন চেতৰৎ ।

ব্যাখ্যা—সখে সখীন্ সখীনাং (পদানাং) ইত্যগ্নি কাৰ্য্যং (অগ্নি কাৰ্য্যং সৎ পদ ত্ৰয়ং সিদ্ধ্যতি) ইতৰৎ (অন্যপদানাং) চ অগ্নি কাৰ্য্যং ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সখে, সখীন্ আৰু সখীনাং এই তিনিটা পদ অগ্নি সংজ্ঞাৰ দৰে কাৰ্য্য হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে, আন পদবোৰ অৰ্থাৎ সখি শব্দৰ উক্ত তিনিটা পদৰ বাহিৰে বাকী থকা বিভক্তিবোৰত সখি শব্দৰ অগ্নি সংজ্ঞাৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা নহব। উদাহৰণ—সখ্যা।

৮৭। সি যুক্তস্য সখীকাৰস্যাত্বম্।

ব্যাখ্যা—সি যুক্তস্য (সি ৱিভক্তি যুক্তস্য) সখীকাৰস্য (সখিশব্দস্য ইকাৰস্য স্থানে) আত্বং (আকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে সখি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—সখা।

৮৮। ঘুট্যায়মাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) আয়মাদিশেৎ (সখি শব্দস্য ইকাৰস্য স্থানে আয়াদেশঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে সখি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত আয় আদেশ হব। উদাহৰণ—সখায়ৌ।

৮৯। উকাৰঃ স্যাৎ ঙসি ঙসোৰকাৰস্য।

বাখ্যা—সখীকাৰাৎ পৰস্য, ঙসি, ঙসোঃ (ঙসি-ঙস্-ৱিভক্ত্যোঃ) অকাৰস স্থানে উকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সখি শব্দৰ পিছত থকা ঙসি আৰু ঙস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ ঠাইত উকাৰ হব। উদাহৰণ—সখ্যুঃ।

৯০। ঙিৰৌ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—সখীকাৰাৎ পৰস্য, ঙিঃ (ঙি ৱিভক্তেঃ স্থানে) ঔঃ (ঔকাৰঃ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—সখি শব্দৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত ঔকাৰ হব। উদাহৰণ—সখ্যৌ।

৯১। অসমাসে পতেষ্টাদৌ সাধ্যমিষ্টং সখেৰিৱ।

ব্যাখ্যা—অসমাসে (সমাস ভিন্নে গম্যমানে) টাদৌ (টাদিৱিভক্তৌ পৰেসতি) পতেঃ (পতি শব্দস্য) সখেৰিৱ (সখি শব্দ ইৱ সাধ্যং ইষ্টং (সাধ্যং ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—সমাস নহলে টাদি বিভক্তি অৰ্থাৎ টা-ঙে-ঙসি-ঙস্ আৰু ঙি বিভক্তি পিছত থাকিলে পতি শব্দ সখি শব্দৰ সাধ্য কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—পত্যা।

৯২। অধাত্বীকাৰতঃ সেৰ্লুক্।

ব্যাখ্যা—অধাত্বীকাৰতঃ (ধাতুভিন্ন ইকাৰাৎ পৰস্য) সেঃ (সি বিভক্তেঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতু ভিন্ন ইকাৰৰ পিছত থকা সি বিভক্তিৰ লোপ হব। উদাহৰণ—নদী।

৯৩। নদ্যা অমশসোৰলুক্।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ (পৰস্য) অম্শসোঃ (অম্শস্ বিভক্ত্যোঃ) অলুক্ (অকাৰস্য লুক্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—নদী শব্দৰ পিছত থকা অম্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব। উদহাৰণ—নদীম্—নদীঃ।

৯৪। ঙে ঐ।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ পৰঃ ঙে (ঙে বিভক্তেঃ স্থানে) ঐঃ (ঐকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত ঐকাৰ হব। উদাহৰণ—নদ্যৈ।

৯৫। ঙসি ঙসো ৰস্যা।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ পৰয়োঃ, ঙসি ঙসোঃ (ঙসি-ঙস্-বিভক্ত্যোঃ) অস্য (আকাৰস্য স্থানে) আস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঙসি আৰু ঙস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—নদ্যাঃ।

৯৬। ঙেৰাম্।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ পৰস্য, ঙেঃ (ঙি বিভক্তিঃ স্থানে) আম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত আম্ হব। উদাহৰণ—নদ্যাম্।

৯৭। ষষ্ঠ্যামি নুৰ্ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ-পৰস্য, ষষ্ঠ্যামি (ষষ্ঠ্যা আম্বিভক্তৌ পৰে সতি) নুঃ (নকাৰঃ) ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ষষ্ঠী বিভক্তিৰ আগত নকাৰ হব। উদাহৰণ—নদীনাম্।

৯৮। হ্ৰস্বঃ সম্বুদ্ধাৱধাতোঃ সম্বুদ্ধির্লুপ্যতে ততঃ।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ গম্যমানায়াং সত্যাং, অধাতোঃ (ধাতুভিন্নস্য ঈদূতোঃ) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ, ততঃ (হ্ৰস্বাদনন্তৰং) সম্বুদ্ধিঃ লুপ্যতে (লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক অৰ্থ বুজালে ধাতু ভিন্ন নদী সংজ্ঞক শব্দৰ ঈকাৰ আৰু ঊকাৰৰ হ্ৰস্ব হব। তাৰ পিছত সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক বিভক্তিৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অহো নদি।

৯৯। প্ৰকৃতি ৱদিষ্টংপুংস্যপি ক্বিপ্ তদ্ধিত লুপ্ সমাসেষু।

ব্যাখ্যা—ক্বিপ্ তদ্ধিত লুপ্সমাসেষু পৰেষু সতিষু, পুংস্যপি (পুংলিঙ্গেঽপি) প্ৰকৃতিৱৎ (নদী সংজ্ঞক কাৰ্য্যৱৎ সাধ্যং) ইষ্টং (শিষ্টৈৰিষ্টম্)।

সৰলাৰ্থ—ক্বিপ্ আৰু তদ্ধিত প্ৰত্যয়ান্ত সমাসৰ লোপ হলে পুংলিঙ্গ বিষয়তো নদী সংজ্ঞাৰ কাৰ্য্যৰ দৰে সাধ্য কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—সুশ্ৰেয়স্যৈ।

১০০। অৱিশেষৱিধৌ পুংসি সমানোঽগ্নিৱদম্শসোঃ।

ব্যাখ্যা—অবিশেষৱিধৌ (ৱিশেষৱিধ্য সম্ভাৱে সতি) পুংসি (পুংলিঙ্গে বিষয়ে) অম্শষোঃ (ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) সমানঃ (সমান সংজ্ঞক ৱৰ্ণঃ) অগ্নিৱৎ স্যাৎ (অগ্নি সংজ্ঞক ৱৎ সাধ্য কাৰ্য্যং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বিশেষবিধি নেথাকিলে পুংলিঙ্গ বিষয়ত অম্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে সমান সংজ্ঞক বৰ্ণৰ সাধ্যকাৰ্য্য অগ্নি সংজ্ঞাৰ দৰে কৰা হব। উদাহৰণ—সুশ্ৰেয়সীন্।

১০১। অথ ঋদন্তাঃ।

ব্যাখ্যা—অথ (নদী সংজ্ঞক শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) ঋদন্তাঃ (ঋকাৰান্ত শব্দানাং সাধ্যাঃ) উচ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ সাধ্য কাৰ্য্য কোৱাৰ পিছত ঋকাৰান্ত শব্দৰ সাধ্য কোৱা হব।

১০২। ঋ কাৰ আ সি সহিতঃ।

ব্যাখ্যা—সি সহিতঃ (সি ৱিভক্ত্যা সহিতঃ) ঋকাৰঃ (ঋদন্তশব্দানাং ঋকাৰঃ) আস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তিৰ সৈতে ঋকাৰান্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—পিতা।

১০৩। ঙিঘুটোৰৰ্।

ব্যাখ্যা—ঙিঘুটোঃ (ঙিঘুটোঃ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) ঋদন্তাঃ (ঋদন্ত শব্দানাং ঋকাৰস্য স্থানে) অৰ্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—ঙি আৰু ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ঋকাৰান্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত অৰ্ হব। উদাহৰণ—পিতৰঃ।

১০৪। শস্থন্ ততঃ।

ব্যাখ্যা—ততঃ পুংলিঙ্গ বিষয়ে ঋকাৰাৎ পৰঃ (শস্ৱিভক্তিঃ স্থানে) ঋণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুংলিঙ্গ বিষয়ত ঋদন্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঋন হব। উদাহৰণ—পিতৃন্।

১০৫। স্ত্রিয়াং-তু ঋস্।

ব্যাখ্যা—স্ত্রিয়াং (স্ত্রিলিঙ্গে সম্যমানায়াং সত্যাং) তু (ঋদন্তাৎ পৰঃ) শস্ ৱিভক্তিঃ স্থানে ঋস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বিষয়ত ঋদন্ত শব্দৰ পিছত থকা শস বিভক্তিৰ ঠাইত ঋস্ হব। উদাহৰণ—মাতৃঃ।

১০৬। ঙসি-ঙসৌ-স পূৰ্ব্ব-মুসম্।

ব্যাখ্যা—স পূৰ্ব্বম্ (পূৰ্ব্বঋকাৰ সহিতৌ) ঙসি-ঙসৌ (ঙসি-ঙস্ ৱিভক্ত্যৌ) উসমাপদ্যেতে (লভেতে)।

সৰলাৰ্থ—ঋকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা ঙসি আৰু ঙস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আগত থকা ঋকাৰৰ সৈতে উস্ হব। উদাহৰণ—মাতুঃ।

১০৭। আমি-ঋন্।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) ঋকাৰাৎ পৰঃ ঋন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ঋদন্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ঋন্ হব। উদাহৰণ—পিতৃণাম্।

১০৮। সম্বুদ্ধৌ-স্যাদ্বহুব্রীহৌ-মাতুৰ্মাতঃ সুতস্তুতৌ।

ব্যাখ্যা—সতুস্তুতৌ (সুতস্তুতি—অৰ্থে গম্যমানে সতি) বহুব্রীহৌ (ৱহুব্রীহি সমাসে চ সতি) (সম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধি বিষয়ে) মাতুঃস্থানে মাতঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পুত্ৰাদিক আদৰ অভ্যৰ্থনা কৰা অৰ্থ বুজালে, বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু সম্বুদ্ধি অৰ্থ বুজালে মাতুঃ শব্দৰ ঠাইত মাতঃ হব। উদাহৰণ---হে গাৰ্গী মাতঃ।

১০৯। নৃ-শব্দাদামি ঋ ণ্ পক্ষে-নুঃস্যাৎ।

ব্যাখ্যা---আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) নৃ শব্দাৎ (নৃশব্দস্য ঋকাৰস্য স্থানে ঋন্ স্যাৎ, পক্ষে (বিকল্পেন) নূঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে, নৃ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ঋণ্ হব আৰু বিকল্পে নুৰ্ ন হব। উদাহৰণ---নৃপাম্।

১১০। অনিপাত তৃচ্ তৃনন্ত স্বস্ৰাদে-ৰ্ঘুট্যৰাৰসৌ।

ব্যাখ্যা---অনিপাত (নিপাতভিন্ন) তৃচ্ তৃনন্ত(তৃচ্ তৃনন্ত-প্ৰত্যয়ান্ত) স্বস্ৰাদেঃ (স্বস্ৰাদি শব্দস্য ঋকাৰস্যস্থানে) অসৌ (সি ভিন্নে) ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি), অৰস্থানে আৰ্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---সি বিভক্তি ভিন্ন ঘুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে নিপাত নোহোৱা তৃচ্ আৰু তৃন্ প্ৰত্যয়ান্ত স্বসৃ আদি শব্দৰ একাৰৰ পৰা হোৱা অৰৰ ঠাইত আৰ হব। উদাহৰণ---স্বসাৰৌ।

১১১। ঘুটি-স্ত্ৰিয়ামপি-ক্ৰোষ্টোস্তুন্-তৃচ্।

ব্যাখ্যা---ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) স্ত্ৰিয়ামপি (স্ত্ৰিলিঙ্গেহপি বিষয়ে) ক্ৰোষ্টোঃ (ক্ৰোষ্টুঃ শব্দস্য) তুন্ স্থানে তৃচ্-স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়তো ক্ৰোষ্টু শব্দৰ তুনৰ ঠাইত তৃচ্ হব। উদাহৰণ---ক্ৰোষ্টা।

১১২। টাদি-স্বৰে-তুৱা।

ব্যাখ্যা---টাদি স্বৰে পৰে সতি, তুৱা (ৱিকল্পেন) ক্ৰোষ্টুঃ তুন্ স্থানে তৃচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---টা আদি বিভক্তিৰ স্বৰ পিছত থাকিলে ক্ৰোষ্টু শব্দৰ তুনৰ ঠাইত বিকল্পে তৃচ্ হব। উদাহৰণ---ক্ৰোষ্ট্ৰা।

১১৩। সভোৰ্হ্ৰস্বেহপি-ৰৈ ৱা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---সভোঃ (সুভ্যাস্ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) হ্ৰস্বেহপি (নপুংসকেহপি) ৱিষয়ে ৰৈ স্থানে ৱাস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সু আৰু ভ্যস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ৰৈ শব্দৰ ঠাইত ৰা হব। উদাহৰণ—ৰাভ্যাম্।

১১৪। গোৰোদৌ-ঘুটি।

ব্যাখ্যা—ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) গোঃ (গোঃশব্দস্য ওকাৰস্য স্থানে) ঔঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে গো শব্দৰ ওকাৰৰ ঠাইত ঔকাৰ হব। উদাহৰণ—গৌঃ।

১১৫। অম্‌শসোৰা-ওতঃ।

ব্যাখ্যা—অম্ শসোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) ওতঃ (ওকাৰ সান্তস্য আ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অম্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ওকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—গাম্—গাঃ।

১১৬। ঙসি-ঙসোৰলুক্।

১১৬। (ক) একাৰাচ্চ।

ব্যাখ্যা—ওকাৰ মাত্ৰাৎ পৰস্য, ঙসি ঙসোঃ (ৱিভক্ত্যোঃ) অকাৰস্য লুক্‌স্যাৎ, একাৰাচ্চ ঙসি ঙসোঃ অকাৰঃ লুক্‌চ স্যাৎ।

ভাষা—ওকাৰৰ পিছত থকা ঙসি আৰু ঙস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব, একাৰৰ পিছত থাকিলেও ঙসি আৰু ঙস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—গোঃ।

১১৭। পৰে-দ্যো-র্জ্যোৰপি গোৱদ্বিধিং ৱিদূঃ।

ব্যাখ্যা—পৰে (শকটাদয়ঃ পণ্ডিতাঃ) দ্যোঃ জ্যোৰপি (শব্দয়োঃ) গোৱৎ (গোশব্দৱৎ) বিধিং (সাধ্যং) ৱিদুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—শকটাদি পণ্ডিতৰ মতে দ্যো আৰু জ্যো শব্দৰ সাধ্যকাৰ্য্য গোশব্দৰ সাধ্য দৰে হব। উদাহৰণ—দ্যাবৌ।

১১৮। এদোদ্ভ্যাংসম্বুদ্ধি-লোপঃ।

ব্যাখ্যা—এদোদ্ভ্যাং (একাৰ-ওকাৰাভ্যাং পৰৌ) সম্বুদ্ধিঃ লোপঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—একাৰান্ত আৰু ওকাৰান্ত শব্দৰ পিছত সম্বুদ্ধি সংজ্ঞাৰ লোপ হব। উদাহৰণ—হে মহে।

* অথ যৱে য়ুৱ স্থানীয়াঃ ।

ব্যাখ্যা ঃ অৰ্থ (সামান্য স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) যবে য়ুব স্থানীয়াঃ ---(যব-ইয্-উব্ আদেশাঃ শব্দাঃ উচ্যন্তে।)

সৰলাৰ্থ---সাধাৰণ স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য কোৰাৰ পিছত য-ৱ-ইয্ আৰু উৱ্ আদেশ হোৱা শব্দবোৰৰ সাধ্য কাৰ্য্য কোৰা হ'ব। উদাহৰণ--সেনানীঃ।

১১৯। সুৱন্তোক্ত-সমাসেন ৱিনৈৱানেক ৱৰ্ণয়োঃ ।
ধাতু সংযোগাস্থিতয়ো ধাত্বীদূতো র্যৱৌ স্বৰে ॥

ব্যাখ্যা---স্বৰে পৰে সতি সুৱন্তোক্ত সমাসেন ৱিনা (বৰ্জয়িত্বা) এৱ-অনেক ৱৰ্ণয়োঃ (একভিন্নানেক ৱৰ্ণয়োঃ) ধাতু সংযোগাস্থিতয়োঃ (ধাতু সংযোগস্থ ভিন্নয়োঃ) ধাত্বীদুতৌ (ধাতু ইকাৰ-উকাৰয়োঃ) যৱৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ---স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে, সুৱন্ত সমাস নহ'লে আৰু ধাতুৰ সংযোগ নোহোৱা অনেক স্বৰ বিশিষ্ট ধাতুৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত য আৰু ব হ'ব। উদা---সেনান্যৌ।

১২০। নিয়োঙিৰাম্ ৱা ।

ব্যাখ্যা---নিয়ঃপৰঃঙিঃ (ঙি বিভক্তিঃ স্থানে) ৱা (বিকল্পেন) অ.ম্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---নীৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে আম্ হ'ব। উদাহৰণ---সেনান্যাম্।

১২১। সুধী-শব্দস্য ন যত্বম্ ।

ব্যাখ্যা---সুধী শব্দস্য (ঈকাৰস্যস্থানে) ন যত্বম্ (স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---সুধী শব্দৰ ঈকাৰৰ ঠাইত যকাৰ নহ'ব। উদাহৰণ---সুধিয়ৌ।

১২২। ঈকাৰোকাৰয়ো র্ধাতোৰিযুৱৌ-ভৱতঃস্বৰে ।

ব্যাখ্যা---স্বৰে পৰে সতি ধাতোঃ ঈকাৰোকাৰয়োঃ (ধাতু ঈকাৰ-উকাৰয়োঃ স্থানে) ইয়ুৱৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ---স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ ঈকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত ইয্ আৰু উৱ্ হ'ব। উদাহৰণ---নিয়ঃ।

১২৩। ভূভূৰ্ব্-স্বৰে-পুনৰ্ব্বৰ্ষা-তৃণকাৰাৎ পৰো ন চেৎ ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) স্বৰে পৰে সতি ভূঃ স্থানে ভূৱ্ স্যাৎ, পুনৰ্ব্বৰ্ষাতৃণ-কাৰাৎ (পৰঃ) ভূঃ-ভূৱ্ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ বৰ্ণ থাকিলে ভূ শব্দৰ ঠাইত ভূব হ'ব আৰু পুনঃ বৰ্ষা-তৃণ আৰু কাৰ শব্দৰ পিছত থকা ভূ শব্দৰ ঠাইত ভূব্ নহ'ব । উদাহৰণ—প্ৰতিভূৱৌ ।

১২৪। ভ্ৰূ শব্দান্তঃ স্বৰে-উৱ্-স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি ভ্ৰূ শব্দান্তঃ (ভ্ৰূ শব্দস্য-অন্তঃ) উকাৰস্য স্থানে উৱ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভ্ৰূ শব্দৰ অন্ত উকাৰৰ ঠাইত উব্ নহ'ব । উদাহৰণ—ভ্ৰুৱে ।

১২৫। নদী-কাৰ্য্যাৱিৰোধতঃ । স্বৰে-স্ত্ৰী-স্ত্ৰিয়ম্ ।

ব্যাখ্যা—নদী কাৰ্য্যা বিৰোধতঃ (নদী কাৰ্য্য মবাধাৎ) স্বৰে পৰে সতি স্ত্ৰীঃ (স্ত্ৰি শব্দঃ স্থানে) স্ত্ৰিয়মাপ্নোতি ।

সৰলাৰ্থ—নদী শব্দৰ সাধ্য কাৰ্য্যৰ বাধা নোহোৱাকৈ স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে স্ত্ৰী শব্দৰ ঠাইত স্ত্ৰিয় হ'ব । উদাহৰণ—স্ত্ৰিয়ৌ ।

১২৬। ঔ দোসোঃ স্ত্ৰিশ্চ ।

ব্যাখ্যা—ঔ দোসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ স্ত্ৰিশ্চ (স্ত্ৰিয়মাপ্নোতি)

সৰলাৰ্থ—ঔ আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে স্ত্ৰী শব্দৰ ঠাইত স্ত্ৰিয় হ'ব । উদাহৰণ—অতিস্ত্ৰিয়ৌ ।

১২৭। ৱা-ৱপি-ৱাম্ শসোঃ ।

ব্যাখ্যা—অম্ শসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ ৱা (বিকল্পেন) দ্বৌঅপি (স্ত্ৰী-স্ত্ৰিশ্চ) স্ত্ৰিয়মাপ্নুতঃ ।

সৰলাৰ্থ—অম্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে বিকল্পে স্ত্ৰী আৰু স্ত্ৰি শব্দৰ ঠাইত স্ত্ৰিয় হয় । উদাহৰণ—স্ত্ৰিয়ঃ-স্ত্ৰীঃ ।

১২৮। নিত্য স্ত্ৰী-বিষয়ানাং সম্ভৱদি যুৱাংঙৱন্তি-ৱচ-নানি । ঐ আসাসামো ৱা ।

ব্যাখ্যা—নিত্য স্ত্ৰী বিষয়ানাং (নিত্য স্ত্ৰীলিঙ্গ স্বাভাৱানাং) সম্ভৱদি যুৱাং (সম্ভৱৎ ইয়ুৱাং প্ৰাপ্তাং) ঙৱন্তি বচনানি (ঙে-ঙসি-ঙস্-

ঙীনাং বিভক্তীনাং স্থানে) ৱা (বিকল্পেন) ঐ-আস্-আস্-আমঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ---নিত্য স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত ইম্ আৰু উব্ আদেশ সম্ভৱ স্থলত ঙে-ঙসি-ঙস্ আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে ক্ৰমে ঐ-আস্-আস্ আৰু আম্ হ'ব। উদাহৰণ---শ্ৰিয়ৈ।

১২৯। আমি তু নুৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা---আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) তু (স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে) ৱা (বিকল্পেন) নুঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আম বিভক্তি পিছত থাকিলে স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ পিছত বিকল্পে নুৰ্ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---শ্ৰীণাম্।

১৩০। পন্থি মন্থি-ঋভুক্ষ্যন্ত আ ঘুটি।
আতঃ স্বৰেষু নুঃ।

ব্যাখ্যা---ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) পন্থি মন্থি ঋভুক্ষ্যন্তঃ (পন্থি-মন্থি-ঋভুক্ষীনাং শব্দানাং অন্তঃ) আস্যাৎ, আতঃ-পৰঃ (আকাৰাৎ পৰঃ) স্বৰেষু পৰেষু সতিষু নুঃ (নকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পথিন্ মথিন্ আৰু ঋভুক্ষি শব্দৰ শেষত আকাৰ হ'ব, স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আকাৰৰ পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---পন্থাঃ।

১৩১। ইলোপোঽচি।

ব্যাখ্যা---অচি (অচ্ ৱৰ্ণে পৰে সতি) পন্থি-মন্থি-ঋভুক্ষ্যানাং শব্দানাং ইলোপঃ (ইকাৰ লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পথিন্ মথিন্ আৰু ঋভুক্ষি আদি শব্দৰ ইকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---পথঃ।

১৩২। অনৃঘুডন্যত্ৰ ন শূন্য প্ৰকৃতি স্থিতিঃ।

ব্যাখ্যা---অন্ ঘুডন্যত্ৰ বিষয়ে, পন্থি-মন্থি-ঋভুক্ষ্যানাং শব্দানাং ন শূণ্য প্ৰকৃতি স্থিতিঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় আৰু ঘুট্ সংজ্ঞাৰ বাহিৰে পথিন্ মথিন্ আৰু ঋভুক্ষি শব্দৰ ন নোহোৱাকৈয়ে প্ৰকৃতি স্থিতি হ'ব। উদাহৰণ---পথিভ্যাম্। (ইতি স্বৰান্ত সাধ্য)।

(অথ সংখ্যা শব্দাঃ)

১৩৩। সংখ্যা একাদি ৱহ্বৰ্থ ডতিৱন্তুস্তকা মতাঃ ।
সংখ্যেয়েষু প্রৱৰ্ত্তন্তে সংখ্যাযাৱদ্দশ শ্রুতিম্ ।
ৱিংশত্যাদ্যাঃ সদৈকত্বে সৰ্ব্বাঃসংখ্যেয় সংখ্যয়োঃ ।
তদ্দ্বিত্বাদি বিৱক্ষায়াং দ্বিত্বাদ্যা নৱতেঃ স্ত্রিয়ঃ ।
ক্লীৱে শতাদিলক্ষস্তু ত্রিষু কোটিঃ স্ত্রিয়াংস্মৃতা ॥

ব্যাখ্যা—একাদি ৱহ্বৰ্থ ডতিৱন্তুস্তকাঃ সংখ্যাঃ (ৱাচকা-শব্দাদিষ্টৈঃ) মতাঃ (কথিতাঃ)। দশ শ্রুতিং যাৱদ্ সংখ্যাঃ (একাদয়োঽষ্টাদশা পৰ্য্যন্তা সংখ্য বাচক শব্দাঃ সংখ্যেয়েষু (সংখ্যাশ্রয়দ্রব্যেষু) প্রৱৰ্ত্তন্তে (ৱিদ্যন্তে)। ৱিংশত্যাদ্যাঃ সৰ্ব্বাঃ সংখ্যাঃ (সংখ্যা বাচক শব্দাঃ) সংখ্যেয়-সংখ্যয়োঃ প্রৱৰ্ত্তমানাঃ সদা একত্বে (একবচনে প্রৱৰ্ত্তন্তে) তদ্দ্বিত্বাদি বিৱক্ষায়াং সত্যাং দ্বিত্বাদি (দ্বিবচনাদি-স্যাৎ)। আনৱতেঃ নৱতিশ্রুতি বিষয়া অষ্টাবিংশতি পৰ্য্যন্তাঃ শব্দাঃ) স্ত্রিয়ঃ (স্ত্রীলিঙ্গাঃস্যুঃ) শতাদি (শতাদি শব্দাঃ) ক্লীৱে (ক্লীৱলিঙ্গে ৱৰ্ত্তন্তে)। লক্ষস্তু (ত্রিষু-লিঙ্গেষু ৱৰ্ত্ততে)। কোটিঃ-স্ত্রিয়াং (স্ত্রীলিঙ্গে) স্মৃতা।

সৰলাৰ্থ—এক, দ্বি, বহ্বৰ্থ আৰু ডতি ৱন্তু প্রত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সংখ্যা বাচক বুলি কোৱা হ'ব। এক শব্দৰ পৰা অষ্টাদশ পৰ্য্যন্ত শব্দবোৰ সংখ্যেয় পদৰ লিঙ্গ ই লিঙ্গ হ'ব। বিংশতি আদি শব্দ-বোৰ স্ত্রীলিঙ্গ আৰু একবচনত ব্যৱহাৰ হ'ব। দ্বিত্বাদি বুজোৱা শব্দবোৰ অৰ্থাৎ দুটাক বুজোৱা শব্দবোৰ দ্বিবচনত ব্যৱহাৰ হ'ব। নৱতি পৰ্য্যন্ত আৰু অষ্টাবিংশতি পৰ্য্যন্ত শব্দবোৰ স্ত্রীলিঙ্গত ব্যৱ-হাৰ হ'ব। শতাদিশব্দবোৰ ক্লীৱ লিঙ্গত হ'ব। লক্ষ তিনিও লিঙ্গত ব্যৱহাৰ হ'ব। কোটি শব্দ স্ত্রীলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হ'ব বুলি কোৱা হৈছে। উদাহৰণ—একঃ—একম্।

১৩৪। অগৌণস্য ত্রেস্ত্রয়ান্ স্যাদামি ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) অগৌনস্য (গৌণৰহিতস্য) ত্রেঃ (ত্রিশব্দস্য) ত্রয়ান স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে গৌণ, নুবুজোৱা ত্রি শব্দৰ ঠাইত ত্রয়ান্ হ'ব। উদাহৰণ—ত্রয়ানাম্।

১৩৫। ত্ৰয়ঃ সমাসে সঙ্খ্যায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি সঙ্খ্যায়াং (বাচ্যাং সত্যাং) অগৌণস্য (ত্ৰিশব্দঃ স্থানে) ত্ৰয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হ'লে আৰু সঙ্খ্যা বুজালে গৌণ নোহোৱা ত্ৰি শব্দৰ ঠাইত ত্ৰয় হ'ব। উদাহৰণ—ত্ৰয়োদশঃ ।

১৩৬। ৱা চত্বাৰিংশদাদিষু ।

ব্যাখ্যা—চত্বাৰিংশদাদিষু (শব্দেষু পৰাষু সতিষু) ৱা (বিকল্পেন) অগৌণ ত্ৰি শব্দঃ স্থানে ত্ৰয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—চত্বাৰিংশৎ শব্দবোৰ পিছত থাকিলে আগৰ দৰে গৌণ। নোহোৱাত্ৰি শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে ত্ৰয় হ'ব। উদাহৰণ—ত্ৰয়চত্বা-ৰিংশৎ ।

১৩৭। সম্বুদ্ধৌ-চতুৰো হ্ৰস্বঃ ।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধি অৰ্থে গম্যমানে সতি) চতুৰঃ হ্ৰস্বঃস্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি অৰ্থ বুজালে চত্বাৰ শব্দ হ্ৰস্ব হৈ চতুৰ হ'ব। উদাহৰণ—হে প্ৰিয়চত্বঃ ।

১৩৮। ঘুটোহন্যত্ৰ চতুৰঃ স্থিতিঃ ।

ব্যাখ্যা—ঘুটঃ অন্যত্ৰ বিষয়ে চতুৰঃস্থিতিঃ (প্ৰকৃতিঃ) স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞাৰ বাহিৰে চত্বাৰ শব্দৰ ঠাইত চতুৰ প্ৰকৃতি হ'ব। উদাহৰণ—চতুৰঃ ।

১৩৯। কৰ্ত্তব্য-আমি-নু-স্তস্মাৎ পৰিত্যজ্যোপসৰ্জ্জনম্ ।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্জ্জনম্ (গৌণম) পৰিত্যজ্য (বিহায়) আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) তস্মাৎ (চতুৰ শব্দাৎ) নুঃ (নকাৰঃ কৰ্ত্তব্যঃ)।

সৰলাৰ্থ—গৌণ নহ'লে আৰু আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে চতুৰ শব্দৰ পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—চতুৰ্নাম্ ।

১৪০। স্ত্ৰিয়াং ত্ৰি চতুৰ স্তিস্ৃ চতস্ৃ-ভৱতঃ ক্ৰমাৎ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰিলিঙ্গে বিষয়ে) বিভক্তিষু পৰাষু সতিষু ত্ৰি চতুৰঃ-স্থানে ক্ৰমাৎ (ক্ৰমানুসাৰেণ) তিসৃ চতসৃঃ ভৱতঃ ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু বিভক্তি পিছত থাকিলে ত্ৰি আৰু চতুৰ শব্দৰ ঠাইত যথাক্ৰমে তিসৃ আৰু চতসৃ হ'ব।

১৪১। স্বৰে তয়ো ঋ কাৰস্য ৰত্বং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---স্বৰে (পৰে সতি) তয়োঃ (তিসৃ-চতস্ৰোঃ) ঋকাৰস্য স্থানে ৰত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে তিসৃ আৰু চতসৃ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ৰ কাৰ হ'ব। উদহৰণা---তিস্ৰঃ-চতস্ৰঃ।

১৪২। আমি নুঃস্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) তিসৃ-চতসৃভ্যাং পৰৌ নুঃস্মৃতঃ (কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ---আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে তিসৃ আৰু চতসৃ শব্দৰ পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---তিসৃণাম্।

১৪৩। ঘুট্ স্বৰে ঙৌচ ৰত্বস্তু ব্ৰহিৰৰ্থে ৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা---ঘুট্ স্বৰে (ঘুট্ সংজ্ঞক স্বৰে পৰে সতি) ঙৌচ (ঙি-ৱিভক্তৌচ পৰে সতি) ব্ৰহিৰৰ্থে (ব্ৰাহ্যাৰ্থে গম্যমানে সতি) ৱিভাষয়া (বিকল্পেন) তিসৃ-চতস্ৰোঃ ঋকাৰস্য ৰত্বং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---ঘুট্ সংজ্ঞক স্বৰ বৰ্ণ আৰু ঙি বিভক্তি পিছত থাকিলে, ব্যাহ্যাৰ্থ বুজালে বিকল্পে তিসৃ আৰু চতসৃ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ৰ কাৰ হ'ব। উদাহৰণ---প্ৰিয়তিস্ৰৌ।

১৪৪। নপুংসকে বিকল্পেন স্যমো স্ত্ৰিচতুৰোঃস্থিতিঃ।

ব্যাখ্যা---স্যমোঃ (সি অম্ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) নপুংসকে (নপুংসকে লিঙ্গে বাচ্যে সতি) বিকল্পেন ত্ৰি চতুৰঃ স্থিতিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---নপুংসক লিঙ্গ বুজালে, সি আৰু অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে বিকল্পে ত্ৰি আৰু চতুৰ শব্দ স্থিতি হ'ব। উদাহৰণ---অতিত্ৰি।

১৪৫। ষট্ সংজ্ঞেভ্যো জস্ শসোর্লুঙ্ মুখ্যকে।

ব্যাখ্যা---মুখ্যকে (অৰ্থে গম্যমানে সতি) ষট্ সংজ্ঞেভ্যঃ পৰঃ জস্ শসোঃ (ৱিভক্ত্যোঃ) লুক্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মুখ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে ষড় সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা জস্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—পঞ্চ।

১৪৬। নঃ পূৰ্ব্ব আমি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) ষড় সংজ্ঞেভ্যঃ পৰঃ নঃ পূৰ্ব্বঃ (নকাৰস্য উপধা) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ (দীৰ্ঘোভৱতি)

সৰলাৰ্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ষড় সংজ্ঞক শব্দৰ ন কাৰৰ পূৰ্ব্ব বৰ্ণ অৰ্থাৎ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—পঞ্চানাম্।

১৪৭। ষন্নামিতি নিপাত্যতে।

ব্যাখ্যা—ষন্নাম্ ইতি পদং শিষ্টৈঃ নিপাত্যতে (নিপাতনে সিদ্ধঃ) ক্ৰিয়তে।

সৰলাৰ্থ—ষন্নাম্ এই পদটো শিষ্ট সকলে নিপাতনে সিদ্ধ কৰিছে।

১৪৮। ডত্যন্তাঃ ষণকাৰান্তাঃ সংখ্যাঃ ষট্‌সংজ্ঞকাঃস্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা—ডত্যন্তাঃ (ডতি প্ৰত্যয়ান্তাঃ শব্দাঃ) ষণকাৰান্তাঃ (ষকাৰ-নকাৰান্তাঃ শব্দাঃ) সংখ্যা ৰাচকাঃ শব্দাশ্চ ষড় সংজ্ঞকাঃ স্মৃতাঃ (উক্তাঃ)।

সৰলাৰ্থ—ডতি প্ৰত্যয়ান্ত, ষকাৰান্ত নকাৰান্ত আৰু সংখ্যা বাচক শব্দবোৰৰ ষট্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৪৯। ষট্‌সংজ্ঞকা স্ত্ৰিষুসমা যুষ্মদস্মত্তিঙব্যয়ম্।

ব্যাখ্যা—ষট্ সংজ্ঞকাঃ শব্দাঃ ত্ৰিষু (লিঙ্গেষু) সমাঃ (সম ৰূপাঃ স্যুঃ) যুষ্ম দস্ম তিঙব্যয়ম্ চ ত্ৰিষু লিঙ্গেষু সম ৰূপাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ষট্ সংজ্ঞক শব্দবোৰৰ তিনিও লিঙ্গতে একে সমান ৰূপ হ'ব, যুষ্মদ্ অস্মদ্- আৰু তিঙন্ত অব্যয়বো তিনিও লিঙ্গতে একে ৰূপ হ'ব।

১৫০। ৰাষ্ট ৰৌঃ হকৌ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তৌ পৰে সতি, অষ্টনঃ (অষ্টন্ শব্দস্য স্থানে) ৰা (বিকল্পেন) অষ্টা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---বিভক্তি পিছত থাকিলে অষ্টন্ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে অষ্টা আদেশ হ'ব।

১৫১। জস্ শসাৰৌ তস্মাৎ।

ব্যাখ্যা---তস্মাৎ (অষ্টা শব্দাৎ পৰৌ) জস্-শসৌ স্থানে ঔঃ (ঔকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---অষ্টা শব্দৰ পিছত থকা জস্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঔকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---অষ্টৌ।

১৫২। গৌণং ৰিনামি নুঃ।

ব্যাখ্যা---গৌণং ৰিনা (ৰৰ্জ্জয়িত্বা) আমি (আম্ ৰিভক্তৌ পৰে সতি) অষ্টাশব্দাৎ পৰঃ নুঃ (নকাৰঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---গৌণ অৰ্থ নহ'লে, আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অষ্টা শব্দৰ পিছত নুৰ্ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---অষ্টানাম্।

১৫৩। শতাৎ পূৰ্ব্বত্ৰ সখ্যায়াং পৰস্যাং
ধ্যষ্টনোঽন্ত আ। স্যাদৰহুব্ৰীহ্য শীত্যোঃ।

ব্যাখ্যা---অৰহুব্ৰীহ্য শীত্যোঃ (ৰহুব্ৰীহি অশীতিভিন্ন শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শতাৎ পূৰ্ব্বত্ৰ সংখ্যায়াং (পৰস্যাং সত্যাং) দ্ব্যষ্টনঃ (দ্বি-অষ্টন্ শব্দয়োঃ) অন্তঃ আস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---বহুব্ৰীহি সমাস নহ'লে আৰু অশীতি শব্দ পিছত নেথাকিলে, শতাদি শব্দৰ পূৰ্ব্ব সংখ্যা বাচক শব্দ পিছত থাকিলে দ্বি আৰু অষ্টন শব্দৰ শেষত আকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---দ্বাদশ।

১৫৪। ৰা চত্বাৰিংশদাদিষু।

ব্যাখ্যা---চত্বাৰিংশদাদিষু (শব্দেষু পৰেষু সৎষু) শত্যাৎ পূৰ্ব্বত্ৰ সংখ্যায়াং পৰস্যাং ৰা (বিকল্পেন) দ্ব্যষ্টনঃ (দ্বি-অষ্টন্ শব্দয়োঃ) অন্তঃ আ-স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---চত্বাৰিংশৎ আদি শব্দবোৰ পিছত থাকিলে শতাদি শব্দৰ পূৰ্ব্ব সংখ্যা শব্দ পিছত থকা দ্বি আৰু অষ্টন শব্দৰ শেষত বিকল্পে আকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---দ্বাচত্বাৰিংশৎ।

১৫৫। অষ্টা গৱাষ্টা কপালাষ্টা ৱক্ৰাঃস্যু ৰ্ব্যৱস্থয়া।

ব্যাখ্যা—ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) অষ্টাগৱ অষ্টাকপাল অষ্টাৱক্ৰাঃ শব্দাঃ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ব্যৱস্থা থকা হেতুকে অষ্টাগৱ—অষ্টাকপাল আৰু অষ্টা-বক্ৰ সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—অষ্টাগৱম্।

১৫৬। সংখ্যা ৱাচিষ্বেক শব্দান্নঞোঽন্নাহ্নৌ সমাসগৌ।

ব্যাখ্যা—সমাসাগৌ (সমাস গম্যমানায়াংসত্যাং) সংখ্যাৱাচিষু (শব্দেষু পৰেষু সতিষু) এক শব্দাৎ পৰঃ নঞঃ স্থানে—অন্নাহ্নৌ (অন্ন-অহ্নৌ আদেশৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হ'লে আৰু সংখ্যা বাচক শব্দ পিছত থাকিলে এক শব্দৰ পৰৱৰ্ত্তী নঞৰ ঠাইত অন্ন আৰু অহ্ন আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—একান্নবিংশতি।

১৫৭। পৰঃশতাদ্যাঃ সংখ্যেয়ে ত্ৰিষ্বেতদধিকাৰ্থকাঃ।

শতাদৌ পৰ শব্দান্তঃ সুক্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অধিকাৰ্থকাঃ (শতাদ্যধিক সংখ্যা ৱাচকাঃ) পৰঃ শতাদ্যাঃ শব্দাঃ সংখ্যেয়ে (ৱাচ্যে) ত্ৰিষু (লিঙ্গেষুৱৰ্ত্তন্তে), শতাদৌ পৰে সতি পৰ শব্দান্তাঃ (পৰ শব্দস্যান্তোঽৱয়বঃ সন্) সুক্ স্যাৎ (সকাৰাগমঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অধিক অৰ্থ বুজালে শতাদি শব্দবোৰ সংখ্যেয় শব্দৰ লিঙ্গ প্ৰাপ্ত হ'ব। শতাদি শব্দ পিছত থাকিলে পিছৰ শব্দৰ অন্তত সুকৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—পৰশ্শতাঃ ইতি সংখ্যা প্ৰকৰণম।

১৫৮। ক্লীৱাৎ স্যমোৰ্ল্লুক্।

ব্যাখ্যা—ক্লীৱাৎ (নপুংসক লিঙ্গাৎ পৰঃ) স্যমোঃ (সি অম ৱিভক্ত্যোঃ) লুক্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্লীৱ (স্বৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ) শব্দৰ পিছত সি আৰু অম্ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব।

১৫৯। তত্ৰেষ্টং ৱিৰাম ব্যঞ্জনোদিতম্।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ (বিভক্তি লুকি সতি) ৱিৰাম ব্যঞ্জনোদিতম্ (কাৰ্য্যং শিষ্টৈঃ ইষ্টম)।

সৰলাৰ্থ---ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত থকা বিভক্তি লোপ হ'লে পিছত বিৰাম আৰু ব্যঞ্জনোক্ত কাৰ্য্যবোৰ কৰা হ'ব। উদাহৰণ---ৱাৰি।

১৬০। মুশ্চাকাৰাদসম্বুদ্ধৌ।

ব্যাখ্যা---অসম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধিভিন্নে অৰ্থে গম্যমানে সতি) অকাৰাৎ (অদন্তাৎ ক্লীৱলিঙ্গাৎপৰঃ) মুঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্বুদ্ধি অৰ্থ নুবুজালে অকাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত মুটৰ ম কাৰ হ'ব। উদাহৰণ---শাস্ত্ৰম্।

১৬১। অন্যাদেস্তু তুৰাগমঃ।

ব্যাখ্যা---ক্লীৱ মাত্ৰাৎ অন্যাদেঃ (অন্যাদি শব্দাৎ পৰস্য মাগম বাধকঃ) তুৰাগমঃ স্যাৎ (তকাৰাগমঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ক্লীৱ লিঙ্গ বুজোৱা অন্যাদি শব্দৰ পিছত মকাৰ আগম নহয়, ত কাৰ আগম হ'ব। উদাহৰণ---অন্যৎ সৰ্ব্বনামান্তৰ্গত অন্যাদি শব্দ ন প্ৰকাৰৰ, যেনে---অন্য অন্যতৰ ইতৰ-ডতৰ-ডতম-কিম্ যৎ-তৎ-যড়্।

১৬২। ঔৰীকাৰঃ।

ব্যাখ্যা---ক্লীৱ মাত্ৰাৎ পৰঃ (ঔকাৰস্য স্থানে ঈকাৰঃ স্যাৎ।)

সৰলাৰ্থ---ক্লীৱ লিঙ্গ বাচক শব্দৰ পিছত থকা ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত ঈকাৰ হ'ব। উদাহৰণ---শাস্ত্ৰে।

১৬৩। জস্‌শসো শিঃ।

ব্যাখ্যা---ক্লীৱ লিঙ্গ মাত্ৰাৎ পৰয়োঃ, জস্ শসোঃ (জস্-শসোঃ ৱিভক্ত্যোঃ স্থানে) শিঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত থকা জস্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত শি হ'ব। উদাহৰণ---চত্বাৰি।

১৬৪। ধুড়ন্তস্য ধুটঃ পুৰঃ। স্বৰাৎ স্বৰান্তাচ্চ ঘুটি নুঃ। নৈঙ্গঃ।

ব্যাখ্যা---ঘুটি---(ঘুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) ধুড়ন্তস্য শব্দস্য ধুটঃ পুৰঃ (ধুটঃপুৰ্ব্বত্ৰ) স্বৰাৎ পৰঃ নুঃ স্যাৎ। স্বৰান্তাচ্চ (শব্দাৎ পৰঃনুঃস্যাৎ)। নৈঙ্গঃ (সঃ--চ নুঃ লিঙ্গাৱয়ৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুড়্ সংজ্ঞা যুক্ত শব্দৰ আগত আৰু স্বৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব। এই নকাৰ লিঙ্গৰ অৱয়ব হ'ব অৰ্থাৎ লিঙ্গ সংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ---পদ্মানি।

১৬৫। নামিনঃ স্বৰে।

ব্যাখ্যা---স্বৰে পৰে সতি, ক্লীৱলিঙ্গাৎ নামিনঃ পৰঃ নুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বৰ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে স্বৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ নামি সংজ্ঞাৰ পিছত নুৰ নকাৰ আগম হ'ব। উদাহৰণ---বাৰিণা।

১৬৬। নুযুক্ত আমি দীৰ্ঘোৱা।

ব্যাখ্যা---আমি (আম্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) নু যুক্তঃ (নকাৰযুক্তঃ) নামী সংজ্ঞা ৱা (বিকল্পেন) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আম বিভক্তি পিছত থাকিলে বিকল্পে নকাৰ যুক্ত নামী সংজ্ঞা দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ---ৱাৰীণাম্।

১৬৭। নপুংসকোক্তা ৱিৰোধাত্তৃতীয়াদিষু পুৰ্ব্বিধিঃ।

ব্যাখ্যা---তৃতীয়াদিষু (ৱিভক্তিষু পৰেষু সতিষু) নপুংসকোক্ত (নপুংসক লিঙ্গোক্ত কাৰ্য্যং) অৱিৰোধাৎ (ৱিৰোধ ৰহিতাৎ (পুং বিধিঃ) পুং-লিঙ্গোক্ত কাৰ্য্যং) ন পুংসকে লিঙ্গেহপিস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তৃতীয়াদি বিভক্তি পিছত থাকিলে কোনো বিৰোধ নোহোৱাকৈ ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ পুংলিঙ্গৰ কাৰ্য্যৰ দৰে সাধ্য হ'ব। উদহৰণ---মাৰ্দ্দবেণগুণেন।

১৬৮। যৎ প্ৰবৃত্তি নিমিত্তৈক্যে পুব্বঁদ্ক্ৰতেহন্যলিঙ্গকম্।
তৎ কীৱলিঙ্গং নাম্যন্তং পুংৱৎটাদি স্বৰে ভুৱা।

ব্যাখ্যা---প্ৰৱৃত্তিনিমিত্তৈক্যে (গুণ ক্ৰিয়া জাতি দ্ৰব্যাত্মকেন শব্দ প্ৰৱৃত্তি নিমিত্তেনৈক্যেন) যৎ পুংৱৎ (পুমাংসমিৱ অন্য লিঙ্গকং শ্ৰূতে (ভিন্ন লিঙ্গকমৰ্থ মুপস্থাপয়তি তৎ ভাষিত পুংস্ক মিত্যুচ্যতে), টাদি স্বৰে পৰে সতি তু (কিন্তু) তৎ ক্লীৱলিঙ্গং নাম্যন্তং চেৎ ৱা (ৱিকল্পেন) পুংৱৎ (পুংলিঙ্গৱৎ ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---ম্বি প্ৰবৃত্তিৰ দ্বাৰা অৰ্থাৎ গুণ ক্ৰিয়া জাতি দ্ৰব্যৰ দ্বাৰা পুং-লিঙ্গ শব্দৰ অন্য লিঙ্গান্ত শব্দৰ দৰে অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে, টা আদি কৰি বাকী বিভক্তিবোৰৰ স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ পূৰ্ব্ব পদৰ অন্ত হ'লে তেনেকুৱা ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ বিকল্পে পুংলিঙ্গৰ দৰে কাৰ্য্য হ'ব। উদাহৰণ---মৃদৱে বস্ত্ৰায়।

১৬৯। অস্থি দধ্যক্ষি সক্থীনামণিকাৰস্য টাদ্যচি।
ৱন্তৌ চ।

ব্যাখ্যা---টাদ্যচি (টাদি স্বৰে পৰে সতি) ৱন্তৌচ পৰে সতি অস্থি-দধ্যক্ষি সক্থীনাং (শব্দানাং) ইকাৰস্য স্থানে অন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---টা বিভক্তিকে আদি কৰি বিভক্তিৰ স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু ৱন্ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অস্থি দধি-অক্ষি আৰু সক্থি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত অন্ হ'ব। উদাহৰণ---অস্থ্না।

১৭০। এষামিন্ ক্বিৱন্তা নামন্তস্য।

ব্যাখ্যা---টাদ্যচি পৰে সতি ৱন্তৌ চ পৰে সতি, ইন্‌ক্বিৱন্তানাং (ইন্-ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্তানাং) এষাং (অস্থি দধ্যক্ষি সক্থীনাং শব্দানাং) অন্তস্য অন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---টা বিভক্তিকে আদি কৰি বিভক্তিৰ স্বৰ বৰ্ণ আৰু ৱন্ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ইন্ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হ'লেও সেই অস্থি দধি অক্ষি আৰু সক্থি শব্দৰ শেষত অনৰ অকাৰ হ'ব।
উদাহৰণ--অক্ষ্ণা।

১৭১। ধস্য নিঃ স্বৰঃ।

ব্যাখ্যা---টাদ্যচি পৰে সতি ৱন্তৌ চ পৰে সতি, ধস্য (এষাং অস্থি দধ্যক্ষি সক্থীনাং ধকাৰস্য স্থানে) নিঃস্বৰঃ (স্বৰ হীনোঽনস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---টা বিভক্তিকে আদি কৰি বিভক্তিৰ স্বৰ বৰ্ণ আৰু ৱন্ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে সেই অস্থি-দধি-অক্ষি আৰু সক্থি শব্দৰ ধবৰ্ণৰ ঠাইত স্বৰহীন অন্ হ'ব। উদাহৰণ---সুদ্না।

১৭২। অঘুট্ স্বৰেষু লোপ্যোঽনোঽকাৰঃ সংযুগ্ৱমাস্থিতঃ।

ব্যাখ্যা---অঘুট্ স্বৰেষু (ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰেষু পৰেষু সৎসু) সংযুগ্ৱমাস্থিতঃ (ৱ-ম সংযোগস্থ ভিন্নঃ সন্) অনঃ অকাৰঃ লোপ্যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰ বর্ণ পিছত থাকিলে, ব আৰু ম বৰ্ণৰ সংযুক্ত নহ'লে অস্থি দধি-অক্ষি-সক্থি আদি শব্দৰ পিছত হোৱা অনৰ অ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---দাম্না।

১৭৩। ঈঙ্যোর্বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা---অস্থি-দধ্যক্ষি-সক্থীনাং শব্দানাং, ঈঙ্যোঃ (ঈ-ঙি-বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) বিভাষয়া (বিকল্পেন) সংযুগৰমাস্থিতঃ---অনোহকাৰঃ লোপ্যঃস্যাৎ।

সৰলার্থ---অস্থি-দধি-অক্ষি-সক্থি আদি শব্দবোৰৰ ঈ আৰু ঙি থাকিলে, ব আৰু ম বর্ণ সংযুক্ত নহ'লে বিকল্পে অনৰ অকাৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---দধ্নি-দধনি।

১৭৪। ধৃত ৰাজন্ষন্ হনন্তস্যেৰানি।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি, ধৃত ৰাজন্ ষন্ হনন্তস্য এৱ অনোহকাৰঃ লোপ্যঃ. স্যাৎ।

সৰলার্থ---অন্ প্ৰত্যয় হ'লে ধৃত ৰাজন্-ষন্-হনন্ত শব্দৰ অনৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---পৌষ্ণম্। ইতিস্বৰান্ত সাধ্য বিন্যাসঃ।

—+—

অথ ব্যঞ্জনান্ত সাধ্যম।

১। অথ ব্রুবে হলন্তানাং সাধ্যং লিঙ্গত্রয়াশ্রিতম্।
কার্য্যমর্ণাধিকাৰোক্তং নাস্তি সন্ধেৰনন্তৰম্।

ব্যাখ্যা---অথ (স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) লিঙ্গ ত্ৰয়াশ্রিতম্ (পুংলিঙ্গ স্ত্রীলিঙ্গ-ক্লীৱলিঙ্গাশ্রিতং) হলন্তানাং (ব্যঞ্জনান্তানাং শব্দানাং) সাধ্যং (সাধনকার্য্যং) ব্রুবে (কথয়ামি), সন্ধেঃ-অনন্তৰং (সন্ধেঃ পশ্চাৎ) অর্ণাধিকাৰোক্তং (অর্ণসংজ্ঞাধিকাৰোক্তং কার্য্যং ন অস্তি (ন ভৱতি)।

সৰলার্থ---স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য কোৱাৰ পিছত পুংলিঙ্গ স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ হোৱা ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ সাধ্য কার্য্য কোৱা হ'ব। সন্ধিৰ পিছত অর্ণ সংজ্ঞা অধিকাৰ কৰি যিবোৰ কার্য্য আছে সেই কার্য্যবোৰ কৰা নহ'ব। উদাহৰণ---সপিষ্যু।

২। ব্যঞ্জনান্তাৎ সি লোপঃ।

ব্যাখ্যা---ব্যঞ্জনান্তাৎ (ব্যঞ্জনান্ত শব্দাৎ পৰাঃ) সি ৱিভক্তেঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পিছত থকা সি বিভক্তিৰ লোপ হব। উদাহৰণ---সর্ব্বশক্।

৩। অন্তে তৃতীয় প্রথমৌ ধুটাম্।

ব্যাখ্যা---অন্তে বিৰামে চ, (পৰস্থস্বপদ বর্ণাভাৱে সতি) ধুটাং (ধুট্ সংজ্ঞক বর্ণানাং স্থানে) তৃতীয় প্রথমৌবর্ণৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ---পদান্ত হলে আৰু পিছত স্বপদৰ বর্ণাভাৱ হলে, ধুট্ সংজ্ঞক বর্ণৰ ঠাইত প্রথম আৰু তৃতীয় বর্ণ হব। উদাহৰণ--সর্ব্বশগ্।

৪। তৃতীয়োঽর্ণষ্বে।

ব্যাখ্যা---অর্ণেষু (অর্ণ সংজ্ঞক ৱর্ণেষু পৰেষু সৎসু) ধুটাং স্থানে তৃতীয় স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত তৃতীয় বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---সৰ্ব্বশগ্ভ্যাম্।

৫। অঘোষে তু প্ৰথমঃ।

ব্যাখ্যা---অঘোষে (অঘোষ সংজ্ঞকৱৰ্ণে পৰে সতি) ধুটাং (ধুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণানাং স্থানে) প্ৰথমঃ (স্বকীয় প্ৰথম ৱৰ্ণঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত নেথাকিলে ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত নিজ বৰ্গৰ অৰ্থাৎ যি বৰ্গৰ ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকে সেই বৰ্গৰ প্ৰথম বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---চিন্নলিক্ষু।

৬। অৰ্ণে ৱিৰামেঽপ্যন্তস্য প্ৰায়েণ ধাতুকস্য দঃ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে (অৰ্ণ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) অপি (ৱিৰামেচ সতি) প্ৰায়েণ (ৱাহুল্যেন) ধাতুকস্য (ধাতোঃককাৰস্য স্থানে) দঃ (দকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ ক ৰ্বণৰ প্ৰায়েই দ কাৰ হব। উদাহৰণ---বনটীদ্।

৭। চজঝাঙ্গঃ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, চজঝাং (চজঝ ৱৰ্ণানাং স্থানে গঃ স্যাৎ)।

সৰলাথ---অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে পদৰ শেষত থকা চ-জ আৰু ঝ বৰ্ণৰ ঠাইত গ হব। উদাহৰণ---ৱাগ্ভ্যাম্।

৮। দৃগাদীনাম্।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, দৃগাদীনাং শব্দানাং অন্তস্য স্থানে গঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে দৃগাদি শব্দৰ শেষত গ হব। উদাহৰণ---দৃগ্।

৯। মুহাদীনাং পুনৰ্ডগৌ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, মুহাদীনাং শব্দানাং অন্তস্য স্থানে ড:গী স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে মুহাদি শব্দৰ পিছত পুনৰ ড আৰু গ হব। উদাহৰণ---সুমুড়্।

১০। যজ ভ্ৰাজ পৰিব্ৰাজ্ ৰাজ্ ভ্ৰস্জি ব্ৰশ্চি সৃজ্ মৃজাম্। চজোৰ্ডঃ স্যাৎ ষশ্চহাঞ্চ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, যজ-ভ্ৰাজ-পৰিব্ৰাজ-ৰাজ-ভ্ৰস্জি ব্ৰশ্চি-সৃজ-মৃজাং শব্দানাং অন্তঃ চজোঃ স্থানে ডঃ স্যাৎ, ষশ্চ হাঞ্চ স্থানে ডঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে যজ-ভ্ৰাজ-পৰিব্ৰাজ-ৰাজ্-ভ্ৰজ্জ-ব্ৰশ্চ-সৃজ্-মৃজ্ আদি শব্দৰ শেষত থকা চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ড হব আৰু ষ বৰ্ণ আৰু হ বৰ্ণৰ ঠাইতো ড হব। উদাহৰণ---পৰিব্ৰাড়্---পৰিব্ৰাট্।

১১। নহো হোদঃ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, নহঃ হঃ স্থানে দঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে নহ শব্দৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত দ হব। উদাহৰণ---উপানদ্।

১২। ক্বচিত্তু ডঃ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি ক্বচিত্তু নহঃ হঃ স্থানে ডঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে কেতিয়াবা নহ শব্দৰ হ বৰ্ণ ঠাইত ড হব। উদাহৰণ---উপানড্।

১৩। তৃতীয়াদ্যা স্তুৰ্য্যহান্তা গণোক্তা ধাতৱো যদি। তুৰ্য্যাদ্যাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, যদি গণোক্তা ধাতৱঃ (যদি ভূৱাদি গণেষু কথিতাঃ ধাতৱঃ) তৃতীয়াদ্যাঃ (গ-জ-দ-ড-ব-বৰ্ণাঃ পূৰ্ব্বাঃ), তুৰ্যহান্তাঃ (ঘ-ঝ-ধ-ঢ-ভ-হ বৰ্ণাঃ অন্তাঃচেৎ) তদা তুৰ্য্যাদ্যাঃ (চতুৰ্থ বৰ্ণাঃ পূৰ্ব্বাঃ সুঃ)।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে যদি ভুবাদি গণত পঠিত ধাতুৰ তৃতীয় বৰ্ণ (গ-জ-ড-দ-ব) পূৰ্ব্ব পদত থাকিলে আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ (ঘ-ঝ-ঢ-ধ-ভ) আৰু হ বৰ্ণ পিছত থাকে অৰ্থাৎ পৰ পদত থাকে তেতিয়াহলে চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব্ব পদান্ত হব। উদাহৰণ—নিঘুড্—নিঘুট্।

১৪। দাদি হোঘঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, দাদিগনোক্তস্য ধাতোঃ হঃ স্থানে ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে দাদি গণত পঠিত ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ হব। উদাহৰণ—গোধুগ্।

১৫। গৰ্দ্দভো দস্য ধং জগুঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি গৰ্দ্দভঃ (শব্দস্য) দস্য (দকাৰস্য স্থানে) ধংজগুঃ (কৱয়ঃ ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে গৰ্দ্দভ শব্দৰ দ কাৰৰ ঠাইত ধ হব পণ্ডিতসকলে কয়। উদাহৰণ—গৰ্দ্ধব্।

১৬। ইৰুৰাৱিষুসোৰ্ধাতোৰঘোষেহপি ক্বচিৎ স্মৃতৌ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি কৃচিৎ অঘোষেহপি পৰে সতি, ধাতোঃ ইষুষোঃ স্থানে ইৰুৰৌ শিষ্টৈঃ স্মৃতৌ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে, বিৰাম হলে আৰু কেতিয়াবা অঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলেও ইষ্ আৰু উষ্ ধাতুৰ ঠাইত ইৰ্ আৰু উৰ্ হব। উদাহৰণ—সুপীৰ্ঃ।

১৭। ধাত্বিৰুৰাৱীৰূৰৌ স্যাতাম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, ধাত্বিৰুৰৌ স্থানে ঈৰূৰৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ ইৰ্ আৰু উৰৰ ঠাইত ঈৰ্ আৰু ঊৰ্ হব। উদাহৰণ—গীৰ্ভ্যাম্।

১৮। সজুষাশিষোঃ ষোৰঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, সজুষঃ আশিষোঃ শব্দয়োঃ ষঃ স্থানে ৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে সজুষ্ আৰু আশিষ্ শব্দৰ ষ কাৰৰ ঠাইত ৰ হয়। উদাহৰণ—সজুৰ্য্যাম।

১৯। যৌ চাহ্নোঽহঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, যৌ চপৰে সতি অহ্নঃ স্থানে অহঃ যুস্মাভিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে, আৰু য পিছত থাকিলেও অহ্নঃ শব্দৰ ঠাইত অহঃ হ'ব।
উদাহৰণ—দীৰ্ঘাহঃ।

২০। সংযোগান্তস্য লোপনম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতিসং যোগান্তস্য (পদান্ত সংযুক্ত-ৱৰ্ণস্য) লোপনং স্যাৎ (লোপোভৱতি)

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে পদান্ত সংযুক্ত বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—সুৱল্।

২১। ৰাৎ সঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, ৰাৎ পৰঃ সস্য এৱ (সকা-ৰস্য এৱ) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা স বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—কটচিকীঃ।

২২। সংযুক্তয়ো ধু্টৌৰাদেৰদ্‌ডশ্চ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, সংযুক্তয়োঃ ধুটোঃ (সং-যুক্ত ধুড্‌দ্বয়স্য) আদেঃ-লোপঃস্যাৎ (অড়্দতেশ্চ—অ:দেঃ-লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে সংযুক্ত ধুট সংজ্ঞক বৰ্ণৰ আদি বৰ্ণ লোপ হ'ব আৰু অদ্ আৰু ড বৰ্ণৰ আদি বৰ্ণও লোপ হ'ব। উদাহৰণ—গোৰট্।

২৩। চজঘাং ন কঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি ৱিৰামে চ সতি, চজঘাং (বৰ্ণনাংস্থানে আদেশাদিভুত) কঃ (ককাৰস্য) লোপঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্ধ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে চ-জ আৰু ঘ বৰ্ণৰ ঠাইত আদেশ হোৱা ক বৰ্ণৰ লোপ নহ'ব। উদাহৰণ---মাংসপিপক্।

২৪। নোঽন্তস্য যৌ চাসম্বুদ্ধৌ।

ব্যাখ্যা---অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, অন্তস্য (লিঙ্গান্তস্য) নঃ (নকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা ভিন্ন অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে, বিৰাম হ'লে আৰু য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে লিঙ্গান্ত নকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---সামগীতম্।

২৫। সম্বুদ্ধৌ ৰা নপুংসকে।

ব্যাখ্যা---সম্বুদ্ধৌ পৰস্যাং সত্যাং নপুংসকে লিঙ্গে বিষয়ে ৰা (বিকল্পেন) নস্য (লিঙ্গান্ত নকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা পিছত থাকিলে নপুংসক লিঙ্গ বিষয়ত বিকল্পে লিঙ্গান্ত নকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---হে সামন্, হে সাম।

২৬। মনোৰ্ৱৰ্ণ লুপান্তত্বাদিত্বে তন্নিয়তংপ্ৰতি।
নেষ্টংলাক্ষণিকঞ্চেষ্টং ৱ্ৰুপধানাদিযিচিৱ্ৰষু।

ব্যাখ্যা---মোনঃ (মকাৰ প্ৰভৱঃ ন কাৰঃ) লাক্ষণিকঃ নগ্ৰাহ্যঃ, তন্নিয়তং কাৰ্য্যং নেষ্টম্, ৱৰ্ণলুপান্তত্বাদিত্বে (আদি অন্ত ৱৰ্ণ লুপ্ত বিষয়ে) লাক্ষণিকেন গ্ৰাহ্যে সতি তন্নিয়তং কাৰ্য্যং নেষ্টম্। ৱ্ৰুপধানাদিযিচিৱ্ৰষু (ৰ ৱ উপধানামনাদৌ যি চিৱ্ৰষু প্ৰত্যয়েষু বিষয়েষু) যৎ কাৰ্য্যমুক্তং তল্লাক্ষণিকেঽপি, তন্নিয়তং প্ৰতি কাৰ্য্যং শিষ্টৈঃ---ইষ্টম্।

সৰলাৰ্থ---ম বৰ্ণত উৎপন্ন হোৱা ন বৰ্ণ লাক্ষণিক নহ'ব গতিকে সেই ন বৰ্ণৰ কোনো সাধ্য কাৰ্য্য নহ'ব, আদি অন্ত বৰ্ণ অৰ্থাৎ পদৰ আদি বৰ্ণ নাইবা অন্ত বৰ্ণ লোপ হোৱা কাৰ্য্যও লাক্ষণিক নহব, গতিকে তাৰ পিছতো কোনো সাধ্য কাৰ্য্য কৰা নহব, ৰ বৰ্ণ আৰু ৱ বৰ্ণৰ উপধাৰ আগতে নোহোৱা যি, চিৱ্ৰ আদি প্ৰত্যয় বোৰো লাক্ষণিক তথাপি সেই প্ৰত্যয়বোৰৰ পিছত সাধ্য কাৰ্য্য কৰা হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ---প্ৰশান্---প্ৰতান্।

২৭। নান্তানামুপধায়া দীৰ্ঘঃ স্যাদ্ ঘুট্যসম্বুদ্ধৌ।

ব্যাখ্যা—অসম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধি ভিন্নে) ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) নান্তানাং (নকাৰান্ত লিঙ্গানাং) উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি ভিন্ন ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে নকাৰান্ত পদৰ উপধা বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—ৰাজা।

২৮। ইনহন পূষাৰ্য্যম্নাং সৌ শাৱেৱোপধা দীৰ্ঘঃ।

ব্যাখ্যা—শৌ—সৌ এৱ ঘুটি পৰে সতি ইনহন পূষাৰ্য্যম্নাং শব্দানাং উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শি, সি আৰু ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ইন-হন-পূষ অৰ্য্যমা আদি শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—বৃত্ৰহা।

২৯। হনো হ্নো হো ঘঃ।

ব্যাখ্যা—শৌ সৌ এৱ ঘুটি পৰে সতি, হনঃ (হন্ ধাতোঃ অকাৰ লোপে চ সতি) হ্নঃ (হ কাৰস্য স্থানে) ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শি, সি আৰু ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ অকাৰৰ লোপ হ'লে হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ হ'ব। উদাহৰণ—বৃত্ৰঘ্নঃ।

৩০। অধাত্ব সন্তোপধায়া দীৰ্ঘোঽসম্বুদ্ধি লুপ্তসৌ।

ব্যাখ্যা—অসম্বুদ্ধি লুপ্তসৌ (সম্বুদ্ধি ভিন্ন লুপ্ত সি পৰে সতি) অধাতোঃ (ধাতু ভিন্নস্য) অসন্তঃ (অস্ ধাতু ভিন্ন অস্ ভাগান্ত শব্দস্য) উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা ভিন্ন সি লোপ হ'লে, অস্ ধাতু ভিন্ন অস্ ভাগান্ত শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—চন্দ্ৰমাঃ।

৩১। অন্তস্তূদনুবন্ধস্য নোপধা দীৰ্ঘমাপ্নুয়াৎ।

ব্যাখ্যা—অসম্বুদ্ধি লুপ্ত সৌ পৰে, উদনুবন্ধস্য (উকাৰানুবন্ধ শব্দস্য) তু (কিন্তু) অন্তঃ উপধা-দীৰ্ঘং ন আপ্নুয়াৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা ভিন্ন সি বিভক্তি লোপ হ'লে উকাৰ অনুবন্ধ হোৱা শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ নহব। উদাহৰণ—ধনৱান।

৩২। অনেহসঃ সলুক্ চৈৱমুশনঃ পুৰুদন্‌শসোঃ ।

ব্যাখ্যা—অসম্বুদ্ধি লুপ্তসৌ পৰে সতি, অনেহসঃ শব্দস্য উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ, সলুক্চ (সকাৰস্য চ লোপঃ স্যাৎ)। উশনঃ পুৰুদন শসোঃ (শব্দয়োঃ) এবং উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ, সকাৰস্য চ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক ভিন্ন বৰ্ণ আৰু লুপ্ত সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অনেহস্ শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব আৰু সকাৰৰ লোপ হব। উশনস্ আৰু পুৰুদন্‌শ শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ আৰু সকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অনেহা।

৩৩। সম্বোধনে হে উশন উশনন্নুশনোশনা।
সান্তং নান্তমদন্তঞ্চাদন্তঞ্চেতি নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—সম্বোধনে ৱাচ্যে (হে উশন ইতি ৰূপং স্যাৎ) উশনন্ ইতি সকাৰস্য স্থানে নঃ স্যাৎ, উশন ইতি সকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ, উশনা ইতি আদন্ত ৰূপং স্যাৎ, এষাং সান্তং-নান্তং-অদন্তং-আদন্তঞ্চ ৰূপানাং নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—সম্বোধন বাচ্য হলে উশন শব্দৰ যথাক্ৰমে হে উশন, হে উশনন্, হে উশনা, হে উশন আদি সান্ত-নান্ত-অদন্ত-আদন্ত ৰূপ-বোৰ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—হে উশন্।

৩৪। ইন্ ক্বিৱন্তান্ত আ নো লুক্ চাত্ৰ।

ব্যাখ্যা—ইন্ ক্বিৱন্তানাং (ইন্-ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দানাং) অন্তঃ আ ভৱতি, অত্ৰ-আকাৰে সতি নঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ শেষত আ হব, আকাৰ হলে শেষৰ নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—উশন্।

৩৫। ভৱদ্ভগৱদঘৱতাং সম্বুদ্ধৌৱাদিৰুৰ্ম্ম ৱা।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ পৰতঃ ভৱদ্ভগৱদঘৱতাং শব্দানাং ৱা (ৱিকল্পেন) ৱাদিঃ উঃ (উকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞাৰ পিছত থকা ভৱদ্-ভগৱদ্-অঘৱদ্ শব্দৰ ৱকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে উকাৰ হব। উদাহৰণ—হেভগোঃ।

৩৬। অপোঽকাৰস্য দীৰ্ঘঃ স্যাদ ঘুটি সম্বুদ্ধি ৰ্ৱৰ্জ্জিতে।

ব্যাখ্যা---সম্বুদ্ধি ৰৰ্জ্জিতে (সম্বুদ্ধি ভিন্নে) ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) অপঃ (অপ্‌শব্দস্য) অকাৰস্য দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্বুদ্ধি ভিন্ন ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অপ্ শব্দৰ অকাৰ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---আপঃ।

৩৭। ভেপোদঃ।

ব্যাখ্যা---ভে পৰে সতি, অপঃ (অপ্‌শব্দস্য) প কাৰস্য স্থানে দঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---বিভক্তিৰ ভ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অপ্ শব্দৰ প বৰ্ণৰ ঠাইত দ কাৰ হব। উদাহৰণ---অদ্ভিঃ।

৩৮। ঘুটি-তাদৃশি। ন যুক্ত সান্ত মহতোঃ প্ৰাগ্‌দীৰ্ঘঃ স্যাদধাতুন।

ব্যাখ্যা---তাদৃশি (সম্বুদ্ধিৰৰ্জ্জিতে) ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক ৰৰ্ণে পৰে সতি) ন যুক্ত (নকাৰ যুক্তঃ) সন্ত-মহতোঃ শব্দয়োঃ অধাতুনঃ (ধাতু সম্বন্ধি ভিন্ন নকাৰস্য) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সেইদৰে সম্বুদ্ধি ভিন্ন ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতু ভিন্ন স কাৰান্ত আৰু মহৎ শব্দৰ ন কাৰৰ আগত দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---বিদ্বান্।

৩৯। তদ্ধিত যাঘুট্‌স্বৰয়োৰ্ৰ্বন্সঃ সেটোঽপি ৱস্য উজ্জ্ঞেয়ঃ।

ব্যাখ্যা---তদ্ধিত যাঘুট্ স্বৰয়োঃ (তদ্ধিত য কাৰ ঘুট্ সংজ্ঞকভিন্ন স্বৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) সেটোঽপি (ইট্ প্ৰত্যয় সহিতোঽপি) ৱন্‌সঃ (ৱন্‌স্ প্ৰত্যয়স্য) ৱ কাৰস্য স্থানে উকাৰঃ জ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ---তদ্ধিত প্ৰত্যয়ৰ য আৰু ঘুট্ সংজ্ঞক ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ইট্ প্ৰত্যয়ৰ ইকাৰৰ সৈতে বন্‌স্ প্ৰত্যয়ৰ বকাৰৰ ঠাইত উকাৰ হব বুলি আপোনালোকে জানিব। উদাহৰণ---বিদুষঃ।

৪০। মত্বৰ্থে চ।

ব্যাখ্যা---মত্বৰ্থে চ (মন্তু সংজ্ঞক প্ৰত্যয়ে চ পৰে সতি) ৱন্‌সঃ প্ৰত্যয়স্য ৱ কাৰস্য স্থানে উত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মন্ত্ৰ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলেও বন্‌সু প্ৰত্যয়ৰ ব কাৰৰ ঠাইত উ কাৰ হব। উদাহৰণ—বিদুষ্মান্।

৪১। ইনি কোচম্নোত্বমিচ্ছন্তি ।

ব্যাখ্যা—ইনি (ইন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) কেচিৎ (পণ্ডিতাঃ) বন্সু প্ৰত্যয়স্য ব কাৰস্য স্থানে উত্বং ন ইচ্ছন্তি।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলেও কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে বন্সু প্ৰত্যয়ৰ ব কাৰৰ ঠাইত উ কাৰ নহব। উদাহৰণ—অচকুৰৎ।

৪২। বন্সি স্ৰন্সি ধ্বসাং সস্যদঃ স্যাদৰ্ণবিৰাময়োঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণ বিৰাময়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ, বন্সি স্ৰন্সি ধ্বসাং শব্দানাং সস্য (সকাৰস্যস্থানে) দঃ (দকাৰঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে বন্‌স্ প্ৰত্যয়, স্ৰন্‌স্ আৰু ধ্বন্‌স্ শব্দৰ স কাৰৰ ঠাইত দ কাৰ হব। উদাহৰণ—বিদ্বৎ।

৪৩ অন্ত্যব্যঞ্জন পূৰ্ব্বো নো লোপ্যঃস্যাদঘুটি স্থিতিঃ।

ব্যাখ্যা—অঘুটি ঘুট সংজ্ঞক ভিন্নে বৰ্ণে পৰে সতি) অন্ত্যব্যঞ্জন পূৰ্ব্বঃ (শেষ ব্যঞ্জন পূৰ্ব্বঃ) নঃ (নকাৰঃ) লোপ্যঃ সন্ স্থিতিঃ (প্ৰকৃতিঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদৰ শেষৰ ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ আগৰ নকাৰ লোপ হৈ প্ৰকৃতি স্থিতি হব। উদাহৰণ—মহতা।

৪৪। ক্ৰুনচ্ শন্সোৰ্ম্লোপো ন তথেকাৰানুবন্ধিনাম্।

ব্যাখ্যা—তথে কাৰানুবন্ধিনাং (শব্দানাং) ক্ৰুন্চ্ শন্সোঃ (শব্দয়োশ্চ) নঃ (নকাৰস্য) লোপঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সেইদৰে ইকাৰানুবন্ধি শব্দ, ক্ৰুন্চ্ আৰু শন্চ্ শব্দৰ আগৰ ন কাৰৰ লোপ নহব। উদাহৰণ—ক্ৰুঞ্চঃ।

৪৫। অনকাৰাদেৰ স্যাদীকাৰে শন্তৃনো লোপঃ।

ব্যাখ্যা—ঈ কাৰে পৰে সতি, অ নকাৰাদেৰ (ন-অকাৰাদেৰ শন্তৃনঃ (শন্তৃ প্ৰতয়স্য ন কাৰঃ) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈকাৰ পিছত থাকিলে অকাৰৰ পিছত নোহোৱা শন্তৃ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ক্ৰীনতী।

৪৬। ভ্ৱাদি তুদাদি স্যেভ্যো ৱা ।

ব্যাখ্যা---ঈকাৰে পৰে সতি, ভ্ৱাদি তুদাদি স্যেভ্যঃ পৰাঃ ৱা (বিকল্পেন) শন্তৃনঃ (শন্তৃ প্ৰত্যয়স্য নকাৰঃ) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ঈ কাৰ পিছত থাকিলে ভ্ৱাদি, তুদাদি আৰু স্য প্ৰত্যয়ৰ অ্যাগত থকা শন্তৃ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰৰ বিকল্পে হব। উদাহৰণ---ভাতী---ভান্তী।

৪৭। অভ্যস্তাচ্ছৌ নকাৰৱান্‌শন্তৃ ।

ব্যাখ্যা---অভ্যস্তাৎ (অভ্যস্ত সংজ্ঞকাৎ ঈকাৰে পৰে সতি) শৌ চ পৰে লুপ্ত নকাৰেঽপি শন্তৃ প্ৰত্যয়ঃ ৱা (বিকল্পেন) নকাৰৱান্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---ঈ কাৰ আৰু শি পিছত থাকিলে ন কাৰ লোপ হোৱা শন্তৃ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে নকাৰ যুক্ত হব। উদাহৰণ---দদৎ---দদন্তী।

৪৮। পুংসোঽৱস্থেন্ ঘুডন্যত্ৰ ।

ব্যাখ্যা---ইন্ ঘুডন্যত্ৰ বিষয়ে পুংসঃঅৱস্থা প্ৰকৃতিঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইন্ প্ৰত্যয় আৰু ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন আন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে পুংস শব্দ প্ৰকৃতি হব। উদাহৰণ---পুংসঃ।

৪৯। সোলুঙ্‌নাস্ত্য ন ঘোষগেঽশিট্য ঘোষে ।

ব্যাখ্যা---অশিটি (শিট্ সংজ্ঞক ভিন্নে) অনঘোষগে (অঘোষান্তৰ্গতভিন্নে) অঘোষে (ঘোষসংজ্ঞকভিন্নে চ ৱৰ্ণে পৰে সতি) পুংসঃ (শব্দস্য) সোলুঙ্ নাস্তি (সকৰ লুক্ ন ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---শিট্ সংজ্ঞা ভিন্ন, অঘোষান্তৰ্গত নোহোৱা অঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পুংস শব্দৰ স কাৰৰ লোপ নহব। উদাহৰণ---পুংসঃ।

৫০। অঘুট্-স্বৰে তদ্ধিত যে ৱাহো ৱা শব্দ ঔভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা---অঘুট্ (ঘুট্ ভিন্নে) স্বৰে (পৰে সতি) তদ্ধিত যে চ পৰে সতি, ৱাহঃ শব্দস্য ৱা স্থানে ঔ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ---ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু তদ্ধিত প্ৰত্যয়ৰ য পিছত থাকিলে ৱাহ শব্দৰ বা বৰ্ণৰ ঠাইত ঔকাৰ হব। উদাহৰণ---প্ৰষ্ঠৌহঃ।

৫১। কচিদা।

ব্যাখ্যা---কুচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) ৱাহঃ (শব্দস্য) ৱা স্থানে আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত ৱাহ শব্দৰ বা বৰ্ণৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ---প্ৰষ্ঠাহঃ।

৫২। অন ৱৰ্ণাচ উঃ।

ব্যাখ্যা---অনৱৰ্ণাঃ (অ ৱৰ্ণ ভিন্নাঃ) স্বৰাৎ পৰঃ, অয়ং ৱা শব্দঃ উঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অ বৰ্ণ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ৱা শব্দৰ ঠাইত উকাব হ'ব। উদাহৰণ---শাল্যহা গৱা।

৫৩। শ্বন্‌যুৱন্মঘৱন্নেষামনণ্য ঘুট্‌স্বৰেপৰে। তদ্ধিতে যে চ ৱস্যোত্বম্‌।

ব্যাখ্যা---অননি (অন্‌ প্ৰতয়ভিন্নে) অঘুট্‌ (ঘুট্‌ সংজ্ঞক ভিন্নে স্বৰে পৰে সতি তদ্ধিতে যে চ পৰে সতি শ্বন্‌-যুৱন-মঘৱন্‌ এষাং শব্দানাং, ৱস্য (ৱকাৰস্য) উত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্‌ প্ৰত্যয় ভিন্ন, অঘুট্‌ স্বৰ আৰু তদ্ধিত প্ৰত্যয়ৰ য কাৰ পিছত থাকিলে শ্বন্‌ যুৱন্‌ আৰু মঘৱন্‌ শব্দৰ ব কাৰৰ ঠাইত উকাৰ হব। উদাহৰণ---শুনঃ।

৫৪। যে ৱা শুনউকাৰ উঃ।

ব্যাখ্যা---অঘুট্‌ স্বৰে পৰে তদ্ধিত যে চ পৰে সতি, শুনঃ উকাৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) উঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অঘুট্‌ স্বৰ আৰু তদ্ধিতৰ য পিছত থাকিলে শুণ শব্দৰ উকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে উ কাৰ হব। উদাহৰণ---শূণাম্‌।

৫৫। মঘৱস্তু ঋকাৰানুৱন্ধোহস্তি মঘৱাৰ্থকঃ।

ব্যাখ্যা---মঘৱাৰ্থকঃ উকাৰানুৱন্ধঃ মঘৱন্ত শব্দোঽস্তি।

সৰলাৰ্থ---মঘৱাৰ্থক (ইন্দ্ৰবাচক) উকাৰানুৱন্ধি মঘৱন্ত শব্দ ও আছে। উদাহৰণ---মঘৱান্‌।

৫৬। সেৰন্যত্ৰানঞ্ সমাসে অৰ্ব্বন্তান্তোঽৱতিষ্ঠতে ।

ব্যাখ্যা—সেৰনত্ৰ (সি বিভক্তি ভিন্নে প্ৰত্যয়ে পৰে) অনঞ্ সমাসে (নঞ্ সমাসাভাৱে চ সতি) অৰ্ব্বন্ শব্দঃ অন্তঃ (অকাৰান্তঃ সন্ অৱতিষ্ঠতে) প্ৰকৃতিৰ্ভৱতি ।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আৰু নঞ্ সমাস নহলে অৰ্ব্বন শব্দ ত কাৰান্ত হৈ অৰ্থাৎ অৰ্ব্বন্ত হৈ প্ৰকৃতি হব। উদাহৰণ—অৰ্ব্বন্তঃ ।

৫৭। অনড্বানিতি সৌ হো নঃ ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি ৱিভক্তৌ পৰে সতি) অনডবাহ শব্দস্য হঃ (হকাৰস্য স্থানে) নঃ (নকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অনড্বাহ শব্দৰ হ কাৰৰ ঠাইত ন কাৰ হব। উদাহৰণ—অনাড্বান্ ।

৫৮। সম্বুদ্ধৌ তদ্ধি হ্ৰস্বৱৎ ।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ পৰস্যাং সত্যাং তৎ (অনড্বান শব্দঃ) হি (নিশ্চয়ং) হ্ৰস্বৱৎ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনড্বান শব্দ হ্ৰস্ব হৈ অনড্বন হব। উদাহৰণ—হে অনড্বন্ ।

৫৯। অঘুট্য নডুহোঽৱস্থা ।

ব্যাখ্যা—অঘুটি (ঘুট -সংজ্ঞকভিন্ন ৱৰ্ণে পৰে সতি) অনডুহঃ (অনডুহঃ শব্দঃ) অৱস্থা (প্ৰকৃতিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন আন বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনডুহ প্ৰকৃতি হ'ব। উদাহৰণ—অনডুহঃ ।

৬০। ৱিৰামেঽৰ্ণে চ হস্য দ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে (অৰ্ণ সংজ্ঞকে পৰে) ৱিৰামে চ সতি, অনডুহঃ (শব্দস্য) হস্য স্থানে দঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে অনডুহ শব্দৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত দ কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অনডুদ্ভ্যাম্।

৬১। অন্‌চি ক্ৰুন্‌চি যুজাং নো ঙঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি অন্‌চি-ক্ৰুন্‌চি যুজাং (এষাং শব্দানাং) নঃস্থানে ঙঃস্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে অন্‌চ্, ক্ৰুন্‌চ্ আৰু যুন্‌জ শব্দৰ ন কাৰৰ ঠাইত ঙ কাৰ হ'ব । উদাহৰণ—অঙ্ ।

৬২। ব্যাসে যুঞ্জ যুজিৰ্ঘুটি ।

ব্যাখ্যা—ব্যাসে (অসমাসে সতি) ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে চ সতি) যুজিঃ যুন্‌জ্ ভৱতি ।

সৰলাৰ্থ—সমাস নহ'লে আৰু ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যুজিৰ শব্দৰ ঠাইত যুন্‌জ্ হ'ব । উদাহৰণ—যুঞ্জঃ ।

৬৩। অন্‌চেৰলুক্‌পূৰ্ব্বদীৰ্ঘস্তদ্ধিতে যেহপ্যঘুটস্বৰে ।

ব্যাখ্যা—অঘুট্ সৰে (ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰে পৰে) তদ্ধিতে যেহপি পৰে চ সতি—অন্‌চেঃ (অন্‌চ্ শব্দস্য) অকাৰস্য লুক্ স্যাৎ, পূৰ্ব্বস্য (অকাৰ পূৰ্ব্বস্য) দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰ বৰ্ণ আৰু তদ্ধিতৰ য বৰ্ণ পিছত থাকিলে অন্‌চ্ শব্দৰ অ কাৰৰ লোপ হ'ব আৰু অ কাৰৰ পূৰ্ব্ব স্বৰ দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰতীচঃ ।

৬৪। পূজাৰ্থেহন্‌চোৰ্ন্নলোপোহনোঃ ।

ব্যাখ্যা—পূজাৰ্থে ৱাচ্যে অন্‌চোঃ (লিঙ্গধাত্বোঃ) অনোঃ (অকাৰ-নকাৰয়োঃ) লোপো ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পূজাৰ্থ হোৱা বুজালে লিঙ্গ আৰু ধাতু বুজোৱা অন্‌চ্ শব্দৰ অ আৰু ন কাৰৰ লোপ নহব । উদাহৰণ—দেৱদ্ৰ্যঞ্চা ।

৬৫। উদুদীচি 'তিৰেস্তিৰস্ ।

ব্যাখ্যা—চি (অন্‌চ শচকাৰে পৰে সতি) উদ্ শব্দঃ স্থানে উদীঃ স্যাৎ, তিৰেঃ (তিৰিস্ শব্দঃস্থানে) তিৰস্ চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অনচ্ শব্দৰ চ বৰ্ণ পিছত থাকিলে উদ্ শব্দৰ ঠাইত উদী আৰু তিৰিস্ শব্দৰ ঠাইত তিৰস্ হ'ব । উদাহৰণ—উদীচঃ ।

৬৬। দিৱো দ্যৌ সৌ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি ৱিভক্তৌ পৰে সতি) দিৱঃস্থানে দৌঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে দিৱ্ শব্দৰ ঠাইত দ্যৌ হ'ব। উদাহৰণ—দ্যৌঃ।

৬৭। অমি দ্যাৱা।

ব্যাখ্যা—অমি (অম্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি—দিৱঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) দ্যা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে দিৱ্ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে দ্যা হ'ব। উদাহৰণ—দ্যাম্।

৬৮। দ্যূৱৰ্ণে ব্যঞ্জনেঽযতি।

ব্যাখ্যা—উৱৰ্ণে পৰে সতি অযতি (প্ৰত্যয় য কাৰ ভিন্নে) ব্যঞ্জনে ৱৰ্ণে চ সতি দিৱঃস্থানে দ্যুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উবৰ্ণ পিছত থাকিলে প্ৰত্যয়ৰ যকাৰ ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলেও দিৱ্ শব্দৰ ঠাইত দ্যু হ'ব। উদাহৰণ—দ্যুভ্যাম্।

৬৯। মাস নাসা নিশা যূষাসনাসৃগ্দোস্যকৃৎ শকৃৎ। মাস্ন স্নিশোযুষন্নসন্ন সন্দোষন্যকন্ শকন্। দন্তোদকৌ দতুদনাৱঘুটি প্ৰাপ্নুৱন্তিৱা।

ব্যাখ্যা—অঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক ভিন্ন ৱৰ্ণে পৰে সতি) মাস-নাসা-নিশা-যূষা-অসনা-অসৃক-দোষ্-যকৃৎ-শকৃৎ দন্তোদকৌ (এষাং শব্দানাং স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) মাস্-নস্-নিশ্-যূষন্-অসন্-দোষন্-যকন্-শকন্-চ দন্তঃ স্থানে দত্ উদক্ স্থানে উদঃ প্ৰাপ্নুৱন্তি (লভন্তে)।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞক ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে মাস-নাসা-নিশা যূষা-অসনা-অসৃক-দোষ্-যকৃৎ-শকৃৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে যথা-ক্ৰমে মাস্-নস্-নিশ্-যূষ্-অসন্-দোষন্-যকন-শকন্ আৰু দন্ত শব্দৰ ঠাইত দত্ আৰু উদক শব্দৰ ঠাইত উদ হৰ। উদাহৰণ—অস্নি।

৭০। নিশঃ শো জোঽস্বৰে সুঃ শুৰিতি পাণিণি দৰ্শিনঃ।

ব্যাখ্যা---অস্বৰে (স্বৰভিন্ন ৱিভক্তৌ পৰে) নিশঃ (আদিষ্টনিশঃ) শঃ স্থানে জঃ স্যাৎ। জকাৰাৎ পৰঃ সুঃ (সপ্তমী ৱহুবচন সু ৱিভক্তি) শুঃ স্যাৎ। ইতি-পনিনি দৰ্শিনঃ (পণ্ডিতা ঃ- ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ---স্বৰভিন্ন বিভক্তি পিছত থাকিলে আদেশ হোৱা নিশ্ শব্দৰ শকাৰৰ ঠাইত জ হব আৰু জকাৰৰ পিছত যথা সপ্তমী বহুবচনৰ সুবিভক্তিৰ ঠাইত শু হব বুলি পানিনিদৰ্শী পণ্ডিতসকলে কয়।

৭১। অকাৰোঽন্ত্যস্বৰাদেঃ স্যাত্ত্যদাদেৰ্যদ্য গৌনতা।

ব্যাখ্যা---যদি অগৌণতা স্যাৎ-তদা ৱিভক্তৌ পৰতঃ ত্যদাদেঃ (ত্যদাদি-শব্দস্য) অন্ত্য স্বৰাদেঃ-অকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি গৌণ নহয় তেতিয়া বিভক্তি পিছত থাকিলে ত্যদাদি শব্দৰ অন্ত্য স্বৰৰ ঠাইত অকাৰ হব। উদাহৰণ---যঃ।

৭২। তানাং সঃ সৌ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---যদি অগৌণতা স্যাৎ, তদা সৌ (সি ৱিভক্তৌ পৰে সতি) তানাং (ত্যদাদি শব্দানাং তকাৰস্য স্থানে) সঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি গৌণ নহয় তেতিয়া সি বিভক্তি পিছত থাকিলে ত্যদাদি শব্দৰ তকাৰৰ ঠাইত স হব। উদাহৰণ---সঃ।

৭৩। ইদমেতয়ো ৰুক্তানুকীৰ্ত্তনে। ৱৈনোদ্বিতীয়া টৌস্ সু।

ব্যাখ্যা---উক্তানুকীৰ্ত্তনে (কথিতানুকথনেঽৰ্থে গম্যমানে সতি) দ্বিতীয়া টৌস্ সু (দ্বিতীয়া-টা-ওস্-সু ৱিভক্তিষু চ পৰাষু সতিষু) ইদমেতয়োঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) এনঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কথিত কথন অৰ্থ হলে দ্বিতীয়া অম্-ঔ-শস্, টা-ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ইদম্ আৰু এতৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে এন হব। উদাহৰণ---এতম্---এনম্।

৭৪। এনস্যান্ত লুগ্ৱাঽঘুটি স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---অঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক ভিন্নে) এনস্য অন্তঃ ৱা (ৱিকল্পেন) লুক্ শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন আন বৰ্ণ পিছত থাকিলে এন শব্দৰ অন্ত স্বৰৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ—এত্তেন—এনেন।

৭৫। ইদমঃ প্ৰত্যক্ষীভৱদল্পান্তৰিতং তদেতদাৰ্ব্বাচ্যম্।

অদসঃ পৰোক্ষভূতং বুদ্ধিবিশেষাস্পদং ৱদন্ত্যেকে।

ব্যাখ্যা—ইদমঃ প্ৰত্যক্ষীভৱৎ (ইদম্ শব্দস্য প্ৰত্যক্ষ বিষয়ীভৱৎ) তদেতদোঃ (তৎ এতৎ শব্দয়োঃ) অল্পান্তৰিতং (স্বল্পব্যৱহিতং ৱাচ্যং) অদসঃ (অদস্ শব্দস্য) পৰোক্ষভূতং স্যাৎ বুদ্ধিবিশেষাস্পদং চ একে (মুখ্যাঃ পণ্ডিতাঃ ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—ইদম্ শব্দই প্ৰত্যক্ষ বিষয়ভূত ৱস্তু বুজায়, তৎ আৰু এতৎ শব্দই অলপ ব্যৱহিত ৱস্তু বুজায়, অদস্ শব্দই পৰোক্ষ ৱস্তু বুজায় আৰৌ কিছুমান পণ্ডিতে অদস্ শব্দই জ্ঞান বিষয়ভূত ৱস্তু বুজায় বুলি কয়। উদাহৰণ—অয়ম্।

৭৬। ইদমঃ সাবয়ং পুংসি।

ব্যাখ্যা—সৌ পৰে সতি পুংসি (পুংলিঙ্গে ৱিষয়ে) ইদমঃ স্থানে অয়ম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে পুংলিঙ্গত ইদম শব্দৰ ঠাইত অয়ং হব। উদাহৰণ—অয়ম্।

৭৭। স্ত্ৰিয়ামিয়ম্।

ব্যাখ্যা—সৌ পৰে সতি স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱিষয়ে) ইদমঃ স্থানে ইয়ং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত ইদম্ শব্দৰ ঠাইত ইয়ং হব। উদাহৰণ—ইয়ম্।

৭৮। ইদংস্যমোঃ।

ব্যাখ্যা—স্যমোঃ (সি-অম্ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) ক্লীৱলিঙ্গে ৱিষয়ে ইদম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সি আৰু অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ক্লীৱলিঙ্গ বিষয়ত ইদম্ হব। উদাহৰণ ইদম্।

৭৯। দো মঃ ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তৌ পৰতঃ লিঙ্গ ত্ৰয়েঽপি ইদমঃ দঃ স্থানে মঃ (মকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তি পিছত থাকিলে তিনিও লিঙ্গতে ইদম্ শব্দৰ দ কাৰৰ ঠাইত ম কাৰ হব। উদাহৰণ—ইমানি।

৮০। অনোঽনকষ্টৌ সোঃ।

ব্যাখ্যা—টৌসোঃ (টা-ওস্ বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অনকঃ (অক্ ৰহিতস্য) ইদমঃ স্থানে অনঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—টা আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অক্ প্ৰত্যয় নোহোৱা ইদম্ শব্দৰ ঠাইত অন হব। উদাহৰণ—অনেন।

৮১। ভ্যামাদাৱৎ ।

ব্যাখ্যা—ভ্যামি (ভ্যাম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) অক্ প্ৰত্যয় ৰহিতস্য ইদমঃ আদৌ অৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভ্যাম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অক্ প্ৰত্যয় নোহোৱা ইদম্ শব্দৰ আগত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আভ্যাম্।

৮২। ভিসীট্তঃ ।

ব্যাখ্যা—ততঃ (ইদমোদ্ভূত অৎ প্ৰত্যয়াৎ পৰঃ) ভিসী (ভিস্ বিভক্তৌ পৰে সতি) ইট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইদম শব্দৰ আগত অট্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰ হোৱাৰ পিছত ভিস্ বিভক্তি থাকিলে ইটৰ ইকাৰ হব। উদাহৰণ—এভিঃ।

৮৩। নিপাত্যতেঽদসোঽকন্তস্যামুকোঽসুকঃ কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগানুসাৰাৎ) অকন্তস্য (অক্ প্ৰত্যয়ান্তস্য) অদসঃ স্থানে-অমুকঃ ইতি নিপাত্যতে অসুক ইতি চ শিষ্টৈঃ তিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে অক্ প্ৰত্যয় হোৱা অদস শব্দৰ ঠাইত অমুক আৰু অসুক পদ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—অমুকঃ।

৮৪। সস্যদসোঽসাৱসকৌ ।

ব্যাখ্যা—সস্য (সি ৱিভক্তি যুক্তস্য) অদসঃ স্থানে অসাৱসাকৌ (অসৌ অসকৌ ইতি শিষ্টৈঃ নিপাত্যেতে) প্ৰকৃতিত্ব্যাৎ সিদ্ধমিতি কথ্যেতে।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি যুক্ত অদস্ শব্দৰ ঠাইত অসৌ আৰু অসকৌ প্ৰকৃতি হব বুলি শিষ্টই কয়। উদাহৰণ—অসৌ।

৮৫। টা না ।

ব্যাখ্যা—অদসঃ পৰস্য টা (টা ৱিভক্তেঃ স্থানে) নাস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদস্ শব্দৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত না হব। উদাহৰণ—অমুনা।

৮৬। নভিসৈস্ ।

ব্যাখ্যা—অদসঃ পৰস্য ভিস্ ৱিভক্তেঃ স্থানে ঐস্ নস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদস্ শব্দৰ পিছত থকা ভিস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঐস্ নহব। উদাহৰণ—অমীভিঃ।

৮৭। পদেতু দঃ সাচঃ ।

ব্যাখ্যা—পদে পৰে (অদসঃ পৰে সতি) সাচঃ (অচ্ সহিতস্য) অদসঃ দকাৰস্য স্থানে ৱক্ষমানাঃ আদেশাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অচ্ প্ৰত্যয়যুক্ত অদস্ পদৰ দ কাৰৰ ঠাইত তলত উল্লেখ কৰা আদেশসমূহ হব।

৮৮। মুঃ স্যাদেকত্বৌস্সু ।

ব্যাখ্যা—একত্বে ৱাচ্যে ঔস্ সু (ঔ-ওস্-সু ৱিভক্তিষুপৰাষু সতিষু) অদসঃ (স স্বৰ দকাৰস্য স্থানে) মুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—একত্ব বুজালে ঔ আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অদস্ শব্দৰ স্বৰে সৈতে দকাৰৰ ঠাইত মুৰ মকাৰ হব। উদাহৰণ—অমুম্।

৮৯। দ্বিত্বে শসোর্মূঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিত্বে (দ্বিৱচন ৱাচ্যে) শসোঃ (শস্ ৱিভক্তৌ পৰে চ সতি) অদসঃ (স স্বৰ দকাৰস্য স্থানে মূঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বিবচন হোৱা বুজালে আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলেও অদস্ শব্দৰ স স্বৰ দকাৰৰ ঠাইত মূ হব। উদাহৰণ—অমূ।

৯০। পৰত্ৰমী পুংসি ।

ব্যাখ্যা—পুংসি (পুংলিঙ্গে ৱিষয়ে) পৰত্ৰ (ৱহুত্বে ৱাচ্যে সতি) অদসঃ স্থানে অমী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুংলিঙ্গত বহুবচন বুজালে অদস্ শব্দৰ ঠাইত অমী হব। উদাহৰণ—অমী।

৯১। স্ত্ৰিয়ামমী ৱহুত্বে চ মূ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে) অদসঃ স্থানে অমী স্যাৎ, ৱহুত্বেচ (অৰ্থে গম্যমানে সতি) অদসঃ স্থানে মূ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অদস্ শব্দৰ ঠাইত অমী হব, আৰু বহুবচন বুজালে অদস্ শব্দৰ ঠাইত মূ হব। উদাহৰণ—অমূঃ।

৯২। ন না।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱিষয়ে অদসঃ পৰঃ (টা স্থানে) না (ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অদস্ শব্দৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত না নহব। উদাহৰণ—অমুয়া।

৯৩। অন্যদ্যথোদিতম্ ।

ব্যাখ্যা—যথোদিতম্ (অদস্ শব্দোক্তং) যথাৱৎ পূৰ্ব্বোক্তং কাৰ্য্যং অন্যৎ শব্দাৰ্থং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আগত উল্লেখ কৰা অদস্ শব্দৰ কাৰ্য্যবোৰ আন শব্দলৈও প্ৰযোজ্য হব। উদাহৰণ—অমুষ্মৈ।

৯৪। স্যমোঃপদমদঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্লীৱলিঙ্গে ৱিষয়ে স্যমোঃ (সি-অম্ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অদসঃ স্থানে অদঃ পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্লীব লিঙ্গ হলে অদস্ শব্দৰ ঠাইত অদ পদ হব। উদাহৰণ—অদঃ।

৯৫। অমূন্যৌ দ্বয়ে ৱা।

ব্যাখ্যা—ঔ দ্বয়ে পৰে সতি ক্লীৱলিঙ্গে ৱিষয়ে চ অদসঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) অমূনী পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্লীৱলিঙ্গ বিষয়ত প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ ঔ পিছত থাকিলে অদস্ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে অমূনী হব। উদাহৰণ--অমূনী।

৯৬। অমূনীজ্জস্ শসোঃ।

ব্যাখ্যা—ক্লীৱলিঙ্গে ৱিষয়ে জস্ শসোঃ (ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অদসঃ স্থানে অমূনি পদংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্লীৱলিঙ্গ বুজালে জস্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অদস শব্দৰ ঠাইত অমূনি পদ হব। উদাহৰণ—অমূনি।

৯৭। অদদ্ৰীচ ই বিশ্লেষে দস্য মূৰ্দ্ৰ্শ্চ কুত্ৰচিৎ।

দ্বয়োশ্চন দ্বয়োশ্চেতি মোৰুকাৰো ন ৱত্বভাক্।

ব্যাখ্যা---অদদ্ৰীচঃ (অদদ্ৰি-অনচ্-অ লোপে ন কাৰ লোপে চ) অদ্ৰি (ইত্যস্য) ই ৱিশ্লেষে (ইকাৰে পৃথক্কৃতে) দস্য (দকাৰস্য স্থানে মূঃ স্যাৎ), কুত্ৰচিৎ (পক্ষে) দ্ৰশ্চ মূঃস্যাৎ, দ্বয়োঃ (দদ্ৰোঃ স্থানে পক্ষে মূৰ্ন স্যাৎ। মোৰুকাৰঃ (মোঃ-মূ-ইত্যস্যচ উকাৰঃ) ''ন ৱত্বভাক্ (ন উকাৰঃ ৱত্বভাক্ লভতে)।

সৰলাৰ্থ---অদ্ৰি আৰু অদদ্ৰি শব্দৰ ই কাৰৰ পৃথক্ কৰা হলেও দ কাৰৰ ঠাইত মূ হব। উক্ত দুয়োটা শব্দৰ দ কাৰৰ ঠাইত কেতিয়াবা বিকল্পে মূ হব। কিন্তু মূৰ উ কাৰৰ ঠাইত ৱ কাৰ নহব। উদাহৰণ---অমূদ্ৰ্যঙ্।

৯৮। যুষ্মৎ পৰাত্মাৰ্থকোঽস্মদ্বক্ত্ৰাত্মাৰ্থঃসমৌত্ৰিষু।

ব্যাখ্যা—ত্ৰিষু (ত্ৰি লিঙ্গেষু) পৰাত্মাৰ্থকঃ যুষ্মৎ শব্দঃ, ৱক্ত্ৰাত্মাৰ্থকঃ (ৱক্তুৰাত্মাৰ্থকঃ) অস্মৎ শব্দশ্চ সমৌ (সমৰূপৌ) স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—পৰাত্মাৰ্থক যুষ্মৎ শব্দ আৰু বক্তাৰ আত্মাৰ্থক অস্মৎ শব্দ তিনিও লিঙ্গতে সমান ৰূপ হব।

৯৯। একত্বে যুষ্মদস্ত্বদ্স্যাদস্মদো মদিতি স্থিতিঃ।

ব্যাখ্যা—একত্বে (এক ৱচনে ৱাচ্যে সতি) যুষ্মদস্ত্বৎ (যুষ্মৎশব্দঃ স্থানে ত্বৎ) অস্মদঃ (অস্মৎ শব্দঃ স্থানে চ) মৎ—ইতি-স্থিতিঃ (প্ৰকৃতিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—একবচন হলে যুষ্মদ্ শব্দৰ ঠাইত ত্বৎ আৰু অস্মদ্ শব্দৰ ঠাইত মৎ প্ৰকৃতি হব। উদাহৰণ—ত্বদীয়ঃ।

১০০। অনয়ো স্ত্বমহং সৌ স্তঃ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি ৱিভক্তৌ পৰে সতি) অনয়োঃ (যুষ্মদস্মদোঃ শব্দয়োঃ) ত্বমহং স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত ত্বম্ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত অহং হব। উদাহৰণ—ত্বম্—অহম্।

১০১। সজসোৰ্যয়ম্ৱয়ম্ ভনিতৌ।

ব্যাখ্যা—সজসোঃ (জস্ ৱিভক্তি সহিতয়োঃ) অনয়োঃ (যুষ্মদস্মদোঃ) স্থানে যুয়ম্ ৱয়ম্ চ ভনিতৌ।

সৰলাৰ্থ—জস্ বিভক্তিৰে সৈতে যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত যুয়ম আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত বয়ম্ হব। উদাহৰণ—যুয়ম্।

১০২। তুভ্যম্ মহ্যম্ সঙয়োঃ।

ব্যাখ্যা—সঙয়োঃ (ঙে ৱিভক্তি সহিতয়োঃ) অনয়োঃ (যুষ্মদস্মদয়োঃ) স্থানে তুভ্যম্ মহ্যম্ চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ঙে বিভক্তিৰে সৈতে যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত তুভ্যং আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত মহ্যং হব। উদাহৰণ—তুভ্যম্।

১০৩। তৱমম সঙসোঃ।

ব্যাখ্যা—সঙসোঃ (ঙসঃ সহিতয়োঃ অনয়োঃ যুষ্মদস্মদোঃ স্থানে) তৱ মম চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ঙস্ বিভক্তিৰ সৈতে যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত তব আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত মম হব। উদাহৰণ—তব।

১০৪। ঙসি ভ্যসাঽস্বৰতঃ।

ব্যাখ্যা—ঙসিভ্যসোঃ (ঙসি-ভ্যস্ ৱিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অনয়োৰ্যুষ্মদস্মদোঃ) অস্বৰতঃ (স্বৰশূন্য তকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ঙসি আৰু ভ্যস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ শেষত স্বৰশূন্য ত কাৰ হব। উদাহৰণ—ত্বৎ।

১০৫। এষাং দলুক্ স্যা'ৎ ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তৌ পৰতঃ এষাং (যুষ্মদস্মদাদীনাং) দঃ (দকাৰস্য) লক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তি পিছত থাকিলে যুস্মদ্ আৰু অস্মদ্ শব্দৰ দকাৰৰ লোপ হব।

১০৬। অমৌ চাম্ ।

ব্যাখ্যা—এষাং যুষ্মদস্মদাদীনাং পৰয়োঃ-অমৌচ (অম্-ঔ-চ বিভক্ত্যোঃ স্থানে) আম্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা অম্ আৰু ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত আম্ হব। উদাহৰণ—ত্বাম্।

১০৭। যুৱাৱদ্বিত্বে ।

ব্যাখ্যা—দ্বিত্বে (দ্বিৱচনে প্ৰৱৰ্ত্তমানয়োঃ) যুষ্মদস্মদোঃ স্থানে যুৱাৱৌ (যুৱ আৱৌ) ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—দ্বিবচন হোৱা যুস্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে যুৱ আৰু আৱ হব। উদাহৰণ—যুৱাম্।

১০৮। আন্‌শসঃ ।

ব্যাখ্যা—যুষ্মদস্মদাদিভ্যঃ পৰস্য শসঃ (শস্ বিভক্তেঃ স্থানে) আন্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—যুস্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আন্ হব। উদাহৰণ—যুস্মান্।

১০৯। ভ্যস্ ভ্যম্ ।

ব্যাখ্যা—যুষ্মদস্মদাদিভ্যঃ পৰস্য ভ্যস্ (চতুৰ্থ্যাঃ ভ্যস্‌বিভক্তেঃ স্থানে ভ্যম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যুস্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা চতুৰ্থী ভ্যস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ভ্যম্ হব। উদাহৰণ—যুস্মভ্যম্।

১১০। সামাকম্ ।

ব্যাখ্যা—যুষ্মদস্মদ্ভ্যাং পৰঃ সামাকম্ (স যুক্ত আম্বিভক্তেঃ স্থানে) আকং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা সকাৰ যুক্ত আম্ বিভক্তিৰ ঠাইত আকং হব। উদাহৰণ—যুষ্মাকম্।

১১১। এদস্যস্বৰেঽনাদেশে ।

ব্যাখ্যা—অনাদেশে (আদেশভিন্নে) স্বৰে পৰে সতি যুষ্মদস্মদাদীনাং-অকাৰস্য স্থানে এত্বং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—আদেশ নহলে আৰু স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে যুস্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব। উদাহৰণ—ত্বয়া।

১১২। আস্ভো ।

ব্যাখ্যা—অনাদেশয়োঃ সুভোঃ পৰয়োঃ সতোঃ-যুষ্মদস্মদাদীনাং-অকাৰস্য স্থানে আকাৰঃ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—আদেশ নোহোৱা বিভক্তিৰ সু আৰু ভ বৰ্ণ পিছত থাকিলে যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ অকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—যুৱাভ্যাম্।

১১৩। যুষ্মদ্ অস্মদ্ বাক্যকালে যৎ সংখ্য তৎস্বৰূপভাক্।
সমাসাদন্য সংখ্যোঽপি ত্বযহং প্ৰভৃতিৰ্ব্বলী ॥

ব্যাখ্যা—যুষ্মৎ সহিতো ঽস্মৎ শব্দঃ বাক্যকালে (সমাসবাক্যকালে) যৎ সখ্যঃ (যৎ সংখ্যাবিশিষ্টঃ) তৎ স্বৰূপভাক্ (বাক্যকালীন সংখ্যায়াং যৎ স্বৰূপং স্যাৎ—তৎলভতে) সমাসাদন্য সংখ্যোঽপি (সমাসাদ্ধেতোঃ-অন্যসংখ্যোঽপি) ত্বমহং প্ৰভৃতিৰ্ব্বলী (ত্বম্হমাদেৰ্ব্বলীত্বাৎতত্ৰ, সমাসসংখ্যোক্তং ৰূপং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ সমাসৰ বাক্যত যি সংখ্যা হব সেই অনুসৰি সমাসান্ত পদৰ বচন হব, সমাসৰ বাক্যত ভিন্ন সংখ্যা হলেও ত্বম্ আৰু অহম্ শব্দ বলৱান্ হোৱা কাৰণে সমাসান্তত ত্বম্ আৰু অহম্ শব্দই থাকিব। উদাহৰণ—অতিত্বম্।

১১৪। আমাকং গৌণতঃ ক্বচিৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) গৌণতঃ (অপ্ৰধানতঃ যুষ্মদস্মদোঃ পৰস্য-আম্ (আম্ বিভক্তেঃ স্থানে) আকং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত গৌণ হলে যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা আম বিভক্তিৰ ঠাইত আকং হব। উদাহৰণ—অতিত্বাকম্ ।

১১৫। ইন্‌ক্বিৱন্তস্য মোলুগ্‌ৱা সাধ্যমন্যৎ সমাসৱৎ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ ক্বিৱন্তস্য (ইন্-ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্তয়োঃ-যুষ্মদস্মদোঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) মঃ (মকাৰঃ) লুক্ (লোপো ভৱতি), অন্যৎ সাধ্যং সমাসৱৎ (অন্যত্ৰ ৱাক্য সংখ্যোক্ত ৰূপং ত্বমহমাদৌ) সমাস সংখ্যোক্ত ৰূপং চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ বিকল্পে মকাৰৰ লোপ হব, আন সাধ্যকাৰ্য্যবোৰ সমাসৰ দৰে হব অৰ্থাৎ সমাসৰ বাক্যত থকা যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ সংখ্যা হব। উদাহৰণ—ত্বদ্—যুষ্ম +

১১৬। ভ্যম্ তাদি ৰ্ব্যঞ্জনাদট্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভ্যম্ তাদি (ভ্যমঃ-পঞ্চমী তকাৰাচ্চ) ব্যঞ্জনান্তাৎ (ব্যঞ্জনান্ত ইন্ ক্বিৱন্ত-যুষ্ম-অস্ম শব্দাচ্চ) আদিঃ অট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভ্যম্ আৰু পঞ্চম্যন্ত তাদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে, ইন্ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত ব্যঞ্জনান্ত হোৱা যুষ্ম আৰু অস্ম শব্দৰ পিছত অট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যুষ্মভ্যম্ ।

১১৭। পাদস্য চাদেশ্চানাদ্যে একৱাক্য পদান্ন ৱা ।
যুষ্মদস্মদ্ পদে ত্বা মামি তেমে ওয়ি ওস্যাপি ।
ৱাম্ নৌ তেভ্যঃ পৰেষ্বিত্থেশস্ভ্যসামি তু ৱস্‌নসৌ ।

ব্যাখ্যা—পাদস্য (পদ্যাদেশ্চতুৰ্থাংশস্য) চাদেশ্চানাদ্যে (তস্য চ আদি স্থিত ভিন্নে) সাক্ষাৎ পৰম্পৰায়া ৱা (যুষ্মদস্মদ্ পদে) একৱাক্যে পদাৎ (একৱাক্যতাপন্ন পদাৎ পৰে যুষ্মদস্মদ্ পদে) অমি (অম্

বিভক্তৌ নিষ্পন্নে পদে চ) ত্বা-মা, ঙে-ঙসোঃ (ঙে-ঙসি বিভক্ত্যোঃ নিষ্পন্নে-তে-মে চ) তেভ্যঃ (অম্-ঙে-ঙস্‌ভ্যঃপৰে) দ্বিত্বে (দ্বিবচনে-ৰাচ্যে সতি ৰাম-নৌ), শস্-ভ্যস্-আম্ নিষ্পন্নে চ, নৱা (বিকল্পেন) ৰস্-নসৌ-আপদ্যেতে (লভেতে)।

সৰলাৰ্থ—পদ্যৰ চতুৰ্থ চৰণত নেথাকিলে সাক্ষাৎ নাইবা পৰম্পৰা ক্ৰমেই হওক এক বাক্যতাপন্ন পদৰ পিছত অম্ বিভক্তিত নিষ্পন্ন হোৱা যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ পদৰ ঠাইত ক্ৰমে ত্বা আৰু মা হব, সেইদৰে ঙে আৰু ঙস্ বিভক্তি যুক্ত যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত তে আৰু অস্মৎ পদৰ ঠাইত মে হব, আৰৌ অম্-ঙে-ঙস্ বিভক্তিৰ দৰে দ্বিতীয়া, চতুৰ্থী আৰু ষষ্ঠী বিভক্তিৰ দ্বিবচনত নিষ্পন্ন হোৱা যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত ৰাম্ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত নৌ হব। শস্-ভ্যস্ আৰু আম্ বিভক্তিত নিষ্পন্ন হোৱা যুষ্মৎ-অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে যুষ্মৎ শব্দৰ ঠাইত ৰঃ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত নঃ হব। উদাহৰণ—ত্বা-মা, ৰঃ-নঃ।

১১৮। টা তে মে ভ্যামি ৰাম্নৌ স্তো ৰস্নসৌ। ভি-সি পূৰ্ব্ববৎ।

ব্যাখ্যা—সাক্ষাৎ পৰম্পৰায়াঃ-ৰা যুষ্মদস্মৎ পদৈক-বাক্যতাপন্ন পদাৎ পৰয়োঃ—যুষ্মদস্মদোঃ-টা-তে-মে-ভ্যাম্ বিভক্তৌ নিষ্পন্নে ৰ ম্নৌস্তঃ, ভি সি (ভ্যাম ভিসোঃ) নিষ্পন্নয়োঃ (যুষ্মদস্মদোঃস্থানে) পূৰ্ব্ববৎ ৰস্নসৌ চ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—সাক্ষাৎ ৰা পৰম্পৰা ক্ৰমেই হওঁক এক বাক্যতাপন্ন যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা টা-তে-মে-ভ্যাম্ আদি বিভক্তিৰ, সৈতে যুষ্মৎ-অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে ৰাম্ আৰু নৌ হ'ব ভ্যাম্-ভিস্ বিভক্তি যুক্ত যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ আগৰ দৰে ক্ৰমে ৰঃ আৰু নঃ হ'ব। উদাহৰণ—কৃতংতে।

১১৯। অনালোচন দৃশ্যৰ্থে নৈতে স্যু ৰ্ব্বস্নসাদয়ঃ

ব্যাখ্যা—অনালোচন দৃশ্যৰ্থে (আলোচন ভিন্ন দৰ্শনাৰ্থক ধাতু প্ৰয়োগে সতি) এতে ৰস্নসাদয়ঃ আদেশাঃ ন স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—আলোচনা ভিন্ন দৰ্শনাৰ্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত ৰঃ আৰু নঃ আদেশ নহ'ব। উদাহৰণ—যুষ্মাকম্।

১২০। আমন্ত্ৰিতং পূৰ্ব্বপদমবিদ্যমানবদ্ভবেৎ ।

ব্যাখ্যা—যুষ্মদস্মদোঃ পূৰ্ব্বপদং (পূৰ্ব্বস্থপদং) আমন্ত্ৰিতং (আমন্ত্ৰিতে— অৰ্থে গম্যমানে সতি) যুষ্মদস্মদ্ পদং অবিদ্যমান বত্তবেৎ।

সৰলাৰ্থ—যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ আগত থকা পদৰ আমন্ত্ৰিত অৰ্থাৎ সম্বোধন কৰা অৰ্থ বুজালে যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দ নথকাৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ—হে দেবদত্ত তৱ স্বম্।

১২১। অস্মাৎ সামান্য বচনাদ্বিশেষ্যাৎ সবিশেষণাৎ নিত্যং

স্যুৰেত আদেশাঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্মাৎ (আমন্ত্ৰিতাৰ্থাৎ) সামান্য বচনাৎ (জাতি বাচকাৎ) বিশেষ্যাৎ (বিশেষ্য ৰূপাৎ) সবিশেষণাৎ (বিশেষনপদ সহিতাৎ) নিত্যং (কথিতানুকথনেঽপি) এতে—আদেশাঃ (ত্বামাদয়ঃ) স্যুঃ (ভবেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—আমন্ত্ৰিত অৰ্থ আৰু পুনৰুক্তি কৰা অৰ্থ বুজালে জাতি বাচক বিশেষ্য ৰূপ বিশেষন পদৰ সৈতে যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত হোৱা ত্বা-মা আদি আদেশবোৰ হ'ব। উদাহৰণ— তেস্বম্।

১২২। বহুত্বে তুবিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—বহুত্বে (বহু বচনে বাচ্যে) তু (কিন্তু) তাদৃশাৎ-আমন্ত্ৰিতাৎ সামান্য বচনাৎ বিশেষ্যাৎ বিশেষণ ৰূপাৎ বিভাষয়া (বিকল্পেন) যুষ্মদস্মদোঃস্থানে এতে (বস্নসাদেশাঃ) স্যুঃ (ভবেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—বহুবচন হোৱা বুজালে আগৰ দৰে আমন্ত্ৰিত অৰ্থযুক্ত বিশেষ্যাদি পদত যুষ্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে বঃ আৰু নঃ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—নঃস্বম্।

১২৩। স পূৰ্ব্ব প্ৰথমান্তাদ্বা স্বমিত্যৰ্থেঽনুকীৰ্ত্তনে ।

ব্যাখ্যা—স পূৰ্ব্ব প্ৰথমান্তাৎ (পূৰ্ব্ব পদ সহিত প্ৰথমান্ত পদাৎ) অনু- কীৰ্ত্তনে (কথিতানুকথন বিষয়ে) স্বমিত্যৰ্থে (স্বমেতস্মিন্নৰ্থে) বা (বিকল্পেন) আদেশাঃ (বস্নসাদয়ঃ) স্যুঃ (ভবেয়ু)।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্ব্ব প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰে সৈতে কথিতানুকথন অৰ্থ হোৱা বুজালে আৰু ধন বাচক স্বম্ শব্দৰ আগত উক্ত ৰঃ আৰু নঃ আদেশবোৰ হব। উদাহৰণ—ৰঃস্বম্।

১২৪। এতদ্ব্যাবৃত্তি ৱিষয়ে নিত্যমুক্তানুকীৰ্ত্তনে।

ব্যাখ্যা—এতদ্ ব্যাবৃত্তি ৱিষয়ে, উক্তানুকীৰ্ত্তনে অৰ্থে সপূৰ্ব্ব প্ৰথমান্ত স্বমিত্যৰ্থাভাৱেঽপি--ত্বামা-ৱস্নসাদয়ো ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—ব্যাবৃত্তি অৰ্থাৎ পুনৰাদেশ হোৱা বিষয়ত উক্তানুকীৰ্ত্তন অৰ্থ আৰু পূৰ্ব্ব প্ৰথমান্ত পদ নহ'লেও আৰু ধন বচক স্বম্ পদ নহ'লেও ত্বা-মা-ৰঃ-নঃ আদি আদেশবোৰ হ'ব। উদাহৰণ—গ্ৰামো নঃ স্বম্। ইতি ব্যঞ্জনান্ত সাধ্যম্।

১। সৰ্ব্বাব্যয়াদ্বিভক্তের্লুক্ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বাব্যয়াৎ (সৰ্ব্বাব্যয় শব্দাৎ পৰঃ) ৱিভক্তের্লুক্ স্যাৎ (ৱিভক্তে র্লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—সকলোবোৰ অব্যয় শব্দৰ পিছত থকা বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—মনাক্ ।

২। অব্যয়ান্ত্যস্বৰাৎ প্ৰাগগ্‌ৱা ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ান্ত্যস্বৰাৎ (অব্যয়ানাম্-অন্ত্যস্বৰাৎ) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) ৱা (ৱিকল্পেন) অক্ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অব্যয় শব্দৰ শেষত থকা স্বৰ বৰ্ণৰ আগত অক্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ধিক্ ।

৩। তচ্ছব্দান্তকশ্চতঃ ।

ব্যাখ্যা—তচ্ছব্দাৎ (তস্য—অক যুক্ত অব্যয় শব্দস্য) অন্তকশ্চ (অন্ত ক ৱৰ্ণস্য স্থানে চ) তঃ (ৱৰ্ণঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সেই অক্ প্ৰত্যয়ান্ত অব্যয় শব্দৰ শেষত থকা ক বৰ্ণৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—ধকিৎ।

৪। ন সামেৰক্ ।

ব্যাখ্যা—সামেঃ (সামি অব্যয়াৎ পৰঃ) অক্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সামি অব্যয় শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—সামি কৃতম্ ।

৫। তিঙামপি ।

ব্যাখ্যা—তিঙামপি (তিঙ্ ৱিভক্তীনামপি) অন্ত্যস্বৰাৎ প্ৰাক্ (শেষ স্বৰাৎ পূৰ্ব্বং) ৱা অক্‌স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তিঙ্ বিভক্তিৰ পিছত থকা অব্যয় শব্দৰ শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে অক্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সদাতকি।

৬। সৰ্ব্বনাম্নোঽন্ত্যস্বৰাৎ প্ৰাগগ্ ৱা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বনাম্নঃ (সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞকস্য) অন্ত্যস্বৰাৎ (শেষ স্বৰাৎ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) অক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সৰ্ব্বনাম শব্দৰ শেষত থকা স্বৰ বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে অক্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বকাঃ ।

৭। তৎসুপামপি ।

ব্যাখ্যা—তৎ সুপাং (সৰ্ব্বনাম সম্বন্ধি সুপ্ ৱিভক্তীনাং পৰেষাং) অন্ত্যস্বৰাৎ পৰঃ প্ৰাগগ্ ৱা স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত সুপ্ বিভক্তি থাকিলেও শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে অক্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ত্বয়কা ।

৮। আ প্ৰত্যয়স্থে প্ৰত্যয়কে অস্য ইঃ স্যাদযত্তদোঃ ।

ব্যাখ্যা—আ প্ৰত্যয়স্থে (আ প্ৰত্যয় যুক্তে) অযত্তদোঃ (যৎ-তৎ-ভিন্নয়োঃ) প্ৰত্যয়কে (অক্ প্ৰত্যয়স্য) অস্য (অকাৰস্য) স্থানে ইঃ (ইকাৰঃস্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—আ প্ৰত্যয় যুক্ত যৎ আৰু তৎ শব্দ ভিন্ন শব্দৰ পিছত হোৱা অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বিকা ।

৯। নাশিষি ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) অক্ প্ৰত্যয়স্য অকাৰস্য স্থানে ইঃ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আশীৰ্ব্বাদ কৰা অৰ্থ বুজালে অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ইকাৰ নহব। উদাহৰণ—জীৱকা ।

১০। ক্ষিপকাদেশ্চ ।

ব্যাখ্যা—ক্ষিপকাদেঃ (প্ৰেৰণাৰ্থক ক্ষিপাদেঃ পৰস্য) চকাৰাৎ (অক প্ৰত্যয়স্য চ অকাৰস্য ইকাৰঃ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰেৰণাৰ্থক ক্ষিপাদি শব্দৰ পিছতো অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ নহব। উদাহৰণ—ক্ষিপকা ।

১১। বহুব্ৰীহৌ কচিত্ত্বেৎ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) কচিৎ অক্ প্ৰত্যয়স্য-অকাৰস্য স্থানে ইকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে কেতিয়াবা অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ—বহুচন্দ্ৰিমকা।

১২। ইষ্টেত্তাৰকাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ইষ্টতঃ (ইচ্ছাবিষয়কাৎ) তাৰকাদেঃ পৰস্য অক্ প্ৰত্যয়স্য অকাৰস্য স্থানে ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ছাবিষয় বুজোৱা তাৰকাদি শব্দৰ পিছতো অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ—তাৰিকা।

১৩। ৱঙ্কাদেস্তুৱা ।

ব্যাখ্যা—ৱকাদেঃ (ৱকাদি শব্দাৎ পৰস্য) তু (ইচ্ছাবিষয়কাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) অক্ প্ৰত্যয়স্য অকাৰস্য স্থানে ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱকাদি শব্দ অৰ্থাৎ বেঁকা হোৱা অৰ্থযুক্ত আৰু ইচ্ছাৰ্থক শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ইকাৰ হব। উদাহৰণ—বৃন্দাৰিকা।

১৪। দ্বাস্বাজ্ঞাজৈষাভস্ত্ৰাণাস্বাজ্ঞাদেৰ্ন ঞ্ পূৰ্ব্বস্যাপি ।

ব্যাখ্যা—এষা দ্বা-জ্ঞা-স্বা-অজা-ভস্ত্ৰাণাং (শব্দানাং) নঞ্পূৰ্ব্বস্যাপি (নঞ্ সমাস পুৰ্ব্বেস্যাপি) জ্ঞাদেঃপৰস্য ৱা (ৱিকল্পেন) অক্ প্ৰত্যয়স্য অকাৰস্য ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এষা-দ্বা-স্বা-জ্ঞা-অজা-ভস্ত্ৰাদি শব্দৰ আৰু নঞ্ সমাসৰ আগত থকা জ্ঞা শব্দৰ পিছত হোৱা অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ইকাৰ হব। উদাহৰণ—দ্বকে।

১৫। সংজ্ঞানুকম্পাকুৎসাল্প-হ্ৰস্বস্বাজ্ঞাতনীতিষু ।

১৬। আক্ষেপেঽপি-চকঃ কৰ্য্যঃ । স্বাৰ্থেঽপি কৈশ্চিদিষ্যতে ॥

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞানুকম্পাকুৎসাল্প হ্ৰস্ব (জাতি-দয়া-নিন্দা-অল্প-হ্ৰস্ব-স্ব প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰম্), অজ্ঞাত নীতিষু (অৰ্থেষু গম্যমানেষু সতিষ

শব্দাৎ পৰশ্চ) অকঃ (অক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)। আক্ষেপেঽপিচ অৰ্থে অক্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ, কৈশ্চিৎ পণ্ডিতৈঃ স্বাৰ্থেঽপি অক্ প্ৰত্যয়ঃ ইষ্যতে।

সৰলাৰ্থ---সংজ্ঞা (জাতি) অনুকম্পা (দয়া) কুৎসা (নিন্দা) অল্পাৰ্থ-হ্ৰস্বাৰ্থ আৰু ত্ব প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত, অজ্ঞাত আৰু নীতিবাচক শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব। আক্ষেপ কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু স্বাৰ্থ অৰ্থতো শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--চৈত্ৰকঃ।

॥ ইতি অক্ প্ৰকৰণম্ ॥

১৭। নদ্যৃদন্তাদ্বহুব্ৰীহৌ সমাসে কপ্।

ব্যাখ্যা---বহুব্ৰীহৌ সমাসে (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) নদ্যৃদন্তাৎ (নদী সংজ্ঞক ঋদন্ত শব্দাচ্চ) কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---বহুব্ৰীহি সমাস হলে নদীবাচক আৰু ঋকাৰান্ত শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বহুনদীকঃ।

১৮। ক্বচিত্তু ন।

ব্যাখ্যা---ক্বচিৎ (কুত্ৰচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) তু (নদ্যৃদন্তাৎ শব্দাৎ পৰঃ কপ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত কেতিয়াবা নদীবাচক আৰু ঋকা-ৰান্ত শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ---সুপিতৃ।

১৯। ন কপ্ স্তুতৌ ভ্ৰাতৃ শব্দাৎ।

ব্যাখ্যা---স্তুতৌ (স্তৱনেঽৰ্থে গম্যমানে সতি) ভ্ৰাতৃ শব্দাৎ পৰঃ কপ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্তুতি কৰা অৰ্থ বুজালে ভ্ৰাতৃ শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ---সুভ্ৰাতা।

২০। নদ্যন্যস্মাদ্বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা---বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি নদ্যন্যস্মাৎ (নদী-ঋদন্তভিন্ন শব্দাৎ পৰঃ) বিভাষয়া (বিকল্পেন) কপ্ প্ৰত্যয়-স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে নদীবাচক আৰু ঋদন্ত শব্দৰ বাহিৰে আন শব্দৰ পিছত বিকল্পে কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সাগ্নিকঃ।

২১। উৰঃ প্ৰভৃতিতঃ কপ্ স্যান্নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি উৰঃ প্ৰভৃতিতঃ (উৰঃপ্ৰভৃতিভ্যঃপৰঃ) নিত্যং কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে উৰগণ বাচক শব্দৰ পিছতো নিত্যক্ৰে কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাষিত পুংস্কঃ।

২২। স্ত্ৰিয়ামিনন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে বাচ্যে চ সতি) ইনন্ততঃ (ইন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ) কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ হোৱা বুজালে ইন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বহুবাগ্মিকা।

২৩। গৌণ গোস্ত্ৰী-প্ৰত্যয়য়ো হ্ৰস্বঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি গৌণ গো-স্ত্ৰী প্ৰত্যয়য়োঃ হ্ৰস্ব স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে গৌণ হোৱা গো আৰু স্ত্ৰীপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দ হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—চিত্ৰগুঃ।

২৪। কপি তু নেষ্যতে।

ব্যাখ্যা—কপি (কপ্ প্ৰত্যয়ে পৰে) তু (গো-স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্ত শব্দয়োঃ) হ্ৰস্বঃ ন ইষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু কপ্ প্ৰত্যয় হলে গো আৰু স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ হ্ৰস্ব নহব। উদাহৰণ—সুনদীকঃ।

২৫। ঈয়স্নোৰ্ম হ্ৰস্বকপৌ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি, ঈয়স্নোঃ প্ৰত্যয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ হ্ৰস্ব কপৌ (হ্ৰস্বঃ—কপ্-প্ৰত্যয়ৌ চ) ন স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে ঈয়স্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত হ্ৰস্ব আৰু কপ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—সুশ্ৰেয়সী।

২৬। হ্ৰস্ব আ ঈ প্ৰত্যয়য়োঃ সমাসে।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি আ ঈ প্ৰত্যয়য়োঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আ আৰু ঈ প্ৰত্যয় যুক্ত শব্দ হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—মালভাৰিণী।

২৭। অন্যত্ৰচ কচিৎ।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অন্যত্ৰ (সমাসাদন্যত্ৰ) বিষয়েচ, আ-ঈ প্ৰত্যয়য়োঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে সমাস নহলেও আ আৰু ঈ প্ৰত্যয় যুক্ত শব্দ হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—ৰতিকা।

২৮। নপুংসকে স্বৰো হ্ৰস্বঃ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি নপুংসকে লিঙ্গে বিষয়ে স্বৰঃ (স্বৰোবৰ্ণঃ) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু নপুংসক লিঙ্গ বুজালে স্বৰবৰ্ণ হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—সোমপম্।

২৯। হ্ৰস্বস্য দীৰ্ঘতা কচিৎ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি কচিৎ (কুত্ৰচিৎ) হ্ৰস্বস্য (হ্ৰস্বমাত্ৰস্য) দীৰ্ঘতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে কেতিয়াবা হ্ৰস্ব হলেও স্বৰবৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—বিশ্বামিত্ৰঃ।

৩০। উপসৰ্গস্য ঘঞন্তে।

ব্যাখ্যা—ঘঞন্তে (ঘঞ্ প্ৰত্যয়ান্তে সতি) উপসৰ্গস্য দীৰ্ঘতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘঞ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে উপসৰ্গৰ স্বৰবৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—প্ৰাকাৰঃ।

৩১। কিৱন্তেষু নহাদিষু।

ব্যাখ্যা—কিৱন্তেষু (কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দেষু পৰেষু সতিষু) নহাদিষু (নহাদিষু শব্দেষু পৰেষু চ) হ্ৰস্ব মাত্ৰস্য দীৰ্ঘতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু নহাদি শব্দৰ পিছত স্বৰবৰ্ণ মাত্ৰেই দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—উপানৎ।

৩২। ক্বচিদেকপদেঽপি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি) একপদেঽপি হ্ৰস্ব মাত্ৰস্য দীৰ্ঘতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ কাৰণে একে পদৰ হ্ৰস্ব বৰ্ণও দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—পুৰূষঃ।

৩৩। অনব্যয় ৰিসৃষ্টস্য-সঃ স্যাৎ ক খ পফে পৰে।

ব্যাখ্যা—ক-খ-প ফেপৰে (ক-খ-প-ফ বৰ্ণেষু পৰেসু সতিষু) অনব্যয় (অব্যয় ভিন্নঃ) ৰিসৃষ্টস্য (ৰিসৰ্গস্য স্থানে) সঃ (সকাৰঃস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ক-খ-প-ফ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অব্যয় ভিন্ন শব্দৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত স কাৰ হ'ৰ। উদাহৰণ—যশস্কামঃ।

৩৪। অব্যয়স্য ৰদাচিৎ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কদাচিৎ (কুত্ৰচিৎ) অব্যয়স্য (অব্যয় শব্দস্য) বিসৰ্গস্য স্থানে সঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা অব্যয় শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইতো স হ'ব। উদাহৰণ—নমস্কাৰঃ।

৩৫। অসমাসেঽপি কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰয়োগে) অসমাসেঽপি (সমাসভিন্নেঽপি) অব্যয় শব্দস্য বিসৰ্গস্য স্থানে সঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা সমাস নহ'লেও অব্যয় শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত সকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—নমস্কৰোতি।

৩৬। অজাদ্যদন্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাদা। ব্যঞ্জনাৎ ক্বচিত।

ব্যাখ্যা—অজাদ্যদন্ত (অজাদেঃ স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাৎ) অদন্তাৎ (অদন্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দান্ত) ক্বচিৎ (কুত্ৰচিৎ) ব্যঞ্জনান্তাৎ (অজাদিভিন্ন ব্যঞ্জনান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাৎ পৰশ্চ আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অজাদি শব্দ আৰু অকাৰান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক শব্দৰ পিছত, আৰু ব্যঞ্জনান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ পিছতো কেতিয়াবা আ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—অজা।

৩৭। ডাজ্বানন্তাদ্বহুব্ৰীহৌ ।

ব্যাখ্যা---বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) অনন্তাৎ (অন্ত পদভিন্নাৎ) বা (বিকল্পেন) ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---বহুব্ৰীহি সমাস হ'লে আৰু পদান্ত নহ'লে শব্দৰ পিছত বিকল্পে ডাচ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ---বহুৰাজা ।

৩৮। ডাজ্বা মন্ প্ৰত্যয়ান্ন ঈ ।

ব্যাখ্যা---বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি মন্ প্ৰত্যয়াৎ শব্দাৎ পৰঃ---ঈ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ। বা ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---বহুব্ৰীহি সমাস হ'লে মন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় নহ'ব। বিকল্পে ডাচ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ---সীমা।

৩৯। অন্তঞ্চন্সন্ত বাহন্ত সখিনান্ত ঋদন্ততঃ ।
নদাদেশ্চ স্ত্ৰিয়ামী স্যাৎ ।

৪০। অকাৰস্তত্ৰ লুপ্যতে ।

ব্যাখ্যা---অন্তঞ্চন্সন্ত বাহন্ত সখিনান্ত ঋদন্ততঃ (অন্তন্ত---অন্চন্ত অন্স্ন্ত---বাহন্ত---সখিনান্ত ঋদন্ত শব্দেভ্যশ্চ) নদাদেঃ (নদাদি শব্দেভ্যশ্চপৰঃ) স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে) চ ঈঃ (প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) তত্ৰ (ঈ প্ৰত্যয়ে সতি) অকাৰঃ লুপ্যতে।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অন্-অন্চ্ অন্স্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু বাহাদি-সখি আদি শব্দ, ঋদন্ত আৰু নদাদি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। ঈ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ অকাৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---গুণৱতী।

৪১। অণ্ণ্যেকণায়নণ্ণেয়ণ্ ন ণ্ স্নণ্ কণ্ পূৰণেডমৌ-- ।
দঘ্নমাত্ৰ দ্বয়সাশ্চ কৰপ্ টঘ নুবন্ধিনঃ এতদন্তা নদাদ্যাঃ
স্ত্ৰ্যুৰুপসৰ্জ্জন বৰ্জ্জিতাঃ

ব্যাখ্যা---স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে সতি, উপসৰ্জ্জন বৰ্জ্জিতাঃ (গৌন ভিন্নাঃ) অণ্-ণ্যঃ-ইকণ-আয়নণ্ এয়ণ্-নণ্-স্নণ্-কণ্ প্ৰত্যয়াঃ, পুৰণেহৰ্থে ডমৌ (ড-ম প্ৰত্যয়ৌ), দঘ্ন মাত্ৰ দ্বয়সাঃ প্ৰত্যয়াঃ, ক্বৰপ্ প্ৰত্যয়শ্চ, ষটনুবন্ধিনঃ (ষকাৰ টকাৰানুবন্ধিন প্ৰত্যয়াশ্চ) অদন্তা এতে প্ৰত্যয়াঃ নদাদ্যাঃ স্যুঃ, এষাং পৰেষাং ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচ্য হ'লে আৰু গৌণ হোৱা নুবুজালে অণ্-ণ্য-ইকণ-আয়নণ্-এয়ণ্-নণ্-স্নণ্-কণ্ পূৰণ অৰ্থত হোৱা ড আৰু ম প্ৰত্যয়, দয় মাত্ৰ-দ্বয়স্-ক্ৰৰপ্-, ষকাৰ আৰু টকাৰ অনুবন্ধ হোৱা প্ৰত্যয়বোৰৰ নদাদি সংজ্ঞা হ'ব। উক্ত প্ৰত্যয়বোৰৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ভাৰ্গৱী।

৪২। ৱনো নো ৰশ্চ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি ঈ প্ৰত্যয়ে চ সতি, ৱনঃ (ৱন্ প্ৰত্যয়স্য নঃ (নকাৰস্য স্থানে) ৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু ঈ প্ৰত্যয় হ'লে বন্ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰৰ ঠাইত ৰ হ'ব। উদাহৰণ—ধীৱৰী।

৪৩। ঘোষাত্তু ন ঈ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱিষয়ে ঘোষাৎ (ঘোষ সংজ্ঞক ৱৰ্ণাৎ পৰঃ) তু (ৱন্ প্ৰত্যয়স্যচ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালেও ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা বন্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—বীৰসহ যুদ্ধা।

৪৪। যূন-স্তুতিত্যপি।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং ৱ্যচ্যাং সত্যাং যূনঃ পৰঃ-তি প্ৰত্যয়ঃ তী-অপি প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত যুৱন্ শব্দৰ পিছত তি আৰু তী প্ৰত্যয়ো হ'ব। উদাহৰণ—যুৱতিঃ—যুৱতী।

৪৫। ইদন্তাৎ ৱা ক্তিং হিত্বা।

ব্যাখ্যা—ক্তিংহিত্বা (ক্তি প্ৰত্যয়ং ৱৰ্জ্জয়িত্বা) ইদন্তাৎ (ইকাৰান্ত শব্দাৎ পৰঃ) ৱা ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্তি প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে ইকাৰান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—আলিঃ।

৪৬। ৱোদন্তাৎ গুণ-ৱাচিনঃ অসংযোগোপধ-খৰোঃ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গ ৱিষয়ে অসংযোগোপধখৰোঃ (খৰু সংযোগ-উপধা ভিন্নাৎ) গুণ ৱাচিনঃ উদন্তাৎ শব্দাৎ পৰস্য ৱা ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে থকা সংযোগ উপধা ভিন্ন গুণবাচক অৰ্থাৎ বিশেষণ বাচক উকাৰান্ত পদৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্ৰত্যয় হ'য়। উদাহৰণ—পট্বুঃ।

৪৭। ক্ৰীতাৎ কৰণ-পূৰ্ব্বকাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰণ পূৰ্ব্বকাৎ (কৰণাৰ্থক পূৰ্ব্ব পদাৎ) ক্ৰীতাৎ (ক্ৰীত শব্দাৎ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰণ বাচক পূৰ্ব্ব পদ হ'লে ক্ৰীত শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—বস্ত্ৰেণ ক্ৰীতী।

৪৮। অল্পাখ্যায়াংক্তাৎ।

ব্যাখ্যা—অল্পাখ্যায়াং (অৰ্থে গম্যমানে সতি) কৰণ পূৰ্ব্বকাৎ ক্তাৎ (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদাৎপৰঃ) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অল্প বাচক অৰ্থ হ'লে আৰু কৰণ বাচক পদ আগত থাকিলে ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—শাকবিলিপ্তী।

৪৯। যজ্ঞ সংযোগে-পত্যুৰিশ্চ-নঃ।

ব্যাখ্যা—যজ্ঞ সংযোগে (বিবাহ সম্বন্ধে সতি) পত্যুঃ (পতি শব্দাৎ পৰঃ) ঈশ্চ (ঈ প্ৰত্যয়শ্চ ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বিবাহ সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে পতি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—পত্নী যজমানস্য।

৫০। সমান বীৰৈক-পিণ্ডাৎ।

ব্যাখ্যা—সমান বীৰৈক পিণ্ডাৎ (সমান-বীৰ-এক পিণ্ডেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰেভ্যঃ) পতি শব্দাৎ পৰঃ ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমান-বীৰ-এক আৰু পিণ্ড শব্দৰ পিছত থকা পতি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সপত্নী।

৫১। অন্যস্মাত্তু-পৰস্য ৰা।

ব্যাখ্যা—অন্যস্মাত্তু (কিন্তু সমানাদি পদ ভিন্ন শব্দাৎ পৰস্য পতি শব্দস্য) ৰা (ৱিকল্পেন) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমান আদি পদৰ বাহিৰে আন পদৰ পিছত থকা পতি শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—দৃঢ়পত্নী—দৃঢ়পতিঃ।

৫২ অন্তৰ্ব্বৎ পতিৱন্ত্যোং নুক্।

ব্যাখ্যা—ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অন্তৰ্ব্বৎ পতিৱন্ত্যাং (শব্দাভ্যাং পৰৌ) নুক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈ প্ৰত্যয় হ'লে অন্তৰ্ব্বৎ আৰু পতিৱৎ শব্দৰ পিছত নুক প্ৰত্যয়ৰ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অন্তৰ্ব্বত্নী।

৫৩। হয়াদি ভিন্নাযোপান্তাদ্দ্বিলিঙ্গাজ্জাতি-ৱাচিনঃ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱিষয়ে হয়াদি ভিন্ন (ঘোটকাদিভিন্নঃ) অযোপান্তাৎ (য উপান্ত ভিন্নাচ্চ) দ্বিলিঙ্গাৎ (স্ত্ৰী-পুংসয়োঃ ৱৰ্ত্তমানাৎ) জাতি ৱাচিনঃ (জাতি ৱাচক শব্দাৎ পৰস্য) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত অশ্বাদি ভিন্ন আৰু য উপান্ত হোৱা শব্দ ভিন্ন স্ত্ৰী-পুৰুষ বুজোৱা জাতি বাচক শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—বানৰী।

৫৪। ন শূদ্ৰাদমহৎ-পূৰ্ব্বাৎ।

ব্যাখ্যা—অমহৎ পূৰ্ব্বাৎ (মহৎ পূৰ্ব্ব শব্দ ভিন্নাৎ) শূদ্ৰাৎ (জাতি ৱাচক শূদ্ৰ শব্দাৎ পৰস্য) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আগত মহৎ শব্দ নথকা আৰু জাতি বাচক শূদ্ৰ শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—শূদ্ৰা।

৫৫। পুংলিঙ্গেভ্যস্তু তৎ স্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা—তৎ স্ত্ৰিয়াং (তেস্মাং স্ত্ৰিয়াং ৱাচ্যাং সত্যাং) পুংলিঙ্গেভ্যঃ (পুংলিঙ্গেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ) তু-ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে পুংলিঙ্গ বাচক শব্দৰ পিছতো ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণী।

৫৬। অল্পাখ্যায়াং মৃণাল্যাদেঃ ক্বচিৎ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱিষয়ে অল্পাখ্যায়াং (অল্পকথিতায়াং) মৃণাল্যাদেঃ পৰস্য ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু অল্প অৰ্থ প্ৰকাশ হ'লে মৃণালি আদি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ছত্ৰী।

৫৭। কুসীদ-পুত ক্ৰতু বৃষাকপ্যগ্নি কুৎসিতস্যত্তু-অন্ত-ঐ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি—কুসীদ-পুত-ক্ৰতু-বৃষাকপি অগ্নি-কুৎসিতাঃ পৰাঃ—তু ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। ঈ প্ৰত্যয়ে সতি (এষাং শব্দানাং) অন্তঃ ঐঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে কুসীদ পুত ক্ৰতু বৃষাকপি অগ্নি কুৎসিত আদি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ শেষত ঐকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—কুসীদায়ী।

৫৮। মনোৰৌ-চ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি মনোঃ (মনু শব্দস্য অন্তঃ ঔ স্যাৎ ঐশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে মনু শব্দৰ শেষত ঔকাৰ আৰু ঐকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—মনাৰী—মনায়ী।

৫৯। ভাৰ্য্যা চেদভিধীয়তে।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) ভাৰ্য্যা অভিধীয়তে (ভাৰ্য্যা কথ্যতে) তদা-অন্তঃ ঐঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যদি ভাৰ্য্যা সম্বন্ধে কোৱা বুজায় তেতিয়া মনু প্ৰভৃতি শব্দৰ শেষত ঐকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—মনায়ী।

৬০। মৃড়-সৰ্ব্বেন্দ্ৰ ৰৰুণ শক্ৰ ৰুদ্ৰভৰাদনুক্।

ব্যাখ্যা—ভাৰ্য্যাচেদভিধীয়তে তদা মৃড়-সৰ্ব্ব-ইন্দ্ৰ-ৰৰুণ-শক্ৰ ৰুদ্ৰ ভৰাদি শব্দেভ্যঃ পৰঃ ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি এষাং শব্দানাং অন্তঃ অনুক্ আগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৰ্য্যা সম্বন্ধে কোৱা বুজালে মৃড়-সৰ্ব্ব-ইন্দ্ৰ-ৰৰুণ-শক্ৰ-ৰুদ্ৰ-ভৱ আদি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ শেষত অনুকৰ অন্ আগম হ'ব। উদাহৰণ—মৃড়ানী।

৬১। যৱাদ্দোষে ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি দোষে অৰ্থে চ গম্যমানে সতি যৱাৎ (যৱ শব্দাৎ পৰঃ) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু দোষ হোৱা অৰ্থ বুজালে, যৱ শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অন্ হ'ব। উদাহৰণ—যৱানী।

৬২। হিমাৰণ্যান্মহত্ত্বে ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি মহত্ত্বে-অৰ্থে-চ সতি হিমাৰণ্যাৎ (হিম অৰণ্য শব্দাৎ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু মহান্ অৰ্থ প্ৰকাশ হ'লে হিম আৰু অৰণ্য শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় আৰু অনুক্ প্ৰত্যয়ৰ অন্ হ'ব। উদাহৰণ—হিমানী।

৬৩। যৱনাল্লিপৌ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি, লিপৌ (লিপি অৰ্থে চ গম্যমানে সতি) যৱনাৎ (যৱন শব্দাৎ পৰঃ) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত লিপি অৰ্থাৎ আখৰ বুজালে যৱন শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু ঈ প্ৰত্যয়ৰ হ'লে অনুকৰ অন্ হ'ব। উদাহৰণ—যৱনানী।

৬৪। আচাৰ্য্যোপাধ্যায়াচ্চানুক্ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি—আচাৰ্য্যোপাধ্যায়াচ্চ (আচাৰ্য্য-উপাধ্যায় শব্দাচ্চ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ঈ প্ৰত্যয়ে চ সতি অনুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আচাৰ্য্য আৰু উপাধ্যায় শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। ঈ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত অনুক্ প্ৰত্যয়ৰ অন্ হ'ব। উদাহৰণ—আচাৰ্য্যানী।

৬৫। অৰ্য্য-ক্ষত্ৰিয়-মাতুল শব্দান্যতৰ স্যামনুগেষ্টব্যঃ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি অৰ্য্য ক্ষত্ৰিয়-মাতুল শব্দেভ্যঃ পৰঃ ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, তথা ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অন্যতৰস্যাং (ৰিকল্পেন) অনুগেষ্টব্যঃ (অনুক্ চ এষ্টব্যঃ—জ্ঞাতব্যঃ)।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অৰ্য্য ক্ষত্ৰিয়-মাতুল শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'লে বিকল্পে অনুকৰ অন্ হ'ব। উদাহৰণ—অৰ্য্যানী—অৰ্য্যী।

৬৬। লোহিত-শ্যেত-হৰিতৈতানাংতস্য চ নোত্তৱেৎ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি এতানাং লোহিত শ্যেত হৰি তাদি শব্দানাং পৰঃ ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি তেষাং শব্দানাং তস্য (তকাৰস্য স্থানে) নঃ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে লোহিত শ্যেত হৰিৎ আদি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—লোহিনী।

৬৭। পলিতাসিতয়ো-স্তঃ ক্নঃ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি—পলিতাসিতয়োঃ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ-ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ঈ প্ৰত্যয়ে সতি পলিতাসিতয়োঃ তস্যস্থানে ক্নঃস্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে পলিত আৰু অসিত শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দৰ ত কাৰৰ ঠাইত ক্ন হ'ব। উদাহৰণ—পলিক্নী।

৬৮। ক্বচিৎ স্যাদিন্নুগশ্চ লুক্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি ক্বচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে চ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইনুক্ চ স্যাৎ। অকাৰশ্চ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত ঈ প্ৰত্যয় হ'লেইনুক্ আগম হ'ব আৰু ইনৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—যক্ষিণী।

৬৯। শবলাদেৰপি তথা।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি' শবলাদেৰপি (শবলাদি শব্দেভ্যঃ পৰঃ ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, তথা (ঈ প্ৰত্যয়ে চ সতি) অনুক্ ন স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে শবলাদি শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'লে অনুক্ নহ'ব। উদাহৰণ—কল্মাষী।

৭০। অসংযোগো-পধাৎ স্বাঙ্গাদদন্তাদ্গৌণতস্তুৱা।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৱাচ্যে সতি অসংযোগোপধাৎ (সংযোগ-উপধা ভিন্নাৎ) গৌণতঃ (অন্যাৰ্থাৎ) স্বাঙ্গাদদন্তাৎ (স্বাঙ্গৱাচক-অদন্তাচ্চ পৰঃ) তু (ঈ প্ৰত্যয়ঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে সংযোগ-উপধা ভিন্ন গৌণ হোৱা অঙ্গবাচক অদন্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দীৰ্ঘকেশী—দীৰ্ঘকেশা।

৭১। দন্তোষ্ঠ-কণ্ঠ-গাত্ৰাঙ্গ-শৃঙ্গকৰ্ণোদৰাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি দন্তোষ্ঠ-কণ্ঠ-গাত্ৰাঙ্গ শৃঙ্গ কৰ্ণোদৰাদিকাৎ (শব্দাৎ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজোৱা দন্ত-ওষ্ঠ-কণ্ঠ-গাত্ৰ-অঙ্গ-শৃঙ্গ-কৰ্ণ-উদৰ আদি শব্দৰ পিছত ঈ-প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুন্দদন্তী।

৭২। পাদো ৰা ঈ ৰহুব্ৰীহৌ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে বহুব্ৰীহৌ (ৰহুব্ৰীহি সমাসে চ সতি) পাদশব্দাৎ পৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন ঈ প্ৰত্যয় স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু বহুব্ৰিহী সমাস হলে পাদ শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিপদী—দ্বিপাৎ।

৭৩। পাৎ পৎ স্যাদঘুটি-স্বৰে।

ব্যাখ্যা—ঈ প্ৰত্যয়ে সতি, অঘুটি স্বৰে (ঘুট্ সংজ্ঞকভিন্ন স্বৰে পৰে চ সতি) পাৎ শব্দঃ স্থানে পৎস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈ প্ৰত্যয় হলে আৰু ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে পাৎ শব্দৰ ঠাইত পৎ হব। উদাহৰণ—ব্যাঘ্ৰপদঃ।

৭৪। অনাবৃতাজ্জাতি শব্দাৎ পৰাৎ ক্ত দকৃতাদিতঃ।

ব্যাখ্যা—অনাবৃগত (আবৃত ভিন্নাৎ) জাতি শব্দাৎ (জাতিৱাচক শব্দাৎ) পৰাৎ (পৰস্মাৎ) ক্তাৎ (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাচ্চ) অকৃতাদিতঃ (কৃতাদি ভিন্নাৎ শব্দাচ্চ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আৱৰণ নথকা অৰ্থ বুজালে জাতিবাচক শব্দৰ পিছত, ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত আৰু কৃতাদি ভিন্ন অৰ্থবাচক শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নখভিন্নী।

৭৫। তাদৃগ্ জাতে ৰস্বাঙ্গাৎ ৰা।

ব্যাখ্যা—তাদৃগ্জাতেঃ (অনাবৃতাৎজাতিৱাচকাৎ) অস্বাঙ্গাৎ (স্বাঙ্গ ভিন্নাৎ পৰাৎ ক্ত প্ৰত্যয়ান্তাৎ শব্দাৎ পৰশ্চ) ৰা (ৰিকল্পেন) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আগৰ পদৰে আবৃত ভিন্নার্থ শব্দৰ পিছত, জাতিবাচক শব্দৰ পিছত, নিজৰ অঙ্গ নুবুজোৱা শব্দৰ পিছত আৰু ক্ত প্রত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—পলাণ্ডু-ভক্ষিতী।

৭৬। স্ত্রিয়াং দ্রব্যার্থকোদন্তাদূঙ্ বা।

ব্যাখ্যা—দ্রব্যার্থকোদন্তাৎ (দ্রব্যবাচক উদন্ত-উকাৰান্ত-শব্দাৎ) স্ত্রিয়াং-বাচ্যাং সত্যাং বা (বিকল্পেন) উঙ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বুজালে, দ্রব্যবাচক উকাৰান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে উঙ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—তনূঃ।

৭৭। শ্বশ্রূর্নিপাত্যতে।

ব্যাখ্যা—স্ত্রিয়াং বাচ্যাং সত্যাং শ্বশ্রূঃ শব্দঃ উঙ্ প্রত্যয়ঃসন্ শিষ্টৈঃ নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বুজালে উঙ প্রত্যয়ান্ত হৈ শ্বশ্রূ শব্দ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বুলি পণ্ডিতসকলে কয়।

৭৮। উৰোঃ সপূর্ব্বাদৌপম্যে।

ব্যাখ্যা—ঔপম্যে অর্থে গম্যমানে সতি সপূর্ব্বাৎ (পূর্ব্বপদ-সহিতাৎ) উৰোঃ (উৰু পদাৎ পৰশ্চ) উঙ্প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—উপমা কৰা অর্থ বুজালে পূর্ব্ব পদৰ সৈতে উৰুপদৰ পিছত উঙ্ প্রত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—কৰভোৰূঃ।

৭৯। বাহ্বন্তেভ্যস্তু নাম্নি।

ব্যাখ্যা—নাম্নি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) বাহ্বন্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ তু (সপূর্ব্ব শব্দেভ্যঃ পৰশ্চ) উঙ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা অর্থাৎ নাম বুজালে পূর্ব্ব পদৰে সৈতে বাহু আদি শব্দৰ পিছত উঙ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—ভদ্রবাহুঃ।

৮০ পঙ্গুৰ্ম্মান্নি।

ব্যাখ্যা—মাম্নি অর্থে গম্যমানে সতি পঙ্গু শব্দঃ উঙ্ প্রত্যয়ঃসন্ নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—নাম বুজালে পঙ্গু শব্দঃ উঙ্ প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ কৰা হৈছে।

৮১। নৰজ্জ্বাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰজ্জ্বাদেঃ শব্দাৎ পৰস্য উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰজ্জু আদি শব্দৰ পিছত উঙ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—ৰজ্জুঃ।

৮২। কমণ্ডল্বাস্তু ছন্দসি ।

ব্যাখ্যা—(ছন্দসি (ৰেদে পদ্যেচ ৰিষয়ে) কমণ্ডল্বাঃ শব্দাৎ পৰঃ—উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰেদ আৰু পদ্য আদি বিষয়ত কমণ্ডল্বা শব্দ উঙ্ প্ৰত্যয় হৈ কমণ্ডলু পদসিদ্ধ কৰা হৈছে। উদাহৰণ—কমণ্ডলূঃ।

৮৩। সহ সহিত ৰাম সংহিত শফলক্ষণ-পূৰ্ব্বকা-চ্চোৰোঃ ।

ব্যাখ্যা—সহ সহিত ৰাম সংহিত শফলক্ষণ পূৰ্ব্বকাৎ শব্দাৎ পৰস্য চ উৰোঃ পৰঃ (উৰু শব্দাৎ পৰঃ) উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সহ-সহিত-বাম-সংহিত-শফ-লক্ষণ আদি শব্দেৰে সৈতে উৰু শব্দৰ পিছত উঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সহোৰূঃ।

৮৪। ন ষণ্মাত্ৰাদিভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ষণ্মাত্ৰাদিভ্যঃ (ডতি প্ৰত্যয়ান্ত মাত্ৰাদিভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ) ন (উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ষণ্মাত্ৰাদি অৰ্থাৎ ডাতি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু মাত্ৰাদি শব্দক ষণ্মাত্ৰাদি বোলে আৰু তেনে শব্দৰ পিছত উঙ্ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—ষট্ স্ত্ৰিয়ঃ।

৮৫। ৰম সংযোগাদনো ৰহুব্ৰীহৌ ।

ব্যাখ্যা—ৰহুব্ৰীহৌ (ৰহুব্ৰীহি সমাসে সতি) ৰম সংযোগাৎ (ৰকাৰ মকাৰ সংযোগাৎ পৰঃ) অনঃ অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু ব-ম বৰ্ণ সংযুক্ত হোৱা পদৰ পিছত অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুপৰ্ব্বা।

ইতি প্ৰকীৰ্ণখণ্ড ঃ

৮৬। নামিকৰেভ্যো-ধাতাৱপঠিত সঃ ষঃ পদানন্ত্যঃ ।
নু ৰ্বিসর্গ ব্যৱধাৰপি ।

ব্যাখ্যা—নামি কৰেভ্যঃ (নামিনঃপৰঃসকাৰঃ ষঃ স্যাৎ) ককাৰ ৰকা ৰেভ্যঃ পৰঃ, পদানন্ত্যঃ (পদান্ত ভিন্নঃ) ধাতাৱপঠিত সঃ (ধাতু পাঠকালে অপঠিতঃ সকাৰঃ স্থানে চ) ষঃ ষত্বংস্যাৎ, নুৰ্বিসর্গ-ব্যৱধাৰপিসঃ ষঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—নামী সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা সকাৰৰ ঠাইত ষ হব। ক বৰ্ণ আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা পদান্ত নোহোৱা আৰু ধাতু পাঠত পঠিত নোহোৱা সকাৰৰ ঠাইত ষ কাৰ হব। নকাৰ আৰু বিসৰ্গৰ ব্যৱধান থাকিলেও স বৰ্ণৰ ঠাইত ষ কাৰ হব। উদাহৰণ—অগ্নিষু।

৮৭। ঙাদপ্যেকে জগুঃ ।

ব্যাখ্যা—ঙাদপি পৰঃ (পদানন্ত্যঃ ধাতাৱপঠিতঃ সঃস্থানে ষত্বং) একে আচাৰ্য্যা জগুঃ (কথয়ন্তিস্ম)।

সৰলাৰ্থ—ঙ বৰ্ণৰ পিছত থাকিলে পদান্ত আৰু ধাতুত পঠিত নোহোৱা সকাৰৰ ঠাইত ষকাৰ হব। উদাহৰণ—প্ৰাঙ্‌ক্ষু।

৮৮। উপসৰ্গাণাং তস্মাদ্ধাত্বাদেঃ ষত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্গাণাং তস্মাৎ নামি ৰেফাৎ পৰস্য ধাত্বাদেঃ সঃ ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গযুক্ত নামী সংজ্ঞা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষকাৰ হব। উদাহৰণ—অভিষুনোতি।

৮৯। ন স্মি-স্বদি-সৃজি সৃপি-সৃ স্ৰু স্নু স্তৃ-স্ত্যা-স্মৃ-সী-কৃ
সেক্ৰাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—তস্মান্নামীৰেফাৎ পৰস্য স্মি-স্বদি-সৃজি-সৃপি-সৃ-স্ৰু-স্নু-স্তৃ-স্ত্যাদী কৃসেঃ ক্ৰাদেঃ ধাতোঃ সকাৰস্য চ স্থানে সত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা স্মি-স্বদ্-সৃপ্-সৃজ্-সৃ-স্ৰু-স্নু-স্তৃ-স্মৃ-সী-কৃস্ আৰু ক্ৰীতাদি ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব নহব। উদাহৰণ—বিস্ময়ন্তঃ।

৯০। প্ৰাদুঃশব্দাচ্চাস্তে-র্যস্বৰয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—য স্বৰয়োঃ (যকাৰস্বৰবৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰাদুঃশব্দাৎ চকাৰাৎ (নামীৰেফাৎ পৰস্য চ) অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ) সঃ (সকাৰঃ) ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—য বৰ্ণ আৰু স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে প্ৰাদুঃ শব্দ, নামী সংজ্ঞা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা অস্ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাদুঃষ্যাৎ ।

৯১। সীদতেঃ প্ৰতিং হিত্বা ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিং হিত্বা (প্ৰতিশব্দংবৰ্জ্জয়িত্বা) নামীৰেফাৎ পৰস্য সীদতেঃ (সীদ্ ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানেষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰতিশব্দ নেথাকিলে নামী সংজ্ঞা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা সীদ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—নিষীদতি।

৯২। ঔৰ্জ্জিত্যাদ্যৰ্থে-হৱাৎ স্তম্ভেঃ ।

ব্যাখ্যা—ঔৰ্জ্জিত্যাদ্যৰ্থে (তেজস্বীত্যৰ্থে গম্যমানে সতি) অৱাৎ (অৱ-উপ পৰৰ্গাৎপৰস্য) স্তম্ভেঃ (স্তম্ভ ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে) ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তেজস্বী হোৱা অৰ্থ বুজালে অৱ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্তম্ভ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—অৱষ্টব্ধঃ ।

৯৩। অনুকূলনে তু পাৎ ।

ব্যাখ্যা—অনুকূলনে অৰ্থে গম্যমানে সতি তু উপাৎ (উপ-উপসৰ্গাৎ পৰস্য স্তম্ভ ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অনুকূল হোৱা অৰ্থ বুজালে উপ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্তম্ভ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব। উদাহৰণ—উপষ্টভ্নাতি।

৯৪। পৰিনিৱিতঃ সহস্যুট্-সিবু সেৱাম্ সঃ ষঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰিনিৱিতঃ (পৰি-নি-বিভ্যঃ পৰেষাং) সহসুটঃ (সুট-সহিতঃ) সিৱু সেৱাং ধাতূনাং সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—পৰি-নি-ৱি উপসৰ্গৰ পিছত থকা সুট্ প্ৰত্যয়ৰ সৰ্বৰ্ণৰে সৈতে সীৱ্ আৰু সেৱ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব।
উদহাৰণ—পৰিষহতে ।

৯৫। স্বনো ব্যৱাভ্যামশনে ।

ব্যাখ্যা—অশনে (ভোজনে হৰ্থে গম্যমানে সতি) ব্যৱভ্যাং (বি-অৱ-উপসৰ্গাভ্যাং পৰস্য) স্বনোঃ (স্বন্‌ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভোজন কৰা অৰ্থ বুজালে বি আৰু অৱ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্বন্ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব। উদাহৰণ—বিষ্ণতি।

৯৬। স্থাসে নিসে ধিসিচ্-সঞ্জ-স্বঞ্জা-মাসীদতেৰপি ।

দ্বয়স্যাপি-দ্বিৰুক্তৌ সঃ ষত্বমড্ ব্যৱধাৱপি ।

ব্যাখ্যা—তস্মাৎ নামীৰেফাৎ পৰস্য স্থাসে নিসে ধিসিচ্ সঞ্জ স্বঞ্জাং ধাতূনাং, সীদতেৰপি—আ (অভিব্যাপ্য) উক্তোপসৰ্জ্জনাৎ—অড্‌ব্যৱধাৱপি (অড্ ব্যৱধানেঽপি দ্বিৰুক্তৌ (দ্বিৰ্ভাৱে) দ্বয়স্যাপি (অপি শব্দাদেকত্বেঽপি চ) সকাৰঃ ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা স্থা-নি-সিধ্-সিচ্-স্বঞ্জ আৰু সীদ্ ধাতু আদি গৌণ হোৱা বুজালেও, আৰু অবৰ্ণৰ ব্যৱধান হোৱা বুজালেও, দিৰ্ভাৱ হোৱা নাইবা দ্বিৰ্ভাৱ নোহোৱা সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব। উদাহৰণ--বিতষ্ঠে।

৯৭। আ-সদঃস্রুঞ্-স্যতি-স্তৌতি-সুৱতি-স্তোভতেৰশি ।

অদ্বিৰুক্তেঽড্-ব্যৱায়ে ৱা ।

ব্যাখ্যা—সদঃ (সদ্‌ধাতোঃ) আ (অভিব্যাপ্য) উক্তোপসৰ্জ্জনাৎ (গৌনাৎ) সুঞ্‌স্যতি স্তৌতি সুৱতি স্তোভতেৰপি তস্মাৎ নামী ৰেফাৎ পৰস্য-অদ্বিৰুক্তেঃ (দ্বিৱচনৰহিতে) অড্‌ব্যৱধায়েঽপি ৱা সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ--সদ্ ধাতুক অধিকাৰ কৰি গৌণ হোৱা বুজালেও সুঞ্-স্যতি স্তু-সু-স্তোভ ধাতুৰ নামী সংজ্ঞা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত দিবচন নাইবা একবচন হলেও, অকাৰ ব্যৱধান হলেও বিকল্পে সকাৰৰ ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—ন্যষদৎ।

৯৮। সুষামাদেৰ্ব্ব্যৱস্থয়া ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱস্থয়া (ব্যৱস্থানুসাৰেন) সুষামাদেঃ (সুষামাদিশব্দানাং) সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্যৱস্থা থকা হেতুক সুষামাদি শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হ'ব।
উদাহৰণ—সুষ্মামা।

৯৯। (ক) তথা নিৰভ্যনুপৰিভ্যঃ স্যন্দোঽপ্ৰাণিনি বা।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাণিনি (প্ৰাণীভিন্নে কৰ্ত্তৰি সতি) তথা নিৰভ্যনুপৰিভ্যঃ পৰস্য স্যন্দঃ (স্যন্দ ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানে বা ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অপ্ৰাণীবাচক পদ কৰ্তা হোৱা বুজালে পৰি আৰু অনু উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্যন্দ ধাতুৰ সকাৰৰ বিকল্পে ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—নিঃষ্যন্দতে।

(খ) নিৰ্বি-পৰিভ্যঃ সয় সিতয়োঃ।

ব্যাখ্যা—নিৰ্বি পৰিভ্যঃ উপসৰ্গেভ্যঃ পৰয়োঃ সয়সিতয়োঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নি-ৰি আৰু পৰি উপসৰ্গৰ পিছত থকা সয় আৰু সিত শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—নিষয়ঃ।

(গ স্ফুৰি-স্ফুল্যোৰ্নিৰ্নিৰ্বিভ্যা বা।

ব্যাখ্যা—নিৰ্নিৰ্বিভ্যঃ (উপসৰ্গেভ্যঃ পৰয়োঃ) স্ফুৰি স্ফুল্লোঃ ধাত্বোঃ সকাৰস্য স্থানে বা ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নি-বি উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্ফুৰ আৰু স্ফুল ধাতুৰ সকাৰৰ বিকল্পে ষত্ব হব। উদাহৰণ—নিস্ফুৰতি।

(ঘ) ৰেঃ স্কভ্নাতের্নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—ৰেঃ (ৰি উপসৰ্গাৎ পৰস্য) স্কভ্নাতে (ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানে নিত্যং ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বি উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্কভ্ন ধাতুৰ সকাৰৰ নিত্যে ষত্ব হব। উদাহৰণ—বিষ্কভ্নাতি।

(ঙ) নিসস্তপ্তাৱনা-সেৱনে।

ব্যাখ্যা—অনাসেৱনে (স্বাৰসিক ষত্বাৱস্থাভাৱেঽৰ্থে গম্যমানেসতি) তপ্তৌ (তপ্ত শব্দেপ ৰেচ সতি) নিসঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আসেৱা অৰ্থ নুবুজালে আৰু তপ্ত শব্দ পিছত থাকিলে নিস শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—নিষ্টপতি।

(চ) সুৰ্বিনিৰ্দুৰ্ভ্যঃ সুপি সূতি সমাঃ ।

ব্যাখ্যা—সুৰ্বিনিদুৰ্ভ্যঃ (সু-ৰ্বি-নি-দুঃ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰে) সুপি-সূতি সমাঃ শব্দাঃ ষত্বং সন্ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—সু-ৰ্বি-নি আৰু দুঃ উপসৰ্গৰ পিছত থকা সূতিসুপি আৰু সমা শব্দবোৰ ষত্ব হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে। উদাহৰণ—সুষুপ্তিঃ ।

১০০। প্ৰাদেঃ সুনোতের্ম্-সন্স্যে ।

ব্যাখ্যা—সন্স্যে (সনি স্যেপৰে সতি) প্ৰাদেঃ পৰস্য সুনোতেঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় আৰু স্যে বিভক্তি পিছত থাকিলে প্ৰাদিশব্দৰ পিছত থকা সুনোতে পদৰ সকাৰৰ ষত্ব নহ'ব । উদাহৰণ—অভিসুসূষতি ।

১০১। সিবুস্তনভূ-সহাংচঙি ।

ব্যাখ্যা—চঙি (চঙ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) নামী ৰেফাৎ পৰস্য সিবু-স্তনভূ-সহাং (ধাতুনাং) সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—চঙ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে নামী সংজ্ঞা আৰু ৰেফৰ পিছত থকা সিব্-স্তনভূ আৰু সহ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহব। উদাহৰণ—পৰ্য্যসীসিৱৎ ।

১০২। লিটি-স্বন্জিসদোঃ ।

ব্যাখ্যা—লিটি (পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং) নামী ৰেফাৎ পৰস্য স্বন্জি-সদোঃ ধাত্বোঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—লিট্ বিভক্তি পিছত থাকিলে নামী সংজ্ঞা আৰু ৰেফৰ পিছত থকা সন্জ্ আৰু সদ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহব। উদাহৰণ—পৰিসস্বজে ।

১০৩। সেধের্গতাৱৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—গতাৱৰ্থে (গতৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি) উপসৰ্গনামী ৰেফাৎ পৰস্য সিধ্ ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—গতি কৰা অৰ্থ বুজালে উপসৰ্গ, নামী সংজ্ঞা আৰু ৰেফৰ পিছত থকা সিধ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহব। উদাহৰণ—অনুসেধয়তি ।

১০৪। সিচো যঙি।

ব্যাখ্যা—যঙি (যঙ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) নামীনঃ পৰস্য সিচঃ (সিচ্ ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে) ষত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা সিচ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহব। উদাহৰণ—সেসিচ্যতে।

১০৪। (ক) স্থশ্চ-নেষ্যন্ত্যেকে।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি নামীনঃ পৰস্য স্থশ্চ (স্থা ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে একে (আচাৰ্য্যাঃ) ষত্বং ন ইচ্ছন্তি।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা স্থা ধাতুৰ ষত্ব নহব বুলি কোনো কোনো আচাৰ্যই কয়। উদা—তেস্থীয়তে।

১০৫। সোঢ় ইত্যস্য।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্গ নামী ৰেফাৎ পৰস্য সোঢ়ঃ ইত্যস্য সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গ আৰু নামী সংজ্ঞা ৰেফৰ পিছত থকা সিধ্ ধাতুৰ সকাৰৰ যত্ব নহব। উদাহৰণ—বিসোঢ়ঃ।

১০৬। ৱিস্তব্ধ প্ৰতিস্তব্ধৌ-নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা—ৱিস্তব্ধ প্ৰতিস্তব্ধৌ যৌ নিপাতনাৎ সিদ্ধৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—বিস্তব্ধ আৰু প্ৰতিস্তব্ধ শব্দ দুটা নিপাতনত সিদ্ধ কৰা হৈছে।

১০৭। ষত্বভূতে-সনি- স্তৌতীনন্তয়োৰেৱ সস্য ষঃ।

ব্যাখ্যা—ষত্বভূতে (ষত্বে) সনি (সন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অভ্যাসঃ নামীনঃ পৰস্য স্তৌতি ইনন্তয়োঃ-এৱ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষত্ব হোৱা সন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আৰু ইনন্ত হলেও নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা স্তু ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—তুষ্টুষতি।

১০৮। সদি-সাধি-স্বাদ-সহামিনন্তানাঞ্চ-ৱৰ্জ্জনম্।

ব্যাখ্যা—ষত্বেসনি পৰে সতি অভ্যাসঃ নামীনঃ পৰস্য ইনন্তানাং সদি-সাধি-স্বিদি-সহাং ধাতুনাঞ্চ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ৱৰ্জ্জনং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—ষত্ব হোৱা সন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে, নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত সদ্-সাধ্-স্বিদ্-সহ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব বৰ্জ্জন কৰা হব। উদাহৰণ—সিসাদয়িষতি।

১০৯। সমাসে ঽঙ্গুলিষঙ্গাদেঃ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অঙ্গুলি ষঙ্গাদে সিদ্ধয়ে সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে অঙ্গুলি ষঙ্গাদিপদ ষত্ব হৈ সিদ্ধ হব। উদাহৰণ—অঙ্গুলিষঙ্গঃ।

(ক) ভীৰোঃস্থানস্য।

ব্যাখ্যা—সমাসেসতি ভীৰোঃপৰস্য স্থানস্য সকাৰস্য ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে ভীৰু শব্দৰ পিছত থকা স্থান শব্দৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব। উদাহৰণ—ভীৰুষ্ঠানম্।

(খ) অগ্নেঃস্তুৎ-স্তোম সোমানাম্।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অগ্নেঃ পৰস্য স্তুৎ স্তোম-সোমানাং শব্দানাং সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে অগ্নি শব্দৰ পিছত থকা স্তুৎ, স্তোম আৰু সোম শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—অগ্নিষ্টুৎ।

(গ) দীৰ্ঘাদেৱ সোমস্য।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি দীৰ্ঘাদেৱ অগ্নেঃপৰস্য সোমস্য সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে দীৰ্ঘ হোৱা অগ্নি শব্দৰ পিছত থকা সোম শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—অগ্নীষোমৌ।

(ঘ) জ্যোতিৰায়ুষঃ স্তোমস্য।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি জ্যোতিৰায়ুষঃ পৰস্য স্তোমস্য সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে জ্যোতি আৰু আয়ু শব্দৰ পিছত থকা স্তোম শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—জ্যোতিষ্টোমঃ।

(ঙ) গৱি যুধিভ্যাং স্থিৰস্য ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি গৱি যুধিভ্যাং পৰস্য স্থিৰস্য সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হ'লে গৱি আৰু যুধি শব্দৰ পিছত থকা স্থিৰ শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—যুধিষ্ঠিৰঃ ।

(চ) নিৰ্ন্নদীভ্যাংস্নাতেঃ কৌশলে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি কৌশলে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি) নিৰ্ন্নদীভ্যাং পৰস্য স্নাতেঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু কুশল হোৱা অৰ্থ বুজালে নিঃ আৰু নদী শব্দৰ পিছত থকা স্নাত শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—নদীষ্ণঃ ।

(ছ) প্ৰষ্ঠোহগ্ৰ-গামিনি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অগ্ৰগামীনি অৰ্থে গম্যমানে চ সতি প্ৰষ্ঠঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু অগ্ৰগামী হোৱা অৰ্থ বুজালে প্ৰষ্ঠ শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰষ্ঠঃ ।

১১০। ৱিষ্টৰাদেস্তু-নামনি ।

ব্যাখ্যা—নামনি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) তু (নিত্যং) ৱিষ্টৰাদেঃ সকাৰস্য ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা অৰ্থাৎ নাম বুজালে বিষ্টৰাদি শব্দৰ সকাৰৰ ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—বিষ্টৰঃ ।

(ক) অকাৎ সেনায়াঃ ।

ব্যাখ্যা—নামনি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং অকাৎ (অক্ প্ৰত্যয় ৰহিতাৎ) নামীনঃ পৰস্য সেনায়াঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা অৰ্থাৎ নাম বুজালে অক্ প্ৰত্যয় নোহোৱা নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা সেনা শব্দৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—হৰিষেনঃ ।

(খ) ইদন্ত নক্ষত্ৰাদ্বা ।

ব্যাখ্যা—নামনি—সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং ইদন্ত নক্ষত্ৰাৎ পৰায়াঃ সেনায়াঃ সকাৰস্য স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম বুজালে ইদন্ত নক্ষত্ৰ (ইকাৰান্ত নক্ষত্ৰ ৰাচক) পদৰ পিছত থকা সেনা শব্দৰ সকাৰৰ বিকল্পে ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—ভৰণিষেণঃ ।

১১১। স্বসুঃ স্যাৎ পিতৃ-মাতৃভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি পিতৃ মাতৃভ্যাং পৰঃ স্বসৃঃশব্দস্য সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে পিতৃ-মাতৃ শব্দৰ পিছত থকা স্বসৃ শব্দৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—পিতৃষ্সা।

১১২। বিভক্ত্যলুকি পাক্ষিকঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি বিভক্ত্যলুকি চ সতি পিতৃ মাতৃভ্যাং পৰস্য স্বসৃ শব্দস্য সকাৰস্য স্থানে পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) ষত্বং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে পিতৃ-মাতৃ শব্দৰ পিছত বিভক্তি লোপ নহলেও স্বসৃ শব্দৰ সকাৰৰ বিকল্পে ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—পিতুঃষ্সা।

১১৩। অম্বা পৰম সব্যে দ্বি ত্ৰি শঙ্কু দিৱিৱৰ্হিষঃ ।

ভূম্যগ্ন্যপাদপি স্থঃ ষ্ঠঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অম্বা পৰম সব্যে দ্বি ত্ৰিশঙ্কুদিৱি ৱৰ্হিষঃপৰঃ ভূম্যগ্ন্য পাদপি স্থঃ ষ্ঠঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে অম্বা-পৰম-সব্যে-দ্বি-ত্ৰি-শঙ্কু-দিৱি-ৱৰ্হিষ-ভূমি-অগ্নি আৰু অপ শব্দৰ পিছত থকা স্থ শব্দৰ ষত্ব হৈ ষ্ঠ হ'ব। উদাহৰণ—ভূমিষ্ঠঃ ।

১১৪। পৰমেষ্ঠী নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—পৰমেষ্ঠীতি পদং ষত্বং সন্নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—পৰমেষ্ঠী পদটো ষত্ব হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

১১৫। অম্বষ্ঠ গোষ্ঠ মঞ্জিষ্ঠাঙ্গুষ্ঠ পুঞ্জিষ্ঠ কুষ্ঠকাঃ।

ব্যাখ্যা—অম্বষ্ঠ-গোষ্ঠ-মঞ্জিষ্ঠ-অঙ্গুষ্ঠ-পুঞ্জিষ্ঠ-কুষ্ঠকাঃ শব্দাঃ ষত্বং সন্ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অম্বষ্ঠ-গোষ্ঠ-মঞ্জিষ্ঠ-অঙ্গুষ্ঠ-পুঞ্জিষ্ঠ আৰু কুষ্ঠ শব্দ ষত্ব হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে।

১১৬। ইদুকাৰাভ্যাং প্ৰকৃতি ৰিসৰ্গঃ ক খ প ফ পূৰ্ব্বঃ ষত্বংলততে।

ব্যাখ্যা—ইদুকাৰাভ্যাং পৰঃ প্ৰকৃতি ৰিসৰ্গঃ কখ প ফ পূৰ্ব্বঃ সন্ ষত্বং লভতে।

সৰলাৰ্থ—ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা ক খ প ফ বৰ্ণৰ আগত প্ৰকৃতি বিসৰ্গৰ ঠাইত ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—নিষ্ফলম্।

১১৭। বাক্যে প্ৰত্যয়য়ো ৰিসুসোৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা—বাক্যে (অসমাসে সতি) ইসুসোঃ প্ৰত্যয়য়োঃ ৰিসৰ্গঃ ক খ প ফ পূৰ্ব্বঃ সন্ ৰা ষত্বং লভতে।

সৰলাৰ্থ—সমাস নহলে ইস্ আৰু উস্ প্ৰত্যয়ৰ বিসৰ্গ ক খ প ফ বৰ্ণৰ পূৰ্ব্বত থাকিলে ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্পিষ্কৰোতি।

১১৮। তদ্ধিত তাদাৱপি চ।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত তাদৌ (তদ্ধিত তকাৰাদি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ইদুকাৰাভ্যাং পৰঃ প্ৰকৃতিৰিসৰ্গ- ষত্বং লভতে।

সৰলাৰ্থ—তকাৰাদি তদ্ধিত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা প্ৰকৃতি বিসৰ্গৰ ষত্ব হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্পিষ্টৰম্।

১১৯। সুচো ৰা।

ব্যাখ্যা—ইদুকাৰাভ্যাং পৰঃ সুচঃ (সুচ্ প্ৰত্যয়স্য) বিসৰ্গস্য স্থানে ৰা (ৰিকল্পেন) ষত্বংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা সুচ্ প্ৰত্যয়ৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত বিকল্পে সত্ব হব। উদাহৰণ—দ্বিষ্কৰোতি।

ইতি ষত্বপ্ৰকৰনম্।

১২০। ৰষৃবৰ্ণাম্নোণোঽহবৰৰম্বৰ কপাবৰ্গসান্তৰস্যাপি।

ব্যাখ্যা—ৰষৃবৰ্ণাৎ (ৰ-ষ-ঋ বৰ্ণাৎপৰস্য) হযৰবৰ কপবৰ্গস্যান্তৰস্যাপি (ব্যৱহিতস্যাপি) অপি শব্দাৎ (অব্যৱহিতস্যাপি) নঃ (নকাৰস্যস্থানে) ণত্বং (মূৰ্দ্ধণ্য নত্বং ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—ৰ, ষ আৰু ঋ বৰ্ণৰ পিছত থকা হ-য-ব-স্বৰবৰ্ণ আৰু ক-প বৰ্গৰ বৰ্ণ ব্যৱধান হলে বা ব্যৱধান নহলেও দন্ত্য নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব অৰ্থাৎ মূৰ্দ্ধণ্য ণকাৰ হব। উদাহৰণ—কীৰ্ণাতি।

১২১। ভিন্নপদেঽপি প্ৰাদেৰদূৰোৰাদন্তৰশ্চ ধাত্বাদেঃ।

ব্যাখ্যা—ভিন্ন পদেঽপি (অপি শব্দাৎ একপদেঽপি) প্ৰাদেঃ অদূৰঃ (দূৰভিন্নঃ) ৰাদেঃ (ৰকাৰাৎ পৰস্য) অন্তৰশ্চ (পৰস্যচ) ধাত্বাদেঃ নঃ (নকাৰস্য স্থানে) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভিন্ন পদ নাইবা একপদ হলেও প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰবৰ্ত্তী আৰু ৰ বৰ্ণৰ অন্তৰ হলেও ধাতুৰ আদিতে থকা নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰণমতি।

১২২। নভৱতি নাথতি নন্দি নৃ নৰ্দ্দতি নৃত্না ধ্বনটি নৰ্ক্কাম।

ব্যাখ্যা—দূৰ ভিন্ন প্ৰাদেঃ ৰাৎ পৰস্য নাথতি নন্দতি নি নৰ্দ্দতি নৃৎ-নাধ্ ম্নাটি নৰ্কাং ধাতূনাং নকাৰস্য স্থানে ণত্বং নভৱতি।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰবৰ্ত্তী হোৱা আৰু ৰ বৰ্ণৰ অন্তৰ হোৱা ক্ৰমে নাথ্-নন্দ্-নৃৎ-নৰ্দ্দ-নৃ-তন্-নধ্ আদি ধাতুৰ নকাৰৰ ণত্ব নহব। উদাহৰণ—পৰিনন্দতি।

১২৩। নিন্দতি নিঙক্ষতি নিংসাংপক্ষে।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন ৰাৎ পৰস্য নিন্দতি—নিঙক্ষতি নিংসাং ধাতূনাং পক্ষে (বিকল্পেন) নকাৰস্য ণত্বং ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰবৰ্ত্তী হোৱা আৰু ৰ বৰ্ণৰ অন্তৰ হোৱা নিন্দ-নিঙক্ষ আৰু নিংস ধাতুৰ নকাৰৰ বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—পৰিণিন্দতি।

১২৪। হন্তেৰকাৰ পূৰ্ব্বস্য।

ব্যাখ্যা—দূৰ ভিন্ন ৰেকাৎ পৰস্য অকাৰ পূৰ্ব্বস্য চ হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ) নকাৰস্য স্থানে ণত্বংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰৱৰ্ত্তী হোৱা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত আৰু অকাৰৰ আগত হন ধাতুৰ নকাৰৰ ঠাইত নত্ব হব। উদ) উদাহৰণ—প্ৰহণানি।

১২৫। অন্তৰ শ্চাপ্যদেশে বা।

ব্যাখ্যা—অদেশে (দেশ ভিন্নে হৰ্থে গম্যমানে সতি) দূৰ ভিন্ন প্ৰাদি ৰেকাৎ পৰস্যাপি অকাৰ পূৰ্ব্বস্য হন্তেঃ নকাৰস্য স্থানে বা (বিকল্পেন ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেশ অৰ্থ নুবুজালে, প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰ বৰ্ণৰ অদূৰৱৰ্ত্তী হলে অবৰ্ণৰ আগত থকা হন্ ধাতুৰ নকৰাৰ ঠাইত বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—অন্তৰ্হণ্যতে।

১২৬। ৱমোৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা—ৱমোঃ পৰয়োঃ সতোঃ দূৰভিন্ন প্ৰাদিৰেকাৎ পৰস্য অকাৰ পূৰ্ব্বস্যচ হন্তেঃ নকৰাস্য ৱাণত্বংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব আৰু ম বৰ্ণ পিছত থাকিলে, প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ অদূৰৱৰ্ত্তী হোৱা অকাৰৰ আগত থকা হন্ ধাতুৰ নকাৰৰ বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰহণ্বঃ।

১২৭। লোট আনিনঃ।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন প্ৰাদিৰেফাৎ পৰস্য লোটঃ (লোট্ বিভক্তেঃ) আনিনঃ নকাৰস্য স্থানে ণত্বংস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ অদূৰৱৰ্ত্তী হোৱা লোট্ বিভক্তিৰ আনিৰ নকাৰৰ ণত্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰৱপাণি।

১২৮। হিমীক্ৰোঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদিৰেফাৎ পৰস্য, হিমীক্ৰোঃ ধাত্বোঃ পৰস্য চ নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ পিছত থকা হ্যা আৰু মীঙ্ ধাতুৰ পিছত নকাৰৰ ণত্ব হ'ব।
উদাহৰণ—প্ৰহিণোতি।

১২৯। অনিতেঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্বভিন্ন প্ৰাদি ৰেফাৎ পৰস্য অনিতেঃ (অন্ধাতোঃ) নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ অদূৰবৰ্ত্তী হোৱা অন্ ধাতুৰ নকাৰৰ ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাণিতি।

১৩০। অভ্যস্তস্য-চ।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন ৰেফাৎ পৰস্য অভ্যস্তস্য চ (অন্ ধাতোঃ অভ্যস্ত নকাৰস্য) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ অদূৰবৰ্ত্তী হোৱা অন্ ধাতুৰ অভ্যস্ত নকাৰৰ ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাণিণৎ।

১৩১। অন্তে বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন প্ৰাদি ৰেফাৎ পৰস্য অন্তে (পৰত্ৰ স্বপদ বৰ্ণাভাৱেসতি) অন্ ধাতোঃ নকাৰস্য স্থানে বিভাষয়া (পাক্ষিকেন) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ অদূৰবৰ্ত্তী হোৱা আৰু শেষত স্ব পদৰ অভাৱ হলে অন্ ধাতুৰ নকাৰৰ বিকল্পে ণত্ব হ'ব।
উদাহৰণ—হে প্ৰাণ্।

১৩২। নেৰ্গদনদ পদ পতহন দ্ৰাৱাযামাত নিস্যাতি প্সাসু। শশ্বপিদুহবহিদাসুচ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদি ৰেফাৎ পৰস্য গদ-নদ-পত-পদ-হন-দ্ৰাৱা-যামা-তনি স্যতি প্সাসু ধাতুষু পৰাষু সতিষু শৰ্ম্বাপ দুহবহিদাষু ধাতুষু চ পৰাষু সতিষু নেঃ (নি উপসৰ্গস্য নকাৰস্য) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গদ-নদ-পদ-পত-দ্ৰাবা-যামা-তন্ স্যতি প্সা আৰু শম্-বপ-বহ্-দুহ আদি ধাতু পিছত থাকিলে প্ৰাদি শব্দ আৰু ৰেফৰ পিছত থকা নিঃ উপসৰ্গৰ নকাৰৰ ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰণিধত্তে।

১৩৩। শেষে ত্বকথাদি ষান্তে ৰা।

ব্যাখ্যা—অকথাদি ষান্তে (কথাদি ষান্ত ভিন্নে শেষে সতি) এভ্যঃ (অন্যে প্ৰাপ্তৌ পৰে সতি চ) নেঃ (নকাৰস্য) ৰা ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক-খ- বৰ্ণ আদি নাইবা অন্ত নহলে অক অইন ধাতু পিছত থাকিলে নকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰণিপচতি।

১৩৪। ভাদিৰৰ্জ্জস্বৰাৎ কৃম্নো ণঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—দুৰভিন্ন প্ৰাদি ৰেফাৎ পৰস্য ভাদি ৰৰ্জ্জ (ভাদিভিন্নঃ) ধাতোঃ স্বৰাৎ পৰঃ কৃম্নো (কৃৎ প্ৰত্যয়স্য) নঃ নকাৰস্য ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদিশব্দ আৰু ৰেফৰ অনুবৰ্ত্তী হোৱা ভাদি ভিন্ন ধাতুৰ স্বৰৰ পিছত থকা কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰমাণম্।

১৩৫। পক্ষইনন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—ইনন্ততঃ (ইনন্তাৎ পৰঃ) দুৰভিন্ন প্ৰাদিৰেফাৎ পৰশ্চ ধাতোঃ স্বৰাৎ কৃতঃ পৰঃ নঃ পক্ষে (বিকল্পেন) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইনন্ত ধাতুৰ পিছত দুৰভিন্ন প্ৰাদিৰেফৰ পিছত থকা ধাতুৰ কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰৰ বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰমাণনম্।

১৩৬। অনুস্বাৰৱতাং নাম্যাদীনামেৱ।

ব্যাখ্যা—অনুস্বাৰৱতাং (অনুস্বাৰযুতাং) নাম্যাদীনাং ধাতুনামেৱ প্ৰাদি ৰেফাৎ পৰস্য কৃৎ প্ৰত্যয়স্য নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অনুস্বাৰযুক্ত নাম্যাদি প্ৰাদিৰেফৰ পিছত থকা কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰৰ ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ—নিৰঙ্গণম্।

১৩৭। পূৰ্ব্বপদাৎ সংজ্ঞায়াম্।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাৎ পূৰ্ব্ব পদাৎ (সমাস পূৰ্ব্বপদস্থঃ) ৰেফাৎ পৰস্য নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা বুজালে সমাসৰ পূৰ্ব্ব পদৰ আৰু ৰেফৰ পিছত থকা নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হব। উদাহৰণ—দ্ৰুঘণঃ।

১৩৮। ৰননো ণঃ পূৰগাদিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—পুৰসাদিভ্যঃ পৰস্য ৰনঃ ণঃ (নকাৰস্য স্থানে) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুৰগাদি শব্দৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ—পূৰগাৰণম্।

১৩৯। প্ৰনিৰন্তঃখদিৰেক্ষুপ্লক্ষশৰাম্ৰাদিকাদনাম্নিচ।

ব্যাখ্যা—অনামনি (নাম ভিন্নে) প্ৰণিৰন্তঃ খদিৰেক্ষু প্লক্ষ শৰাম্ৰাদিকাৎ পৰস্য ৰনঃ নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম নুবুজালে প্ৰ-নি শব্দৰ লগত খদিৰ প্লক্ষ ইক্ষু-শৰ-আৰু আম্ৰ আদি পদৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হব। উদাহৰণ—আম্ৰৱণম্।

১৪০। বৃক্ষৌষধিভ্যাংৰা।

ব্যাখ্যা—বৃক্ষৌষধিভ্যাং পৰস্য ৰনঃ নকাৰস্য স্থানে ৰা (ৰিকল্পেন) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৃক্ষ আৰু ওষধি বাচক শব্দৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—লোধ্ৰবনম্।

১৪০। ক) দ্বিত্ৰ্যক্ষৰাধিকাম্ন।

ব্যাখ্যা—দ্বিত্ৰ্যক্ষৰাধিকাৰাৎ বৃক্ষৌষধিবাচকাৎ পৰস্য চ ৰনঃ নকাৰস্য ণত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দুটা বা তিনিটাতকৈ অধিক অক্ষৰযুক্ত বৃক্ষ আৰু ওষধি-বাচক শব্দৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ ণত্ব নহ'ব। উদা—দেৱদাৰুবনম্।

১৪১। অহ্নস্তাদন্তাৎ।

ব্যাখ্যা—অদন্তাৎ লিঙ্গাৎ পৰস্য অহ্নস্য নকাৰস্য নত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা অহ্ন শব্দৰ নকাৰৰ ণত্ব হ'ব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাহ্ণঃ।

১৪২। ৰাহন আহিতাৎ।

ব্যাখ্যা—আহিতাৎ (আৰোপিতাৎ পৰস্য) ৰাহনঃ নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আৰোপ কৰা অৰ্থ বুজালে বাহন শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হব। উদাহৰণ—দৰ্ভবাহণম্।

১৪৩। দেশে-কৰ্ম্মাৰ্থ-পানস্য ।

ব্যাখ্যা—দেশে অৰ্থে গম্যমানে সতি কৰ্ম্মাৰ্থপানস্য নকাৰস্য স্থানে ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেশ অৰ্থ বুজালে কৰ্ম্ম বাচক পান শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব হব। উদাহৰণ—সুৰাপাণঃ।

১৪৪। ৰা ভাৱ-কৰণাৰ্থস্য ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰণাৰ্থস্য (ধাত্বাৰ্থ কৰণাৰ্থস্য) পান শব্দস্য নকাৰস্য স্থানে ৰা ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুবাচক কৰণাৰ্থত পান শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—ক্ষীৰ পাণম্।

১৪৫। নিষ্ক ৱৰ্গস্য নানাচো লিঙ্গস্যান্ত-সুপো ৰ্ৰা ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বপদস্থ নিমিত্তাৎ পৰস্য নিষ্কৱৰ্গস্য কৱৰ্গ ৰহিতস্য নানাচঃ (অনেক স্বৰাৎ) লিঙ্গান্তস্য (সু বিবিভক্তেঃ অন্তঃ নকাৰঃ) ৰা (ৱিকল্পেন) ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক বৰ্গ ৰহিত হোৱা, একধিক স্বৰবৰ্ণযুক্ত লিঙ্গান্ত পৰ্ব্ব পদৰ সুপ বিভক্তিৰ শেষত বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—মাষবাপিণৌ।

১৪৬। গ্ৰামণ্যাদেৰ্ন্নিত্যম্ ।

ব্যাখ্যা—গ্ৰামন্যাদেঃ (সিদ্ধয়ে) নিত্যং ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গ্ৰামণি আদি পদ সিদ্ধ কৰিবৰ বাবে নিত্যন্তে ণত্ব হব উদাহৰণ—গ্ৰামণীঃ।

১৪৭। গিৰি নদ্যাদেৰ্ব্বিকল্পেন ।

ব্যাখ্যা—গিৰি নদ্যাদেঃ সিদ্ধয়ে ৱিকল্পেন ণত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গিৰি নদী আদি পদ সিদ্ধ কৰিবৰ বাবে বিকল্পে ণত্ব হব। উদাহৰণ—গিৰী ণদী।

১৪৮। নক্ষুভ্নাদেঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ষুভ্নাদেঃপদস্য নকাৰস্য স্থানে ণত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ষুভ্নাদিপদৰ নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব নহব। উদাহৰণ—ক্ষুভ্নাতি।

১৪৯। ন চ ধুটি ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰেসতি) ৰষৃৱৰ্ণাৎ পৰস্য নকাৰস্য ণত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা ৰ-ষ-ঋ বৰ্ণৰ পিছত নকাৰৰ ণত্ব নহব। উদাহৰণ—বাহ্মঃ।

১৫০। নান্ত্যঃ।

ব্যাখ্যা—অন্ত্যঃ (শেষস্থঃ) নকাৰস্য নত্বংনস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পদৰ শেষত থকা নকাৰৰ ণত্ব নহব। উদাহৰণ—পিতৃন্।

১৫১। নানাঙ্পদব্যৱধৌ।

ব্যাখ্যা—অনাং পদ ব্যৱধৌ (আংভিন্ন পদব্যৱধৌ সতি) নকাৰস্য ণত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আ বৰ্ণ ভিন্ন পদৰ ব্যৱধানত থকা নকাৰৰ ঠাইত ণত্ব নহব। উদাহৰণ—ৰোষভীমমুখেন।

ইতি ণত্ব প্ৰকৰণম্।

কাৰকৰিন্যাসঃ

মঙ্গলাচৰণম্ ।

ক) ৱিদ্যানন্দোদয়ো যস্য মকৰন্দস্য বিন্দুবৎ ।

তদেগোৱিন্দপদদ্বন্দ্বমৰৱিন্দমুপাস্মহে ॥

ব্যাখ্যা---যস্য (গোৱিন্দ পদ দ্বন্দ্বস্য) মকৰন্দস্য ভক্তিৰসস্য ৱিন্দুবৎ (ৱিন্দুৰিৱ) ৱিদ্যানন্দোদয়ঃ (নিত্যসুখানুভৱ মুক্তি ৰ্ভাতি) তৎ প্ৰসিদ্ধং অৰৱিন্দং (অৰৱিন্দাদভিন্নং) গোৱিন্দপদদ্বন্দ্বং(শ্ৰীকৃষ্ণ-চৰণ যুগলং) ৱয়ং উপাস্মহে (আৰাধয়ামঃ) ।

সৰলাৰ্থ---অষ্টাদশ বিদ্যাৰ আনন্দ উদয়ে যি ভগৱানৰ চৰণৰ ভক্তি-ৰসৰ এটোপালৰ সমান শোভা কৰে সেই প্ৰসিদ্ধ অৰবিন্দতকৈও অভিন্ন গোৱিন্দ শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰণ যুগলক আমি আৰাধনা কৰো ।

খ) ৱালাভণিতি লভানামাদাতুংসৎপ্ৰসূনানি ।

শ্ৰীপুৰুষোত্তম নিৰ্ম্মিতি কাৰক মালাঙ্কুশংভজত ।

ব্যাখ্যা---হে ৱালা (ৱালকাঃ) যূয়ং ভণিতি লতানাং (ৱাক্যাত্মকলতানাং) সৎ প্ৰসূনানি (সৎ প্ৰয়োগানি) আদাতুং (গৃহীতুং) শ্ৰীপুৰুষোত্তম নিৰ্ম্মিতকাৰক মালাঙ্কুশং ভজত (আশ্ৰয়ত) ।

সৰলাৰ্থ---হে বালকসকল, বাক্যৰূপ লতাৰ পৰা সুফলবোৰ আহৰণ কৰিবলৈ 'পুৰুষোত্তম' শৰ্ম্মা পণ্ডিতে ৰচনা কৰা কাৰকমালা ৰূপ অঙ্কুশক গ্ৰহণ কৰাহঁক ।

১। যতোঽপায়াদান ৰক্ষাৱাৰণান্তৰ্দ্ধি জন্মভীঃ ।

যশ্চাসহ্যঃ পৰাজেঃ স্যাত্তদপাদান কাৰকম্ ॥

ব্যাখ্যা---যতঃ (অৱধিভূতাৎ) অপায়ঃ (ৱিভাগঃ) আদানং (গ্ৰহণং) ৰক্ষা (ৰক্ষণম্) ৱাৰণং (নিৱাৰণম্) অন্তৰ্দ্ধিঃ (অন্তৰ্দ্ধানং) জন্মঃ (উৎপত্তিঃ) ভীঃ (ভয়ঞ্চ ভৱতি), তদৱস্ত অপাদানং কাৰকং স্যাৎ, পৰাজেঃ (পৰাপূৰ্ব্বক জি ধাতোঃ) প্ৰয়োগে অসহ্যঃ (অসহনীয়ঃ) দ্বেষ্যঃ (শত্ৰুঃ) যশ্চ তৎ অপাদান কাৰকং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---যাৰপৰা বিভাগ হোৱা, গ্ৰহণ কৰা, ৰক্ষা কৰা, নিবাৰণ আৰু বাৰণ কৰা, অন্তৰ্দ্ধান হোৱা, জন্ম পোৱা, ভয় পোৱা আদি অৰ্থ বুজায় আৰু পৰা পূৰ্ব্বক জি ধাতুৰ প্ৰয়োগত অসহনীয় শত্ৰু হোৱা বুজায় সেইয়েই অপাদান কাৰক হব ।

১।ক) অপাদানে পঞ্চমী।

ব্যাখ্যা—অপাদানে (অপাদান কাৰকে বিৱক্ষিতে সতি) লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অপাদান কাৰক হোৱা বুজালে লিঙ্গৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—গ্ৰামাদ্ গচ্ছতি।

২। প্ৰভূৱঃ প্ৰভৱঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰভূৱঃ (প্ৰপূৰ্ব্বক ভূ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) প্ৰভৱঃ (প্ৰথমপ্ৰাদুৰ্ভাৱ স্থানং যৎ) তৎ অপাদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰপূৰ্ব্বক ভূ ধাতুৰ প্ৰয়োগত প্ৰথম উৎপত্তি স্থান বুজোৱা পদ অপাদান কাৰক হব। উদাহৰণ—হিমাদ্ৰেঃপ্ৰভৱতি।

৩। জুগুপ্সতেৰ্ব্বিৰমতেঃ প্ৰমদেৰপি কৰ্ম্ম যৎ।
তদপাদানমিচ্ছন্তি।

ব্যাখ্যা—জুগুপ্সতেঃ (জুগুপ্স ধাতোঃ প্ৰয়োগে) প্ৰমদেঃ (প্ৰ পূৰ্ব্বক মদ ধাতোঃ প্ৰয়োগে চ) অপি ৱি-পূৰ্ব্বক ৰম্ ধাতোঃ যৎ কৰ্ম্ম তদপাদানং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জুগুপ্স ধাতুৰ প্ৰয়োগত বিপূৰ্ব্বক ৰম্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত, আৰু প্ৰপূৰ্ব্বক মদ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি কৰ্ম্ম বাচক পদ হব সেই পদেই অপাদান কাৰক হব। উদাহৰণ—অধৰ্ম্মাদ্বিৰমতি।

৪। সম্যগ্দানং যমুদ্দিশ্য ৰুচ্যৰ্থে প্ৰীতিমাংস্তুযঃ।
ধাৰেঋণ প্ৰদাতা যো যশ্চেচ্ছাবিষয় স্পৃহেঃ।
ক্ৰিয়াযোগে যন্নিমিত্তং সম্প্ৰদানং তদিষ্যতে॥

ব্যাখ্যা—যং (ব্ৰাহ্মণাদিকং দেয় দ্ৰব্যোপভোগভাগিত্বেন) সম্যক্ দানং (ক্ৰিয়তে) তৎ সম্প্ৰদানং শিষ্টৈঃইষ্যতে। ৰুচ্যৰ্থে (ৰুচ্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে প্ৰীতিমান্ যঃ-তৎসম্প্ৰদানং), ধাৰেঃ (ইনন্ত ধৃ ধাতোঃ প্ৰয়োগে ঋণ প্ৰদাতা (উত্তমৰ্ণঃ-যঃ-তৎ), স্পৃহেঃ (স্পৃহধাতোঃ প্ৰয়োগে ইচ্ছা বিষয়স্তৎ), ক্ৰিয়াযোগে (ক্ৰিয়া সম্বন্ধে) যন্নিমিত্তং (যমুদ্দিশ্যঞ্চ) যত্তৎ সম্প্ৰদানং (সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—যি (ব্ৰাহ্মণাদিৰ) উদ্দেশ্যে উপভোগ্য দ্ৰব্য আদি দান কৰা হয় সেইটো সম্প্ৰদান কাৰক হব বুলি শিষ্টই কয়। ৰুচ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত প্ৰীতিমান যি হয়, ইনন্ত ধৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগত ঋণদাতা উত্তমৰ্ণ যি হয়, স্পৃহ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি ইচ্ছা বিষয় হয় আৰু ক্ৰিয়া সম্বন্ধত যি উদ্দেশ্য হয় সেইয়েই সম্প্ৰদান কাৰক হয়।

৪।ক) সম্প্ৰদানে চতুৰ্থী।

ব্যাখ্যা—সম্প্ৰদানে (সম্প্ৰদান কাৰকে বিৱক্ষিতে সতি) লিঙ্গাৎ পৰা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্প্ৰদান কাৰক হলে লিঙ্গৰ পিছত চতুৰ্থী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—দেহি বিপ্ৰেভ্যঃ।

৫। যজোৰ্ব্বা কৰ্ম্মকৰণং সম্প্ৰদানস্য কৰ্ম্মতা।

ব্যাখ্যা—যজঃ (যজ্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্ম (কৰ্ম্ম পদং) ৰা (বিকল্পেন) কৰণং (কৰণ কাৰকং স্যাৎ)। সম্প্ৰদানস্য স্থানে ৰা কৰ্ম্মতা কৰ্ম্ম-কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যজ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম বাচক পদ বিকল্পে কৰণ কাৰক হব, আৰু সম্প্ৰদান বাচক পদৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—ৰুদ্ৰংৰা যজতে।

৬। শ্লাঘ হ্নুঙ্স্থা শপাং বিজ্ঞাপনেচ্ছাবিষয়স্তথা।

ব্যাখ্যা—শ্লাঘ হ্নুঙ্স্থা শপাং ধাতূনাং প্ৰয়োগে বিজ্ঞাপনেচ্ছা বিষয়ঃ (জ্ঞাপনেচ্ছাশ্ৰয়ঃ-যঃ) তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—শ্লাঘ-হ্নু-স্থা আৰু শপ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত জানিবলৈ ইচ্ছাৰ বিষয় যিটো হয় সেইয়েই সম্প্ৰদান কাৰক হব। উদাহৰণ—নৃপায় শ্লাঘতে।

৭। ক্ৰুধ দ্ৰুহেৰ্ষ্যাসূয়াৰ্থযোগে যংপ্ৰতি কুপ্যতি।

ব্যাখ্যা—ঈৰ্ষ্যাসূয়াৰ্থযোগে (ঈৰ্ষ্যা—অসূয়াৰ্থকয়োঃ ক্ৰুধদ্ৰুহোঃ ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) যংপ্ৰতি কুপ্যতি (ক্ৰুধ্যতি) তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈৰ্ষা আৰু অসূয়াৰ্থক ক্ৰুধ আৰু দ্ৰুহধাতুৰ প্ৰয়োগত যাৰ প্ৰতি কোপ কৰা বুজায় সেইটোৱে সম্প্ৰদান কাৰক হয়। উদাহৰণ—সপত্নীভ্য ঈৰ্ষ্যতি।

৮। নদম্প্ৰদানতা সোপসৰ্গয়োস্তু ক্ৰুধদ্ৰুহোঃ।

ব্যাখ্যা---সোপসৰ্গয়োঃ ক্ৰুধ দ্ৰুহোঃ (উপসৰ্গ সহিতয়োঃ)ক্ৰুধ দ্ৰুহ ধাত্বোঃ) তু (কিন্তু) সম্প্ৰদানতা ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰুধ আৰু দ্ৰুহ ধাতুৰ যোগত সম্প্ৰদান কাৰক নহব। উদাহৰণ---শত্ৰুমভিক্ৰুধ্যতি।

৯। ৰাধীক্ষোৰ্য্যস্য ৱিৱিধ প্ৰশ্নোদৈৱাদিগোচৰঃ।

ব্যাখ্যা---ৰাধীক্ষোঃ (ৰাধ্-ঈক্ষোঃ ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) দৈৱাদিগোচৰঃ (দৈৱাদি বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰ্ত্তা যঃ) তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ৰাধ্ আৰু ঈক্ষ ধাতুৰ প্ৰয়োগত দৈৱ বিষয়েপ্ৰশ্ন কৰ্ত্তা যি হয় সেইয়েই সম্প্ৰদান কাৰক হয়। উদাহৰণ---পুত্ৰায় ৰাধ্যতি।

১০। প্ৰত্যন্বভ্যামুত্তৰস্য গৃণাতেঃ পূৰ্ব্বশংসিতা।

ব্যাখ্যা---প্ৰত্যনুভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং) উত্তৰস্য (পৰস্য) গৃণাতেঃ (গৃ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) পূৰ্ব্বশংসিতা (পূৰ্ব্বৱক্তা) যঃ (তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---প্ৰতি আৰু অনু উপসৰ্গ যুক্ত গৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগত পূৰ্ব্ব ৱক্তা যি হয় সেইটো সম্প্ৰদান কাৰক হব। উদাহৰণ---হোত্ৰে প্ৰতিগৃণাতি।

১১। প্ৰাত্যাঙ্পূৰ্ব্ব শৃণোতেস্তু যাচিতুঃসম্প্ৰদানতা।

ব্যাখ্যা---প্ৰাত্যাঙ্ পূৰ্ব্ব শৃণোতেস্তু (প্ৰতি আঙ্-উপসৰ্গাভ্যাংপৰস্য শ্ৰু ধাতোঃ প্ৰযোগে) (যাচিতুঃ যাচন কৰ্ত্তুঃযঃ) তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰতি আৰু আ উপসৰ্গযুক্ত শ্ৰু ধাতুৰ প্ৰয়োগত যাচক কৰ্ত্তা যি হয় (সেইটোৰেই সম্প্ৰদান কাৰক হব।
উদাহৰণ---ব্ৰাহ্মণায় গাং প্ৰতিশৃণোতি।

১২। স্যাদাধাৰোঽধিকৰণম্ অধিকৰণে সপ্তমী।

ব্যাখ্যা---আধাৰঃ (ৱস্তুমাত্ৰাধাৰঃ) অধিকৰণং (অধিকৰণকাৰকং স্যাৎ), অধিকৰণে বিৱক্ষিতে সতি লিঙ্গাৎ পৰা সপ্তমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বস্তু মাত্ৰৰ আধাৰেই অধিকৰণ কাৰক হ'ব, আৰু অধিকৰণ কাৰকত সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—ঘটেৰাগম্।

১৩। কৰণংসাধকতমম্। কৰণে তৃতীয়াস্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সাধকতমম্ (অতিশয়েন সাধকং যৎ) তৎ কৰণং (কৰণ কাৰকং স্যাৎ), কৰণে বিবক্ষিতে সতি লিঙ্গাৎ পৰা তৃতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অতিকৈ ক্ৰিয়াৰ সাধক যি সেইয়েই কৰণ কাৰক হ'ব, আৰু কৰণ কাৰকত লিঙ্গৰ পাছত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—চক্ষুষা দ্ৰক্ষ্যতি।

১৪। দীব্যতেঃ কৰণং কৰ্ম্ম চ।

ব্যাখ্যা—দীব্যতেঃ (দীব্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে সতি) কৰণং (কৰণ্ কাৰকং চ) কৰ্ম্ম সংজ্ঞা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দীব্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰণ কাৰকৰ কৰ্ম্মসংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—অক্ষানক্ষৈশ্চ দীব্যতি।

১৫। পৰিক্ৰয়স্য কৰণং সম্প্ৰদানং বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—পৰিক্ৰয়স্য (পৰিপূৰ্ব্বক ক্ৰি ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰণং (কৰণ কাৰকং) বিভাষয়া (বিকল্পেন) সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰিপূৰ্ব্বক ক্ৰি ধাতুৰ প্ৰয়োগত হোৱা কৰণ কাৰক বিকল্পে সম্প্ৰদান কাৰক হ'ব। উদাহৰণ—শতেন শতায় বা পৰিক্ৰীতঃ।

১৬। যৎ কৰ্ত্তুঃ ক্ৰিয়য়া ব্যাপ্যং তৎকৰ্ম্ম পৰিকীৰ্ত্তিতম্।

ব্যাখ্যা—যৎ কৰ্ত্তুঃ ক্ৰিয়য়া ব্যাপ্যং (বাপ্যতে) তৎকৰ্ম্ম (কৰ্মকাৰকং) শিষ্টৈঃ পৰিকীৰ্ত্তিতম্। কৰ্ম্মণি বিবক্ষায়াং লিঙ্গাৎপৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃ বাচক পদৰ ক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা যাৰ ওপৰত ক্ৰিয়া সম্পন্ন হয় সেইয়েই কৰ্ম্মকাৰক হয়। কৰ্ম্ম কাৰকৰ লিঙ্গৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। উদাহৰণ—কৃষ্ণং বন্দেৰাক্তি।

১৭। দুহি যাচি ৰুধি প্ৰচ্ছি ভ্ৰুৱো ৰহি জি গ্ৰাহি চি দণ্ডিনী
হৃঞঃ । কৃষি ভিক্ষতি শাসি মন্থয়ঃ—
কৱিনাখ্যায়িষত দ্বিকৰ্ম্মকাঃ ॥

ব্যাখ্যা—দুহি যাচি ৰুধি প্ৰচ্ছি ব্ৰুৱঃ ধাতৱঃ ৰহিজি গ্ৰাহি চি দণ্ডিনী হৃঞঃ ধাতৱঃ, কৃষি ভিক্ষতি শাসি মন্থয়ঃ ধাতৱশ্চ কৱিনা (পণ্ডিতেন) দ্বিকৰ্ম্মকাঃ ধাতৱঃ আখ্যায়িষত।

সৰলাৰ্থ—দুহ্-যাচ্-ৰুধ্-প্ৰচ্ছ-ব্ৰু-ৰহ্-জি-গ্ৰহ-চি-দণ্ডি-নী-হৃ-কৃষ্-ভিক্ষ্ শাস্-মন্থ আদি ধাতুবোৰ দ্বিকৰ্ম্মক ধাতু বুলি পণ্ডিতসকলে কয়। উদাহৰণ—গাং দোগ্ধি পয়ঃ।

১৮-২০।—গৌনং কৰ্ম্মাভিধেয়ং স্যাদ্ভূয়িষ্ঠানাং দ্বিকৰ্ম্মণাম্ ।
হৃঞনী ৰহি কৃষাংমুখ্যং । গত্যাদেৰিনি কৰ্ম্ম যৎ ।

ব্যাখ্যা—ভূয়িষ্ঠানাং (প্ৰচুৰতানাং) দ্বিকৰ্ম্মনাং (ধাতুনাং) গৌনং (অমুখ্যং) কৰ্ম্ম-অভিধেয়ং (অভিহিতৎ) স্যাৎ, হৃঞনীৰহি কৃষাং (ধাতুনাং) মুখ্যং কৰ্ম্ম অভিধেয়ং স্যাৎ। গত্যাদেঃ ধাতোঃ প্ৰয়োগেইনি সতি যৎ কৰ্ম্ম-তৎ-অভিধেয়ংস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বেছিভাগ দ্বিকৰ্ম্মক ধাতুৰেই গৌণ কৰ্ম্ম অভিহিত হব। হৃ-নী-ৰহ্ আৰু কৃষ্ ধাতুৰ মুখ্য কৰ্ম্ম অভিহিত হব। ইনন্ত গম্ ধাতুৰ যিটো কৰ্ম্ম হব সেইটো অভিহিত হব।
উদাহৰণ—গৌৰ্দুহ্যতে পয়ঃ।

২১। কালভাৱাধ্ব গন্তব্য দেশাঃ কৰ্ম্মাণ্যকৰ্ম্মণাম্ ।

ব্যাখ্যা—অকৰ্ম্মনাং (কৰ্ম্মৰহিতানাং ধাতুনাং প্ৰয়োগে) কাল ভাৱাধ্ব গন্তব্য দেশাঃ কৰ্ম্মাণি স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অকৰ্ম্মক ধাতুৰ প্ৰয়োগত কাল-ভাৱ-অধ্বগন্তব্য আৰু দেশ বাচক শব্দবোৰৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—মাসমাস্তে।

২২-২৪। উপান্বধ্যাঙ্পূৰ্ব্বকস্যৱসতেঃ । ৱাভিনেৰ্ব্বিশঃ
অধেঃপৰেযাংশীঙ্স্থাসামাধাৰঃ কৰ্ম্মগীয়তে ।

ব্যাখ্যা—উপান্বধ্যাঙ্ (উপ-অনু-অধি-আঙ্ উপসৰ্গানাং) পূৰ্ব্বকস্য ৱসতেঃ ৱস্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) আধাৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) কৰ্ম্ম

শিষ্টৈঃ গীয়তে। অধেঃ উপসৰ্গাৎ পৰেষাং শীঙ স্থাসাম্ (ধাতূ-নাং) আধাৰঃ কৰ্ম্ম শিষ্টৈঃ গীয়তে। ৰা ভিনেৰ্ৱিশঃ (অভি-নি উপসৰ্গয়োঃ পৰস্য বিশঃ (বিশ্ ধাতোঃ) ৰা (ৰিকল্পেন) আধাৰঃ কৰ্ম্মত্বস্তুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উপ-অনু-অধি-আ-উপসৰ্গযুক্ত ৰস্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি পদ আধাৰ হয় তাৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হয়। অভি নি উপসৰ্গ যুক্ত, বিশ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি পদ আধাৰ হয় সেই পদ বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হয় আৰু অধি উপসৰ্গ যুক্ত শী-স্থা- আৰু আস্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি আধাৰ হয় তাৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব বুলি পণ্ডিতসকলে কয়। উদাহৰণ—তীৰ্থমুপৰসতি।

২৫। নিবৃত্যৰ্থে ৰাৰসতেঃ।

ব্যাখ্যা—নিবৃত্যৰ্থে (ভোজনাভাৱে অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৰসতেঃ (ৰস্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) আধাৰঃ ৰা ৰিকল্পেন) কৰ্ম্ম শিষ্টৈঃ গীয়তে।

সৰলাৰ্থ—ভোজনৰ অভাৱ হোৱা অৰ্থ বুজালে ৰস্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত আধাৰ বুজোৱা পদৰ বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—গ্ৰামে উপৰসতি গ্ৰামাংৰা।

২৬। গতি বুদ্ধি প্ৰত্যৱসিতি শব্দাৰ্থানামকৰ্ম্মকাণাঞ্চ।
ইন্যকৃতে যঃ কৰ্ত্তা স ইনি সতি কৰ্ম্মসংজ্ঞঃস্যাৎ।

ব্যাখ্যা—গতি বুদ্ধি প্ৰত্যৱসিতি শব্দাৰ্থানাং (গত্যৰ্থক বুদ্ধ্যৰ্থক-ভোজনাৰ্থক-শব্দাৰ্থকানাঞ্চ) অকৰ্ম্মনাং (কৰ্ম্ম ৰহিতানাঞ্চ ধাতূনাং প্ৰয়োগে) ইন্যকৃতে (ইনঃ প্ৰাক) যঃ কৰ্ত্তা—ইনি সতি সঃ কৰ্ম্ম সংজ্ঞঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গত্যৰ্থক-জ্ঞানাৰ্থক-ভোজনাৰ্থক-শব্দাৰ্থক আৰু অকৰ্ম্মক ধাতুবোৰৰ ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ আগৰ যি কৰ্ত্তা পদ হয়, ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত সেই পদটোৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—যাপয়তি গ্ৰামং বিপ্ৰম্।

২৭। হৃক্ৰোৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা—হৃক্ৰোঃধাত্বোঃ প্ৰয়োগে—ইন্যকৃতে যঃ কৰ্ত্তা স ইনি সতি ৰা (ৰিকল্পেন) কৰ্ম্ম সংজ্ঞঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হৃ আৰু কৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগত ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ আগৰ যি কৰ্তা পদ হয়, ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত সেই পদৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা বিকল্পে হ'ব। উদাহৰণ—হাৰয়তি কৃষ্ণঃ অৰ্জ্জুনম্।

২৮। গ্ৰাহিৱদিনন্ত গত্যাদ্যৰ্থক ধাতো দ্বিকৰ্ম্মকতোক্তেৱ।
সিদ্ধেসূত্ৰাৰম্ভং নিত্যাৰ্থং ৱৰ্ণয়ন্ত্যন্যে।

২৯। গত্যাদেৰ্ৱনিনঃ কৰ্ত্তুৰ্নিত্যং স্যাদিনিকৰ্ম্মতা।
অন্যাসাংদান পাকাদি ক্ৰিয়াণাস্তুবিভাষয়া ॥

ব্যাখ্যা—গ্ৰাহিৱৎ (ইনন্ত গ্ৰাহি গ্ৰহণাদেৱ তস্য যথাদ্বিকৰ্ম্মকতা-উক্তা) তথা ইনন্ত গত্যৰ্থক ধাতোঃ (দ্বিকৰ্ম্মকতা উক্তা), সিদ্ধে সূত্ৰাৰম্ভং (গত্যেতিসূত্ৰস্য আৰম্ভং) নিত্যাথং (নিয়মাৰ্থং) অন্যেৱৰ্ণয়ন্তি (কথয়ন্তি), গত্যাদেঃ (ধাতোঃ) অনিনঃ (ইনঃ প্ৰাক্) কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি নিত্যং কৰ্ম্মতা চ স্যাৎ, অন্যাসাং দান পাকাদি ক্ৰিয়ানাং তু ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি কৰ্ম্মতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইনন্ত অৰ্থাৎ ইন্ প্ৰত্যয় হোৱা গ্ৰাহি ধাতুৰ দৰে গত্যৰ্থক ধাতুৰ ইনন্ত কৰা নিয়মৰ বাবে এই সূত্ৰ আৰম্ভ কৰা বুলি পণ্ডিত-সকলে কয়। ইন্ প্ৰত্যয় নোহোৱা গত্যৰ্থক ধাতুবোৰৰ, ইনন্ত হোৱাৰ আগৰ কৰ্ত্তৃবাচক পদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত নিত্যন্তে কৰ্ম্মসংজ্ঞা হব; কিন্তু অন্য দানাৰ্থক আৰু পচনাৰ্থক ধাতুবোৰৰ কৰ্ত্তৃবাচক পদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—ত্বামপ্যস্ৰং নৱজলময়ংমো চয়িষ্যত্যৱশ্যাম্।

৩০। নীৱহ্যাদি-খাদীনাং ন ভৱতি।

ব্যাখ্যা—নীৱহ্যাদি খাদীনাং ধাতুনাং প্ৰয়োগে সতি অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি কৰ্ম্ম সংজ্ঞা ন ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—নী-বহ্-অদ আৰু খাদ্ আদি ধাতুৰ প্ৰয়োগত ইনন্ত নোহোৱা কৰ্ত্তৃবাচক পদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত কৰ্ম্মসংজ্ঞা নহব। উদাহৰণ—ভৃত্যোঃশিশুংনায়য়তি।

৩১. ভক্ষে-ৰহিংসায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—অহিংসায়াং (হিংসাৰহিতায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) ভক্ষেঃ (ভক্ষ ধাতোঃ প্রয়োগে) অনিনঃ কৰ্ত্তা ইনি সতি কৰ্ম্ম সংজ্ঞা ন ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—অহিংসা অৰ্থ বুজালে ভক্ষ ধাতুৰ প্রয়োগত অনিন কালৰ কৰ্ত্তাই ইনন্ত হোৱাৰ পিছত কৰ্ম্ম সংজ্ঞা নহব।
উদাহৰণ—ভক্ষয়তিপিণ্ডীং দেৱদত্তেন যজ্ঞদত্তঃ।

৩২। ক্রন্দি শব্দায়তিহ্বাঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—ক্রন্দি শব্দায়তিহ্বাং ধাতূনাং চ প্রয়োগে অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি-কৰ্ম্ম-সংজ্ঞা ন ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—ক্রন্দ শব্দায় আৰু হেব ধাতুৰ প্রয়োগত অনিন কালৰ কৰ্ত্তাপদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত কৰ্ম্ম সংজ্ঞ নহব।
উদাহৰণ—ক্রন্দয়তিৰালেন গুৰুঃ।

৩৩। অন্যতৰস্যাং-জ্ঞেয়ং দৃশভিৱদোৰাত্মনেপদিনোঃ

ব্যাখ্যা—আত্মনেপদিনোঃ (আত্মনে পদে প্রৱৰ্ত্তমানয়োঃ) দৃশভিৱদোঃ (দৃশ—অভিৱদোঃ ধাত্বোঃ প্রয়োগে) অনতৰস্যাং (ৱিকল্পেন) অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি কৰ্ম্মসংজ্ঞা ভৱত্তিঃ জ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনে পদী হোৱা দৃশ্ আৰু অভি-ৱদ্ ধাতুৰ প্রয়োগত অনিন কালৰ কৰ্ত্তাপদ ইনন্ত হলে বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব বুলি জানিব। উদাহৰণ—অভিৱাদয়তে গুৰুং পুত্রং পিতা।

৩৪। ক্রিয়া-সিদ্ধৌ-যঃ স্বতন্ত্রঃ স কৰ্ত্তা ।

ব্যাখ্যা—ক্রিয়া সিদ্ধৌ (ক্রিয়া নিষ্পত্তৌ) স্বতন্ত্রঃ (স্বেচ্ছাধীনক্রিয়ানুকূল কৃতিমান যঃ) সঃ কৰ্ত্তা (কৰ্ত্তৃকাৰকং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—স্বাধীনভাৱে যিয়ে ক্রিয়া সমাধা কৰে—সেইটোৱেই কৰ্ত্তা কাৰক হয়। উদাহৰণ—পাতু ৱো হৰিঃ।

৩৫। কৰ্ত্তৃ প্রযোজকো হেতুঃ কৰ্ত্তাচেত্যুপদিশ্যতে ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃ প্রযোজকঃ (কৰ্ত্তৃ প্রেৰকঃ যঃ) স হেতু উচ্যতে (কৰ্ত্তাচ ইতি শিষ্টৈঃ উপদিশ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তাই প্ৰেৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সেইটো হেতু কৰ্ত্তা হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—গুৰুণা-অধাপ্যতে শিষ্যঃ।

৩৬। এষামুভয় প্ৰাপ্তৌ পৰ কাৰকমেৱ মন্তব্যম্ ।

ব্যাখ্যা—এষাং (কাৰকাণাং মধ্যে) উভয় প্ৰাপ্তৌ (কাৰকদ্বয়োঃ প্ৰাপ্তৌ সত্যাং) পৰকাৰকং (পৰৱৰ্ত্তী কাৰকংযৎ) তদেৱ ভৱতিঃ মন্তব্যম্।

সৰলাৰ্থ—উক্ত কাৰকবোৰৰ ভিতৰত একেলগে দুটা কাৰক হোৱাৰ সম্ভাৱনা হলে পিছৰ কাৰক পদকে আপোনালোকে গ্ৰহণ কৰাটো উচিত হব। উদাহৰণ—স্থাল্যাংভুঙ্ক্তে।

৩৭। ৱিৱক্ষাতঃ কাৰকাণি ভৱন্তীতি ব্যৱস্থিতেঃ ।

বৃক্ষস্য পৰ্ণং পততীত্যাদয়ো ন ৱিৰুধ্যন্তে ।

ব্যাখ্যা—ৱিৱক্ষাতঃ (কৰ্ত্তুৰিচ্ছানুসাৰেণ) কাৰকাণি (অপাদানাদিনি) ভৱন্তি—ইতি ব্যৱস্থিতে বৃক্ষস্য পাৰ্ণং পততীত্যাদয়ো ন ৱিৰুধ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তাৰ ইচ্ছানুসাৰে অপাদানাদি কাৰকবোৰ ব্যৱহৃত হব, গতিকে—'বৃক্ষস্য পৰ্ণং পততি' এনে বাক্য প্ৰয়োগত কোনো বিৰোধ নাথাকিব। উদাহৰণ—গৱাং দোগ্ধি পয়ঃ।

৩৮। অথ ৱাণী ৱিলাসিন্যাঃ সাক্ষাদ্বিভ্ৰমভঙ্গয়ঃ ।

উপাদেয়াঃ প্ৰদৰ্শন্তে কাৰকাণাং ৱিভক্তয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অথ (ষট্ কাৰক কথনান্তৰতঃ) ৱাণীৱিলাসিন্যাঃ (ৱাগ্‌দেৱ্যাঃ) সাক্ষাদ্বিভ্ৰম ভঙ্গয়ঃ (ৱিলাসকৌশল ইৱ) অতএৱ উপাদেয়াঃ (উপাদানাৰ্হাঃ) কাৰকাণাং ৱিভক্তয়ঃ ময়া প্ৰদৰ্শ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ষট্ কাৰক অৰ্থাৎ ছয় প্ৰকাৰৰ কাৰক প্ৰকাশ কৰাৰ পিছত ৱীণাপাণিৰ বিলাস কোশলৰ দৰে উপাদেয় অপাদান আদি কাৰক বিভক্তিসমূহৰ বিষয়ে কোৱা হ'ব।

৩৯। লিঙ্গাৰ্থেঽভিহিতে সম্বোধনেচ প্ৰথমা মতা ।

ব্যাখ্যা—লিঙ্গাৰ্থে অৰ্থে, অভিহিতে-অৰ্থে, সম্বোধনে চ-অৰ্থে গম্যমানেষু সতিষু লিঙ্গাৎ পৰা প্ৰথমা ৱিভক্তিঃ শিষ্টৈঃ মতাঃ (উক্তাঃ)

সৰলাৰ্থ—লিঙ্গাৰ্থৎ—অভিহিত অৰ্থত আৰু সম্বোধন অৰ্থত—লিঙ্গৰ পিছত প্ৰথমা বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—ৰামঃ।/

৪০। অপ্ৰাপ্তৌ প্ৰথমায়া ৱিজ্ঞাতব্যা দ্বিতীয়াদ্যাঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰথমায়াঃ (প্ৰথমা ৱিভক্তেঃ) অপ্ৰাপ্তৌ সত্যাং দ্বিতীয়াদ্যাঃ (দ্বিতীয়া প্ৰভৃতি ৱিভক্তয়ঃ) ভৱন্তিঃ ৱিজ্ঞাতব্যাঃ (বোদ্ধব্যাঃ)।

সৰলাৰ্থ—কোনো পদত প্ৰথমা বিভক্তি নহ'লে তেতিয়া দ্বিতীয়া প্ৰভৃতি বিভক্তিবোৰ হ'ব বুলি আপোনালোকে ধৰিব লাগিব। উদাহৰণ—বৃক্ষং বৃক্ষং প্ৰতিসিচ্যতে।

৪১। দ্বিতীয়া কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—কৰ্মণি (কৰ্ম্মকাৰকাশ্ৰয়ে লিঙ্গে) দ্বিতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মকাৰক হোৱা বুজালে লিঙ্গৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—হৰিং স্মৰ।

৪২। অত্যন্ত যোগে কালাধ্বনোৰপি ।

ব্যাখ্যা—অত্যন্ত যোগে (ক্ৰিয়াগুণ দ্ৰব্যানামৱিচ্ছেদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) কালাধ্বনোৰপি (কালৱাচক অধ্বৱাচক লিঙ্গাৎ পৰা) দ্বিতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া-গুণ- আৰু দ্ৰব্যৰ দ্বাৰা অৱিচ্ছেদ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে কালবাচক আৰু অধ্ববাচক লিঙ্গৰ পিছত দ্বিতীয়া হ'ব। উদাহৰণ—মাসমধীতে।

৪৩। অপৱৰ্গে হ্ ধ্বকালাভ্যাং তৃতীয়ৈৰৱিধীয়তে ।

ব্যাখ্যা—অপৱৰ্গে (ক্ৰিয়াসিদ্ধৌ ফলত্যাগে-অৰ্থেগম্যমানে সতি) অধ্ব-কালাভ্যাং (মাৰ্গৱাচক-কালৱাচক শব্দাভ্যাং পৰা) তৃতীয়ৈৱ (তৃতীয়া-ৱিভক্তিৰেৱ শিষ্টৈঃ ৱিধীয়তে।)

সৰলাৰ্থ—অপৱৰ্গ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া সিদ্ধ হৈ তাৰ ফল লাভ কৰা অৰ্থ বুজালে বাট-পথ বুজোৱা আৰু কালবাচক শব্দৰ পিছত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়।
উদাহৰণ—যোজনেন গ্ৰামঃ প্ৰাপ্তঃ।

৪৪। পঞ্চমী সপ্তমী চ স্যান্মধ্যে কাৰকয়োৰ্দ্বয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োঃ কাৰকয়োঃ (মধ্যে) অধ্বৱাচক-কাল-ৱাচকাভ্যাং পৰে অত্যন্ত যোগে পঞ্চমী সপ্তমী চ বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দুটা কাৰকৰ মাজত অত্যন্ত সংযোগ বুজালে অধ্ববাচক আৰু কালবাচক পদৰ পিছত পঞ্চমী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—দ্ব্যহাদ্ভোক্তা দ্ব্যহে বা।

৪৫। এনৰন্ত পদৈৰ্যুক্তাদ্দ্বিতীয়া ষষ্ঠ্যপি কচিৎ।

ব্যাখ্যা—এনৰন্ত পদৈৰ্যুক্তাৎ (এনপ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৈৰ্যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ, কচিৎ ষষ্ঠ্যপি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এনপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হ'ব আৰু কেতিয়াবা ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অৰ্ণবং দাৰু ব্ৰহ্মভাতি।

৪৬। অভিতঃ পৰিতঃ সময়া নিকষোভয়তোঽন্তৰান্তৰেণ পৃথক্।
ধিক্সৰ্ব্বতো ৱিনৰ্ত্তেহা ধোঽধোঽধ্যধ্যপৰ্য্যুপৰি। নানা
প্ৰতি পূৰ্ব্বোভাশ্চৈভিৰ্যোগে দ্বিতীয়া স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অভিতঃ পাৰিতঃ সময়া নিকষোভয়তো হন্তৰান্তৰেণ পৃথক্ ধিক্ সৰ্ব্বতো ৱিনৰ্ত্তেহাধোঽধোঽধ্যধ্য পৰ্য্যুপৰি নানা প্ৰতি পূৰ্ব্বভাশ্চৈৰেভিঃ শব্দৈঃ যোগে সতি যুজমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা দ্বিতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভিতঃ পৰিতঃ সময়া নিকষা উভয়তঃ অন্তৰাঅন্তৰেণ পৃথক্-ধিক্ নানা সৰ্ব্বতঃ ৱিনাঋতে হা অধোঽধঃ—অধ্যধি-উপৰ্য্যুপৰিপ্ৰতি-পূৰ্ব্বক ভা আদি শব্দৰ যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—নদীমুভয়তোগিৰিঃ।

৪৭। অনুঃ সহাৰ্থে হেত্বৰ্থে হীনেচানুৰুপোঽপিচ।
যাৱদ্ব্যাপ্তৌ পূজনে সুঃ পূজাতি ক্ৰমযোৰতিঃ।
লক্ষণ ইত্থম্ভূতাখ্যানে ভাগে চ ৱীপ্সায়াম্ ॥
প্ৰতি পৰ্য্য নৱো ভা গং হিত্বাভিৰ্ল্লক্ষণাদ্যৰ্থে ॥
অন্বাদয়ঃ সহাৰ্থাদৌ কৰ্ম্ম প্ৰৱচনীয়কাঃ।
এতৈৰ্যোগে দ্বিতীয়া স্যাদ্বিষয়াৰ্থে হধিনাপিচ ॥

ব্যাখ্যা—সহাৰ্থে-অৰ্থে-অনুঃ (অব্যয়ং স্যাৎ), হেত্বৰ্থে হীনে চ অৰ্থে অনু উপেহপিচ অব্যয়ং স্যাৎ, ব্যাপ্তৌ অৰ্থে যাৱৎ অব্যয়ং স্যাৎ,

পূজনে-অৰ্থে-সুঃ-অব্যয়ং স্যাৎ, পূজাতি ক্ৰময়োঃ-অৰ্থয়োঃ-অতিঃ অব্যয়ং স্যাৎ, লক্ষণ ইত্থম্ভূতাখ্যানে ভাগে চ বীপ্সয়াং অৰ্থে প্ৰবৰ্ত্তমানায়াঃ প্ৰতিপৰ্য্যনবঃ অব্যয়াঃ স্যুঃ ভ ভাগংহিত্বা লক্ষণাদ্যৰ্থে অভিঃ অব্যয়ং স্যাৎ, সহাৰ্থাদৌ অৰ্থে প্ৰবৰ্ত্তমানাঃ অন্বাদয়ঃ কৰ্ম্ম প্ৰবচনীয়াঃ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ, এতৈঃ শব্দৈঃ যোগে সতি যুজ্যমান লিঙ্গাৎ পৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সহাৰ্থ, হেতু অৰ্থ আৰু হীন অৰ্থ বুজালে অনু আৰু উপ শব্দ অব্যয় হ'ব। পূজন অৰ্থ বুজালে সু শব্দ আৰু পূজাতিক্ৰম হোৱা অৰ্থ বুজালে অতি শব্দ অব্যয় হ'ব। লক্ষণ অৰ্থ আৰু 'এনে প্ৰকাৰৰ হোৱা' অৰ্থ বুজালে, ভাগ হোৱা অৰ্থ আৰু ব্যাপি থকা অৰ্থ বুজালে প্ৰতি-পৰি-অণু-অৱ শব্দবোৰ অব্যয় হ'ব। লক্ষণ অৰ্থ হলে অভি শব্দ অব্যয় হ'ব। সহাৰ্থাদি অৰ্থত অণু আদি শব্দবোৰৰ কৰ্ম্ম প্ৰবচনীয় সংজ্ঞা হ'ব। উক্ত শব্দবোৰৰ বিষয় অৰ্থ আৰু অধীন হোৱা অৰ্থ বুজালেও সেই শব্দৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অনুসীতাংপ্ৰত্যঞ্চ।

৪৮-৪৯। ঈশ্বৰেহনীশ্বৰে চাধিৰধিকাৰ্থ উপস্মৃতঃ। কৰ্ম্ম প্ৰবচনীয়ঃ। আভ্যাং যোগে সপ্তমী স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ঈশ্বৰে হৰ্থে—অনীশ্বৰে চ অৰ্থে—অধিঃ অব্যয়ং স্যাৎ, অধিকাৰ্থে অৰ্থে উপঃ-অব্যয়ং স্যাৎ। অনয়োঃ (অধ্যুপয়োঃ) কৰ্ম্মপ্ৰবচনীয়ঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ। আভ্যাং যোগে যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈশ্বৰ আৰু অনীশ্বৰ অৰ্থ বুজালে অধিশব্দ অব্যয় হ'ব। অধিক অৰ্থ হলে উপশব্দ অব্যয় হ'ব। অধি আৰু উপ শব্দৰ তেতিয়া কৰ্ম্ম প্ৰবচনীয় সংজ্ঞা হ'ব, আৰু তাৰ শেষত সপ্তমী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—ময্যধি মাধবঃ।

৫০। তৃতীয়া কৰ্ত্তৃ কৰণে হেত্বৰ্থেষু বিশেষণে।
প্ৰকৃত্যাদৌ সহাৰ্থেন যোগে স্যাদপ্ৰধানতঃ ॥

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃ কৰণে হেত্বৰ্থেষু (কৰ্ত্তৃ কৰণ হেতুবাচকেষু লিঙ্গেষু তৃতীয়া

ৱিভক্তিঃ স্যাৎ। প্ৰকৃত্যাদৌ (শব্দগণে তৃতীয়াস্যাৎ), সহাৰ্থেন (ক্ৰিয়াগুণদ্ৰব্য সম্বন্ধেন) অপ্ৰধানতঃ (কৰ্ত্তৃকৰ্ম্মাদ্যৱিৱক্ষয়া সহকাৰিত্ব মাত্ৰাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) তৃতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃ কৰণ আৰু হেতুবাচক শব্দৰ যোগত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব। প্ৰকৃত্যাদি বাচক শব্দবোৰত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব। সহাৰ্থক শব্দৰ যোগত আৰু অপ্ৰধান হোৱা কৰ্ত্তৃ-কৰ্ম্মবাচক পদ সহাৰ্থহলেও তাৰ যোগত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—চক্ষুষাৱীক্ষতে ৰূপম্।

৫১। যেনাঙ্গ ৱিকৃতি স্তস্মাৎ।

ব্যাখ্যা—যেনাঙ্গৱিকৃতিঃ (অঙ্গস্যাধিক্যং ন্যূনতাচ যেনগম্যতে) তস্মাৎ (যুজ্যমান লিঙ্গাৎ পৰা) তৃতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যি পদৰ দ্বাৰা প্ৰাণীৰ অঙ্গ বিকৃতি অৰ্থাৎ অঙ্গৰ আধিক্য বা অঙ্গহীন বুজায় সেই অঙ্গবাচক পদত তৃতীয়া বিভক্তি হয়। উদাহৰণ—অক্ষ্ণা কাণঃ।

৫২। ৱা সঞ্জ্ঞানাতি কৰ্ম্মণি।

ব্যাখ্যা—সঞ্জানাতি (সম্ পূৰ্ব্বক জ্ঞা ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি ৱা (ৱিকল্পেন) তৃতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্ পূৰ্ব্বক জ্ঞা ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম বাচক পদত বিকল্পে তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—শাস্ত্ৰেন শাস্ত্ৰং ৱা সংজানীতে।

৫৩। অশিষ্ট ব্যৱহাৰেষু চতুৰ্থ্যৰ্থেঽপি সা স্মৃতা।

ব্যাখ্যা—অশিষ্ট ব্যৱহাৰেষু (অসজ্জন ব্যৱহাৰেষু অৰ্থেষুগম্যমানেষু সৎষু) চতুৰ্থ্যৰ্থেঽপি সা তৃতীয়া শিষ্টৈঃ স্মৃতা (উক্তা)।

সৰলাৰ্থ—অসাধু ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব লগা পদত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—দাস্যামালাং দদাতি।

৫৪। পৃথঙ্নানা বিনা যুক্তাত্তৃতীয়া পঞ্চমী চ ৱা।

ব্যাখ্যা—পৃথঙ্ নানা ৱিনা যুক্তাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎপৰাঃ ৱা ৱিকল্পেন) তৃতীয়া পঞ্চমী চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ— পৃথক্ নানা আৰু বিনা শব্দৰ যোগত বিকল্পে তৃতীয়া আৰু পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—নৃভিঃ পৃথক্।

৫৫। দ্বিতীয়া চ তৃতীয়া চ জুহোতেঃ কৰ্ম্মণি স্মৃতা ।

ব্যাখ্যা—জুহোতেঃ (হু ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মনি দ্বিতীয়া চ তৃতীয়া চ শিষ্টৈঃ স্মৃতা (কথিতা)।

সৰলাৰ্থ—হু ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত দ্বিতীয়া আৰু তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—দধি জুহোতি।

৫৬। সম্প্ৰদানে চতুৰ্থী স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—সম্প্ৰদানে বাচ্যে সতি যুজ্যমান্যাৎ লিঙ্গাৎ পৰা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্প্ৰদান কাৰক বাচক পদত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—পিতৃভ্যো দদাতি।

৫৭। তাদৰ্থ্যে চ ।

ব্যাখ্যা—তাদৰ্থ্যেচ অৰ্থে গম্যমানে সতি লিঙ্গাৎ পৰা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তদাৰ্থ্য অৰ্থাৎ কোনো এটা বস্তু আন এটাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে সেই পদত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—দাৰুযূপায়।

৫৮। উৎপাতেন জ্ঞাপ্যমানাৎ ।

ব্যাখ্যা—উৎপাতেন জ্ঞাপ্যমানাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নৈসগিক আদি উৎপাত হোৱা অৰ্থ বুজালে শব্দৰ পিছত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—বাতায় কপিলা তড়িৎ।

৫৯। কৢপ্যৰ্থানাং বিকাৰেভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কৢ স্ত্যৰ্থানাং (সমৰ্থকাৰ্থানাংধাতূনাং প্ৰয়োগে) বিকাৰেভ্যঃ (শব্দেভ্যঃ পৰাঃ) চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমৰ্থাৰ্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত বিকাৰ বুজোৱা শব্দত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কল্পতে দধি সৰ্পিষে।

৬০। উক্ত ক্ৰিয়াৰ্থা প্ৰযুক্ত ক্ৰিয়া কৰ্ম্মণি সা স্মৃতা।

ব্যাখ্যা—উক্ত ক্ৰিয়াৰ্থ (প্ৰধান ক্ৰিয়াৰ্থ) অপ্ৰযুক্তক্ৰিয়া কৰ্ম্মণি অপ্ৰধান ক্ৰিয়া কৰ্ম্মণি) সা চতুৰ্থী ৱিভক্তিঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতা (উক্তা)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰধান ক্ৰিয়াৰ প্ৰয়োগত উহ্য থকা ক্ৰিয়াৰ কৰ্ম্মবাচক পদত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—পুষ্পায় যাতি বনম্।

৬১। নমঃ স্বস্তি স্বধা স্বাহা ৱষট্ শক্তাৰ্থকৈ র্যুক্তাৎ।

ব্যাখ্যা—নমঃ স্বস্তি-স্বধা-স্বাহা-ৱষট্ শক্তাৰ্থকৈঃ শব্দৈঃ যুক্তাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) চতুৰ্থী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নমঃ-স্বস্তি-স্বধা-স্বাহা-ৱষ্ট্ আৰু সমৰ্থ অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ পিছত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গোৱিন্দায় নমঃ।

৬২। চেষ্টা গত্যৰ্থ ধাতুনামকাম্যাধ্বান্য কৰ্ম্মণি।

স্যাদ্দ্বিতীয়া চতুৰ্থী চ।

ব্যাখ্যা—চেষ্টাগত্যৰ্থ ধাতূনাং প্ৰয়োগে অকাম্যধ্বান্যকৰ্ম্মণি (অনমিলষিত মাৰ্গান্য কৰ্ম্মণি) দ্বিতীয়া চতুৰ্থী ৱিভক্তি শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—চেষ্টা অৰ্থ বুজোৱা আৰু গত্যৰ্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত অভিলাষ নকৰা মাৰ্গ বাচক ভিন্ন কৰ্ম্মবাচক পদত দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গ্ৰামায়েতি দ্বিজঃ।

৬৩। নাৱাদি প্ৰাণিনি তদন্যস্যাপ্ৰাণিনি মন্যতেঃ।

কৰ্ম্মণ্যনাদৰ ব্যঞ্জি বিষেষণ উভে স্মৃতে॥

ব্যাখ্যা—নাৱাদি প্ৰাণিনি (নাৱাদেঃ প্ৰাণীৰূপে) তদন্যস্য (নাৱাদে ভিন্নস্য) অপ্ৰাণিনি—অনাদৰ ব্যঞ্জি (অনাদৰ প্ৰকাশে) মন্যতেঃ (দিৱাদি মন্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) বিশেষণে (বিশেষণ ৰূপে) কৰ্ম্মণি উভে (দ্বিতীয়া চতুৰ্থ্যৌ) শিষ্টৈঃ স্মৃতে (কথিতে)।

সৰলাৰ্থ—অনাদৰ অৰ্থ বুজালে মন্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত বিশেষণ হোৱা নাবাদি প্ৰাণীবাচক পদৰ যোগত দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। নাবাদি অপ্ৰাণীবাচক পদৰ পিছতো দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—শুণে শ্বানংৱামন্যে।

৬৪। ষষ্ঠী চতুৰ্থী চ ৰলিহিতাৰ্থ সুখ ৰক্ষিতৈঃ।

ব্যাখ্যা—ৱলি হিতাৰ্থ সুখ ৰক্ষিতৈঃ শব্দে যোঁগে সতি যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰৌ ষষ্ঠী চতুৰ্থী চ স্যাতাম।

সৰলাৰ্থ—ৱলি-হিত-সুখ আৰু ৰক্ষিত আদি শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গোভ্যোহিতম্।

৬৫। আশিষ্যায়ুষ্য কুশল মদ্ৰ ভদ্ৰৈ যুতাৎ পুনঃ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে সতি) আয়ুষ্য কুশলমদ্ৰ ভদ্ৰৈৰ্যুতাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰৌ) পুনঃ ষষ্ঠী চতুৰ্থী চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—আশীৰ্বাদ কৰা অৰ্থ বুজালে আয়ুষ্য কুশল-মদ্ৰ আৰু ভদ্ৰ আদি শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কুশলং তে তৱ ৱা।

৬৬। পঞ্চমী স্যাদপাদানে।

ব্যাখ্যা—অপাদানে (অপাদান কাৰকে ৱিৱক্ষিতে সতি লিঙ্গাৎ পৰা) পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অপাদান কাৰক বুজালে লিঙ্গৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গ্ৰামাদপৈতি।

৬৭। ল্যব্ লোপ কৰ্ম্মা ধাৰাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ল্যব্ লোপে সতি কৰ্ম্মা ধাৰাভ্যাং পৰাভ্যাং পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ল্যপ্ প্ৰত্যয় উহ্য থাকিলে কৰ্ম্ম বাচক আৰু আধাৰ বাচক পদত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাসাদাৎপ্ৰেক্ষতে।

৬৮। প্ৰশ্নে তদুত্তৰে চৈষা।

ব্যাখ্যা—প্ৰশ্নে তদুত্তৰে (প্ৰশ্ন ৱাচকে শব্দে তদুত্তৰ ৱাচকে শব্দে চ) এষা পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰশ্নবাচক পদ আৰু তাৰ উত্তৰ বাচক পদৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ---কুতস্তম্ নগৰাদহম।

৬৯। উৎকৰ্ষস্যাপকৰ্ষস্যাপ্যৱধেঃ পঞ্চমী মতা।

ব্যাখ্যা---উৎকৰ্ষস্যাপকৰ্ষস্যাপি (উৎকৃষ্টস্যহীনস্যাপি) অৱধেঃ (সীমা ৱাচকাৎ লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---উৎকৃষ্ট অৰ্থ আৰু হীন অৰ্থ বুজালে সীমাবাচক পদৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ---অঙ্গাৰাদপি মলিনঃ।

৭০। প্ৰতিদানং প্ৰতিনিধি ৰ্যস্য প্ৰতিযুতাত্ততঃ।

ব্যাখ্যা---যস্য প্ৰতিদানং (পৰিশোধনায় প্ৰত্যৰ্পণং) প্ৰতিনিধিঃ (প্ৰতিকৃতিঃ) ততঃ (তস্মাৎ) প্ৰতিযুতাৎ (লিঙ্গাৎ পৰা) পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰতিদান দিয়া অৰ্থ আৰু প্ৰতিনিধি হোৱা অৰ্থ বুজালে সেই শব্দৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ--তিলেভ্যঃ প্ৰতিযচ্ছতি।

৭১। গুণাদ্ধেতোঃ পঞ্চমী ৱা।

ব্যাখ্যা---গুণাৎ (অন্যাশ্ৰিতত্বেন ৱিৱক্ষিতাৎ) হেতোঃ (হেতু ৱাচক লিঙ্গাৎ পৰা) ৱা (ৱিকল্পেন) পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্যাশ্ৰিত গুণ বুজালে হেতুবাচক শব্দৰ পিছত বিকল্পে পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ---ৱহ্নিমানধূমাৎ।

৭২। স্তোকাদেৰৱিশেষণাৎ।

ব্যাখ্যা--অৱিশেষনাৎ (ৱিশেষণ ভিন্নাৎ) স্তোকাদেঃপৰে পঞ্চমী তৃতীয়ে স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---বিশেষণ নুবুজালে স্তোকাদি শব্দৰ পিছত তৃতীয়া আৰু পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ---স্তোকাৎ-মুক্তঃ।

৭৩। অন্যাৰ্থাৰাদৃতে পৰ্য্যপাঙ্ যুক্তাৎ পঞ্চমী মতা।

ব্যাখ্যা---অন্যাৰ্থ---আৰাৎ-ঋতে-পৰি-অপ-আঙ্-যুক্তাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অন্যাৰ্থ-আৰাৎ-ঋতে-পৰি-অপ্-আ-যুক্ত শব্দৰ যোগত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অন্যঃ কৃষ্ণান্নমুক্তিদঃ।

৭৪। দিক্ কাল দেশ যোগে তু পঞ্চমী ষষ্ঠ্যপীষ্যতে।

ব্যাখ্যা—দিক্ কাল দেশ যোগে চ সতি-তু লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ ষষ্ঠ্যাপি শিষ্টৈঃ ইষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—দিক্-কাল আৰু দেশ বাচক শব্দৰ যোগত পঞ্চমী আৰু ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—গ্ৰামাৎ প্ৰাচ্যাং দিশি অস্তি গ্ৰামস্য বা।

৭৫। দূৰান্তিকাৰ্থাৎ প্ৰথমা চতুৰ্থ্যন্যাৰিভক্তয়ঃ।

ব্যাখ্যা—দূৰান্তিকাৰ্থাৎ (দূৰবাচকঅন্তিক ৰাচকাৎ লিঙ্গাৎ পৰাঃ) প্ৰথম চতুৰ্থ্যন্যা (প্ৰথম চতুৰ্থী ভিন্নাঃ) বিভক্তয়ঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—দূৰ আৰু অন্তিক (ওচৰ) অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ পিছত প্ৰথমা আৰু চতুৰ্থী ভিন্ন আন বিভক্তিবোৰ হ'ব। উদাহৰণ—দূৰং দূৰেণ ৰা গ্ৰামাৎ---।

৭৬। পঞ্চম্যাচাহিচোৰ্যোগে ষষ্ঠীস্যাদতসৰ্থকৈঃ।

ব্যাখ্যা—আচাহিচোৰ্যোগে (আচ্ অহিচ্ প্ৰত্যয়োৰ্যোগে সতি) লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ, অতসৰ্থকৈঃ প্ৰত্যয়ৈৰ্যোগে চ সতি লিঙ্গাৎ পৰা ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আচ্ আৰু আহিচ্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত শব্দৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব আৰু অতস্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—দক্ষিণা হিমশৈলাৎ।

৭৭। যতঃ কালাধ্ব কথনং কথিতা পঞ্চমী ততঃ।
কালে সপ্তম্যধ্বনস্তু সপ্তমী প্ৰথমে স্মৃতে।

ব্যাখ্যা—যতঃ (অৱধেঃ সকাশাৎ) কালাধ্ব কথনং ভৱতি ততঃ (তস্মাৎ অৱধেঃ লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাদিতি শিষ্টৈঃ কথিতা, কালে (কাল ৰাচক লিঙ্গে) সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ, চ অধ্বনস্তু (অধ্বৰাচকাৎ লিঙ্গাৎ পৰে) সপ্তমী প্ৰথমে শিষ্টৈঃ স্মৃতে।

সৰলাৰ্থ—সীমা বাচক শব্দৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব আৰু কালবাচক শব্দৰ সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। অধ্ব বাচক শব্দৰ পিছত প্ৰথমা আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টই কয়। উদাহৰণ—প্ৰয়াগাদষ্টযোজনানি।

৭৮। সম্বন্ধে ষষ্ঠ্যনিষ্ঠাদি কৃদন্ত কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ।

ব্যাখ্যা—সম্বন্ধে অৰ্থেগম্যমানেসতি (স্ব স্বাম্যাদি সম্বন্ধিনঃ পৰা) ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ, অনিষ্ঠাদি নিষ্ঠাদি ভিন্নঃ) কৃদন্ত কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ পৰা ষষ্ঠী বিভক্তিশ্চস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ব আৰু স্বামী আদি সম্বন্ধ বুজোৱা পদৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। নিষ্ঠা প্ৰত্যয় ভিন্ন কৃদন্ত পদৰ কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদা—শ্ৰিয়ঃস্বামী।

৭৯। কৰ্ম্মণি নিত্যং ষষ্ঠী স্যাৎ কৰ্ত্তৰি বোভয় প্ৰাপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—উভয় প্ৰাপ্তৌ (কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ ষষ্ঠ্যাঃ প্ৰাপ্তৌ সত্যাৎ) কৰ্ম্মণি নিত্যং ষষ্ঠীঃ স্যাৎ, কৰ্ত্তৰি ৱা (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত একেলগে ষষ্ঠী বিভক্তি পোৱাৰ সম্ভাৱনা হলে কৰ্ম্মবাচক পদত নিত্যন্তে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব আৰু কৰ্তৃবাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কৃতিঃ পাণিনেঃ।

৮০। কৃত্যানাং কৰ্ত্তৰি ৱা।

ব্যাখ্যা—কৃত্যানাং (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্তানাং) কৰ্ত্তৰি (কৰ্তৃকাৰকে) ৱা (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত কৰ্তৃবাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—ত্বয়া তৱ ৱা ধাতব্যো।

৮১। কৃত্যা নিষ্ঠাদয়ো দ্বয়োঃ প্ৰাপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োঃ প্ৰাপ্তৌ (কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ ষষ্ঠ্যাঃ প্ৰাপ্তৌ সত্যাৎ) কৃত্যাঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্তাঃ শব্দাঃ) নিষ্ঠাদয়ঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্মবাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি পোৱাৰ সম্ভাৱনা হলে কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰৰ নিষ্ঠা প্ৰত্যয়াপ্ত পদৰ দৰে কাৰ্য্য হ'ব অৰ্থাৎ কৰ্ত্তা-কৰ্ম্ম পদত ষষ্ঠী নহ'ব। উদাহৰণ—দোগ্ধব্যা গৌঃ পয়ঃ।

৮২। ষষ্ঠীমুভয়ত্ৰৈৱ ব্যাখ্যদকাকাৰয়োঃ স্ত্ৰিয়াং কৃত্তয়োঃ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াংকৃতয়োঃ (স্ত্ৰ্যধিকাৰবিহিতস্য আপ্ৰত্যয়স্য-অক্ প্ৰত্যয়স্য চ যোগে উভয়ত্ৰৈৱ কৰ্ত্তৃ কৰ্ম্মণোঃ) ষষ্ঠী বিভক্তি- ব্যাখ্যৎ (ব্যাখ্যাতৱান্)।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গত উক্ত কৰা আ আৰু অক্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্মবাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—বিষ্ণোঃ সিষোৱিষা মম।

৮৩। ক্ত-ক্তৱন্তৃ শত্ৰানাবুকঞ্ কন্স্বব্যয়ং কিতৃ ণৌ।
ইন্কৌ ভৱিষ্যদুক্তাৱধমৰ্ণে ণিন্ খলৰ্থ কোদন্তাঃ।
নেষ্টা নিষ্ঠাদীনামেতেষাং কৰ্ত্তৃ-কৰ্ম্মণোঃ ষষ্ঠী।

ব্যাখ্যা—ক্ত ক্তৱন্তু (প্ৰত্যয়ৌ) শত্ৰানোকঞ্ কন্ স্বব্যয়ং (প্ৰত্যয়াঃ) কিতৃনৌ (প্ৰত্যয়ৌ) ভৱিষ্যদুক্তৌ (ভবিষ্যৎকালে উদিতৌ) ইন্কৌ (প্ৰত্যয়ৌ) অধৰ্মণে অৰ্থে নিন্ প্ৰত্যয়ঃ খলৰ্থ কোদন্তাঃ (প্ৰত্যয়াশ্চ) এতে নিষ্ঠাদয়ঃ স্যুঃ। এতেষাংনিষ্ঠাদীনাং) কৰ্ত্তৃ কৰ্ম্মণোঃ (পৰা) ষষ্ঠী বিভক্তিঃ ন ইষ্টা।

সৰলাৰ্থ—ক্ত-ক্তৱন্তু-শন্তৃ-উকঞ্-কন্সু-অব্যয় প্ৰত্যয়-কি-তৃণ্ আৰু ভৱিষ্যৎ কালত উক্ত হোৱা ইন্ আৰু অক্ প্ৰত্যয়, অধমৰ্ণ অৰ্থত হোৱা নিন্ প্ৰত্যয় খল্ আৰু উকাৰান্ত প্ৰত্যয়বোৰক নিষ্ঠা প্ৰত্যয় বুলি কোৱা হৈছে। উক্ত প্ৰত্যয়বোৰৰ যোগত কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি নহ'ব। উদাহৰণ—ৰিপুং ঘাতুকঃ।

৮৪। শত্ৰূকঞোঃ প্ৰতিষেধং দ্বিষিকমি ধাত্বো ৱিভাষয়া প্ৰাহুঃ।

ব্যাখ্যা—শত্ৰূকঞোঃ (প্ৰত্যয়য়োঃ) প্ৰতিষেধং (ষঠ্যাঃ নিষেধংস্যাৎ), দ্বিষিকমি (ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) ৱিভষয়া (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠীতি শিষ্টাঃ প্ৰাহুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—শত্ৰূ আৰু উকঞ্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত ষষ্ঠী বিভক্তি নিষেধ হ'ব। দ্বিষ্ আৰু কম্ ধাতুৰ যোগত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—দ্বিষন্মুৰম্ মুৰস্যৱা।

৮৫। অধিকৰণ ৱাৰ্ত্তমানিক ক্ত যোগে সা।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণ ৱাচ্যে ৱৰ্ত্তমান কালিক ক্ত প্ৰত্যয়যোগে (ক্ত প্ৰত্যয় সম্বন্ধে) কৰ্ত্তৃণোঃ (কৰ্ত্তৃ কৰ্ম্মণোঃ পৰয়োঃ) সা (ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ) শিষ্টৈঃ ৱিধিয়তে।

সৰলাৰ্থ—অধিকৰণ কাৰক বাচ্য হলে বৰ্ত্তমান কালত ব্যৱহৃত হোৱা ক্ত প্ৰত্যয়ৰ প্ৰয়োগত কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্ট লোকে কয়। উদাহৰণ—সতামুষিতম্।

৮৬। ভাৱে ক্ত যোগে ৱা।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৱাচ্যে ক্ত যোগে (ক্ত প্ৰত্যয়স্য) সম্বন্ধে কৰ্ত্তাৰি ৱা (ৱিকল্পেন) সা (ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ভাব বাচ্যত ক্ত প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তৃবাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গদিতং মহতাম্।

৮৭। প্ৰয়োগে হেতু শব্দস্য হেতৌ ষষ্ঠী মতা।

ব্যাখ্যা—হেতু শব্দস্য প্ৰয়োগে সতি হেতৌ (হেতুৱাচক লিঙ্গে) ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ-শিষ্টৈঃ-মতা (উক্তা)।

সৰলাৰ্থ—হেতুবাচক শব্দৰ প্ৰয়োগত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্ট-সকলে কয়। উদাহৰণ—ৱিদ্যায়া হেতোৰ্ব্বসতি।

৮৮। সৰ্ব্বনাম্ন স্তৃতীয়া চ।

ব্যাখ্যা—হেতু শব্দস্য প্ৰয়োগে সতি, হেতু ভূতাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য তৃতীয়া ৱিভক্তিঃ স্যাৎ, চকাৰাৎ ষষ্ঠীশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হেতু বাচক শব্দৰ যোগত সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কেন হেতুনা যাতি।

৮৯। নিমিত্তাদিষু সৰ্ব্বাসাং ৱিভক্তীনাং প্ৰদৰ্শনম্।

ব্যাখ্যা—নিমিত্তাদিষু (শব্দেষু প্ৰযুজ্যমানেষু সৎষু) সৰ্ব্বনাম্নঃ (পৰাষাং) সৰ্ব্বাষাং (ৱিভক্তীনাং) প্ৰদৰ্শনংভৱতি।

সৰলাৰ্থ—নিমিত্ত বাচক শব্দৰ প্ৰয়োগত সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত সকলো বিভক্তিৰ প্ৰয়োগ হ'ব। উদাহৰণ—কিংনিমিত্তম্।

৯০। স্মৃত্যৰ্থানাং কৰ্ম্মণি ষষ্ঠীস্যাদ্বা দয়ীশো শ্চ ।

ব্যাখ্যা—স্মৃত্যৰ্থানাং (স্মৰণাৰ্থক ধাতুনাং প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি ৱা (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠী স্যাৎ, দয়ীশোশ্চ ধাত্বোঃ (কৰ্মণি) ৱা ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্মৰণাৰ্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব, দয় আৰু ঈশ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগতও বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ নৃহৰেঃ স্মৰতি

৯১। কৰ্ম্মণ্যুপস্কৰোতেঃ প্ৰতিযত্নে হৰ্থে ৱিভাষয়া ষষ্ঠী ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিযত্নে (সতোঃ ৱস্তুনাং গুণান্তৰাধানেহৰ্থেগম্যমানে সতি) উপস্কৰোতেঃ (উপপূৰ্ব্বক কৃধাতোঃ প্ৰয়োগে কৰ্ম্মণি ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠী স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰতিযত্ন অৰ্থ বুজালে উপপূৰ্ব্বক কৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব।
উদাহৰণ—চিত্তস্য ৱা চিত্তং হৰিমুপস্কুৰুতে ।

৯২। জানাতে ৰপ্ৰমাৰ্থে ৱা ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰমাৰ্থে (অসত্যানুভৱাৰ্থে হৰ্থে গম্যমানে সতি) জানাতেঃ (জ্ঞা ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি কৰণে চ ৱা (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অসত্য অনুভৱ কৰা অৰ্থ বুজালে জ্ঞা ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম আৰু কৰণ কাৰক বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—জানাতে মাধৱস্য তাঃ ।

৯৩। নাথতে ৰাশিষি ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (ইষ্টাসংশেনেহৰ্থে গম্যমানে সতি) নাথতেঃ নাথ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণিষষ্ঠীস্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ বুজালে নাথ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—হৰিপ্ৰসাদস্য নাথতে ।

৯৪। ব্যৱহৃঞ্ দিৱ্, পণ কৰ্ম্মণি দ্যুতে ক্ৰয়ৱিক্ৰয়ে চ ৱা ষষ্ঠী।

ব্যাখ্যা—দ্যুতে (পাশক ক্ৰিয়ায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) ক্ৰয় ৱিক্ৰয়ে চ অৰ্থে, ব্যৱহৃঞ্ দিৱ্ পণ কৰ্ম্মণি ৱা (ৱিকল্পেন) ষণ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্যূতক্ৰিয়া (পাশাখেল) কৰা অৰ্থ বুজালে দিৱ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত পণ (বাজি ৰখা) কৰি বেছাকিনা কৰা অৰ্থ হলে কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে ষণ্ঠী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—শতস্যপণতে।

৯৫। জাসের্নাটৌ নাথঃ ক্ৰাথঃ ক্লাথঃ পিষশ্চ নি প্ৰহণাম্। কৰ্ম্মণি ৱা হিংসায়াম্।

ব্যাখ্যা—হিংসায়াং গম্য মানাযাং সত্যাং জাসেঃ (জাস্ধাতোঃ নাটঃ নাথুঃ ক্ৰাথঃ ক্লাথঃ পিষশ্চ (পিষ্ধাতোশ্চ) নিপ্ৰহণাং ধাতূনাং কৰ্ম্মণি ৱা (ৱিকল্পেন) ষণ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হিংসা কৰা অৰ্থ হলে জাস্-নাট্-নাথ্-ক্ৰাথ্-ক্লাথ্-পিষ্-নি পূৰ্ব্বক হন্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে ষণ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—খেদস্য হৰিঃ পেণ্টা।

৯৬। অজ্বৰি হিংসাৰ্থানামপি কৰ্ম্মণি ভাৱ এৱ কৰ্ত্তাচেৎ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি ভাৱ এৱ (ধাত্বৰ্থ এৱ) কৰ্ত্তাস্যাৎ, তৰ্হি অজ্বৰি-হিংসাৰ্থানামপি (জ্বৰভিন্নহিংসাৰ্থকানামপি) কৰ্ম্মণি ৱা (ৱিকল্পেন) ষণ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যদি ধাতুৰ অৰ্থই কৰ্ত্তাপদ ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেতিয়া-হলে জ্বৰ ভিন্ন হিংসাৰ্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে ষণ্ঠী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—ভগৱদ্বিমখুস্য জন্মপীড়া পীড়যতি।

৯৭। ষষ্ঠী তৃতীয়ে ভৱতস্তুল্যাৰ্থক পদৈ ৰ্যুতাৎ।

ব্যাখ্যা—তুল্যাৰ্থক পদৈৰ্যুতাৎ (সমানাৰ্থকপদৈ ৰ্যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎপৰে) ষণ্ঠী তৃতীয়ে ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—সমানাৰ্থক পদৰ যোগত শব্দৰ পিছত ষণ্ঠী আৰু তৃতীয়া বিভক্তি হব। উদাহৰণ—কমলস্য সমানম্।

৯৮। তৃতীয়াৰ্থং পৰিত্যাজ্যো ধৰ্ম্ম্যৰ্থক তুলোপমে ।

ব্যাখ্যা—ধৰ্ম্ম্যৰ্থক তুলোপমে (ধৰ্ম্মীবাচক তুলোপমে) যে শব্দো তৃতীয়াৰ্থং (তৃতীয়া ৱিভক্তি বিধনাৰ্থং) শিষ্টৈঃ পৰিত্যাজ্যো ।

সৰলাৰ্থ—তৃতীয়া বিভক্তি বিধানৰ বাবে সাদৃশ্য ধৰ্ম্মী বাচক তুলা আৰু উপমা শব্দৰ যোগত তৃতীয়া নহব। উদাহৰণ—তন্মুখস্য তুলা ।

৯৯। সপ্তম্যধিকৰণে স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণে (অধিকৰণ কাৰকাশ্ৰয়ে লিঙ্গে) সপ্তমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অধিকৰণ কাৰক বুজোৱা পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—ৱিহৰতি বৃন্দাৱনে হৰিঃ ।

১০০। ইন্ যুক্তস্য ক্তস্য কৰ্ম্মণ্যেষা ।

ব্যাখ্যা—ইন্‌যুক্তস্য (ইন্ প্ৰত্যয়যুক্তস্য) ক্তস্য (ক্তপ্ৰত্যয়ান্তস্য কৰ্ম্মণি ৱা (ৱিকল্পেন) সপ্তমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—স্মৃতৌ জ্ঞাতী ।

১০১। ক্ৰিয়য়া কৰ্ম্ম সম্বন্ধে নিমিত্তাৎ সপ্তমী মতা ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়য়া কৰ্ম্ম সম্বন্ধে সতি নিমিত্তাৎ (উদ্দিশ্যাৎ) পৰা সপ্তমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়াৰ নিমিত্তভাগী হোৱা বুজালে কৰ্ম্মবাচক পদত সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—চৰ্ম্মণিদ্বিপিনংহন্তি ।

১০২। ভাৱে কালে চ সা মুখ্য ক্ৰিয়ায়া শ্চেদকাৰকম্ ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) ভাৱকালশ্চ মুখ্যক্ৰিয়ায়া কাৰকং ভৱতি তৰ্হিভাৱে কালে চ সা সপ্তমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—যদি ভাৱ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াৰ্থ আৰু কালবাচক শব্দ মুখ্য ক্ৰিয়াৰ কৰ্ম্মকাৰক হয় তেনেহলে ভাৱ আৰু কালবাচক শব্দৰ যোগত সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—ধনেদীয়মানেদ্বিজ আয়াতঃ ।

—৯৯

১০৩। অৰ্চ্চায়াং সাধু নিপুণাভ্যাং যুক্তাৎ সপ্তমী মতা ।

ব্যাখ্যা—অৰ্চ্চায়াং (পূজায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) সাধুনিপুণাভ্যাং যুক্তাৎ (যুজমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) সপ্তমী ৱিভক্তি শিষ্টৈঃ মতা।

সৰলাৰ্থ—পূজাকৰা অৰ্থ বুজালে সাধু আৰু নিপুণ শব্দৰ যোগত সপ্তমী বিভক্তি হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ--মাতৰি সাধুঃ।

১০৪। প্ৰসিতোৎসুক যোগে তু তৃতীয়া চ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰসিতোৎসুকযোগেতু লিঙ্গাৎ পৰা তৃতীয়া ৱিভক্তিঃ সপ্তমী চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰসিত আৰু উৎসুক শব্দৰ যোগত তৃতীয়া আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কচৈঃ উৎসুকঃ।

১০৫। নক্ষত্ৰৱাচি শব্দাল্লুপ্তাণঃ সপ্তমী তৃতীয়ে স্তঃ ।

ব্যাখ্যা—লুপ্তাণৱঃ (অণ প্ৰত্যয় লোপাৎ) নক্ষত্ৰ ৱাচিশব্দাৎ পৰে সপ্তমী তৃতীয়ে স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ—অণ প্ৰত্যয় লোপ হলে নক্ষত্ৰবাচক শব্দৰ যোগত সপ্তমী আৰু তৃতীয়া বিভক্তি হব। উদাৰণ---পুষ্যেন অশ্লীয়াৎ।

১০৬। আয়ুক্ত কুশল যুক্তাদা সেৱায়াংহি ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ ।

ব্যাখ্যা—আসেৱায়াং (স্বাৰসিক যত্নৱত্তায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) আয়ুক্ত কুশল যুক্তাৎ পৰে ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ---আসেৱা অৰ্থ বুজালে আয়ুক্ত আৰু কুশল শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ--সোম পানস্য আয়ুক্তঃ।

১০৭। নিৰ্দ্ধাৰণে চ তে স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা---নিৰ্দ্ধাৰণে (জাতি-ক্ৰিয়া-গুণৈঃ-সমুদায়াৎ-একদেশ পৃথক্ কৰণে হৰ্থে গম্যমানে সতি) অপ্ৰধানাৎ লিঙ্গাৎ পৰে ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ স্যাতাম্)।

সৰলাৰ্থ—নিৰ্দ্ধাৰণ অৰ্থাৎ জাতি ক্ৰিয়া আৰু গুণৰ দ্বাৰা বহুতৰ মাজৰ পৰা এটাক নিৰূপণ কৰা অৰ্থ বুজালে অপ্ৰধান হোৱা লিঙ্গৰ পিছত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হব।

উদাহৰণ—গোষুকৃষ্ণা পয়স্বিনী।

১০৮। স্বামীশ্বৰদায়াদ প্ৰতিভূ সাক্ষ্যধিপতি প্ৰসূতৈ শ্চ যোগে ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ ৱা ।

ব্যাখ্যা---স্বামীশ্বৰদায়াদ প্ৰতিভূ সাক্ষ্যধিপতি প্ৰসূতৈঃ শব্দৈঃ যোগে সতি লিঙ্গাৎ পৰা ষষ্ঠী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) সপ্তমী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---স্বামী-ঈশ্বৰ-দায়-প্ৰতিভূ (প্ৰতিনিধি)-সাক্ষী-অধিপতি আৰু প্ৰসূত শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু বিকল্পে সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ---জগতাং স্বামী।

১০৯। ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ স্তোঽ নাদৰণীয়াদনাদৰে গম্যে ।

ব্যাখ্যা---অনাদৰেগম্যে (অনাদৰ অৰ্থে গম্যমানে সতি) অনাদৰণীয়াৎ লিঙ্গাৎ পৰে ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ---অনাদৰ কৰা অৰ্থ বুজালে অনাদৰবাচক শব্দত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ---জহাৰকৃষ্ণঃদ্বিষতাম্।

১১০। অথ ৱিশেষণ ৱিভক্তিঃ ।

ব্যাখ্যা---অথ (কাৰক ৱিভক্তি কথনান্তৰতঃ) ৱিশেষণ ৱিভক্তিঃ (উচ্যতে)।

সৰলাৰ্থ---কাৰক বিভক্তি কোৱাৰ পিছত গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰা বিশেষণ বিভক্তি কোৱা হ'ব।

১১১। ৱিশেষণে সমানাৰ্থে ৱিশেষ্যস্য ৱিভক্তয়ঃ ।

ব্যাখ্যা---সমানাৰ্থে (তুল্যাৰ্থে ৱিশেষণে) ৱিশেষ্যস্য ৱিভক্তয়ঃ ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ---সমানাৰ্থ অৰ্থ বুজালে বিশেষ্য পদৰ যি বিভক্তি হব বিশেষণ পদৰো একে বিভক্তি হব।

১১২। জহল্লিঙ্গেতু তল্লিঙ্গং সংখ্যাপ্যুৎসৰ্গতস্তথা।

ব্যাখ্যা---জহল্লিঙ্গেতু (ত্যক্তলিঙ্গেতু) তল্লিঙ্গং ৱিশেষ্যলিঙ্গংস্যাৎ, সংখ্যাপি (একত্বাদি সংখ্যাপি) উৎসৰ্গতঃ (প্ৰায়েন) তথা বিশেষ্য লিঙ্গং সংখ্যাপি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---জহলিঙ্গ বুজালে বিশেষ্য পদৰ লিঙ্গ সংখ্যাই বিশেষণ পদৰ লিঙ্গ আৰু সংখ্যা হব। উদাহৰণ---নীলমুৎপলং জিঘ্ৰ।

১১৩। ৱহুব্ৰীহৌ ৱাচ্য লিঙ্গা অব্যয়া অপ্যনব্যয়াঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি) অব্যয়াঃ অপ্যনব্যয়াঃ (অব্যয়া অপি অনব্যয়াঃ সন্তো) ৱাচ্যলিঙ্গাঃস্যুঃ (ভবেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাহ হলে অব্যয় শব্দবোৰো অনব্যয় শব্দ হৈ বাচ্যৰ লিঙ্গই লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—পীতবাসঃ হৰিঃ।

১১৪। অৱ্যক্তগুণ সন্দোহে একতা ক্লীৱলিঙ্গতে।

ব্যাখ্যা—অব্যক্ত গুণ সন্দোহে (অব্যক্ত লিঙ্গ ভেদে সতি) একতাক্লীৱ লিঙ্গতে (এক ৱচনং ক্লীৱলিঙ্গঞ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লিঙ্গভেদ বুজিব নোৱাৰা শব্দৰ পিছত একবচন আৰু ক্লীৱ লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—গৰ্ভে কিংজাতম্।

১১৫। নপুংসকত্বংৱিজ্ঞেয়মব্যয়স্য ৱিশেষণে।

ব্যাখ্যা—অব্যয়স্য (অব্যয়লিঙ্গস্য ৱিশেষণে নপুংসকত্বং ৱিজ্ঞেয়ম্ (জ্ঞাতব্যম্)

সৰলাৰ্থ—অব্যয় বিশেষণ বাচক শব্দৰ ক্লীৱ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—ঈষদ্দত্তম্।

১১৬। অমৃনপুংসক লিঙ্গত্বেস্যাতাংক্ৰিয়াৱিশেষণে।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়া ৱিশেষণে সতি অস্ নপুংসকত্বে স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিবিশেষণ বাচক পদত দ্বিতীয়াৰ অম্ বিভক্তি আৰু ক্লীৱ লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—মৃদু যাতি।

১১৭। প্ৰকৃতি ৱিকৃত্যোৰুক্তৌ প্ৰকৃতেৰনুসাৰতঃ কৃদাখ্যাতে। ৱিকৃতি ৱিৱক্ষাধীনা বিকৃতৌ সংখ্যাৱগন্তব্যা।

ব্যাখ্যা—প্ৰকৃতি ৱিকৃত্যোৰুক্তৌ (উদিৰণে সতি) প্ৰকৃতেঃ (পূৰ্ব্বাৱস্থায়াঃ) অনুসাৰতঃ (অনুসাৰেণ) কৃদাখ্যাতে স্তঃ (ভৱতঃ), ৱিকৃতৌ (যা সংখ্যা সা সংখ্যা) ৱিকৃতি ৱিৱক্ষাধীনা (ৱিকৃতি ৱিৱক্ষাণু-সাৰেণ) ভৱদ্ভিঃ অৱগন্তব্যা (বোদ্ধব্যা)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰকৃতিবাচক শব্দ আৰু বিকৃতিবাচক শব্দৰ প্ৰয়োগত ক্ৰিয়াপদৰ বিভক্তি প্ৰকৃতিবাচক পদৰ সংখ্যানুসৰি হব। বিকৃতি-বাচক পদৰ যি সংখ্যা হয়, বক্তাৰ ইচ্ছা অনুসৰি বিকৃতি বাচক পদৰ সংখ্যাই ক্ৰিয়া পদৰ সংখ্যা হ'ব।

উদাহৰণ—গুৱাকশ্চত্বাৰিখণ্ডানি ভৱতি।

১১৭। যেনৈৱলব্ধে সম্বন্ধেৱাক্যাকাঙ্খা নিৱৰ্ত্ততে। তদপেক্ষ্য প্ৰযোক্তব্যাঃ সৰ্ব্বাএৱৱিভক্তয়ঃ ॥

ব্যাখ্যা---যেনৈৱ সম্বন্ধেলব্ধে (লাভে সতি) ৱাক্যাকাঙ্ক্ষা নিৱৰ্ত্ততে (পূর্তি র্ভৱতি) তদনেক্ষ্য (তদপেক্ষানু সাৰেণ) সৰ্ব্বাঃ (সকলাঃ) এৱ ৱিভক্তয়ঃ ভৱন্তিঃ প্ৰযোক্তব্যাঃ।

সৰলাৰ্থ---বাক্যৰ আকাঙ্ক্ষা আৰু সম্বন্ধ অনুসৰি বিভক্তিবোৰৰ আপোনালোকে ব্যৱহাৰ কৰিব। উদাহৰণ---ভূতলে ঘটঃ।

ইতি কাৰক প্ৰকৰণম্ ॥

সমাস

যস্য ব্যাস সামাসাত্মা শব্দাৰ্থময় নিৰ্ম্মিতিঃ।
ৱিদ্বদ্ ব্যামোহজননী শব্দ ব্ৰহ্মনতোঽস্মিতৎ ॥

ব্যাখ্যা—যস্য (শব্দ ব্ৰহ্মণঃ) শব্দাৰ্থ ময়নিৰ্ম্মিতিঃ (শব্দৰূপ-অৰ্থৰূপ-নিৰ্ম্মাণঃ) ব্যাসসমাসাত্মা (সমস্ত ব্যস্তৰূপ) ৱিদ্বদ্ ব্যামোহজননী ৱিদুষাং ভ্ৰমজনিকা) তৎ (শব্দ ব্ৰহ্ম) নতঃ (নমন বিশিষ্টঃ) অস্মি।

সৰলাৰ্থ—যি শব্দ ব্ৰহ্মৰ শব্দৰূপ আৰু অৰ্থৰূপ নিৰ্ম্মাণে, অতিশয় বিস্তাৰ আৰু অতিশয় সংক্ষেপে ৰূপ ৰচনাই পণ্ডিতসকলৰো ভ্ৰম জন্মায় সেই শব্দৰূপ পৰম ব্ৰহ্মক মই নমস্কাৰ কৰোঁ।

১। ৱাক্যং সমাসোঽতিঙন্তংৱাস্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অতিঙন্তং (তিঙন্ত পদৰহিতং) ৱাক্যং (পদকাম্বকং) ৱা (ৱিকল্পেন) সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তিঙন্তভিন্ন পদসমূহৰ বিকল্পে সমাস হব।

২। ৱাক্যং তদুচ্যতে।

৩। আকঙ্ক্ষা যোগ্যতা সত্তি যুক্তং পদ কদম্বকম্।

ব্যাখ্যা—আকাঙ্ক্ষা যোগ্যতাসত্তি যুক্তং পদকদম্বকম্ (পদসমূহং) ৱাক্যং তৎ শিষ্টৈৰুচ্যতে।

সৰলাৰ্থ—আকাঙ্ক্ষা যোগ্যতা আৰু আসত্তি যুক্ত পদসমূহক বাক্য বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—কৃষ্ণশ্চৰতিমৃগঃ।
আকাঙ্ক্ষা—অজনিত তাৎপৰ্য্য বিষয়ান্বয় বোধকত্বম্ আকাঙ্ক্ষা।
যোগ্যতা—অবাধিতাৰ্থকত্বং যোগ্যতা।
আসক্তিঃ—অব্যৱধানেন পদাৰ্থোপস্থাকত্বম্ আসত্তিঃ।

৪। সমাস শ্চানেকপদস্যৈক লিঙ্গত্বমুচ্যতে।

ব্যাখ্যা—অনেক পদস্য (দ্বিত্ৰ্যাদি পদস্য) সমাসঃ স্যাৎ, একলিঙ্গত্বমুচ্যতে কথ্যতে।

সৰলাৰ্থ—এটাতকৈ অধিক পদ লগ হৈ সমাস হব আৰু সমাস হলে পদবোৰৰ একে লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—ঔজসাকৃতম্।

৫। ন ৱিধেয়ৈঃ।

ব্যাখ্যা—ৱিধেয়ৈঃ (ৱিশেষণ ৱিধেয়ৈঃসহ) উদ্দেশ্যস্য সমাসঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিধেয় বিশেষণবাচক পদৰে সৈতে উদ্দেশ্য বাচক পদৰ সমাস নহব। উদাহৰণ—গ্ৰহণে গৌৰ্দ্দেয়া।

৬। ন চ স্বান্য সাপেক্ষক ৱিশেষণৈঃ।

ব্যাখ্যা—স্বান্য সাপেক্ষক ৱিশেষণৈঃ (পদৈঃসহ) ন সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিশেষ্য পদভিন্ন অন্য সাপেক্ষক বিশেষণ বাচক পদৰ সমান নহয়। উদাহৰণ—ঋদ্ধস্য ৰাজ্ঞো মাতঙ্গাঃ।

৭। সমাসো নিত্য সাপেক্ষৈঃ।

ব্যাখ্যা—নিত্য সাপেক্ষৈঃ (কাৰক ক্ৰিয়া গুণাঃ সম্বন্ধিপদৈঃসহ) ৱিশেষ্যস্য সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কাৰক-ক্ৰিয়া আৰু গুণবাচক পদৰ সম্বন্ধিবিশেষ্য পদৰ সমাস হব। উদাহৰণ—গুৰু কুলম্।

৮। কৰ্ম্মধাৰয় আদ্যঃ স্যাদ্দ্বিগুস্তৎ পুৰুষোঽপৰঃ।
ৱহুব্ৰীহিৰথ দ্বন্দ্বোঽব্যয়ীভাৱঃ ষীড়ৰিতাঃ ॥

ব্যাখ্যা—আদ্যঃ (প্ৰথমঃ) কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ, অপৰঃ (অন্যঃ) দ্বিগুস্তৎ পুৰুষঃস্যাতাম্ অথ (অনন্তৰং) ৱহুব্ৰীহি-দ্বন্দ্ব-অব্যয়ীভাৱ—ইতি ষড় সমাসাঃ শিষ্টৈঃ ঈৰিতাঃ (কথিতাঃ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথমতে কৰ্ম্মধাৰয় তাৰপিছত দ্বিগু, পিছত ক্ৰমে তৎপুৰুষ-বহুব্ৰীহি-দ্বন্দ্ব আৰু অব্যয়ীভাৱ উক্ত ছয় প্ৰকাৰৰ সমাস হব বুলি শিষ্টসকলে কয়।

সমাস সম্বন্ধে পণ্ডিতসকলে প্ৰাচীন পদ্য এফাকি গায়। যেনে—

দ্বন্দ্বো দ্বিগুৰপি চাহং মদ্গেহে নিত্যমব্যয়ীভাৱঃ।
তৎপুৰুষ কৰ্ম্মধাৰয় যেনাহংস্যাং বহুব্ৰীহিঃ ॥

অৰ্থাৎ—বক্তা স্ত্ৰী আৰু পুৰুষ লগ হৈ দ্বন্দ্ব, দুটা গৰু আছে গতিকে দ্বিগুঃ, বক্তাৰ ঘৰত সদায় অব্যয়ীভাৱ অৰ্থাৎ মিতব্যয়ী, তৎপুৰুষ অৰ্থাৎ সেইপুৰুষজনে, কৰ্ম্মধাৰয় অৰ্থাৎ এনে এটা কাম কৰা হ'ক, যাৰদ্বাৰা বক্তাই বহুব্ৰীহি হব পাৰে অৰ্থাৎ বহু ধান শষ্য পাব পাৰে।

৯। সমাসে সুব্বিভক্তের্ল্লুক্ ।

১০। তদ্ধিতাখ্যাতয়োৰপি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি সুপ্ ৱিভক্তেঃ লুক্‌স্যাৎ তদ্ধিতাখ্যাতয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ—অপি সুপ্‌ৱিভক্তের্ল্লুক চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে সুপ্ বিভক্তিৰ লোপ হব। তদ্ধিত আৰু তিঙন্ত পদৰো বিভক্তি লোপ হব। উদাহৰণ—ৰাজপুৰুষঃ।

১১। তৃতীয়ায়া অলুক্ স্যাদোজঃ সহোঽম্ভস্তমোঽঞ্জসঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি ওজঃ সহোঽম্ভস্তমোঽঞ্জসঃ পৰায়াঃ তৃতীয়ায়াঃ অলুক্ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ওজস্-সহ-অম্ভস্-তমস্ আৰু অঞ্জস্ শব্দৰে সৈতে তৃতীয়া বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—সহসা কৃতম্।

১২। অনুজান্ধে পুংস্ জনুষোঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অনুজান্ধে (অনুজ শব্দে পৰে পুমস্‌শব্দাৎ) জনুষঃ (অন্ধে শব্দে পৰে জনুষ্ শব্দাচ্চ) তৃতীয়ায়াঃ অলুক্ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হ'লে অনুজ শব্দ পিছত থাকিলে পুমস্ শব্দৰ তৃতীয়া বিভক্তিৰ আৰু অন্ধ শব্দ পিছত থাকিলে জনুষ শব্দৰ তৃতীয়া বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—পুংসানুজাত্মজা।

১৩। মনসো নাম্নি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি নাম্নি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) মনসঃ পৰায়াঃ তৃতীয়া ৱিভক্তেৰলুক স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু নাম বুজালে মনস্ শব্দৰে সৈতে তৃতীয়া বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—মনসা দেৱী।

১৪। আত্মনস্তু পূৰণ প্ৰত্যয়ান্তকে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি পূৰণ প্ৰত্যয়ান্তকে শব্দে পৰে চ সতি আত্মনস্তু পৰায়াঃ তৃতীয়ায়া ৰলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে পূৰণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত থকা আত্মন্ শব্দৰ সৈতে তৃতীয়া বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—আত্মনা পঞ্চমঃ ।

১৫। চতুৰ্থ্যলুগ্ ব্যাকৰণে সংজ্ঞাছেদৱগম্যতে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি চেৎ (যদি) ব্যাকৰণে সংজ্ঞা অৱগম্যতে তদা চতুৰ্থী ৱিভক্তে ৰলুক্ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু ব্যাকৰণত সংজ্ঞা বুজালে চতুৰ্থী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—পৰস্মৈপদম্ ।

১৬। স্তোকাদিভ্যঃ ক্তান্তেষু লোপনীয়া ন পঞ্চমী ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি ক্তান্তেষু (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত শব্দেষু পৰেষু সৎষু স্তোকাদিভ্যঃশব্দেভ্যঃ পৰাঃ পঞ্চমী ৱিভক্তিঃ—ভৱন্তিঃ-ন লোপনীয়া

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদ পিছত থাকিলে স্তোকাদি শব্দৰ পিছত থকা পঞ্চমী বিভক্তিৰ লোপ নকৰিব। উদাহৰণ—স্তোকান্মুক্তঃ ।

১৭। ষষ্ঠ্যা অলুগ্ যোনি ৱিদ্যা সম্বন্ধিনি ঋদন্ততঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, যোনি ৱিদ্যা সম্বন্ধিনি শব্দে পৰে চ সতি ঋদন্ততঃ (ঋদন্ত শব্দাৎ পৰায়াঃ ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু যোনি বিদ্যা সম্বন্ধ থকা ঋদন্ত শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—মাতুৰ্ম্মাতামহঃ ।

১৭। (ক) পিতৃ মাতৃভ্যাং স্বসৃ শব্দে ৱা ।

ব্যাখ্যা—সমাসেসতি স্বসৃ (শব্দেচ পৰে সতি) পিতৃমাতৃভ্যাং (শব্দাভ্যাং পৰে) ৱা ৱিকল্পেন ষষ্ঠী ৱিভিক্তিঃঅলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু স্বসৃ শব্দ পিছত থাকিলে পিতৃ আৰু মাতৃ শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ বিকেল্পে অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—পিতুঃ স্বসা ।

১৮। আক্ৰোশে ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি, আক্ৰোশে (নিন্দায়াংগম্যমানায়াং সত্যাং) ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে আৰু নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ---চৌৰস্যকুলম্ ।

১৯। পুত্ৰেৱা ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি, পুত্ৰে (পুত্ৰ শব্দে চ পৰে সতি) ৱা (ৱিকল্পেন) ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে আৰু পুত্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ---চৌৰপুত্ৰকঃ ।

২০। ৱাচো যুক্তি দ্দিশোদণ্ডঃ পশ্যতো হৰ ইত্যপি ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি, ৱাচ-যুক্তিঃ-দিশঃ-দণ্ডঃ-পশ্যতোহৰ ইত্যাদি (এষু পদেষু অপি) ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে বাচ যুক্তি-দিশ-দণ্ড-পশ্যাতোহৰ আদি শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ--পশ্যতঃ হৰা

২১। শুনঃ শেফঃ শুনঃ পুচ্ছো ৱাচস্পত্যাদি নামনি ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি নামনি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং শুণঃ শেফঃ শুনঃ পুচ্ছঃ ৱাচস্পত্যাদি পৰাঃ ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে আৰু নাম বুজালে শুনঃ শেফঃ, শুনঃ পুচ্ছঃ আৰু বাচস্পতি আদি শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ ষষ্ঠী অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ---শৌনশেফিঃ ।

২২। যঃ কস্যচিন্ন প্ৰিয়সঃস্যাৎ স দেৱানাংপ্ৰিয়ো মতঃ ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি যঃ কস্যচিৎ-ন প্ৰিয়ঃ স্যাৎ দেৱানাং স প্ৰিয়ঃ মতঃ এতে অপি ষষ্ঠা-অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে ("যি বস্তু কাৰোবাৰ অপ্ৰিয় হয়---সেই বস্তু দেৱতাৰ প্ৰিয় হয়") এনে অৰ্থ যুক্ত পদৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ---দেৱানাং প্ৰিয় ঃ ।

২৩। সপ্তম্যলুগ্বা কৃদন্তেষ্বদন্ত ব্যঞ্জনান্ততঃ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, কৃদন্তেষু শব্দেষু পৰেষু সৎষু অদন্ত ব্যঞ্জনান্তাৎ পৰায়াঃ-বা (বিকল্পেন) সপ্তম্যলুক্‌স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু কৃদন্ত পদ পিছত থাকিলে, অদন্ত আৰু ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—কৰ্ণেজপঃ।

২৪। অমূৰ্দ্ধাৰ্থাদকামেঽঙ্গাৎ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, অমূৰ্দ্ধাৰ্থাৎ (মূৰ্দ্ধবাচকভিন্নাৎ) অকামে (কাম ভিন্ন শব্দে পৰে চ সতি) অঙ্গাৎ পৰঃ সপ্তম্যা লুক্‌স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে মূৰ্দ্ধ বাচক (মূৰ) আৰু কামবাচক ভিন্ন অঙ্গবাচক পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—কণ্ঠেকালঃ।

২৫। ক্ষেপেক্তান্তেষু।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, ক্ষেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং চ সত্যাং) ক্তান্তেষু (ক্ত প্ৰত্যায়ান্ত শব্দেষু পৰেষু) সপ্তম্যলুক্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে, নিন্দা অৰ্থ বুজালে, ক্ত প্ৰত্যয়ান্তপদ পিছত থাকিলে অঙ্গবাচক পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—উদৰেবিশীৰ্ণম্।

২৬। নাম্নি চ।

ব্যাখা—সমাসে সতি, নাম্নি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং সপ্তম্যলুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে নাম বুজোৱা পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—যুধিষ্ঠিৰঃ।

২৭। এৱাৰ্থ ব্যঞ্জিত ক্ষেপাঃ স্যুঃ পাত্ৰে সমিতাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—এৱ (অৱধাৰণ অৰ্থে) ব্যঞ্জিত ক্ষেপাঃ (নিন্দাপ্ৰকাশায়াঃ) পাত্ৰে (উপকাৰাদি সমৰ্থে হৰ্থে চ) সমিতাদয়ঃ শব্দাঃ সপ্তম্যলুক্ সমাসঃ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---উপমাৰ্থক এৱ শব্দৰ যোগত নিন্দা অৰ্থ প্ৰকাশক শব্দ পিছত থাকিলে পাত্ৰ সমিতি (সভা) আদি শব্দৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ---গেহেনৰ্দ্দী।

২৮। ইৱেনালুক্ সমাসঃ স্যান্নিত্যং প্ৰাক্ প্ৰকৃতি স্বৰঃ।

ব্যাখ্যা---ইৱেন ইৱ শব্দেন) নিত্যং-অলুক্ সমাসঃ স্যাৎ, প্ৰাক্ প্ৰকৃতি স্বৰঃ (পূৰ্ব্বং প্ৰকৃতি স্বৰঃ) প্ৰধানং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইৱ শব্দৰ লগত নিত্যন্তে অলুক্ সমাস হব আৰু তেতিয়া সমাসৰ পূৰ্ব্বপদ প্ৰধান হব। উদাহৰণ---হৰিৰিৱ।

২৯। লুক্ শাক পাৰ্থিৱাদীনাং মধ্যস্যান্তস্য চ ক্বচিৎ।

ব্যাখ্যা---সমাসে সতি, শাকপাৰ্থিৱাদীনাং শব্দানাং মধ্যস্য (মধ্য পদস্য লুক্ স্যাৎ) ক্বচিৎ (কুত্ৰচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অন্তস্য (অন্ত পদস্য) লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে শাকপাৰ্থিৱাদি পদৰ মধ্য পদৰ লোপ হব আৰু কেতিয়াবা অন্ত পদৰ লোপ হব। উদাহৰণ---অপুত্ৰঃ।

৩০। স্বাৰ্থে তুল্যাধিকৰণ সমাসঃ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ।

ব্যাখ্যা---স্বাৰ্থে (সমস্যমান পদাৰ্থাদনতিৰিক্তেঽৰ্থে গম্যমানে সতি) তুল্যাধিকৰণ সমাসঃ (সমানাৰ্থকয়োঃ সমানাৰ্থকানাঞ্চ সমাসঃ) কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বাৰ্থ (স্বপদ) অৰ্থাত সমান বিভক্তি যুক্ত পদৰ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব।

৩১। ৱিশেষণং ৱিশেষ্যেণ।

ব্যাখ্যা---ৱিশেষ্যেণ (ৱিশেষ্যপদেনসহ) ৱিশেষণং (ৱিশেষণ পদং) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে সঃ---ৱিশেষণ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---বিশেষ্য পদৰ লগত বিশেষণ পদৰ সমাস হলে তাক বিশেষণ পূৰ্ব্ব পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস বুলি কোৱা হব। উদাহৰণ---নীলোৎপলম্।

৩২। অভিধানাৎ কচিন্নিত্যম্।

ব্যাখ্যা---অভিধানাৎ (শিষ্টাচাৰাৎ) ক্বচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) নিত্যং ৱিশেষ্যেণ সহ ৱিশেষণং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—শিষ্টাচাৰ প্ৰয়োগ থকা হেতুকে কেতিয়াবা বিশেষ্য পদৰ লগত বিশেষণ পদৰ নিত্য সমাস হব। উদাহৰণ—কৃষ্ণসৰ্পঃ।

৩৩। কুত্ৰচিন্ন সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) ৰিশেষ্যেণ সহৰিশেষণং ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত বিশেষ্য পদৰ লগত বিশেষণ পদৰ সমাস নহব। উদাহৰণ—ৰামোজামদগ্ন্যঃ।

৩৪। ৰৰ্ণো ৰৰ্ণৈঃ।

ব্যাখ্যা—ৰৰ্ণঃ (নীলাদিৰৰ্ণঃ) ৰৰ্ণৈঃ (লোহিতাদিৰৰ্ণৰাচক পদৈঃ সহ) ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—নীলাদি বৰ্ণ বাচক পদৰ লগত লোহিতাদি বৰ্ণবাচক পদৰ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস কৰিব। উদাহৰণ—নীললোহিতঃ।

৩৫। ক্তান্তাস্তু ক্তান্তৈৰেৰমাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—ক্তান্তৈঃ (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৈঃ সহ) ক্তান্তাঃ (ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাঃ) তু (কিন্তু) ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰে সৈতে ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ আপোনালোকে কৰ্ম্মধাৰয় সমাস কৰিব। উদাহৰণ—কৃতাকৃতম্।

৩৬। কোষ্ণং কৰোষ্ণং কদুষ্ণমুষ্ণে কোঃ কৰকাকতঃ

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, উষ্ণে (উষ্ণ শব্দে পৰে চ সতি) কোঃ (কু শব্দস্য স্থানে) অনুক্ৰমাৎ কৰ-কা-কদাদেশাঃ সন্তঃ কোষ্ণং-কৰোষ্ণং-কদুষ্ণং-এতানি পদানি সিদ্ধান্তি।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মধাৰয় সমাসত উষ্ণ শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে কৰ-কা-কৎ-আদেশ হৈ যথাক্ৰমে আপোনালোকে কোষ্ণ-কৰোষ্ণ আৰু কদুষ্ণ পদ সিদ্ধ কৰিব।

৩৭। প্ৰাকালৈক জৰৎ সৰ্ব্ব পুৰাণ নৱ কেৱলাঃ তুল্যাধিৰণৈৰেৱ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাক্কালৈক জৰৎ সৰ্ব্ব পুৰাণ নৱ কেৱলাঃ শব্দাঃ তুল্যাধিকৰণৈৰেৱ (সমানাধিকৰণৈৰেৱ) ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—সমান বিভক্তিযুক্ত প্ৰাক্‌কালীন হোৱা অৰ্থ বুজোৱা অৰৎ-সৰ্ব্ব-পুৰাণ-নৱ-কেৱল আদি শব্দবোৰৰ লগত আপোনালোকে কৰ্ম্মধাৰয় স্যমস কৰিব। উদাহৰণ—স্নাতানুলিপ্তঃ।

৩৮। পূৰ্ব্বস্থা এৱ চাপৰে।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বস্থা এৱ (প্ৰাক্‌কালীনাদয়ঃ শব্দাঃ) ব্যধিকৰণৈৰপি ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে ইতি অপৰে আহুঃ (ৱদন্তি চ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাক্‌কালীন আদি শব্দবোৰ সমানবিভক্তি যুক্ত নহলেও কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব বুলি আন কিছুমান পণ্ডিতে কয়। উদাহৰণ—চ্ছিন্ন প্ৰৰোহঃ।

৩৯। বৃন্দাৰক প্ৰভৃতিভিৰ্ব্বিশেষ্যস্তু ৱিশেষণৈঃ।

ব্যাখ্যা—বৃন্দাৰক প্ৰভৃতিভিৰ্ব্বিশেষণৈঃসহ ৱিশেষ্যং পদং তু যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে অয়ং ৱিশেষণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৃন্দাৰক প্ৰভৃতি শব্দবোৰ বিশেষণ পদৰ লগত যেতিয়া সমাস হব তেতিয়া তাক বিশেষণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস বুলি কোৱা হব। উদাহৰণ—গোমতল্লিকা।

৪০। কুৎসিতং কুৎসনৈঃ।

ব্যাখ্যা—কুৎসনৈঃ (নিন্দাৰ্থক ৱিশেষণ পদৈঃ সহ) কুৎসিতং (নিন্দাৰ্থক ৱিশেষ্যপদং) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে অয়ং ৱিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ ৱেদিতব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দাৰ্থক বুজোৱা বিশেষণ পদৰ লগত নিন্দাৰ্থক বিশেষ্য পদৰ বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ—ছান্দসৱঠৰঃ।

৪১। চ্ব্যৰ্থে শ্ৰেণ্যাদয়ঃ কৃতাদিভিঃ।

ব্যাখ্যা—চ্ব্যৰ্থে (অভূত তদ্ভাৱেহৰ্থে গম্যমানে সতি) কৃতাদিভিঃ (ৱিশেষণৈঃসহ) শ্ৰেণ্যাদয়ঃ (ৱিশেষ্যাঃ যত্ৰ ৱ্যাক্যে সমস্যন্তে অয়ং ৱিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভূত তদ্ভাৱ অৰ্থাৎ "আগতে নোহোৱা ৱস্তু পিছত হোৱা" এনে অৰ্থ বুজালে কৃতাদি বিশেষণ পদৰ লগত শ্ৰেণ্যাদি বিশেষ্য পদৰ বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ—শ্ৰেণীকৃতাঃ।

৪২। যুৱা খলত্যাদিভিস্তু।

ব্যাখ্যা—খলত্যাদিভিস্তু ৱিশেষণৈঃ সহ যুৱা ৱিশেষ্যঃ যত্ৰ বাক্যে সমস্যতে—অয়ং ৱিশেষণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—খলতি আদি বিশেষণ পদৰ লগত যুৱাবাচক বিশেষ্য পদৰ বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ—যুৱখলতিঃ।

৪৩। পোটা দ্যৈৰ্জ্জাতি ৱাচিনঃ।

ব্যাখ্যা—পোটাদ্যৈঃ (ৱিশেষণ পদৈঃ সহ) জাতি ৱাচিনঃ (জাতিৱাচক ৱিশেষ্য পদং) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে অয়ং কৰ্ম্মধাৰয়ঃ ৱেদিতব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—পোটাদি বিশেষণ বাচক পদৰ লগত জাতিবাচক বিশেষ্য পদৰ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ গোপোটা।

৪৪। উপমানানি সাধৰ্ম্ম্যৈঃ।

ব্যাখ্যা—সাধৰ্ম্মৈঃ (সমান ধৰ্ম্মৈঃ) ৱিশেষণৈঃ সহ উপমানানি (প্ৰসিদ্ধ ধৰ্ম্মাশ্ৰয়ানি ৱিশেষ্যানি) যত্ৰ বাক্যে সমস্যন্তে অয়ং উপমান পূৰ্ব্বপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ ৱেদিতব্যঃ।

সৰলাৰ্থ সমান ধৰ্ম্মবিশিষ্ট বিশেষণ পদৰ লগত প্ৰসিদ্ধ ধৰ্ম্মাশ্ৰয় যুক্ত বিশেষ্য পদৰ উপমান পূৰ্ব্বপদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ—হংসগদ্‌গদা।

৪৫। উপমেয়ঞ্চোপমানৈঃ সাধৰ্ম্ম্যস্যানুদীৰণে।

ব্যাখ্যা—সাধৰ্ম্মস্য (সমান ধৰ্ম্মস্য) অনুদীৰণে (অকথনে উপমানৈঃ পদৈঃসহ উপমেয়ং (ৱিশেষ্য পদং) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে তৎ উপমানোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমান ধৰ্ম্ম বাচক পদ নহলে উপমা বাচক পদৰ লগত উপমেয় বিশেষ্য পদৰ উপমানোত্তৰ পদ কৰ্ম্ম ধাৰয় সমাস হয়। উদাহৰণ—পুৰুষ সিংহঃ।

৪৬। এৱ সম্বন্ধং বিশেষ্যং ব্যৱচ্ছেদ্যৈঃ সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—ব্যৱচ্ছেদ্যৈঃ (বিশেষণ পদৈঃ সহ) এৱ সম্বন্ধং (ৱিশেষ্য পদং) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে-তৎ-অৱধাৰণ পূৰ্ব্ব পদ কৰ্ম্ম-ধাৰয়ঃ ভৱতি বেদিতব্যঃ।

সৰলাৰ্থ---ব্যৱচ্ছেদাৰ্থক বিশেষণ বাচক পদৰ লগত এৱ শব্দযুক্ত বিশেষ্য পদৰ লগত অৱধাৰণ পূৰ্ব্বপদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ---পাৰ্থ ধনুৰ্দ্ধৰঃ।

৪৭। ব্যৱচ্ছেদাধিকৰণ মেৱাৰ্থ যুগ্ বিশেষণৈঃ।

ব্যাখ্যা এৱাৰ্থ যুগ্ বিশেষণৈঃ সহ ব্যৱচ্ছেদাধিকৰণবিশেষ্যং যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে তৎ অৱধাৰণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---এৱ শব্দ যুক্ত বিশেষণ পদৰ লগত ব্যৱচ্ছেদাৰ্থক বিশেষ্য পদৰ লগত অবধাৰণোত্তৰ পদ কৰ্ম্ম ধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ---শঙ্খপাণ্ডৰএৱ।

৪৮। সঙ্খ্যাৰ্থকা নামনিচ।

ব্যাখ্যা---নামনি সজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং সঙ্খ্যাৰ্থকাঃ শব্দাঃ যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে তৎ-অৱধাৰণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ ভৱন্তিঃ ৱেদিতব্যঃ।

সৰলাৰ্থ---নাম বুজোৱা শব্দৰ লগত সংখ্যাবাচক শব্দৰ অৱধাৰণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব বুলি আপোনালোকে জানিব। উদাহৰণ---সপ্তৰ্ষয়ঃ

৪৯। সঙ্খ্যা পূৰ্ব্বঃ স দ্বিগুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---সঙ্খ্যা পূৰ্ব্বঃ সন্ সঃ (কৰ্ম্মধাৰয়ঃ) দ্বিগুঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সংখ্যাবাচক পদ আগত ব্যৱহাৰ কৰিলে কৰ্ম্মধাৰয় সমাসৰ দ্বিগু সমাস হব। উদাহৰণ---পঞ্চ কপালাঃ।

৫০। ক্লীবলিঙ্গঃ সমাহাৰঃ স চ সংহতি মুখ্যকঃ।

ব্যাখ্যা---সংহতিমুখ্যকঃ (সমূহ প্ৰধানঃ চেৎ) স সমাহাৰ দ্বিগুঃক্লীব লিঙ্গং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সংহতি মুখ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে সমাহাৰ দ্বিগু সমাস ক্লীব লিঙ্গ হব। উদাহৰণ---চতুৰ্দ্দধি।

৫১। অপাত্ৰাদি ৰদন্তঃ স নদাদ্যন্তৰ্গতঃ স্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা---সঃ (সমহাৰ দ্বিগুঃ) অপাত্ৰাদিঃ (পাত্ৰাদি ভিন্নঃ) অদন্তঃ-চেৎ নদাদ্যন্তৰ্গতঃ সন্ স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰিলিঙ্গে ৱৰ্ত্তে)।

সৰলাৰ্থ—সেই সমাহাৰ দ্বিগু সমাস পাত্ৰ শব্দভিন্ন অদন্ত হৈ নদাদি অন্তৰ্গত স্ত্ৰীলিঙ্গ হব। উদাহৰণ—ত্ৰিনেত্ৰী।

৫২। আপ্ৰত্যয়ান্ত নান্তোঽয়ং স্ত্ৰিয়াংক্লীবে চ নশ্চলুক্।

ব্যাখ্যা—অয়ং সমাহাৰ দ্বিগুঃ আপ্ৰত্যয়ান্তঃ নান্তঃ (আপ্ৰত্যয় অন্ত নকাৰান্তঃ চেৎ) স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰিলিগে) ক্লীবে (ক্লীব লিঙ্গে চ ৱৰ্ত্তেতে. নশ্চ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এই সমাহাৰ দ্বিগু সমাস আপ্ৰত্যয়ান্ত হৈ শেষত থকা নকাৰৰ লোপ হব আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীব লিঙ্গান্ত হব। উদাহৰণ—ত্ৰিখত্বম্।

৫৩। অহ্নাহান্তাঃ স্মৃতঃ পুংসি ৰাত্ৰান্তাঃ প্ৰাগসংখ্যকাঃ।

ব্যাখ্যা—অহ্নাহান্তাঃ (শব্দাঃ) পুংসি (পুংলিঙ্গে শিষ্টৈঃ স্মৃতাঃ, প্ৰাগ-সংখ্যকাঃ (পূৰ্ব্ব সংখ্যা ৰহিতাঃ) ৰাত্ৰান্তাঃ শব্দাঃ পুংসি (পুংলিঙ্গে চ শিষ্টৈঃ স্মৃতাঃ)।

সৰলাৰ্থ—দ্বিগু সমাসত অহ্নঃ আৰু অহঃ শব্দ পুংলিঙ্গ হব। আগত সংখ্যাশব্দ নথকা ৰাত্ৰি শব্দ পুংলিঙ্গ হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাহ্নঃ।

৫৪। ক্লীবে সংখ্যাব্যয়াৎ পশ্চাৎ পথঃ।

ব্যাখ্যা—সংখ্যাব্যয়াৎ (সংখ্যাবাচক-অব্যয়বাচক শব্দাচ্চ) পশ্চাৎ (পৰৱৰ্ত্তী) পথঃ (অৎ প্ৰত্যয়ান্ত পথ শব্দঃ) ক্লীবে (ক্লীব লিঙ্গে) ৱৰ্ত্ততে।

সৰলাৰ্থ—সংখ্যা বাচক শব্দ আৰু অব্যয় বাচক শব্দৰ পিছত থকা অৎ প্ৰত্যয়ান্ত পথ শব্দ ক্লীব লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—দ্বিপথম্।

৫৫। অৰ্দ্ধৰ্চ্চাদি ৱস্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধৰ্চ্চাদি শব্দঃ—অস্ত্ৰিয়াম (অস্ত্ৰিলিঙ্গে ৱৰ্ত্ততে)।

সৰলাৰ্থ—অৰ্দ্ধৰ্চ্চাদি শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ ভিন্ন পুংলিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গ হব। উদাহৰণ—অৰ্দ্ধৰ্চ্চঃ।

৫৬। ময়ূৰব্যংসকাদিত্বাৎ কেচিত্তৎ পুৰুষাঃ স্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা—ময়ূৰ ব্যংসকাদিত্বাৎ হেতোঃ কেচিৎ তৎপুৰুষাঃ (তৎপুৰুষ সমাসাঃ) শিষ্টৈঃ স্মৃতাঃ।

সৰলাৰ্থ—ময়ূৰ ব্যংসক অৰ্থাৎ ময়ূৰৰ নৃত্য কৰা অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি শিষ্টসকলে কয়।
উদাহৰণ—উচ্চাৱচম্।

৫৭। ক্বচিত্তিঙন্তৈৰন্যাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অন্যাৰ্থে (বহিৰৰ্থে গম্যমানে সতি) ক্বচিৎতিঙন্ত পদৈঃসহ পদান্তৰং (অতিঙন্তং পদং) ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—বাহ্যাৰ্থ অৰ্থ বুজালে কেতিয়াবা তিঙন্ত পদৰ লগত অতিঙন্ত পদঁৰ আপোনালোক সমাস কৰিব। উদাহৰণ—ভাত্যৰ্কঃ।

৫৮। এহীহাদ্যাঃ সাধৱঃস্যু স্তদ্ ব্ৰুতে যত্ৰ কৰ্ম্মণি।

ব্যাখ্যা—যত্ৰ কৰ্ম্মণি তৎ এহীহাদ্যাদিকং ব্ৰুতে (কথয়তি) তত্ৰ এহী-হাদ্যাঃ নিপাত তৎপুৰুষাঃ সমাসাসন্তঃ সাধৱঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—এহীহাদ্যা শব্দবোৰ নিপাত তৎপুৰুষ সমাস হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে। উদাহৰণ—এহীহম্।

৫৯। তিঙন্তঞ্চ তিঙন্তেন সাতত্যেন নিযুক্তিষু।

ব্যাখ্যা—সাতত্যেন (নৈৰন্তৰ্য্যেন) নিযুক্তিষু (নিয়োগ ক্ৰিয়াষু গম্যমানাষু সৎষু) তিঙন্তেন (তিঙন্ত পদেনসহ) তিঙন্তঞ্চ পদং ভৱন্তি ঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—সাতত্য অৰ্থাৎ সদায় হোৱা নিয়োজন ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বুজালে তিঙন্ত পদৰ লগত তিঙন্ত পদৰ সমাস হব।
উদাহৰণ—অশ্নতপিৱতা।

৬০। আভীক্ষ্ণ্যে কৰ্ম্মণাহ্যন্তং সমাসাৰ্থে তু কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—সমাহাৰ্থে (সমাস ৱাচ্যে) কৰ্ত্তৰি সতি, আভীক্ষ্ণ্যে (পৌনঃ পৌণ্যেহৰ্থে গম্যমানে চ সতি) কৰ্ম্মণা (কৰ্ম্মপদেন সহ) হ্যন্তং (হি ৱিভক্ত্যন্তং পদং) সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—পৌনঃ পৌন্য অৰ্থ বুজালে কতৃবাচক পদ হি বিভক্তি যুক্ত বাচক পদৰ লগত সমাস হব। উদাহৰণ—জহি মোহঃ।

৬১। দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্তঃ প্ৰথমান্তৈঃ সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্তঃ শব্দাঃ প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্ত শব্দবোৰ প্ৰথমান্ত পদৰ লগত আপোনা-লোকে সমাস কৰিব।

৬২। দ্বিতীয়ান্তাঃ ক্তান্তেন কালবাচিদিনাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বিতীয়ান্তাঃ (দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্তাঃ) কালবাচিদিনাদয়ঃ শব্দাঃ ক্তান্তেন (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্তেন পাদেনসহ) যত্ৰবাক্যে সমস্যন্তে অয়ং দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃবিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—দ্বিতীয়া বিভক্ত্যন্ত কালবাচকাদি শব্দবোৰ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত. প্ৰথমান্ত পদৰ লগত দ্বিতীয় তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি জানিব। উদাহৰণ—দিনাধ্যুষিতঃ।

৬৩। খট্বা ক্ষেপে।

ব্যাখ্যা—ক্ষেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) দ্বিতীয়ান্তখট্বা শব্দঃ প্ৰথমান্তেন ক্তান্তেন পদেন সহ যত্ৰ বাক্যে সমস্যতে স দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত খট্বা শব্দ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰ লগত দ্বিতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি জানিব। উদাহৰণ—খট্বাৰূঢ়ঃ।

৬৪। অত্যন্ত যোগে কালাঃ।

ব্যাখ্যা—অত্যন্তযোগে (ক্ৰিয়া গুণ দ্ৰব্যানাং অবিচ্ছেদে অৰ্থে গম্যমানে সতি) কালাঃ (কালবাচক দ্বিতীয়ান্ত শব্দাঃ) প্ৰথমান্ত পদেন সহ যত্ৰবাক্যে সমস্যতে অয়ং দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অত্যন্ত সংযোগ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া গুণ আৰু দ্ৰব্যৰ বিচ্ছিন্ন নোহোৱা অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়া বিভক্ত্যন্ত কালবাচক পদৰ প্ৰথমান্ত হোৱা পদৰ লগত দ্বিতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—মুহূৰ্ত্তসুখম্।

৬৫। শ্ৰিতাদিভিস্তথা ।

ব্যাখ্যা—তথা শ্ৰিতাদিভিঃ (প্ৰথমান্তৈঃ পদৈ সহ) দ্বিতীয়ান্ত শব্দাঃ যত্ৰ বাক্যে সমস্যন্তে—অয়ং দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শ্ৰিতাদি প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰ লগত দ্বিতীয়া বিভক্তিযুক্ত পদৰ দ্বিতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—কষ্টশ্ৰিতঃ।

৬৬। হেতৌ তৃতীয়া বহুলং তৎ কৃতা দ্ৰব্যবাচকৈঃ।

ব্যাখ্যা—তৎকৃতা দ্ৰব্যবাচকৈঃ (হেতুকৃত—অদ্ৰব্যবাচকৈঃ পদৈঃসহ) (যথা স্যাৎতথা) হেতৌতৃতীয়া (হেত্বৰ্থে তৃতীয়া যত্ৰবাক্যে সমস্যতে) অয়ং তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—হেতু কৃত দ্ৰব্যবাচক ভিন্ন হেতুবাচক তৃতীয়ান্ত পদৰ লগত তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—ৰাজদত্তম্।

৬৭। স্তুতি নিন্দাৰোপিতাৰ্থে কৃত্যৈঃ।

ব্যাখ্যা—স্তুতি নিন্দাৰোপিতাৰ্থে (স্তুত্যৰ্থক নিন্দাৰ্থক আৰোপিতাৰ্থক শ্চাৰ্থে গম্যমানে সতি) কৃত্যৈঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ) তৃতীয়ান্তং পদং যত্ৰ বাক্যে সমস্যতে অয়ং তৃতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্তুতি কৰা, নিন্দা কৰা আৰু আৰোপ কৰা অৰ্থ বুজালে কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত তৃতীয়া বিভক্তিযুক্ত পদৰ তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—কাকপেয়া নদী।

৬৮। পূৰ্ব্বাদিকৈৰপি।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাদিকৈৰপি (পূৰ্ব্বাদি প্ৰথমান্তৈঃ সহ) তৃতীয়ান্তং পদং যত্ৰ বাক্যে সমস্যতে অয়ং তৃতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্ব্বাদি প্ৰথমান্ত পদৰ লগত তৃতীয়ান্ত পদৰ তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—মাসপূৰ্ব্বঃ।

৬৯। ভক্ষ্যেণোপ স্কাৰকাণি।

ব্যাখ্যা—ভক্ষ্যেণ (অন্নাদিনা প্ৰথমান্তেন পদেন সহ) উপস্কাৰকাণি

(ঘৃতাদিনি তৃতীয়ান্ত পদানি) যত্ৰ বাক্যে সমস্যন্তে অয়ং তৃতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—ভক্ষ্যবাচক প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰ লগত উপকাৰক অৰ্থাৎ ব্যঞ্জনাদি বাচক তৃতীয়ান্ত পদৰ তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—দধ্যোদনঃ।

৭০। চতুৰ্থ্যন্তা স্তদৰ্থাদি বলি হিত সুখ ৰক্ষিতৈঃ।

ব্যাখ্যা—তদৰ্থাদি বলি হিত সুখ ৰক্ষিতৈঃ প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ চতুৰ্থ্যন্তা শব্দাঃ-যত্ৰ-বাক্যে সমস্যন্তে অয়ং চতুৰ্থী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—তদৰ্থাদি বলি হিত সুখ-ৰক্ষিত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত চতুৰ্থ বিভক্তি যুক্তপদৰ চতুৰ্থী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদা—যুপদাৰু।

৭১। অৰ্থেন নিত্যং সমাসঃ স চ বাচ্যস্য লিঙ্গভাক্।

ব্যাখ্যা—অৰ্থেন (অৰ্থ পদেন প্ৰথমান্তেন সহ) চতুৰ্থ্যন্তাঃ শব্দাঃ নিত্যং সমাসঃ স্যাৎ, স শ্চ সমাসঃ বাচ্যলিঙ্গভাক্ (ভজতে)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত অৰ্থ পদৰ লগত নিত্যন্তে চতুৰ্থী তৎ পুৰুষ সমাস হব আৰু সেই সমাসৰ বাচ্যৰ লিঙ্গই লিঙ্গ হব। উদাহৰণ--যজ্ঞাৰ্থং দধি।

৭২। পঞ্চম্যন্তা ভয়াৰ্থেন।

ব্যাখ্যা—ভয়াৰ্থেন (ভয়বাচকেন প্ৰথমান্তেন পদেন সহ) পঞ্চম্যন্তাঃ শব্দাঃ যত্ৰ বাক্যে সমস্যন্তে অয়ং পঞ্চমী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভয়বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ লগত পঞ্চমী বিভক্তি যুক্ত পদৰ পঞ্চমী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—ব্যাঘ্ৰভয়ম্।

৭৩। অপেতাদিভিৰল্পশঃ।

ব্যাখ্যা—অপেতাদিভিঃ (প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ) অল্পশঃ (পঞ্চম্যন্তাঃ শব্দাঃ) যত্ৰ বাক্যে সমস্যন্তে অয়ং পঞ্চমী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—অপেতাদি প্ৰথমান্ত পদৰ লগত অন্নাৰ্থক পঞ্চম্যন্ত পদৰ পঞ্চমী তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি জানিব। উদাহৰণ—সুখাপেতঃ।

৭৪। ষষ্ঠ্যন্তাশ্চ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠ্যন্তাশ্চ (ষষ্ঠীৱিভক্ত্যন্তাঃ শব্দাঃ) প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে অয়ং ষষ্ঠী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ---ষষ্ঠী বিভক্ত্যন্ত শব্দ প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—ৰাজপুৰুষঃ।

৭৫। কায়েনস্বৈক দেশাৰ্থাঃ পূৰ্ব্বাপৰাধৰোত্তৰাঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৈক দেশাৰ্থাঃ (স্বৈকদেশৱাচকাঃ) পূৰ্ব্বাপৰাধৰোত্তৰাঃ (পূৰ্ব্ব-অপৰ-অধৰ-উত্তৰাঃ-প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ) কায়েন (ষষ্ঠ্যন্ত পদেন সহ) ষষ্ঠী তৎপুৰুষঃ সমাসঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বৈক দেশবাচক বুজোৱা পূৰ্ব্বঅপৰ-অধৰ-উত্তৰাদি প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত শব্দ কায়বাচক ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ---পূৰ্ব্ব কায়ঃ।

৭৬। অৰ্দ্ধং ন পুংস ং স্বৈকদেশিনা তৎসমেহংশকে।

ব্যাখ্যা—তৎ সমে (তৎ-তুল্যে) অংশকে (ভাগে ৱাচ্যে) স্বৈকদেশিনঃ) (স্বৈকদেশ ৱাচকেন ষষ্ঠ্যন্ত পদেন সহ) নপুংসকং (ক্লীবলিঙ্গ ৱাচ কং অৰ্দ্ধং প্ৰথমান্ত পদং যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে অয়ং ষষ্ঠীতৎ পুৰুষঃ সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—সমান ভাগ বাচক আৰু স্বৈক দেশবাচক ষষ্ঠী বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত ক্লীৱলিঙ্গ হোৱা অৰ্দ্ধবাচক প্ৰথমান্ত পদৰ তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—অৰ্দ্ধ পিপ্পলী।

৭৭। নিত্যংক্ৰীড়া জী ৱিকাৰ্থ কৃতাক প্ৰত্যয়ান্তকৈঃ।

ব্যাখ্যা---ক্ৰীড়া জীৱিকাৰ্থ কৃতাক প্ৰত্যয়ান্তকৈঃ (ক্ৰীড়াৰ্থ জীৱিকাৰ্থ ৱিহিত অক্ প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৈঃ সহ) ষষ্ঠ্যন্তং পদং ভৱত্তিঃ নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰীড়াৰ্থক বিহিতি আৰু জীৱিকাৰ্থক বিহিত অক প্ৰত্যয়ান্তা

প্রথমান্ত পদৰ লগত আপোনালোকে নিত্যন্তে ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস কৰিব। উদাহৰণ---পুস্তক লেখকঃ।

৭৮। তৃজকাভ্যাং কৰ্ম্মকৰ্ত্ত্রোৰুক্তা।

ব্যাখ্যা---তৃজকাভ্যাং যোগে (তৃচ্-অক্ প্রত্যয়াভ্যাং যোগে) কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্রোঃ (কৰ্ম্মৱাচক-কৰ্ত্তৃৱাচক পদয়োঃ) যা ষষ্ঠী ৱিহিতা-সা ষষ্ঠী ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---তৃচ্ আৰু অক্ প্রত্যয়ান্ত কৰ্ম্ম আৰু কৰ্ত্তৃবাচক পদৰ লগত ষষ্ঠীতৎপুৰুষ নহব। উদাহৰণ---অপাংস্রষ্টা।

৭৯। নিৰ্দ্ধাৰণে চ যা।

ব্যাখ্যা---নিৰ্দ্ধাৰণে চ অৰ্থে যা ষষ্ঠী ৱিহিতা সা ষষ্ঠী ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---নিৰ্দ্ধাৰণ অৰ্থত বিহিত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নহ'ব। উদাহৰণ---গৱাংকৃষ্ণা।

৮০। শন্ত্ৰ্যানাব্যয় তব্যেন।

ব্যাখ্যা---শন্ত্ৰ্যানাব্যয় তব্যেন (শন্তৃ-আন-অব্যয়-তব্য প্রত্যয়ান্তেন সহ) সম্বন্ধে যা ষষ্ঠীৱিহিতা সা ষষ্ঠী ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---শন্তৃ-আন-অব্যয় আৰু তব্য প্রত্যয়ৰ সম্বন্ধত হোৱা ষষ্ঠী বিভক্তিৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নহব। উদাহৰণ---কটস্য কুৰ্ব্বন্।

৮১। পূৰণে থড়্মান্তকৈঃ।

ব্যাখ্যা---পূৰণে (অৰ্থে গম্যমানে সতি) থড়মান্তকৈঃ (থ-ড়-ম প্রত্যয়ান্তকৈঃ প্রথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ) ষষ্ঠী ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থত বিহিত থ-ড়-ম প্রত্যয়ান্ত প্রথমান্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নহব। উদাহৰণ---গুনিনাং ষষ্ঠঃ।

৮২। গুণি ভাষণ যোগৈ্যস্তু গুণৱাচি পদৈৰপি।

ব্যাখ্যা---গুণি ভাষণ যোগ্যৈন্তু (গুণি কথন যোগ্যৈন্তু) গুণ ৱাচি পদৈৰপি (গুণৱাচক প্রথমান্ত পদৈৰপি) ষষ্ঠী ভৱত্তিঃ ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—গুণবিশিষ্ট পদৰ লগত গুণ বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ আপোনা-লোকে ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নকৰিব। উদাহৰণ—পটস্য শুক্লঃ

৮৩। ক্তান্তাদি পদৈৰ্যোগে সা ষষ্ঠী ন সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—ক্তান্তাদি পদৈৰ্যোগে (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৈৰ্যোগে) যা ষষ্ঠীৱিহিতা সা ষষ্ঠী ভৱদ্ভিঃ ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস আপোনালোকে নকৰিব। উদাহৰণ—ৰাজ্ঞাং মতঃ।

৮৪। সপ্তম্যন্তাঃ ক্তান্তেনাৱয়ৱা দিন ৰাত্ৰ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—দিনৰাত্ৰয়োঃ (দিৱা ৰাত্ৰয়োঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ) অৱয়ৱঃ (অৱয়ৱৱাচকাঃ) সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ ক্তান্তেন (ক্ত প্ৰত্যয়ান্তেণ প্ৰথমান্ত পদেন সহ) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে—অয়ং সপ্তমী তৎপুৰুষ ঃ সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—দিন-ৰাত্ৰি অৱয়ৱ বাচক ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত সপ্তমী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাহ্নকৃতম্।

৮৫। কৃত্যৈৰ্নিয়োগে।

ব্যাখ্যা—নিয়োগে (নিয়োজনেঽৰ্থেগম্যমানে সতি) কৃত্যৈঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ) সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—নিয়োগ কৰা অৰ্থ বুজালে কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত সপ্তমী তৎপুৰুষ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—মাসদেয়মৃণম্।

৮৬। ধ্বাঙ্খাৰ্থৈঃ ক্ষেপে।

ব্যাখ্যা—ক্ষেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) ধ্বাঙ্ক্ষাৰ্থৈঃ (কাক ৱাচকৈঃ প্ৰথমান্ত পদৈঃ সহ) সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে)।

সৰলাৰ্থ—নিন্দাৰ্থ বুজালে কাক বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ লগত সপ্তম্যন্ত পদৰ সপ্তমী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—তীৰ্থ ধ্বাঙ্ক্ষঃ।

৮৭। শৌণ্ডাদিকৈৰপি।

ব্যাখ্যা—শৌণ্ডাদিকৈৰপি প্ৰথমান্ত পদৈঃ সহ সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ ভৱদ্ভিঃ সমস্যন্তে ॥

সৰলাৰ্থ—শৌণ্ডাদি প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত সপ্তম্যন্ত পদৰ আপোনালোকে সমাস কৰিব। উদাহৰণ—অক্ষশৌণ্ডঃ।

৮৮। লিঙ্গং পৰপদস্যেষ্টং দ্বন্দ্বে তৎপুৰুষেঽপিচ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্বে (দ্বন্দ্ব সমাসে) অপিচ তৎপুৰুষে সমাসে পৰ পদস্য (পৰৱৰ্ত্তী পদস্য) লিঙ্গং শিষ্টৈ ৰিষ্টম্।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব আৰু তৎপুৰুষ সমাসৰ পৰ পদৰ লিঙ্গই সমস্ত পদৰ লিঙ্গ হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়।

৮৯। নঞমুখ্যঃ।

ব্যাখ্যা—অমুখ্যঃ (গৌণঃ) নঞ্ পদান্তেনসহ যত্ৰ ৰাক্যে সমস্যতে অয়ং নঞ্ তৎপুৰুষঃ সমাসঃ ৰিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—গৌণ বুজোৱা নঞ্ পদৰ লগত নঞ্ তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—অঘটঃ।

৯০। নঞকাৰঃ সমাসে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি নঞ স্থানে অকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে নঞৰ ঠাইত অকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অচ্যুতঃ।

৯১। অন্স্বৰে।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, স্বৰে পৰে চ সতি নঞ্ স্থানে অন্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাস হলে আৰু স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে নঞৰ ঠাইত অন্ হ'ব। উদাহৰণ—অনিষ্টম্।

৯২। ন নখাদিগঃ।

ব্যাখ্যা—নখাদিগঃ (নখাদিস্থঃ) নঞ স্থানে অকাৰঃ-অন্ চ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নখাদি শব্দৰ পিছত থকা নঞৰ ঠাইত অকাৰ আৰু অন্ নহব। উদাহৰণবমা— নখঃ

৯৩। ক্ষেপে কচিত্তিঙন্তেন।

ব্যাখ্যা—ক্ষেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) কচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে তিঙন্তেন পদেন সহ নঞঃভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে কেতিয়াবা তিঙন্ত পদৰ লগত আপোনালোকে নঞ্ তৎপুৰুষ সমাস কৰিব।
উদাহৰণ—জাল্ম হে অকৰোষি তৎ।

৯৪। অত্যাদয়ঃ সমস্যন্তে ক্ৰান্তাদ্যৰ্থে দ্বিতীয়য়া।

ব্যাখ্যা—ক্ৰান্তাদ্যৰ্থে (আক্ৰম নাদ্যৰ্থে গম্যমানেঽপি) দ্বিতীয়য়া (দ্বিতীয়ান্ত পদেন সহ) অত্যাদয়ঃ প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে অয়ং অতাদয় তৎ পুৰুষঃ সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ ।

সৰলাৰ্থ—আক্ৰমণাদি অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত পদৰ লগত অত্যাদি প্ৰথমান্ত পদৰ অত্যাদি তৎপুৰুষ সমাস হ'ব।
উদাহৰণ—অতিখট্বঃ।

৯৫। অৱাদয় স্তৃতীয়ান্তৈঃ ক্ৰুষ্টাদ্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—ক্ৰুষ্টাদ্যৰ্থে গম্যমানে সতি তৃতীয়ান্তৈঃ পদৈঃ সহ অৱাদয়ঃ প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰুষ্টাদি (হীন) অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ লগত অৱাদি প্ৰথমান্ত শব্দৰ তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—অৱকোকিলম্।

৯৬। পৰ্য্যাদয় শ্চতুৰ্থ্যন্তৈৰ্গ্লানাদ্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—গ্লানাদ্যৰ্থ গম্যমানে সতি চতুৰ্থ্যন্তৈঃ পদৈঃ সহ পৰ্য্যাদয়ঃ প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—গ্লানি হোৱা অৰ্থ বুজালে চতুৰ্থী বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত পৰ্য্যাদি প্ৰথমান্ত পদৰ তৎ পুৰুষ সমাস হব। উদা—পৰিব্যয়ঃ।

৯৭। নিৰাদয়ো গতাদ্যৰ্থে পঞ্চম্যা।

ব্যাখ্যা—গতাদ্যৰ্থে (গমনাদ্যৰ্থে সতি) পঞ্চম্যন্তৈঃ পদৈঃ সহ নিৰাদয়ঃ প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—গমনাদি অৰ্থ বুজালে পঞ্চম্যন্ত পদৰ লগত নিৰ্ আদি প্ৰথমান্ত পদৰ তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—নিৰ্ব্বনোমৃগঃ।

৯৮। প্ৰাক্ পদাৰ্থ প্ৰধানোঽয়ং সমাসো ৱাচ্যলিঙ্গকঃ।

ব্যাখা—অয়ং (নঞাদি তৎপুৰুষঃ সমাসঃ) প্ৰাক্পদাৰ্থ প্ৰধানঃ

(পূৰ্ব্ব পদাৰ্থ প্ৰধানঃ সন্ ৰাচ্য লিঙ্গকঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—নঞাদি তৎপুৰুষ সমাস পূৰ্ব্বপদ প্ৰধান হৈ বাচ্য লিঙ্গপ্ৰাপ্ত হব।

৯৯। উক্তাস্তৎ পুৰুষাঃ।

ব্যাখ্যা—তৎ পুৰুষাঃ (কৰ্ম্মধাৰয়াদয়ঃ) উক্তাঃ (কথিতাঃ)।

সৰলাৰ্থ—সকলোবোৰ তৎপুৰুষ আৰু কৰ্ম্মধাৰয় আদি সমাসবোৰ কোৱা হ'ল।

১০০। তত্ৰ কুকৎ স্বৰ ৰথাদিষু।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ (তৎ পুৰুষে সমাসে সতি) স্বৰৰথাদিষুশব্দেষু পৰেষু সৎষু চ কু শব্দঃ স্থানে কৎস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে স্বৰবৰ্ণ আৰু ৰথাদি শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত কৎ বব। উদাহৰণ—কদশ্বঃ।

১০১। কাত্বীষদৰ্থে কাৰ্য্যোঽক্ষে পথে চ।

ব্যাখ্যা—তৎ পুৰুষে সমাসে সতি ঈষদৰ্থে (অল্পাৰ্থে চ সতি) কু শব্দঃ কাস্যাৎ, অক্ষে পথে চ শব্দে পৰে কুশব্দঃ স্থানে কা স্যাৎ।

সৰলাথ—তৎপুৰুষ সমাস হলে আৰু ঈষৎ অৰ্থ বুজালে, অক্ষ আৰু পথ শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত কা হব। উদাহৰণ—কান্নম্।

১০২। পুৰুষেতুৰা।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি, তু পুৰুষে শব্দে চ পৰে সতি ৱা (ৱিকল্পেন্) কু শব্দঃ কাস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে আৰু পুৰুষ শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে কা হব। উদাহৰণ—কাপুৰুষঃ

১০৩। সমানাৰ্থানেক পদং ৱহিৰৰ্থে সমস্যতে।
নিত্যং যৎ স ৱহুব্ৰীহিঃ।

ব্যাখ্যা—ৱহিৰৰ্থে (সমস্যমান পদাতিৰিক্তেঽৰ্থে গম্যমানেসতি) সমানাৰ্থানেক পদং (তুল্যাৰ্থংদ্বিত্ৰ্যাদিপদং) যত্ৰ ৱাক্যে নিত্যং সমস্যতে স ৱহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যি সমাসৰ বাক্যত থকা একাধিক অৰ্থাৎ দুটা বা তিনিটা পদৰ অৰ্থই নিজৰ অৰ্থ প্ৰকাশ নকৰি আন কোনো বাহ্যাৰ্থ বুজায় তাকেই বহুব্ৰীহি সমাস বুলি কব। উদাহৰণ—পদ্মপাণিঃ।

১০৪। ৱিদিগৰ্থে তথা দিশৌ।

ব্যাখ্যা—ৱিদিগৰ্থে (দিশোৰ্মধ্যেঽৰ্থে গম্যমানে সতি) তথা দিশৌ (ঋতাদি দিগ্‌ৱাচক শব্দৌ যত্ৰ ৱাক্য সমস্যন্তে স দিগান্তৰালাৰ্থ ৱহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—দুটা দিশৰ মাজক বুজালে ঋতাদি দিশ বাচক শব্দৰ দিগান্তৰালাৰ্থ বহুব্ৰীহি সমাস হব। উদাহৰণ—দক্ষিণপূৰ্ব্বা।

১০৫। অসমানাধিকৰণঃ প্ৰথমাৰ্থশ্চ কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অসমানাধিকৰণঃ (অতুল্যাৰ্থকঃ প্ৰথমাশ্চ) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতেঽয়ং অসমানাধিকৰণ প্ৰথমাৰ্থঃ ৱহুব্ৰীহিসমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ কাৰণে অসমান বিভক্তি যুক্ত প্ৰথমান্ত পদৰ অসমানাধিকৰণ বহুব্ৰীহি সমাস হব। উদাহৰণ—কণ্ঠেকালঃ।

১০৬। সংখ্যাশব্দৈঃ সমস্যন্তে দূৰাসন্নাধিকাব্যয়াঃ।

ব্যাখ্যা—দূৰাসন্নাধিকাব্যয়াঃ শব্দাঃ সংখ্যা শব্দৈঃ সহযত্ৰ ৱাক্যে সমস্যন্তে অয়ং সংখ্যোত্তৰৱহুব্ৰীহিঃ সমাসঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংখ্যাবাচক শব্দৰ লগত অদূৰ আসন্ন আৰু অধিক আদি শব্দবোৰৰ সংখ্যোত্তৰ বহুব্ৰীহি সমাস হব।
উদাহৰণ—অদূৰদশাঃ।

১০৭। সুজৰ্থৱাৰ্থয়োঃ সংখ্যাঃ সংখ্যাৰ্থৈঃ।

ব্যাখ্যা—সুজৰ্থ-ৱাৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ, সংখ্যাৰ্থৈঃ (সংখ্যা ৱাচকৈঃ শব্দৈঃসহ) সংখ্যাঃ (সংখ্যাৱাচক শব্দাঃ) যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে অয়ং সংখ্যোভয় পদ ৱহুব্ৰীহিঃ ৱিধানেন ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—সুচ্ প্ৰত্যয় হলে আৰু বাহ্যাৰ্থ বুজালে সংখ্যাশব্দ সংখ্যা বাচক শব্দৰ লগত বিকল্পে সংখ্যোভয় পদ বহুব্ৰীহি সমাস হব। উদাহৰণ—ৱিদশাগজাঃ।

১০৮। ডচ্ ততঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ততঃ (ব্যধিকৰণ সংখ্যোত্তৰ পদ বহুব্ৰীহি সমাসাৎ পৰঃ) ডচ্ প্ৰত্যয়ঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ (উক্তঃ)।

সৰলাৰ্থ—ব্যধিকৰণ সংখ্যোত্তৰপদ বহুব্ৰীহি সমাসৰ পিছত ডচ্ প্ৰত্যয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—আসন্নবিংশা।

১০৯। সপ্তম্যন্তং গৃহীত্বেতি তুল্যৰূপং সমস্যতে।

১১০। তৃতীয়ান্তং প্ৰহৃত্যেতি যুদ্ধাদৌ ব্যতিহাৰিণি।

ব্যাখ্যা—ব্যতিহাৰিণি (ব্যতিহাৰ লক্ষণে) যুদ্ধাদৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি গৃহীত্বা ইত্যাদ্যৰ্থে সপ্তম্যন্তং পদং তুল্য ৰূপং (সমান ৰূপং), প্ৰহৃত্যইত্যাদ্যৰ্থে তৃতীয়ান্তং পদং চ যত্ৰ ৰাক্যে সমস্যতে অয়ং ব্যতিহাৰ বহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যুদ্ধ কৰা অৰ্থ বুজালে গৃহীত্বাদি অৰ্থযুক্ত সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদৰ আৰু প্ৰহৃত্যাদি অৰ্থত তুল্যৰূপ বুজোৱা তৃতীয়ান্ত পদৰ ব্যতিহাৰ বহুব্ৰীহি সমাস হ'ব।

১১১-১১৩। ইজব্যয়ং ব্যতিহাৰে। ইচিপূৰ্ব্বপদান্ত আ দীৰ্ঘশ্চ ৰা।

ব্যাখ্যা—ব্যতিহাৰ সমাসে সতি অব্যয়ংপৰ ইচ্ স্যাৎ। ইচি পৰে সতি পূৰ্ব্ব পদান্ত আ স্যাৎ, ৰা (ৱিকল্পেন) দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্যতিহাৰ বহুব্ৰীহি সমাসৰ পিছত আৰু অব্যয় পদৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয় হব। ইচ্ প্ৰত্যয় হলে পূৰ্ব্ব পদৰ শেষত আ হব আৰু বিকল্পে দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—পাণাপাণি।

১১৪। দ্বিদণ্ডাদ্যাঃ সাধৰঃ স্যুঃ সমাসেষু প্ৰয়োগতঃ।

ব্যাখ্যা—সমাসেষু (বহুব্ৰীহি তৎপুৰুষাদি সমাসেষু সৎষু) দ্বি দণ্ডাদ্যাঃ শব্দাঃ ইচ্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ সাধৰঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি-তৎপুৰুষ আদি সমাস হলে দ্বিদণ্ড আদি শব্দবোৰ ইচ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সাধিত হব। উদাহৰণ—দ্বিদণ্ডি।

১১৫। তৃতীয়ান্তৈঃ সহঃ।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়ান্তৈঃ পদৈঃ সহ সহঃ (সহশব্দঃ) যত্ৰ বাক্যে সমস্যতে অয়ং প্ৰথমাৰ্থঃ ৱহুব্ৰীহি সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—তৃতীয়ান্ত পদৰ লগত সহ শব্দৰ প্ৰথমাৰ্থ বহুব্ৰীহি সমাস হব।

১১৬। তত্ৰ কৰ্ত্তব্যো ৱা সহস্য সঃ।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ (ৱহুব্ৰীহি সমাসে স্থিতে উত্তৰ পদে পৰে সহ শব্দস্য স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) সঃ ভৱাস্তিঃ কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাসত পিছত থকা সহ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে স হব। উদাহৰণ—সপুত্ৰঃ।

১১৭। অদৃশ্যাধিকয়োঃ।

ব্যাখ্যা—অদৃশ্যাধিকয়োঃ অৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ ৱহুব্ৰীহিস্থোত্তৰ পদে পৰে চ সতি সহস্য স্থানে নিত্যং স ভৱস্তিঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—অদৃশ্য আৰু অধিক অৰ্থ বুজালে প্ৰথমাৰ্থ বহুব্ৰীহি সমাসৰ পিছত থকা সহ শব্দৰ ঠাইত নিত্যন্তে আপোনালোকে স কৰিব। উদাহৰণ—সদ্ৰোণ ঃ।

১১৮। নাশিষ্য গোৱৎসহলেপৰে।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে অৰ্থে গম্যমানে সতি) অগোৱৎ সহলে (গোৱৎস হল্ ভিন্নে) ৱহুব্ৰীহিস্থোত্তৰ পদে পৰে চ সতি সহস্য স্থানে নিত্যং স ভৱস্তিঃ ন কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ বুজালে গো-ৱৎস আৰু হল্ শব্দ ভিন্ন প্ৰথমাৰ্থ বহুব্ৰীহি সমাসৰ পিছত থকা সহ শব্দৰ ঠাইত আপোনালোকে নিত্যন্তে স নকৰিব। উদাহৰণ—সহপুত্ৰ ঃ।

১১৯। অকালাৰ্থে পৰে নিত্যমব্যয়ীভাৱে সহস্য সঃ।

ব্যাখ্যা—অকালাৰ্থে (কালাৰ্থ ভিন্নে শব্দে পৰে সতি) অব্যয়ীভাৱে সমাসে চ সতি সহস্য স্থানে নিত্যং স ভৱস্তিঃ কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—কালাৰ্থ ভিন্ন শব্দ পিছত থাকিলে আৰু অব্যয়ীভাৱ সমাস

হলে সহ শব্দৰ ঠাইত আপোনালোকে নিত্যন্তে স কৰিব। উদাহৰণ—সচক্ৰম্।

১২০। মানদৃগ্‌ দৃশদৃক্ষেষু জ্যোতির্জ্জন পদাদিষু। মান লোপ সমানস্য।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি মান-দৃগ্ দৃশ-দৃক্ষেষু শব্দেষু জ্যোতির্জ্জন পদাদিষু শব্দেষু চ পৰেষু সৎষু সমানস্য (সমান শব্দস্য) মান লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে মান-দৃগ্-দৃশ্-দৃক্ষ-জ্যোতি আৰু জনপদ আদি শব্দ পিছত থাকিলে সমান শব্দৰ মান লোপ হব। উদাহৰণ—সমানঃ।

১২১। ধৰ্ম্ম পক্ষাদিকে তুৱা।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি ধৰ্ম্মপক্ষাদিকে তু শব্দে পৰে চ সতি সমান শব্দস্য মানঃ ৱা (ৱিকল্পেন) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু ধৰ্ম্ম পক্ষাদি শব্দ পিছত থাকিলে বিকল্পে সমান শব্দৰ মান লোপ হব। উদাহৰণ—সধৰ্ম্মা।

১২২। চাৰ্থে দ্বন্দ্বঃ।

ব্যাখ্যা—চাৰ্থে (চকাৰস্য অৰ্থে) প্ৰথমান্ত দ্বিত্ৰ্যাদি পদং যত্ৰ ৱাক্যে সমস্যতে স দ্বন্দ্বঃ সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—চকাৰৰ অৰ্থত এটাতকৈ অধিক প্ৰথমা বিভক্তি যুক্ত পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব।

১২৩। সমাহাৰ ইতৰেতৰ যুক্‌চসঃ।

ব্যাখ্যা—স দ্বন্দ্বঃ সমাহাৰঃ ইতৰেতৰ যুক্ চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—সেই দ্বন্দ্ব সমাস—সমাহাৰ আৰু ইতৰেতৰ দুবিধ হব। উদাহৰণ—পাণিপাদম্।

১২৪। সমুচ্চয়াল্পাচয়য়ো দ্বন্দ্বো নাস্তি।

ব্যাখ্যা—সমুচ্চয়াল্বাচয়য়োঃ—অৰ্থয়োঃ দ্বন্দ্বঃ সমাসঃ নাস্তি।

সৰলাৰ্থ—সমুচ্চয় আৰু অল্বাচয় অৰ্থত দ্বন্দ্ব সমাস নহব।

১২৫। নচাব্যয়ৈঃ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ৈঃ পদৈঃসহ দ্বন্দ্বঃ সমাসঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অব্যয় পদৰে সৈতে দ্বন্দ্ব সমাস নহব।

১২৬। অৱায়োৰ্দ্দেৱতা দ্বন্দ্বে প্ৰাক্ পদান্তস্য দীৰ্ঘতা।

ব্যাখ্যা—অৱায়োঃ (ৱায়ুঃ ভিন্নস্য) দেৱতা দ্বন্দ্বে (দ্বন্দ্ব সমাসে সতি) প্ৰাক্‌পদান্তস্য (পূৰ্ব্ব পদস্য অন্তঃ) দীৰ্ঘতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱায়ু ভিন্ন দেৱতাবাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে পূৰ্ব্ব পদৰ অন্ত বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—অগ্নীৱৰুণৌ।

১২৭। ন দীৰ্ঘোঽগ্নেৰ্ব্বৃদ্ধিমতি।

ব্যাখ্যা—দেৱতা দ্বন্দ্ব সমাসে সতি বৃদ্ধিমতি (বৃদ্ধিযুক্তেপৰ পদে পৰে চ সতি) পূৰ্ব্ব পদস্য অগ্নেঃ (অগ্নিশব্দস্য অন্তঃ) ন দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেৱবাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত পৰপদ বৃদ্ধি যুক্ত হলে পূৰ্ব্বপদ অগ্নি শব্দৰ দীৰ্ঘ নহব। উদাহৰণ—অগ্নিমাৰুতম্।

১২৮। তদ্বদ্বিষ্ণাৱিকাৰ আ।

ব্যাখ্যা—দেৱতা দ্বন্দ্ব সতি তদ্বৎ (বৃদ্ধিমতি) ৱিষ্ণৌ পৰ পদে চ সতি অগ্নেঃ—ইকাৰঃ-আস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেৱতা বাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত বৃদ্ধি যুক্ত বিষ্ণু পদ পিছত থাকিলে অগ্নি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—আগ্নাবৈষ্ণৱম্।

১২৯। দেৱদ্বন্দ্বে দিৱোদ্যাৱা।

ব্যাখ্যা—দেৱ দ্বন্দ্বে সতি দিৱঃ স্থানে দ্যাৱা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেৱতা বাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত দিৱ শব্দৰ ঠাইত দ্যাৱা হ'ব। উদাহৰণ—দ্যাৱাভূমী।

১৩০। পৃথিব্যাংদিৱসিত্যপি।

ব্যাখ্যা—পৃথিব্যাং পৰে দিৱঃ স্থানে দিৱস্ ইত্যপি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত পৃথিৱী শব্দ পিছত থাকিলে দিৱ্ শব্দৰ ঠাইত দিৱস্ হব। উদাহৰণ—দিৱঃপৃথিব্যৌ।

১৩১। ঋকাৰ আ ঋকাৰান্তেৰ্বিদ্যাসম্বন্ধিনোৰ্দ্বয়োঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি দ্বয়োঃ বিদ্যা সম্বন্ধিনোঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ—ঋকাৰান্তে শব্দেচ পৰে সতি ঋকাৰস্য স্থানে আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে, সম্বন্ধ আৰু বিদ্যা সম্বন্ধ বুজালে ঋকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা ঋকাৰৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—হোতা পোতাৰৌ।

১৩২। যোনি সম্বন্ধিনোশ্চৰম্।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্বে সমাসে সতি যোনি সম্বন্ধিনোঃ গম্যমানয়োঃ সতোশ্চ ঋকাৰান্ত শব্দে পৰে ঋকাৰস্য স্থানে আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে, যোনি সম্বন্ধ আৰু সম্বন্ধ বুজালে ঋকাৰান্ত পদৰ আগত থকা পদৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আ হ'ব। উদাহৰণ—পিতাভ্ৰাতৰৌ।

১৩৩। পুত্ৰশব্দেৰ্বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্বে সমাসে সতি পুত্ৰে শব্দে চ পৰে সতি বিভাষয়া (বিকল্পেন) ঋকৰঃ—আ স্যাৎ

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে আৰু পুত্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে আগত থকা ঋকাৰান্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আ হব।
দাহৰণ—মাতা পুত্ৰৌ।

১৩৪। অথ দ্বন্দ্বাপৰাদৈকশেষাঃ।
পিতুৰৱশেষো মাত্ৰা কৰ্ত্তব্যো ৰা।

ব্যাখ্যা—অথ দ্বন্দ্ব সমাস কথনান্তৰং দ্বন্দ্বাপবাদঃ (দ্বন্দ্ববাধকঃ) একশেষাঃ কথ্যন্তে। দ্বন্দ্ব সমাস বিষয়ে মাত্ৰা (মাতৃপদ লোপে সতি) ৰা (বিকল্পেন) পিতুৰৱশেষঃ কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস কোৱাৰ পিছত দ্বন্দ্ব সমাসৰ বাধক একশেষ দ্বন্দ্ব কোৱা হব। দ্বন্দ্ব সমাস হলে আৰু মাতৃপদ লোপ হলে বিকল্পে পিতৃ পদ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—পিতৰৌ।

১৩৫। পুত্ৰো দুহিত্ৰাৱশেষ্যঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাস বিষয়ে দুহিত্ৰা (দুহিতৃ পদ লোপেসতি) পুত্ৰঃ—অৱশেষ্যঃ (অৱশিষ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে আৰু দুহিতৃ পদ লোপ হলে পুত্ৰ পদ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—পুত্ৰৌ।

১৩৬। স্বস্ৰা ভ্ৰাতাৱশিষ্যতে।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি স্বস্ৰা (স্বসৃ শব্দ লোপে চসতি) ভ্ৰাতা (ভ্ৰাতৃ শব্দঃ) অৱশিষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত স্বসৃশব্দ লোপ হলে ভ্ৰাতৃশব্দ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—ভ্ৰাতৰৌ।

১৩৭। শ্বশ্ৰ্বা ৱা শ্বশুৰঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি শ্বশ্ৰ্বা (শ্বশ্ৰূ শব্দঃ লোপেচ সতি) ৱা (ৱিকল্পেন) শ্বশুৰঃ শব্দঃ অৱশিষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত শ্বশ্ৰূ শব্দ লোপ হলে বিকল্পে শ্বশুৰ শব্দ থাকিব। উদাহৰণ—শ্বশুৰৌ।

১৩৮। সৰ্ব্বৈ স্ত্যদাদ্যাঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্বে সমাসে সতি সৰ্ব্বৈঃ (ত্যদাদিভিন্নৈঃসকলৈঃলোপৈঃ) মিলিত সংখ্যাৱন্তঃ তদাদ্যাঃ শব্দা অৱশিষ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত ত্যদাদি ভিন্ন শব্দে লোপ হলে সমাসান্ত পদ মিলিত বচন হৈ তদাদি শব্দ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—তৌ।

১৩৯। তত্ৰ তৎ পৰম্।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ (ত্যদাদি পদয়োঃ) মিলিত সংখ্যাৱান্ সন্ তৎপৰং (তস্মাৎ পৰৱৰ্ত্তী) যৎপদং) তদৱশিষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত সেই ত্যদাদি পদৰ মিলিত বচন অনুসৰি যি পদ পিছত থাকে সেইপদ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—যৌ।

১৪০। পতৌ জং দঞ্চ জায়ায়াঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্বে সমাসে সতি পতৌ (পতিশব্দে চ পৰেসতি) জায়ায়াঃ স্থানে জংদঞ্চ আদেশৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত পতি শব্দ পিছত থাকিলে জায়া শব্দৰ ঠাইত জং আৰু দং আদেশ হব। উদাহৰণ—দম্পতী।

১৪১। সৰূপানামেকশেষঃ।

ব্যাখ্যা—সৰূপানাং (তুল্যৰূপানাং) মিলিত সংখ্যাৱান্ একশেষঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমান বিভক্তি যুক্ত পদৰ মিলিত বচনযুক্ত পদ অৱশেষ থাকিলে তাকেই একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণ—ঘটাঃ।

১৪২। অংশতো ভেদৱতামপি।

ব্যাখ্যা—অংশতঃ (একাংশে) ভেদৱতামপি (বিভিন্নানামপি) সৰূপানাং (তুল্যৰূপানাং) লিঙ্গানাং মিলিত সংখ্যাৱান্ একশেষঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অংশভেদ বুজালেও সমান বিভক্তিযুক্ত পদৰ মিলিত বচন হৈ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—দণ্ডৌ।

১৪৩। পুমান্ স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্তেন।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্তেন পদেন লোপেন সৰূপানাং লিঙ্গানাং মিলিত সংখ্যাৱাস ন্ পুমান্ একশেষঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীপ্ৰত্যয়ান্ত পদ লোপ হলে সমান বিভক্তিযুক্ত পদৰ মিলিত বচন হৈ পুংলিঙ্গ পদৰ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদা—শিৱৌ।

১৪৪। বৃদ্ধো মূনাৱশিষ্যতে।

১৪৫। স্ত্ৰী পুংৱচ্চ।

ব্যাখ্যা—যূনা (যুৱ প্ৰত্যয়ান্তেনপদেন যুৱ শব্দেন লোপেনচ) মিলিত সংখ্যাৱান্ বৃদ্ধঃ (বৃদ্ধপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দঃ বৃদ্ধ শব্দশ্চ অৱশিষ্যতে)। স্ত্ৰীলিঙ্গঃ পুৱচ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যুৱ শব্দ লোপ হলে মিলিত বচন হৈ বৃদ্ধ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস হব আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ পুংলিঙ্গৰ দৰে হব। উদাহৰণ—গাৰ্গৌ।

১৪৬। ক্লীৱলিঙ্গমক্লীৱৈনৈকৱচ্চ ৱা।

ব্যাখ্যা—অক্লীৱলিঙ্গেন (স্ত্ৰীলিঙ্গ পুংলিঙ্গ শব্দেন লোপেন) মিলিত সংখ্যাৱান্ ৱা ক্লীৱলিঙ্গমৱশিষ্যতে। একৱচ্চ (একৱচনং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—একশেষ দ্বন্দ্ব সমাসত স্ত্ৰীলিঙ্গ পদ আৰু পুংলিঙ্গ পদ লোপ হলে মিলিত বচন হৈ ক্লীব লিঙ্গ অৱশেষ হ'ব। উদাহৰণ—শুক্লম্।

১৪৭। বহুত্বে গ্ৰাম্য পশুভিৰতাৰুণ্যাম্বিতৈঃ স্ত্ৰিয়ঃ।

ব্যাখ্যা—একশেষ দ্বন্দ্বে, বহুত্বে (বহুবচনান্তে সতি) অতাৰুণ্যান্বিতৈঃ (তাৰুণ্যান্বিতৱিশেষণভিন্নৈঃ) গ্ৰাম্য পশুভিঃ লোপে চ সতি স্ত্ৰীলিঙ্গ মৱশিষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—একশেষ দ্বন্দ্ব সমাসত তাৰুণ্যাদিগুণ বাচক ভিন্ন বহু বচনান্ত গ্ৰাম্য পশুবাচক পুংলিঙ্গ পদ লোপ হলে স্ত্ৰীলিঙ্গবাচক পদ অৱশেষ হব। উদাহৰণ—গৰ্দ্দভ্যঃ।

১৪৮। যঃ সৰূপৱিৰূপৈক শেষঃ পাণিনি সম্মতঃ।

১৪৯। চান্দ্ৰাঃপ্ৰকৃতি বৃত্তিভ্যাং সিদ্ধৌ তন্নানুমেনিৰে।

ব্যাখ্যা—যঃ সৰূপৱিৰূপৈক শেষঃ (সমান ৰূপ অসমানৰূপানাং শব্দানাং একশেষঃ) পাণিনি সম্মতঃ স্যাৎ, চান্দ্ৰাঃ (পণ্ডিতাঃ) প্ৰকৃতি বৃত্তিভ্যাং (শব্দশক্তিলক্ষণাভ্যাং সিদ্ধৌ) তৎ সৰূপ-ৱিৰূপৈকশেষং) ন অনুমেনিৰে (ন-অনুমন্যন্তে)।

সৰলাৰ্থ—সমান বিভক্তি নাইবা অসমান বিভক্তি যুক্ত একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস পাণিনি সন্মত মত হয়। কিন্তু চান্দ্ৰাদি পণ্ডিতসকলে শব্দ শক্তিৰ দ্বাৰা আৰু শব্দ লক্ষণাৰ দ্বাৰা যি পদ সিদ্ধ হ'ব সেই সৰূপ বা বিৰূপ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস সৰ্ব্বসন্মত নহব বুলি কয়।

১৫০। ক্লীৱলিঙ্গঃ সমাহাৰস্তস্য নিত্যত্ব নিৰ্ণয়ঃ।

ব্যাখ্যা—সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ ক্লীৱলিঙ্গঃ স্যাৎ। তস্য সমাহাৰ দ্বন্দ্বস্য নিত্যত্ব নিৰ্ণয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস নিত্যন্তে ক্লীৱ লিঙ্গ আৰু একবচন হব, আৰু সংহতি প্ৰধান হব। উদাহৰণ—পাণিপাদম্।

১৫১। প্ৰণ্যঙ্গ তূৰ্য্যকাঙ্গানাম্।

ব্যাখ্যা—প্ৰাণ্যঙ্গ তূৰ্য্যকাঙ্গানাং (প্ৰাণ্যঙ্গাৱয়ৱঃ ৱাদ্যাৱয়ৱানাং) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ নিত্যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাণীৰ অঙ্গবাচক আৰু বাদ্যযন্ত্ৰ বাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উদাহৰণ—শিৰোগ্ৰীৱম্।

১৫২। সেনাঙ্গানাম্ভ ভূম্নি ।

ব্যাখ্যা—ভূমনি (বহুত্বে বাচ্যে সতি) সেনাঙ্গানাং (সেনাৱয়ৱানাং) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ নিত্যঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—বহুবচনান্ত হোৱা সেনা বাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উদাহৰণ—ৰথিক পাদাতম্ ।

১৫৩। এষাং ন সংখ্যা যুক্তানাম্ ।

ব্যাখ্যা—সংখ্যা যুক্তানাং (সংখ্যাৱাচক পদ যুক্তানাং) এষাং (প্ৰাণ্যঙ্গ তূৰ্য্যকাঙ্গ সেনাঙ্গানাঞ্চ) সমাহাৰঃ দ্বন্দ্বঃ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সংখ্যাবাচক শব্দযুক্ত হলে প্ৰাণ্যঙ্গ তূৰ্য্যাঙ্গ আৰু সেনাঙ্গাদি পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস নহব। উদাহৰণ—দশদন্তৌষ্ঠাঃ ।

১৫৪। সমীপ যোগিনাস্তুৱা ।

ব্যাখ্যা—সমীপ যোগিনান্ত (সমীপৱাচক পদ যোগিনান্ত) সংখ্যা যুক্তানাং এষাং প্ৰাণ্যঙ্গ তূৰ্য্যকাঙ্গসেনাঙ্গানাঞ্চ সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ ৱা স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সমীপ বাচক পদযুক্ত আৰু সংখ্যাযুক্ত প্ৰাণ্যঙ্গতূৰ্য্যাঙ্গ আৰু সোনাঙ্গাদি পদৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উদাহৰণ—উপদশদন্তৌষ্ঠম্ ।

১৫৫-১৫৬। অনুৱাদেচৰণানাম্ । স্থেন্যাদ্যতনী প্ৰয়োগযোগে চ ।

ব্যাখ্যা—অনুৱাদে (কথিতানুকথনেসতি) স্থেনাদ্যতনী প্ৰয়োগ যোগে চ (স্থা-ইন্ ধাত্বোঃ অদ্যতনী প্ৰয়োগে চ) চৰণানাং (শাখানাং) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ নিত্যঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পুনৰুক্তি কৰা বুজালে, স্থা-ইন্ ধাতুৰ অদ্যতনী বিভক্তিত ৰূপ হলে চৰণ অৰ্থাৎ ৱেদৰ শাখাবাচক শব্দৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাহ হব। উদাহৰণ—কঠাঃ ।

১৫৭। অনপুংসক লিঙ্গানাং যজুৰুক্তানাং ক্ৰতূনাঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—অনপুংসক লিঙ্গানাং (নপুংসক ভিন্ন লিঙ্গানাং) যজুৰুক্তানাং (যজুৰ্ব্বেদোক্তানাং) ক্ৰতূনাঞ্চ (যাগানাঞ্চ) নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—নপুংসক লিঙ্গ ভিন্ন যজুৰ্ব্বেদোক্ত যজ্ঞবাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উাহৰণ অৰ্কাশ্বমেধম্।

১৫৮। সন্নিহিতাধ্যেতৃণাম্।

ব্যাখ্যা—সন্নিহিতাধ্যেতৃণাম্ (সমীপাধ্যেতৃণাং) নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্নিকটত হোৱা অধ্যয়ন যুক্তবাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উদাহৰণ—ক্ৰযক ৱাকিৰ্ত্তম্।

১৫৯। অপ্ৰাণি দ্ৰব্য জাতীনাম্।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাণি দ্ৰব্য জাতীনাং (প্ৰাণীভিন্ন দ্ৰব্য জাতীৱাচকানাং লিঙ্গ ভেদে সতি নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাণী ভিন্ন দ্ৰব্য আৰু জাতীবাচক পদৰ লিঙ্গভেদ হলেও নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব গুমাস হব। উদাহৰণ—ধাৰাশক্তি।

১৬০। দেশ নদী নগৰাণাং লিঙ্গভেদে।

ব্যাখ্যা—দেশ নদী নগৰাণাং (দেশ-নথী-নগৰ ৱাচিনাং) শব্দানাং লিঙ্গ ভেদে সতি সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেশ বুজোৱা, নগৰ আৰু নদীবাচক শব্দৰ লিঙ্গভেদ হলেও সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—কুৰুকুৰুক্ষেত্ৰম্।

১৬১। অথ কাৰূণাম্।

ব্যাখ্যা—অথ (সামান্য সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ কথনান্তৰতঃ) কাৰূণাং (শিল্পিনাং) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ কথ্যতে।

সৰলাৰ্থ—সাধাৰণ দ্বন্দ্ব সমাস কোৱাৰ পিছত শিল্পিবাচক পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস কোৱা হ'ব। উদাহৰণ—তক্ষকায়স্কাৰম্।

১৬২। শাশ্বতিকবৈৰভাজাম্।

ব্যাখ্যা—শাশ্বতিকবৈৰভাজাম্ (নিত্য বৈৰীমাপন্নানাং) নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্ব স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিত্যন্তে বৈৰী ভাৱাপন্ন হোৱা পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—অহিনকুলম্।

১৬৩। বিপ্ৰতিষিদ্ধগুণানাং ৰাস্যাদগুণি প্ৰযুক্তানাম্।

ব্যাখ্যা—বিপ্ৰতিসিদ্ধ গুণানাং (পৰস্পৰ বিৰোধ স্বভাৱভাৱকানাং) অগুণি প্ৰযুক্তানাং (গুণিনি অপ্ৰযুক্তানাংচ) ৱা সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰস্পৰ বিৰুদ্ধ স্বভাৱ বুজোৱা গুণবিশিষ্ট পদৰ বিকল্পে সমাহাব দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—সুখ দুঃখে।

১৬৪। বৃক্ষতৃণ ব্যঞ্জনমৃগপশু শকুনীনাং ৰহুত্বেৱা।

ব্যাখ্যা—ৰহুত্বে ৰাচ্যেসতি বৃক্ষ-তৃণ-ব্যঞ্জন-মৃগ-পশু-শকুনী ৰাচকানাং পদানাং ৱা সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুবচন বুজোৱা বৃক্ষ-তৃণ-ব্যঞ্জন-মৃগ-পশু আৰু শকুনী বাচক পদৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—প্লক্ষন্যগ্ৰোধম্।

১৬৫। পূৰ্ব্বাপৰমধৰোত্তৰ মেৰং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাপৰমধৰোত্তৰং ইতি পদ দ্বয়ং এৱং ৰহুত্বেৰাচ্যে ৱিকল্পেন সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুবচন বুজালে পূৰ্ব্বাপৰ আৰু অধৰোত্তৰ পদ দুটাৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাপৰাঃ।

১৬৬। অশ্ব ৱড়ৱঞ্চ।

ব্যাখ্যা—অশ্ব ৱড়ৱঞ্চ ইতি পদং ৰহুত্বে ৰাচ্যে ৱিকল্পেন সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহু বচনৰ বুজালে অশ্বৱড়ৱ পদৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—অশ্ববড়াৱাঃ।

১৬৭। পুংস্যশ্বৱড়ৱা ৱশ্বৱড়ৱা অসমাহৃতৌ।

ব্যাখ্যা—অসমাহৃতৌ (অসমাহাৰদ্বন্দ্বে) অশ্বৱড়ৱৌ-অশ্বৱড়ৱা পুংসি (পুংলিঙ্গে বৰ্ত্ততে)।

সৰলাৰ্থ—সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস নহলে অশ্ববড়ৱপদ পুংলিঙ্গ বাচক হব। উদাহৰণ—অশ্ববড়ৱৈঃ।

১৬৮। বহুত্বে ক্ষুদ্ৰ জন্তুনাম্ ।

ব্যাখ্যা—বহুত্বে (বহুত্ব বাচ্যেসতি) ক্ষুদ্ৰজন্তুনাং নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—বহুবচন বুজোৱা ক্ষুদ্ৰজন্তু বাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উদাহৰণ—দংশমশকম্ ।

১৬৯। ফলানামপি তাদৃশাম্ ।

ব্যাখ্যা—তাদৃশাং (বহুত্বে বাচ্যে) ফলানামপি নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সেইদৰে বহুবচনযুক্ত ফলবাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। দেহাহৰণ—বদৰামলকম্ ।

১৭০। গৱাশ্ব প্ৰভৃতিত্বেন সমাহাৰস্তু কেষুচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কেষুচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগেষু) গৱাশ্ব প্ৰভৃতিত্বেন (গৱাশ্ব-প্ৰভৃতিত্বাৎ) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত গৱাশ্ব প্ৰভৃতি পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব। উদাহৰণ—গৱাশ্বম্ ।

১৭১। এষেৱ ন দধি পয়ঃ প্ৰভৃতীনাং সমাহৃতিঃ ।

ব্যাখ্যা—এষু (গৱাশ্ব প্ৰভৃতি গণ মধ্যেষু) এৱ দধি পয়ঃ প্ৰভৃতীনাং পদানাং সমাহৃতিঃ (সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ) ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—গৱাশ্ব প্ৰভৃতি গণৰ ভিতৰত দধি পয়ঃ প্ৰভৃতি পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস নহ'ব। উদাহৰণ—দধিপয়সী ।

১৭২। ষষ্ঠী সমাসে ক্লীৱে স্যাৎ কন্থোশীনৰনামষু ।

ব্যাখ্যা—উশীনৰ নামষু (উশীনৰ দেশ গ্ৰাম সংজ্ঞাষু) গম্যমানাষু সৎষু ষষ্ঠী সমাসে চ সতি কন্থা ক্লীবে স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে উশীনৰ দেশ-গ্ৰাম বুজোৱা কন্থা শব্দ ক্লীৱ লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—সৌষমিকন্থম্ ।

১৭৩। উপজ্ঞোপক্ৰমৌ ক্লীৱে তদাদিত্ব প্ৰকাশনে ।

ব্যাখ্যা—তদাদিত্ব প্ৰকাশনে (তস্য প্ৰথম প্ৰকাশকথনে হৰ্থে গম্যমানে সতি) ষষ্ঠী সমাসে চ সতি উপজ্ঞোপক্ৰমৌ দ্বৌ ক্লীৱ লিঙ্গে বৰ্ত্তেতে ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথম প্ৰকাশ হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু ষষ্ঠী সমাস হলে হলে উপজ্ঞা আৰু উপক্ৰম শব্দ দুটা ক্লীবলিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মোপজ্ঞম্।

১৭৪। ছায়াৰতাং ৰহুত্বে তু ছায়া স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ছায়াৰতাং (ছায়াশালীনাং) ৰহুত্বে তু ৰাচ্যে ষষ্ঠী সমাসে চ ছায়া ক্লীবে স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে আৰু বহু বচন বুজালে ছায়া শব্দ ক্লীব লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—বৃক্ষচ্ছায়ম্।

১৭৫। সংহতৌ সভা।

ব্যাখ্যা—সংহতৌ (সমূহেঽৰ্থে গম্যমানে সতি) ষষ্ঠী সমাসে চ সতি সভা ক্লীবে স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে আৰু ষষ্ঠী সমাস হলে সভা শব্দৰ ক্লীব লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—স্ত্ৰীসভম্।

১৭৬। শালাৰ্থাপ্য মনুষ্যাৰ্থাৎ।

১৭৭। ৰাজাৰ্থাদপ্য ৰাজতঃ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠী সমাসে সতি অমনুষ্যাৰ্থাৎ (মনুষ্যাৰ্থভিন্নাৎ) পৰা শালাৰ্থাপি সভা ক্লীবে স্যাৎ, অৰাজতঃ (ৰাজ শব্দ ভিন্নাৎ ৰাজাৰ্থাদপি পৰা) সভা ক্লীবে স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে শালা অৰ্থ হোৱা আৰু মনুষ্য ভিন্ন অৰ্থ বুজোৱা পদৰ পিছত থকা সভা শব্দ ক্লীব লিঙ্গ হব। ৰাজন্ শব্দ ভিন্ন ৰাজা অৰ্থ বুজোৱা পদৰ পিছত থকা সভা শব্দ ক্লীব লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—ৰক্ষঃসভম্।

১৭৮। সেনাশালা সুৰা চ্ছায়া নিশাৰাক্লীৰলিঙ্গকাঃ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠী সমাসে সতী সেনা শালা-সুৰা-ছায়া-নিশা শব্দাঃ ৰা ক্লীব লিঙ্গকাঃ ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে সেনা-শালা-সুৰা-ছায়া আৰু নিশা শব্দ বিকল্পে ক্লীব লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—শত্ৰুসেনম্।

১৭৯। সোঽব্যয়ীভাবো যত্ৰনানা ৱিভক্তিষে,কৰূপতা ।

ব্যাখ্যা—যত্ৰ (সমাসে) নানা ৱিভক্তিষু (সমস্ত ৱিভক্তিষু) একৰূপতা (একৰূপত্বং ভৱতি) স অব্যয়ীভাৱঃ সমাসঃ জ্ঞাতব্যঃ ।

সৰলাৰ্থ—যি সমাসত সকলোবোৰ বিভক্তিৰে একে ৰূপ হব, সেই-টোৱেই অব্যয়ৱীভাৱ সমাস হ'ব বুলি জানিব।

১৮০। অয়ং পূৰ্ব্বোত্তৰান্যাৰ্থ মুখ্যঃ ।

১৮১। অব্যয়ং সমস্যতে ।

ব্যাখ্যা—যত্ৰ ৱাক্যে অব্যয়ং সমস্যতে স অব্যয়ীভাৱঃ সমাসঃ ৱিজ্ঞেয়ঃ অয়ং অব্যয়ীভাৱ সমাসঃ পূৰ্ব্বোত্তৰান্যাৰ্থ মুখ্যঃ (পূৰ্ব্ব পদাৰ্থ প্ৰধান উত্তৰ-পদাৰ্থ প্ৰধান অন্য পদাৰ্থ প্ৰধান শ্চ ভৱন্তি ।

সৰলাৰ্থ—যি বাক্যত অব্যয় পদক লৈ সমাস কৰা হব, সেই সমাসেই অব্যয়ীভাৱ সমাহ হব আৰু ই ঘাইকৈ পূৰ্ব্বপদাৰ্থ প্ৰধান উত্তৰ পদাৰ্থ প্ৰধান আৰু অন্য পদাৰ্থ প্ৰধান বুলি কোৱা হ'ব।

১৮২। কাৰকাৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—কাৰকাৰ্থেঽৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং ভৱন্তিন্নিত্যং সমস্যেত ।

সৰলাৰ্থ—ছয়োটা কাৰকৰ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা অব্যয় পদৰ আপোনা-লোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—অধিস্ত্ৰি ।

১৮৩। সমীপে চ ।

ব্যাখ্যা—সমীপেঽৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং .অব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে ।

সৰলাৰ্থ—সমীপ বাচক হোৱা অব্যয় পদৰ আপোনালোকে নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—উপকুম্ভম্ ।

১৮৪। সমৃদ্ধি ঋদ্ধ্য ভাৱয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—সমৃদ্ধি ঋদ্ধ্যভাৱয়োঃ প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং ভৱন্তিম্নিত্যং সমস্যতে ।

সৰলাৰ্থ—সমৃদ্ধি আৰু ঋদ্ধিৰ (সম্পদৰ) অভাৱ বুজোৱা অব্যয় পদৰ আপোনালোকে নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—সুমদ্ৰম্ ।

১৮৫। অনুপূৰ্ব্বে।

ব্যাখ্যা—অনুপূৰ্ব্বেঽৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং—অব্যয়ং ভৱন্তিঃ নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—অনুপূৰ্ব্ব অৰ্থাৎ ক্ৰমান্বয়ে সৰুৰ পৰা ডাঙৰ হোৱা বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা অব্যয়ৰ নিত্যন্তে আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমস কৰিব। উদাহৰণ—অনুজ্যেষ্ঠম্।

১৮৬। যৌগপদ্যে।

ব্যাখ্যা—যৌগদ্যেঽৰ্থে প্ৰভ্ৰৰ্ত্তমানং অব্যয়ং ভৱন্তিঃ নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—যৌগপদ্য অৰ্থাৎ "একেলগেহোৱা" এনে অৰ্থ বুজোৱা অব্যয়ৰ নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—সচক্ৰম্।

১৮৭। পৰ্য্যন্ত পৰিকীৰ্ত্তনে।

ব্যাখ্যা—পৰ্য্যন্তস্য (সীমায়াঃ) পৰিকীৰ্ত্তনে (কথনেঽৰ্থেগম্যমানে সতি) প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—সীমা বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—সপশুবন্ধমধীতে।

১৮৮। শব্দ প্ৰাদুৰ্ভাৱে।

ব্যাখ্যা—শব্দ প্ৰাদুৰ্ভাৱে (শব্দস্য প্ৰথম প্ৰকাশনেঽৰ্থে) প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—শব্দৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যন্তে অবয়ীভাৱ সমাস হব। উদাহৰণ—ইতি পাণিনি।

১৮৯। পশ্চাদৰ্থে।

ব্যাখ্যা—পশ্চাদৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—পশ্চাৎ অৰ্থাৎ পিছত হোৱা অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—অনুৰথম্।

১৯০। অভাৱে।

ব্যাখ্যা—অভাৱেঽৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—অভাৱ অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস হব। উদাহৰণ—নিৰ্ম্মক্ষিকম্।

১৯১। অতীতত্বে চ।

ব্যাখ্যা—অতীতত্বে চ প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—অতীতত্ব অৰ্থাৎ বৰ্ত্তমানকাল ধ্বংস হৈ যোৱা অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—নিহিমম্।

১৯২। ভোগাকালে।

ব্যাখ্যা—ভোগাকালে (ভোগস্য অকালেঽৰ্থে) প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং ভৱত্তি-ন্নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—সুখ-দুঃখ ভোগৰ অকাল বুজোৱা অব্যয় পদৰ আপোনা-লোকে নিত্যন্তে অবয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদা—অতিতৈসৃকম্।

১৯৩। সম্পন্নত্বে।

ব্যাখ্যা—সম্পন্নত্বেঽৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—পৰিপূৰ্ণতা হোৱা অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—সব্ৰহ্মঃ।

১৯৪। সাকল্যেঽপ্যৰ্থান্তৰ্ভাৱাৎ।

ব্যাখ্যা—অপ্যৰ্থান্তৰ্ভাৱাৎ (অপি শব্দস্য অৰ্থ অন্তৰ্ভূতাৎ) সাকল্যে (অশেষতায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং ভৱত্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—সাকল্য অৰ্থাৎ অশেষতা অৰ্থ বুজালে অপি অব্যয় শব্দৰ লগত আপোনালোকে নিত্যন্তে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—সতৃণম্।

১৯৫। সাদৃশ্য যোগ্যতা ৱীপ্সা পদাৰ্থানতিবৃত্তয়ঃ যথাৰ্থা ৱাচকস্তেষাম্।

ব্যাখ্যা—সাদৃশ্যযোগ্যতা-ৱীপ্সা পদাৰ্থানতিবৃত্তয়ঃ যথাৰ্থাঃ-স্যুঃ। তেষাং যৰ্থাৰ্থা ৱাচকং অব্যয়ং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—সাদৃশ্য যোগ্যতা ৱীপ্সা আৰু পদাৰ্থ অনতিক্ৰম অৰ্থ বুজোৱা অব্যয়ী পদৰ লগত অব্যয়ীভাৱ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—সকিখি।

১৯৬। সাদৃশ্যে ন যথাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—সাদৃশ্যেঽৰ্থে (উপমেয় সমানৱিভক্তিকৈঃ উপমান পদৈঃ সহ) যথাদয়ঃ (অব্যয়ং ন সমস্যতে)।

সৰলাৰ্থ—সাদৃশ্য থকা অৰ্থ বুজালে একে বিভক্তিযুক্ত উপমান আৰু উপমেয় বাচক পদৰ লগত যথা আদি অব্যয় পদৰ অব্যয়ীভাৱ সমাস নহব। উদাহৰণ—ত্বন্মুখং কমলম্ যথা।

১৯৭। তৃতীয়ান্ত শলাকাক্ষ সঙ্খ্যাৰ্থাঃ পৰিণাসহ।
সমস্যন্তে শলাকাক্ষৌ নতুৰ্দ্বিত্ব বহুত্বয়োঃ।

ব্যাখ্যা—যথা পূৰ্ব্বং জয়ে (জয় নিমিত্তে) "অক্ষেন দ্যূতংবৃত্তং তথা ন"— ইত্যৰ্থেঽৰ্থে তৃতীয়ান্ত (তৃতীয়া বিভক্ত্যন্ত) শলাকাক্ষ সংখ্যাৰ্থাঃ শব্দাঃ পৰিণা সহ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে। দ্বিত্ব বহুত্বয়োঃ প্ৰবৰ্ত্তমানৌ শলাকাক্ষৌ ন সমস্যেতে।

সৰলাৰ্থ—জয়লাভ কৰাৰ কাৰণে প্ৰবৃত্ত হোৱা অৰ্থ নুবুজালে তৃতীয়া বিভক্তিযুক্ত শলাকা-অক্ষ-আৰু সংখ্যা বাচক শব্দ পৰি অব্যয় পদৰ লগত অব্যয়ীভাৱ সমাস হব। কিন্তু দ্বিবচন আৰু বহুবচন যুক্ত শলাকা শব্দ আৰু অক্ষ শব্দৰ অব্যয়ীভাৱ সমাস নহব। উদাহৰণ—অক্ষপৰি।

১৯৮। সুবন্তং প্ৰতিনাল্পাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অল্পাৰ্থে ঽৰ্থে প্ৰতিনা সহ সুবন্তং পদং ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—অল্পাৰ্থ বুজোৱা প্ৰতি শব্দৰ সৈতে সুবন্ত পদৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—ন সুখ প্ৰতি দাৰিদ্ৰ্যে--।

১৯৯। অভি প্ৰত্যভি লক্ষণে।

ব্যাখ্যা—অভি লক্ষণে (অভিমুখোদ্দেশ্যেঽৰ্থে) অভি প্ৰতি অব্যয়ৌ ভৱন্তিঃ সমেস্যেতে।

সৰলাৰ্থ—অভিমুখ হোৱা অৰ্থ বুজালে অভি আৰু প্ৰতি শব্দৰ লগত আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—অভ্যাগ্নিম্।

২০০। দৈৰ্ঘ্যেঽনু।

ব্যাখ্যা—দৈৰ্ঘেঽৰ্থে প্ৰবৰ্ত্তমানং (অনু) অব্যয়ং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—দীৰ্ঘ হোৱা অৰ্থ বুজালে অনু শব্দৰ লগত অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—অনুগঙ্গম্।

২০১। যাৱদেতাৱদৱচ্ছেদে সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—এতাৱদৱচ্ছেদে (ইয়ত্তয়া পৰিচ্ছেদে-অৱধাৰণেঽৰ্থে) যাৱৎ অব্যয়ং ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—"ইমান পৰিমাণৰ হয়" এনে অৰ্থ বুজালে যাৱৎ শব্দৰে সৈতে আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—যাৱদ্‌ব্ৰহ্মম্।

২০২। বংশ্যেন সংখ্যা ৱচনাঃ।

ব্যাখ্যা—বংশ্যেন (বংশ্যৱাচকেনশব্দেন সহ) সংখ্যা ৱচনাঃ শব্দাঃ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—বংশ পৰম্পৰা বুজালে সংখ্যাবাচক শব্দৰে সৈতে আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—একবিংশতি ভৰদ্বাজম্।

২০৩। তে নদী ৱাচকৈৰপি।

ব্যাখ্যা—নদীৱাচকৈৰপি সহ তে সংখ্যা ৱাচকাঃ শব্দাঃ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

ব্যাখ্যা—নদীবাচক শব্দৰে সৈতেও সংখ্যাবাচক পদৰ আপোনালোকে অবয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—পঞ্চনদম্।

২০৪। সংজ্ঞায়াং ৱহিৰৰ্থে তৈঃ।

ব্যাখ্যা—ৱহিৰৰ্থে (ৱাহ্যাৰ্থে ঽৰ্থে) সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং তৈঃ (নদীৱাচক পদৈঃ সহ) অব্যয়ং ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু সংজ্ঞা বুজালে নদীবাচক শব্দৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদা—উন্মত্তগঙ্গম।

২০৫। তিষ্ঠদ্‌গু প্ৰভৃতীনি চ।

ব্যাখ্যা—তিষ্ঠদ্‌গু প্ৰভৃতীনিচ পদানি অব্যয়ীভাৱ সমাসে সাধুনিস্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—তিষ্ঠদ্‌গু প্ৰভৃতি শব্দবোৰ অব্যয়ীভাৱ সমাসত সিদ্ধ সাধন কৰা হ'ব। উদাহৰণ—আয়তিগৱম্।

২০৬। পঞ্চম্যন্তৈর্ব্বহিঃ পর্য্য পাঙঃ প্রাগাদয়শ্চ ৱা।

ব্যাখ্যা—ৱহিঃ পৰ্য্য পাঙঃ শব্দাঃ প্রাগাদয়শ্চ শব্দাঃ ৱা (ৱিকল্পেন) পঞ্চমন্তৈঃ পদৈঃ সহ ভৱন্তি সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ৱহিঃ-পৰি-অপ-আঙ্ শব্দবোৰ আৰু প্রাগাদি শব্দবোৰ পঞ্চমী বিভক্তিযুক্ত পদৰে সৈতে আপোনালোকে বিকল্পে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—ৱহির্গ্রামম্।

২০৭। ষষ্ঠ্যন্তৈর্ব্বা পাৰমধ্যাৱেত্বমন্তস্য চৈতয়োঃ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠ্যন্তৈঃ পদৈঃ সহ পাৰমধ্যৌ (শব্দৌ) ৱা (ৱিকল্পেন) ভৱতিঃ সমস্যেতে। এতয়োঃ (অব্যয়ীভাৱ সমাসস্থয়োঃ পাৰ-মধ্য শব্দয়োঃ) অন্তস্যস্থানে এত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষষ্ঠী বিভক্তিযুক্ত পাৰ আৰু মধ্য শব্দৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব আৰু অব্যয়ী সমাসযুক্ত পাৰ আৰু মধ্য শব্দৰ শেষত একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—পাৰেগঙ্গম্।

২০৮। অব্যয়ীভাৱঃ ক্লীৱলিঙ্গঃ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱঃ (অব্যয়ীভাৱ সমাসান্ত শব্দঃ) ক্লীৱ লিঙ্গঃ (ক্লীৱ লিঙ্গং স্যাৎ)।

সৰলাথ—অব্যয়ীভাৱ সমাসান্ত পদবোৰ ক্লীৱ লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—অনুনদি।

২০৯। অম্বিভক্তেৰ পঞ্চম্যা অব্যধীভাৱাদদন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱাৎ (অব্যয়ীভাৱ সমাসাৎ) অদন্ততঃ (অদন্ত শব্দাৎ পৰায়াঃ) অপঞ্চম্যাঃ (পঞ্চমীভিন্নায়াঃ ৱিভক্তেঃ স্থানে) অম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰান্ত অব্যয়ীভাৱ সমাসৰ পিছত থকা পঞ্চমী বিভক্তিৰ বাহিৰে আন বিভক্তিবোৰৰ ঠাইত অম্ হব। উদাহৰণ—উপকুম্ভম্।

২১০। নদ্যৃদ্ধিৱংশ্যসংখ্যাৰ্থ সমাসাদিতৰত্ৰতু।
অম্বা তৃতীয়া সপ্তম্যোঃ।

ব্যাখ্যা—পদ্যৃদ্ধি বংশ্য সংখ্যাৰ্থ সমাসাৎ (নদী-ঋদ্ধি-ৱংশ্যা-সংখ্যাৰ্থ ৱাচকানাং শব্দানাং অব্যয়ীভাৱ সমাসাৎ) ইতৰত্ৰতু (অন্যত্র সমাসে সতি) অব্যয়ীভাৱাদদন্তাৎ পৰাস্যাঃ, তৃতীয়া সপ্তম্যোঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) অম্‌স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নদী-ঋদ্ধিবংশ্য আৰু সংখ্যাৰ্থ বাচক শব্দৰ অব্যয়ীভাৱ সমাসৰ বাহিৰে অব্যয়ীভাৱ অদন্ত শব্দৰ পিছত থকা তৃতীয়া আৰু সপ্তমী বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে অম্ হ'ব।

উদাহৰণ—উপকুম্ভেন বা উপকুম্ভংকৃতম্।

২১১। অনদন্তাদ্বিভক্তেৰ্লুক্।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি অনদন্তাৎ (অদন্ত ভিন্নাৎ পৰাষাং) বিভক্তেঃ লুক্ (সৰ্ব্বাষাং বিভক্তীনাং লুক্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে অদন্ত শব্দ ভিন্ন আন শব্দৰ পিছত থকা সকলোবোৰ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উপ গু।

২১২। সমাস কাণ্ডে প্ৰথমানিৰ্দ্দিষ্ট মুপসৰ্জ্জনম্।
পূৰ্ব্বংযাতি।

ব্যাখ্যা—সমাস কাণ্ডে (সমাস ৰিধায়ক সূত্ৰে) প্ৰথমা নিৰ্দ্দিষ্টং (প্ৰথমায়াঃ নিৰ্দ্দিষ্টং) উপসৰ্জ্জনং (গুণীভূতং গৌনং পদং) পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—সমস প্ৰকৰণত প্ৰথমা বিভক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্দ্দিষ্ট গুণীভূত গৌণ হোৱা শব্দ আগত বহিব। উদাহৰণ—ৰাজপুৰুষঃ।

২১২। ক) তত্তদৰ্থে সমাসানাংশক্তিমিচ্ছন্তি শব্দিকাঃ।
নিৰুঢ়লক্ষণালভ্যো ন শক্তিংতাকিকা জগুঃ।

ব্যাখ্যা—তত্তদৰ্থে (সূত্ৰ প্ৰতিপাদিতে) সমাসানাং শক্তিং শাব্দিকাঃ (বৈয়াকৰণিকা ইচ্ছন্তি) নিৰূঢ়লক্ষণয়া (অনাদি প্ৰসিদ্ধ লক্ষণয়া লভ্যো) ন শক্তিং তাকিকাঃ জগুঃ।

সৰলাৰ্থ—সমাসৰ অৰ্থৰ দ্বাৰা বৈয়াকৰণিক সকলে শব্দ শক্তিৰ স্বীকাৰ কৰে। কিন্তু তাৰ্কিকসকলে সমাসৰ লক্ষণাৰ দ্বাৰা সিদ্ধ হোৱা বাবে শব্দ শক্তিৰ স্বীকাৰ নকৰে।

২১৩। দ্বয়োৰ্দ্বন্দ সমাসে হ্ৰস্ব স্বৰাচ্চিতে।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োঃ (পদয়োঃ) দ্বন্দ্ব সমাসে সতি অল্পস্বৰচ্চিতে (অল্প স্বৰ-বিশিষ্টে পদে) পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—দুটা পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে অল্প স্বৰ বিশিষ্ট পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—ইন্দ্ৰাগ্নী।

২১৪। অনুপূৰ্ব্বেণ বৰ্ণাস্তু নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি অনুপূৰ্ব্বেণ জ্যেষ্ঠানুক্ৰমেন বৰ্ণাঃ) (ব্ৰাহ্মণাদয়ঃ) নিত্যং পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে জ্যেষ্ঠানুক্ৰমে বৰ্ণবাচক ব্ৰাহ্মণাদি পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণ-ক্ষত্ৰিয়-বিট্-শূদ্ৰাঃ।

২১৫। জ্যায়ান্ কনীয়সঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি কণীয়সঃ (কণিষ্ঠ ভ্ৰাতুঃ) জ্যায়ান্ (জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতা) পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত কনিষ্ঠ ভ্ৰাতৃবাচক পদতকৈ জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতৃবাচক পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—ৰামকৃষ্ণৌ।

২১৬। সমান স্বৰয়ো ৰগ্নি সংজ্ঞম্।

ব্যাখ্যা—সমান স্বৰয়োঃ দ্বয়োঃ পদয়োঃ দ্বন্দ্ব সমাসে সতি অগ্নিসংজ্ঞং পদং পূৰ্ব্বং সতি।

সৰলাৰ্থ—সমান স্বৰবিশিষ্ট পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে অগ্নিসংজ্ঞক পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—বৃত্তিসূত্ৰম্।

২১৭। লঘ্বক্ষৰঞ্চ যৎ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি লঘ্বক্ষৰঞ্চযৎ তৎপূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত লঘু অক্ষৰ যুক্ত পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—কুশকাশম্।

২১৮। স্বৰাদ্যদন্তঞ্চ।

ব্যাখ্যা—সমান স্বৰয়োঃ দ্বয়োঃ পদয়ো দ্বন্দ্ব সমাসে সতি স্বৰাদ্যদন্তং পদং পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—সমান স্বৰবিশিষ্ট দুটা পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে গুৰু স্বৰযুক্ত হলেও স্বৰাদি অদন্ত পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—উষ্ট্ৰ খৰৌ।

২১৯। ঋতু নক্ষত্ৰাণামনুৰ্ব্বশঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি সমান স্বৰানি ঋতু নক্ষত্ৰাণি পদানি অনুপূৰ্ব্বশঃ (পূৰ্ব্ব পূৰ্ব্বানুক্ৰমেন) পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত সমান স্বৰযুক্ত ঋতু আৰু নক্ষত্ৰবাচক পদবোৰ পূৰ্ব্বানুক্ৰমে পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—হেমন্ত শিশিৰ বসন্তাঃ।

২২০। এষাং পূৰ্ব্ব নিপাতানাংব্যভিচাৰোঽপি ভূৰিশঃ।

ব্যাখ্যা—এসাং (দ্বয়োৰ্দ্বন্দ্ব সমাসে ইত্যাদিনোক্তানাং) পূৰ্ব্ব নিপাতানাং (শব্দানাং) ভূৰিশঃ (বাহুল্যেন) ব্যভিচাৰোঽপি দৃশ্যতে।

সৰলাৰ্থ—আগত উল্লেখ কৰা দুই পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত পূৰ্ব্বগামী হোৱা পদবোৰৰ কেতিয়াবা ব্যতিক্ৰমো দেখা যায়। উদাহৰণ—শ্ৰীবিষ্ণুঃ।

২২১। ৱিশেষনং ৱহুব্ৰীহৌ সপ্তম্যন্ত পদঞ্চযৎ।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌ (ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি) ৱিশেষণং পদং পূৰ্ব্বং যাতি। যৎ সপ্তম্যন্তঞ্চ পদং তৎ পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে বিশেষণ পদ আৰু সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—চিত্ৰগুঃ।

২২২। সপ্তম্যন্তাঙ্চ নিষ্ঠান্তম্।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি সপ্তম্যন্তাৎ পদাৎ নিষ্ঠান্তং পদং পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদৰ ভিতৰত নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ান্ত পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—আৰূঢ়বৃক্ষঃ।

২২৩। অস্ত্ৰাৰ্থক পদাত্তুৱা।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি অস্ত্ৰাৰ্থক পদাৎ তুৱা (ৱিকল্পেন) নিষ্ঠান্তং পদং পূৰ্ব্বং যাতি।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে অস্ত্ৰ বুজোৱা পদতকৈ বিকল্পে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ান্ত পদ পূৰ্ব্বগামী হব। উদাহৰণ—ধৃতচক্ৰঃ।

২২৪। সৰ্ব্বেভ্যঃ সৰ্ব্বনামানি সংখ্যাশব্দাস্ততোঽপিচ।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি সৰ্ব্ব নামানি (সৰ্ব্বনামসংজ্ঞকানি পদানি) সৰ্ব্বেভ্যঃ (শব্দেভ্যঃ) পূৰ্ব্বং যাতি। ততোঽপি সংখ্যা শব্দাঃ পূৰ্ব্বং যান্তি। চকাৰাৎ কুচিৎ সংখ্যা শব্দাঃ পূৰ্ব্বং ন যান্তি।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সকলো পদতকৈ আগতে সৰ্ব্বনাম পদ পূৰ্ব্বগামী হব। তাৰ পিছত সংখ্যা বাচক শব্দ পূৰ্ব্বগামী হব আৰু কেতিয়াবা সংখ্যা শব্দ পূৰ্ব্বগামী নহব।
উদাহৰণ—সৰ্ব্বশুক্লা।

২২৫। অল্প সংখ্যাৰ্থ শব্দাঃ সংখ্যাভিধায়িনাম্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি অল্প সংখ্যাৰ্থ শব্দাঃ সংখ্যাভিধায়িনাং (বহু সংখ্যা বাচিনাং পদানাং) পূৰ্ব্বং যান্তি)।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে বহু সংখ্যা বাচক পদতকৈ অলপ সংখ্যা বাচক পদ পূৰ্ব গামী হব। উদাহৰণ—দ্বিত্ৰাঃ।

২২৬। সপ্তম্যন্তস্তু গড্বাদেঃপৰম্।

২২৭। অস্ত্ৰাৰ্থকাদপি।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি সপ্তম্যন্তং পদং গড্বাদেঃ পৰং যাতি, অস্ত্ৰাৰ্থকাদপি সপ্তম্যন্তং পদং পৰং যাতি।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদ গড্বাদি শব্দৰ পৰগামী হব আৰু অস্ত্ৰাৰ্থ বাচক পদতকৈ সপ্তম্যন্ত পদ পৰগামী হব। উদাহৰণ—গড্বুকণ্ঠঃ।

২২৮। ৰাজদন্তাদিষু পৰংযাতি।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰ সমাসে সতি ৰাজদন্তাদিষু শব্দেষু উপন্যস্ত সিদ্ধঃ (শব্দানুসাৰাৎ) দন্তাদি পদং ৰাজাদি পদাৎ পৰং যাতি।

সৰলাৰ্থ—সকলো সমাসতে ৰাজদন্তাদি পদবোৰ প্ৰসিদ্ধানুসাৰে দন্তাদি-পদবোৰ ৰাজাদি পদৰ পৰগামী হব। উদাহৰণ—ৰাজদন্তঃ।

২২৯। ৰাগ্ন্যাহিতাদিষু।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰ সমাসে অগ্ন্যাহিতাদিষু শব্দ সিদ্ধপদোপন্যাসানুসাৰাৎ আহিতাদি পদং ৰা (ৱিকল্পেন) অগ্ন্যাদি পদাৎ পৰং যাতি।

সৰলাৰ্থ—সকলো সমাসত অগ্ন্যাহিতাদি পদবোৰ সিদ্ধ কৰাৰ বাবে আহিতাদি পদ বিকল্পে অগ্ন্যাদি পদৰ পৰ গমী হব।
উদাহৰণ—অগ্ন্যাহিতঃ।

২৩০। পুংৱদ্ভাষিত পুংস্কাঃস্ত্ৰীলিঙ্গা উঙন্তবৰ্জ্জিতাঃ
স্ত্ৰীলিঙ্গ তুল্যাৰ্থ পদেস্ত্ৰীপুৰণ্যাদিবৰ্জ্জিতে।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰ সমাসে স্ত্ৰীপুৰণ্যাদিবৰ্জ্জিতে (স্ত্ৰীলিঙ্গ পুৰণাদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্নে) স্ত্ৰীলিঙ্গ তুল্যাৰ্থ পদে (স্ত্ৰীলিঙ্গবাচকতুল্যাৰ্থক পদে চ পৰে সতি) উঙন্তবৰ্জ্জিতাঃ (উঙ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্নাঃ) স্ত্ৰীলিঙ্গাঃ (স্ত্ৰীলিঙ্গবাচকাঃ) ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংৱৎ স্যুঃ (পুংলিঙ্গবৎ ভবেয়ুঃ।

সৰলাৰ্থ—সকলো সমাসত স্ত্ৰী আৰু পুৰণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন স্ত্ৰীলিঙ্গ তুল্যাৰ্থ বাচক পদ পিছত থাকিলে উঙ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক ভাষিত পুংস্ক শব্দবোৰ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—কল্যাণ ভাৰ্য্যঃ।

২৩১। পুৰণ্যাদি নিষেধোঽয়মন্যত্ৰ কৰ্ম্মধাৰয়াৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মধাৰয়াৎ (কৰ্ম্মধাৰয় সমাসাৎ) অন্যত্ৰ সমাসে অয়ং পুৰণাদি নিষেধঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মধাৰয় ভিন্ন আন সমাসত পুৰণ্যাদি প্ৰত্যয়যুক্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক পদবোৰ ভাষিত পুংস্ক নহব। উদাহৰণ—মহাষ্টমী।

২৩২। তৰাদৌ চ।

ব্যাখ্যা—তৰাদৌ (প্ৰত্যয়ে) চ কাৰাৎ মানি শব্দেচ পৰে সতি ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুম্বৎ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—তৰ আদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু মানি শব্দ পিছত থাকিলেও ভাষিত পুংস্ক শব্দ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ হব। উদা—পটুতৰা।

২৩৩। গুণাৰ্থানাং ত্বতলোৰপি।

ব্যাখ্যা—ত্বতলোঃ (ত্ব-তলোঃ প্ৰত্যয়োৰপি পৰয়োঃ সতোঃ) গুণাৰ্থানাং (গুণবাচাকানাং) ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংব্বৎ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ত্ব প্ৰত্যয় আৰু তল্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে গুণবাচক ভাষিত পুংস্ক শব্দ পুংলিঙ্গৰ দৰে হব। উদাহৰণ—গৌৰতা।

২৩৪। অগ্ন্যাযা্যা এৰৈয়ণি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—এয়ণি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি অগ্ন্যাযা্যা এব পুংব্বৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এয়নি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অগ্নি শব্দ পুংলিঙ্গ শব্দৰ দৰে হব। উদাহৰণ—আগ্নেয়ঃ।

২৩৫। ৰহুব্ৰীহৌ ন পুংৰৎ স্যুঃ সংজ্ঞাপুৰণ কোপধাঃ।

২৩৬। ন চাজাতীয় দেশীয়ে।

ব্যাখ্যা—ৰহুব্ৰীহৌ (ৰহুব্ৰীহি সমাসে সতি) সংজ্ঞাপুৰণকোপধাঃ ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংৰৎ নস্যুঃ, অজাতীয় দেশীয়ে (জাতীয় দেশীয় প্ৰত্যয় ভিন্নে) তৰাদৌ চ মানি শব্দে চ পৰে সংজ্ঞা পুৰণ কোপধাঃ ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংৰৎন স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাসত সংজ্ঞা শব্দ, পুৰণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু ক বৰ্ণ উপধা হোৱা শব্দ ভাষিত পুংস্ক হলেও পুংৰৎ নহব। জাতীয় প্ৰত্যয় আৰু দেশীয় প্ৰত্যয় ভিন্ন তৰাদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ, আৰু সংজ্ঞা শব্দ, পুৰণ-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু ক উপধা হোৱা শব্দ ভাষিত পুংস্ক শব্দ হলেও পুংৰৎ অৰ্থাৎ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ নহব। উদাহৰণ—জানকী জানিঃ।

২৩৭। ঈ প্ৰত্যয়ান্ত স্বাঙ্গানামমানিনিচ পূৰ্ব্বৱৎ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বৱৎ ৰহুব্ৰীহি সমাসে সতি অমানিনি (মানিনি শব্দভিন্নে জাতীয় দেশীয় ভিন্নে, তৰাদৌ চ প্ৰত্যয়ে পৰেসতি ঈ প্ৰত্যয়ান্ত স্বাঙ্গানাং শব্দানাং পুংবৎ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আগৰ দৰে বহুব্ৰীহি সমাস হলে মানিনি শব্দ ভিন্ন আৰু জাতীয় দেশীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন তৰাদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ঈ প্ৰত্যয়ান্ত স্বাঙ্গ বাচক শব্দ পুংৰৎ নহব। উদাহৰণ—গৌৰমুখী।

২৩৮। জাত্যৰ্থস্য স্বৰোদ্ভূত বৃদ্ধিমত্তদ্ধিতস্য চ।

ব্যাখ্যা—ৰহুব্ৰীহি সমাসে সতি মানিনি শব্দ ভিন্নে, জাতীয় দেশীয় ভিন্নে চ তৰাদৌ প্ৰত্যয়ে পৰে চ সতি, জাত্যৰ্থস্য (জাতিৱাচি শব্দস্য) স্বৰোদ্ভূত বৃদ্ধিমত্তদ্ধিতস্য (স্বৰোৎপন্নবৃদ্ধিযুক্ত তদ্ধিত প্ৰত্যয়ান্ত ভাষিত পুংস্কশব্দস্য চ পুংৰৎ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে মানিনি শব্দ জাতীয়-দেশীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন তৰাদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে জাতীয় বাচক শব্দ আৰু স্বৰোৎপন্ন বৃদ্ধিযুক্ত তদ্ধিত প্ৰত্যয়ান্ত ভাষিত পুংস্ক শব্দৰ পুংৰৎ নহব। উদাহৰণ—কঠীভাৰ্য্যঃ।

২৩৯। অন্‌চেদ্ৰক্তৱিকাৰাৰ্থে তদন্তস্যতু পুঁৱিধিঃ ।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) ৰক্ত ৱিকাৰাৰ্থে (ৰক্তাৰ্থেৱিকাৰাৰ্থে চ) অণ (অণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) তদা ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি, তদন্তস্য (ৰক্ত ৱিকাৰাৰ্থে অণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দস্য) পুঁৱিধিঃ (পুংৱৎ-ভাৱঃ) স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---যদি ৰক্ত বিকাৰ অৰ্থাৎ ৰঞ্জিত কৰা অৰ্থ আৰু বিকাৰ হোৱা অৰ্থত অণ্ প্ৰত্যয় হয় তেনেহলে বহুব্ৰীহি সমাসত ৰক্ত বিকাৰযুক্ত অণ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পুংৱৎ হব । উদা---লৌহেষঃ ।

২৪০। তৰভমৰূপপ্ কল্প ব্ৰুৱ মতহত গোত্ৰচেলেষু । ঈ প্ৰত্যয়স্য হ্ৰস্বঃ ।

ব্যাখ্যা---তৰতম-ৰূপপ্-কল্প-প্ৰত্যয়েষু-ব্ৰুৱ-মত-হত-গোত্ৰ চেলেষু চ পৰেষু সৎষু ঈ প্ৰত্যয়স্য হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---তৰপ্-তযপ্-ৰূপণ্-কল্পপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ব্ৰুৱ-মত-হত-গোত্ৰ আৰু চেল শব্দ থাকিলে ঈ প্ৰত্যয় হ্ৰস্ব হব । উদাহৰণ---ৰমণিতৰা ।

২৪১। স্ত্ৰিয়া অন্সন্তান্তান্তয়োশ্চ পক্ষে ।

ব্যাখ্যা---তৰ-তমাদৌ পৰে সতি স্ত্ৰিয়া (স্ত্ৰীশব্দস্য) অন্সন্তান্তান্তয়োশ্চ (অন্সন্ত অন্তান্তয়োঃ শব্দয়োঃ) পক্ষে (ৱিকল্পেন) ঈ প্ৰত্যয়ঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---তৰপ-তমপ্ আদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে স্ত্ৰী শব্দৰ, অন্সন্ত আৰু অন্তান্ত শব্দৰ শেষত থকা ঈ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে হ্ৰস্ব হ'ব । উদাহৰণ---স্ত্ৰিতৰা ।

২৪২। উঙ্ প্ৰত্যয়স্যচ ।

ব্যাখ্যা---তৰতমাদৌ চ পৰে সতি উঙ্ প্ৰত্যয়স্য ৱিকল্পেন হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---তৰপ-তমপ্ আদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে উঙ্ প্ৰত্যয় হোৱা শব্দৰ বিকল্পে হ্ৰস্ব হব । উদাহৰণ---ব্ৰহ্মবন্ধুতৰা ।

২৪৩। সৰ্ব্বনাম্নো বৃত্তি মাত্ৰে পুংৱদ্ভাৱঃ ।

ব্যাখ্যা---সৰ্ব্বনাম্ন (সৰ্ব্বনাম শব্দস্য) স্ত্ৰীলিঙ্গস্য বৃত্তিমাত্ৰে (প্ৰকৃতিভাৱ সামান্যে) পুংৱৎ-ভাৱঃ স্যাৎ

সৰলাৰ্থ---সৰ্ব্বনাম শব্দৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক প্ৰকৃতি মাত্ৰ বুজালে পুংৱৎ-ভাৱ হ'ব অৰ্থাৎ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ হব । উদা---তন্মুখম ।

২৪৪। ক্বচিত্তু ন।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎ (কদাচিৎ) সৰ্ব্বনাম্নঃ বৃত্তি মাত্রে পুংবৎ নস্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা সৰ্ব্বনাম প্ৰকৃতিমাত্রে পুংবৎ নহব।
উদাহৰণ—পূৰ্ব্বামুখঃ।

২৪৫। অচ্ব্যৰ্থে মতহন্তস্য আত্বং তুল্যাৰ্থকে তথা।

ব্যাখ্যা—অচ্ব্যৰ্থে (চ্বি ভিন্ন প্ৰত্যয়াৰ্থে) ভাবাৰ্থকে তুল্যাৰ্থকে চ শব্দে পৰে সতি তথা (বৃত্তিমাত্রে) মহতঃ তস্য স্থানে আত্বং স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—চ্বি প্ৰত্যয় ভিন্ন ভাবাৰ্থক প্ৰত্যয়যুক্ত আৰু তুল্যাৰ্থ বাচক শব্দ পিছত থাকিলে প্ৰকৃতিবাচক মহৎ শব্দৰ তকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—মহাদেৱঃ।

২৪৬। কৰঘাস ৱিশিষ্টেষু তীকাৰস্যাত্বমাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—কৰঘাস ৱিশিষ্টেসু শব্দেসু পৰেষু সৎষু বৃত্তিমাত্রে মহতী শব্দস্য তীকাৰস্য স্থানে আত্বমাদিশেৎ।
সৰলাৰ্থ—কৰ, ঘাস আৰু বিশিষ্ট শব্দ পিছত থাকিলে প্ৰকৃতি মাত্ৰ বুজোৱা মহতী শব্দৰ তীকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হ'ব।
উদাহৰণ—মহাকৰঃ।

২৪৭। উদকস্য কলুঙ্নাম্নি পূৰ্ব্বস্থস্যোত্তৰস্যচ।

ব্যাখ্যা—পদবৃত্তৌ নাম্নি গম্যমানে সতি পূৰ্ব্বস্থস্যউত্তৰস্য চ উদকস্য ক লুক্ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—পদবাচ্য মাত্রে সংজ্ঞা বুজালে পূৰ্ব্ব পদত থকা নাইবা উত্তৰ পদত থকা উদক শব্দৰ ক বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—উদমেঘঃ।

২৪৮। পেষে পিষোঽনুপ্ৰয়োগে।

ব্যাখ্যা—পেষে (পেষ শব্দে পৰে সতি) পিষঃ (পিষ্ ধাতোঃ) অনু প্ৰয়োগে চ সতি উদকস্য কলক্ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—পেষ শব্দ পিছত থাকিলে আগৰ পদত পিষ্ ধাতুৰ অৰ্থ থকা উদক শব্দৰ ক বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উদপেষম্।

২৪৯। হৃদয়ং হৃদণাদিষু।

ব্যাখ্যা—অণাদিষু পৰেষু সৎষু হৃদয়ং হৃৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমাস হলে অণ্ আদি প্ৰত্যয়যুক্ত হৃদয় শব্দৰ ঠাইত হৃৎ হব। উদাহৰণ---হার্দ্দাসঃ।

২৫০। অৰ্দ্ধেঽৱৰস্য ৱা পশ্চাৎ।

২৫১। দিগ্বাচি পূৰ্ব্বকস্য চ।

ব্যাখ্যা---অৰ্দ্ধে (অৰ্দ্ধ শব্দে পৰে সতি) অৱৰ শব্দস্য স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) পশ্চাৎস্যাৎ, দিগ্বাচি পূৰ্ব্বকস্য চ অৱৰস্য স্থানে ৱা পশ্চাৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৰ্দ্ধ শব্দ পিছত থাকিলে অৱৰ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে পশ্চাৎ হ'ব আৰু দিশ্ বাচক শব্দ আগত থাকিলে অৱৰ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে পশ্চাৎ হব। উদাহৰণ---পশ্চাৰ্দ্ধম্।

২৫২। ঈয় কাৰকয়োৰন্য শব্দাদ্ভৱতি দাগমঃ।

ব্যাখ্যা---ঈয় কাৰকয়োঃ (ঈয় প্ৰত্যয় কাৰকশব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অন্য শব্দাৎ পৰঃ দাগমঃ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---ঈয় প্ৰত্যয় আৰু কাৰক শব্দ পিছত থাকিলে অন্য শব্দৰ পিছত দ আগম হব। উদাহৰণ---অন্যদীয়ম্।

২৫৩। আশীৰাশাস্থাস্থিতেষু উতি ৰাগোৎসুকেষু চ।
ষষ্ঠী তৃতীয়া সমাসৌ ন চেৎ।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) ষষ্ঠী তৃতীয়া সমাসৌ নস্যাতাংচ আশীঃ আশা-স্থা-স্থিত-উতি-ৰাগ-উৎসুক শব্দেষু পৰেষু সতিষু অন্য শব্দাৎ পৰঃ দাগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী সমাস নহয় আৰু আশীঃ-আশা-স্থা-স্থিত-উতি-ৰাগ-উৎসুক আদি শব্দ পিছত থাকিলে অন্য শব্দৰ পিছত দ আগম হব। উদাহৰণ---অন্যদাশীঃ।

২৫৪। অৰ্থে ৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা---যদি ষষ্ঠী তৃতীয়া সমাসৌ ন স্যাতাং তৰ্হি অৰ্থে (অৰ্থ শব্দে পৰে সতি) অন্য শব্দাৎ পৰঃ ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) দাগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি ষষ্ঠী আৰু তৃতীয়া সমাস নহয় তেনেহলে অৰ্থ শব্দ পিছত থাকিলে অন্য শব্দৰ পিছত বিকল্পে দ আগম হব। উদাহৰণ---অন্যদৰ্থঃ---অন্যাৰ্থঃ।

ইতি সমাস প্ৰকৰণম্।

অন্বিত বিন্যাস

ওঁ

চিত্রার্থ পদ নির্ম্মাণ নিদান প্রত্যয়শ্রিয়াম্ ।
নিধানং তদ্ধিতাধ্যায় প্রায়মাৰাধয়ে হৰিম্ ॥

ব্যাখ্যা---চিত্রার্থ পদ নির্ম্মানম্ (বিচিত্রার্থৰূপ পদ সম্পাদনে) নিদানম্ (আদি কাৰণীভূতম্) প্রত্যয়শ্রিয়াম্ (প্রত্যয়াধিক্যানাং) নিধানং (আশ্রয়ং) তদ্ধিতাধ্যায় প্রায়ং (যত্তৎ) হৰিম্ (জগদাধাৰং শ্রীকৃষ্ণং) আৰাধয়ে (চিন্তয়ামি) ।

সৰলার্থ---নানার্থৰূপ পদ সম্পাদন বিষয়ত আদি কাৰণ প্রত্যয় সমূহৰ আশ্রয় স্থল যিদৰে তদ্ধিত আধ্যায় বুলি কোৱা হয় সেইদৰে জগতৰ আধাৰ ভূত শ্রীকৃষ্ণক মই নমস্কাৰ কৰোঁ ।

১। এক বাক্যে তদ্ধিতা ৱা পদাদর্থানুসৰিণঃ।

ব্যাখ্যা---এক ৱাক্যে সতি-অর্থানুসাৰিণঃপদাৎ (লিঙ্গীয় পদাৎ) পৰে ৱা (ৱিকল্পেন) তদ্ধিতাঃ (অণাদি প্রত্যয়াঃ স্যুঃ)।

সৰলার্থ---একেটা বাক্য হোৱা বুজালে বিশেষ অর্থবোধক লিঙ্গবাচক পদৰ পিছত বিকল্পে অণাদি তদ্ধিত প্রত্যয়বোৰ হব ।

২। অণ পত্যে ঋষিকুৰু কৃষ্ণ্যন্ধক ৱিদাদিতঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যেৱাচ্যে সতি ঋষি কুৰু বৃষ্ণ্যন্ধক ৱিদাদিতঃ (ঋষি-কুৰু-বৃষ্ণি-অন্ধক-ৱিদাদিঃএভ্যঃ লিঙ্গ-ৱাচকেভ্যঃপৰঃ-অণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---অপত্য (সন্তান) বাচ্য হলে ঋষি-কুৰু-বৃষ্ণি-অন্ধক আৰু বিদাদি লিঙ্গবাচক পদৰ পিছত অণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ---ভার্গৱঃ ।

৩। শিৱাদেশ্চ ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে (যেন জাতেন বংশস্য পতনং নাস্তি---ইত্যর্থে সতি) শিৱাদেঃ পৰঃ---অন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---অপত্য (সন্তান) বুজালে শিৱাদি শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শৈৱঃ।

৪। পৃথিব্যাস্তুণ শ্চ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি পৃথিব্যাস্তু পৰঃ ণঃ-অণ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য অৰ্থ বুজালে পৃথিবী শব্দৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় আৰু অণ্ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ---পাৰ্থিবী।

৫। অ ণ শ্ব পত্যাদিভ্যঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি অশ্বপত্যাদিভ্যঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বাচ্য হলে অশ্বপতি আদি লিঙ্গৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আশ্বপতঃ।

৬। কন্যায়াস্তু কনীন চ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি কন্যায়াঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ তু কন্যায়াঃ স্থানে কনীন্ আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে কন্যা শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু কন্যাৰ ঠাইত কনীন্ আদেশ হব। উদাহৰণ---কানীনঃ।

৭। উচ্চ মাতুশ্ন কাৰস্য সংখ্যা সম্ভদ্ৰ পূৰ্ব্বকাৎ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সংখ্যা সম্ভদ্ৰ পূৰ্ব্বকাৎ মাতুঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ, অনি সতি মাতুঃ ঋকাৰস্য স্থানে উৰ্ আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে সংখ্যাবাচক পদ, সম্ আৰু ভদ্ৰপদ আগত থাকিলে মাতৃ শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু মাতৃ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত উৰ্ আদেশ হব। উদাহৰণ---দ্বৈমাতুৰঃ।

৮। পাৰ্শ্বাচ্চ ৱস্য উত্বঞ্চ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি পাৰ্শ্বাৎপৰঃ অণ্ স্যাৎ, ৱস্য স্থানে উত্বং আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে পাৰ্শ্ব শব্দৰ পিছত অণ প্ৰত্যয় হব আৰু ৱৰ ঠাইত উ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---পাৰ্শ্ববঃ।

৯। পৰশু শ্চ পৰস্ত্ৰিয়াঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি পৰস্ত্ৰিয়াঃ পৰঃ অণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, পৰস্ত্ৰিয়াঃ স্থানে পৰশু আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে পৰস্ত্ৰী শব্দৰ পিছত অণ প্ৰত্যয় হব আৰু পৰস্ত্ৰী শব্দৰ ঠাইত পৰশু আদেশ হব। উদাহৰণ--পাৰশবঃ।

১০। অকাৰ ৰাহ্বাদিভ্যামিণ্।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে অকাৰ ৰাহবাদিভ্যাংপৰঃ ইণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে অকাৰান্ত শব্দ আৰু বাহবাদি শব্দৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---চান্দ্ৰিঃ।

১১। অন্তুসাদেৰসশ্চ লুক্।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি অণি প্ৰত্যয়ে চ সতি অন্তুসাদেঃ শব্দস্য অসশ্চঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে আৰু অণি প্ৰত্যয় হলে অন্তুস্ আদি শব্দৰ অস্ লোপ হব। উদাহৰণ---আন্তিঃ।

১২। সুধাতৃ ব্যাস ৰৰুড় নিষাদাদে ৰকণ্ড্ ঙিণি।

ব্যাখ্যা---ঙিণি (ইনি পৰে সতি) সুধাতৃ ব্যাস-ৰৰুড় নিষাদাদেঃ অন্ত্যাৱয়ৱো ৱৰ্ণঃ স্থানে অকঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইণ্ প্ৰত্যয় হলে সুধাতৃ ব্যাস ৰৰুড়-নিষাদ আদি শব্দৰ অন্ত্য অবয়ৱ বৰ্ণৰ ঠাইত অকঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সৌধাতকিঃ।

১৩। স্ত্ৰিয়ামনাৰ্য্যণিণঃ শ্যাঙ্ ত্ৰিচতুৰ্থ গুৰু স্বৰাৎ।
ন পুত্ৰপত্যোস্তৎপুৰুষে।

ব্যাখ্যা---স্ত্ৰিয়াং ৱাচ্যাং সত্যাং তৎপুৰুষে সমাস বিষয়ে ন পুত্ৰ পত্যোঃ পৰয়োঃ ত্ৰিচতুৰ্থ গুৰু স্বৰাৎ শব্দাৎ পৰঃ অনাৰ্ষাণিনোঃ (ঋষ্যপত্য ভিন্নে অনিণোঃ পৰয়োঃ) শ্যাঙ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰী বাচ্য হলে, তৎপুৰুষ সমাস হলে, পুত্ৰ আৰু পতি শব্দ পিছত নেথাকিলে, তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ গুৰু স্বৰ হোৱা শব্দৰ পিছত ঋষিৰ অপত্য অৰ্থ নুবুজোৱা আৰু ইণ্ অণ্ প্ৰত্যয় হোৱা শব্দৰ পিছত শ্যাঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বাৰাহ্যা।

১৪। বহুব্ৰীহৌ ন বন্ধুনি।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) বন্ধুনি পদে চ পৰে সতি অনাৰ্ষাণিণোঃ ত্ৰি চতুৰ্থ গুৰু স্বৰাৎ শব্দাৎ পৰঃ শ্যাঙ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে, বন্ধু শব্দ পিছত হলে ত্ৰি চতুৰ্থ গুৰু স্বৰযুক্ত ঋষিৰ অপত্য ভিন্ন শব্দৰ পিছত হোৱা ইণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয়ৰ পিচত শ্যাঙ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—কাৰীষগন্ধীবন্ধুঃ।

১৫। স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্তাদত্ৰ্যাদেৰপ্যেযণ্।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্তাৎ (আ-ঈ-উঙঃ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ) অত্ৰ্যাদেৰপি (গণপঠিত স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্ত অত্ৰ্যাদেঃ শব্দাৎ পৰশ্চ এযণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অপত্য অৰ্থ বুজালে স্ত্ৰীপ্ৰত্যয় আ-ঈ-উ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু গণ পঠিত স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্ত হোৱা অত্ৰি আদি শব্দৰ পিছত এযণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাঙ্গেয়ঃ।

১৬। ভ্ৰূ ভ্ৰুৰিত্যপি।

ব্যাখ্যা—এযণি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ভ্ৰূঃস্থানে ভ্ৰুৱ্ ইত্যাদি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এযণ্ প্ৰত্যয় হলে ভ্ৰূ শব্দৰ ঠাইত ভ্ৰুৱ্ হব। উদাহৰণ—ভ্ৰৌবেয়ঃ।

১৭। কুষীদকৱিকৰ্ণাভ্যামেয়ণ্ কাশ্যপ ৱংশজে।

ব্যাখ্যা—কাশ্যপ ৱংশজে সতি অপত্যে ৱাচ্যে চ সতি কুষীদক ৱিকৰ্ণাভ্যাং পৰাভ্যাং এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কাশ্যপ বংশত জন্ম হোৱা বুজালে আৰু অপত্য বুজালে কুষীদক আৰু বিকৰ্ণ শব্দৰ পিছত এযণ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—কৌষীদকেয়ঃ।

১৮। কল্যাণ্যাদেৰিনঙ্ চ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—এৱণি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি কল্যাণ্যাদেঃ অন্ত্য-স্বৰস্য-স্থানে ইনঙ্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---এয়ণ্ প্ৰত্যয় পিছত হলে কল্যাণী আদি শব্দৰ শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত ইনঙ্ হব। উদাহৰণ---কল্যাণিনেয়ঃ।

১৯। ক্ষুদ্ৰাভ্য এৰণেয়ণৌ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি ক্ষুদ্ৰাভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰৌ এৰণেয়ণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---অপত্য অৰ্থ বুজালে ক্ষুদ্ৰাদি ৰাচক শব্দৰ পিছত এৰণ্ আৰু এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ক্ষৌদ্ৰেয়ৰঃ।

২০। আৰণ্স্যাজ্জাণ্ট ফাণ্টতঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি জাণ্ট ফাণ্টতঃ (জাণ্ট ফাণ্টভ্যাং-পৰঃ- আৰণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে জাণ্ট আৰু ফাণ্ট (মুনিবিশেষ) শব্দৰ পিছত আৰণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---জাণ্টাৰঃ।

২১। চটকায়া ভৰেদৈৰণ্।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি চটকায়াঃ পৰঃ ঐৰণ্ প্ৰত্যয়ঃ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য অৰ্থ হলে চটকা শব্দৰ পিছত ঐৰণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---চাটকৈৰঃ।

২২। স্ত্ৰিয়াং লুক্।

ব্যাখ্যা---স্ত্ৰিয়াং ৰাচ্যাং সত্যাং চটকায়াঃ পৰঃ ঐৰণঃ লুক্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰী অপত্য বুজালে চটকা শব্দৰ পিছত ঐৰণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---চটকা।

২৩। এৰণাৰণেয়ণপি গোধা শব্দাদুদীৰিতাঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি গোধা শব্দাৎ এৰণ্-আৰণ্এয়ণ্ অপি- উদীৰিতাঃ (কপিতাঃ)।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে গোধা শব্দৰ পিছত এৰণ্ আৰণ্-আৰু এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গৌধেৰঃ।

২৪। শেষা ইদংজাত ভৱ কৃত শিষ্যাগতাদয়ঃ।
শেষে চ নদ্যাঃ কোষাচ্চ এয়ণ্।

ব্যাখ্যা---ইদংজাত ভৱ কৃত শিষ্য আগতাদয়ঃ শেষাঃ (শেষ-সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ), শেষে চ অৰ্থে নদ্যাশ্চ (নদী নামনিষ্পন্ন জন পদাৎ) কোষাচ্চ শব্দাৎ পৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইয়াত জন্ম, ইয়াত হোৱা, ইয়াত কৰা আদি অৰ্থত শেষ সংজ্ঞা হব। উক্ত অৰ্থবোৰত আৰু নদী নামেৰে হোৱা নগৰ আৰু কোষ শব্দৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদা---বাৰাণসেয়ঃ।

২৫। তিকাদেৰায়নিণ্।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি তিকাদেঃ শব্দাৎ পৰঃ এয়ণিন্-প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য অৰ্থ হলে তিকাদি শব্দৰ পিছত এয়নিণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---তৈকায়নিঃ।

২৬। স্বস্ৰীয়ঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি স্বসুঃ (স্বসৃ শব্দাৎ পৰঃ) ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে স্বসৃ শব্দৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---স্বস্ৰীয়ঃ।

২৭। পিতৃমাতৃভ্যাং স্বসুৰ্ডেয়ণীয়ণৌ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি পিতৃমাতৃভ্যাং পৰায়াঃ স্বসুঃপৰঃ (ডেয় ণীয়ণৌ (ডেয়ণ্ ঈয়ণ্ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্)।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে পিতৃ-মাতৃ শব্দৰ পিছত থকা স্বসৃ শব্দত ডেয়ণ্ আৰু ঈয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পৈতৃস্বসেয়ঃ।

২৮। শ্বশুৰাদ্ যঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি শ্বশুৰাৎপৰঃযঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে শ্বশুৰ শব্দৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শ্বশুৰ্য্যঃ।

২৯। কুলাদেয়ণীনৌ চ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি কুল্যাৎ (কুল শব্দাৎ পৰৌ) এয়ন্ ঈণৌ চ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে কুল শব্দৰ পিছত এয়ণ্ আৰু ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কৌলেয়ঃ।

৩০। দুষ্কুলাৎপুনঃ ইনণ্ণেয়ণীনাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি দুষ্কুলাৎ শব্দাৎ পৰঃ পুনঃ-ঈনণ্-অণ্-এয়ণ্-ঈনাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে দুষ্কুল শব্দৰ পিছত আকৌ ঈনণ্-অণ্-এয়ণ্-ঈন প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ---দৌষ্কুলীনঃ।

৩১। ৱহ্বন্য পূৰ্ব্বকাদীনঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি ৱহবন্য পূৰ্ব্বকাৎ কুলাৎ ঈনঃ-প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে বহু শব্দ ভিন্ন আন শব্দ আগত থাকিলে কুল শব্দৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আঢ্যকুলীনঃ।

৩২। মহাকুলাদণীনণৌ।

ব্যাখ্যা---অপত্যেৱাচ্যে সতি মহাকুলাৎ শব্দাৎ পৰৌ-অণীনণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে মহাকুল শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ঈণন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---মাহাকুলঃ।

৩৩। ঈনশ্চৈকে।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি একে (মুখ্যাঃ মহাকুলাৎপৰঃ ঈনশ্চ (চকাৰাৎ) অনীনণৌচ ৱদন্তি।

সৰলাৰ্থ --অপত্য বুজালে মহাকুল শব্দৰ পিছত ঈণ্-অন্-আৰু ঈণন্ প্ৰত্যয়ো হব বুলি কিছুমান পণ্ডিতে কয়। উদাহৰণ--মহাকুলীনঃ।

৩৪। ভ্ৰাতুৰ্ৱীয়ঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি ভ্ৰাতুঃ শব্দাৎ পৰঃ ঈয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে ভ্ৰাতৃ শব্দৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভ্ৰাত্ৰীয়ঃ।

৩৫। ৱ্যদ্বিষি চ।

ব্যাখ্যা---দ্বিষি (শত্ৰৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি) অপত্যে চ সতি ভ্ৰাতুঃ পৰঃ ৱ্য প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শত্ৰু বুজালে আৰু ভাতৃপুত্ৰ শত্ৰু বুজালেও ভ্ৰাতৃ শব্দৰ পিছত ব্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভ্ৰাতৃব্যঃ।

৩৬। ৰেৱত্যাদেৰিকণ্ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৱাচ্যে সতি ৰেৱত্যাদেঃ পৰঃ ইকণ্ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—অপত্য বুজালে ৰেৱতি আদি শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰৈৱতিকঃ।

৩৭। অণ্ ষণ্ ষ্যাঃ স্যুর্ম্মনোৰ্জ্জাতৌ।

ব্যাখ্যা—জাতৌ (গোত্ৰে ৱাচ্যে সতি) মনঃ পৰাঃ-অন-ষণ্-ষ্যাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—জাতি বুজালে মন শব্দৰ পিছত অন্-ষণ্-ষ্য প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—মানৱঃ।

৩৮। নিপাত্যো মানৱঃ শিশৌ।

ব্যাখ্যা—শিশৌ ৱাচ্যে সতি মানৱঃ শিষ্টৈঃ নিপাত্যঃ।

সৰলাৰ্থ—শিশু বুজালে মানৱ পদ শিষ্টসকলে নিপাতনত সিদ্ধ বুলি কয়।

৩৯। অপত্যমাত্ৰে গোত্ৰাদ্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অপত্যমাত্ৰে (অপত্য সামান্যে সতি) গোত্ৰাদ্যাৎ (গোত্ৰাস্যাদি ভূতাৎ) শব্দাৎ পৰঃ অনাদি প্ৰত্যয়োভৱতি।

সৰলাৰ্থ—অপত্য মাত্ৰে গোত্ৰৰ আদি ভূত শব্দৰ পিছত অণ্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৪০। তদন্তাত্তু বিৱক্ষয়া।

ব্যাখ্যা—তদন্তাত্তু (অনাদি প্ৰত্যয়ান্তাৎ) ৱিৱক্ষয়া (হেতুভূতয়া) প্ৰত্যয়ে ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—অন্ আদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছতো বিৱক্ষা থাকিলে আন প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৪১। গৰ্গাদের্ণ্যঃ স্মৃতো গোত্ৰে।

ব্যাখ্যা—গোত্ৰে (পৌত্ৰাদ্যপত্যে ৱাচ্যে সতি) গৰ্গাদেঃ শব্দাৎ পৰঃ ণ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৌত্ৰাদ্যপত্য ৱাচ্য হলে গৰ্গাদি শব্দৰ পিছত ণ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাৰ্গ্যঃ।

৪২। পুত্ৰেতুকচিদন্নপি।

ব্যাখ্যা—পুত্ৰেতু (পুত্ৰ এৱ ৱাচ্যে) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ-অপি-ন্যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পুত্ৰ বাচ্য হলেও কেতিয়াবা অণ্ আৰু ণ্য প্ৰত্যয়ো হব।
উদাহৰণ---পাৰাশয্যঃ।

৪৩। মধোৰ্ণ্যো ব্ৰাহ্মণাপত্যে। ৱভ্ৰোঃ কুশিক বংশজে।

ব্যাখ্যা---ব্ৰাহ্মণাপত্যে (ব্ৰাহ্মণস্য দৌহিত্ৰ্যাপত্যে সতি) মধোঃ পৰঃ ণ্যঃ স্যাৎ, কুশিক ৱংশজে (কুশিক মুনি দৌহিত্ৰ্যাদি ৱাচ্যে) ৱভ্ৰোঃ পৰঃ ণ্যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ব্ৰাহ্মণৰ দোহিত্ৰ্য বুজালে মধু শব্দৰ পিছত ণ্য প্ৰত্যয় হব, আৰু কুশিক মুনিৰ দৌহিত্ৰ বুজালেও বভ্ৰু শব্দৰ পিছত ণ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---মাধব্যঃ---বাভ্ৰব্যঃ।

৪৪। কপিৱোধাদাঙ্গিৰসে।

ব্যাখ্যা---অাঙ্গিৰসে (অঙ্গি ৰা দৌহিত্ৰ্য বাচ্যে অণ্ স্যাৎ), কপিৱোধাৎ (দৌহিত্ৰ্য ৱাচ্যে কপি ৱোধাৎ পৰঃ) ণ্যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---দৌহিত্ৰ্যাপত্য বুজালে অঙ্গিৰস শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু দৌড়িত্ৰ্যাপত্য বুজালে কপি আৰু বোধ (মুনি বিশেষ) শব্দৰ পিছত ণ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আঙ্গিৰসঃ--কাপ্যঃ।

৪৫। ৱতণ্ডাচ্চ।

ব্যাখ্যা---আঙ্গিৰস দৌহিত্ৰ্যাদ্যপত্যে ৱাচ্যে সতি ৱতণ্ডাচ্চ পৰঃ ণ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আঙ্গিৰসৰ দৌহিত্ৰ্যাদি অপত্য হোৱা বুজালে বতণ্ড শব্দৰ পিছত ণ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বাতণ্ড্যঃ।

৪৬। স্ত্ৰিয়াং ণ্যলুক্।

ব্যাখ্যা---স্ত্ৰিয়াং ৱাচ্যাং সত্যাং ৱাতণ্ড্যঃ পৰঃ ণ্যঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰী বুজালে বাত্যণ্ড্য শব্দৰ পিছত ন্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---বতণ্ডী।

৪৭। অণ্ ণ্যশ্চ কুৰুনাদিভ্য।

ব্যাখ্যা---পৌত্ৰাদ্যপত্যৰূপ গোত্ৰে ৱাচ্যে সতি কুৰুনাদিভ্যঃ পৰঃ অণ্ ণ্য শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৌত্ৰাদি অপত্য ৰূপ গোত্ৰ বুজালে কুৰুনাদি শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ণ্য প্ৰত্যয় বহে উদাহৰণ---কৌৰবঃ।

৪৮। কুঞ্জাদেৰায় নণ্ তস্মাৎণ্যঃ স্বাৰ্থে প্ৰাঙ্ নড়াদিতঃ। অস্ত্ৰিয়ামবহুত্বে চ ;

ব্যাখ্যা---গোত্ৰেচ ৰাচ্যে কুঞ্জাদেঃ পৰঃ আয়নণ্ স্যাৎ, তস্মাৎ (আয়-ণন্তাৎ) নড়াদিতঃ প্ৰাক্ অস্ত্ৰিয়ামবহুত্বেচ (স্ত্ৰী লিঙ্গ বহু ৰচনভিন্নে চ) স্বাৰ্থে ণ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গোত্ৰ বুজালে কুঞ্জাদিশব্দৰ পিছত আয়নণ্ প্ৰত্যয় হব, আয়নন্ত নড়াদি শব্দৰ আগত স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু বহুবচন নুবুজালে স্বাৰ্থত (প্ৰত্যয়ৰ অৰ্থত) ণ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--কৌঞ্জায়ন্যঃ।

৪৯। ণ্যেনন্তাভ্যামায়নণ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অপত্যে ৰাচ্যে সতি ণ্যেনন্তাভ্যাং (ণ্য-ইণ প্ৰত্যয়ান্তাভ্যাং শব্দাৎ পৰঃ আয়নণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে ণ্য আৰু ইণ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত আয়নণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ-- গাৰ্গায়ণঃ।

৫০। দৰ্ব্বাদাগ্ৰায়ণোদ্ভৱে।

ব্যাখ্যা--- আগ্ৰায়ণোদ্ভৱে-অপত্যে ৰাচ্যে সতি দৰ্ব্ভাৎ পৰঃ অয়নণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে আগ্ৰায়ণ (মুনি বিশেষ জাত বুজালে) দৰ্ব্ভ শব্দৰ পিছত আয়নণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দাৰ্ব্ভায়ণঃ।

৫১। ভৰ্গাত্ত্ৰৈগৰ্ত্তে।

ব্যাখ্যা---ত্ৰৈগৰ্ত্তে (ত্ৰিগৰ্ত্ত মুনেৰপত্যে ৰাচ্যে সতি) ভৰ্গাৎ-পৰঃ-আয়নণ্ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ত্ৰিগৰ্ত্ত (মুনি বিশেষ) অপত্য বুজালে ভৰ্গ শব্দৰ পিছত আয়নণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভাৰ্গায়ণঃ।

৫২। শুনকাদ্বৎসে।

ব্যাখ্যা---ৰৎস্যে (ৰৎসস্যাপত্যেৰাচ্যে সতি) শুণকাৎ পৰঃ আয়নণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---বৎস ঋষিৰ অপত্য বুজালে শুণক শব্দৰ পিছত আয়নণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শৌণকায় ণঃ।

৫৩। শৰদ্বতাদ্ভৃগৌ।

ব্যাখ্যা---ভৃগৌ (ভৃগা বপত্যে ৱাচ্যে সতি শৰদ্বতাৎ পৰঃ আয়নণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ভৃগু মুনিৰ অপত্য বুজালে শৰদ্বৎ শব্দৰ পিছত আয়নণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শাৰদ্বতায়ণঃ।

৫৪। দ্ৰোণ পৰ্ব্বত জীৱান্তাদিণ্ চ।

ব্যাখ্যা---দ্ৰোণ পৰ্ব্বত জীৱান্তাৎ (মুনি ৱিশেষাৎপৰঃ) অপত্যে ৱাচ্যে সতি ইণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, চ (চ কাৰাৎ আয়নণ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অপত্য বুজালে দ্ৰোণ-পৰ্ব্বত-জীৱান্ত (মুনি বিশেষ) শব্দৰ পিছত ইণ প্ৰত্যয় হব আৰু আয়নণ্ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ-দ্ৰৌণিঃ।

৫৫। স্ত্ৰিয়াং গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্তাৎ কুৎসায়ামণিক ণ্পি।

ব্যাখ্যা---কুৎসায়াং (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) অপত্যে ৱাচ্যে স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে চ) গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্তাৎ পৰঃ-অণ্-ইকণ্-অপি প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু অপত্য বুজালে স্ত্ৰীলিঙ্গত গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গাৰ্গিকঃ।

৫৬। ইদংভৱাৰ্থে ৱহিসো যণীকণ্।

ব্যাখ্যা---ইদং ভৱাৰ্থে (ইদং চ ভৱশ্চ তাদৃশে-অৰ্থে সতি) ৱহিসঃপৰঃ যনীকণ্ (যণ্ ইকণ্ প্ৰত্যয়ৌস্যাতাম্)।

সৰলাৰ্থ---'এইটো' আৰু 'হয়' এনে অৰ্থ বুজালে বহিস্ শব্দব পিছত যণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বাহ্যম্।

৫৭। যণণৌ যমদেৱাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা---ইদং ভৱাৰ্থে চ সতি যম দেৱাভ্যাং পৰৌ যণণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—'এইটো' আৰু 'হয়' এনে অৰ্থ বুজালে যণ আৰু দেৱ শব্দৰ পিছত যণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--দৈব্যা।

৫৮। হিতৰশ্য ভৱাদ্যৰ্থে স্ত্ৰীপুংভ্যাংনণ্ স্নণৌ মতৌ।

ব্যাখ্যা---হিত ৰশ্য ভৱাদ্যথে গম্যমানে সতি স্ত্ৰীপুংভ্যাং পৰৌ নণ্ স্নণৌ প্ৰত্যয়ৌ শিষ্টৈঃ (কথিতৌ)।

সৰলাৰ্থ---হিত-বশ্য-ভৱ আদি অৰ্থ বুজালে স্ত্ৰী আৰু পুমস্ শব্দৰ পিছত নণ্ আৰু স্নণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---স্ত্ৰৈণম।

৫৯। অস্ত্ৰীলিঙ্গেদেশনাম প্ৰসিদ্ধ ক্ষত্ৰিয়স্যতু।

তদন্তেন ৰহুত্বোক্তাৱপত্য প্ৰত্যয়স্য লক্।

ব্যাখ্যা---অস্ত্ৰীলিঙ্গে গম্যমানে সতি দেশ নাম প্ৰসিদ্ধ ক্ষত্ৰিয়স্যতু তদন্তেন (অপত্য প্ৰত্যয়ান্তেন কাৰণেন) ৰহুত্বোক্তৌ সত্যাং অপত্য প্ৰত্যয়স্য (অপত্য ৱাচক অণাদি প্ৰত্যয়স্য) চ লুক স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰী লিঙ্গ নুবুজালে দেশৰ নাম ৱাচক আৰু প্ৰসিদ্ধ ক্ষত্ৰিয় বাচক পদৰ পিছত অপত্য প্ৰত্যয় হলে, বহু বচনান্ত হলে অপত্য বাচক অণ আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---অঙ্গাঃ।

৬০। গৰ্গাদীনাং ৱিদাদীনাং যস্কাদানাঞ্চতাদৃশঃ।

ভৃগুকুৎস ৱশিষ্ঠাত্ৰিগোতমাঙ্গি ৰসামপি।

ব্যাখ্যা---গৰ্গাদীনাং (গৰ্গৱৎস প্ৰভৃতীনাং) ৱিদাদীনাং (ৱিদ্ উৰ্ব্ব-প্ৰভৃতীনাং) ভৃগু প্ৰভৃতীনাঞ্চ, অস্ত্ৰীলিঙ্গে তদন্তেন ৱহুত্বোক্তৌ-অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক্‌স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গৰ্গাদি ৱিদাদি-যস্কাদি-ভৃগু-কুৎস-ৱশিষ্ঠ-অত্ৰি-গোতম-অঙ্গি-ৰস্ আদি শব্দৰ পিছত স্ত্ৰীলিঙ্গ নুবুজালে গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ বহুবচন হলে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ গৰ্গাঃ।

৬১। কুণ্ডিন্যা গস্ত্যয়োঃ কুণ্ডীনাগস্তী ভৱতো লুকি।

ব্যাখ্যা---লুকি (গৰ্গাদীনামিত্যানেনাপত্য প্ৰত্যয়স্য লোপে সতি) কুণ্ডিন্য গস্ত্যয়োঃ স্থানে ক্ৰমাৎ কুণ্ডীনা গস্তী আদেশৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ---গৰ্গাদি শব্দৰ দৰে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে কুণ্ডিন্য আৰু অগস্ত্যৰ ঠাইত ক্ৰমে কুণ্ডিন আৰু অগস্তী আদেশ হব। উদাহৰণ---কুণ্ডিনঃ।

৬২। ৱহুস্বৰেভ্যোভৰত প্ৰাচ্য গোত্ৰেম্বিণ স্তথা ।

ব্যাখ্যা---ভৰত প্ৰাচ্য গোত্ৰেষু মধ্যে বহুস্বৰেভ্যং পদেভ্যঃ পৰঃ ইণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, তথা অস্ত্ৰিয়াং তদন্তেন ৱহুত্বোক্তৌ অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ভৰত আৰু প্ৰাচ্য গোত্ৰৰ ভিতৰত বহুস্বৰ বিশিষ্ট শব্দৰ পিছত ইণ প্ৰত্যয় হব আৰু আগৰ দৰে স্ত্ৰী নুবুজালে গোত্ৰ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত বহুবচন বুজালে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ---অজ্জ্বনাঃ ।

৬৩। ৰাজপ্ৰসিদ্ধৱংশাদ্বা ।

ব্যাখ্যা---তথা-অস্ত্ৰিয়াং তদন্তেন ৱহুত্বোক্তৌ ৰাজপ্ৰসিদ্ধ ৱংশাৎ পৰস্য ৱ (ৱিকল্পেন) অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক্‌স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সেইদৰে স্ত্ৰী নুবুজোৱা গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ বহুবচন হলে ৰাজপ্ৰসিদ্ধ বংশৰ পিছত বিকল্পে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ---কুৰৱঃ ।

৬৪। জাত্যৰ্থা ণ শ্চ কুত্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা---তথা-অস্ত্ৰিলিঙ্গাদৌ কুত্ৰচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি জাত্যৰ্থা ণঃ প্ৰত্যয়স্য লুক্‌স্যাৎ চ কাৰাৎ ভৱাৰ্থা ণ শ্চ লুক স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সেইদৰে অস্ত্ৰিলিঙ্গ বুজালে কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে জাত্যৰ্থ আৰু ভৱাৰ্থত হোৱা অণ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ---মগধাঃ ।

৬৫। ক্বাপীণন্তাদায়নণঃ ।

ব্যাখ্যা---ক্বাপি (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি) একত্বে চ সতি ইণন্তাৎ প্ৰত্যয়াৎ পৰঃ আয়নণঃ লুক স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত একবচন বুজালেও ইন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত হোৱা আয়নণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদা---দাক্ষায়ণঃ ।

৬৬। গৰ্গাদীনাং ৱিদাদীনামেকত্ব দ্বিত্বযোস্তুৱা ।

ষষ্ঠী তৎ পুৰুষে ।

ব্যাখ্যা---ষষ্ঠী তৎপুৰুষে সতি একত্বদ্বিত্বয়োৰপত্য প্ৰত্যয়োঃ গম্যমানয়োঃ গৰ্গাদীনাং ৱিদাদীনাং ৱা অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক্‌স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস হোৱা বুজালে একত্ব বা দ্বিত্ব বুজোৱা গৰ্গাদি আৰু বিদাদি শব্দৰ পিছত হোৱা অপত্য প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ---গৰ্গকুলম্।

৬৭। অবেণ্বাদেঃ ফলেঽণোলুক্। জম্বা ৰা ক্লীৱতাতথা।

ব্যাখ্যা---তথা প্ৰসিদ্ধ্যণুসাৰাৎ ফলে ৱাচ্যে সতি অবেন্বাদেঃ (বেণ্বাদি ভিন্নস্য) অণঃ লুক্ স্যাৎ, জম্বাপদঃ ৱা অণঃ-লুক্ স্যাৎ, অণঃ-লুকি-সতি-তথা-জম্বা ৱা ক্লীৱতা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰসিদ্ধানুসাৰে বেণুফলভিন্ন অন্য ফল বাচ্য হলে অণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। জম্বা পদৰ পিছতো অণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। অণ্ প্ৰত্যয় লোপ হোৱাৰ পিছত জম্বাপদ বিকল্পে ক্লীৱলিঙ্গ হব। উদাহৰণ---জাম্বৱম্।

৬৮। ঈঁলুক্স্যাত্তদ্ধিত লুকি হৰিতক্যাদিকংৱিনা।

ব্যাখ্যা---তদ্ধিত লুকি সতি হৰিতক্যাদি কংৱিনা (ৱজ্জয়িত্বা) ঈদন্ত শব্দানামী লুক্ স্যাৎ।

সবলাৰ্থ---তদ্ধিত প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে হৰিতকি আদি শব্দৰ বাহিৰে আন ঈদন্ত শব্দৰ ঈকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---আমলকম্।

৬৯। লুগ্লোপ্যে যৎ কৃতং কাৰ্য্যং প্ৰকৃতৌ তন্নিৱৰ্ত্ততে।

ব্যাখ্যা---প্ৰকৃতৌ (লিঙ্গাদৌ) যৎকাৰ্য্যং (আগম বৃদ্ধ্যাদিকং) কৃতং স্যাৎ, (লুক্ ইতি শব্দেন লোপে সতি) প্ৰকৃতৌ তন্নিৱৰ্ত্ততে (অপগচ্ছতি)।

সৰলাৰ্থ---লিঙ্গাদি বিষয়ত আগম বৃদ্ধি আদি যিবোৰ কাৰ্য্য কৰা হয় লুক্ এই শব্দৰ দ্বাৰা লোপ হলে পূৰ্ব্বৰ প্ৰকৃতিৰ কাৰ্য্য নহব।

৭০। ণ্যো লোপ আয়নণ ৱৰ্জ্জেঽণাদৌ চৌ যিন্যিঙীষ্বপি।

ব্যাখ্যা---আয়নণ্ ৱৰ্জ্জে (তদ্ভিন্নে) অণাদৌ স্বৰে সতি চৌ-যিন্-যিঙ্-ঈ-এষু প্ৰত্যয়েষু চ সতিষু ণ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আয়নণ্ প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে অণ্ প্ৰত্যয়ৰ স্বৰ থাকিলে চি-যিন্-যিঙ্-ঈ-প্ৰত্যয়ৰ পিছত ণ্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---গাৰ্গকম্।

৭১। আগস্ত্য সৌৰ্য্যয়োৰ্য্যস্য লোপঃঈয়েঽণি চ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---ঈয়ে (প্ৰত্যয়ে) অণি চ পৰে সতি আগস্ত্য সৌৰ্য্যয়োঃ যস্য (যকাৰস্য লোপঃ) স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ---ঈয় আৰু অন্ প্ৰত্যয় হলে আগস্ত্য আৰু সৌৰ্য্য শব্দৰ য কাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---আগস্তী।

৭২। ঈয়ে কন্নীষু মৎস্যাদেঃ।

ব্যাখ্যা---ঈয়ে কন্নীষু (ঈয়-ঈকণ্-ঈ-এষু প্ৰত্যয়েষু পৰেষু) মৎস্যাদেঃ পৰঃ যঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ঈয়-ঈকণ্-ঈ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মৎস্য আদি শব্দৰ যকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---মৎসী।

৭৩। অণ্ তত্ৰ জাতং দৃশ্যঞ্চ ভৱং ক্ষুণ্ণং সমুদ্ধৃতম্।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ জাতং-দৃশ্যং-ভৱং-ক্ষুণ্ণং-সমুদ্ধৃতঞ্চকাৰাৎ দৃষ্টাদ্যথে-অপি এষু-অৰ্থেষু সপ্তম্যন্তাৎ শব্দাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তাতে জন্ম পোৱা, তাত দেখা, তাত হোৱা, তাতে ক্ষুণ্ণ হোৱা, তাতে উদ্ধাৰ কৰা আৰু তাতে দৃশ্য হোৱা আদি অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদা--মাগধঃ।

৭৪। তেন প্ৰোক্তং কৃতং গৃহ্যং তচ্ছিষ্যস্ততত আগতঃ।

ব্যাখ্যা---তেন প্ৰোক্তং কৃতং গৃহ্যং (এষু-অৰ্থেষু তৃতীয়ান্তাৎ) তচ্ছিষ্যঃ (ইত্যৰ্থে ষষ্ঠ্যান্তাৎ) তত আগতঃ (ইত্যৰ্থে পঞ্চম্যন্তাৎ শব্দাচ্চ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাৰ দ্বাৰা কোৱা হয়---কৰা হয়-গ্ৰহণ কৰা হয়--'এনে অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত, 'তাৰ শিষ্য হয়' এনে অৰ্থত ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত আৰু 'তাৰপৰা আহিছে' এনে অৰ্থত পঞ্চম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভাৰ্গৱী।

৭৫। তদদূৰভৱস্তেন নিৰ্ব্বৃত আবৃতো ৰথঃ।

ব্যাখ্যা---তদদূৰভৱঃ (তস্যাদূৰভৱ-ইত্যৰ্থে ষষ্ঠ্যন্ত পদাৎ পৰঃ) তেন নিৰ্ব্বৃতঃ (তেন নিষ্পন্ন-ইত্যৰ্থে) তেন ৰথঃ আবৃতঃ (আচ্ছাদিত ইত্যৰ্থেচ) তৃতীয়ান্ত পদাৎপৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাৰ অদূৰত হোৱা' এনে অৰ্থ হলে ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত, 'তাৰ দ্বাৰা নিষ্পন্ন' এনে অৰ্থ আৰু 'ৰথ আবৰি থকা' অৰ্থ হলে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্ হব। উদাহৰণ---বৈদিশঃ।

৭৬। তে সন্তি দেশে তন্নাম্নি ।

ব্যাখ্যা---তে সন্তি দেশে (তে-অস্মিন্ দেশে সন্তি ইত্যৰ্থে সতি) তন্নাম্নি (তস্য দেশস্য নাম্নি গম্যমানে চ সতি) প্ৰথমান্তাৎ পদাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---'সেইবোৰ এই দেশত আছে' এনে অৰ্থ বুজালে আৰু ই সেই দেশৰ নামেৰে জনাজাত অৰ্থ হলে প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঔডুম্বৰম্।

৭৭। যুদ্ধে যোদ্ধৃ প্ৰয়োজনাৎ ।

ব্যাখ্যা---যুদ্ধে-অৰ্থে গম্যমানে সতি যোদ্ধৃ প্ৰয়োজনাৎ প্ৰথমান্তাৎ পদাৎ-পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যুদ্ধ কৰা অৰ্থ বুজালে যুদ্ধৰ প্ৰয়োজন বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--ভাৰতঃ।

৭৮। তেন দৃষ্টঞ্চ ।

ব্যাখ্যা---তেন দৃষ্টং চ (তেন দৃষ্টং চকাৰাৎ প্ৰোক্তঞ্চ অৰ্থে সতি) তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাৰ দ্বাৰা দেখা আৰু কোৱা হৈছে' এনে অৰ্থত তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাশিষ্ঠম্।

৭৯। যো ৰাম দেৱতঃ ।

ব্যাখ্যা---দৃষ্টং প্ৰোক্তঞ্চাৰ্থে ৰাম দেৱতঃ মুনেঃ তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ--দেখা আৰু কোৱা অৰ্থ হলে ৰামদেৱ (মুনি) বাচক তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰামদেব্যম্।

৮০। শেষাৰ্থ উত্তৰাদাহণ্ ।

ব্যাখ্যা---শেষাৰ্থে (ইদং সম্বন্ধ জাতাদ্যৰ্থে) উত্তৰাৎ পৰঃ আহণ্-প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'ই সম্বন্ধাৰ্থত জন্মা হয়' এনে অৰ্থত উত্তৰ শব্দৰ পিছত আহণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঔত্তৰাহঃ।

৮১। অৰণ্যাণ্ণ উদাহৃতঃ ।

ব্যাখ্যা---শেষার্থে (সম্বন্ধার্থে) অৰণ্যাৎ পৰঃ ণঃ প্ৰত্যয়ঃ উদাহৃতঃ (কথিতঃ) ।

সৰলাৰ্থ---শেষাৰ্থ (সম্বন্ধ) বুজালে অৰণ্যৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আৰণ্যঃ ।

৮২। অকণ্ মনুষ্যে ।

ব্যাখ্যা---শেষার্থে-অর্থে মনুষ্যে গম্যমানে সতি অৰণ্যাৎ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয় উদাহৃতঃ ।

সৰলাৰ্থ---শেষাৰ্থ বুজালে আৰু মনুষ্য বাচ্য হলে অৰণ্যৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আৰণ্যকঃ ।

৮৩। নগৰাৎ পুনঃ প্ৰাৱীণ্য কুৎসয়োঃ ।

ব্যাখ্যা---প্ৰাৱীণ্য কুৎসয়োঃ (প্ৰৱীণস্যভাৱঃ-নিন্দা চ অৰ্থয়োঃ সতোঃ) নগৰাৎ পৰঃ পুনঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰৱীণ ভাৱ আৰু নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে নগৰ পদৰ পিছত অকণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---নাগৰকঃ ।

৮৪। অণ্ তস্যেদং ৱিকাৰাদি ।

ব্যাখ্যা---তস্যেদংৱিকাৰাদি (তস্য ইদং, তস্য ৱিকাৰাদীত্যর্থে চ) ষষ্ঠ্যন্তাৎ পদাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---'তাৰ এই আৰু এইটো তাৰ বিকাৰ' এনে অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গাৰ্গম্ ।

৮৫। মান্তাৱণি জতুত্ৰপু ।

ব্যাখ্যা---অণি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি জতুত্ৰপু শব্দৌ ষান্তৌস্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ---অণ্ প্ৰত্যয় হলে জতু আৰু ত্ৰপু শব্দৰ শেষত ষ আগম হব। উদাহৰণ---জাতুষী ।

৮৬। তৃচঃ প্ৰাগিট্ চ সম্বোঢ়ুঃ ।

ব্যাখ্যা---ইদমৰ্থে গম্যমানে সতি সম্বোঢ়ুঃ (সম্ পূৰ্ব্ব ৱহঃ তৃজন্তস্য অণি পৰে তৃচঃ প্ৰাক্ ইট্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---'এইটো হয়' এনে অৰ্থ বুজালে সম্ পূৰ্ব্ব ব্ৰহ্ ধাতুৰ পিছত তৃচ্ প্ৰত্যয় হৈ অণ্ প্ৰত্যয় হলে তৃচ্ প্ৰত্যয়ৰ পূৰ্ব্বত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সাম্বহিত্ৰম্।

৮৭। এণ্যা এয়ণ্।

ব্যাখ্যা---ইদমিত্যৰ্থে এণ্যাঃপৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এইটো হয়' এনে অৰ্থত এণী শব্দৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঐণেয়য্।

৮৮। ৰথাদ্ যঃ স্যাদৱাহন পৰিস্থিতাৎ।

ব্যাখ্যা---ইদমিত্যৰ্থে অৱাহন পৰাস্থিতাৎ (ৱাহনাৰ্থক ঘোটকা দি পৰস্থিত ভিন্নাৎ) ৰথাৎপৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এইটো হয়' এনে অৰ্থ বুজালে বাহনাৰ্থক ঘোঁৰা আদি ভিন্ন ৰথ শব্দৰ পিছত যপ্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰথ্যম্।

৮৯। ৰাগাদণ্ তেন ৰক্তাৰ্থে।

ব্যাখ্যা---তেন ৰক্তমিত্যৰ্থেসতি ৰাগাৎ (তৃতীয়ান্ত পদাৎ) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাৰদ্বাৰা ৰঞ্জিত হৈছে' এনে অৰ্থ বুজালে ৰাগ বাচক তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--কৌসুম্ভম্।

৯০। অণিকণ্ শকল কৰ্দ্দমাৎ।

ব্যাখ্যা---তেন ৰক্তাৰ্থে সতি শকল কৰ্দ্দমাৎ পৰৌঅণিকণ্ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---'তেন ৰক্ত' এই অৰ্থ হলে শকল আৰু কৰ্দ্দম শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শাকলম্।

৯১। ইকণ্লাক্ষাৰোচনাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা---তেন ৰক্তাৰ্থে গম্যমানেসতি লাক্ষাৰোচনাভ্যাং পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন ৰক্ত' এই অৰ্থ বুজালে লাক্ষা আৰু ৰোচন শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---লাক্ষিকঃ।

৯২। নীলপীতাদকন্নৌ ।

ব্যাখ্যা---তেন ৰক্তাৰ্থে নীলপীতাৎ পৰৌ অকন্নৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---'তেজ ৰক্ত' এনে অৰ্থ বুজালে নীল আৰু পীত শব্দৰ পিছত অকন্ আৰু অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---নীলম্।

৯৩। অণ্ তত্ৰ সংস্কৃতং ভক্ষ্যম্।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ সংস্কৃতং ভক্ষ্যঞ্চ--ইত্যৰ্থে সতি সপ্তমান্তাৎ পদাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাত সংস্কাৰ কৰা আৰু তাত ভক্ষ্য হৈছে' এনে অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদা---ভ্ৰাষ্টাঃ।

৯৪। শূলোখাভ্যান্তু যঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ সংস্কৃতমিত্যৰ্থে শূলোখাভ্যাংপৰস্তু যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ---তাত সংস্কৃত (ভাজা) এনে অৰ্থ বুজালে শূল আৰু উখ শব্দৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শূল্যম্।

৯৫। ক্ষীৰাদেয়ণ্।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ সংস্কৃত মিত্যৰ্থে ক্ষীৰাৎ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তাত সংস্কৃত অৰ্থ হলে ক্ষীৰ শব্দৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ক্ষৈৰেয়ী।

৯৬। দধ্নঃ ইকণ্।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ সংস্কৃতমিত্যৰ্থে দধ্নঃ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তত্ৰ সংস্কৃত অৰ্থ হলে দধি শব্দত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দাধিকী।

৯৭। অণিকণ্পূদশ্বিতঃ।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ সংস্কৃতং-ইত্যৰ্থেসতি-উদশ্বিতঃ পৰঃ অণ্-ইকণ্-অপি প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---তত্ৰ সংস্কৃত অৰ্থাৎ 'তাত সংস্কাৰ কৰা হৈছে' এনে অৰ্থ বুজালে উদশ্বিত শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঔদশ্বিতম্।

৯৮। তদ্‌যুক্তকালে নক্ষত্ৰাদণ্‌স্যাদিহ যকাৰ লুক্‌।

ব্যাখ্যা---তদ্‌যুক্তকালে (চন্দ্ৰ সম্বন্ধি নক্ষত্ৰ যুক্ত কালে ৱাচ্যে সতি) নক্ষত্ৰাৎ পৰঃ অণ্‌ স্যাৎ, অণি পৰে যকাৰযুক্ত নক্ষত্ৰস্য যকাৰঃ লুক্‌ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---চন্দ্ৰ সম্বন্ধি নক্ষত্ৰ যুক্ত কাল বুজালে নক্ষত্ৰবাচক পদৰ পিছত অণ্‌ প্ৰত্যয় হব আৰু যকাৰ যুক্ত নক্ষত্ৰ পদৰ য লোপ হব। উদাহৰণ---পৌষম্‌।

৯৯। সাপৌষ্যাদিঃ পৌৰ্ণমাসী মাসেঽস্মিন্নিতিনামনি।

ব্যাখ্যা---পৌৰ্ণমাসী-অস্মিন্‌ মাসে--ইতি নামনি গম্যমানেসতি পৌষ্যাদিঃ প্ৰথমান্তাৎ পৰঃ অণ্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এই মাহৰ পূৰ্ণিমা'---মাহৰ নাম অনুসৰি বুজালে পৌষ আদি প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত অণ্‌ হব। উদাহৰণ---পৌষঃ।

১০০। অণোলুক্‌চেদ্দিনং ৰাত্ৰিস্তিথিৰ্ব্বা নৱিশিষ্যতে।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) দিনং ৰাত্ৰিঃ---তিথি ৰ্ৱা ন ৱিশিষ্যতে, তদা অণ্‌ প্ৰত্যয়স্য লুক্‌ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি দিন ৰাতি বা তিথি বিষয়ে বিশেষ ভাবে উক্ত কৰা নহয় তেনেহলে নক্ষত্ৰ বাচক পদৰ পিছত অণ্‌ প্ৰত্যয় লোপ হব। উদাহৰণ---পুষ্যঃ।

১০১। নক্ষত্ৰাদ্বন্দ্ব গাদীয়ঃ।

ব্যাখ্যা---তদ্‌ যুক্ত কালে ৱাচ্যে সতি দ্বন্দগাৎ (দ্বন্দ সমাসঘটকাৎ) নক্ষত্ৰাদ্‌ পৰঃ-ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ'।

সৰলাৰ্থ---চন্দ্ৰ যুক্ত কাল বুজালে দ্বন্দ সমাস হোৱা নক্ষত্ৰ বাচক পদৰ পাছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--ৰাধানুৰাধীয়ঃ।

১০২। দেৱাদণ্‌ সাস্যদেৱতা।

ব্যাখ্যা---'সা দেৱতা-অস্য' ইত্যৰ্থে দেৱাৎ প্ৰথমান্ত পদাৎ পৰঃ অণ্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এওঁৰ সেই দেৱতা হয়' এনে অৰ্থ বুজালে দেৱ বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত অণ্‌ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঐন্দ্ৰম্‌।

১০৩। কঃকৈ চ।

ব্যাখ্যা—'সাস্যদেৱতা' ইত্যৰ্থে কঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ। অণি চ কঃ স্থানে কৈঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'এওঁৰ সেই দেৱতা হয় এনে অৰ্থত কঃ (কিম্) শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হলে কঃ শব্দৰ ঠাইত কৈ হয়। উদাহৰণ—কায়ম্।

১০৪। সোমাদ্‌যণ্ণৌ।

ব্যাখ্যা—'সা অস্য দেৱতা' ইত্যৰ্থে সোমাদ্ পৰৌ যণণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—'সেই এওঁৰ দেৱাতা' এনে অৰ্থত সোম পদৰ পিছত যণ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৌমী।

১০৫। পৈঙ্গাক্ষি পুত্ৰাদেৰীয়ঃ।

ব্যাখ্যা—'সা-অস্য দেৱতা' ইত্যৰ্থে সতি পৈঙ্গাক্ষিপুত্ৰাদেৰপি ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'সেই এওঁৰ দেৱতা' হয়—এনে অৰ্থ বুজালে পৈঙ্গাক্ষিপুত্ৰ থগৰ থিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৈঙ্গায়িপুত্ৰীয়ঃ।

১০৬। ইয়ঃ শুক্ৰাচ্চ।

ব্যাখ্যা—'সা-অস্য দেৱতা' ইত্যৰ্থে সতি শুক্ৰাৎ পৰশ্চ ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'সেই এওঁৰ দেৱতা' এনে অৰ্থত শুক্ৰ শব্দৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শুক্ৰিয়ঃ।

১০৭। সৰ্ব্বত্ৰাগ্নিকলিভ্যাং স্যাদেযণ্।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰ (সৰ্ব্বস্মিন্নৰ্থে সতি) অগ্নি কলিভ্যাং পৰঃ—এযণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সকলো অৰ্থত অগ্নি আৰু কলি শব্দৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আগ্নেয়ঃ।

১০৮। মহেন্দ্ৰশত ৰুদ্ৰাভ্যামিয়েয়া ণঃ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰাৰ্থেসতি মহেন্দ্ৰ শত ৰুদ্ৰাভ্যাং পৰাঃ ইয়েয়াণঃ ইয়-ঈয়-অণ্-প্ৰতীয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---সকলো অৰ্থত মহেন্দ্ৰ আৰু শতৰুদ্ৰ শব্দৰ পিছত ইয়-ঈয় আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শাতৰুদ্ৰম্।

১০৯। ঈয়যৌ গৃহমেধাদেঃ।

ব্যাখ্যা---সৰ্ব্বত্ৰাৰ্থে সতি গৃহমেধাদেঃ পৰৌ ঈয়যৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---সকলো অৰ্থত গৃহমেধ শব্দৰ পিছত ঈয় আৰু ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গৃহমেধীয়ম্।

১১০। বায়ু পিত্ৰাদি কাত্ত্ব্যঃ।

ব্যাখ্যা---'সৰ্ব্বত্ৰাৰ্থে' সতি ৱায়ু পিত্ৰাদিকাত্ত্ব যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰ্বোক্ত সকলো অৰ্থতে বায়ু আৰু পিত্ৰাদি শব্দৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বায়ব্যঃ।

১১১। অণ্ সমূহে সমূহিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি সমূহিভ্যঃ (সমূহৱিশিষ্টেভ্যঃ পৰঃ) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে সমূহ বিশিষ্ট পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভৈক্ষ্যম্।

১১২। গোত্ৰোক্ষোষ্ট্ৰাদিতস্ত্বকণ্।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি গোত্ৰোক্ষোষ্ট্ৰাদিতঃ (গোত্ৰপ্ৰত্যয়ান্ত উক্ষ উষ্ট্ৰাদি পশুভ্যশ্চ পৰশ্চ) অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ, উক্ষ-উষ্ট্ৰ পশুবাচক শব্দৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দাক্ষকম্।

১১৩। গণিকাদেৰ্য্যণকণৌ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি গণিকাদেঃ পৰৌ যণকণৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ হলে গণিকাদি শব্দৰ পিছত যণ্ আৰু অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গাণিক্যম।

১১৪। কেদাৰাদ্ যণকণিকণ্।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি কেদাৰাৎ (কেদাৰাখ্যভূভাগৱিশেষাৎ পৰাঃ--- যণ কণ্ ইকণ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে কেদাৰ নামক স্থান বাচক পদৰ পিছত যণ্ কণ্ ইকণ্ হব। উদাহৰণ---কৈদাৰকম্।

১১৫। ইকণ্ কৱচি হস্তিভ্যাম্। চেতনাৰহিতাদপি।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে কৱচ হস্তিভ্যাম পৰঃ চেতনা ৰহিতস্তস্মাদপি পৰশ্চ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে কবচ আৰু হস্তী বাচক শব্দ আৰু চেতনাৰহিত বাচক শব্দৰ পিছত ইকচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---হাস্তিকম্।

১১৬। ধেনোঃকণ্।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি ধেনোঃ পৰঃ কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে ধেনু শব্দৰ পিছত কণ্ প্ৰত্যয় হয়। উদাহৰণ---ধৈনুকম্।

১১৭। অশ্বাদ্ যন্নীয়ৌ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি অশ্বাৎ পৰৌ যণ্ ঈয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে অশ্ব শব্দৰ পিছত যণ্ আৰু ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আশ্ব্যম্।

১১৮। কেশাদ্ যণিকণীয়চ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি কেশাৎ পৰঃ যন্ ইকণ্ ঈয়শ্চ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে কেশ শব্দৰ পিছত যণ্ ইকণ্-ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কৈশ্যম্।

১১৯। শেষে চ পুৰুষাদেয়ণ্।

ব্যাখ্যা---শেষে (সম্বন্ধে-অৰ্থে) চ সমূহে-অৰ্থে সাত পুৰুষাদেঃ পৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্বন্ধ আৰু সমূহ অৰ্থ বুজালে পুৰুষ শব্দৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পৌৰুষেয়ম্।

১২০। পাৰ্শ্বং পৰশু বৃন্দকে।

ব্যাখ্যা---পৰশুবৃন্দকে ৱাচ্যে পাৰ্শ্বং ইতিপদং সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ---পৰশুৰ্‌ন্দক অৰ্থ বুজালে পাৰ্শ্ব পদ সিদ্ধ হব।

১২১। ব্ৰাহ্মণ মাণৱ ৱাড়ৱ পৃষ্ঠে ভ্যো যঃ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি ব্ৰাহ্মণ-ৱাড়ৱ-পৃষ্ঠেভ্যঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ হলে ব্ৰাহ্মণ-মাণৱ-বাড়ৱ আৰু পৃষ্ঠ শব্দৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ব্ৰাহ্মণ্যম্।

১২২। স্ত্ৰিয়াস্তু পাশাদেঃ।

ব্যাখ্যা---স্ত্ৰিয়াং ৱাচ্যাং সত্যাং সমূহে-অৰ্থে চ পাশাদেঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰী প্ৰত্যয় যুক্ত হলে আৰু সমূহ অৰ্থ বুজালে পাশ আদি শব্দৰ যোগত য হব। উদাহৰণ---পাশ্যা।

১২৩। ইন্ চ খলাৎ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি খলাৎপৰঃ ইন প্ৰত্যয়ঃ যশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে খল শব্দৰ পিছত ইন্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---খলিনী।

১২৪। ৰথগোভ্যাংকড্যত্ৰৌ যশ্চ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি ৰথগোভ্যাং শব্দাভ্যাং পৰৌকড্যত্ৰৌ স্যাতাম্ যশ্চ প্ৰত্যয়শ্চ ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে ৰথ আৰু গো শব্দৰ পিছত কড্য আৰু ত্ৰ প্ৰত্যয় হব। য প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ---ৰথকড্যা।

১২৫। পদ্মাদেৰিন্।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি পদ্মাদেঃ পৰ ইণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমূহ অৰ্থ বুজালে পদ্মাদি শব্দৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পদ্মিনী।

১২৬। জনৱন্ধুগজ গ্ৰাম সহায়েভ্য স্তলং ৱিদুঃ।

ব্যাখ্যা---সমূহে-অৰ্থে সতি জন ৱন্ধু গজ গ্ৰাম সহায়েভ্যঃ পৰঃ তলং (তল্ প্ৰত্যয়ং) ৱিদুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে জন-বন্ধু-গজ-গ্ৰাম-সহায় শব্দৰ পিছত তল প্ৰত্যয় হব বুলি কয়। উদাহৰণ—জনতা।

১২৭। ক্ৰীড়ায়াং ণঃ প্ৰহৰণাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীড়ায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং প্ৰহৰণাৎ (পুষ্পাদেঃপ্ৰথমান্তাৎ) পৰঃ ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰীড়া অৰ্থ বুজালে প্ৰহৰণ বুজোৱা প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৌষ্পা।

১২৮। ঘঞন্তেভ্যঃ সা ক্ৰিয়াস্যাম্।

ব্যাখ্যা—'সাক্ৰিয়া অস্যাং'—ইত্যৰ্থে সতি ঘঞন্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'সেইটো ইয়াব খেলা হয়' এনে অৰ্থ বুজালে ঘঞ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মৌষলপাতা।

১২৯। মুট্ চ শ্যেন তিলাদিহ।

ব্যাখ্যা—ইহ (সা ক্ৰিয়াস্যামিত্যৰ্থক ঘঞান্ত ৱিহিতে ণে পৰেসতি) শ্যেন তিলাৎ পৰঃ মুট্-চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'সেইটো ইয়াৰ খেলা হয়' এনে অৰ্থ বুজোৱা ঘঞ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় যুক্ত শ্যেন আৰু তিল শব্দৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ ম হব। উদাহৰণ—শ্যৈনম্পাতা।

১৩০। দ্বন্দ্বাদ্বিবাহে বৈৰে চ কন্।

ব্যাখ্যা—ৱিবাহে (ৱিবাহক্ৰিয়ায়াং) বৈৰেচ (বৈৰক্ৰিয়ায়াঞ্চ) দ্বন্দ্বাৎ (দ্বন্দ্ব সমাসীয়) ষষ্ঠ্যন্ত পদাৎ পৰঃ কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিবাহ ক্ৰিয়া আৰু বৈৰিতা কৰা বুজালে দ্বন্দ্ব সমাস হোৱা ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদহাৰণ—ভৰ্গগৰ্গিকা।

১৩১। ৱেদ্যাদণ্ ৱেত্ত্যধীতে ৱা।

ব্যাখ্যা—ৱেত্ত্যধীতে (ৱেত্তি-অধীতে ৱা ইত্যৰ্থে সতি) ৱেদ্যাৎ (ব্যাকৰণাদে দ্বিতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'সেইটো জানে বা সেইটো অধ্যয়ন কৰে' এনে অৰ্থ বুজালে বেদ-ব্যাকৰণাদি দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৈয়াকৰণঃ।

১৩২। ক্ৰতুকৃথাদেৰিকণ্ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---'ৰেত্তি-অধীতে ৰা'-ইত্যৰ্থে সতি ক্ৰতুকৃথাদেঃ (ক্ৰতু-উকথং পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ---'সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে' এনে অৰ্থত ক্ৰতু আৰু উক্‌থ শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আগ্নিষ্টোমিকঃ।

১৩৩। ৰসন্তাদি পুৰাণাখ্যায়িকা খ্যানেতিহাসতঃ।
ৰিদ্যালক্ষণ কল্পান্ত সূত্ৰান্তাদপি কীৰ্ত্তিতঃ।

ব্যাখ্যা---'তদ্-ৰেত্তি-অধীতে ৰা' ইত্যৰ্থে সতি ৱসন্তাদি পুৰাণ আখ্যায়িকা আখ্যান ইতিহাসতঃ ৱিদ্যান্ত লক্ষণান্ত কল্পান্ত সূত্ৰান্তাদপি ইকণ্ কীৰ্ত্তিতঃ (কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ---'সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে' এনে অৰ্থ প্ৰকাশত বসন্ত ঋতু বুজোৱা পুৰাণ আখ্যায়িকা শাস্ত্ৰ আখ্যান-ইতিহাস-বিদ্যান্ত-লক্ষণান্ত-কল্পান্ত আৰু সূত্ৰান্ত পদৰ পিছত ইকণ হব। উদাহৰণ---বাসন্তিকঃ।

১৩৪। ফলাঙ্গত্ৰিক্ষত্ৰ ধৰ্ম্মাদ্বিদ্যায়া অণিকন্নপি।

ব্যাখ্যা---'তদ্-ৰেত্তি-অধীতে ৰা' ইত্যৰ্থে সতি ফলাঙ্গত্ৰিক্ষত্ৰ ধৰ্ম্মাৎ ৱিদ্যায়াঃ পৰৌ অণ্-ইকন্-অপি প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---'সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে' এনে অৰ্থ হলে ফল-অঙ্গ-ত্ৰি-ক্ষত্ৰ ধৰ্ম্মবাচক পদৰ পিছত থকা বিদ্যা শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ফালৱিদ্যঃ।

১৩৫। অকন্ ক্ৰমাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা---'তদ্-ৰেত্তি-অধীতেৰা' ইত্যৰ্থে সতি ক্ৰমাদিকাৎ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে' এনে অৰ্থত ক্ৰমাদি শব্দৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ক্ৰমকঃ।

১৩৬। ইকঃ পদোত্তৰ পদাৎ।

ব্যাখ্যা---'তদ্ ৱেত্তি অধীতে ৱা' ইত্যৰ্থে সতি পদোত্তৰ-পদাৎ পৰঃ ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'সেই জানে বা অধ্যয়ন কৰে এনে অৰ্থত পদোত্তৰ পদৰ পিছত ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পদোত্তৰপদিকাঃ।

১৩৭। শতষষ্টি পথষ্টিকঃ।

ব্যাখ্যা---'তদ্ৱেত্তি অধীতে ৱা ইত্যৰ্থে সতি শতষষ্টিভ্যাং পৰাৎ পথঃ পৰঃ টিকঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে' এনে অৰ্থত শতষষ্টি পদৰ পিছত থকা পথ (পথিন্) শব্দৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শতপথিকঃ।

১৩৮। সৰ্ব্বপূৰ্ব্বদ্বিগুভ্যাংলুক্ প্ৰোক্তাৰ্থ প্ৰত্যয়াদপি।

ব্যাখ্যা---সৰ্ব্বপূৰ্ব্ব দ্বিগু ভ্যাংপৰঃ প্ৰোক্তাৰ্থ প্ৰত্যয়াদপি (তেন প্ৰোক্তং ইত্যৰ্থে ৱিহিত অণাদি প্ৰত্যয়স্য চ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সৰ্ব্ব-পূৰ্ব্ব আৰু দ্বিগু সমাস হোৱা পদৰ পিছত (তেন প্ৰোক্তং) এই অৰ্থত বিহিত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত (ৱেত্ত্যধীতেৱা) এনে অৰ্থত হোৱা অণ্ আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---সৰ্ব্বৱেদঃ।

১৩৯। ইনণন্ত ণজন্তাদণ স্বাৰ্থে।

ব্যাখ্যা---স্বাৰ্থে (ইনণ্ নচ্ প্ৰতিপাদ্যাৰ্থানতি ৰিক্তাৰ্থে গম্যমানে) ইনণন্ত নজন্তাৎ (ইনণ্-নচ্-প্ৰত্যয়ান্তাৎপৰঃ) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বাৰ্থ (প্ৰত্যয়াৰ্থত) ইনণ্ নচ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাৱণঃ।

১৪০। প্ৰজ্ঞাদিতস্তুৱা।

ব্যাখ্যা---স্বাৰ্থে গম্যমানে সতি প্ৰজ্ঞাদিতস্তুপৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বাৰ্থ (প্ৰত্যয়াৰ্থ) বুজালে প্ৰজ্ঞাদি শব্দৰ পিছত বিকল্পে অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাজ্ঞঃ।

১৪১। সুস্নাতাদেঃ পৃচ্ছতি মা শব্দাদে তদাহেতি ।
'পৰদাৰাদে গচ্ছত্যৰ্থ ইকণ্ স্যাদ্ দ্বিতীয়ান্তাৎ ॥

ব্যাখ্যা---পৃচ্ছতি ইত্যৰ্থে সুস্নাতাদে দ্বিতীয়ান্তাৎ, তদা-আহ ইত্যৰ্থে চ সতি মা শব্দাদে দ্বিতীয়ান্তাৎপৰঃ, গচ্ছতীত্যৰ্থে সতি পৰদাৰাদেশ্চ পৰঃ---ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---'পৃচ্ছতি' অৰ্থত সুস্নাতাদি দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত 'তদা-আহ' অৰ্থত মা যুক্ত দ্বিতীয়ান্ত পদৰ আৰু 'গচ্ছতি' অৰ্থত পৰদাৰ দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ হব। উদাহৰণ---পাৰদাৰিকঃ ।

১৪২। দীব্যতি খনতি জয়ত্যপি জিতমিত্যৰ্থে তৃতীয়ান্তাৎ ।

ব্যাখ্যা---দীব্যতি (তেন দীব্যতি) খনতি (তেন খনতি) জয়তি (তেন জয়তি) অপি জিতম্ (তেন জিতম্) ইত্যাদ্যৰ্থে চ তৃতীয়ান্তাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ,

সৰলাৰ্থ---তাৰদ্বাৰা খেলা কৰা---খন্দা-জয় কৰা আদি অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আক্ষিকঃ ।

১৪৩। তৰতীত্যৰ্থে চ ।

ব্যাখ্যা---তৰতীত্যৰ্থে (তেন তৰতি-ইত্যৰ্থে গম্যে) তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ---ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---'তেন তৰতি' এনে অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কাণ্ডপ্লবিকা ।

১৪৪। এক দ্বি স্বৰশব্দাদিকঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা---'তেন তৰতীত্যৰ্থে' গম্যে একদ্বিস্বৰ শব্দাৎ তৃতীয়ান্ত পদাৎ পৰঃ---ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ ভৱদ্ভিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলাৰ্থ---'তেন তৰতি' এই অৰ্থ বুজালে এক-দ্বি স্বৰযুক্ত তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---নাৱিকা ।

১৪৫। ইকণ্ তেন চৰত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা---'তেন চৰতি' ইত্যৰ্থেগম্যে তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ) ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---'তেন চৰতি' অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---হাস্তিকঃ।

১৪৬। ৰথাদিভ্যষ্টিকঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---'তেন চৰিত' ইত্যৰ্থে গম্যমানে সতি ৰথাদিভ্যঃ পৰঃ টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন চৰিত' অৰ্থ বুজালে ৰথাদি শব্দৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰথিকঃ।

১৪৭। ইকণ্ চ শ্ব গণাৎ।

ব্যাখ্যা---'তেন চৰতীত্যৰ্থে গম্যমানে সতি' শ্ব গণাৎ পৰঃ ইকণ্‌স্যাৎ টিকশ্চ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন চৰতি' এই অৰ্থ বুজালে শ্বগণ (কুকুৰ) পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শ্বাগণিকঃ।

১৪৮। তেনসংস্মৃষ্টমিত্যৰ্থে ইকণ্ স্যাং।

ব্যাখ্যা---তেন সংসৃষ্টং (তেন একীভূতমিত্যৰ্থে সতি) তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎ-পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন সংসৃষ্ট (অৰ্থাৎ একীভূত হৈ সংস্কাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---মাধবিকম্।

১৪৯। লৱণাত্তু লুক্।

ব্যাখ্যা---তেন সংসৃষ্টমিত্যৰ্থে সতি লৱণাৎ পৰস্য তু ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তেন সংসৃষ্ট অৰ্থ বুজালে লৱণ (নিমখ) শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---লৱণঃ।

১৫০। মুদ্গাদণ্।

ব্যাখ্যা---তেন সংসৃষ্টমিত্যৰ্থে মুদ্গাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন সংসৃষ্ট' অৰ্থ বুজালে মুদ্গ পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---মৌদ্গী।

১৫১। চূৰ্ণাদিন্ ।

ব্যাখ্যা---তেন সংসৃষ্ট মিত্যৰ্থে সতি চূৰ্ণাৎপৰঃ ইণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন সংসৃষ্ট' অৰ্থ হলে 'চূৰ্ণ' পদৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---চূৰ্ণিনী।

১৫২। ওজস্সহোঽম্ভস ইকণ্ঠৰ্থ শ্চেত্তেন ৰৰ্ত্ততে ।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) তেন ৰৰ্ত্ততে (ইত্যৰ্থঃ ভৱতি তদা) ওজস্-সহস্-অম্ভসশ্চপৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি তেন ৰৰ্ত্ততে অৰ্থাৎ 'তাৰদ্বাৰা ৰৰ্ত্তমানত আছে' এনে অৰ্থ বুজালে ওজস্-সহস্-অম্ভস্ পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণৰ---ঔজসিকঃ।

১৫৩। দণ্ডাজিনায়ঃ শূলাভ্যাংদম্ভ তীক্ষ্ণাৰ্থয়োৰিকণ্ ।

ব্যাখ্যা---দম্ভতীক্ষ্ণাৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ দণ্ডাজিনায় শূলাভ্যাং পৰঃ---ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---দম্ভ-অহংকাৰ, আৰু তীক্ষ্ণ অৰ্থ বুজালে দণ্ডাজিন (বাঁহৰ লাঠি) শূল (জোঙা অস্ত্ৰ) বুজোৱা পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দাণ্ডাজিনিকঃ।

১৫৪। তথা ৰৰ্ত্তত ইত্যৰ্থে প্ৰতি কূলাদিকাদপি ।

ব্যাখ্যা---তথা ৰৰ্ত্ততে ইত্যৰ্থে (মন্দাচৰণ প্ৰবৃত্তিৰ্যথা স্যাত্তথাৰ্থে গম্যমানে সতি) প্ৰতিকূলাদপি ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তথা ৰৰ্ত্ততে' অৰ্থাৎ বিৰুদ্ধাচৰণ প্ৰবৃত্তি বুজালে প্ৰতিকূল পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাতিকূলিকঃ।

১৫৫। পৰিপাৰ্শ্বাৎ পৰিমুখাদপি ।

ব্যাখ্যা---'তথাৰৰ্ত্ততে' ইত্যৰ্থে পাৰিপাৰ্শ্বাৎ পৰিমুখাদপিচ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তথাৰৰ্ত্ততে' এনে অৰ্থ বুজালে পৰিপাৰ্শ্ব (কাষতে থকা আৰু পৰিমুখ (সমুখত থকা) অৰ্থ বুজালে উক্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পাৰিপাৰ্শ্বিকঃ।

১৫৬। ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মাদাচৰতি ।

ব্যাখ্যা---'আচৰতি' ইত্যৰ্থে সতি ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'আচৰণ কৰে' এনে অৰ্থত ধৰ্ম্ম আৰু অধৰ্ম্ম বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ধাৰ্ম্মিকঃ।

১৫৭। তত্ৰোপপন্নে সময়াৎ ।

ব্যাখ্যা---তত্ৰোপপন্নে (তত্ৰ উপপন্নং---তত্ৰপ্ৰাপ্তমিত্যৰ্থেগম্যমানে সতি) সপ্তম্যন্তাৎ সময়াৎ পদাৎ পৰঃইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তত্ৰ উপপন্ন' অৰ্থাৎ তাত পোৱা অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত সময় বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সাময়িকম্।

১৫৮। তদাপন্নে তু সংশয়াৎ ।

ব্যাখ্যা---তদাপন্নে (তৎ প্ৰাপ্তে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) সংশয়াৎ (সংশয় বাচক দ্বিতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ) তু ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তদাপন্ন অৰ্থাৎ সেইটো পোৱা হৈছে এনে অৰ্থ বুজোৱা দ্বিতীয়ান্ত সংশয় বাচক পদত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সাংশয়িকঃ।

১৫৯। গৰ্হ্যং প্ৰযচ্ছতীত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা---গৰ্হ্যং প্ৰযচ্ছতি (নিন্দ্যং ধনং প্ৰযচ্ছতীত্যৰ্থে সতি) দ্বিতীয়া-ন্তাৎ-দ্বিগুণাদেঃ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গৰ্হ্যং প্ৰযচ্ছতি অৰ্থাৎ নিন্দাৰযোগ্য ধন দিছে এনে অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত দ্বিগুণ বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দ্বৈগুণিকঃ।

১৬০। বৃদ্ধেৰ্বৃধুষি চেষ্যতে।

ব্যাখ্যা---'গৰ্হ্যং প্ৰযচ্ছতি ইত্যৰ্থে সতি বৃদ্ধেঃ (বৃদ্ধিঃশব্দাৎপৰঃ) ইকণ্ স্যাৎ, ইকনিচ বৃদ্ধেঃ স্থানে বৃধুষি ইষ্যতে।

সৰলাৰ্থ---'গৰ্হ্যং প্ৰযচ্ছতি' অৰ্দত বৃদ্ধি শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হলে বৃদ্ধিৰ ঠাইত বৃধুষি আদেশ হব। উদাহৰণ---বাৰ্দ্ধুষিকঃ।

১৬১। টিকঃ কুসীদাদ্দশৈকাদশাদপি।

ব্যাখ্যা---'গৰ্হ্যং প্ৰযচ্ছতি' ইত্যৰ্থে কুসীদাৎপৰঃ টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, দশগৰ্হ্যান্ প্ৰযচ্ছতীত্যৰ্থে চ দশৈকাদশাদপি টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'নিন্দাৰ্থক ধন দিছে'—এনে অৰ্থ বুজালে কুসীদ অৰ্থাৎ বৃদ্ধাৱস্থাৰ জীৱিকা বাচক কুসীদ পদৰ পিছত আৰু দহগুণ নিন্দাৰ্থক ধন দিয়া বুজালে দশৈকাদশ শব্দৰ ছিত ঠিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুসীদিকঃ।

১৬২। ইকণ্ তচ্ছীলমস্যাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—'অস্যতচ্ছীলম্'—ইত্যৰ্থে গম্যমানে সতি প্ৰথমান্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই স্বভাৱ' এনে অৰ্থ বুজালে প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাকস্মিকঃ।

১৬৩। কৰোত্যুঞ্ছতি ৰক্ষতি।

ব্যাখ্যা—কৰোত্যুঞ্ছতি ৰক্ষতি (কৰোতি উঞ্ছতি ৰক্ষতি চ অৰ্থেষু গম্যমানেষু সীতষু) দ্বিতীয়ান্তাৎ পদাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰোতি (কৰিছে) উঞ্ছতি (লোভ কৰিছে) ৰক্ষতি (ৰক্ষা কৰে) এনেবোৰ অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শাব্দিকঃ।

১৬৪। পক্ষমৎস্য মৃগান্ হন্তি।

ব্যাখ্যা—হন্তীত্যৰ্থেসতি পক্ষ মৎস্য মৃগান্ এতেভ্যঃ দ্বিতীয়ান্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃপৰ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পক্ষ-মৎস্য-মৃগ মাৰিছে এনে অৰ্থ বুজালে উক্ত শব্দবোৰৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাক্ষিকঃ।

১৬৫। পৰিপন্থঞ্চ তিষ্ঠতি।

ব্যাখ্যা—পৰিপন্থঞ্চ তিষ্ঠতি ইত্যৰ্থে সতি (পন্থানাংৱিৰোধিতয়া লক্ষ্যং কৃত্বা তিষ্ঠতীত্যৰ্থে) পৰিপন্থাৎ দ্বিতীয়ান্তাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'বিৰুদ্ধ পথ অৱলম্বন কৰা' অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত পৰিপন্থ পদৰ পিছত ইকণ্ হব। উদাহৰণ—পাৰিপন্থিকঃ।

১৬৬। ধাৱত্যনু পদাদিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—ধাৱত্যৰ্থে গম্যমানে সতি অনুপদাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অনুধাৱন কৰা অৰ্থ হলে দ্বিতীয়ান্ত অনুপদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আনুপদিকঃ।

১৬৭। গৃহ্ণাত্যৰ্থে পদোত্তৰাৎ।

ব্যাখ্যা---গৃহ্ণাত্যৰ্থে গম্যমানে সতি দ্বিতীয়ান্তাৎ পদোত্তৰাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গ্ৰহণ কৰা অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত পদোত্তৰ পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাতিপদিকঃ।

১৬৮। ললাম প্ৰতি কণ্ঠাৰ্থাচ্চ।

ব্যাখ্যা---'গৃহ্ণাতি' ইত্যৰ্থে সতি ললাম প্ৰতিকণ্ঠাৎ পৰশ্চ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গ্ৰহণ কৰা অৰ্থ বুজালে ললাম আৰু প্ৰতিকণ্ঠ পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---লালামিকঃ।

১৬৯। উপজানূপকৰ্ণোপ নীৱিভ্যো ৱহুধাগতে।

ব্যাখ্যা---ৱহুধাগতে-অৰ্থে গম্যমানে সতি দ্বিতীয়ান্তেভ্যঃ উপজানপকৰ্ণো পনীৱিভ্যঃ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'বহু প্ৰকাৰে প্ৰমাণ পোৱা হয়' এনে অৰ্থত উপজানূ-উপকৰ্ণ আৰু উপনীবি দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঔপজানৱিকঃ।

১৭০। তদস্য পণ্যং পণ্যেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা---অস্য-তৎ-পণ্যং---ইত্যৰ্থে সতি পণ্যেভ্যঃ প্ৰথমান্তেভ্যঃ পদেভ্যঃ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এইটো পণ্য অৰ্থাৎ বিক্ৰীৰ বাবে' এনে অৰ্থত প্ৰথমান্ত পণ্য বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহণৰ---মৌদকিকঃ।

১৭১। টিকঃ স্যাৎ কিশৰাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা---'তদস্যপণ্যমিত্যৰ্থে' সতি কিশৰাদিকাৎ পৰঃ---টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এইটো পণ্য অৰ্থাৎ বিক্ৰীৰ বাবে এনে অৰ্থত কিশৰাদি পদৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কিশৰিকঃ।

১৭২। শিল্পালম্বাদিকণ্ শিল্পম্।

ব্যাখ্যা—'তদস্য শিল্পমিত্যৰ্থে সতি শিল্পালম্বাৎ (শিল্প বিষয়াৎ পৰঃ) ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'তাৰ এই শিল্প কাৰ্য্য হয় এনে অৰ্থত শিল্পবাচক পদৰ পাছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মাৰ্দ্দঙ্গিকঃ।

১৭৩। অণ্চ মড্ডুক ঝৰ্ঝৰাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্য শিল্পমিত্যৰ্থে সতি মড্ডুক ঝৰ্ঝৰাৎ পৰঃ অণচ্ ইকণ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'তাৰ এই শিল্পকাৰ্য্য হয় এনে অৰ্থত মড্ডুক আৰু ঝৰ্ঝৰ পদৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মাড্ডুকঃ।

১৭৪। শস্ত্ৰাদিকণ প্ৰহৰণমিত্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অস্য প্ৰহৰণমিত্যৰ্থে সতি শস্ত্ৰাৎ প্ৰথমান্তাৎ পদাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'অস্য প্ৰহৰণম্' অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰা এই প্ৰহাৰহয়' এনে অৰ্থত শস্ত্ৰবাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আসিক:।

১৭৫। ইসু সন্তু কণ্।

ব্যাখ্যা—অস্য প্ৰহৰণমিত্যৰ্থে সতি ইসুসন্তু (ইস্-উস্-প্ৰত্যয়ান্তাৎ পৰন্তু) কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অস্য প্ৰহৰণম্—এই অৰ্থ বুজালে ইস্ আৰু উস্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত কণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সাৰ্পিষ্কঃ।

১৭৬। ঈকণ্ স্যাচ্ছক্তি যষ্টিভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—অস্য প্ৰহৰণমিত্যৰ্থে সতি শক্তি যষ্টিভ্যাং পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অস্য প্ৰহৰণ অৰ্থ বুজালে শক্তি আৰু যষ্টি পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শাক্তীকঃ।

১৭৭। ইকণ্ তত্ৰ নিযুক্তেঽৰ্থে।

ব্যাখ্যা—তত্ৰনিযুক্তে-অৰ্থে সতি সপ্তম্যন্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তাত নিয়োগ কৰা হৈছে এনে অৰ্থত সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত ইকণ হব। উদাহৰণ---দৌবাৰিকঃ।

১৭৮। আগাৰান্তাদিকঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---তত্ৰনিযুক্তে-অৰ্থে সতি আগাৰান্তাৎ পদাৎপৰঃ ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ---তত্ৰ নিযুক্ত অৰ্থ বুজালে আগাৰান্ত পদৰ পিছত ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দেৱাগাৰিকঃ।

১৭৯। ৰেতনাদেৰ্জ্জীৱতীকণ্।

ব্যাখ্যা---'তেন জীৱতি' ইত্যৰ্থে সতি ৰেতনাদে স্তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎপৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন জীৱতি' অৰ্থাৎ তাৰ দ্বাৰা জীয়াই আছে এনে অৰ্থ বুজালে বেতনাদি তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৈতনিকঃ।

১৮০। ইকস্তু ক্ৰয় ৱিক্ৰয়াৎ।

ব্যাখ্যা---তেন জীৱতীত্যৰ্থে সতি ক্ৰয় ৱিক্ৰয়াৎ পৰস্তু ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তেন জীৱতি' অৰ্থ বুজালে ক্ৰয় বিক্ৰয় পদৰ পিছত ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ক্ৰয়ৱিক্ৰয়িকঃ।

১৮১। টিকো ভস্ত্ৰাদেৰ্হৰতি।

ব্যাখ্যা---হৰতীত্যৰ্থে সতি ভস্ত্ৰাদে স্তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ---টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---হৰতি অৰ্থাৎ চুৰি কৰা অৰ্থ বুজালে ভস্ত্ৰাদি তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভস্ত্ৰিকী।

১৮২। আয়ুধাদিক ঈয়শ্চ।

ব্যাখ্যা---তেন জীৱ তিত্যৰ্থে সতি আয়ুধাৎপৰঃ ইকঈয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তেন জীৱতী অৰ্থত আয়ুধ পদৰ পিছত ইক আৰু ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আয়ুধীয়ঃ।

১৮৩। ইকণ্ বা খিবধ খীবধাৎ।

ব্যাখ্যা---হৰতীত্যৰ্থে সতি খিবধ খীবধাৎ (বাৰ্ত্তাবাচকাৎ) দ্বিতীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰ- ইকণ্ স্যাৎ, বা (বিকল্পেন) টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---হৰতি অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত বাৰ্ত্তাবাচক খিবধ আৰু খীবধ পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু বিকল্পে টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৈবধিকঃ।

১৮৪। ইকণ্ দিষ্টাস্তি নাস্তিভ্যো মতিৰস্যেতি।

ব্যাখ্যা---মতিৰস্যাস্তি---ইত্যৰ্থে সতি দিষ্ট- অস্তি-নাস্তিভ্যঃ-সপ্তম্যন্তেভ্যঃ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---মতিৰস্যাস্তি অৰ্থাৎ 'ইয়াৰ এই বিষয়ত বুদ্ধি আছে' এনে অৰ্থত সপ্তম্যন্ত দিস্ত অস্তি-নাস্তি পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আস্তিকঃ।

১৮৫। অকাল দেশাদধ্যায়িনি।

ব্যাখ্যা---তত্ৰাধীতে ইত্যৰ্থে সতি অধ্যায়িনি (অধ্যয়নৰতি কৰ্ত্তৰি) অকাল দেশাৎ (কালবাচক দেশবাচক ভিন্নাৎ) সপ্তম্যন্তাৎপদাৎ পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাতে অধ্যয়ন কৰা হয়' এনে অৰ্থ বুজালে অধ্যয়ন কৰ্ত্তৃ-বাচক পদ হলে কাল আৰু দেশ বাচক ভিন্ন সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আষ্টমিকঃ।

১৮৬। প্ৰস্তাৰাদেৰ্ব্যৱহৰত্যাদ্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা---ব্যৱহাৰাদ্যৰ্থে-অভিধেয়ে প্ৰস্তাৰাদেঃ (অৰ্থানুসাৰি বিভক্ত্যন্তাৎ পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ব্যৱহাৰ কৰা আদি অৰ্থ বুজালে অৰ্থানুসৰি প্ৰস্তাৰাদি পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাস্তাৰিকঃ।

১৮৭। অৱসথাৎ টিকঃ।

ব্যাখ্যা---ব্যৱহাৰাদৰ্থে সতি অৱসথাৎ পৰঃটিকঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে অৱসথ পদৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অৱসথিকী।

১৮৮। অস্মৈ দীয়ত ইত্যৰ্থে ইকণ্ ।

ব্যাখ্যা—অস্মৈ দীয়তে ইত্যৰ্থে সতি দেয়াৎ প্ৰথমান্তাৎ পদাৎ পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'এওঁক দিয়া হয়' এনে অৰ্থ বুজালে দেয় বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আগ্ৰভোজনিকঃ।

১৮৯। ভক্তাদিক ণ্ণৌ।

ব্যাখ্যা—অস্মৈদীয়তে ইত্যৰ্থে সতি ভক্তাৎ পৰৌইকণ্ণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—'এওঁক দিয়া হয়' এনে অৰ্থত ভক্তবাচক পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাক্তিকঃ।

১৯০। অণ্ সাধ্বৰ্থে।

ব্যাখ্যা—সাধ্বৰ্থে সতি সপ্তম্যন্তাৎ ভক্তাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সাধু অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত ভক্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাক্তাঃ।

১৯১। হিতংভক্ষ্যমিতী কণ্।

ব্যাখ্যা—অস্মৈহিতং এতৎ ভক্ষ্যং চ ইত্যাদিকমৰ্থে প্ৰথমান্তাৎ পদাৎ পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'এওঁৰ কাৰণে হিতকাৰক' আৰু এইটো ভোজন কৰিব লগা হয়—এনেবোৰ অৰ্থত প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৌপিকঃ।

১৯২। অধ্যাত্মাদেৰ্ভৰাৰ্থে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ভৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি অধ্যাত্মাদেঃ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ, লোকোত্তৰ পদঞ্চপৰ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ভৱাৰ্থ' অৰ্থাৎ 'হোৱা' অৰ্থ বুজালে অধ্যাত্মাদি আৰু লোকোত্তৰ পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আধ্যাত্মিকম্।

১৯৩। স্বাৰ্থেঽপি ৱিনয়াদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে (প্ৰত্যয়াৰ্থাদনতিৰিক্তে অৰ্থে) অপিভৱাৰ্থেচ ৱিনয়াদি-কাৎ পৰঃ—ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বাৰ্থ (প্ৰত্যয়াৰ্থ) আৰু ভৱাৰ্থ বুজালে, বিনয়াদি পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৈনয়িকী।

১৯৪। তীয়ান্তাৎ স্বাৰ্থ ঈকণ্ স্বাদ্বিদ্যা চেন্নাভিধীয়তে।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) বিদ্যা ন অভিধীয়তে (বিশেষ্যতয়া নকথ্যতে) তদা স্বাৰ্থে তীয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি বিশেষ্যৰূপে বিদ্যা পদ অভিহিত নহয় তেতিয়া স্বাৰ্থৎ তীয় প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদা--দ্বিতীয়ীকঃ।

১৯৫। উপ্তপুষ্প্যৎপচ্যমান সাধুষ্বণ্ কালবাচিনঃ।

ব্যাখ্যা---উপ্ত পুষ্প্যৎ পচ্যমান সাধুষু অৰ্থেষু গম্যমাপাষু সৎষু সপ্তম্যন্ত্যাৎ কালবাচিনঃ পদাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---উপ্ত (বপন কৰা) পুষ্প্যৎ (বিকশিত হোৱা) পচ্যমান (সিদ্ধ কৰা) সাধু (নিপুণ) আদি অৰ্থ বুজালে কালবাচক সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গ্ৰৈষ্মাঃ।

১৯৬। ইকণ্ চেদং ভৱাৰ্থে বু।

ব্যাখ্যা---ইদংভৱাৰ্থেষু সতিষু ষষ্ঠ্যন্তাৎ সপ্তম্যন্তাচ্চে ইকণ্ স্যাৎ, অণ্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'এইটো হয়' এনে অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যন্ত আৰু সপ্তম্যন্ত পদৰ পছিত ইকণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বাসন্তম্।

১৯৭। প্ৰাবৃষস্ত্বেন্য ইষ্যতে।

ব্যাখ্যা---ইদং ভৱাৰ্থেষু গম্যমানেষু সৎষু প্ৰাবৃষঃ পৰঃ এন্যঃ প্ৰত্যয়ঃ তু ইষ্যতে।

সৰলাৰ্থ---'এইটো হয়' এনে অৰ্থত প্ৰাবৃষ্ পদৰ পিছত এন্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাবৃষেন্যম্।

১৯৮। বৰ্ষাভৱম্ বাৰ্ষিকংস্যাৎ।

ব্যাখ্যা---বৰ্ষাভৱম ইত্যাৰ্থে বাৰ্ষিকমিতি পদম্ ইকণ্ সন্ সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'বৰ্ষাকালত হোৱা' অৰ্থ বুজালে বাৰ্ষিকম্ পদ ইকণ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হৈছে।

১৯৯। হেমন্তস্যাণি তশ্চলুক্।

ব্যাখ্যা—ইদং ভৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি অণি (অণ্ প্ৰত্যয়েচসতি হেমন্তস্য পদস্য তশ্চ (ত বৰ্ণশ্চ) লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইদংভৱ অৰ্থ হলে আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হলে হেমন্ত পদৰ ত বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—হৈমনা।

২০০। ইকণোল্ক চ কালাৰ্থদ্দ্বিগৌ।

ব্যাখ্যা—দ্বিগৌ (দ্বিগু সমাসে সতি) কালাৰ্থাৎ পদাৎ পৰ ইকণঃ প্ৰত্যয়স্য লুক্ চ স্যাৰ্দপি ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বিগু সমাস হলে কালবাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব আৰু কেতিয়াবা নহব। উদাহৰণ—দ্ব্যহ্নঃ।

২০১। ক্ৰীতাদ্যৰ্থে ম্বিকণ্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু যথাপ্ৰাপ্তে ৱিভক্ত্যন্তাৎ পদাৎ পৰ ইকণ্ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—'ক্ৰয় কৰা অৰ্থ বুজালে যথাপ্ৰাপ্ত বিভক্ত্যন্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় কৰিব। উদাহৰণ—সাপ্ততিকম্।

২০২। শতাত্ত্ যদিকৌ স্মৃতৌ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতিষু শতাৎ পদাৎ পৰৌ যদিকৌ প্ৰত্যয়ৌ স্মৃতৌ।

সৰলাৰ্থ—'ক্ৰয় কৰা অৰ্থ বুজালে শত পদৰ পিছত যৎ আৰু ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শত্যঃ।

২০৩। তিশ দন্তান্য সঙ্খ্যায়াঃকন্।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু তিশদন্তান্য (তিপ্ৰত্যয়ঃ শৎ-শব্দান্তয়োভিন্নঃ) সঙ্খ্যায়াঃ তাদৃশ সঙ্খ্যাৱাচকাৎ পদাৎ পৰঃ কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ক্ৰয় কৰা অৰ্থ বুজালে তি প্ৰত্যয়ান্ত আৰু শত শব্দ অন্য সংখ্যাবাচক যথা প্ৰাপ্ত বিভক্ত্যন্ত পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পঞ্চকঃ।

২০৪। ৱত্বতেভ্য ইট্চৱা।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু গম্যমানেষু সতিষু ৱন্তৱন্তেভ্যঃ সংখ্যাৱাচিভ্যঃ পৰঃ কনি প্ৰত্যয়ে পৰে ৱা (ৱিকল্পেন) ইট্ প্ৰতয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'ক্ৰয় কৰা অৰ্থ বুজালে বতু প্ৰত্যয়ান্ত সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হলে বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---তাবতিকম্।

২০৫। টিকঃ স্যাদৰ্দ্ধকংসাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা---ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতিষু অৰ্দ্ধকংস্যাভ্যাং পদাভ্যাং পৰঃ টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ক্ৰয় কৰা আদি অথ বুজালে অৰ্দ্ধ আৰু কংস পদৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অৰ্দ্ধিকী।

২০৬। অণ্ স্যাদ্বিংশতিকাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা---ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতিষু বিংশতিকাৎ পৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ক্ৰীতাদি অথ বুজালে বিংশতিকাদি পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৈংশতিকম্।

২০৭। শূৰ্পাদিকণ্ ৰা।

ব্যাখ্যা---ক্ৰীতাদ্যৰ্থে সতি শূৰ্পাৎপৰঃ ৰা ইকণ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ক্ৰীতাদি অৰ্থ বুজালে শূৰ্প পদৰ পিছত বিকল্পে ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শৌৰ্পিকম্।

২০৮। কংসাদেৰ্দ্বিগ্বধ্যৰ্দ্ধ পৰাত্ লুক্।

ব্যাখ্যা---দ্বিগ্বধ্যৰ্দ্ধপৰাৎ কংসাদেঃপৰস্য ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়স্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলাথ---দ্বিগ্বধ্যৰ্দ্ধ অৰ্থাৎ দ্বিগু সমাসযুক্ত আৰু অধ্যৰ্দ্ধ পদৰ পিছত আৰু ক্ৰীতাদি অৰ্থত বিহিত কংসাদি পদৰ পিছত হোৱা প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---দ্বিকংসম্।

২০৯। সুৱৰ্ণাদেস্তথা লুগ্বা।

ব্যাখ্যা---দ্বিগ্বধ্যৰ্দ্ধ পৰাৎ সুৱৰ্ণাদেঃপৰস্য ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়স্য তথা (প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ) ৰা লুক্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---দ্বিগু সমাস বাচক আৰু অধ্যৰ্দ্ধ বাচক পদৰ পিছত আৰু সুৱৰ্ণ বাচক পদৰ পিছত ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ---দ্বিসুৱৰ্ণম্।

২১০। দ্বিত্রিবহুভ্যো নিষ্কাৎ ।

ব্যাখ্যা—দ্বি ত্রি বহুভ্যঃ নিষ্কাৎ পৰস্যাহীয়স্য ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়স্য চ বা (বিকল্পেন) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—দ্বি-ত্রি-বহু পদৰ পিছত নিষ্ক পদত হোৱা আহীয় আৰু ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হয় । উদাহৰণ—দ্বিনিষ্কম্ ।

২১১। বিস্তাচ্চ বা ।

ব্যাখ্যা—দ্বি-ত্রি বহুভ্যঃ বিস্তাচ্চ পৰঃ বা (বিকল্পেন) আহীয়প্ৰত্যয়স্য লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—দ্বি-ত্রি-বহু পদৰ পিছত থকা বিস্ত পদৰ পিছত হোৱা আহীয় প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব । উদাহৰণ—দ্বিবিস্তম্ ।

২১২। ইকণ্ খাৰী কাকিনীভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থে সতি খাৰী কাকিনীভ্যাংপৰ ইকণ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰীতাদি অৰ্থ বুজালে খাৰী আৰু কাকিনী পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দ্বিখাৰিকম্ ।

২১৩। ঈনো বিংশতিকাল্লুকি ।

ব্যাখ্যা—লুকি (অণো লুকি সতি) বিংশতিকাৎ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অন্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে বিংশতিক পদৰ পিছত ঈন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দ্বিবিংশতিকীনঃ ।

২১৪। ইকণ্ সপ্তম্যন্তাৎ বিদিতে লোকাৎ সৰ্বোত্তৰাদপি ।

ব্যাখ্যা—তত্ৰবিদিতে ভৱে বাৰ্থে সতি সপ্তম্যন্তাৎ লোকাৎ, সৰ্বোত্ত-ৰাদপি লোকাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তত্ৰবিদিত আৰু ভৱ অৰ্থত সপ্তম্যন্ত লোক পদৰ পিছত আৰু সৰ্ব পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদা—লৌকিকঃ ।

২১৫। পৃথিবী সৰ্বভূমিভ্যামণ্ নিমিত্তে শয়োৰপি ।

ব্যাখ্যা—নিমিত্তে শয়োঃ (নিমিত্ত-ঈশ-এতয়োঃ-অৰ্থয়োঃ-সতোঃ) তত্ৰ বিদিতে-অপি চাৰ্থে পৃথিবী সৰ্বভূমিভ্যাং পৰঃ অণ্-প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—নিমিত্ত আৰু ঈশ অৰ্থ বুজালে, তন্নিৰ্দিত অৰ্থ হলেও পৃথিৱী আৰু সৰ্ব্বভূমি পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাৰ্থিৱঃ।

২১৬। ইকণিকৌ স্তঃ কাশ্যাদেঃ শেষেঽৰ্থে।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ইদং ভৱাদ্যৰ্থে চ কাশ্যাদেঃ পৰৌ ইকণিকৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—শেষে অৰ্থে (সম্বন্ধে অৰ্থত) আৰু ইদং ভৱাদি অৰ্থ বুজালে কাশ্যাদি পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু ইক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৈদিকী।

২১৭। ত্যদাদি বৃদ্ধ্যাকাৰাদি স্বৰা বৃদ্ধাঃ। পৰেতুৱা।

ব্যাখ্যা—ত্যদাদি বৃদ্ধ্যাক্যাৰাদিস্বৰা বৃদ্ধাঃ বৃদ্ধসংজ্ঞকাঃ স্যুঃ, পৰে তু (ত্যদাদি বৃদ্ধ্যাকাৰাদি স্বৰেভ্যঃঅন্যে) ৱা (ৱিকল্পেন) বৃদ্ধ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ত্যদাদি বৃদ্ধ্যাকাৰাদি স্বৰৰ বৃদ্ধ সংজ্ঞা হব আৰু ত্যদাদি ভিন্ন আন প্ৰত্যয় আৰু বৃদ্ধি আকাৰাদি স্বৰৰ বিকল্পে বৃদ্ধ সংজ্ঞা হব।

২১৮। হিতাৰ্থ-ঈয়ঃ শেষে চ বৃদ্ধ্যাৎ কাম্ব্যাদিকাদৃতে।

ব্যাখ্যা—হিতাৰ্থে চতুৰ্থ্যন্তাদীয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ ভৱতি, শেষে চ ইদং ভৱাদ্যৰ্থে কাম্ব্যাদিকাৎ ঋতে (কাম্ব্যাদিকং ৱিনা) বৃদ্ধাৎ (বৃদ্ধসংজ্ঞকাৎ পৰঃ) ঈয় প্ৰত্যয়ো ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—হিতাৰ্থ বুজালে চতুৰ্থ্যন্ত পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব আৰু শেষ (সম্বন্ধ) বুজালে আৰু ইদং ভৱাদি অৰ্থ বুজালে কাম্ব্যাদি প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে বৃদ্ধ সংজ্ঞক পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাৰ্গৱীয়ঃ।

২১৯। কুক্ চ ৰাজ পৰাদীয়ে।

ব্যাখ্যা—ঈয়ে (ঈয় প্ৰত্যয়ে সতি) ৰাজ পৰাৎ (ৰাজ পৰপদাৎ পৰঃ) কুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈয় প্ৰত্যয় হলে ৰাজ আৰু পৰ পদৰ পিছত কুক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰাজকীয়ম্।

২২০। ভৱত স্তস্য দঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ভৱতঃ পৰঃ—ঈয়ঃ স্যাৎ, ঈয়ে পৰে তশ্চ দঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভৱত পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হলে ভৱতৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত দ হব। উদাহৰণ—ভৱদীয়ঃ।

২২১। সদ্যঃ ক্বচিৎ কদাচিদ্ভ্যঃ কণ্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি সদ্যঃ কৃচিৎ কদাচিভ্যঃপৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে সদ্য কৃচিৎ আৰু কদাচিৎ পদৰ পিছত কন্ হব। উদাহৰণ—সাদ্যস্কম্।

২২২। ভৱত স্তু ৱা।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ভৱতঃ পৰস্তু ৱা কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ বুজালে ভৱত পদৰ পিছত বিকল্পে কন্ প্ৰত্যয় হব। হব। উদাহৰণ—ভাৱৎকী।

২২৩। মুখ পাৰ্শ্বত সোৰীয়ঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি মুখ পাৰ্শ্বতসঃ (মুখতঃপাৰ্শতঃ ইত্যেতয়োঃ পৰঃ—ঈয়ঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে মুখ আৰু পাৰ্শ্ব শব্দৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মুখতীয়ম্।

২২৪। তদৰ্থক প্ৰকৃত্যৰ্থে ঈয়ো ৱিকৃতি ৱাচিনঃ।

ব্যাখ্যা—তদৰ্থক প্ৰকৃত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি ৱিকৃতি ৱচিনঃ পৰঃ ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিকৃতিবাচক প্ৰকৃতি অৰ্থ বুজালে বিকৃতিবাচক পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অঙ্গাৰীয়ম্।

২২৫। ছদিৰ্ব্বল্যুপ ধেৰেয়ণ.।

ব্যাখ্যা—তদৰ্থক প্ৰকৃত্যৰ্থে সতি ছদিৰ্ব্বল্যুপধেঃ (ছদি-ৱলিউপধেঃ পৰঃ), এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তদৰ্থক আৰু প্ৰকৃত্যৰ্থ বুজোৱা আৰু প্ৰত্যয়ৰ কৰা অৰ্থ বুজোৱা ছদি ৰলি আৰু উপধা পদৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ছাদিধেয়াঃ।

২২৬। স্থানান্তেভ্য স্তুল্য ঈয়ঃ।

ব্যাখ্যা—তুল্যে (সদৃশে-অৰ্থে সতি) স্থানান্তেভ্যঃ (গুৰ্ৰ্বাদিভ্যঃপৰঃ) ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তুল্য (সদৃশ) অৰ্থ বুজালে গুৰু আদি বাচক পদৰ পিছত ঈয় হব। উদাহৰণ—গুৰুস্থানীয়ঃ।

২২৭। যম সন্দ শিশুক্ৰন্দ দ্বন্দ্বেন্দ্ৰ জননাদিকাৎ।
অধিকৃত্য কৃতে গ্ৰন্থে ঈয়ঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অধিকৃত্যাকৃতে গ্ৰন্থে—ইত্যৰ্থে সতি যম সন্দ শিশু ক্ৰন্দ দ্বন্দ্বে ন্দ্ৰজননাদিকাৎ দ্বিতীয়ান্তাৎ পৰঃ ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এটা বিষয়ক অধিকাৰ কৰি গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰা অৰ্থ বুজালে যম সন্দ ক্ৰন্দ শিশু দ্বন্দ্ব সমাসান্তইন্দ্ৰজননাদি পদৰ পিছত ঈয় হব। উদাহৰণ—যমসন্দীয়ঃ।

২২৮। অণ্ তদন্যতঃ।

ব্যাখ্যা—অধিকৃত্য কৃতে গ্ৰন্থে—ইত্যৰ্থে সতি তদন্যতঃ প্ৰাগুক্তাৎ অন্যস্মাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অধিকৃত্য কৃতে গ্ৰন্থে অৰ্থ বুজালে তাৰ বাহিৰে আন পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৌভদ্ৰঃ।

২২৯। হিতে গব্যাদ্যুবৰ্ণান্তাদ্ যঃ।

ব্যাখ্যা—হিতে-অৰ্থে গবাদি উবৰ্ণান্তাৎ পদাৎ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হিত অৰ্থ বুজালে গবাদি উবৰ্ণান্ত পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গব্যম্।

২৩০। উধস্ ধস স্তবা।

ব্যাখ্যা—হিতাৰ্থে যে পৰেসতি ভবাৰ্থে চ সতি উধসঃ স্থানে বা (বিকল্পে উধন্ স্যাৎ।)

সৰলাৰ্থ—হিতাৰ্থ আৰু ভবাৰ্থত হোৱা য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে উধস্ পদৰ ঠাইত বিকল্পে উধন্ হব। উদাহৰণ—উধন্যম্।

২৩১। নাভের্ভ্যশ্চ ।

ব্যাখ্যা—যে পৰেসতি নাভেঃ স্থানে নভাদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যয়ৰ য পিছত থাকিলে নাভ পদৰ ঠাইত নভ আদেশ হব। উদাহৰণ—নভ্যম্।

২৩২। অপূপাদেৰীয়যৌ ।

ব্যাখ্যা—হিতে-অৰ্থে অপূপাদেঃ পৰৌ ঈয়যৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—হিত অৰ্থ হলে অপূপাদি পদৰ পিছত ঈয় আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অপূপীয়ম্।

২৩৩। দিগাদিভ্যো ভৱাৰ্থে যঃ ।

ব্যাখ্যা—ভৱাৰ্থে সতি দিগাদিভ্যঃ পদেভ্যঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভৱাৰ্থ অৰ্থ বুজালে দিগাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দিশ্যম্।

২৩৪। যণ স্যাৎ পঞ্চজনাদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভৱাৰ্থে-অৰ্থে গম্যমানে সতি পঞ্চজনাদিকাৎপৰঃ যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ভৱাৰ্থ' অৰ্থ বুজালে পঞ্চজনাদি পদৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাঞ্চজন্যম্।

২৩৫। ইয়ঃ সমুদ্ৰ নক্ষত্ৰোদৰভ্ৰাচ্চ ।

ব্যাখ্যা—ভৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি সমুদ্ৰ নক্ষত্ৰ-অৰভ্ৰাচ্চ পৰঃ ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাবাৰ্থ অৰ্থ বুজালে সমুদ্ৰ নক্ষত্ৰ অৰভ্ৰ পদৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সমুদ্ৰিয়ম্।

২৩৬। অগ্ৰাদিয়েয়যাঃ ।

ব্যাখ্যা—ভৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি অগ্ৰাৎ পদাৎপৰঃ ইয়েয়যাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ভৱাৰ্থ অৰ্থ হলে অগ্ৰ পদৰ পিছত ইয়-ঈয় আৰু য প্ৰত্যয় যোগ হব। উদাহৰণ—অগ্ৰিয়ম্।

২৩৭। সমানতীৰ্থাৎবাসীতি যঃ।

ব্যাখ্যা—বাসীত্যৰ্থে সতি সমান তীৰ্থাৎ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'বাস কৰা' অৰ্থ বুজালে সমান তীৰ্থ পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সতীৰ্থঃ।

২৩৮। সমানোদৰাদপি।

ব্যাখ্যা—বাসীত্যৰ্থে সতি সমানোদৰাদপি যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বাস কৰা অৰ্থ বুজালে সমানোদৰ পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সোদৰ্য্যঃ।

২৩৯। বহত্যৰ্থে যুগাদেৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—বহতি অৰ্থে গম্যমানে সতি যুগাদেঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহতি (বৈনিয়া) অৰ্থ হলে যুগাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যুগ্যঃ।

২৪০। ধুৰঃ স্যুৰেয়ণীনযাঃ।

ব্যাখ্যা—বহতি অৰ্থে সতি ধুৰঃ পৰাঃ এয়ণ্ ঈণ য প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—বহতি (কঢ়িওৱা) অৰ্থত ধুৰ পদৰ পিছত এয়ণ্ ঈন্ য প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—ধৌৰেয়ঃ।

২৪১। ঈনঃ সৰ্ব্ব ধুৰাৎ।

ব্যাখ্যা—বহতীত্যৰ্থে সতি সৰ্ব্বধুৰাৎ পৰঃ ঈনঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহতি অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্বধুৰ পদৰ পিছত ঈন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বধুৰীণঃ।

২৪২। এক ধুৰাদীনস্য লুক্ চৱা।

ব্যাখ্যা—বহতীত্যৰ্থেসতি এক ধুৰাৎ পৰস্য ঈনস্য প্ৰত্যয়স্য ৱা (বিকল্পেন) লুক্ (লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বহতি অৰ্থ হলে একধুৰ পদৰ পিছত হোৱা ঈন প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ—এক ধুৰঃ।

২৪৩। বিধ্যত্যৰ্থে যঃ কৰণানুক্তৌ।

ব্যাখ্যা—কৰণানুক্তৌ সত্যাং বিধ্যত্যৰ্থে সতি পদাৎপৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ

সৰলাৰ্থ—কৰণৰ অৰ্থ উক্ত নহলে বিধ্যতি (বিদ্ধিছে) অৰ্থ বুজালে পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাদ্যঃ।

২৪৪। নাৱস্তাৰ্য্যে বিষাদ্বধ্যে তুলায়াঃ সম্মিতেঽপিচ।
ধৰ্ম্মাৎ প্ৰাপ্যেঽনপেতেতু ন্যায় পথ্যৰ্থ ধৰ্ম্মতঃ॥
সীতায়াঃ সমিতে তুল্যে ৱয়সশ্ছন্দসঃকৃতে
অণ্ চোৰসো জনাদ্বাদে যঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—তাৰ্য্যে-অৰ্থে নাৱস্তৃতীয়ান্তাৎ, ৱধ্যে-অৰ্থে বিষাৎ, সম্মিতে-অৰ্থে তৃতীয়ান্তাৎ, তুলায়াঃ, অপিচ গতে-অৰ্থে ৱশাৎ, দ্বিতীয়ান্তাৎ, প্ৰাপ্যে হৰ্থে ধৰ্ম্মাৎ তৃতীয়ান্তাৎ, অনপেতে-অৰ্থে তু ন্যায়পথ্যৰ্থ ধৰ্ম্মতঃ পঞ্চম্যান্তেভ্যশ্চপৰঃ, সম্মিতেঅৰ্থে (সংস্কৃতে-অৰ্থে) তৃতীয়ান্ত সীতায়াঃপৰঃ, তুল্যে (সদৃশে-অৰ্থে) ৱয়সঃপৰঃ, কৃতে-অৰ্থে ছন্দসঃ পৰশ্চ যঃ কাৰ্য্যঃ কৃতে-অৰ্থে তথা উৰসঃ পৰৌ-অণ্ যশ্চ স্যাতাম্ ৱাদে (পৰীৱাদে-অৰ্থে) জনাৎ ষষ্ঠ্যান্তাৎপৰঃ যশ্চ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—তাৰ্য্য (পাৰহোৱা) অৰ্থত তৃতীয়ান্ত নৌ পদৰ পিছত, ৱধ্য (নিহত কৰা) অৰ্থত বিষ পদৰ পিছত, সম্মিত (সংস্কৃত কৰা) বুজালে তৃতীয়ান্ত তুলা পদৰ পিছত, গত (হৈ যোৱা) অৰ্থত দ্বিতীয়ান্ত ৱশ পদৰ পিছত, প্ৰাপ্ত্যৰ্থ বুজালে ধৰ্ম্মবাচক তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত আৰু অনপেত (বিচলিত নোহোৱা) বুজালে পঞ্চম্যান্ত ন্যায়-পথ-ধৰ্ম্ম বাচক পদৰ পিছত, সংস্কাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত সীত পদৰ পিছত, সদৃশ (তুল্য) অৰ্থ বুজালে ৱয়স পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় কৰিব। কৃত (কৰা) বুজালে উৰস্ পদৰ পিছত অণ্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। নিন্দা কৰা অৰ্থত ষষ্ঠ্যান্ত জন পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নাব্যঃ-বিষ্যঃ-ৱধ্যঃ ইত্যাদি।

২৪৫। কৰ্ষণে হলাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ষণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি হলাৎ তৃতীয়ান্তাৎ পদাৎপৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ষণ কৰা অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত হল পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় কৰিব। উদাহৰণ—হল্যা।

২৪৬। দণ্ডাদিভ্যোঽৰ্হতীত্যৰ্থে যঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হত্যৰ্থেসতি দণ্ডাদিভ্যঃ দ্বিতীয়ান্তেভ্যঃ পদেভ্যঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্হতি (যোগ্য হোৱা) অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত দণ্ডাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দণ্ড্যঃ।

২৪৭। ছেদাদেৰিকণপি।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যৰ্থেসতি ছেদাদেঃপৰঃ ইকণ্-অপিযশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্হতি অৰ্থত ছেদাদি পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ছৈদিকঃ।

২৪৮। পাত্ৰাদেৰীয়যৌ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যৰ্থেসতি পাত্ৰাদেঃ পৰৌ ঈয়যৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্হতি অৰ্থ বুজালে পাত্ৰাদিপদৰ পিছত ঈয় আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাত্ৰীয়ঃ

২৪৯। যজ্ঞাদিয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যৰ্থে সতি যজ্ঞাৎপৰঃ ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্হতি অৰ্থ বুজালে যজ্ঞ পদৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যজ্ঞিয়ঃ।

২৫০। ঈনণ্ তু ঋত্বিজঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যৰ্থে সতি ঋত্বিজঃ পৰঃ তু ঈনণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্হতি অৰ্থ বুজালে ঋত্বিজ পদৰ পিছত ঈনণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আৰ্ত্বিজীনঃ।

২৫১। প্ৰয়োজনে যঃ স্বৰ্গাদেঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰয়োজনে (নিমিত্তে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) স্বৰ্গাদেঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰয়োজন অৰ্থ বুজালে স্বৰ্গাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্বৰ্গ্যম্।

২৫২। ইকণ্ণিন্দ্ৰ মহাদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰয়োজনে-অৰ্থে সতি ইন্দ্ৰ মহাদিকাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰয়োজন অৰ্থ বুজালে ইন্দ্ৰ মহাদি পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ঐন্দ্ৰমহিকঃ ।

২৫৩। সপ্তম্যন্তাত্তত্ৰ সাধৌ যঃ ।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ সাধৌ (প্ৰৱীণঃ) ইত্যৰ্থে সতি সপ্তম্যন্তাৎ পদাৎ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তত্ৰ সাধু (যোগ্য) অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সামন্যঃ ।

২৫৪। ইকণ্ স্যাদ্ গুড়াদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ সাধৌ ইত্যৰ্থে সতি গুড়াদিকাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—'তত্ৰ সাধু' অৰ্থ বুজালে গুড়াদি পদৰ পিছত ইকণ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—গৌড়িকঃ ।

২৫৫। এয়ণ্ণতিথি পথ্যাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ সাধৌ—ইত্যৰ্থে সতি অতিথি-পথ্যাদেঃ পৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—'তত্ৰ সাধু' এনে অৰ্থ বুজালে অতিথি আৰু পথ আদি পদৰ পিছত এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আতিথেয়ঃ ।

২৫৬। ণ্যাণৌ পৰিষদঃ স্মৃতৌ ।

ব্যাখ্যা—'তত্ৰ সাধৌ' ইত্যৰ্থে সতি পৰিষদঃ পৰৌ ণ্যাণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্মৃতৌ ।

সৰলাৰ্থ—'তত্ৰ সাধু' এনে অৰ্থ বুজালে পৰিষৎ পদৰ পিছত ণ্য আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পাৰিষদ্যঃ ।

২৫৭। ঈনণ্ প্ৰতি জনাদিভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—'তত্ৰ সাধৌ' ইত্যৰ্থে সতি প্ৰতি জনাদিভ্যঃ পৰঃ ঈনণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---'তত্ৰ সাধু' অৰ্থ বুজালে প্ৰতিজনাদি পদৰ পিছত ঈনঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাতিজনীনঃ।

২৫৮। ভোগান্তাত্মন্ ৱিশ্বজনাদিভ্য ঈনঃস্মৃতোহিতে।

ব্যাখ্যা---হিতে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ভোগান্তাত্মন্ ৱিশ্বজনাদিভ্যঃ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ---'হিত' (তাৰ বাবে হিত হয়) এনে অৰ্থত ভোগান্ত আত্মন আৰু বিশ্বজনাদি পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---আচাৰ্য্য ভোগীনঃ।

২৫৯। ঈনঞ্নীণৌ সৰ্ব্বজনাৎ।

ব্যাখ্যা---হিতে-অৰ্থে সতি সৰ্ব্বজনাৎ পৰৌ ঈন নীণৌস্তঃ।

সৰলাৰ্থ---হিত অথ হলে সৰ্ব্বজন পদৰ পিছত ঈনণ্ আৰু ঈণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সাৰ্ব্বজনীনঃ।

২৬০। অজাৱিভ্যাং থ্যন্।

ব্যাখ্যা---অজাৱিৰ্য্যাং (অজা-অৱি পদাভ্যাং পৰঃ) থ্যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অজা আৰু অৱি (ছাগলী বাচক) পদৰ পিছত থ্যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অজথ্যঃ।

২৬১। ইকণ্ নিত্যং মহাজনাৎ।

ব্যাখ্যা---হিতে-অৰ্থে সতি মহাজনাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---হিত অৰ্থ বুজালে মহাজন পদৰ পিছত নিত্যস্তে ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---মাহাজনিকঃ।

২৬২। ৰাষ্ট্ৰাদিয়ঃ স্যাচ্ছেষেহৰ্থে।

ব্যাখ্যা---শেষে-অৰ্থে (ইদংজাত ভৱাদ্যথে চ সতি) ৰাষ্ট্ৰাৎ পৰঃ---ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শেষ (সম্বন্ধ) অৰ্থ আৰু ইদংজাত ভৱ অথ বুজালে ৰাষ্ট্ৰ পদৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাষ্ট্ৰিয়ঃ।

২৬৩। যোনি ৱিদ্যা যোগিনঃ স্যাদকণ্।

ব্যাখ্যা---শেষে-অৰ্থে ইদংজাত ভৱাৰ্থে চ সতি যোনি ৱিদ্যা সম্বন্ধিনঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শেষ (সম্বন্ধ) আৰু ইদংজাত ভব আদি অৰ্থ বুজালে যোনি-বিদ্যা-সম্বন্ধি পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—পৈতামহকম্।

২৬৪। কণ্ তু ঋদন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ঋদন্ততঃ (যোনি বিদ্যা যোগিন ঋদন্ত শব্দাৎ পৰঃ তু কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শেষ অৰ্থ বুজালে যোনি-বিদ্যাঃযোগি আদি সম্বন্ধ বাচক ঋদন্ত পদৰ পিছত কণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৈতৃকম্।

২৬৫। পাৰাৱাৰাদিকাদীনঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি পাৰাৱাৰাদিকাৎ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শেষে (সম্বন্ধ) অৰ্থ বুজালে পাৰাবাৰাদি পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাৰাৱাৰীণঃ।

২৬৬। অণীনণ্ যুষ্মদ স্মদ্‌ভ্যাং তয়োৰ্দশ্চাকঈৰিতঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি যুষ্মদস্মদভ্যাাং পৰৌ অণঈনণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্। তয়োঃ (যুষ্মদস্মদোঃ) দঃ (দকাৰস্যস্থানে) অকঃ (আদেশঃ ঈৰিত) কথিতঃ।

সৰলাৰ্থ—'শেষে' অৰ্থ বুজালে যুষ্মদ্ অস্মদ্ পদৰ পিছত অন্ আৰু ইনন্ প্ৰত্যয় হব আৰু যুষ্মদ্-অস্মদৰ দ বৰ্ণৰ ঠাইত অক আদেশ হব। উদাহৰণ—যৌষ্মাকঃ।

২৬৭। একত্বে তৱক মমকৌ।

ব্যাখ্যা—অনীনণোঃ পৰয়োঃ সতোঃ একত্বে (একৱচনত্বেপ্ৰৱৰ্ত্তমানয়োঃ) তস্মদোঃ স্থানে তৱকমমকৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—অন্ আৰু ঈনন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু এক বচন বুজালে ত্বৎ আৰু মৎ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে তৱক আৰু মমক হব। উদাহৰণ—তাৱকঃ।

২৬৮। ঈয়শ্চ যুষ্মদস্মদঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি যুষ্মদস্মদশ্চপৰঃ ঈয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শেষে অৰ্থ বুজালে যুষ্মদ্ আৰু অস্মদ্ পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যুষ্মদীয়ঃ।

২৬৯। গ্ৰামাদ্ য ঈন শ্চ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থেসতি গ্ৰামাৎ পদাৎপৰৌ য ঈনশ্চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—শেষে অৰ্থ বুজালে গ্ৰাম পদৰ পিছত য আৰু ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্ৰাম্যঃ।

২৭০। অলঙ্গামিন্য ধ্বনস্তৌ।

ব্যাখ্যা—অলঙ্গামিনী—ইত্যৰ্থেসতি অধ্বনঃপৰৌ তৌ (ঈনযৌ প্ৰত্যয়ৌ) স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—অলঙ্গামিনী (অত্যন্তগামী হোৱা) অৰ্থ বুজালে অধ্বন পদৰ পিছত ঈন আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অধ্বনীনঃ।

২৭১। তাবীয়শ্চাভ্যমিত্ৰতঃ।

ব্যাখ্যা—অলঙ্গামিন্যৰ্থে সতি অভ্যমিত্ৰতঃ পৰৌতৌ (ঈনযৌ) ঈয়শ্চ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অলঙ্গামিনী অৰ্থ বুজালে অভ্যমিত্ৰ পদৰ পিছত ঈন আৰু য প্ৰত্যয় হব আৰু ঈয় প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—অভ্যমিত্ৰ্যঃ।

২৭২। ঈন আ প্ৰপদাৎ প্ৰাপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাপ্তৌ অৰ্থে গম্যমানেসতি আপ্ৰপদাৎ পদাৎ পৰঃ ঈনঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাপ্তি অৰ্থ হলে আপ্ৰপদ পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আপ্ৰপদীনম্।

২৭৩। অনুগোৰ্ব্বন গামিনি।

ব্যাখ্যা—বনগামিনি অৰ্থে গম্যমানে সতি অনুগোঃপদাৎ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বনগামিনী অৰ্থ বুজালে অনুগো পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অনুগবীনঃ।

২৭৪। দৰ্শনংসম্মুখ যথামুখাভ্যাং যত্ৰ জায়তে।

ব্যাখ্যা—যত্ৰ দৰ্শনং জয়াতে ইত্যৰ্থে সতি সম্মুখয়থা মখাভ্যাংপৰঃ-ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'যত' কুখ দেখা যায়' এনে অৰ্থ হলে সন্মুখ আৰু যথা মুখ পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সন্মুখীনঃ।

২৭৫। সৰ্ব্বান্নাদ্ভোজিনি।

ব্যাখ্যা—ভোজিনি অৰ্থে গম্যমানেসতি সৰ্ব্বান্নাৎপদাৎ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভোজন অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্বান্ন পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বান্নভোজী।

২৭৬। অনুপদাদ্বন্ধে।

ব্যাখ্যা—বন্ধে-অৰ্থে গম্যমানেসতি অনুপদাৎপৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বন্ধন কৰা অৰ্থ বুজালে অনুপদ পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অনুপদীনা।

২৭৭। নেয়ে স্বয়া নয়াৎ।

ব্যাখ্যা—নেয়ে (প্ৰাপনীয়ে-অৰ্থেসতি) অয়ানয়াৎ পৰস্তু ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পোৱাই দিয়া অৰ্থত অয়ানয় পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অয়ানয়ীনাঃ।

২৭৮। ব্যাপ্তৌ সৰ্ব্বপৰাৎ পাত্ৰ পত্ৰ পথ্যঙ্গ কৰ্ম্মণঃ।

ব্যাখ্যা—ব্যাপ্তৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি সৰ্ব্ব পৰাৎ পাত্ৰ পত্ৰ পথ্যঙ্গ কৰ্ম্মণঃ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্যাপ্তি অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্ব পদৰ পিছত থকা পাত্ৰ-পত্ৰ-পথিন্-অঙ্গকৰ্ম্ম বাচক পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বপাত্ৰীনম্।

২৭৯। গন্তৰ্য্যত্যন্তানুকামাৎ।

ব্যাখ্যা—গন্তৰীত্যৰ্থে গম্যমানে সতি অত্যান্তানুকামাৎ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গন্তৰি (গমনকাৰী) অৰ্থ বুজালে অত্যন্ত অনুকাম পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অত্যন্তীনঃ।

২৮০। পৰম্পৰা পুত্ৰাপৌত্ৰ পাৰা ৱাৰাদৱাগুৰি ।

ব্যাখ্যা---অৱাপ্তৰি অভিধেয়ে সতি পৰম্পৰা পুত্ৰপৌত্ৰপাৰাৱাৰাদপি ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অৱাপ্তৰি অৰ্থাৎ আগৰ পৰাই ব্যাপি আছে এনে অৰ্থ বুজালে পৰম্পৰা-পুত্ৰ-পৌত্ৰ-পাৰাৱাৰ আদি শব্দৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পাৰাৱাৰীনম্ ।

২৮১। গোষ্ঠাদীনণ্ ভূত পূৰ্ব্বে ।

ব্যাখ্যা---ভূতপূৰ্ব্বে-অৰ্থে গম্যমানেসতি গোষ্ঠাৎপদাৎ পৰঃ ঈনণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলাৰ্থ---ভূত পূৰ্ব্ব অৰ্থ হলে গোষ্ঠ পদৰ পিছত ঈনণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গৌষ্ঠীনম্ ।

২৮২। দ্বৌ সৰ্ব্ব চৰ্ম্মণঃ কৃতে ।

ব্যাখ্যা---কৃতে-অৰ্থে সতি সৰ্ব্বচৰ্ম্মণস্তৃতীয়ান্তাৎপৰঃ-দ্বৌ-ঈনণ্-ঈনৌ প্ৰত্যয়ৌ ভৱতঃ ।

সৰলাৰ্থ---কৃতে (কৰা হৈছে) এনে অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্বচৰ্ম্ম তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ঈনণ্ আৰু ঈণ প্ৰত্যয় হব। উদা---সৰ্ব্বচৰ্ম্মী ণঃ ।

২৮৩। তদুদ্ভৱোচিত ক্ষেত্ৰে এয়ণ্স্যাদ্ ব্ৰীহি শালিতঃ ।

ব্যাখ্যা---তদুদ্ভৱোচিত ক্ষেত্ৰে অৰ্থে গম্যমানে সতি ব্ৰীহি শালিতঃ পৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ধানৰ খেতিপথাৰ বুজালে ব্ৰীহি শালী পদৰ পিছত এয়ন্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ---ব্ৰৈহেয়ম্ ।

২৮৪। ঈনণ্ শস্যেভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা---তদুদ্ভৱোচিতক্ষেত্ৰে ৱাচে ব্ৰীহি শালীভিন্নেভ্যঃ শস্যেভ্য-ঃপৰ ঈনন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ধানৰ খেতি পথাৰ বুজালে ব্ৰীহি শালী ভিন্ন আন শস্য বাচক পদৰ পিছত ঈনন্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদা---মৌদ্গীনম্ ।

২৮৫। যৱাদে র্যঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---তদুদ্ভৱোচিতক্ষেত্ৰে ৱাচ্যেসতি যৱাদেঃ পৰঃ যঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ধানৰ খেতি পথাৰ বুজালে যৱাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যৱ্যম্।

২৮৬। খ্ৰৌ চ তিলাদিতঃ।

ব্যাখ্যা—তদুত্তৰোচিতক্ষেত্ৰে ৰাচ্যে সতি তিলাদিতঃ পৰঃ খ্ৰৌ-ঈনণ্যৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ধানৰ খেতি পথাৰ বুজালে তিলাদি পদৰ পিছত ঈনণ্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তৈলীনম্।

২৮৭। ঈনণ্নেকাহহ গম্যেহ শ্বাৎ।

ব্যাখ্যা—একাহগম্যে ৰাচ্যে সতি অশ্বাৎপৰ ঈনণ্স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—"এদিনতে যাব পৰা হয়"—এনে অৰ্থত অশ্ব পদৰ পিছত ঈনণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহাৰণ—আশ্বীনম্।

২৮৮। ঈনোহঞ্চন্তাদদিশি ৰা স্বাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অদিশি অৰ্থে গম্যমানে সতি অন্চন্তাৎ স্বাৰ্থে ৰা ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দিশ্ নুবুজালে অন্চ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত প্ৰত্যয়াৰ্থত বিকল্পে ঈন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাচীনম্।

২৮৯। আসিতঙ্ খ্ৰষড়ক্ষালং কৰ্ম্মালং পুৰুষাদপি।

ব্যাখ্যা—আসিতঙ্গু-অষড়ক্ষ-অলংকৰ্ম-অলং পুৰুষাদপি স্বাৰ্থেৰা ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আসিতক্ষ-অষড়ক্ষ-অলংকৰ্ম্ম-অলংপুৰুষ পদৰ পিছত স্বাৰ্থ অৰ্থত বিকল্পে ঈন প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—অষড়ক্ষীণম্।

২৯০। নৱাদ্ যদীনত্ন তনাঃ। নৱো নু চ তনত্নয়োঃ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে সতি নৱাৎ পৰাঃ যৎ-ঈন-ত্ন-তনাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ, তনত্নয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ নৱঃ স্থানে নু চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থ (প্ৰত্যয়াৰ্থ) অৰ্থ বুজালে নৱ পদৰ পিছত যৎ ঈন-ত্ন-তন্ প্ৰত্যয়বোৰ হলে নৱৰ ঠাইত নু হব। উদাহৰণ—নৱ্যম্।

২৯১। পুৰাতনাৰ্থাৎ প্ৰাগীনত্ন তনাঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে-অৰ্থে সতি পুৰাতনাৰ্থাৎ প্ৰাৎপৰ-ঈন-ত্ন-তনাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থ অৰ্থ বুজালে পুৰাতন অৰ্থ হলে প্ৰপদৰ পিছত ইন-ত্ন-আৰু তন্ প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—প্ৰীণম্ ।

২৯২। ৰা ভাগৰূপ নামভ্যো ধেয়ট্ । তল্ দেৱ শব্দতঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে-অৰ্থে সতি ভাগৰূপ নামভ্য-পৰঃ ৰা ধেয়ট্ স্যাৎ, দেৱ শব্দতঃ পৰঃ ৰা তল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থত (প্ৰত্যয়াৰ্থত) ভাগ-ৰূপ-নাম পদৰ পিছত বিকল্পে ধেয়ট্ প্ৰত্যয় আৰু দেৱ শব্দৰ পিছত বিকল্পে তল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাগদেয়ম্—দেবতা ।

২৯৩। ৰৰ্ণাৎ কাৰঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে-অৰ্থে সতি ৰৰ্ণাৎ (অক্ষৰ মাত্ৰাৎ পৰঃ) কাৰঃ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থ অৰ্থ বুজালে বৰ্ণ মাত্ৰ বুজালে কাৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ককাৰঃ ।

২৯৪। স্বৰাত্ত শ্চ ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে-অৰ্থে সতি স্বৰাৎ (স্বৰবৰ্ণাৎপৰঃ) তঃ (নিস্বৰ তঃ স্যাৎ) চকাৰাৎ কাৰশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থ অৰ্থত স্বৰবৰ্ণৰ পিছত নিস্বৰ ত হব আৰু কাৰ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—অৎ ।

২৯৫। ৰাদ্রে ফঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে-অৰ্থে সতি ৰাৎপৰঃ এফঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থ অৰ্থত ৰ বৰ্ণৰ এফ হব। উদাহৰণ—ৰেফঃ ।

২৯৬। ঈনণন্তা নিপাত্যন্তে কেচিদৰ্থানুসাৰতঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্থানুসাৰতঃ হেতোঃ-কেচিৎ-ঈননন্তাঃ (প্ৰসিদ্ধ শব্দাঃ) নিপাত্যন্তে সাধৱঃ ক্ৰিয়ন্তে) ।

সৰলাৰ্থ—বিশেষ অৰ্থ অনুসৰি কিছুমান প্ৰসিদ্ধ ঈননন্ত পদ শিষ্টি-সকলে নিপাতসিদ্ধ কৰিছে। উদাহৰণ—অদ্যশ্বীনা ।

২৯৭। সাপ্ত পদীনং সখ্যে ।

ব্যাখ্যা—সখ্যে-অৰ্থে সতি সাপ্তপদীনং নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—সৌখ্য অৰ্থ বুজালে সাপ্তপদী পদ নিপাতসিদ্ধ হব।

২৯৮। শালীনো ধৃষ্টতা ৰহিতে ।

ব্যাখ্যা—ধৃষ্টতা ৰহিতে (সলজ্জবাচ্যেসতি) শালীনঃ ঈদং নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—সলজ্জ (লাজ পোৱা) অৰ্থ বুজালে শালীন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

২৯৯। হ্যোগোদোহ সমুদ্ভব সৰ্পিষি হৈয়ঙ্গবীনমিত্যপি ।

ব্যাখ্যা—গতে-অহ্নি অৰ্থে সতি হ্যঃ, গোদোহসমুদ্ভবে সৰ্পিষি-অৰ্থে সতি হৈয়ঙ্গবীনমিত্যপি নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—যোৱা দিনক বুজালে হ্যঃ আৰু আগদিনাখনে গাই খিৰোৱা গাখীৰৰ উৎপন্ন হোৱা মাখন বুজালে হৈয়ঙ্গবীন পদ নিপাতসিদ্ধ হব।

৩০০। কৰ্ণাদিভ্যো জাহমূলে ।

ব্যাখ্যা—মূলে-অৰ্থে সতি কৰ্ণাদিভ্যঃপৰঃ জাহস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মূল (ওচৰ) বুজালে কৰ্ণাদি পদৰ পিছত জাহ হৈ নিপাত হব। উদাহৰণ—কৰ্ণজাহঃ।

৩০১। পাকে পীল্বাদিকাৎ কুণঃ ।

ব্যাখ্যা—পাকে-অৰ্থে সতি পীল্বাদিকাৎপৰঃ কুনঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পাক কৰা (ৰন্ধা) অৰ্থ হলে পীলু আদি পদৰ পিছত কুণ হব। উদাহৰণ—পীলুকুণঃ।

৩০২। পুৰঃপশ্চাদ্দক্ষিণাভ্যস্ত্যণ্ শে ষেহৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি পুৰঃ পশ্চাৎ দক্ষিণাভ্যঃ পৰঃ ত্যণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ বুজালে পুৰঃ পশ্চাৎ দক্ষিণ পদৰ পিছত ত্যণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৌৰস্ত্যঃ।

৩০৩। ত্যবব্যয়াৎ ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি অব্যয়াৎপৰঃ ত্যপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে অব্যয় পদৰ পিছত ত্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অমাত্যঃ।

৩০৪। কালাৰ্থকাব্যয়াৎ প্ৰাহ্নে চিৰভ্যাঞ্চ তনট্ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি কালাৰ্থকাব্যয়াৎ প্ৰাহ্নে চিৰভ্যাঞ্চ পৰঃ তনট্ প্ৰত্যয়ঃ-শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে কালাৰ্থক অব্যয় পদ আৰু প্ৰাহ্ন চিৰ আদি পদৰ পিছত তনট্ প্ৰত্যয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—প্ৰাক্তনম্।

৩০৫। ঐষমোহ্যঃ শ্বসো ৱা ত্যপ্।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি ঐষমোহ্যঃ শ্বসঃ পৰঃ ৱা ত্যপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে ঐষম্ হ্যঃ শ্বঃ পদৰ পিছত বিকল্পে ত্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হ্যস্ত্য।

৩০৬। নিস স্ত্যৱ্ দেশ নিৰ্গতে।

ব্যাখ্যা—দেশান্নিৰ্গতে-অৰ্থে সতি নিসঃপৰস্ত্যপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দেশৰ পৰা ওলোৱা অৰ্থ হলে নিস পদৰ পিছত ত্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নিষ্ট্যঃ।

৩০৭। অৱেৰ্দ্দুগ্ধে সোঢ়দূষমৰীষাঃ।

ব্যাখ্যা—অৱেৰ্দ্দুগ্ধে মেষস্য দুগ্ধে-অৰ্থে সতি তস্মাৎ পৰঃ সোঢ় দূষ, মৰীষাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—'মেষৰ গাখীৰ হয়' এনে অৰ্থ বুজালে অৱিপদৰ পিছত সোঢ়-দূষ-মৰীষ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৱিষোঢ়ম্।

৩০৮। নিষ্ফলে তিলাৎ পিঞ্জ পেজৌ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ফলে-অৰ্থে সতি তিলাৎপৰঃ পিঞ্জপেজৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ফল বুজালে তিল পদৰ পিছত পিঞ্জ আৰু পেজ হব। উদাহৰণ—তিলপিঞ্জঃ।

৩০৯। ললাট কৰ্ণাৎ কনলঙ্কাৰে।

ব্যাখ্যা—অলঙ্কাৰে-অভিধেয়ে ললাট কৰ্ণাৎ সপ্তম্যন্তাৎপৰঃ কন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অলঙ্কাৰ অৰ্থ বুজালে ললাট আৰু কৰ্ণ পদৰ পিছত কণ্ হব। উদাহৰণ—ললাটিকঃ।

৩১০। গ্ৰীৱাদেঃ স্যাদণেয় ণ্ চ।

ব্যাখ্যা—অলঙ্কাৰেৰাচ্যে সতি গ্ৰীৱাদেঃ পৰঃ অণ্-এয়ণ্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অলঙ্কাৰ অৰ্থ বুজালে গ্ৰীৱাদি পদৰ পিছত অণ্ আৰু এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্ৰৈৱেয়কম্।

৩১১। ময়ড্ ৱিকাৰে।

ব্যাখ্যা—ৱিকাৰে (প্ৰকৃতাদন্যথা ভাৱে-অৰ্থে সতি) অৰ্থানুসাৰিনঃ পদাৎ পৰঃ—ময়ট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিকাৰ (প্ৰকৃতিতকৈ অন্য হোৱা) অৰ্থ বুজালে তেনে অৰ্থ যুক্ত পদৰ পিছত ময়ট্ হব। উদাহৰণ—সুৱৰ্ণময়ম্।

৩১২। প্ৰাচুৰ্য্যে।

ব্যাখ্যা—প্ৰাচুৰ্য্যে-অৰ্থে সতি অৰ্থানুসৰিনঃ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাচুৰ্য্য (অত্যথিক) অৰ্থ বুজালে অৰ্থবাচক পদৰ পিছত ময়ট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আম্ৰময়ম্।

৩১৩। স্বৰূপে।

ব্যাখ্যা—স্বৰূপে-অৰ্থে সতি অৰ্থানুসাৰিণঃ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰূপ অৰ্থ বুজালে তদৰ্থ পদৰ পিছত ময়ট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আনন্দময়ম্।

৩১৪। প্ৰস্তুতে হপিচ।

ব্যাখ্যা—প্ৰস্তুতে-অৰ্থে সতি অৰ্থানুসাৰিণঃ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰস্তুত অৰ্থ বুজালে তদৰ্থ যুক্ত পদৰ পিছত ময়ট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অন্নময়ম্।

৩১৫। ভাগাধিকং মূল্যমস্যেত্যর্থে সংখ্যার্থকান্ময়ট্ ।

ব্যাখ্যা—অস্যভাগাধিকং মূল্যমিত্যর্থে গম্যমানেসতি সংখ্যার্থকাৎ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—'এই অংশৰ অধিক মূল্য হয়' এনে অৰ্থ বুজালে সংখ্যাৰ্থক পদৰ পিছত ময়ট্ প্ৰতয়ৈ হব। উদাহৰণ—দ্বিময়ম্ ।

৩১৬। এতচ্ছৰীৰা চিকিৎস্যো যস্তত্র ক্ষেত্রিয়ঃস্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—এতচ্ছৰীৰাচিকিৎস্যঃ যঃ (ৰোগঃ) তত্ৰ ক্ষেত্ৰিয়ঃ স্মৃতঃ (উক্তঃ) ।

সৰলাৰ্থ—শৰীৰৰ চিকিৎসা কৰিব নোৱাৰা ৰোগ অৰ্থ বুজালে তাক ক্ষেত্ৰিয় বুলি কয়। উদাহৰণ—ক্ষেত্ৰিয়ঃ ।

৩১৭। আকর্ষাদেঃ কন্ কুশলে ।

ব্যাখ্যা—কুশলে-অর্থে সতি আকর্ষাদেঃপৰঃকণ্স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কুশল অৰ্থ বুজালে আকৰ্ষাদি পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আকৰ্ষকঃ ।

৩১৮। কামে ধন হিৰণ্যকঃ ।

ব্যাখ্যা—কামে (অভিলাষে-অর্থে গম্যমানে সতি) ধনহিৰণ্যতঃ পৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অভিলাষ কৰা অৰ্থ বুজালে ধন আৰু হিৰণ্য পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ধনকঃ ।

৩১৯। স্বাঙ্গাৎ প্ৰসক্তে ।

ব্যাখ্যা—প্ৰসক্তে (আসক্তে-অর্থে সতি) স্বাঙ্গাৎ (স্বাঙ্গবাচকাৎ পদাৎপৰঃ) কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আসক্ত হোৱা অৰ্থ বুজালে স্বাঙ্গ বাচক পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কেশকঃ ।

৩২ । উদৰাদাদ্যূনে ইকণীৰিতঃ ।

ব্যাখ্যা—আদ্যূনে (বিজিগীষাৰিবৰ্জিতে-অর্থে সতি) উদৰাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ ঈৰিতঃ ।

সৰলাৰ্থ—জয় কৰা ইচ্ছা নথকা অৰ্থ বুজালে উদৰপদৰ পিছত ইকণ্ হব। উদাহৰণ—ঔদৰিকঃ।

৩২১। স্ত্ৰিযাং ভৱাৰ্থে বৃজি মদ্ৰাভ্যাং কন্।

ব্যাখ্যা—ভৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি স্ত্ৰিয়াং বাচ্যাং সত্যাং বৃজি মদ্ৰাভ্যাং পৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তাত হোৱা বা জন্মা অৰ্থ হলে আৰু স্ত্ৰীবাচ্য হলে বৃজি আৰু মদ্ৰ (দেশবিশেষ বাচক) পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৃজিকা।

৩২২। প্ৰাক্‌সংখ্য শত পাদাদেঃকন্‌ৱীপ্সাদানদণ্ডনে।

ব্যাখ্যা—ৱীপ্সাদানদণ্ডনে-অৰ্থে সতি প্ৰাক্ সংখ্যক শতপাদাদেঃ পৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্যাপ্তীচ্ছা-দান গ্ৰহণ কৰা আৰু দণ্ড (জৰিমনা কৰা) আদি অৰ্থ বুজালে আৰু স্ত্ৰী বাচ্য হলে আগত থকা শতাদি সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিপাদিকাম্।

৩২৩। ইৱাৰ্থে কন্ প্ৰতিকৃতৌ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিকৃতৌ (প্ৰতিকৃতিৰৰ্থে) ইৱাৰ্থে (সদৃশাৰ্থে চ সতি অৰ্থানু-সাৰিনঃ পদাৎপৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰতিকৃতি (প্ৰতিমূৰ্ত্তি) আৰু সদৃশ অৰ্থ বুজালে তদৰ্থক পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অশ্বকঃ।

৩২৪। সংজ্ঞায়াং লুপ্ মনুষ্যকে।

ব্যাখ্যা—মনুষ্যকে (মনুষ্য বৃত্তি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) ইৱাৰ্থে কনঃলুপ্‌স্যাৎ (লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—মনুষ্য বৃত্তি সংজ্ঞা বুজালে ইৱাৰ্থত হোৱা কন্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—খৰকুটী লোমশঃ।

৩২৫। অপণ্যে জীৱিকাৰ্থে চ।

ব্যাখ্যা—অপণ্যে (পণ্যভিন্নে) জীৱিকাৰ্থে সতি চ প্ৰতিকৃত্যৰ্থ বিহিত কন্ প্ৰত্যয়স্য লুপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পণ্য (বেচা) ভিন্ন জীৱিকাৰ্থ অৰ্থ হলে প্ৰতিকৃতি অৰ্থত হোৱা কন্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—আদিত্যঃ।

৩২৬। শিলায়া এয় ণীয়ৌ চ।

ব্যাখ্যা—ইৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি শিলায়াঃ পৰৌ এয়ণ্ ঈয়ৌ প্ৰত্যয়ৌস্তঃ।

সৰলাৰ্থ—সদৃশ অৰ্থ হলে শিলা পদৰ পিছত এয়ণ্ আৰু ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শৈলেয়ম্।

৩২৭। শাখাদিভ্যস্তু যঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ইৱাৰ্থে সতি শাখাদিভ্যঃ পৰস্তু য়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে শাখাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শাখ্যঃ।

৩২৮। ঈয়ঃ কুশাগ্ৰাৎ।

ব্যাখ্যা—ইৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি কুশাগ্ৰাৎ পৰঃ-ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে কুশাগ্ৰ পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুশাগ্ৰীয়া।

৩২৯। ইৱাৰ্থে সমাসগ পদাদপি।

ব্যাখ্যা—ইৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি সমাসগপদাদপি ঈয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে সমাসান্ত পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাকতালীয়ম্।

৩৩০। ঈকণ্ লোহিত কৰ্কাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ইৱাৰ্থে-অৰ্থে সতি লোহিত কৰ্কাভ্যাংপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে লোহিত আৰু কৰ্ক শব্দৰ পিছত ঈকণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—লৌহিতীকম্।

৩৩১। তত্বৌ ভাৱে।

ব্যাখ্যা—ভাৱে (জাতি-ক্ৰিয়া-গুণ-দ্ৰব্যাত্মকেহৰ্থে গম্যমানেসতি) ষষ্ঠ্যন্তাৎ অৰ্থানুসৰিণঃ পদাৎপৰৌ তত্বৌ প্ৰত্যয়ৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ অৰ্থাৎ জাতি-ক্ৰিয়া-গুণ-দ্ৰব্যাত্মক অৰ্থ যুক্ত ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত ত আৰু ত্ব প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্ৰব্যত্বম্।

৩৩২। ইমন্নণ্ চ পৃথ্বাদেঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে সতি পৃথাদেঃ পৰঃ ইমণ্ অণ্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ অৰ্থ বুজালে পৃথাদি পদৰ পিছত ইমণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰথিমা।

৩৩৩। ৱৰ্ণ ৱাচি দৃঢ়াদিভ্যঃ কৰ্ত্তৱ্যো যন্নিমন্নপি।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে সতি ৱৰ্ণবাচি দৃঢ়াদিভ্যঃ পদেভ্যঃ পৰৌ যন্ ইমণ্ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ, অপি শব্দাৎ তত্বৌ চ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ অৰ্থ বুজালে বৰ্ণ বাচক আৰু দৃঢ়াদি বাচক পদৰ পিছত যণ্-ইমণ্-ত-ত্ব আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদা—শৌক্ল্যম্।

৩৩৪। স্ত্ৰিয়ামণ্ চ ৱিদগ্ধাদেঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে স্ত্ৰিয়াং ৱাচ্যাং সত্যাং ৱিদগ্ধাদেঃ পৰঃ-অণ্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ অৰ্থ বুজালে স্ত্ৰী বাচ্য হলে ৱিদগ্ধাদি পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱৈদগ্ধ্যম্।

৩৩৫। যণ্ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি গুণ ৱচন ব্ৰাহ্মণাদিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে চ কৰ্ম্মণ্যপি ৱাচ্যে গুণ ৱচন ব্ৰাহ্মণাদিভ্যঃ পৰঃ যণ্ প্ৰত্যয় স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ অৰ্থ হলে আৰু কৰ্ম হোৱা বুজালে গুণ আৰু ব্ৰাহ্মণাদি পদৰ পিছত যণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জাড্যম্।

৩৩৬। সখিদূতী ৱণিজো যঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে কৰ্মণ্য পিচৱাচ্যে সতি সখি দূতী ৱণিজঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ অৰ্থ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে সখি-দূতী আৰু বণিজ পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সখ্যম্।

৩৩৭। স্তেনাদ্ যো নশ্চ লুক্।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অর্থে চ কৰ্ম্মণ্যপি ৱাচ্যে স্তেনাদ্ পৰঃ যঃ স্যাৎ। যে পৰে সতি স্তেনস্য নশ্চ (নকাৰস্য) লুক স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ অর্থ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে স্তেন পদৰ পিছত য প্রত্যয় হলে স্তেনৰ ন বর্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—স্তেয়ম্।

৩৩৮। য ণ্ চ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অর্থে কৰ্ম্মণ্যপি চ ৱাচ্যে সতি স্তেনাৎপৰঃ যণ্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ অর্থ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে স্তেন পদৰ পিছত যণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—স্তৈন্যম্।

৩৩৯। প্রাণিজাতি ৱয়ো ৱাচি হায়নান্ত যুৱাদিকাৎ।
উদ্‌গাত্রাদেশ্চ নাম্যন্ত লঘুপূৰ্ব্বাদণিষ্যতে ॥

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপিচৱাচ্যে প্রাণি জাতি ৱয়ো ৱাচি হায়নান্ত যুৱাদিকাৎ উদ্‌গাত্রাদেশ্চ নাম্যন্ত লঘু পূৰ্ব্বাৎ পৰঃ—অণ্ প্রত্যয়ঃ ইষ্যতে।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে প্রাণি জাতি-বয়ঃ-হায়ন-যুৱাদি-উদ্‌গাত্রাদি-নামীঅন্ত আৰু লঘু পূৰ্ব্ব হোৱা পদৰ পিছত অণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—আশ্বম্।

৩৪০। যোপধাৎ প্রাক্স্বৰ গুৰো ৰ্ব্বহুস্বৰ পদাদকণ্।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপিচৱাচ্যে যো পধাৎ প্রাক্ স্বৰগুৰোঃ ৱহুস্বৰ পদাৎ অকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে য উপধা হোৱা, পূৰ্ব্বস্বৰ গুৰুবর্ণ আৰু বহুস্বৰযুক্ত পদৰ পিছত অকণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰামণীয়কম্।

৩৪১। সহায়াৎ যণ্ চ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি চ ৱাচ্যে সহায়াৎ পৰঃ যণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে সহায় পদৰ পিছত যণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—সাহায্যম্।

৩৪২। দ্বন্দ্বাৎ স্ত্রিয়ামকণ্।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি চ ৱাচ্যে স্ত্রিয়াং (স্ত্রিলিঙ্গেৱিষয়ে) দ্বন্দ্বাৎ (দ্বন্দ্ব সমাসীয় পদাৎ পৰশ্চ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।)

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে স্ত্রীলিঙ্গ বিষয়ত দ্বন্দ্ব সমাসযুক্ত পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৈতাপুত্ৰিকা।

৩৪৩। মনোজ্ঞাদেৰকণ্।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণি চ ৱাচ্যে মনোজ্ঞাদেঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে মনোজ্ঞাদি পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মানুষ্যকম্।

৩৪৪। এযণ্ জ্ঞাতি কপিভ্যাং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণি চ ৱাচ্যে জ্ঞাতি কপিভ্যাং পৰঃ এযণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে জ্ঞাতি আৰু কপি পদৰ পিছত এযণ্ হব। উদাহৰণ—জ্ঞাতেয়ম্।

৩৪৫। ঋত্বিগ্‌ভ্য ঈয় ইষ্যতে।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণি চ ৱাচ্যে ঋত্বিগ্‌ভ্যঃপৰঈয় ইষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে ঋত্বিক আদি পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অচ্ছাৱাকীয়ম্।

৩৪৬। স্বাৰ্থে চতুৰ্ৱৰ্ণাদে র্যণ্।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে-অৰ্থে সতি চতুৰ্ৱৰ্ণাদেঃপৰঃ যণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বাৰ্থ (প্ৰত্যয়াৰ্থ বুজালে) চতুৰ্ৱৰ্ণাদি পদৰ পিছত যণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চাতুৰ্ৱৰ্ণ্যম্।

৩৪৭। তেন নিৰ্ৱৃত্তমিত্যৰ্থে কৃদ্ভাৱপ্ৰত্যয়াদিমঃ।

ব্যাখ্যা—তেন নিৰ্ৱৃত্তমিত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি কৃদ্ভাৱঃপ্ৰত্যয়াৎ (কৃতপ্ৰকৰণীয় ভাৱ ৱাচ্য প্ৰত্যয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ) ইমঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তেননিৰ্ৱৃত্ত অৰ্থাৎ তাৰ দ্বাৰা নিষ্পন্ন হোৱা অৰ্থ বুজালে কৃৎ

প্ৰকৰণোক্তভাৱবাচ্য বিহিত প্ৰত্যয়ান্ত তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাকিমম্।

৩৪৮। ইষ্টাদেৰিন্নেনেতি।

ব্যাখ্যা—অনেন ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি ইষ্টাদেঃ (ক্তান্তাৎপৰঃ) ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ দ্বাৰা হয়' এনে অৰ্থ বুজালে ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ইষ্টী।

৩৪৯। পূৰ্ব্বাদপি ক্তাৎ পৰাৎ।

ব্যাখ্যা—অনেন ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি পূৰ্ব্বাদপি ক্তাৎ (ক্ত প্ৰত্যয়ান্তাৎ পদাৎপৰঃ) ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াঁৰ দ্বাৰা হয়' এনে অৰ্থ বুজালে ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত থকা পূৰ্ব্ব পদৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কৃতপূৰ্ব্বী।

৩৫০। অন্বেষ্টা চেদনুপদী।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) অন্বেষ্টা ইত্যৰ্থো ভৱতি তদা অনুপদাৎপৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যদি অন্বেষ্টা অৰ্থাৎ অনুসন্ধানকাৰী অৰ্থ বুজালে অনুপদ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মৃগমনুপদী।

৩৫১। দ্ৰষ্টা সাক্ষী স ঈশ্বৰঃ।

ব্যাখ্যা—দ্ৰষ্টা-ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি সাক্ষী স্যাৎ (সাক্ষশব্দাৎ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) সঃ (সাক্ষী) ঈশ্বৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—'দেখিছে' অৰ্থ বুজালে সাক্ষ শব্দৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হৈ সাক্ষী পদ হয় আৰু সেই সাক্ষী ঈশ্বৰ বোলা হয়।

৩৫২। তদস্যাস্তীতি মন্তুস্তু ৱিনিনঃ প্ৰথমান্ততঃ।

ব্যাখ্যা—অস্য তদস্তি ইত্যৰ্থে সতি প্ৰথমান্ততঃ (প্ৰথমান্তাৎ) পৰাঃ মন্তুৱন্তুৱিনিনঃ (মন্তু-ৱন্তু-ৱিন্-ইনঃ-প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—'তাৰ এই আছে এনে অৰ্থ বুজালে প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত মন্তু-ৱন্তু-বিন্-ইন্ প্ৰত্যয়বোৰ হয়। উদাহৰণ—গোমান্।

৩৫৩। ভূমনিন্দা প্ৰশংসা সু নিত্যযোগে হতিশায়নে
সংসৰ্গে হস্তি ৱিৱক্ষায়ামমী মন্তাদয়ঃ স্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ভূম নিন্দা প্ৰশংসানিত্যযোগে অতিশায়নে সংসৰ্গে ৱিৱক্ষয়ায়াং ৱাচ্যাংসত্যাং অমী মন্তাদয়ঃ প্ৰত্যয়াঃ স্মৃতাঃ।

সৰলাৰ্থ—'তাৰ এই আছে' এনে অৰ্থ হলে বহু কুৎসা, প্ৰশংসা (স্তুতি) নিত্য (বস্তু) অতিশায়ন (বৰ বেছি) সংসৰ্গ (সম্বন্ধ) বিৱক্ষা (কবলৈ ইচ্ছা কৰা) আদি অৰ্থ যুক্তপদৰ পিছত মন্ত আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৩৫৪। অৱৰ্ণান্তোম্মকাৰান্তাদৱৰ্ণোপধমো পধাৎ।
অশিড্ ধুড়ন্ত শব্দাচ্চ ৱন্তুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অৱৰ্ণান্তাৎ মকাৰান্তাচ্চ অৱৰ্ণ মৱৰ্ণোপধাৎ অশিড্ ধুডন্ত শব্দাচ্চ পৰঃ ৱন্তুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অবৰ্ণান্ত, মকাৰান্ত-অবৰ্ণ আৰু মবৰ্ণ উনধা হোৱা পদ, শিৎসংজ্ঞা ভিন্ন ধুড়ন্ত হোৱা পদৰ পিছত ৱন্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গুণৱান।

৩৫৫। ন যৱাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—যৱাদিকাৎ পদাৎ পৰঃৱন্তুঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যৱাদি পদৰ পিছত ৱন্ত প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—যৱমান্।

৩৫৬। তসো স্তসৌ স্তো মন্ত্বাদৌ।

ব্যাখ্যা—মন্ত্বাদৌ প্ৰত্যয়েপৰে সতি তসোঃ (তকাৰ-সকাৰয়োঃস্থানে) তসৌ (ৱৰ্ণৌ) স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—মন্ত আগি প্ৰত্যয় হলে পদৰ ত আৰু স বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে ত আৰু স হব। উদাহৰণ—বিদ্যুত্বান্।

৩৫৭। সো নভোহঙ্গিৰসো ৰ্ৱতৌ।

ব্যাখ্যা—ৱতৌ পৰেসতি নভোহঙ্গিৰসঃ সঃ (সকাৰস্যস্থানে) সঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱন্ত প্ৰত্যয় হলে নভস্ আৰু অঙ্গিৰস্ শব্দৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত স হব। উদাহৰণ—নভস্বৎ।

৩৫৮। মন্ত্বাদেৰ্গুণ ৱাচিভ্যো লুক্।

ব্যাখ্যা---গুণৱাচিভ্যঃ পৰস্য মন্ত্বাদেৰ্লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গুণবাচক পদৰ পিছত মন্ত আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব।
উদাহৰণ---শুক্লঃ।

৩৫৯। ইষ্ঠেয়ন্ সুনোৰপি।

ব্যাখ্যা---ইষ্ঠেয়ন্‌সুনোঃ পৰয়োঃ সতোঃ অপি মন্ত্বাদেৰ্লুক্‌স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইষ্ঠ আৰু ইয়ন্‌সু প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত মন্ত আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---গৰিষ্ঠঃ।

৩৬০। স্ৰজ্ মায়া সন্তমেধাভ্যোৰ্ৱিন্। দীৰ্ঘশ্চাময়স্য তু।

ব্যাখ্যা---তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি স্ৰজ্‌মায়া অসন্ত মেধা আময়াচ্চ ৱিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ৱিনি পৰে আময়শ্চদীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থ বুজালে স্ৰক্ (মালা) মায়া-মেধা আময় (ৰোগবিশেষ) পদৰ পিছত বিন্ প্ৰত্যয় হলে আময় দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---স্ৰগ্ৱী।

৩৬১। অকাৰান্তাদপি ব্ৰীহ্যাদিভ্য ইন্ৱন্তিকা মতাঃ।

ব্যাখ্যা---তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অকাৰান্তাদ্ ব্ৰীহ্যাদিভ্যঃ-অপি ইন্বন্তিকাঃ (ইন্-ৱন্ত-ইক্ প্ৰত্যয়াঃ) শিষ্টৈঃ মতাঃ (উক্তাঃ)।

সৰলাৰ্থ---ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অকাৰান্ত আৰু ব্ৰীহি পদৰ পিছত ইন্-ৱন্ত-ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দণ্ডী।

৩৬২। শিখাদিভ্যো ৱন্তিনৌস্তঃ।

ব্যাখ্যা---তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি শিখাদিভ্যঃ পৰৌৱন্তিনৌ (ৱন্ত-ইন্ প্ৰত্যয়ৌ) স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ---ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে শিখাদি পদৰ পিছত ৱন্ত আৰু ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শিখী।

৩৬৩। ৱলাদ্বাহূৰুপূৰ্ব্বাদিন্।

ব্যাখ্যা---তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ৱাহূৰু পূৰ্ব্বাৎ ৱলাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে বাহু আৰু উৰু পদৰ পিছত থকা বল পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাহুবলী।

৩৬৪। সৰ্ব্বপূৰ্ব্বক ৰীজাদেঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সৰ্ব্বপূৰ্ব্বক ৰীজাদেঃপৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত সৰ্ব্ব আগত থকা ৰীজাদি পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বৰীজী।

৩৬৫। অৰ্থাদ্ যাচ্য ধনাৰ্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ধনাৰ্থকাৎ অৰ্থাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে ভিক্ষা কৰা বুজোৱা অৰ্থ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰ্থী।

৩৬৬। ইন্ৱৰ্ন শীল ধৰ্ম্মান্তাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ৰ্বৰ্ণশীল ধৰ্ম্মান্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত বৰ্ণশীল আৰু ধৰ্ম্ম পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণ ৰৰ্নী।

৩৬৭। ৰ্বৰ্ণাত্তু ব্ৰহ্মচাৰিণি।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ব্ৰহ্মচাৰিণি গম্যে চ ৰ্বৰ্ণ পদাত্তু ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত ব্ৰহ্মচাৰী পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মচাৰিণঃ।

৩৬৮। সুখাদেৰিন্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সুখাদেঃ পৰঃ ইন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে সুখাদি পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শুখী।

৩৬৯। হস্ত দন্ত কৰাজ্জাতাৱিন্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি জাতৌ চ গম্যমানে সতি হস্ত দন্ত কৰাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থ বুজালে আৰু জন্ম হোৱা অৰ্থ হলে হস্ত-দন্ত-কৰ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদা—হস্তী।

৩৭০। দেশে পুষ্কৰাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি দেশে গম্যে চ সতি পুষ্কৰাদিকাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত আৰু দেশ অৰ্থ বুজালে পুষ্কৰ পদৰ পিছত ইন্ হব। উদাহৰণ—পুষ্কৰিণী।

৩৭১। ইন্ পুৰণান্তাদ্বয়সি।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ৱয়সি গম্যে চ পুৰণান্তাৎপৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত আৰু বয়স অৰ্থ হলে পূৰণ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব। উদা—পঞ্চমী।

৩৭২। পিশাচ ৱাতাতি সাৰাৎ কুক্ চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পিশাচ ৱাতাতিসাৰাৎ পৰঃ ইন্ স্যাৎ, ইনিসতি চ কুক্ আগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত পিশাচ-বাত-অতিসাৰ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হলে ক আগম হব। উদাহৰণ—পিশাচকী।

৩৭৩। দ্বন্দ্বাদদন্তাৎ প্ৰাণিস্থাদ্ৰোগাৎ কুলক্ষণাদপি।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি দ্বন্দ্বাৎ (দ্বন্দ্ব সমাসাপন্নাৎ) ৰোগাৎ কুলক্ষণাৎ তথা প্ৰাণিস্থাচ্চ পদাৎপৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থতদ্বন্দ্ব সমাসীয় পদ, ৰোগ-কুলক্ষণ বাচক, অদন্ত আৰু প্ৰাণিস্থ অৰ্থাৎ (উক্ত পদবোৰ প্ৰাণিত হব) তেনে বাচক পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অঙ্গদৱলয়িনী।

৩৭৪। স্বাঙ্গেভ্যস্তু যথা প্ৰাপ্তম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি যথা প্ৰাপ্তং স্বাঙ্গেভ্যঃ (দ্বন্দ্ব সমাসাপন্নেভ্যঃ পদেভ্যঃপৰাঃ মন্ত্বাদয়ঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত স্বাঙ্গবাচক দ্বন্দ্ব সমাসীয় পদৰ পিছত মন্ত আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—স্তনকেশৱতী।

৩৭৫। স্বাঙ্গাদাদন্তাল্লচ্ বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি স্বাঙ্গাদন্তাচ্চ পৰঃ বা (বিকল্পেন) লচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত স্বাঙ্গ বাচক আৰু অদন্ত পদৰ পিছত বিকল্পে লচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চূড়ালঃ।

৩৭৬। সিধ্মাদিভ্যশ্চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সিংমাদিভ্যশ্চপৰঃ বা (বিকল্পেন) লচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত সিংমাদি (ৰোগ বুজোৱা পদৰ পাছত বিকল্পে লচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সিধ্মলঃ।

৩৭৭। ক্ষুদ্ৰ জন্তূ পতাপাচ্চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ক্ষুদ্ৰজন্তু উপতাপাচ্চ পৰঃ লচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত ক্ষুদ্ৰ জন্তু আৰু উপতাপ (ৰোগ বিশেষ) বাচক পদৰ পিছত লচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যূকালম্।

৩৭৮। বৎসাৎস্নিগ্ধে। বলিন্যং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি স্নিগ্ধে বাচ্যেচ বৎসাৎপৰঃ তথা বলিনি গম্যে অংশাৎ পৰশ্চ লচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত স্নিগ্ধ বুজালে বৎস আৰু বলবান বুজালে অংস পদৰ পিছত লচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৎসলঃ।

৩৭৯। ফেনাল্লজি লজৌ বা স্তঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ফেনাৎপৰঃ লচ্ইলচৌ বা স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত ফেন পদৰ পিছত লচ্ আৰু বিকল্পে ইনচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ফেনলঃ।

৩৮০। লোমাদেঃ শঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি লোমাদেঃ পৰঃ-অদন্তঃ শঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত লোমাদি পদৰ পিছত অকাৰান্ত শ হব। উদাহৰণ—লোমশঃ।

৩৮১। ইলঃ পিচ্ছাদিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পিচ্ছাদিভ্যঃ পৰঃ ইলঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত পিচ্ছাদি পদৰ পিছত ইল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পিচ্ছিলঃ।

৩৮২। পামাদিকাত্তু নঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পামাদিকাৎ তু নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত পামাদিপদৰ পিছত ন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাম নঃ।

৩৮৩। কল্যাণ্যাদেশ্চ হ্ৰস্ব শ্চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কল্যাণ্যাদেঃপৰঃ নঃ স্যাৎ, নেপৰেসতি হ্ৰস্ব শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত কল্যাণীআদি পদৰ পিছত ন প্ৰত্যয় হলে কল্যাণীহ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—কল্যাণিনঃ।

৩৮৪। প্ৰজ্ঞা শ্ৰদ্ধাৰ্চ্চা বৃত্তিভ্যো ণো ৰা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি প্ৰজ্ঞা শ্ৰদ্ধাৰ্চ্চাবৃত্তি ভ্যঃ পৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন) নঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত প্ৰজ্ঞা-শ্ৰদ্ধা-অৰ্চ্চা-বৃত্তি আদি পদৰ পিছত বিকল্পে ন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাজ্ঞঃ।

৩৮৫। অণ্ ৰা তপঃ সহস্ৰাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি তপঃ সহস্ৰাভ্যাং পৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত তপ আৰু সহস্ৰ পদৰ পিছত বিকল্পে অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তাপসঃ।

৩৮৬। জ্যোৎস্নাদেঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি জ্যোৎস্নাদেঃ পৰঃ অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত জ্যোৎস্নাদি পদৰ পিছত অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জ্যৌৎস্নম্।

৩৮৭। সিকতা শৰ্কৰাভ্যামণ্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সিকতা শৰ্কৰাভ্যাম্ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত সিকতা আৰু শৰ্কৰা পদৰ পিছত অণ্ হব। উদাহৰণ—সৈকতঃ।

৩৮৮। ইল দেশে ৰা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি দেশে গম্যে চ ৰা সিকতা শৰ্কৰাভ্যাং পৰঃ ইলঃ প্ৰত্যয়ঃষ্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত দেশ বুজালে সিকতা আৰু শৰ্কৰা পদৰ পিছত বিকল্পে ইল প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সিকতিলঃ

৩৮৯। কচিত্তু লুক্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কচিত্তু সিকতা শৰ্কৰাভ্যাং পৰঃ ইলস্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত কেতিয়াবা সিকতা শৰ্কৰা পদৰ পিছত ইল্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সিকতা।

৩৯০। আদেৰ্মধ্যাচ্চ মো ৰা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি আদেৰ্মধ্যাচ্চ পৰঃ ৰা (বিকল্পেন) মঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত আদি আৰু মধ্য পদৰ পিছত বিকল্পে ম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আদিমঃ।

৩৯১। সা লোপ শ্চাধসঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অধসঃ পৰঃ মঃ স্যাৎ সলোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অধস্ পদৰ পিছত ম প্ৰত্যয় হলে অধসৰ সলোপ হব। উদাহৰণ—অধমঃ।

—১৯

৩৯২। উষাদেৰঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থেসতি উষাদেঃ পৰঃ ৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত উষাদি পদৰ পিছত ৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উষৰা।

৩৯৩। কচ্ছ্বাহ্রস্ব শ্চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কচ্ছ্বাদেঃ পৰঃ ৰঃ স্যাৎ হ্রস্বশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত কচ্ছ্বাদি (ৰোগবিশেষ) পদৰ পিছত ৰ হব আৰু কচ্ছ্বা পদ হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—কচ্ছুৰঃ।

৩৯৪। ৰঃ স্যাৎ কেশাদিকেভ্যোৰা। সলোপ শ্চা ৰ্ণসঃ।

ব্যাখ্যা—তগস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কেশাৰ্থিকেভ্যঃ পৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন) ৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ৰে পৰে অৰ্ণসঃ সঃ (সকাৰঃ) লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত কেশাদি পদৰ পিছত ৰ প্ৰত্যয় হলে অৰ্ণস পদৰ স বৰ্ণ লোপ হব। উদাহৰণ—অৰ্ণৰঃ।

৩৯৫। সংজ্ঞায়াং নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং নিত্যং ৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত সংজ্ঞা বুজোৱা পদৰ পিছত নিত্যন্তে ৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাণ্ডিৱম্।

৩৯৬। ঈৰণ্ ৰা স্যাদণ্ডকাণ্ডাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অণ্ড কাণ্ডাৎ পৰঃ ৰা ঈৰণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত অণ্ড আৰু কাণ্ড পদৰ পিছত ঈৰণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আণ্ডীৰঃ।

৩৯৭। ইৰোমেধা ৰথাত্তু ৰা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি মেধা ৰথাৎপৰন্ত ৰা (ৰিকল্পেন) ইৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত মেধা আৰু ৰথ পদৰ পিছত বিকল্পে ইৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মেধিৰঃ।

৩৯৮। জ্যোৎস্নাদয়ো নিপাত্যন্তে ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থে সতি জ্যোৎস্নাদয়ঃ কেচিৎ শব্দাঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত জ্যোৎস্না আদি কিছুমান পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—তমিস্রা।

৩৯৯। ইনজীমসজৌ মলাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থে সতি মলাৎপৰৌ ইনজ্ ঈমসজৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত মল পদৰ পিছত ইনজ্ আৰু ঈমসজ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মলিনঃ।

৪০০। ৰজঃপৰিষদাসূতি কৃষি ভ্ৰাত্ৰাদিকাদ্বলচ্ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থে সতি ৰজঃ পৰিষদাসূতি কৃষি ভ্ৰাত্ৰাদিকাৎ পৰঃ ৱলচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত ৰজঃ পৰিষদ্ আসূতি-কৃষি ভ্ৰাতৃ আদি পদৰ পিছত বলচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰজস্বলা স্ত্ৰী।

৪০১। শৃঙ্গ বৃন্দাদাৰকন্ ৱা ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থে সতি শৃঙ্গ বৃন্দাৎ পৰঃ আৰকন্ প্ৰত্যয়ঃৱা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত শৃঙ্গ আৰু বৃন্দপদৰ পিছত বিকল্পে আৰকন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শৃঙ্গাৰকঃ।

৪০২। ফলবৰ্হাদিন স্তথা ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থে সতি ফলবৰ্হাৎ পৰঃ ৱা (বিকল্পেন) ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত ফল আৰু বৰ্হপদৰ পিছত বিকল্পে ইন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ফলিনঃ।

৪০৩। গোমিন্ পূজ্যে ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থে সতি পূজ্যে গম্যমানে চ সতি ৱা (বিকল্পেন) গোমিন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত পূজনীয় বুজালে পদৰ পিছত বিকল্পে গোমিন্ হব। উদাহৰণ—গোমিন্।

৪০৪। শালিনীশে।

ব্যাখ্যা—ঈশে (তদৱতিশায়নে যুক্তে-অৰ্থে সতি) শাল্মিন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অতিশয় যুক্ত হোৱা বুজালে পদৰ পিছত শাল্মিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গুণশালী।

৪০৫। অৰ্শ আদেৰচ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অৰ্শ আদেঃ পৰঃ অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অৰ্শ (ৰোগ) বুজোৱা পদৰ পাছত অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰ্শসঃ।

৪০৬। তাৰকাদেৰিতচ্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি তাৰকাদেঃপৰঃ ইতচ্ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে তাৰকাদি পদৰ পিছত ইতচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তাৰকিতম্।

৪০৭। ৱাচো গ্মিন্ চ স্যলোপ শ্চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ৱাচঃপৰঃ গ্মিন্ স্যাৎ চস্য (চকাৰস্য) চ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত ৱাচ্ পদৰ পিছত গ্মিন্ প্ৰত্যয় হলে বাচৰ চলোপহৰ। উদাহৰণ—বাগ্মিন্।

৪০৮। বহু ভাষিণ্যালচ্।

ব্যাখ্যা—বহুভাষিণ্যৰ্থে ৱাচঃ পৰঃ আলচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহু ভাষী হোৱা অৰ্থ বুজালে বাচ্ শব্দৰ পিছত আলচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাচালঃ।

৪০৯। আটচ্ বহুকুৎসিত ভাষিণি।

ব্যাখ্যা—বহুকুৎসিত ভাষিণি অৰ্থে অম্যমানে ৱাচঃপৰঃ আটচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৰকৈ য়েয়া কথা কোৱা অৰ্থ বুজালে বাচ্ শব্দৰ পিছত আটচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাচাটঃ।

৪১০। বলিতুণ্ডি বটিভ্যো ভঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি বলি তুণ্ডি বটিভ্যশ্চ পৰঃ ভঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ইয়াৰ সেই আছে' এনে অৰ্থত বলি-তুণ্ডি আৰু বটি পদৰ পিছত ভ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বলিভা (স্ত্ৰী)।

৪১১। দন্তাদুৰ উন্নতৌ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি উন্নতৌগম্যমানে চ সতি দন্তাৎ পৰঃ উৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত ওপৰলৈ উঠা অৰ্থ বুজালে দন্ত পদৰ পিছত উৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দন্তুৰঃ।

৪১২। উলো ললাট ৰাতাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ললাট ৰাতাভ্যাংপৰঃ উলঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত ললাট আৰু বাত পদৰ পিছত উল প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাতুলঃ।

৪১৩। হৃদয়দয়া দেৰালুৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি হৃদয়াদেঃপৰঃ বা (বিকল্পেন আলুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত দয়হৃদয়াদি পদৰ পিছত আলু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দয়ালুঃ।

৪১৪। তদসহনে হিম ভিস্ সাশীতোষ্ণাচ্চ।

ব্যাখ্যা—তদসহনে-অৰ্থে সতি হিমভিস্সা শীতোষ্ণাচ্চ পৰঃ আলুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সেইটো সহিব নোৱাৰি এনে অৰ্থত হিম-ভিস্সা শীত-উষ্ণ আদি পদৰ পিছত আলু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হিমালুঃ।

৪১৫। শুভমহ মূৰ্ণাভ্যো যুৰ্ব্বিজ্ঞেয়ঃ।

ব্যাখ্যা---তদস্যাস্তীত্যৰ্থেসতি শুভমহমূৰ্ণাভ্যো যুঃ প্ৰত্যয়ঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ---ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত শুভ অহং উৰ্ণ পদৰ পিছত যু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শুভংযুঃ।

৪১৬। কংশং শব্দান্তৱ যুতিতুতয়াঃ স্যুঃপ্ৰত্যয়াঃ সপ্ত।

ব্যাখ্যা---তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কংশং শব্দাৎ পৰাঃ ভৱ যুতি তুতয়াঃ সপ্ত প্ৰত্যয়াঃ সুঃ।

সৰলাৰ্থ---ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত কং আৰু শং শব্দৰ পিছত ভ-ৱ-যু-তি-তু-ত-য এই সাতোটা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--কন্তঃ।

৪১৭। অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যায়াং কিং যত্তদ্ভ্যোডতিঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যায়াং (অনৱধাৰিত সংখ্যায়াংগম্যমাপায়াং সত্যাং) তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি চ কিংযত্তভ্যঃ পৰঃডতিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ---নিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যা নুবুজালে আৰু ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে কিং-যৎ-তৎ শব্দৰ পিছত ডতি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কতি।

৪১৮। পৰিমাণে তথাৱন্তুঃ কিং যত্তদিদমেতদঃ।
দস্যাত্বমিদমিঃ কিং কিৰিকাৰাদ্ৱস্যযোভৱেৎ।

ব্যাখ্যা---তথা (অনিৰ্দ্ধাৰিতে) পৰিমাণে চ ৱাচ্যে সতি কিংযত্তদিদমেতদঃ পৰঃ ৱন্তুঃ স্যাৎ, ৱন্তৌ পৰেদস্য স্থানে আত্বং, ইদম্ স্থানে ইঃ, কিংস্থানে কিঃ, ইকাৰাৎ পৰস্য ৱস্য স্থানে যশ্চ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ---অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যা বুজালে আৰু কিং-যৎ-তৎ-ইদম্-এতৎ শব্দৰ পিছত ৱন্তু প্ৰত্যয় হলে দৰ ঠাইত আ, ইদমৰ ঠাইত ই, কিমৰ ঠাইত কি, ইকাৰৰ পিছত থকা ৱৰ ঠাইত য হব। উদাহৰণ---কিয়ন্তঃ।

৪১৯। যড়াদেস্তিৰ্দ্দশগুণে।

ব্যাখ্যা---দশগুণে (দশগুণিত সংখ্যায়াং ৱাচ্যাং সত্যাং) ষড়াদেঃ পৰঃ তিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সহস্ৰগুণ সংখ্যা বুজালে ষড় আদি পদৰ পিছত তি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ষষ্টি।

৪২০। ডতৰকিংযত্তদেকান্যেভ্যোঽনিৰ্দ্ধাৰণে দ্বয়োঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োৰ্ম্মধ্যে-অনিৰ্দ্ধাৰণে (জাত্যাদিভিৰণিৰ্দ্ধাৰণে সতি) কিং যত্তদেকান্যেভ্যঃ পৰঃ ডতৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দুটা বস্তুৰ মাজত জাতি আদিৰ দ্বাৰা অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যা বুজালে কিং-যৎ-তৎ-এক-অন্য আদি পদৰ পিছত ডতৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কতৰঃ।

৪২১। বহূনাংভেদকপ্ৰশ্নে ডতমঃ।

ব্যাখ্যা—বহূনাং (মধ্যে) জাত্যাদিভিৰেকস্যানিৰ্দ্ধাৰণেগম্যেসতি) কিমাদিভ্যঃ পৰঃ ডতমঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুতৰ মাজৰ পৰা জাতি আদিৰ দ্বাৰা কোনো এটা বস্তু নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব নোৱাৰিলে কিম্ আদি পদৰ পিছত ডতম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কতমঃ।

৪২২। প্ৰমাণাৰ্থে দঘ্নমাত্ৰদ্বয়সাঃ স্যুৰ্ব্যৱস্থয়া।

ব্যাখ্যা—প্ৰমাণাৰ্থে (প্ৰমেয়ে-অভিধেয়েসতি) ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) প্ৰমাণাৎ পৰঃ দঘ্নমাত্ৰ দ্বয়সাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰমাণ কৰা অৰ্থ বুজোৱা পদৰ পিছত ব্যৱস্থা হেতুকে দঘ্ন মাত্ৰ-দ্বয়স্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—জানুদঘ্নম্।

৪২৩। অণ্ মাত্ৰদ্বয়সা হস্তি পুৰুষাৎ।

ব্যাখ্যা—প্ৰমাণাৰ্থে সতি হস্তি পুৰুষাৎপৰঃ অন্ মাত্ৰদ্বয়সাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰমাণ কৰা অৰ্থ বুজালে হস্তি আৰু পুৰুষ পদৰ পিছত অণ্ মাত্ৰ-দ্বয়স্ প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—হাস্তিকম্।

৪২৪। বস্তুত্ত পৰিমাণেভ্যঃ স্বাৰ্থে দ্বয়স মাত্ৰচৌ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে (পৰিমাণে বাচ্যে) বস্তুত্ত পৰিমাণ বাচকেভ্যঃ পৰৌ দ্বয়স মাত্ৰ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—পৰিমাণ অৰ্থ বুজালে বন্তু প্ৰত্যয়ান্ত পৰিমাণ বাচক শব্দৰ পাছত দ্বয়স আৰু মাত্ৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তাৱদ্দ্বয়সম্।

৪২৫। একাদাকিন্ পাক্ষিকঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে সতি একাৎপৰঃ পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) আকিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যয়াৰ্থ বুজালে এক পদৰ পিছত বিকল্পে আকিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—একাকী।

৪২৬। ডট্ স্তোমে পৰিমাণেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—স্তোমে (সমূহে ৰাচ্যে) পৰিমাণেভ্যঃ (সংখ্যাপৰিমাণেভ্যঃ পৰঃ) ডট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে পৰিমাণবাচক সংখ্যা শব্দৰ পিছত ডট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সপ্তদশঃ।

৪২৭। শন্ শদ্বিংশতি তস্তু ডিন্।

ব্যাখ্যা—পৰিমাণে-অৰ্থে সতি শন্ শদ্বিংশতিতঃ পৰ ডিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰিমাণ অৰ্থ বুজালে শনন্ত আৰু শদ্বিংশতি পদৰ পিছত ডিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পঞ্চদশিনঃ।

৪২৮। সংখ্যা শব্দাৎ পূৰণে ডঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি সংখ্যা শব্দাৎ পৰঃ ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে সংখ্যা শব্দৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—একাদশঃ।

৪২৯। নান্তান্মঃ প্ৰাগসংখ্যকাৎ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি প্ৰাগসংখ্যকাৎনান্তাৎ মঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে আগত সংখ্যা নথকা নকাৰান্ত সংখ্যা-বাচক পদৰ পিছত ম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পঞ্চমঃ।

৪৩০। দ্বেস্তীয়ঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে দ্বেঃ (দ্বি শব্দাৎ পৰঃ) তীয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ হলে দ্বি শব্দৰ পিছত তীয় প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---দ্বিতীয়ঃ।

৪৩১। ত্ৰেস্তৃ চ।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে ত্ৰেঃ (ত্ৰিশব্দাৎপৰঃ) তীয়ঃ স্যাৎ, চকাৰাৎ-তৃ-আদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে ত্ৰি শব্দৰ পিছত তীয় প্ৰত্যয় হলে ত্ৰিৰ ঠাইত তৃ হব। উদাহৰণ---তৃতীয়ঃ।

৪৩২। ৰসাৎ কতেঃ কতিপয়াচ্চ থট্।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে সতি ৰসাৎ (বান্ত-মান্ত সংখ্যাশব্দাৎ) কতিনয়াচ্চ পৰঃ থট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে বান্ত আৰু মান্ত সংখ্যা বাচক পদৰ পিছত থট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---চতুৰ্থঃ।

৪৩৩। চতুৰস্ত যদীয়ৌ চ। চকাৰস্য চ লুক্ তয়োঃ।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে সতি চতুৰঃ (চত্বাৰ শব্দাৎপৰৌ যদীয়ৌ প্ৰত্যয়ৌ চ স্যাতাম্), তয়োঃ (যদীয়য়োঃপৰয়োঃ সতোঃ) চকাৰস্য চ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে চত্বাৰ শব্দৰ পিছত যৎ আৰু ঈয় প্ৰত্যয় হলে চত্বাৰ শব্দৰ চকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---তুৰ্য্যঃ।

৪৩৪। বহুপূগ সঙ্ঘ গণাত্তি থট্।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে সতি বহু-পূগ-সঙ্ঘ গণাৎ পৰঃ তিথট্ প্ৰত্যয়া স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে বহু পূগ সঙ্ঘ আৰু গণ পদৰ পিছত তিথট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বহুতিথঃ।

৪৩৫। ৰন্তুৰন্ত কাদিথট্।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থ সতি ৰন্তন্তকাৎ (ৰন্ত প্ৰত্যয়ান্ত সংখ্যাশব্দাৎ পৰঃ) ইথট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে ৰন্ত প্ৰত্যয়ান্ত সংখ্যাবাচক শব্দৰ পিছত ইথট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---তাৱতিথঃ।

৪৩৬। তমট্ শতাদি মাসাৰ্দ্ধ মাস সংবৎসৰাৎ পৰঃ ।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে সতি শতাদি-মাস-অৰ্দ্ধমাস-সংবৎসৰাৎপৰঃ তমট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে শতাদি শব্দ-মাস-অৰ্দ্ধমাস আৰু সংবৎসৰ পদৰ পিছত তমট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--শততমঃ ।

৪৩৭। প্ৰাগসংখ্যক ষষ্ট্যাদেঃ ।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে সতি প্ৰাগসংখ্যকঃ (পূৰ্ব্ব সংখ্যাৰহিতঃ) ষষ্ট্যাদেঃ পৰঃতমট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে আগত সংখ্যা বাচক পদ নথকা ষষ্ঠ্যাদি পদৰ পিছত তমট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ষষ্টিতমঃ ।

৪৩৮। ৱিংশত্যাদেস্তৱা ।

ব্যাখ্যা---পূৰণে-অৰ্থে সতি ৱিংশত্যাদেঃ পৰস্ত ৱা (ৱিকল্পেন) তমট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পূৰণ অৰ্থ বুজালে বিংশতি আদি পদৰ পিছত বিকল্পে তমট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বিংশতিতমঃ ।

৪৩৯। সংখ্যাৰ্থকাদৱয়ৱে তয়ট্ কাৰ্য্যঃ। উভাদয়ট্।

ব্যাখ্যা---অৱয়ৱে ৱাচ্যে সতি সংখ্যাৰ্থকাৎ তয়ট্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ উভাৎ (উভ শব্দাৎ) অয়ট্ প্ৰত্যয়শ্চ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলাৰ্থ---অৱয়ব বুজালে (অনুষ্টুভ্ আদি) সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত তয়ট্ আৰু ওভ শব্দৰ পিছত অয়ট্ হব। উদাহৰণ--পঞ্চতয়ম্ ।

৪৪০। অয়ট্ তয়ট্ চ দ্বি ত্ৰিভ্যাম্।

ব্যাখ্যা---অৱয়ৱে-অৰ্থে সতি দ্বিত্ৰিভ্যাং পৰৌ অয়ট্ তয়ট্ চ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ---অৱয়ব হোৱা অৰ্থ হলে দ্বি-ত্ৰি পদৰ পিছত অয়ট্ আৰু তয়ট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দ্বয়ম্ ।

৪৪১। ষষ্ঠাষ্টমাভ্যাং ভাগে ণঃ ।

ব্যাখ্যা---ভাগে-অৰ্থে পূৰণ প্ৰত্যয় প্ৰভৱস্ত ষষ্ঠাষ্টমাভ্যাং পৰঃ ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ভাগ (অংশ) অৰ্থ বুজালে পূৰণ প্ৰত্যয়ান্ত ষষ্ঠ আৰু অষ্টম পদৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ষাষ্ঠঃ।

৪৪২। ৱিধপ্ প্ৰকাৰে সংখ্যাৰ্থাদ্বাচ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে (ভেদে) ৱাচ্যে সতি সংখ্যাৰ্থাৎ পৰঃ ৱিধপ্ প্ৰত্যয়ঃ ধা চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত বিধপ্ আৰু ধা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চতুৰ্ব্বিধঃ।

৪৪৩। একাদ্ ধ্যমুণ্নপি।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে ৱাচ্যে সতি একাৎপৰঃ ধ্যমুণ্নপি স্যাৎ

সৰলাৰ্থ—প্ৰকাৰ বুজালে এক পদৰ পিছত ধ্যমুন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঐকধ্যম্।

৪৪৪। দ্বি ত্ৰিভ্যাং ধমুণে ধা চ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে ৱাচ্যে সতি দ্বিত্ৰিভ্যাং শব্দাভ্যাং পৰঃ ধমুনে ধা চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰকাৰ বাচ্য হলে দ্বি-ত্ৰি পদৰ পিছত ধমুন্ আৰু এধা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিধা।

৪৪৫। ডজ্ ৱা স্বাৰ্থে ধমন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থে (ধমুন্ প্ৰত্যয় ৱাচ্যে) প্ৰকাৰে চ অৰ্থে ধমন্ততঃ (ধমন প্ৰত্যয়ান্ততঃ) পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) ডচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ

সৰলাৰ্থ—ধমুন প্ৰত্যয়ৰ অৰ্থত প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে ধম্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত বিকল্পে ডচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ত্ৰৈধা।

৪৪৬। ৱাৰে দ্বি ত্ৰি চতুৰ্ভ্যঃ সুচ্। ৰ লুক্।

ব্যাখ্যা—ৱাৰে (ৱাৰৱতি ৱাচ্যে সতি) দ্বি-ত্ৰি-চতুৰ্ভ্যঃপৰঃ সুচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, সুচিপৰে চ চতুৰঃ ৰঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বাৰ বুজালে দ্বি-ত্ৰি-চতুৰ পদৰ পিচত সুচ্ প্ৰত্যয় হলে চতুৰপদৰ ৰ বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—চতুঃ।

৪৪৭। কৃত্বসুজন্যতঃ ।

ব্যাখ্যা—বাৰে বাচ্যে সতি-অন্যতঃ (দ্বি-ত্রি-চতুর্ভ্যঃ-অন্যস্মাৎ পদাৎ পৰঃ) কৃত্বসু প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বাৰ অর্থাৎ ক্রিয়া প্রবৃত্তি কাল বুজালে দ্বি-ত্রি-চত্বাৰ শব্দ ভিন্ন অন্য সংখ্যা বাচক পদৰ পিছত কৃত্বসু প্রত্যয় হব ।

উদাহৰণ—পঞ্চকৃত্বঃ ।

৪৪৮। অদ্ব্যাদি সর্ব্ব নামভ্যো বহোশ্চ স্যুস্তসাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্ব্যাদি (দ্ব্যাদি ভিন্ন) সর্ব্বনামভ্যঃ (সর্ব্বনামশব্দেভ্যঃ) বহোশ্চ (বহু শব্দাচ্চ) তসাদয়ঃ (বক্ষ্য-মান তসাদি প্রত্যয়াঃ) স্যুঃ ।

সৰলার্থ—দ্ব্যাদি (দ্বি-আদি) ভিন্ন সর্ব্বনাম শব্দ আৰু বহু শব্দৰ পিছত বক্ষ্যমান (তলত কোৱা) তস্ আদি প্রত্যয় হব ।

৪৪৯। ঙিৱত্তসাদৌ ।

ব্যাখ্যা—তসাদৌ পৰেসতি ঙিবৎ (ঙি বিভক্তাবিব) ত্যাদাদ্যাদি কার্য্যং কর্ত্তব্যম্ ।

সৰলার্থ—তস্ আদি প্রত্যয় হলে ঙি বিভক্তিৰ দৰে ত্যদাদি প্রত্যয়-বোৰৰ কার্য্য কৰা হব ।

৪৫০। তেষ্বেতদত্বং স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তেষু (তসাদি প্রত্যয়েসু) পৰেষু সতিষু) এতৎ শব্দঃ অত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সেই তস্ আদি প্রত্যয়বোৰ হলে এতৎ শব্দৰ ঠাইত অ হব ।

৪৫১। ইদমির্ভবেৎ ।

ব্যাখ্যা—তেষু তসাদি প্রত্যয়েষু সতিষু ঈদমঃ স্থানে ইর্ভবেৎ ।

সৰলার্থ—সেই তসাদি প্রত্যয়বোব হলে ইদম শব্দৰ ঠাইত ই হব ।

৪৫২। এতৰেফে ।

ব্যাখ্যা—ৰেফে পৰে সতি ইদমঃ স্থানে এত স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ৰেফ পিছত থাকিলে ইদম্ শব্দৰ ঠাইত এত হব ।

৪৫৩। ইথকাৰে।

ব্যাখ্যা—থকাৰে পৰে সতি ইদমঃ স্থানে ইৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—থকাৰ পিছত থাকিলে ইদমৰ ঠাইত ইৎ হ'ব।

৪৫৪। সৰ্ব্ব শব্দস্য দে স ৱা।

ব্যাখ্যা—দে পৰে সতি সৰ্ব্ব শব্দস্য স্থানে ৱা স স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ পিছত থাকিলে সৰ্ব্ব শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে স হ'ব।

৪৫৫। পঞ্চম্যন্তাত্তস্।

ব্যাখ্যা—পঞ্চম্যন্তাৎ (সৰ্ব্বনাম শব্দাৎ বহোশ্চপৰঃ) তস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পঞ্চম্যন্ত সৰ্ব্বনাম আৰু বহু শব্দৰ পিছত তস্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বতঃ।

৪৫৬। প্ৰতিনাযুক্তাচ্চাদ্যাদিকাদপি।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিনা যুক্তাৎ (পঞ্চম্যন্তাৎ) আদ্যাদিকাৎ পঞ্চম্যন্তাৎ) অপি সপ্তম্যন্তাচ্চ তস্ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰতি (অৰ্থ যুক্ত) পঞ্চম্যন্ত আৰু আদ্যাদি সপ্তম্যন্ত শব্দৰ পছিত তস্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—দ্ৰোণতঃ।

৪৫৭। অজহাতি ৰুহোৰ্যৎস্যাদপাদানং ততোঽপি চ।

ব্যাখ্যা—অজহাতি ৰুহোঃ (হাক্-ৰুহ্ ধাতু ভিন্নানাং) যদপাদানং অৱধিঃ ততো-অপি (ভস্মাদপি) তস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হা আৰু ৰুহ ধাতু ভিন্ন ধাতুৰ যোগত যি অৱধি অৰ্থাৎ সীমাবাচক অপাদানকাৰক হ'ব, তাৰ পছিত তস্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—স্তুতঃ।

৪৫৮। সপ্তম্যন্তাৎ ত্ৰ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যন্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ অদ্ব্যাদেঃ পৰঃ ত্ৰ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সপ্তম্যন্ত সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত দ্বি আদি শব্দৰ বাহিৰে ত্ৰ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বত্ৰ।

৪৫৯। ইদমো হঃ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যন্তাৎ ইদমঃ পৰঃ হঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সপ্তম্যন্ত ইদম শব্দৰ পিছত হ হব। উদাহৰণ---ইহ।

৪৬০। কিমোঽচ্চ ক্বাতি কুস্তহোঃ।

ব্যাখ্যা---সপ্তম্যন্তাৎ কিমঃপৰঃ অৎ-ত্ৰ-হ প্ৰত্যয়াঃ সুঃ, অতি প্ৰত্যয়ে পৰে কিমঃ স্থানেক্ স্যাৎ, তহোশ্চ পৰয়োঃ সতোঃ (কিমঃস্থানে ক্) কু আদেশৌঃ ভবতঃ।

সৰলাৰ্থ---সপ্তম্যন্ত কিম্ শব্দৰ পিছত অ-হ-ত্ৰ প্ৰত্যয় হব, তস্ আৰু হ প্ৰত্যয় হলে কিম্ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে ক্ আৰু কু আদেশ হব। উদাহৰণ---কুহ।

৪৬১। ভৱদ্দীৰ্ঘায়ুষ্মদ্দেৱানাং প্ৰিয়যোগতঃ।
বিভক্তি মাত্ৰাত্ত্ৰতসৌ।

ব্যাখ্যা---ভৱদ্দীৰ্ঘায়ুষ্মদ্দেৱানাং প্ৰিয় যোগতঃ হেতৌ বিভক্তি মাত্ৰাৎ পৰৌ ত্ৰতসৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---ভৱৎ দীৰ্ঘায়ু আয়ুষ্মৎ আৰু দেৱপ্ৰিয় যোগ হলে বিভক্তি মাত্ৰে পদৰ পিছত ত্ৰ আৰু তস্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---তত্ৰদীৰ্ঘায়ুষম্।

৪৬২। কালে পৰাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা---কালে ৱাচ্যে সতি ইতঃ পৰাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---কাল বুজালে ইয়াৰ পিছৰ প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৪৬৩। দা সৰ্ব্ব যদেকান্যকিমঃ পৰঃ।

ব্যাখ্যা---কালে ৱাচ্যে সতি সৰ্ব্বযদেকান্যকিমঃ সৰ্ব্ব-যৎ-এক-অন্য-কিম্ শব্দেভ্যঃ) পৰঃ দা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কাল অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্ব-যৎ-এক-অন্য-কিম্ শব্দৰ পিছত দা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সৰ্ব্বদা।

৪৬৪। ইদমো হ্যধুনেদানীম্।

ব্যাখ্যা---কালে ৱাচ্যে সতি ইদমঃ সপ্তম্যন্তাৎপৰঃ-হি-অধুনা-ইদানীম্ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---কাল বুজালে সপ্তম্যন্ত ইদম শব্দৰ পিছত হি-অধুনা-ইদানীম্ প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ---অধুনা।

৪৬৫। দাদানীমৌ তদ স্মৃতৌ ।

ব্যাখ্যা—কালে ৰাচ্যে সতি তদঃ পৰৌ দাদানীমৌ প্ৰতয়ৌ স্মৃতৌ ।

সৰলাৰ্থ—কাল বুজালে তৎ শব্দৰ পিছত দা আৰু দানীম প্ৰত্যয় হৰ । উদাহৰণ—তদা ।

৪৬৬। অনদ্যতন কালেষু কিংযত্তদ্ভ্যোর্হিং ।

ব্যাখ্যা—অনদ্যতন কালেষু (উদয়াৰধ্যষ্ঠপ্ৰহৰ কাল-ভিন্ন কালেষু-ৰাচ্যেষু সতিষু) কিযত্তদ্ভ্যোঃ পৰঃ-হিঁ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উদয়াবধি (সূৰ্য্যোদয়) সৰ্ব্ব প্ৰহৰ কাল ভিন্ন কাল বুজালে কিং-যৎ-তৎ শব্দৰ পিছত হিঁ প্ৰত্যয় হৰ। উদাহৰণ—কহিঁ ।

৪৬৭। সদ্য আদ্যা নিপাত্যন্তে তত্তদৰ্থ ব্যৱস্থয়া ।

ব্যাখ্যা—তত্তদৰ্থ ব্যৱস্থয়া হেতুভূতয়া সদ্য আদ্যাঃ শব্দাঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—অৰ্থানুসৰি ব্যৱস্থা হেতুকে সদ্য আদ্যাদি (অদ্য আদি) পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৰ । উদাহৰণ—সদ্যঃ ।

৪৬৮। পূৰ্ব্বসংৱৎসৰে পূৰ্ব্বতৰ ৱৰ্ষেঽত্ৰ ৱৎসৰে ।
পৰুৎ পৰাৰ্য্যৈষমঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অত্ৰসংবৎসৰে ৰাচ্যেসতি পূৰ্ব্ব পূৰ্ব্বতৰাভ্যাং সপ্তম্যন্তাভ্যাং পৰুৎ পৰাৰ্য্যৈষমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংৱৎসৰ হোৱা বুজালে সপ্তম্যন্ত পূৰ্ব্ব পূৰ্ব্বতৰ আৰু পৰুৎপৰ পদৰ পিছত ঐষম প্ৰত্যয় হৰ ।

৪৬৯। এদ্যুঃ পূৰ্ব্বান্যান্যতৰে তৰোত্তৰা ধৰাৱৰাৎ ।
পূৰ্ব্বাদাৱহনীত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাদাৱহনীত্যৰ্থে (পূৰ্ব্বস্মিন্নহনীত্যৰ্থে সতি) পূৰ্ব্ব-অন্য-অন্যতৰ ইতৰ উত্তৰ-অধৰ-অৱৰাৎ পদাৎ পৰঃ—এদ্যুস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—'আগদিনাখন হয়' এনে অৰ্থ বুজালে পূৰ্ব্ব-অন্য-অন্যতৰ ইতৰ-উত্তৰ-অধৰ-অৱৰ আদি পদৰ পিছত এদ্যুস্ প্ৰত্যয় হৰ। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বেদ্যুঃ ।

৪৭০। উভয়াত্তুদ্যুসে দ্যুশ্চ। পৰাদেদ্যবি কীৰ্ত্তিতঃ।

ব্যাখ্যা—উভয়াৎ পদাৎ পৰ-উদ্যুস্-এদ্যুস্ চস্যাৎ, পৰাৎপৰঃ এদ্যবি কীৰ্ত্তিতঃ।

সৰলাৰ্থ—উভয় পদৰ পিছত উদ্যুস্ আৰু এদ্যুস্ প্ৰত্যয়ঃ হব আৰু পৰপদৰ পিছত এদ্যবি হব। উদাহৰণ—উভয়দ্যুঃ—পৰেদ্যবি।

৪৭১। প্ৰকাৰে থা। .

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে বাচ্যে সতি অদ্যাদি সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰঃ থা প্ৰত্যয় স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে দ্বি আদি ভিন্ন সৰ্ব্বনাম পদৰ পিছত থা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বথা।

৪৭২। ইদং কিম্ভ্যাং থমুঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে বাচ্যে সতি ইদং কিংভ্যাং পৰঃ থমুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাকৰ অৰ্থ বুজালে ইদম্ আৰু কিম্ শব্দৰ পিছত থমু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ইত্থম্।

৪৭৩। প্ৰথমা পঞ্চমী সপ্তম্যন্তা দিগ্ বাচিনঃ
পৰঃ। দিগ্ দেশ কালেষ্ব স্তাতিঃ।
অশ্চ পূৰ্ব্বাধৰা ৱৰাৎ।

ব্যাখ্যা—প্ৰথমা পঞ্চমী সপ্তম্যন্তাৎ দিগ্ৱাচিনঃ পদাৎপৰঃ দিগ্দেশ কালেষু ৱাচ্যেষু অস্তাতিঃ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ, স্বাৰ্থেসতি পূৰ্ব্বাধৰা ৱৰাৎ পৰশ্চ অস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথমা-পঞ্চমী আৰু সপ্তম্যন্ত দিশ্ দেশ কাল বুজোৱা দিশ্ বাচক পদৰ পিছত অস্তাতি প্ৰত্যয় হব। স্বাৰ্থ বুজালে পূৰ্ব্ব অধৰ-অৱৰ পদৰ পিছত অস্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুৰস্তাৎ।

৪৭৪। তয়োঃ পুৰ ধবশ্চৈষাম্।

ব্যাখ্যা—তয়োঃ (অস্ অস্তাত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) পৰস্য স্থানে পুৰ্, অধৰস্য স্থানে অধ্-অৱৰস্য স্থানে অৱ্ চ আদেশাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অস্ আৰু অস্তাতি প্ৰত্যয় হলে পৰ শব্দৰ ঠাইত পুৰ্ অধৰ শব্দৰ ঠাইত অধ্ আৰু অৱৰ শব্দৰ ঠাইত অৱ্ আদেশ হব। উদাহৰণ—অধঃ।

৪৭৫। অস্তাত্যাবৰস্যাৰ্ৱা ।

ব্যাখ্যা---অস্তাতৌপৰে সতি অৱৰস্য স্থানে ৱা অৱ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অস্তাতি প্ৰত্যয় হলে অৱৰ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে অৱ্ হব । উদাহৰণ---অৱস্তাৎ ।

৪৭৬। অঞ্চন্তেভ্যো লুগস্তাতেঃ ।

ব্যাখ্যা---অঞ্চন্তেভ্যঃ (অনচ্ প্ৰত্যয়ান্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃপৰঃ অস্তাতেঃ ৱা লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অনচ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত বিকল্পে অস্তাতি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ---প্ৰাচী ।

৪৭৭। দক্ষিণোত্তৰত স্ত্ৰতস্ ।

ব্যাখ্যা---দিগ্ দেশয়োৰ্ব্বাচ্যয়োঃ সতো দক্ষিণোত্তৰতঃ পৰস্ত অতস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---দিশ্ আৰু দেশ বুজোৱা দক্ষিণ আৰু উত্তৰ শব্দৰ পিছত অতস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---দক্ষিণতঃ ।

৪৭৮। পৰাৱৰাদ্ৱা ।

ব্যাখ্যা---দিগ্ দেশ কাল ৱাচ্যেষু সতিষু পৰাৱৰাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) অতস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---দিশ-দেশ আৰু কাল বুজালে পৰ আৰু অৱৰ শব্দৰ পিছত বিকল্পে অতস্ হব । উদাহৰণ---পৰতঃ ।

৪৭৯। পূৰ্ব্বাচ্চ ।

ব্যাখ্যা---দিগ্ দেশ কালে সতিষু পূৰ্ব্বাৎচৱা অতস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---দিশ-দেশ-কাল বুজালে পূৰ্ব্ব পদৰ পিছত বিকল্পে অতস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---পূৰ্ব্বতঃ ।

৪৮০। পুৰাদেশশ্চ তস্যতু ।

ব্যাখ্যা---অতসি প্ৰত্যয়ে পৰেসতি তু ৱিকল্পে পূৰ্ব্বতঃ স্থানে পুৰাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অতস্ প্ৰত্যয় হলে পূৰ্ব্ব শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে পুৰ আদেশ হব । উদাহৰণ---পুৰতঃ ।

৪৮১। উৰ্দ্ধশব্দাৎৰিৰিষ্টাতৌ। প্রকৃতেশ্চোপমাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা---দিগ্ দেশ কাল ৰাচ্যেষু সতিষু উৰ্দ্ধ শব্দাৎ পৰৌ ৰিৰিষ্টাতৌ (ৰিৰিষ্টাতি প্রত্যয়ৌ স্যাতাম্ প্রকৃতেঃ (উৰ্দ্ধ শব্দস্য স্থানে) উপমাদিশেৎ।

সৰলাৰ্থ---দিক্ দেশ আৰু কাল বুজালে উৰ্দ্ধ শব্দৰ পিছত ৰি আৰু ৰিষ্টাতি প্রত্যয় হলে প্রকৃতি (উৰ্দ্ধ শব্দৰ ঠাইত উপ আদেশ হব। উদাহৰণ---উপৰি।

৪৮২। দক্ষিণাদুত্তৰাচ্চাতিঃ। অৱৰাদধৰাদপি।

ব্যাখ্যা---দিগ্ দেশ ৰাচ্যে দক্ষিণাৎপৰঃ, দিগ্দেশকালেষুচ উত্তৰাৎ পৰশ্চ অৱৰাৎ-অধৰাদপি আতিস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---দিশ আৰু দেশ বাচ্য হলে দক্ষিণ শব্দৰ পিছত, দিগ্-দেশ-কাল বুজালে উত্তৰ-অবৰ আৰু অধৰ শব্দৰ পিছতো আতিগ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---দক্ষিণাৎ।

৪৮৩। পশ্চাদেশশ্চাৱৰস্য।

ব্যাখ্যা---আতিস্ প্রত্যয়ে সতি অৱৰস্য স্থানে পশ্চাদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আতি প্রত্যয় হলে অবৰ শব্দৰ ঠাইত পশ্চা আদেশ হব। উদাহৰণ---পশ্চাৎ।

৪৮৪। দিগ্ৱাচি পূৰ্ব্বকস্যচ।

ব্যাখ্যা---আতি পৰে সতি দিগ্ৱাচি পূৰ্ব্বকস্য চ অৱৰস্য স্থানে পশ্চাদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---দিগ্ বাচক পদ আগত থকা অবৰ শব্দৰ পিছত আতি হলে অবৰৰ ঠাইত পশ্চা আদেশ হব। উদাহৰণ---দক্ষিণ পশ্চাৎ।

৪৮৫। অপঞ্চম্য়া অদূৰেদিক্ শব্দাদেনপ্ ৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা---অদূৰে দিগ্ দেশ কাল ৰাচ্যে সতি অপঞ্চম্যাঃ (পঞ্চম্যন্তভিন্নাৎ) দিক্ শব্দাৎ পৰঃ বিভাষয়া (ৱিকল্পেন) এনপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদূৰ বুজালে দিশ্ দেশ কাল অৰ্থ হলে পঞ্চমী ৱিভক্তিযুক্ত ভিন্ন দিশ বুজোৱা পদৰ পিছত এনপ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---দক্ষিণেন।

৪৮৬। দক্ষিণাদাচ্ দূৰে চাদূৰেচ।

ব্যাখ্যা—দূৰেচ অদূৰে চ ৱাচ্যে সতি দক্ষিণাৎ (অপঞ্চম্যাঃ দক্ষিণাৎ পৰঃ) আচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দূৰ আৰু অদূৰ বুজালে পঞ্চমী বিভক্ত্যন্ত ভিন্ন দক্ষিণ শব্দৰ পিছত আচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দক্ষিণা।

৪৮৭। আহিচ্ দূৰে।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশে ৱাচ্যে সতি অপঞ্চম্যাঃ দক্ষিণাৎ পৰঃ আহিচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দিশ আৰু দেশ বুজালে পঞ্চম্যন্ত ভিন্ন দক্ষিণ শব্দৰ পিছত আহিচ্ হব। উদাহৰণ—দক্ষিণাহি।

৪৮৮। উত্তৰাচ্চ।

ব্যাখ্যা—দূৰেৰিষয়ে দিগ্দেশ কালেষু ৱাচ্যেষু সতিষু উত্তৰাৎ পৰৌ আচাহিচৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—দূৰ বিষয়ত দিশ দেশ কাল বুজালে উত্তৰ শব্দৰ পিছত আচ্ আৰু আহিচ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উত্তৰা—উত্তৰাহি।

৪৮৯। ঈষ্টা নিষ্ট প্ৰবৃত্তৌশস্ ৱহ্বল্পাৰ্থক কাৰকাৎ।

ব্যাখ্যা—ইষ্টানিষ্ট প্ৰবৃত্তৌ গম্যমানায়াং সত্যাং ৱহ্বল্পাৰ্থক কাৰকাৎ (ৱহ্বল্পাৰ্থক শব্দৰূপ কাৰকাৎ পৰঃ শস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ট-অনিষ্ট অৰ্থ বুজালে বহু আৰু অল্পাৰ্থক কাৰকবাচক পদৰ পিছত শস্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱহুশঃ।

৪৯০। একাৱচ্ছিন্ন সংখ্যাভ্যাং ৱীপ্সায়াম্।

ব্যাখ্যা—ৱীপ্সায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং একাৱচ্ছিন্ন সংখ্যাভ্যাং কাৰকাভ্যাঞ্চপৰঃ শস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱীপ্সা অৰ্থ বুজালে একাৱচ্ছিন্ন সংখ্যাবাচক কাৰকৰ পিছত শস্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—একশঃ।

৪৯১। চ্বিঃ স্যাদভূত তদ্ভাবে ভাব্যাৎ কৃঞ্ভ্বস্তিযোগিনঃ অৱৰ্ণহ্ৰস্বয়োঃ স্থানে দীৰ্ঘেী ব্বেঃ কেৱলস্য লুক্।

ব্যাখ্যা---অভূত তদ্ভাবে বাচ্যে কৃঞ্ভ্বস্তিযোগিনঃ পৰঃ ভাব্যাৎ (ভৱন-যোগ্যাৎ) চ্বিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, চ্বৌ পৰেসতি অৱৰ্ণ হ্ৰস্বয়োঃ স্থানে যথাক্ৰমমীদীৰ্ঘেী চস্তঃ, কেৱলস্য (ৰ্বৰ্ণান্তৰ সহিতস্য) ৱেৰ্লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অভূত তদ্ভাৱ অৰ্থাৎ আগতে নোহোৱা পিছত হোৱা এনে অৰ্থ বুজালে কৃঞ্-অস্-ভূ ধাতুৰ যোগ হোৱা পদৰ পিছত চ্বি প্ৰত্যয় হলে অৱৰ্ণ আৰু হ্ৰস্ব বৰ্ণৰ পিছত থকা ঈৱৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। প্ৰত্যয়ৰ ব লোপ হব। উদাহৰণ---শুক্লীভৱতি।

৪৯২। মনশ্চক্ষুৰৰুশ্চেতো ৰজো ৰহঃ সকাৰলুক্।

ব্যাখ্যা---চ্বৌ প্ৰত্যয়ে পৰেসতি মনশ্চক্ষুৰৰুশ্চেতো ৰজো ৰহঃ---এভ্যশ্চ সকাৰঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---চ্বি প্ৰত্যয় হলে মনস্ চক্ষুস্ অৰুস্ চেতস্ ৰজস্ ৰহস্ পদৰ সকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---সুমনী কৰোতি।

৪৯৩। কাৎস্নে গম্যে সাতি।

ব্যাখ্যা---অভূত-তদ্ভাৱে কাৎস্নে গম্যমানে চ সতি কৃঞ্ ভূস্তি যোগিনঃ ভাব্যাৎ পৰঃ সাতিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অভূত তদ্ভাব আৰু সাৰ্বশেষ অৰ্থ বুজালে কৃঞ্-ভূ-অস্ যুক্ত পদৰ পিছত সাতি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভস্মসাৎ।

৪৯৪। ব্যাপ্তৌ সম্পদ্যতে শ্চ যোগে হপি।

ব্যাখ্যা---চ্যৰ্থে ব্যাপ্তৌচ অৰ্থে সতি কৃঞ্ভূস্তি যোগে সম্পদ্যতে চ যোগে -অপি সাতিঃস্যাৎ-চ্বি ৰপি চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---চ্বি প্ৰত্যয় আৰু ব্যাপ্তি অৰ্থত কৃঞ্-ভূ-অস্ ধাতুযুক্ত পদৰ পিছত সাতি আৰু চ্বি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---জলসাৎভূতম্।

৪৯৫। তদধীনোক্তৌ সাতিঃ সম্পৎ কৃঞাদি যোগে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---তদধীনোক্তৌ গম্যমানায়াং সত্যাং সম্পৎ কৃঞাদি যোগে চ সতি সাতিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'তাৰ অধীন বুলি উক্ত হয়'---এনে অৰ্থ বুজালে সম্পৎ কৃঞ্ আদি যোগ হলে সাতি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাজসাৎ কৰোতি।

৪৯৬। দেয়ে ৱস্তন্যধীনে ৱা ত্ৰা।

ব্যাখ্যা---দেয়ে ৱস্তুন্যধীনে (দাতব্য ৱস্তুনি অধীনে চ অৰ্থে-অভিধেয়ে সতি ত্ৰা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---দাতব্য ৱস্তু আৰু অধীন অৰ্থ বুজালে অভিধেয় পদৰ পিছত ত্ৰা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দেৱত্ৰা।

৪৯৭। সম্বদ্বিতীয় তৃতীয় বীজেভ্যো ডাচ্ কৃষৌ কৃঞঃ।

ব্যাখ্যা---কৃষৌ গম্যমানায়াং সত্যাং কৃঞ যোগে চ সতি সম্বৎ দ্বিতীয় তৃতীয় বীজেভ্যো পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ষণ কৰা অৰ্থ বুজালে কৃঞ যোগত সম্বৎ দ্বিতীয়-তৃতীয় আৰু বীজ পদৰ পিছত ডাচ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---সম্বা কৰোতি।

৪৯৮। সংখ্যা পৰস্থাদ্গুণাচ্চ।

ব্যাখ্যা---সংখ্যা পৰস্থাৎ গুণাচ্চ কৃষৌ-কৃঞ প্ৰয়োগে ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ষণ কৰা অৰ্থ আৰু কৃঞ ধাতুৰ যোগ হলে সংখ্যা বাচক যুক্ত গুণ বুজোৱা পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---দ্বিগুণাকৰোতি।

৪৯৯। সময়াৎ কাল যাপনে।

ব্যাখ্যা---কাল যাপনে (কাল ক্ষেপনে-অৰ্থে সতি) সময়াৎ পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কাল কটোৱা অৰ্থ বুজালে সময়ৱাচক পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সময়া কৰোতি।

৫০০। শূলাত্ পাকে।

ব্যাখ্যা---পাকে (পচনে-অৰ্থে সতি) শূলাৎ পৰস্ত ডাচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পাক কৰা অৰ্থ হলে শূল (ৰোগ) বাচক পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শূলাকৰোতি।

৫০১। নিষ্পত্ৰ সপত্ৰাভ্যামতি ব্যথে।

ব্যাখ্যা---অতিব্যথে (অতিশয় তাড়নে-অৰ্থে সতি) নিষ্পত্ৰ সপত্ৰাভ্যাংপৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অতিশয় পীড়া কৰা অৰ্থ বুজালে নিষ্পত্ৰ আৰু সপত্ৰ পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---নিষ্পত্ৰা কৰোতি।

৫০২। সত্যাদশপনে।

ব্যাখ্যা---অশপনে-অৰ্থে সতি সত্যাৎ পৰঃ ডাচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শপথ (অঙ্গীকাৰ) কৰা অৰ্থ নুবুজালে সত্য পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সত্যাকৰোতি।

৫০৩। ভদ্ৰ মদ্ৰাভ্যাং ক্ষেম মুণ্ডণে।

ব্যাখ্যা---ক্ষেম মুণ্ডণে (কল্যাণাৰ্থ ৱপনেসতি) ভদ্ৰমদ্ৰাভ্যাং পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---মঙ্গলৰ বাবে মুণ্ডণ কৰা অৰ্থ হলে ভদ্ৰ আৰু মদ্ৰ পদৰ পাছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভদ্ৰাকৰোতি।

৫০৪। নিষ্কোষণে নিষ্ফলা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---নিষ্কোষণে-অৰ্থে সতি নিষ্ফলাস্যাৎ, নিষ্ফল শব্দাৎ পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধঃস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---নিষ্কোষন অৰ্থাৎ ফলৰ ভিতৰভাগ শূন্য কৰা অৰ্থ বুজালে নিষ্ফলা পদ ডাচ্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

৫০৫। সুখ প্ৰিয়াদানুকূল্যে।

ব্যাখ্যা---আনুকূল্যে-অৰ্থে সতি সুখ প্ৰিয়াৎপৰঃ, ডাচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অনুকূল অৰ্থ হলে সুখ আৰু প্ৰিয় পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---সুখা কৰোতু।

৫০৬। প্ৰাতিকূল্যেতু দুঃখতঃ।

ব্যাখ্যা---প্ৰাতিকূল্যে ৱাচ্যে সতি দুখতঃ পৰস্তু ডাচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰতিকূল বুজালে দুঃখ পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দুঃখা কৰোতি।

৫০৭। ডাজৱ্যক্তানুকৰণাদনিতৌ দ্বি বহুস্বৰাৎ ।

শব্দানু কৃতি ডাচি দ্বিঃ ।

ব্যাখ্যা—চ্ৰ্থেসতি অনিতৌ (শব্দ ভিন্নে পৰে চ সতি) দ্বি ৱহুস্বৰাৎ পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। শব্দানুকৃতি (ধন্যাত্মকসদৃশ শব্দ পৰৱৰ্ত্তী) ডাচি প্ৰত্যয়ে চ সতি অব্যক্তানুকৰণ শব্দঃ দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ-স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—চি্ প্ৰত্যয়াৰ্থত অনিত শব্দ ভিন্ন দ্বি বহু-স্বৰযুক্ত পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব আৰু ডাচ প্ৰত্যয় হলে ধন্যাত্মক শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হব। উদাহৰণ—পটপটা ভৱতি।

৫০৮। ক্ৰিয়া প্ৰৱৰ্ষে তিঙন্তাৎ কিমেদন্তাৰ্ব্যয়াদপি ।

তৰাম্ তমামৌ ভৱতঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়া প্ৰকৰ্ষেগম্যে তিঙন্তাৎ কিমেপন্তাদৱ্যয়াৎ অপিতৰাম্ তমামৌ প্ৰত্যয়ৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া প্ৰকৰ্ষ (অতিমাত্ৰা হোৱা) অৰ্থ বুজালে কিম্ আৰু এদন্ত অব্যয় পদৰ পিছত তৰাম্ আৰু তমাম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কিন্তৰাম্—কিন্তমাম্।

৫০৯। কিমশ্চিচ্চন চ স্যাতাং ৱিশেষানৱ ধাৰণে ।

ব্যাখ্যা—ৱিশেষানৱধাৰণে (ৱিশেষানিশ্চয়ে সতি) কিমঃ পৰৌ চিৎ চন চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—নিশ্চিতভাৱে নুবুজালে কিম্ শব্দৰ পিছত চিৎ আৰু চন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কশ্চিৎ।

৫১০। উপমানা দুপমেয়ে ৱতিৰিষ্টঃ ।

ব্যাখ্যা—উপমেয়ে-অভিধেয়ে উপমানাৎ (উপমানৱাচকান্নাম্নঃ পৰঃ ৱতিঃ (ৱৎ প্ৰত্যয়ঃ) শিষ্টৈঃ ইষ্টঃ।

সৰলাৰ্থ—উপমেয় অৰ্থাৎ 'আৰোপিত ধৰ্ম্মাশ্ৰয়' অৰ্থ বুজালে উপমাধ বাচক অৰ্থাৎ প্ৰসিদ্ধ 'ধৰ্ম্মাশ্ৰয়' নামবাচক পদৰ পিছত ৱৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পদ্মৱদ্বনম্।

৫১১। অৰ্হত্যৰ্থেচ ।

ব্যাখ্যা---অৰ্হত্যাৰ্থে (যোগ্যাৰ্থে সতি) দ্বিতীয়ান্তাৎ পৰশ্চ ৱতিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যোগ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত উপমানবাচক পদৰ পাছত বৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাজৱৎ।

৫১২। কুত্ৰচিদ্ভাৱে ।

ব্যাখ্যা---ভাৱে (প্ৰৱৃত্তি নিমিত্ত পদাৰ্থে ৱাচ্যে সতি) কুত্ৰচিদ্বতিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰৱৃত্তি নিমিত্ত অৰ্থ বুজালে কেতিয়াবা উক্ত অভিপ্ৰায়াৰ্থক শব্দৰ পিছত ৱৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাজৱৎ--।

৫১৩। পিতৃ মাতৃভ্যাং ভামহ পিতৰি ।

ব্যাখ্যা---পিঁতৰি ৱাচো সতি পিতৃ মাতৃভ্যাং পৰঃ ডামহঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পিতৃ পুৰুষ বাচ্য হলে পিতৃ আৰু মাতৃ পদৰ পিছত ডামহ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পিতামহঃ।

৫১৪। তেনখ্যাতে চুঞ্চুপ্ চনপৌ ।

ব্যাখ্যা---তেনখ্যাতে (তেন ৱিখ্যাতে-অৰ্থে সতি) তৃতীয়ান্ত পদাৎপৰৌ চুঞ্চুপ্ চনপৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম।

সৰলাৰ্থ---'তাৰ দ্বাৰা বিখ্যাত হোৱা' অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত চুঞ্চু আৰু চন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৱিদ্যা চুঞ্চুঃ।

৫১৫। আখ্যাতাচ্চ তমাদ্যাঃ স্যুৰিষ্ঠেয়ন্সু পুনৰ্গুণাৎ ।

ব্যাখ্যা---আখ্যাতাচ্চ (চকাৰাৎ) ক্ৰিয়াগুণাদিবাচকাচ্চ তমাদ্যাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ পুনঃ গুণাৎপৰৌ ইষ্ঠেয়ন্সুঃ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---নামবাচক, ক্ৰিয়া গুণাদি বাচক পদৰ পিছত তমাদি প্ৰত্যয় বোৰ হব আৰু গুণবাচক পদৰ পিছত ইষ্ঠ আৰু ইয়ন্সু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পচতিতৰঃ।

৫১৬। গম্যে পদাৰ্থ প্ৰকৰ্ষে তৰবীয়ন্ স্বনৌ মতৌ ।

ব্যাখ্যা---পদাৰ্থ প্ৰকৰ্ষে গম্যে সতি তৰপ্ ঈয়সুনৌ মতৌ।

সৰলাৰ্থ—দুটা পদাৰ্থৰ মাজত এটাৰ প্ৰকৰ্ষতা বুজালে উক্ত প্ৰকৰ্ষ বুজোৱা পদৰ পিছত তৰপ্ আৰু ঈয়সুন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---শুক্লতৰঃ।

৫১৭। তদত্যুৎকৰ্ষকথনে-ভৱেত্তাং তমবিষ্ঠনৌ।

ব্যাখ্যা---তৎ (পদাৰ্থস্য) অত্যুৎকৰ্ষ কথনে (বহূনাং মধ্যে অতিশয় কথনে সতি) পদাৎ পৰৌ তমপ্ ইষ্ঠনৌ ভৱতাম্।

সৰলাৰ্থ---বহুতৰ মাজৰ পৰা এটা পদাৰ্থৰ অতিশয় উৎকৰ্ষ হোৱা অৰ্থ হলে উক্ত পদৰ পিছত তমপ্ আৰু ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---পটুতমঃ।

৫১৮। প্ৰকাৰৱতি জাতীয়জ্ঞেয়ঃ।

ব্যাখ্যা---প্ৰকাৰৱতি (সাদৃশ্যৱতি অৰ্থে সতি) ষষ্ঠ্যান্তাৎ পটোঃ পৰঃ প্ৰকাৰঃ জাতীয়শ্চ জ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ---সাদৃশ্য থকা অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যান্ত পটু শব্দৰ পিছত প্ৰকাৰ আৰু জাতীয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পটু প্ৰকাৰঃ।

৫১৯। ৰূপপ্ প্ৰশংসনে।

ব্যাখ্যা---প্ৰশংসনে-অৰ্থে সতি পদাৎপৰঃ ৰূপপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰশংসা কৰা অৰ্থ বুজালে পদৰ পিছত ৰূপপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাজৰূপঃ।

৫২০। অল্পাসমাপ্তৌতু কল্পদেশ্য দেশীয় ৰঃ স্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা---অল্পাসমাপ্তৌ (অল্পেন-অসমাপনৱিশিষ্টেধৰ্ম্মিণি ৱাচ্যায়াং সত্যাং) আখ্যাতাদেঃ পৰাঃ কল্প-দেশ্য দেশীয়ন্ত্ৰঃ প্ৰত্যয়াঃ স্মৃতাঃ।

সৰলাৰ্থ---'অলপৰ বাবে সমাপন হোৱা নাই' এনে অৰ্থ বুজালে উক্তাৰ্থযুক্ত বিশেষণ বাচক পদৰ পিছত কল্প-দেশ্য-দেশীয় প্ৰত্যয় বোৰ হব। উদাহৰণ---বিদ্বৎকল্পঃ--পটুদেশ্যঃ।

৫২১। সুবন্তাৎ প্ৰাগ্বহুচ্ ৱা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অল্পাসমাপ্তৌ গম্যমানায়াং সত্যাং সুবন্তাৎ (পদাৎ) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) ৱা (ৱিকল্পেন) বহুচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অলপৰ পৰা সমাপন হোৱা নাই' এনে অৰ্থ হলে সুবন্ত পদৰ আগত বিকল্পে বহুচ্ প্ৰত্যয় হব , উদাহৰণ--বহু গুড়া দ্ৰাক্ষা।

৫২২। নিন্দ্যে পাশপ্।

ব্যাখ্যা---নিন্দ্যে-অৰ্থে সতি সুবন্তাৎপৰঃ পাশপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---নিন্দাৰ যোগ্য হোৱা অৰ্থ হলে সুবন্ত পদৰ পিছত পাশপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অনড্ডুট্ পাশঃ।

৫২৩। ভূত পূৰ্ব্বে চৰট্।

ব্যাখ্যা---ভূত পূৰ্ব্বে-অৰ্থে সতি সুবন্তাৎ পৰঃ চৰট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---'আগতে হোৱা'---এনে অৰ্থ বুজালে সুবন্ত পদৰ পিছত চৰট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---আঢ্যচৰঃ।

৫২৪। ষষ্ঠ্যাস্তু ৰূপ্য চ।

ব্যাখ্যা---ভূত পূৰ্ব্বে-অৰ্থে সতি ষষ্ঠ্যাস্তু (ষষ্ঠ্যন্তাৎপৰঃ) ৰূপ্যস্যাৎ, চ (চকাৰাৎ) চৰট্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আগতে হোৱা এনে অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত ৰূপ্য আৰু চৰট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ব্ৰাহ্মণৰূপ্যঃ।

৫২৫। মন্ত্বাদীনাং লুগিষ্ঠেয়ন্ সুনোঃ।

ব্যাখ্যা---ইষ্ঠেয়ন্সুনোঃ পৰয়োঃসতোঃ মন্ত্বাদীনাং (মন্তু-ৱন্তু-ৱিন্-ইন্ প্ৰত্যয়ানাং) লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইষ্ঠ আৰু ইয়ন্সু প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মন্তুৱন্তু-ৱিন্-ইন্ প্ৰত্যয়োৰ লোপ হব। উদাহৰণ---স্ৰজিষ্ঠঃ।

৫২৬। প্ৰিয়স্য প্ৰ, স্থিৰস্যস্থ স্ফিৰস্যস্ফ, উৰোৰ্ব্বৰ।
বৃদ্ধস্য ৱৰ্ষ, দীৰ্ঘস্য দ্ৰাঘ, তৃপ্ত্ৰপ্ গুৰোৰ্গৰ॥
বহুলস্যতু বংহ স্যাদ্ বৃন্দ বৃন্দাৰকস্যতু।
ইষ্ঠেয়ন্ সো ৱিমনি চ।

ব্যাখ্যা---ইষ্ঠেয়ন্সু-ইমনি চ পৰতঃ-প্ৰিয়স্য স্থানে প্ৰঃ, স্থিৰস্যস্থানে স্থঃ, স্ফিৰস্য স্থানে স্ফঃ. উৰুঃ স্থানে ৱৰঃ বৃদ্ধস্য স্থানে ৱৰ্ষঃ, দীৰ্ঘস্য স্থানে দ্ৰাঘঃ, তৃপ্ স্থানে ত্ৰপ্, গুৰোঃ স্থানে গৰঃ বহুলস্য স্থানে বংহঃ, বৃন্দাৰকস্য স্থানে বৃন্দঃ এতে আদেশাশ্চ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ঠেয়নস্ আৰু ইমন্ প্ৰত্যয় হলে ক্ৰমে-প্ৰিয়-প্ৰ, স্থিৰ-স্থ, স্ফিৰ-স্ফ, উৰু-বৰ, বৃদ্ধ বৰ্ষ, দীৰ্ঘ-দ্ৰাঘ, তৃপ্-ত্ৰপ্, বহুল-বংহ, আৰু বৃন্দাৰক শব্দৰ ঠাইত বৃন্দ আদেশবোৰ হব। উদাহৰণ—প্ৰেষ্ঠঃ।

৫২৭। বহোৰ্ভূ চেৱৰ্ণ লুক্ ষ্ঠেয়িট্ চ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্ স্বিমনি পৰতঃ বহোঃ (বহুস্থানে) ভূঃস্যাৎ, প্ৰত্যয়ানামিৱৰ্ণ লুক্চস্যাৎ, ষ্ঠে পৰেসতি য়িট্চ (য়িৰাগমশ্চ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ঠেয়নস্ আৰু ইমন্ প্ৰত্যয় হলে বহু শব্দৰ ঠাইত ভূ হব, প্ৰত্যয়ৰ ইবৰ্ণৰ লোপ হব আৰু ষ্ঠ প্ৰত্যয় হলে য়িট্ (য়ি) আগম হব। উদাহৰণ—ভূয়িষ্ঠঃ।

৫২৮। জ্যশ্ৰৌ স্যাতাং প্ৰশস্যস্য।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্ স্বোঃ পৰতঃ প্ৰশস্যস্য স্থানে জ্যশ্ৰৌ চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ঠেয়ন্স্ প্ৰত্যয় হলে প্ৰশস্য শব্দৰ ঠাইত জ্য আৰু শ্ৰ হব। উদাহৰহ—জ্যেষ্ঠঃ।

৫২৯। বৃদ্ধস্যজ্য জ্যাদীয়ন্ সোৰীকাৰস্যাত্ব মাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্স্বোঃ পৰতঃ বৃদ্ধস্য স্থানে জ্য স্যাৎ। জ্যাৎ পৰস্য ঈয়ন্সোঃ-ঈকাৰস্য স্থানে আত্বঞ্চ আদিশেৎ।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ঠ আৰু ঈয়ন্স্ প্ৰত্যয় হলে বৃদ্ধ শব্দৰ ঠাইত জ্য হব আৰু ঈয়ন্সৰ ঈ কাৰৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—জ্যায়ান্।

৫৩০। ৰাঢ়স্য সাধোঽন্তিকস্য নেদঃ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্সোঃ পৰয়োঃ সতোঃ ৰাঢ়স্যস্থানে সাধঃ স্যাৎ, অন্তিকস্য স্থানে নেদশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ঠ আৰু ঈয়ন্স্ প্ৰত্যয় হলে বাঢ় শব্দৰ ঠাইত সাধ আৰু অন্তিক শব্দৰ ঠাইত নেদ হব। উদাহৰণ—সাধিষ্ঠঃ—নেদিষ্ঠঃ।

৫৩১। কন্ ৰা যুৱাল্প য়োঃ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্সোঃ পৰতঃ যুৱাল্পয়োঃ স্থানে ৰা (ৰিকল্পেন) কন প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইষ্ঠ আৰু ঈয়স্ প্ৰত্যয় হলে যুবা আৰু অল্প শব্দৰ পিছত বিকল্পে কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কনিষ্ঠঃ।

৫৩২। সৰূপ প্ৰত্যয়ান্তেভ্যঃ সৰূপ প্ৰত্যয়ান্তৰম্। নাস্তি বৃত্তৌ সমানায়াং-তত্বৰস্ত্বিকণো বিনা।

ব্যাখ্যা---বৃত্তৌ (শক্তৌ) সমানায়াং (সমানাখ্যে-অৰ্থে সতি) তত্বৰস্ত্বিকণো বিনা সৰূপ প্ৰত্যয়ান্তেভ্যঃ সৰূপ প্ৰত্যয়ান্তৰং নাস্তি (ন ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---পদশক্তি সমানাৰ্থ বুজালে ত-ত্ব-ৱন্তু-ইকণ্ প্ৰত্যয় ভিন্ন সৰূপ প্ৰত্যয়তকৈ প্ৰত্যয়ান্তৰ নহব। উদাহৰণ---আত্ৰেয়ীঃ।

৫৩৩। অদাদিৰ্ব্বাসমাসান্তস্তেনাস্যতৎ সমাসতা।

ব্যাখ্যা---সমাসান্তঃ (সমাসাৱয়বঃসন্) ৱা (ৱিকল্পেন) অদাদিঃ স্যাৎ, তেন (সমাসান্ত ৱিধানেন) অস্য (অদাদেঃ) তৎসমাসতা (প্ৰত্যয় সমাসিতাস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমাসান্ত পদবোৰ অৎ প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰ বিকল্পে অদাদি হব। তেতিয়া সমাসান্ত হোৱা হেতুকে সেই অৎ প্ৰত্যয়ান্ত পদ প্ৰত্যয়ান্ত সমাস বুলি ধৰা হব। উদাহৰণ---অধিৰাজম্।

৫৩৪। অৎ স্যাদনক্ষস্য ধুৰঃ।

ব্যাখ্যা---অনক্ষস্য (অক্ষভিন্ন সম্বন্ধিন্যাঃ) ধুৰঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অক্ষ (ৰথচক্ৰ) ভিন্ন সম্বন্ধি ধুৰ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৰাজধুৰা।

৫৩৫। পুৰপ্পথি ঋচ তথা।

ব্যাখ্যা---তথা (প্ৰসিদ্ধ্যানুসাৰাৎ) সমাস মাত্ৰে পুৰপ্পাথি ঋচঃ পৰঃ অৎ ৱা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰসিদ্ধ্যানুসাৰে সমাস মাত্ৰে পুৰ্-অপ্-পন্থা-আৰু ঋক্ পদৰ পিছত বিকল্পে অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দ্বিপুৰী।

৫৩৬। কৃষ্ণপাণ্ডুদকাদ্ভূমেঃ।

ব্যাখ্যা---কৃষ্ণ পাণ্ডুদকাৎ পৰায়াঃ ভূমেঃপৰঃ সমাস মাত্ৰে অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৃষ্ণ-পাণ্ডু আৰু উদক পদৰ পিছত থকা ভূমি পদৰ পিছত সমাস মাত্ৰে অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---কৃষ্ণভূমম্।

৫৩৭। সংখ্যোত্তৰ নদী গোদাবৰীভ্যাম্।

ব্যাখ্যা---সংখ্যোত্তৰ নদী গোদাৱৰীভ্যাং পৰঃ-অৎস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত থকা নদী শব্দ আৰু গোদাবৰী পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ত্ৰিনদম্।

৫৩৮। প্ৰত্যনুভ্যাং সামলোম্নঃ।

ব্যাখ্যা---প্ৰত্যনুভ্যাংপৰস্য সামলোম্নঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰতি আৰু অনু শব্দৰ পিছত থকা সাম আৰু লোমন্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অনুসামম্।

৫৩৯। প্ৰতেৰাধাৰাদুৰসঃ প্ৰাধান্যৱাচকাদপি।

ব্যাখ্যা---প্ৰতেঃ (পৰাৎ) আধাৰাৎ (অধিকৰণাৎ) উৰসঃ পৰঃ, প্ৰাধান্য ৱাচকাৎ (শ্ৰেষ্ঠত্ব-ৱাচকাৎ) অপি উৰসঃ পৰশ্চ অৎপ্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰতি শব্দৰ পিছত অধিকৰণাৰ্থক উৰস্ পদৰ আৰু শ্ৰেষ্ঠত্ব বাচক উৰস্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰত্যুৰসম্।

৫৪০। অন্ধাৱসম্ভ্যঃ স্তমসঃ।

ব্যাখ্যা---অন্ধাৱসম্ভ্যঃ (অন্ধ-অৱ-সম এভ্যঃপৰাৎ) তমসঃ পৰঃ-অৎ প্ৰত্যয় স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ধ-অব-আৰু সম্ পদৰ পিছত থকা তমস্ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অন্ধ তমসম্।

৫৪১। ৰাজ ব্ৰহ্মহস্তি পণ্যাৰ্চ্চসঃ।

ব্যাখ্যা---ৰাজ ব্ৰহ্ম হস্তি পণাৎ পৰাৎ ৱৰ্চ্চসঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ৰাজ-ব্ৰহ্ম-হস্তি আৰু পণ্য শব্দৰ পিছত থকা ৱৰ্চ্চস্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্য হব। উদাহৰণ---ৰাজৱৰ্চ্চসম্।

৫৪২। উপসৰ্গাদধ্বনঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---উপ সৰ্গাৎ পৰাৎ অধ্বনঃ পৰঃ অৎপ্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---উপ সৰ্গৰ পিছত থকা অধ্বন্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাধ্বঃ।

৫৪৩। তপ্তান্বৱেভ্যো ৰহসঃ ।

ব্যাখ্যা—তপ্তান্বৱেভ্যঃ (তপ্ত-অনু-অৱ-এভ্যঃ-পৰেভ্যঃ) ৰহসঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তপ্ত-অনু আৰু অৱ শব্দৰ পিছত থকা ৰহস্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৱৰহসম্ ।

৫৪৪। অব্যয়ীভাৱেঽক্ষ্ণঃ সমনুপ্ৰত্যধিভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অৱয়ীভাৱে সমাসে সতি সমনুপ্ৰত্যধিভ্যঃপৰাৎ অক্ষ্ণঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অবয়ীভাৱ সমাস হলে সম্-অনু-প্ৰতি আৰু অধি পদৰ পিছত থকা অক্ষি পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সমক্ষম্ ।

৫৪৫। জৰা জৰস্ ।

ব্যাখ্যা—অৱয়ীভাৱে সমাসে সতি জৰা শব্দাৎপৰঃ অৎস্যাৎ, অতি পৰেসতি জৰা স্থানে জৰসাদেশশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে জৰা শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হৈ জৰা শব্দৰ ঠাইত জৰস্ আদেশ হব। উদাহৰণ—উপজৰসম্ ।

৫৪৬। শৰদাদেৰপি ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি শৰদাদেৰপি শব্দাৎপৰঃ-অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অবয়ীভাৱ সমাস হলে শৰৎ আদি শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উপশৰদম্ ।

৫৪৭। নিপাতনাদুপ শুনম্ ।

ব্যাখ্যা—অৱয়ীভাৱে সমাসে সতি নিপাতনাৎ উপশুনম্ ইতি পদম সিদ্ধ্যতি ।

সৰলাৰ্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে উপশুনম্ পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৫৪৮। ৰজসঃসহ পূৰ্ব্বকাৎ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি সহ পূৰ্ব্বকাৎ ৰজসঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে সহ শব্দযুক্ত ৰজস্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদহাৰণ---সৰজসম্ ।

৫৪৯। অনন্তেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা---অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি অনন্তেভ্যঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে অন্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---উপৰাজম্ ।

৫৫০। ক্লীৱলিঙ্গানন্তেভ্যো ৱা।

ব্যাখ্যা---অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি ক্লীৱলিঙ্গানন্তেভ্যঃপৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে অন্ প্ৰত্যয়ান্ত ক্লীৱলিঙ্গ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অধিচৰ্ম্মম্ ।

৫৫১। ধুডন্ততঃ। নদ্যাগ্ৰহায়ণীপৌৰ্ণমাসীভ্যশ্চ গিৰেৰপি।

ব্যাখ্যা---অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি ধুড়ন্ততঃ নদী অগ্ৰহায়ণী পৌৰ্ণ-মাসীভ্যঃ গিৰেশ্চ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে ধুড়ন্ত-নদী-অগ্ৰহায়ণ-পৌৰ্ণমাসী আৰু গিৰি পদৰ পিছত বিকল্পে অৎ প্ৰত্যয় হব। উদহাৰণ---উপদৃষদম্ ।

৫৫২। সমাহাৰ দ্বন্দ্বগতাচ্চৱৰ্গ দষহান্ততঃ।

ব্যাখ্যা---সমাহাৰ দ্বন্দ্ব গতাৎ চৱৰ্গ দষহান্ততঃ (চৱৰ্গ দ-ষহান্ত শব্দাৎ পৰঃ) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাসান্ত চবৰ্গান্ত আৰু দ-ষ-হ বৰ্ণান্ত পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ৱাকত্বচম্ ।

৫৫৩। ঋক্সাম প্ৰমুখাচ্চ।

ব্যাখ্যা---দ্বন্দ্ব সমাসে সতি ঋক্ সাম প্ৰমুখাৎ পদাৎপৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---দ্বন্দ্ব সমাস হলে ঋক্ সাম পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ঋক্ সামে।

৫৫৪। অক্ষি ভ্ৰুৱাদিস্তু নিপাত্যন্তে।

ব্যাখ্যা---অদন্তঃ - অক্ষি ভ্ৰুৱাদিস্ত নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ---অদন্ত অক্ষিভ্ৰুৱাদি পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।
উদাহৰণ---অক্ষিভ্ৰুৱম্।

৫৫৫। সংখ্যাব্যয়াভ্যাং তৎ পুৰুষে ত্বঙ্গুলেঃ।

ব্যাখ্যা---তৎপুৰুষে সমাসে সতি সংখ্যাব্যয়াভ্যাং পৰস্য অঙ্গুলেঃ পৰঃ-অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তৎ পুৰুষ সমাস হলে সংখ্যাবাচক আৰু অব্যয় পদৰ পিছত থকা অঙ্গুলি পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দ্ব্যঙ্গুলম্।

৫৫৬। অহঃ সংখ্যাতৈক দেশ সৰ্ব্বপুণ্যাচ্চ ৰাত্ৰিতঃ।

ব্যাখ্যা---অহঃ সংখ্যাত একদেশ ৰাচক সৰ্ব্ব পুণ্যাৎ সংখ্যাব্যয়াভ্যাং পৰায়াঃ ৰাত্ৰিতঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অহঃ, সংখ্যা একদেশ বাচকপদ আৰু সৰ্ব্বপুণ্য পদৰ পাছত থকা ৰাত্ৰি বাচক পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---অহোৰাত্ৰঃ।

৫৫৭। এভ্যোঽহ্নোহ্নশ্চ।

ব্যাখ্যা---এভ্যঃ (সংখ্যাব্যয় সংখ্যাতাদিভ্যঃ পৰস্য) অহ্নঃ পৰঃ-অৎ-স্যাৎ, আতিপৰেসতি অহ্নঃ স্থানে অহ্নাদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সংখ্যাবাচক আৰু অব্যয় পদৰ পিছত থকা অহ্ন শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হলে অহ্ন আদেশ হব। উদাহৰণ---দ্ব্যহ্নঃ।

৫৫৮। পুণ্যৈকাৎ সমাহাৰ দ্বিগৌ চ ন।

ব্যাখ্যা---সমাহাৰ দ্বিগৌ চ বিষয়ে পুণ্যৈকাৎ পৰস্য অহ্নঃ স্থানে অহ্নাদেশঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সমাহাৰ দ্বিগু সমাস হলে পুণ্য আৰু এক শব্দৰ পিছত থকা অৎ প্ৰত্যয়ান্ত অহ্ন শব্দৰ ঠাইত অহ্ন আদেশ নহয়।
উদাহৰণ---পুণ্যাহম্।

৫৫৯। ৰাজন্নহন্ সখিভ্যষ্টচ্।

ব্যাখ্যা---তৎপুৰুষে সমাসে সতি ৰাজন্-অহন্ সখিভ্যঃ পৰঃ-টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে ৰাজন্-অহন্ আৰু সখি শব্দৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মহাৰাজঃ।

৫৬০। গ্ৰামকৌটাভ্যাং তক্ষ্ণঃ।

ব্যাখ্যা—গ্ৰাম কৌটাৎ পৰাৎ তক্ষ্ণঃ পৰস্ত টচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গ্ৰাম আৰু কৌট (যন্ত্ৰ বিশেষ) পদৰ পিছত থকা তক্ষ পদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্ৰামতক্ষঃ।

৫৬১। অতদ্ধিতাৰ্থে গো শব্দাৎ।

ব্যাখ্যা—অতদ্ধিতাৰ্থে (তদ্ধিতাৰ্থ দ্বিগুভিন্নে তৎ পুৰুষে সমাসে সতি) গো শব্দাৎ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তদ্ধিতাৰ্থ দ্বিগু ভিন্ন তৎপুৰুষ সমাস হলে গো শব্দৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পঞ্চগৱম্।

৫৬২। অৰ্দ্ধাদ্দ্বিগৌ চ নাৱঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তৎ পুৰুষে সমাসে সতি অৰ্দ্ধাৎ পৰায়া দ্বিগু চ বিষয়ে নাৱঃ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎপুৰুষ সমাসত অৰ্দ্ধবাচক দ্বিগু সমাসযুক্ত নাৱ পদৰ পাছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিনাৱম্।

৫৬৩। খাৰ্য্যা ৱা।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধাৎ পৰায়া অতদ্ধিতাৰ্থে দ্বিগৌচ খাৰ্য্যাঃ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্দ্ধবাচক তদ্ধিতাৰ্থ ভিন্ন দ্বিগু সমাসযুক্ত খাৰিপদৰ পিছত বিকল্পে টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰ্দ্ধখাৰম্।

৫৬৪। দ্বি ত্ৰি তোঽঞ্জলেঃ।

ব্যাখ্যা—অতদ্ধিতাৰ্থে দ্বিগৌ চ দ্বিত্ৰিতঃ অঞ্জলেঃ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তদ্ধিতাৰ্থ ভিন্ন দ্বিগু সমাস হলে দ্বি আৰু ত্ৰি শব্দৰ পিছত থকা অঞ্জলি পদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্ব্যঞ্জলম্।

৫৬৫। অতেঃ পৰাচ্ছুনঃ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি অতেঃ পৰাৎশুনঃ পৰঃ-টচ্ প্ৰত্যয়ঃ ৱা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎ পুৰুষ সমাস হলে অতি পদৰ পিছত থকা শ্বন্ শব্দৰ পিছত বিকল্পে টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অতিশ্বঃ।

৫৬৬। উপমানাদচেতনে।

ব্যাখ্যা—উপমানোত্তৰপদে কৰ্ম্মধাৰয়ে সমাসে সতি অচেতনে (চেতন ভিন্নে-উপমেয়ে গম্যে) উপমানাৎ (উপমানাত্মকাৎ শুনঃ পৰঃ ৱা টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অচেতন বাচক উপমেয় বুজালে উপমান বাচক শ্বন্ শব্দৰ পিছত বিকল্পে টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ফলকশ্বঃ।

৫৬৭। সক্থ্নঃপূৰ্ব্বোত্তৰ মৃগাদুপমানাচ্চ টচ্স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বোত্তৰ মৃগাৎ উপমানাচ্চ পৰস্মাৎ তৎপুৰুষে সমাসে সতি সক্থ্নঃ পৰ-টচ্ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্ব্ব-উত্তৰ মৃগ উপমান বাচক পদৰ পিছত থকা সক্থ্ন পদৰ পিছত টচ্ হব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বসক্থম্।

৫৬৮। দেশাৰ্থকাদ্ ব্ৰহ্মণঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি দেশাৰ্থকাৎ ব্ৰহ্মণঃ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে দেশাৰ্থক ব্ৰহ্মণ পদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুৰাষ্ট্ৰব্ৰহ্মঃ।

৫৬৯। কুমহদ্ভ্যাংৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি কুমহদ্ভ্যাং পৰঃ ব্ৰহ্মণঃ ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎপুৰুষ সমাসত কু আৰু মহৎ শব্দৰ পিছত থকা ব্ৰহ্মণ্ শব্দৰ পিছত বিকল্পে টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কু ব্ৰহ্মঃ।

৫৭০। জাতোক্ষোঽয়ং মহোক্ষশ্চ বৃদ্ধোক্ষঃ পুৰুষায়ুষম্।
দ্ব্যায়ুষং ত্ৰ্যায়ুষং শ্বঃশ্ৰেয়সং চ শ্বোৰসীয়সম্ ॥

ব্যাখ্যা—জাতোক্ষঃ-মহোক্ষঃ-বৃদ্ধোক্ষঃ-পুৰুষায়ুষম্ দ্ব্যায়ুষং ত্ৰ্যায়ুষংশ্বঃ শ্ৰেয়ষম্ চ শ্বোৰসীয়ষম্ এতে শব্দাঃ টচ্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধি মাপ্নুয়ুঃ।

সৰলাৰ্থ—জাতোক্ষ-মহোক্ষ-বৃদ্ধোক্ষ-পুৰুষায়ুষ্ -দ্ব্যায়ুষ-ত্ৰ্যায়ুষ-শ্বশ্ৰেয়ষ-শ্বোৰসীয়ষ আদি পদবোৰ টচ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে।

৫৭১। নিঃ শ্ৰেয়সঞ্চ গোষ্ঠশ্ব ইতীমে সিদ্ধিমাপ্নুয়ুঃ।

ব্যাখ্যা—নিঃশ্ৰেয়সং-গোষ্ঠশ্চ-ইতি-ইমে টচন্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধিমাপ্নুয়ুঃ।

সৰলাৰ্থ—নিঃশ্ৰেয়সম্ আৰু গোষ্ঠ শ্ব পদ টচ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে।

৫৭২। সক্থ্যাক্ষিভ্যাং বহুব্ৰীহৌ স্বাঙ্গে।

ব্যাখ্যা—স্বাঙ্গে গম্যমানেসতি বহুব্ৰীহৌ সমাসে চ সক্থি অক্ষিভ্যাং পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বাঙ্গ (নিজ অঙ্গ) অৰ্থ বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে সক্থি আৰু অক্ষিপদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—দৃঢ়সক্থঃ।

৫৭৩। অঙ্গুল্যাস্তু দাৰুণি।

ব্যাখ্যা—দাৰুণি বাচ্যে সতি বহুব্ৰীহৌ সমাসে বিষয়ে অঙ্গুল্যা পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দাৰু (কাষ্ঠ) অৰ্থ বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে অঙ্গুলি পদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্ব্যঙ্গুলম্।

৫৭৪। দ্বি ত্ৰি পুৰ্ব্বকমুৰ্দ্ধ্নষ্টচ্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি দ্বি-ত্ৰি পূৰ্ব্বক মূৰ্দ্ধ্নঃ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে দ্বি আৰু ত্ৰি শব্দ আগত থকা মূৰ্দ্ধন্ পদৰ পিছত টচ্ হব। উদাহৰণ—দ্বিমূৰ্দ্ধঃ।

৫৭৫। প্ৰমাণী পূৰণীভ্যামৎ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি প্ৰমাণী-পূৰণীভ্যাং পৰঃ অট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে প্ৰমাণী আৰু পূৰণী পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাৰ্য্যা প্ৰমাণা।

৫৭৬। লোম্নোঽন্তৰ্ব্বহিসঃ পৰাৎ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি অন্তৰ্ব্বহিসঃ পৰাৎ লোম্নঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে অন্তঃ আৰু বহিস্ পদৰ পিছত থকা লোমন্ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অন্তৰ্লোমঃ।

৫৭৭। নক্ষত্ৰ ৰাচকান্নেতুঃ।

ব্যাখ্যা—ৰহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি নক্ষত্ৰৱাচকাৎ পৰাৎ নেতুঃ (নেতৃ শব্দাৎ পৰঃ) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে নক্ষত্ৰ বাচক পদৰ পিছত থকা নেতৃ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুষ্যনেত্ৰা।

৫৭৮। সুব্যুপত্ৰিনঞঃ পশ্চ চতুৰঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি সুব্যুপত্ৰিনঞঃপশ্চাৎ (সু-ৱি-উপ-ত্ৰি-নঞ্-পশ্চাৎ) চতুৰঃ (চত্বাৰ শব্দাৎ পৰঃ) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সু-বি-উপ-ত্ৰি আৰু নঞ্ পদৰ পিছত থকা চত্বাৰ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অচতুৰা।

৫৭৯। নাভেস্তু নাম্নি।

ব্যাখ্যা—নামনি গম্যমানেসতি ৰহুব্ৰীহৌ ৱিষয়ে নাভেঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম অৰ্থ হলে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে নাভি পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পদ্মনাভঃ।

৫৮০। স্বদুৰ্ম্ম ঞ্ভ্যাঃসক্থ্নো ৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি সুদুৰ্ম্মঙ্ভ্যাঃ পশ্চাৎ সকথ্নঃপৰঃ ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) অৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সু-দুঃ-নঞ্ এইবোৰৰ পিছত থকা সক্থ্যন পদৰ পিছত বিকল্পে অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুসক্থঃ।

৫৮১। নঞঃপূজাৰ্থস্বতেশ্চা ব্ৰহুব্ৰীহাবুভৌ চ ন।

ব্যাখ্যা—অবহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহিসমাসেভিন্নে) নঞঃ পূজাৰ্থ-সু-অতি-এভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰৌ উভৌ (অৎ টচৌ প্ৰত্যয়ৌ) চ ন স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস ভিন্ন সামান্য সমাসত পূজাৰ্থ নঞ্-সু-অতি পদৰ পিছত অৎ আৰু টচ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—অসখা।

৫৮২। নঞঃ পথো ৰা।

ব্যাখ্যা—অবহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে ভিন্নে) নঞঃ পৰাৎ পথঃ পৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন) অৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস ভিন্ন নঞ্ পদৰ পিছত থকা পথিন্ শব্দৰ পিছত বিকল্পে অৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অপন্থাঃ।

৫৮৩। ন কিমঃ পৰাৎ ক্ষেপে।

ব্যাখ্যা—ক্ষেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) কিমঃ পৰাৎ অৎ টচ্ চ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দা অৰ্থ বুজালে কিম্ শব্দৰ পিছত অট্ আৰু টচ্ প্ৰত্যয় নহয়। উদাহৰণ—কিংসখা।

৫৮৪। অসঙ্ প্ৰজামেধযোঃ সুদুৰ্ন্নঞ্ভ্যোঽল্লাচ্চ।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি সু-দুঃ-নঞ্ভ্যঃ অল্লাচ্চ পৰয়োঃ প্ৰজা মেধয়োঃ-অন্তঃ-অসঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সু-দুঃ-নঞ্-অল্প পদৰ পিছত থকা প্ৰজা আৰু মেধা শব্দৰ পিছত অস্ হব। উদাহৰণ—সুপ্ৰজাঃ।

৫৮৫। ধৰ্ম্মস্যানঙ্ কেৱলস্য।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌসমাসে সতি কেৱলস্য (পদান্তৰাসমস্তস্য) ধৰ্ম্মস্য অন্তঃ অনঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে পদান্তৰদ্বাৰা সমস্ত ধৰ্ম্ম নুমুজালে ধৰ্ম্ম শব্দৰ শেষত অন্ হব। উদাহৰণ—প্ৰিয়ধৰ্ম্মা।

৫৮৬। জায়ায়া জানিঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি জায়ায়াঃ স্থানে জানিঃ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে জায়া পদৰ ঠাইত জানি হব। উদাহৰণ—যুবজানিঃ।

৫৮৭। উধসো নঙ্ স্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং গম্যমানায়াং সত্যাং বহুব্ৰীহৌ সমাসে চ সতি উধসঃ সঃ স্থানে অনঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰী বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে উধস্ শব্দৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত অন্ হব। উদাহৰণ—কুণ্ডোধ্নী।

৫৮৮। ধনুষস্তু নঙ্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি ধনুষঃ-অন্ত্যঃ অনঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে ধনুষ্ শব্দৰ শেষত অনঙ্ আদেশ হব। উদাহৰণ—শাৰ্ঙ্গধন্বা।

৫৮৯। সংজ্ঞায়াং ৱা।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং বহুব্ৰীহৌ ধনুষঃ অন্ত্যঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অনঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা (নাম) বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে ধনুষ্ শব্দৰ শেষত বিকল্পে অন হব। উদাহৰণ—পুষ্পধন্বা।

৫৯০। ৱয়সি তু দন্তস্য দন্তৃ।

ব্যাখ্যা—ৱয়সি গম্যমানে সতি বহুব্ৰীহৌ চ ৱিষয়ে দন্তস্য স্থানে দন্তৃ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বয়স হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে দন্ত শব্দৰ ঠাইত দন্তৃ আদেশ হব। উদাহৰণ—দ্বিদন্।

৫৯১। নাম্নি চ।

ব্যাখ্যা—নাম্নি গম্যমানে সতি বহুব্ৰীহৌ চ বিষয়ে দন্তস্য স্থানে দন্তৃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে দন্ত শব্দৰ ঠাইত দন্তৃ হব। উদাহৰণ—সুদতী।

৫৯২। শুদ্ধ শুভ্ৰবৰাহাগ্ৰশিখৰ প্ৰভৃতে স্তুৱা।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি শুদ্ধ-শুভ্ৰ-ৱৰাহ-অগ্ৰ-শিখৰ প্ৰভৃতেঃ পৰস্য দন্তস্য স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) দন্তৃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে শুদ্ধ-বৰাহ-অগ্ৰ-শিখৰ প্ৰভৃতি পদৰ পিছত থকা দন্ত শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে দন্তৃ হব। উদাহৰণ—শুদ্ধদন্তঃ।

৫৯৩। প্ৰসম্ভ্যাং জ্ঞানুনো জ্ঞুজ্ঞৌ।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহি সমাসে সতি প্ৰসম্ভ্যাং পৰস্য জানুনঃ স্থানে জ্ঞুজ্ঞৌ আদেশৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে প্ৰ-সম্ পদৰ পিছত থকা জানু পদৰ ঠাইত জ্ঞু আৰু জ্ঞ আদেশ হব। উদাহৰণ—প্ৰজ্ঞুঃ।

৫৯৪। উৰ্দ্ধাদ্বা।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি উৰ্দ্ধাৎ পৰস্য জানুনঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) জ্ঞু জ্ঞৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে উৰ্দ্ধ পদৰ পিছত থকা জানু পদৰ ঠাইত বিকল্পে জ্ঞু আৰু জ্ঞ আদেশ হব। উদাহৰণ—উৰ্দ্ধজ্ঞুঃ।

৫৯৫। প্ৰাদিভ্যো নাসিকায়া নস্।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি প্ৰাদিভ্যঃ পৰঃ নাসিকায়াঃস্থানে নসাদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে প্ৰাদি শব্দৰ পিছত থকা নাসিকা শব্দৰ ঠাইত নস্ আদেশ হব। উদাহৰণ—উন্নসম্।

৫৯৬। দ্ৰুণ সাদ্যা যথা যথম্।

ব্যাখ্যা—যথা যথম্ প্ৰসিদ্ধ্যনুসাৰাৎ দ্ৰুণ সাদ্যাঃ শব্দাঃ সিদ্ধ্যন্তি।

সৰলাৰ্থ—প্ৰসিদ্ধ্যনুসাৰে দ্ৰুণস্ আদি পদ সিদ্ধ হৈছে।

৫৯৭। দক্ষিণেৰ্ম্মা লুব্ধ যোগে।

ব্যাখ্যা—লুব্ধ যোগে (ব্যাধ সম্বন্ধে) অনওন্তঃসন্ দক্ষিণেৰ্ম্মা পদং সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—ব্যাধৰ সম্বন্ধ হোৱা অৰ্থ বুজালে দক্ষিণেৰ্ম্মা পদ অনঙৰ অন্ হৈ সিদ্ধ হৈছে।

৫৯৮। সু প্ৰাতাদ্যাশ্চ সাধৱঃ ।

ব্যাখ্যা—সুপ্ৰাতাদ্যাঃ (সুপ্ৰাত-আদি শব্দাঃ) অসন্তাঃ সন্তঃ সাধৱঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—সুপ্ৰাত আদি শব্দবোৰ অস্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—সুপ্ৰাতঃ।

৫৯৯। ইৎসুৰভ্যুৎ পূতি সুভ্যো গন্ধাৎ ।

ব্যাখ্যা—সুৰভি উৎ-পূতি-সুভ্যঃ পৰস্মাৎ গন্ধাৎ পৰঃ ইৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সুৰভি-উৎ-পূতি-সু পদৰ পিছত থকা গন্ধ শব্দৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুৰভি গন্ধি।

৬০০। আগন্তুকাত্তু ৱা ।

ব্যাখ্যা—আগন্তুকাৎ গন্ধাৎ তু ৱা (ৱিকল্পেন) ইট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আগন্তুক অৰ্থ হলে গন্ধ শব্দৰ পিছত বিকল্পে ইট প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুসুম গন্ধঃ।

৬০১। অল্পাখ্যায়ামপি তথা ।

ব্যাখ্যা—অল্পাখ্যায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং তথা প্ৰসিদ্ধ্যনুসাৰাৎ গন্ধাৎ পৰঃ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰসিদ্ধ অনুসৰি অলপ বাচ্য হলেও গন্ধ শব্দৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দধিগন্ধিঃ।

৬০২। উপমানাদপি পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—ৱহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি উপমানাদপি পৰস্মাৎ গন্ধাৎ পৰঃ ইৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে উপমান বাচক পদৰ পিছত থকা গন্ধ শব্দৰ পিছত ইৎ প্ৰত্যয় হব।

৬০৩। ভানুৱন্ধেঽন্ত্যস্বৰাদের্লোপঃ । তেৰপি ৱিংশতেঃ।

ব্যাখ্যা—ভানুৱন্ধে প্ৰত্যয়ে পৰেসতি অন্ত্য স্বৰাদেঃলোপঃ, ৱিংশতেঃ অন্ত্য তেৰপি লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ড অনুবন্ধ প্ৰত্যয় হলে শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ লোপ হব আৰু বিংশতি শব্দৰ তি লোপ হব। উদাহৰণ—একাদশঃ।

৬০৪। ইৱৰ্ণাৱৰ্ণয়োৰ্ল্লোপো যে চাযৌ তদ্ধিতে স্বৰে।

ব্যাখ্যা—অযৌ (য়ুভিন্নে) তদ্ধিতে যে স্বৰেচ পৰে সতি ইৱৰ্ণাৱৰ্ণয়োঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—য়ু ভিন্ন তদ্ধিতৰ য আৰু স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ইবৰ্ণ আৰু অবৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মাৰীচঃ।

৬০৫। ন স্তু কৃচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কৃচিৎ তদ্ধিতে স্বৰে কৃচিদ্ভাব কৰ্ম্মবিহিতে তদ্ধিতে যে চ পৰে সতি নঃ (নকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা তদ্ধিত স্বৰ আৰু ভাব কৰ্ম্ম বিহিত তদ্ধিতৰ য পিছত থাকিলে নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—হৈমম্।

৬০৬। সৰয্বা য ইক্ষ্বাকো ৰুশ্চ লুপ্যাতে ।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিতে স্বৰে যে চ পৰতঃ সৰয্বা (অন্তৰ যঃ) ইক্ষ্বাকো উশ্চ লুপ্যেতে।

সৰলাৰ্থ—তদ্ধিতস্বৰ আৰু য পিছত থাকিলে সৰয্বা শব্দৰ অন্তৰ য আৰু ইক্ষাকু শব্দৰ উকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সাৰৱম্।

৬০৭। অব্যয়ানাং শশ্বদাদি ৱিহায়ান্ত্য স্বৰাদিলুক্ ।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত স্বৰে যে চ পৰে শশ্বদাদিং ৱিহায় (ৱৰ্জ্জয়িত্বা) অন্ত্য স্বৰাদি লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তদ্ধিত স্বৰ আৰু য পিছত থাকিলে শশ্বৎ আদি পদৰ বাহিৰে আন পদৰ শেষৰ স্বৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সৌৱঃ।

৬০৮। ঋদোদৌদন্ত্যো যৎ স্বৰৱৎ ।

ব্যাখ্যা—ঋদোদৌদন্ত্যো যৎ প্ৰত্যয় যকাৰঃ-সঃস্বৰৱৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঋ-ও আৰু ঔ বৰ্ণত উৎপন্ন হোৱা প্ৰত্যয়ৰ য স্বৰযুক্ত যৰ দৰে হব। উদাহৰণ—পিত্ৰ্যম্।

৬০৯। উৱৰ্ণস্ত্বোত্বমাপ্নুয়াৎ ।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত স্বৰে যে চ পৰে সতি উৱৰ্ণ ওত্বমাপ্নুয়াৎ।

সৰলাৰ্থ—তদ্ধিত স্বৰ আৰু য প্ৰত্যয় হলে উবৰ্ণৰ ঠাইত ওবৰ্ণ হব।
উদাহৰণ—ভাৰ্গৱঃ।

৬১০। অপাণ্ডুকদ্রোৰেয়ে লুক্ ।

ব্যাখ্যা—এয়ে (ঞ্ৰয়নি প্ৰত্যয়ে পৰেসতি) অপাণ্ডু কদ্রোঃ (পাণ্ডু কদ্রু ভিন্নানাং) উৱৰ্ণস্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এয়ণ্ প্ৰত্যয় হলে পাণ্ডু আৰু কদ্রু ভিন্ন পদৰ উৱৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মাৰ্কণ্ডেয়ঃ।

৬১১। স্বাযম্ভুৱো নিপাতনাৎ । হিৰণ্যস্য য লোপঃ স্যান্ময়টি।

ব্যাখ্যা—স্বায়ম্ভুৱঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যতি, ময়টি (ময়ট্ প্ৰত্যয়ে সতি) হিৰণ্যস্য যঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বায়ম্ভুৱ পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। ময়ট্ প্ৰত্যয় হলে হিৰণ্য পদৰ য লোপ হব। উদাহৰণ—হিৰন্ময়ম্।

৬১২। বৃদ্ধিৰাদৌ ণানুবন্ধে তদ্ধিতে ।

ব্যাখ্যা—ণ অণুবন্ধে তদ্ধিতে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি আদৌ (আদিস্বৰস্য) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—যাদৱঃ।

৬১৩। দেৱিকাশিংশপা শ্ৰেযোদীৰ্ঘসত্ৰস্য আস্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি দেৱিকা শিশংপা শ্ৰেয়ঃ দীৰ্ঘ সত্ৰস্য আদি স্বৰস্য স্থানে আস্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দেৱিকা শিংশপা শ্ৰেয়স্ দীৰ্ঘ-সত্ৰ আদি পদৰ আদিস্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত আ হব।
উদাহৰণ—দাৱিকম্।

৬১৪। যাদেৰিযশ্চ প্ৰলয় মিত্ৰযো্ঃ কেকয়স্য চ ।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি প্ৰলয়-মিত্ৰয়ু কেকয়স্য চ আদৌ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, বৃদ্ধৌ সত্যাং যাদেঃ স্থানে ইয়াদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে প্ৰলয়-মিত্ৰয়ু কেকয় আদি পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব আৰু য বৰ্ণৰ ঠাইত ইয় আদেশ হব। উদাহৰণ—মৈত্ৰেয়ঃ।

৬১৫। পদাদাদ্যোৰ্য্বোঃ প্ৰাগাগমোবৃদ্ধিৰ্ম্মতৎপৰা।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি পদাৎ য্বোঃ (অধিকৰণীভূত পদ ভিন্নাৎ পৰ পদাৎ) য্বোঃ (যকাৰবকাৰয়োঃ) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) আগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, তৎপৰা (য্বোঃ পৰস্বৰস্য) বৃদ্ধিঃন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে য আৰু ব প্ৰত্যয়ৰ অধিকাৰভিন্ন পদৰ আগত আগম আৰু বৃদ্ধি আদিৰ কাৰ্য্য কৰা হব, য-ব-প্ৰত্যয়ৰ পিছত থকা পদৰ স্বৰবৰ্ণৰ বৃদ্ধি নহব। উদাহৰণ—বৈয়াকৰণঃ।

৬১৬। দ্বাৰাদেৰপদাদ্যোশ্চ।

ব্যাখ্যা—দ্বাৰাদেঃ (সম্বন্ধিনঃ) অপদাদ্যোশ্চ (তদ্ধিতান্তপৰপদান্যপদ পৰস্বৰস্য) আগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বাৰাদি পদৰ সম্বন্ধি তদ্ধিতান্ত পৰ পদৰ স্বৰবৰ্ণৰ আগম বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—দৌৱাৰিকঃ।

৬১৭। ন্যগ্ৰোধস্যাপি তাদৃশঃ।

ব্যাখ্যা—ন্যগ্ৰোধস্যাপি তাদৃশঃ (যকাৰস্য প্ৰাগাগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ন্যগ্ৰোধ পদৰ ঠাইতো যকাৰৰ আগত আগম বৃদ্ধি আদি কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—নৈয়গ্ৰোধঃ।

৬১৮। স্বাগতাদেৰাগমস্তু বৃদ্ধিৰ্ম্ম।

ব্যাখ্যা—স্বাগতাদেঃ সম্বন্ধিনঃ পদাদ্যোৰ্য্বোঃ প্ৰাক্ আগম বৃদ্ধিঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বাগত আদি পদতো উক্ত তদ্ধিতান্ত পদ ভিন্ন পদৰ য-ব প্ৰত্যয়ৰ আগত আগম বৃদ্ধি নহব। উদাহৰণ—স্বাগতিকঃ।

৬১৯। শ্বাপদস্য ৰা।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে সতি শ্বাপদস্য ৰা (ৰিকল্পেন) আগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ন অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে শ্বাপদ পদৰো বিকল্পে আগম বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—শৌৱাপদম্।

৬২০। শুচিক্ষেত্ৰজ্ঞ নিপুণ কুলস্যেশ্বৰস্য চ।
নঞঃ পৰ পদস্যাদে বৃদ্ধিৰ্ভৱতি তস্যৱা ॥

ব্যাখ্যা—নঞঃ পৰপদস্য (নঞ্‌পৰস্য) শুচি ক্ষেত্ৰজ্ঞ নিপুণ কুশলস্য ঈশ্বৰস্য চ আদেঃ (আদি স্বৰস্য) বৃদ্ধিৰ্ভৱতি, তস্য (নঞ্‌ভুত স্বৰস্য) ৱা (ৱিকল্পেন) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নঞৰ পিছত থকা শুচি-ক্ষেত্ৰজ্ঞ-নিপুণ-কুশল ঈশ্বৰ পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব আৰু নঞৰ পৰা হোৱা স্বৰৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—আশৌচম্।

৬২১। অৰ্দ্ধাত্ পৰিমাণস্য তদ্বন্নতু পৰস্য আ।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধাৎ পৰপদস্য পৰিমাণস্য তদ্বৎ (পৰপদআদি স্বৰস্য ঐ ঔ ৱা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ), পৰস্যতু (পৰপদস্যতু) ন আ (ন আকাৰ ৰূপা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৰ্দ্ধ পদৰ পিছত থকা পৰিমাণ বাচক পদৰ আদি স্বৰৰ (ঐ-ঔ) আদি বিকল্পে বৃদ্ধি হব, কিন্তু পৰ পদৰ আকাৰৰ বৃদ্ধি নহব। উদাহৰণ—আৰ্দ্ধনৈষ্কিকম্।

৬২২। এযে প্ৰাৱহনস্যৈৱম্।

ব্যাখ্যা—এযে (এযনি পৰেসতি) প্ৰাৎ (পৰস্য ৱহন পদস্য) আদেঃ (আদি স্বৰস্য) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, পূৰ্ব্ব পদস্য ৱা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এযন্ প্ৰত্যয় হলে প্ৰৰ পিছৰ বহন পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব, আৰু আদি পদৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—প্ৰাৱাহণেয়ঃ।

৬২৩। পৰ্য্যায়েণা যথা যথম্।

ব্যাখ্যা—পৰ্য্যায়েণ (পূৰ্ব্ব পদস্য বৃদ্ধৌ পৰ পদস্য ন স্যাৎ, পৰপদস্য বৃদ্ধৌ পূৰ্ব্ব পদস্য নস্যাৎ—ইতি পৰ্য্যায়েণ) অযথা যথং পদং বৃদ্ধিমৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰ্য্যায়ক্ৰমে অযথাযথ পদ বৃদ্ধি হৈ সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—আযাথাযথ্যম্।

৬২৪। হৃৎ সিন্ধুলোকনগৰ ভগদেশোত্তৰস্যতু ।

ব্যাখ্যা—হৃৎসিন্ধু লোক নগৰ ভগদেশোত্তৰস্য সম্বন্ধিনোঃ উভয়োঃ পূৰ্ব্বাপৰ পদয়োঃ আদে ৰ্ব্বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—হৃৎ-সিন্ধু-লোক-নগৰ-ভগ-দেশ বাচক পদৰ পূৰ্ব্ব আৰু পৰ পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—সৌহাৰ্দ্দম্ ।

৬২৫। অনু শতিকাদেশ্চ ।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি অনুশতিকাদেশ্চ উভয় পদ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে অনুশতিকাদি পদৰ পিছতে পূৰ্ব্বাপৰ উভয় পদৰ স্বৰৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—আনুশতিকম্ ।

৬২৬। দধ্যোগ পুষ্কৰ পদাসিহত্যাগাৰ ৰেণৰঃ ।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি দধ্যোগ পুষ্কৰ পদাসিহত্যাগাৰ-ৰেণৰঃ এভ্য পূৰ্ব্বাপৰৌ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দধ্যোগ-পুষ্কৰপদ-অসিহত্যা-অগাৰ-ৰেনু আদি পদৰ পূৰ্ব্বাপৰ উভয় পদৰ স্বৰৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—দাধ্যৌগঃ ।

৬২৭। দেৱদ্বন্দ্বে হৱিঃ সূক্ত ৱাচিনি ।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতেপৰেসতি দেৱ দ্বন্দ্বে (দ্বন্দ্বসমাসগদেৱবিষয়ে) হৱিঃ সূক্ত ৱাচিনি (হৱিৰ্দ্দান মন্ত্ৰোক্তে চ সতি) উভয় পদাদেৰ্ব্বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ন অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দেৱতা বাচক দ্বন্দ্ব সমাসান্ত হোৱা ঘৃতাহুতি দান কৰা মন্ত্ৰ বুজালে উভয় পূৰ্ব্বাপৰ পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—সৌৰ্য্যাচান্দ্ৰমসঃ ।

৬২৮। ইন্দ্ৰ পৰস্তুন ।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে সতি হৱিঃ সূক্ত ৱাচিনি ইন্দ্ৰপৰস্ত বৃদ্ধি ৰ্নস্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে ঘৃতাহুতিদান মন্ত্ৰ হলে দ্বন্দ্ব সমাসান্ত ইন্দ্ৰবাচক পৰ পদৰ বৃদ্ধি নহব। উদাহৰণ—সৌমেন্দ্ৰম্ ।

৬২৯। দীর্ঘাত্তু ৱৰুণঃ।

ব্যাখ্যা---ণানুবন্ধে তদ্ধিতেপৰেসতি দেৱ দ্বন্দ্বগে চ সতি দীর্ঘাত্তুৱৰুণঃ (দীর্ঘাৎ পৰস্য ৱৰুণস্য আদৌ বৃদ্ধিঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ---ন অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দেৱতা বাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হোৱা বুজালে দীর্ঘ হোৱা পদৰ পিছত ৱৰুণ পদৰ দীর্ঘ নহব। উদাহৰণ---মৈত্ৰাৱৰুণম্।

৬৩০। ক্বচিৎ পৰ পদস্যৈৱ।

ব্যাখ্যা---ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি ক্বচিৎ প্ৰসিদ্ধ্যনুসাৰাৎ দ্বন্দ্ব সমাসগে চ সতি পৰপদস্যেব বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দ্বন্দ্ব সমাস যুক্ত পৰ পদৰ প্ৰসিদ্ধানুসাৰে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ---পিতৃপৈতামহম্।

৬৩১। একদেশাদৃতোঃ।

ব্যাখ্যা---ণানুবন্ধে তদ্ধিতে সতি একদেশাৎ পৰঃঋতোঃ ৱাচকস্য বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে একদেশ বাচক পদৰ পিছত থকা ঋতু বাচক পদৰ দীর্ঘ হব। উদাহৰণ---পূৰ্ব্বৱার্ষিকম্।

৬৩২। সর্ব্বার্দ্ধসুভ্যো দেশস্য।

ব্যাখ্যা---ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰে সতি সৰ্ব্বার্দ্ধসুভ্যঃ পৰঃ দেশস্য (দেশঃ ৱাচক পদস্য) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে সৰ্ব্ব-অৰ্দ্ধ আৰু সু পদৰ পাছত থকা দেশবাচক পদৰ বৃদ্ধি হব।
উদাহৰণ---সৰ্ব্বপাঞ্চালিকী।

৬৩৩। সংখ্যাভ্যঃপৰিমাণস্যসংখ্যাসংৱৎসৰস্যচ।

ব্যাখ্যা---ণানুবন্ধে তদ্ধিতে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি সংখ্যাভ্যঃ পৰস্য পৰিমাণস্য সংখ্যা সংৱৎসৰস্যচ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে সংখ্যাবাচক, পূৰ্ব্ব পৰিমাণ বাচক আৰু সংখ্যা পূৰ্ব্বসংবৎসৰ পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ---সপ্তসাংবৎসৰিকঃ।

৬৩৪। জঙ্গলংৱলজাধেনু স্তদন্তানাং পৰস্য ৱা।
পূৰ্ব্বস্য নিত্যং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ণানুৱন্ধে তদ্ধিতে প্ৰত্যয়ে পৰেসতি জঙ্গলং ৱলজাধেনুঃ তদন্তা নাং পদানাং পূৰ্ব্বস্য (স্বৰস্য) নিত্যং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, পৰস্য (পৰপদ স্বৰস্য) ৱা (ৱিকল্পেন) বৃদ্ধি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ণ অনুৱন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে জঙ্গল-ৱলজ-আৰু ধেনু পদৰ পূৰ্ব্ব পদৰ স্বৰৰ নিত্যন্তে বৃদ্ধি হব আৰু পৰ পদৰ স্বৰৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—কৌৰুজাঙ্গলী।

মঙ্গলাচৰণম্

(ক) শ্ৰীযদুমণিগুৰুচৰণ স্ফুৰদৰবিন্দানি ৱন্দাৰুঃ।
শ্ৰীপুৰুষোত্তম শৰ্মা লৌকিক পদমঞ্জৰীন্তনুতে ॥

ব্যাখ্যা—শ্ৰীযদুমণি গুৰুচৰণ স্ফুৰদৰবিন্দানি (বিকশিত কমল সদৃশং শ্ৰীকৃষ্ণচৰণযুগলং) ৱন্দাৰুঃ (ৱন্দনশীলঃ) শ্ৰীপুৰুষোত্তম শৰ্ম্মা (ব্ৰাহ্মণঃ) লৌকিক পদমঞ্জৰীং (আখ্যাত নাম গ্ৰন্থং) তনুতে (নিৰ্ম্মাতি।)

সৰলাৰ্থ—ফুলি থকা পদুম সদৃশ শ্ৰীকৃষ্ণৰ পাদযুগল প্ৰণতশীল শ্ৰীপুৰুষোত্তম শৰ্ম্মা নামৰ ব্ৰাহ্মণজনে আখ্যাত নামৰ গ্ৰন্থখন ৰচনা কৰিছে।

(খ) দাক্ষায়ণীয় মতকাত্যসুত প্ৰৱন্ধ
মন্ত্ৰানুৰঞ্জীত গুণা পদমঞ্জৰীয়ম্।
আদীয়তাং শ্ৰৱসি নিঃশ্ৰম বশ্যতায়ৈ
ব্যুৎপত্তি পঙ্কজদলায়ত লোচনানাম্ ॥

ব্যাখ্যা—হে ৱালা, যুষ্মাভিঃ দাক্ষায়ণীয় মতকাত্যসুত প্ৰৱন্ধঃ মন্ত্ৰানুৰঞ্জিত গুণা-ইয়ং পদমঞ্জৰী, ব্যুৎপত্তি পঙ্কজদলায়ত লোচনানাং নিঃশ্ৰম বশ্যতায়ৈ (শ্ৰমং বিনা) ৱশীকৰণায় শ্ৰৱসি (কৰ্ণে) আদীয়তাং (গৃহ্যতাম্)।

সৰলাৰ্থ—হে বালকসকল, দাক্ষায়ণীয় মতঃ কাত্যসুত প্ৰৱন্ধ আৰু মন্ত্ৰাদিৰে সমৃদ্ধ পদ্ম পত্ৰৰ দৰে বিস্তৃত ব্যুৎপত্তিৰে পৰিপুষ্ট এই আখ্যাত নামৰ গ্ৰন্থখন বিনাশ্ৰমে কাণৰ দ্বাৰা গ্ৰহণ কৰাহঁক।

১। ভুৱাদ্যাদি গণাদ্ধাতোৰ্জ্জ্ঞেয়া স্তিঙ্‌কৃৎ সনাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—ভুৱাদ্যাদি গণাদ্ধাতোঃ (ভুৱাদি প্ৰভৃতি সপ্ত গণাদ্ধাতোঃ পৰাঃ) ক্ৰিয়াৱাচক প্ৰকৃতৌ পৰে তিঙ্-কৃৎ-সনাদি প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ভুৱাদি প্ৰভৃতি সপ্ত গণ ক্ৰিয়াবাচক প্ৰকৃতিৰ পিছত তিঙ্ কৃৎ আৰু সনাদি প্ৰত্যয়বোৰ হব।

সপ্তগণ ধাতু যেনেঃ—ভুৱাদি-দিৱাদি-তনাদি-স্বাদি-ক্ৰ্যাদি-ৰুধাদি আৰু অদাদি।

সনাদি প্ৰত্যয় যেনে ঃ—সন্-ষন্-আয়্-যঙ্-ণিচ্-ঈয়ঙ্-ইন্-কাম্য-ণিপ্-ঞি-ড়ি-ষিঙ্ আৰু ষিক্ৰ।

২। চুৰদয়ো ভুৱাদৌ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—চুৰাদয়ঃ (অনিমন্ত ধাতৱঃ) ভুৱাদৌ (ভুৱাদি গণে) পঠিতাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অনিনন্ত চুৰাদি ধাতুবোৰ ভুৱাদি গণত পঠিত হব।

৩।৪ সনাদ্যন্তাশ্চ ধাতৱঃ। অপৰে প্ৰত্যয়াঃ জ্ঞেয়াঃ স্ব স্ব বিধ্যনুসাৰতঃ।

ব্যাখ্যা—অপৰে ধাতুভৱ বিহিত সনাদি প্ৰত্যয় দপৰে) প্ৰত্যয়াঃ স্ব স্ব বিধ্যনুসাৰতঃ হেতোঃ ভৱন্তিঃ জ্ঞেয়াঃ (জ্ঞাতব্যাঃ।)

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ পিছত ব্যৱহাৰ হোৱা সনাদি প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে আন প্ৰত্যয়বোৰ নিজ নিজ বিধি অনুসৰি আপোনাআপুনি ব্যৱহাৰ কৰিব।

৫। ধাত্বাদেঃ ষস্য সঃ।

ব্যাখ্যা—ধাত্বাদেঃ ষস্য স্থানে সঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ আদিতে থকা মূৰ্দ্ধণ্য ষ কাৰৰ ঠাইত দন্ত্য স হব। উদাহৰণ—স্নাতা।

৬। তদ্-যুক-ট ঠ ণাং ত থনাঃ ক্ৰমাৎ।

ব্যাখ্যা—তদ্ যুক্ ট ঠ ণাং (তদ্ যুক্তাং সকাৰ সম্বন্ধি নাং) ট ঠ ণাং স্থানে ক্ৰমাৎ ত থ নাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—সকাৰ যুক্ত ট-ঠ-ণ কাৰৰ ঠাইত ক্ৰমে ত-থ-নবৰ্ণ হব। উদাহৰণ—স্তোতা।

৭। হিত্বা ষ্ঠিবুং যুষ্কতিঞ্চ।

ব্যাখ্যা—ষ্ঠিবুং যুষ্কতিঞ্চ হিত্বা (ত্যক্ত্বা) ধাত্বাদেঃ ষস্য স্থানে সঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষ্ঠিব্ আৰু ষুষ্ক ধাতুৰ বাহিৰে আন ধাতুৰ ষ বৰ্ণৰ ঠাইত স কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ষ্ঠিব্যতি।

৮। ণাদয়ো নাদয়ঃ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—ণাদয়ঃ (মূৰ্দ্ধণ্য ণ কাৰাদয়ঃ ধাতৱঃ) নাদয়ঃ (দন্ত্য-নকাৰা দয়ঃ) শিষ্টৈঃ স্মৃতাঃ (কথিতা ঃ) ।

সৰলাৰ্থ—মূৰ্দ্ধণ্য ণ কাৰাদি ধাতু দন্ত্য ন কাৰাদি হব বুলি শিষ্টই কয় । উদাহৰণ—নমতি ।

৯। প্ৰত্যেকমষ্টা দশভি ৰ্বচনৈস্তিঙ্ বিভক্তয়ঃ দশ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যেকম্ (প্ৰত্যেকেষু ৰৰ্ত্তমানাদি গণেষু) অষ্টাদশভিঃ (ৱচনৈঃ) দশ (তিঙ্ বিভক্তয়ঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলাৰ্থ—একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন অনুসৰি প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে-ওঠৰটাকৈ বিভক্তিযুক্ত ৰৰ্ত্তমানাকে আদি কৰি যেনে—ৰৰ্ত্তমানা-লিঙ্-লোট্-হ্যস্তনী-শ্বস্তনী-আশীঃ ভৱিষ্যতি-ক্ৰিয়তিপত্তি-পৰোক্ষা আৰু অদ্যতনী এই দহখন তিঙ্ বিভক্তি অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াবিভক্তি হব ।

১০। এষাং নৱকং নৱকং যদ্বিভাগতঃ ।
পূৰ্ব্বং পৰস্মৈ পদং স্যাৎ-তদপৰ-স্ত্বাত্মনে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—এষাং (প্ৰত্যেকমষ্টাদশ ৱচনানাং) বিভাগতঃ হেতোঃ-নৱকং নৱকং ভৱতি তৎযৎ পূৰ্ব্বং নৱকং পৰস্মৈ পদং স্যাৎ, পৰন্তু নৱকং আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উপৰোক্ত তিঙ্ বিভক্তিবোৰৰ ওঠৰটা বিভক্তি চিনৰ ভিতৰত আগৰ নটা বিভক্তি চিনক পৰস্মৈ পদ আৰু পিছৰ নটা বিভক্তি চিনক আত্মনে পদ বুলি কোৱা হব ।

১১। ত্ৰয়ং ত্ৰয়ং স্যাৎ প্ৰথম মধ্যমোত্তম মেতয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—এতয়োঃ (পৰস্মৈ পদাত্মনে পদয়োঃ) ত্ৰয়ং ত্ৰয়ং ৱচনং মিলিত্বা প্ৰথম মধ্যমোত্তম পুৰুষঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উক্ত পৰস্মৈ আৰু আত্মনে পদৰ ভিতৰত তিনিটা বচন লগ হৈ প্ৰথম মধ্যম আৰু উত্তম পুৰুষ হ'ব । যেনে—তি-তস্ অন্তি প্ৰথম পুৰুষ, সি-থস্-থ—মধ্যম পুৰুষ, মি-ৱস্-মস্—উত্তম পুৰুষ আৰু একেদৰে আত্মনে পদত-তে-আতে-অন্তে প্ৰথম পুৰুষ, সে-আথে-ধ্বে মধ্যম পুৰুষ আৰু এ-ৱহে-মহে উত্তম পুৰুষ হব ।

১২। নাম্নি প্ৰযুজ্য মানে হৃপি প্ৰথম : পুৰুষ : স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰযুজ্যমানে (প্ৰয়োগাদিমামে) অপি (অপ্ৰযুজ্যমানে) নাম্নি বাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰঃ প্ৰথম পুৰুষঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—নাম বুজালে কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত ধাতুৰ পিছত প্ৰথম পুৰুষ বিভক্তি হব।

১৩। মধ্যমো যুষ্মদি প্ৰোক্তঃ।

ব্যাখ্যা—যুষ্মদি (যুষ্মদ্ শব্দোপস্থিতে) সম্বোধ্যে বাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰঃ মধ্যম পুৰুষঃ শিষ্টৈঃ প্ৰোক্তঃ (কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ—যুষ্মদ্ শব্দ বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত মধ্যম পুৰুষৰ বিভক্তি হব।

১৪। অস্মদ্যুত্তম পুৰুষ :।

ব্যাখ্যা—অস্মদি (অস্মদ্ শব্দোপস্থিতে) বক্তৰি বাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰঃ—উত্তম পুৰুষঃ শিষ্টৈঃ স্মৃত ঃ।

সৰলাৰ্থ—অস্মদ্ শব্দ বাচ্য হলে আৰু কৰ্ত্তৃ বাচ্য বুজালে ধাতুৰ পিছত উত্তম পুৰুষৰ বিভক্তি হব বুলি শিষ্ট সকলে কয়।

১৫। অস্মি অস্মদ্বদেকত্বে।

ব্যাখ্যা—একত্বে বাচ্যে (একবচনে প্ৰবৰ্ত্তমানং) অস্মি শব্দঃ অস্মদ্বদ্ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—একবচন বুজালে অস্মি অব্যয় শব্দটো অস্মদ্ শব্দৰ দৰে অৰ্থ বুজাব অৰ্থাৎ উত্তম পুৰুষৰ একবচন বুজাব।

১৬। এষাং যুগ পদুক্তৌ যো যৎ পৰ : স্যাৎ স পুৰুষ :।
সমুদায়স্য সংখ্যাবাংস্তদ্বাচ্যশ্চ পৰস্তথা।

ব্যাখ্যা—এষাং (প্ৰথম মধ্যমোত্তম পুৰুষানাং) যুগপদুক্তৌ (যুগপদি একক্ৰিয়ায়াং এককালে উক্তৌ সত্যাং) যো যৎ পৰঃ (মিলিত সংখ্যাবান্ সন্) সঃ পুৰুষঃ স্যাৎ। তদ্বাচ্যশ্চ (তেষাং প্ৰথম মধ্যমোত্তম পুৰুষানাং) কৰ্ত্তাদিৰপি তথা সমুদায়স্য (মিলিত সংখ্যাবান্ সন) পৰ পৰুষঃ (সম্বন্ধিয়ঃ প্ৰযোক্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—একে বাক্যৰ ক্ৰিয়াৰ লগত প্ৰথম মধ্যম আৰু উত্তম পুৰুষৰ কৰ্ত্তাপদৰ উল্লেখ কৰিলে কৰ্ত্তাপদ অনুসৰি অৰ্থাৎ যাৰ পিছত যি পুৰুষ সেইমতে ক্ৰিয়াপদৰ পুৰুষ হ'ব। যদি একে বাক্যত তিনিও পুৰুষৰ কৰ্ত্তাপদৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেতিয়াহলে কৰ্ত্তা-পদৰ মিলিত বচন অনুযায়ী ক্ৰিয়া পদৰ বচন হব আৰু আত্মনে পদত হব। উদাহৰণ—সঃ ত্বম্ অহঞ্চ যামঃ।

১৭। প্ৰহাসে মন্যতদ্যুক্তাদ্ব্যত্যাসাম্মধ্যমোত্তমৌ।

মন্যতাদ্বেকবচ্চ।

ব্যাখ্যা—প্ৰহাসে (কপট গুণ্যানুচিত বাক্ প্ৰয়োগে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) মন্যতদ্যুক্তাৎ ধাতোঃ পৰে ব্যত্যাসঃ (বৈপৰীত্যেন) মধ্যমোত্তম পুৰুষৌ স্যাতাং। মন্যতো একবচ্চ (মন্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে দ্বিবচনা বৃত্তাপি একবচনং চ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰহাস অথাৎ পৰিহাস কৰা অৰ্থ বুজালে মন্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত ব্যত্যয় হৈ কেতিয়াবা মধ্যম পুৰুষৰ ক্ৰিয়াত উত্তম আৰু উত্তম পুৰুষৰ ক্ৰিয়া পদত মধ্যম পুৰুষৰ ক্ৰিয়াপদ প্ৰয়োগ কৰা হব। ব্যত্যয় হলে মন্ ধাতুৰ দ্বিবচন আৰু বহুবচনত সদায় একবচন হব। উদাহৰণ—ত্বং মন্যে।

১৮। কালস্ত্ৰিধা ৱৰ্ত্তমানো ভৱিষ্যন্ভূত ইত্যপি।

ব্যাখ্যা—ৱৰ্ত্তমানা ভৱিষ্যন্ ভূত ইত্যপি কালস্ত্ৰিধা (ত্ৰি প্ৰকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ৱৰ্ত্তমান-ভৱিষ্যৎ আৰু ভূত এই তিনি প্ৰকাৰৰ কাল হব।

১৮। (ক) ৱৰ্ত্তমানে ৱৰ্ত্তমানা।

ব্যাখ্যা—ৱৰ্ত্তমানে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে ৱিৱক্ষিতে সতি) ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৰ্ত্তমান কালৰ ক্ৰিয়া বুজালে ধাতুৰ পিছত বৰ্ত্তমানা (লট্) বিভক্তি হব। লট্ বিভক্তি যেনে—তি-তস্-অন্তি, সি-থস্-থ, মি-ৱস্-মস্। তে-আতে-অন্তে, সে-আথে-ধ্বে, এ-ৱহে-মহে।

১৯। ভুৱাদেঃ শিতি কৰ্ত্তৰ্য্যন্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে শিতি পৰে সতি ভুৱাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ অন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্তৃবাচ্য বুজালে আৰু শিত সংজ্ঞা বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভুৱাদি গণ ধাতুৰ পিছত অন প্ৰত্যয়ৰ অ হব। উদাহৰণ-যজতি।

২০। লোপ আদস্য।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰস্য অস্য (প্ৰত্যয়াকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ অকাৰৰ পিছত থকা প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—যজন্তি।

২১। আ ৱমোঃ।

ব্যাখ্যা—ৱমোঃ (ৱকাৰ মকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) আ (প্ৰত্যয় অকাৰস্য স্থানে আ ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—ৱ আৰু ম পিছত থাকিলে প্ৰত্যয়ৰ অ বৰ্ণৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—যজামি।

২২। অকাৰান্ত থয়োৰাদিৰা ই ঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰয়োঃ তথয়োঃ—আদি-অৱয়ৱঃ সন্ অকাৰ ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ত আৰু থ বৰ্ণৰ আদি অৱয়ৱ হোৱা আকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ—যজেত।

২৩। এচ্য ৱৰ্ণ লুক্।

ব্যাখ্যা—এচি (এচ্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) অৱৰ্ণঃ (প্ৰাক্ অৱৰ্ণঃ) লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—এচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব্ব অকাৰ লোপ হব। উদাহৰণ—যজে।

২৪। গুণিন্যন্তস্য ধাতূনামুপান্তস্য লঘোর্গুণঃ।

ব্যাখ্যা—গুণিনি পৰে সতি ধাতুনাং অন্তস্যইকাং স্থানে গুণঃ স্যাৎ। উপান্তস্য লঘোৰেৱ গুণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গুণী প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা ইক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ গুণ হব আৰু ধাতুৰ উপান্ত লঘু সংজ্ঞক বৰ্ণৰো গুণ হব। উদাহৰণ—জয়তি।

২৫। অগুণা অতন্নুৰ্নাদি কণঙনুবন্ধাঃ কূটাদিতোঽনিচিনট্ অনৃদনশ্যাদেৰিড্ৱিজ্ উৰ্ণোতেৰ্ব্বাৱিদেৰেৱাম্।

ব্যাখ্যা---অতনুঃ (অতনু সংজ্ঞকঃ) অগুণঃ স্যাৎ। নাদি প্ৰত্যয়াঃ অগুণাঃ স্যুঃ। কণঙনুবন্ধাঃ প্ৰতয়াঃ অগুণাঃ স্যুঃ। কূটাদিতঃ ধাতোঃ পৰে---অনিচিনট্ (অন্-ই চ্-ইন্-অট্-ভিন্নাঃ প্ৰত্যয়াঃ) অগুণাঃ স্যুঃ। দন্ শ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ অন্ অগুণঃ স্যাৎ। ৱিজঃ (ৱিজ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ অগুণঃ স্যাৎ। উৰ্ণোতেঃ ধাতোঃ পৰঃ--ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অগুণঃ স্যাৎ। ৱিদেঃ (ৱিদ্ ধাতোঃ পৰশ্চ) আম্ প্ৰত্যয়ঃ অগুণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক ভিন্ন প্ৰত্যয়বোৰৰ গুণ নহব, নাদি প্ৰত্যয়, কণঙ অনুবন্ধ হোৱা প্ৰত্যয়, কূটাদি ধাতুৰ পিছত থকা অন্ ইচ্-ইন্-অট্ ভিন্ন প্ৰত্যয়, দনশ্ আদি ধাতুৰ পিছত হোৱা অনু প্ৰত্যয়, ৱিজ্ ধাতুৰ পিছত ইট্ অগুণ হব। উৰ্ণাদি ধাতুৰ পিছত ইট্ বিকল্পে অগুণ হব। ৱিদ্ ধাতুৰ পিছৰ আম্ প্ৰত্যয় অগুণ হব। উদাহৰণ---হৰতি।

২৬। গমিষ্যমোঽন্তঃ শ্ছোঽনি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অনি (অন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) গমিষ্যমঃ (গম্-ঈষ্-যম্-এষাং ধাতুনাং) অন্তঃ ছঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে গম্-ইষ্ আৰু যম্ ধাতুৰ শেষত ছ হব। উদাহৰণ---গচ্ছতি।

২৭। দীৰ্ঘঃ স্যাদাচম ক্লমোঃ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি আচমক্লমোঃ (আ-চম্-ক্লম্ ধাত্বোঃ) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আযুক্ত চম্ আৰু ক্লম্ ধাতু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---আচামতি।

২৮। ক্ৰমঃ পৰস্মৈ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি পৰস্মৈ ৱিষয়ে ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে পৰস্মৈপদী ক্ৰম্ ধাতু দীৰ্ঘ হব।
উদাহৰণ---ক্ৰামতি।

২৯। দাণঃ স্যাদ্ যচ্ছ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি দানঃ (দা ধাতোঃ স্থানে) যচ্ছ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে দা ধাতুৰ ঠাইত যচ্ছ হব।
উদাহৰণ---যচ্ছতি।

৩০। ঘ্ৰো জিঘ্ৰঃ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি ঘ্ৰঃ (ঘ্ৰা ধাতোঃ স্থানে) জিঘ্ৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে ঘ্ৰা ধাতুৰ ঠাইত জিঘ্ৰ হব
উদাহৰণ---জিঘ্ৰতি।

৩১। পঃ পিৱ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি পঃ (পা ধাতোঃ স্থানে) পিৱ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে পা ধাতুৰ ঠাইত পিৱ হব। উদা---পিৱতি।

৩২। স্থাধ্মো তিষ্ঠ ধমৌ স্তঃ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি ধাত্বোঃ স্থাধ্মোঃ স্থানে তিষ্ঠ ধমৌ আদেশৌ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে স্থা আৰু ধ্মা ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে তিষ্ঠ আৰু ধম্ আদেশ হব। উদাহৰণ---তিষ্ঠতি।

৩৩। ম্নো মন্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি ম্নঃ (ম্না ধাতোঃ স্থানে) মন্ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ---অন প্ৰত্যয় হলে ম্না ধাতুৰ মন্ হব। উদাহৰণ---মনতি।

৩৪। দৃশঃ পশ্য ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি দৃশঃ (দৃশ্ ধাতোঃ স্থানে) পশ্য স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে দৃশ্ ধাতুৰ ঠাইত পশ্য হব। উদা---পশ্যতি।

৩৫। অৰ্ত্তেঃ ঋচ্ছ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি অৰ্ত্তেঃ (ঋ ধাতোঃ স্থানে ঋচ্ছ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে ঋ ধাতুৰ ঠাইত ঋচ্ছ হব।
উদাহৰণ---ঋচ্ছতি।

৩৬। অতি বেগাৰ্থে সৰ্ত্তে ধাৱ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি অতি বেগাৰ্থে-অৰ্থে গম্যমানে চ সতি) সৰ্ত্তেঃ (সৃ ধাতোঃ স্থানে) ধাৱ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু অতি বেগ হোৱা অৰ্থ বুজালে সৃ ধাতুৰ ঠাইত ধাৱ হব। উদাহৰণ---ধাৱতি।

৩৭। সদঃ সীদ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি সদঃ (সদ্ ধাতোঃ স্থানে) সীদ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে সদ্ ধাতুৰ ঠাইত সীদ হব।
উদাহৰণ---সীদতি।

৩৮। শদেঃ শীয়ঙ্ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰে সতি শদেঃ (শদ্ ধাতোঃ স্থানে) শীয়ঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে শদ৯ ধাতুৰ ঠাইত শীয়ঙ হব।
উদাহৰণ---শীয়তে।

৩৯। কৃপে ৰো লঃ ।

ব্যাখ্যা---অনি পৰেসতি কৃপেঃ (কৃপ্ ধাতোঃ) ৰঃ ৰ কাৰস্য স্থানে) লঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ প্ৰত্যয় হলে কৃপ্ ধাতুৰ ৰ কাৰৰ ঠাইত ল্ল হব।
উদাহৰণ---কল্পতে।

৪০। ঋ ঌ ক্বাপি ।

ব্যাখ্যা---ক্বাপি (কুত্ৰাপি প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) কৃপেঃ ঋ স্থানে ঌ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত কৃপ্ ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ঌকাৰ হব। উদাহৰণ---কৢপ্তঃ।

৪১। গিৰোঽচিৱা ।

ব্যাখ্যা---অগুণেঅচিপৰে সত্তি গিৰঃ (গিৰ্ ধাতোঃ) ৰস্যস্থানে ৱা (দ্বিকল্পেন) লঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে গিম্ ধাতুৰ ম বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ল হব। উদাহৰণ—গিলতি।

৪২। ৰি যৃকাৰস্যান্য গুণে ।

ব্যাখ্যা—অগুণে-অনি পৰে সতি ধাতোঃ—ঋকাৰস্য স্থানে ৰিয় স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ হোৱা অন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ৰিয় হব। উদাহৰণ—ধ্ৰিয়তে।

৪৩। মুচাদেৰ্নুম্ স্বৰাৎ পৰঃ ।

ব্যাখ্যা—অগুণে অনি পৰে সতি মুচাদেঃ ধাতোঃ স্বৰাৎ পৰঃ নুম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ হোৱা অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মুচাদি ধাতুৰ স্বৰ বৰ্ণৰ পিছত নুম্ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰ হব। উদাহৰণ—মুঞ্চতি।

৪৪। ন তৃণ্ ফাদেৰ্নকাৰ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অগুণে—অনি পৰে সতি তৃণ্ ফাদেঃ ধাতোঃ নকাৰঃ লুক্ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ্ অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে তৃণফাদি ধাতুৰ ন কাৰৰ লোপ নহব। উদাহৰণ—তৃম্ফতি।

৪৫। ও কাৰ উঃ স্বৰে গোহেঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি গোহেঃ (গোহ ধাতোঃ) ওকাৰস্য স্থানে উকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে গোহ ধাতুৰ ওকাৰৰ ঠাইত উকাৰ হব। উদাহৰণ—গূহতি।

৪৬। ধাতোৰিদনুবন্ধস্য স্বৰা ন্নুম্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইদনুবন্ধস্য (ইকাৰানুবন্ধস্য) ধাতোঃ স্বৰাৎ পৰঃ নুম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইকাৰানুবন্ধি ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত নুম্ প্ৰত্যয়ৰ ন হব। উদাহৰণ—নন্দতি।

৪৭। অগুণে হস্ত্যব্যঞ্জনাদি ন লোপঃ স্যাৎ নুমং বিনা।

ব্যাখ্যা—অগুণে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি নুমং (নুম্ প্ৰত্যয়ং) বিনা (বৰ্জয়িত্বা) অন্ত্যব্যঞ্জনাদি (অন্তস্থিত ব্যঞ্জনবৰ্ণস্য) পূৰ্ব্ব নকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অগুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে নুম্ প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে আন প্ৰত্যয়ৰ অন্তস্থিত (শেষত থকা) ন লোপ হব। উদাহৰণ--দশতি

৪৮। দিৱাদেঃ কৰ্ত্তৰি শিতি যণ্ ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱিহিতে শিতি পৰে সতি দিৱাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ যন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্যত শিত্ সংজ্ঞা বৰ্ণ পিছত থাকিলে দিৱাদি ধাতুৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয়ৰ যকাৰ হব। উদাহৰণ---দীব্যতি।

৪৯। ও কাৰস্য লুগ্ যণি ।

ব্যাখ্যা---যনি (যন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ধাতোঃ ওকাৰস্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ ওকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---দ্যতি।

৫০। শমি ভ্ৰমি শ্ৰমি তমি দমি ক্লমি মদি ক্ষমাম্।
ক্ৰমশ্চ যণি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---যনি (যন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) শমি-ভ্ৰমি-শ্ৰমি-তমি-দমি-ক্লমি-মদি-ক্ষমাম্ (ধাতূনাং) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ। ক্ৰমশ্চ (ক্ৰম্ ধাতোঃ যণি পৰে দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যন্ প্ৰত্যয় হলে শম্-ভ্ৰম্-শ্ৰম্-তম্-দম্-ক্লম্-ক্ষম-ক্ৰম ধাতুও দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---শাম্যতি।

৫১। ভ্ৰাসি ভ্লাসি লষি ত্ৰসঃ । যণ্ ৱা ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি বিহিত শিতি পৰে সতি ভ্ৰাসি-ভ্লাসি-লষি ত্ৰসঃ (ধাতুনাং পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃ বাচ্য বিহিত শিত্ সংজ্ঞা বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভ্ৰাস্-ভ্লাস-লষ্-ত্ৰস্ ধাতুৰ বিকল্পে যন্ প্ৰত্যয় হব। উদা---ভ্ৰাস্যতি।

৫২। যসঃ সংযসশ্চ ।

ব্যাখ্যা---শিতি পৰে সতি যসঃ (যস্ ধাতোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) সংযসশ্চ ধাতোঃ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যস্ আৰু সংযস্ ধাতুৰ বিকল্পে যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---যস্যতি।

৫৩। জামেদৌ জন্মিদোৰ্যতৌ ।

ব্যাখ্যা---যনি পৰে সতি জন্মিদোঃ ধাত্বোঃ জামেদৌ শিষ্টৈঃমতৌ।

সৰলাৰ্থ---যন্ প্ৰত্যয় হলে জন্ আৰু মিদ্ ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে জা আৰু মেদ্ আদেশ হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ---জায়তে।

৫৪। আদ্যা লিঙ্‌লোটৌ হ্যস্তন্যপি শিচ্চ শিৎ ।

ব্যাখ্যা---আদ্যা (ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তি শিট্ সংজ্ঞঃ স্যাৎ), লিঙ্ লোটৌ (শিৎ সংজ্ঞৌঃ স্তঃ), হ্যস্তন্যপি (শিৎ সজ্ঞঃ স্যাৎ), শনুবন্ধঃ প্ৰত্যয়শ্চ শিৎ সংজ্ঞঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ৱৰ্ত্তমানা (লট্ বিভক্তি), লিঙ্, লোট্, হ্যস্তনী বিভক্তি আৰু শ অনুবন্ধি হোৱা প্ৰত্যয়ৰ শিৎ সংজ্ঞা হব।

৫৫। শিতামেৱোত্তম পুৰুষৌ লোটি স্তি সি মি তু দি সম স্তনুঃ ।

ব্যাখ্যা---শিতামেৰ মধ্যে লোট্ ৱিভক্তেঃ উভৌ-উত্তম পুৰুষৌ তনু সংজ্ঞকৌ স্তঃ, তি-সি-মি-তু-দি-স-অম্ ৱিভক্তয়শ্চ তনু সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---লোট বিভক্তিৰ উভয় পদৰ উত্তম পুৰুষ বিভক্তি যেনে---আনি-আৱ-আম, ঐ-আৱহৈ-আমহৈ আৰু তি-সি-মি-তু-দি-স-অম্ বিভক্তিৰ তনু সংজ্ঞা হব।

৫৬। পৰস্তঃ তনু ।

ব্যাখ্যা---পৰঃ (তনু ভিন্না শিতামন্তৰ্গত প্ৰত্যয়াঃ) অতনুঃ (অতনু সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---শিত সংজ্ঞাৰ অন্তৰ্গত তনু সংজ্ঞাৰ বাহিৰে আন প্ৰত্যয়ৰ অতনু সংজ্ঞা হব।

৫৭। তনাদিভ্য স্তনা ও ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱিহিতে তনৌ সংজ্ঞকে ৱিভক্তৌ পৰস্যাং সত্যাং তনাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ---ও স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত তনু সংজ্ঞক বিভক্তি পিছত থাকিলে তনাদি ধাতুৰ পিছত ওকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—তনোতি।

৫৮। উৰতনৌ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি বিহিতে—অতনৌ (অতনু সংজ্ঞক বিবৰ্ত্তনী-পৰসাং সত্যাং) তনাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃপৰঃ উ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত অতনু সংজ্ঞক বিভক্তি পিছত থাকিলে তনাদি ধাতুৰ পিছত উকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—তনুতঃ।

৫৯। অগুণাবুভৌ ।

ব্যাখ্যা—তনাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰে উভৌ ওকাৰ-উকাৰৌ-অগুণৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—তনাদি ধাতুৰ পিছত হোৱা ওকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত গুণ নহ'ব। উদাহৰণ—তৃণোতি।

৬০। কৰ্ কুৰৌচ কৃঞঃ ।

ব্যাখ্যা—ওকাৰ-উকাৰ পৰয়োঃ সতোঃ কৃঞঃ (কৃঞ্ ধাতোঃ স্থানে) কৰ্ কুৰৌ-আদেশৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—ওকাৰ আৰু উকাৰ পিছত থাকিলে কৃঞ্ ধাতুৰ ঠাইত কৰ্ আৰু কুৰ্ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—কৰোতি—কুৰুতঃ।

৬১। স্বাদের্নো তনৌ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি বিহিতে তনৌ (তনু সংজ্ঞকে বৰ্ণে পৰে সতি) স্বাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ নো স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত তনু সংজ্ঞা পিছত থাকিলে স্বাদি ধাতুৰ পিছত নো হ'ব। উদাহৰণ—সুনোতি।

৬২। অতনৌ তু নুঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি বিহিতে-অতনৌ (অতনু সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) স্বাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ নুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত অতনু সংজ্ঞাৰ পিছত স্বাদি ধাতুৰ শেষত নু হ'ব। উদাহৰণ—সুনুতঃ।

৬৩। শৃ ধি কৃ শ্ৰু ধিন্বি কৃন্বাম্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি বিহিতয়োঃ তন্বতয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ শ্ৰুধিন্বিকৃন্বাম্ ধাতুনাং স্থানে শৃ-ধি-কৃ-আদেশাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত তনু আৰু অতনু প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে শ্ৰু, ধিন্বি কৃন্ব ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে শৃ-ধি-কৃ আদেশ হব । উদাহৰণ—শৃণোতি ।

৬৪। ৰমোৰ্ব্বা দ্বিগণাদুলুপ্ ।

ব্যাখ্যা—ৰমোঃ পৰয়োঃ সতোঃ দ্বিগণাৎ (তনাদি-স্বাদি-গণাৎ) ধাতোঃ পৰস্য বা (বিকল্পেন) উঃ (উকাৰস্য) লুপ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যয়ৰ ৰ আৰু ম পিছত থাকিলে তনাদি-স্বাদি গণীয় ধাতুৰ উকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ—তনুৰঃ-তন্বঃ ।

৬৫। নিত্যং কৰোতেঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰমোঃ পৰয়োঃ সতোঃ কৰোতেঃ (কৃঞ্ ধাতোঃ) নিত্যং উ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ৰ আৰু ম পিছত থাকিলে কৃ ধাতুৰ পিছত হোৱা উকাৰৰ নিত্যকৈ লোপ হব। উদাহৰণ—কুৰ্ব্বঃ ।

৬৬। সংযোগান্ন সলোপ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰমোঃ পৰয়োঃ সতোঃ সংযোগাৎ পৰঃ সঃ (উকাৰঃ) লোপঃ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ৰ আৰু ম পিছত থাকিলে সংযুক্ত বৰ্ণৰ পিছত সেই তনাদি আৰু স্বাদি ধাতুৰ পিছত হোৱা উকাৰৰ লোপ নহব ।

উদাহৰণ—শক্নুৰঃ ।

৬৭। উৱং স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি সংযোগাৎ পৰঃ সঃ (উকাৰঃ) উৱং প্ৰাপ্নোতি।

সৰলাৰ্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে সংযুক্ত হোৱা তনাদি আদি ধাতুৰ উকাৰৰ ঠাইত উৱ হয়। উদাহৰণ—শকুৱন্তি ।

৬৮। আদন্যস্মাৎ পশ্চাদন্তে অন্তাৎস্তেত্যেষাং নো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—আৎ (অকাৰাৎ) অন্যস্মাৎ (ভিন্নাৎ) পশ্চাৎ পৰেষাং অন্তে-অন্তাং-অন্ত-ইত্যেতেষাং (ত্ৰয়ানাং) নঃ (নকাৰঃ) লুক স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উক্ত তনাদি গণীয় ধাতুৰ অকাৰ ভিন্ন আন বৰ্ণৰ পিছত থকা অন্তে, অন্তাম্, অন্ত বিভক্তিৰ ন লোপ হব। উদাহৰণ—সুন্বতে।

৬৯। তৱৎ ক্ৰ্যাদেৰ্না নী ।

ব্যাখ্যা—তৱৎ (তস্ব তস্বোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) ক্ৰ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰৌ না নী স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—সেইদৰে তনু আৰু অতনু সংজ্ঞক প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ক্ৰ্যাদি গণীয় ধাতুৰ পিছত না আৰু নী হব। উদাহৰণ—ক্ৰীনাতি।

৭০। নীৰয়মচি নিস্বৰঃ ।

ব্যাখ্যা—অচি (অচ্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) অয়ম্ (ক্ৰ্যাদি গণীয় ৱিহিত) নীঃ (নিস্বৰঃ স্বৰ শূন্যঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ক্ৰ্যাদি গণীয় ধাতুৰ পিছত হোৱা নী স্বৰহীন হব। উদাহৰণ—ক্ৰীনন্তি।

৭১। জ্ঞো জা ।

ব্যাখ্যা—নান্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ জ্ঞঃ জ্ঞা ধাতোঃ স্থানে) জা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—না আৰু নী প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে জ্ঞা ধাতুৰ ঠাইত জা হব। উদাহৰণ—জানাতি।

৭২। হ্ৰস্বঃ প্বাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—নান্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ প্বাদেঃ (ক্ৰ্যাদ্যন্তৰ্গত পূঞ্ আদি ধাতোঃ) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—না আৰু নী প্ৰত্যয় হলে ক্ৰ্যাদি ধাতুৰ অন্তৰ্গত পূ আদি ধাতু হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—পুনাতি।

৭৩। স্বৰতো নাস্বৰণৌ স্নো ৰুধাদীনাম্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱিহিতয়োঃ তস্বতস্বোঃ পৰয়োঃ সতোঃ ৰুধাদীনাং ধাতুনাং স্বৰাৎ পৰৌ নাস্বৰণৌ (অস্বৰ-সস্বৰ নৌ) স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত তনু আৰু অতনু প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ৰুধাদি ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত সস্বৰ আৰু অস্বৰ অৰ্থাৎ স্বৰযুক্ত আৰু স্বৰ-শূন্য ন কাৰ হব।

৭৪। ঘঢ়ধভত স্তথয়োৰ্দ্ধঃ ।

ব্যাখ্যা—ঘঢ়ধভতঃ পৰয়োঃ তথয়োঃ (ধাতোঃ তথয়োঃ স্থানে) ধঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘ-ঢ়-ধ-ভ- বৰ্ণৰ পিছত থকা ধাতুৰ ত আৰু থ বৰ্ণৰ ঠাইত ধ বৰ্ণ হব।

৭৫। তুৰ্য্যেষু স্যু ধু্টাং তৃতীয়াঃ স্বাঃ ।

ব্যাখ্যা—তুৰ্য্যেষু (চতুৰ্থ বৰ্ণেষু পৰেষু সৎষু) ধাতোঃ ধুটাং স্থানে স্বাঃ (স্বকীয়াঃ (তৃতীয় বৰ্ণাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—চতুৰ্থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত যি বৰ্গৰ বৰ্ণ পিছত থাকে সেই বৰ্গৰ তৃতীয় বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—ৰুণদ্ধি।

৭৬। ব্যঞ্জন পৰ ধুড্লোপো ধুটি নিজ বৰ্গ্যে বিকল্পেন।

ব্যাখ্যা—নিজ বৰ্গ্যে ধুটি পৰে সতি বিকল্পেন ব্যঞ্জন পৰঃ ধাতোঃ ধুড্ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিজৰ বৰ্গীয় ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ পিছত বিকল্পে ধাতুৰ ধুট্ বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ৰুদ্ধঃ।

৭৭। ধুট্যন্তে চ চজোঃ কঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অন্তে (বিৰামে চ সতি) ধাতোঃ চজোঃ স্থানে কঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—বিনক্তি।

৭৮। ষঢ়োঃ কঃ সে।

ব্যাখ্যা—সে পৰে সতি ধাতোঃ ষঢ়োঃ বৰ্ণয়োঃ স্থানে কঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতুৰ ষ আৰু ঢ় বৰ্ণৰ ঠাইত ক বৰ্ণ হব। উদহাৰণ—পিণক্ষি।

৭৯। চতুৰ্থে ষস্য ডঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—চতুৰ্থে (চতুৰ্থ বৰ্ণে পৰে সতি) ধাতোঃ ষস্য স্থানে ডঃ যুষ্মাভিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—চতুৰ্থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ বৰ্ণৰ ঠাইত আপোনলোকে ড (মূৰ্দ্ধণ্য) বৰ্ণ কৰিব। উদাহৰণ—ব্যাত্তিপিন্দ্ধে।

৮০। আভ্যাং নন্ভ্যাং নকাৰলুক্ ।

ব্যাখ্যা—আভ্যাং (ৰুধাদি বিহিতাভ্যাং) নন্ভ্যাং (সস্বৰ-অস্বৰ-নকাৰাভ্যাং পৰঃ) নঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰুধাদি গণীয় ধাতুৰ বিহিত অস্বৰ আৰু সস্বৰ নকাৰৰ পিছত নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ভনক্তি—ভঙ্ক্তঃ।

৮১। তৃহে নে৾ানে হলিতনৌ ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজ্ঞকে হলি পৰে সতি) তৃহেঃ (তৃহ্-ধাতোঃ) নঃ নে স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তনুসংজ্ঞক হল বৰ্ণ পিছত থাকিলে তৃহ ধাতুৰ নকাৰৰ ঠাইত নে হব। উদাহৰণ—তৃণেড়ি।

৮২। ৱিদেস্ত্যাদ্যা নৱাভাদ্যা নৱ স্যু ৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—ৱিদেঃ (ৱিদ্ ধাতোঃ পৰাঃ) ত্যাদ্যা নৱ (বিভক্তয়ঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) অভাদ্যা নৱ (বিভক্তয়ঃ) সমান ৰূপাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ৱিদ ধাতুৰ পিছত হোৱা তি প্ৰভৃতি নটা বিভক্তিৰ যি ৰূপ হব, অট্ প্ৰভৃতি নটা বিভক্তিৰ সেই একে ৰূপ হব। উদাহৰণ—ৱেদ—ৱিদতুঃ ইত্যাদি।

৮৩। আত্মনে পদে। অন্ত আদৌ ৰা গমো ৱা ।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদ বিষয়ে অন্তঃ আদৌ (অন্তে-অন্ত-অন্তাম্-এষাং বিভক্তীনাং আদৌ) ৱা (ৱিকল্পেন) ৰা গমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱিদ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ বিষয়ত অন্তে-অন্ত-অন্তাম্ বিভক্তিৰ আগত বিকল্পে ৰ বৰ্ণ আগম হব। উদাহৰণ—ব্যতিৱিদ্ৰতে।

৮৪। শীঙো নিত্যম্ ।

ব্যাখ্যা—শীঙঃ পৰঃ অন্তঃ আদৌ নিত্যং ৰা গমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শী ধাতুৰ পিছত থকা উক্ত অন্ত আদি বিভক্তিৰ আগত নিত্যন্তে ৰ আগম হব। উদাহৰণ—শেৰতে।

৮৫। গুণঃ শিতি ।

ব্যাখ্যা---শিতি (শিত্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) শীঙ্ ধাতোঃ গুণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে শী ধাতুৰ গুণ হব।
উদাহৰণ---শেতে।

৮৬। ব্ৰুঞস্ত্যাদ্যাঃ পঞ্চাডাদ্যা। ৱা স্যুৰ্ব্ৰুঞশ্চাহাদেশঃ।

ব্যাখ্যা---ব্ৰূ (ব্ৰূঞঃ ধাতোঃ পৰে) ত্যাদ্যাঃ (তি প্ৰভৃতয়ঃ পঞ্চৱিভক্তয়ঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) পঞ্চ অডাদ্যাঃ (অট্-প্ৰভৃতয়ঃ পঞ্চ) সমান ৰূপাঃ স্যুঃ ব্ৰূঞঃ স্থানে আহ আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ব্ৰূ ধাতুৰ পিছত থকা তি প্ৰভৃতি পাঁচটা বিভক্তিৰ ৰূপ বিকল্পে অট্ প্ৰভৃতি পাঁচটা বিভক্তিৰ দৰে সমান ৰূপ হব আৰু ব্ৰূ ধাতুৰ ঠাইত আহ আদেশ হব। উদাহৰণ---আহ---আহতুঃ। ইত্যাদি।

৮৭। আহো হ স্ত স্থে ।

ব্যাখ্যা---থে (থ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) আহ হঃ (হকাৰস্যস্থানে তঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰত্যয়ৰ থ পিছত থাকিলে আহ পদৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---আত্থ।

৮৮। ব্ৰুৱ ঈট্ পৰাদি ৰ্ব্যঞ্জনে তনৌ ।

ব্যাখ্যা---তনৌ (তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জনে পৰে সতি) ব্ৰূৱঃ (ব্ৰূ ধাতোঃ পৰঃ) আদিঃ অবয়ৱঃ সন্ ঈট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে ব্ৰূ ধাতুৰ পিছত ঈট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ব্ৰৱীতি।

৮৯। নুৰুস্তু শম্য মামীড্ ৱা ।

ব্যাখ্যা---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণে পৰে সতি নুৰুস্তু শম্যমাম্ ধাতুনাং পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) ঈট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে নু-ৰু-স্তু-শম্-অম্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঈট্ হব। উদাহৰণ---সংস্তৱীতি।

৯০। অনভ্যস্তস্যোত ঔ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন ৱৰ্ণে পৰে সতি অনভ্যস্ত স্য (অভ্যস্ত সংজ্ঞা ৰহিতস্য) ধাতোঃ উকাৰস্য স্থানে ঔ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে অভ্যস্ত সংজ্ঞা নো হোৱা ধাতুৰ উকাৰৰ ঠাইত ঔকাৰ হব। উদাহৰণ---নৌতি।

৯১। উৰ্ণোতেস্তু গুণ শ্চ ৱা ।

ব্যাখ্যা---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন ৱৰ্ণে পৰে সতি উৰ্ণোতেঃ (উৰ্ণ ধাতোঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) গুণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে উৰ্ণ ধাতুৰ বিকল্পে গুণ হব। উদাহৰণ---প্ৰোৰ্ণোতি।

৯২। ইৱৰ্ণো ৱৰ্ণয়োৰ্দ্ধাতো ৰিয়ুৱাৱগুণে স্বৰে।

ব্যাখ্যা---অগুণে স্বৰে পৰে সতি ধাতোঃ ইৱৰ্ণোৱৰ্ণয়োঃ স্থানে ক্ৰমাৎ ইয়ুৱৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---অগুণ স্বৰ পিছত থাকিলে ধাতুৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত ক্ৰমে ইয় আৰু উৱ্ হব। উদাহৰণ---স্তুৱন্তি।

৯৩। অনেকাচ স্তু সংযোগস্থে ৱৰ্ণো যঃ ।

ব্যাখ্যা---অগুণে স্বৰে পৰে সতি অনেকাচঃ (একাচ ভিন্নস্য ধাতোঃ) অসংযো গস্থে ৱৰ্ণঃ (সংযোগ-ভিন্ন-ই ৱৰ্ণঃ) যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অগুণ স্বৰ পিছত থাকিলে একস্বৰ নোহোৱা ধাতুৰ ইকাৰৰ ঠাইত য হব। উদাহৰণ---আদীধ্যাতে।

৯৪। ইণঃ শিতি ।

ব্যাখ্যা---শিতি বিষয়ে অগুণে স্বৰে পৰে সতি ইনঃ (ইন্ ধাতোঃ) স্থানে যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞক অগুণ স্বৰ পিছত থাকিলে ই ধাতুৰ ঠাইত য হব। উদাহৰণ---যন্তি।

৯৫। অস্যলোপোঽ তনা ৱস্তে ।

ব্যাখ্যা---অতনৌ (তনু সংজ্ঞক ভিন্নে ৱৰ্ণে পৰে সতি) অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ) অস্য (অকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত নেথাকিলে অস্ ধাতুৰ অকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---স্তঃ।

৯৬। সৌ সঃ ।

ব্যাখ্যা---সৌ (সি বিভক্তৌ পৰে সতি) অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ) সঃ (সকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ স বৰ্ণ লোপ হব। উদাহৰণ---অসি।

৯৭। অন্যস্য চ ধ্বে তথা ।

ব্যাখ্যা---ধ্বে পৰে সতি চ কাৰাৎ সৌ চ পৰে সতি অন্যস্য (অস্ ভিন্নস্য ধাতোঃ) তথা (প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ) সঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ধ্বে বিভক্তি থাকিলে আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলেও অস্ ভিন্ন আন ধাতুৰ প্ৰসিদ্ধি অনুসাৰে স বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ---ব্যতিধ্বে।

৯৮। হন্তের্নলুগ্ ধুট্যতনৌ ।

ব্যাখ্যা---অতনৌ (তনু সংজ্ঞক ভিন্নে) ধুটি পৰে সতি হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ) নঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞক ভিন্ন ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---হতঃ।

৯৯। ঘ্নঃ স্যাদগুণিনি স্বৰে ।

ব্যাখ্যা---অগুণি (গুণি ভিন্ন প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘ্নঃ (নিস্বৰোঘ্নাদেশঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অগুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত স্বৰহীন ঘ্ন আদেশ হব। উদাহৰণ---ঘ্নন্তি।

১০০। ধুট্যন্তে চ ছশোঃ ষত্বম্ ।

ব্যাখ্যা---ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অন্তে (বিৰামে চ সতি ছশোঃ স্থানে ষত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ছ আৰু শ বৰ্ণৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ---বষ্টি।

১০১। সংযোগাদি ককাৰ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি পৰে সতি অন্তে চ সতি সংযোগাদি (সংযুক্তস্য) ককাৰঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে সংযুক্ত বৰ্ণৰ আগত ক বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—আচষ্টে ।

১০২। মৃজো গুণিনি বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—গুণিনি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি মৃজঃ (মৃজ্ ধাতোঃ) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—গুণি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মৃজ্ ধাতুৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—মাৰ্ষ্টি ।

১০৩। অচ্যগুণে তু বা ।

ব্যাখ্যা—অগুণি (গুণি ভিন্নে) অচি পৰে সতি মৃজ্ ধাতোঃ বা গুণঃ স্যাৎ

সৰলাৰ্থ—অগুণ অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে মৃজ্ ধাতুৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—মৃজন্তি ।

১০৪। হো ঢ়ো দাদেস্তু ঘো ধুট্যন্তে চ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অন্তে (বিৰামে চ সতি) ধাতোঃ (দাদি ভিন্নস্য ধাতোঃ) হঃ স্থানে ঢ়ঃ স্যাৎ, দাদেস্তু ধাতোঃ পৰঃ হস্য স্থানে ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ধুট সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে দাদি ভিন্ন ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঢ় হব আৰু দাদি ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ হব। উদাহৰণ—লেঢ়ি ।

১০৫। সধ্বকাৰয়ো স্তৃতীয়াদ্যাশ্চতুৰ্থান্তা স্তুৰ্য্যাদ্যাঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—সধ্বকাৰয়োঃ (সকাৰ ধ্বকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) তৃতীয়াদ্যাঃ (তৃতীয় সংজ্ঞক গ-জ-ড-দ-ব বৰ্ণ পূৰ্ব্বাঃ) চতুৰ্থান্তাঃ (চতুৰ্থ সংজ্ঞক ঘ-ঝ-ঢ়-ধ-ভ বৰ্ণান্তাঃ) ধাতৱঃ তুৰ্য্যাদ্যাঃ (চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব্বাঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ু)।

সৰলাৰ্থ—স আৰু ধ্ব পিছত থাকিলে তৃতীয় বৰ্ণ গ-জ-ড-দ-ব- বৰ্ণ আগত থকা আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ ঘ-ঝ-ঢ়-ধ-ভ- বৰ্ণ শেষত থকা ধাতুবোৰৰ চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব্ব হব। উদাহৰণ—ধোক্ষি ।

১০৬। দি স লুপ্যপি ।

ব্যাখ্যা---দি স (ৱিভক্ত্যোঃ) লুপি-অপি (লোপে সতি) তৃতীয়াদ্যাঃ ধাতবঃ-চতুৰ্থান্তাঃ-চেৎ-তুৰ্য্যাদাঃ (চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব্বাঃ) স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ---দি আৰু স বিভক্তিৰ লোপ হলে আদিতে তৃতীয় বৰ্ণ থকা ধাতুবোৰ চতুৰ্থ বৰ্ণান্ত হলেও চতুৰ্থ বৰ্ণ আগত হব।

উদাহৰণ---অধোক্ ।

১০৭। ৰুদ্ স্বপ্ শ্বসনি যক্ষিভ্য ইট্ শিতাদি ৰযস্বৰে ।

ব্যাখ্যা---অযস্বৰে (য স্বৰ ভিন্নে) শিতি পৰে সতি ৰুদ্-স্বপ্-শ্বস্-অনি-যক্ষিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---য আৰু স্বৰ ভিন্ন শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ৰুদ্-স্বপ্-শ্বস্-অন্-যক্ষি-আদি ধাতুৰ ইট্ প্ৰত্যয় হৰ।

উদাহৰণ---ৰোদিতি ।

১০৮। ঈশীড্জনিভ্যঃ সধ্বোৰিক্ ।

ব্যাখ্যা---সধ্বোঃ (প্ৰত্যয়য়োঃ পৰয়ো সতোঃ) ঈশীড্-জনিভ্যঃ (ঈশ্-ঈড্-জন্-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰত্যয়ৰ স আৰু ধৰ পিছত থাকিলে ঈশ-ঈড়্-জন্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয়ৰ ই হব। উদাহৰণ---ঈশিষে।

১০৯। শাসঃ শিষগুণে হলি ।

ব্যাখ্যা---অগুণে হলি পৰে সতি শাসঃ (শাস্ ধাতোঃস্থানে) শিষ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অগুণ হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে শাস্ ধাতুৰ ঠাইত শিষ্ হব। উদাহৰণ---শিষ্টঃ ।

১১০। অভ্যস্তাঃ শাস্ চ কাস্ যক্ষি দৰিদ্ৰা জাগ্ৰনেকিতাঃ ।

ব্যাখ্যা---শাস্-চকাস্-যক্ষি-দৰিদ্ৰা-জাগৃ-অনেকিতাঃ (কৃতদ্বিৰ্বচনাঃ) ধাতৰঃ অভ্যস্তাঃ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ---শাস্-চকাস্-যক্ষি-দৰিদ্ৰা-জাগৃ আৰু দ্বিৰ্বচন হোৱা ধাতুৰ অভ্যস্ত সংজ্ঞা হৰ। উদাহৰণ---শাসতি ।

১১১। অভ্যস্তাদন্তো নো লোপঃ ।

ব্যাখ্যা---অভ্যস্তাৎ (অভ্যস্ত সংজ্ঞকাদ্ধাতোঃ পৰঃ) অন্তঃ নঃ (নকাৰঃ) লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অভ্যস্ত সংজ্ঞক ধাতুৰ শেষত থকা ন বৰ্ণৰ লোপ হব।
উদাহৰণ---যক্ষতি।

১১২। শিতি দ্বিঃ স্যাৎ জুহোত্যাদেঃ ।

ব্যাখ্যা---শিতি (শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) জুহোত্যাদেঃ ধাতোঃ দ্বিঃ (দ্বিৰ্ব্বচনং) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে জুহোত্যাদি ধাতুৰ দ্বিৰ্ভাব হব। উদাহৰণ---জুহোতি।

১১৩। জুহোতে ৰ্নোব্ ।

ব্যাখ্যা---শিতি বিষয়ে অগুণে স্বৰে পৰে সতি জুহোতেঃধাতোঃউব্ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞক অগুণ স্বৰ পিছত থাকিলে জুহোত্যাদি ধাতুৰ উকাৰৰ ঠাইত উব্ নহব। উদাহৰণ---জুহৰতি।

১১৪। শ্ল ধাতোঃ স্যাদিয়ভ্যাসে ।

ব্যাখ্যা---শিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে শ্ল ধাতোঃ স্থানে ইয়্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে শ্ল ধাতুৰ অভ্যাসত ইয়্ হব।
উদাহৰণ---ইয়ৰ্ত্তি।

১১৫। নিজ্ বিজ্ বিষাং গুণঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা---শিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে নিজ্-বিজ্-বিষাং ধাতূনাং গুণঃ যুষ্মাভিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে নিজ্-বিজ্-বিষ্ ধাতুৰ অভ্যাসত আপোনালোকে গুণ কৰিব। উদাহৰণ---নেনেক্তি।

১১৬। পৃভৃঞ্ মাঙ্ হাঙকাৰ ইঃ ।

ব্যাখ্যা---শিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে পৃ-ভৃঞ্-মাঙ্-হাঙ্ ধাতূনাং অকাৰঃ-ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে পৃ-ভৃ-মা-হা-ধাতুৰ অভ্যাসৰ অকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ---পিপৰ্ত্তি।

১১৭। অভ্যস্তস্যাকাৰো হল্যতনাৰী ।

ব্যাখ্যা---অতনৌ (তনু সংজ্ঞক ভিন্নে) হলি (হল্-সংজ্ঞকে পৰে সতি) অভ্যস্তস্য ধাতোঃ আকাৰঃ-ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---তনু সংজ্ঞা ভিন্ন হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অভ্যস্ত ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ---মিমীতে।

১১৮। স্বৰে হগুণে লোপ্যঃ ।

ব্যাখ্যা---অগুণে স্বৰে পৰে সতি অভ্যস্তস্য ধাতোঃ আকাৰঃ-ভৱতিঃ লোপ্যঃ ।

সৰলাৰ্থ---অগুণ স্বৰ পিছত থাকিলে অভ্যস্ত ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---মিমতে।

১১৯। ভীহাকোৰী হ্ৰস্বঃ পক্ষে ।

ব্যাখ্যা---অতনৌ হলি পৰে সতি ভীহাকোঃ ধাত্বোঃ পক্ষে (বিকল্পেন) ঈঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অতনু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভী আৰু হা ধাতুৰ পিছত হোৱা ঈ প্ৰত্যয় বিকল্পে হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ---বিভিতঃ।

১২০। নিত্যং দৰিদ্ৰাতেঃ ।

ব্যাখ্যা---অতনৌ হলি পৰে সতি দৰিদ্ৰাতেঃ ধাতোঃ নিত্যং ঈঃ-হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অতনু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে দৰিদ্ৰা ধাতুৰ পিছত হোৱা ঈ প্ৰত্যয় নিত্যন্তে হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ---দৰিদ্ৰিতঃ।

১২১। দাধোৰীলুক্ ।

ব্যাখ্যা---অতনৌ হলি পৰে সতি দাধোঃ (দা-ধা-অনয়োঃ) ঈঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অতনু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে দা আৰু ধা ধাতুৰ পিছত ঈকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---দত্তঃ।

১২২। দধো ধৎ স্যাৎ তথ সধ্বে পৰে ।

ব্যাখ্যা---ত-থ-স-ধ্বে পৰে দধোঃ (দাধা-ধাত্বোঃ-দকাৰ-ধকাৰশ্চ স্থানে ধৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ত-থ-স-ধৰ পিছত থাকিলে দা-ধা ধাতুৰ দ আৰু ধ বৰ্ণৰ ঠাইত ধৎ হব। উদাহৰণ—ধত্তঃ।

১২৩। ৱৰ্ত্তমানে ৱৰ্ত্তমানা।

ব্যাখ্যা—ৱৰ্ত্তমানে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে সতি) ধাতোঃ পৰঃ ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱৰ্ত্তমান কালৰ ক্ৰিয়া হোৱা বুজালে ধাতুৰ পিছত ৱৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—যজতে।

১২৪। স্মেনাতীতে।

ব্যাখ্যা—স্মেন (স্ম শব্দ যোগে সতি) অতীতে (ভূতে-অপি) ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ম শব্দৰ যোগত অতীত কাল বুজালেও ধাতুৰ পিছত ৱৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—পিনষ্টি স্ম।

১২৫। পুৰা তু ৱা।

ব্যাখ্যা—পুৰা শব্দযোতে তু (কিন্তু) ৱা (ৱিকল্পেন) অতীতে ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুৰা শব্দৰ যোগত বিকল্পে অতীত কালত ৱৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—বসন্তি পুৰা।

১২৬। প্ৰত্যুত্তৰে ন নুভ্যাঞ্চ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যুত্তৰে (পৃষ্ট প্ৰতি ৱচনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ননুভ্যাং শব্দাভ্যাং যোগে চ) ভূতে কালে ৱা ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যুত্তৰ কৰা অৰ্থ বুজালে ন আৰু নু শব্দৰ যোগত ভূতকালত বিকল্পে ৱৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—নাকাৰ্যম্—ন কৰোমি চ।

১২৭। যাৱৎ পুৰা ভৱিষ্যতি।

ব্যাখ্যা—যাৱৎ পুৰা চ যোগে সতি ভৱিষ্যতি কালে ধাতোঃ পৰঃ ৱৰ্ত্তমানা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যাৱৎ আৰু পুৰা শব্দৰ যোগত ভৱিষ্যত কাল হলেও ধাতুৰ পিছত ৱৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—যাৱদ্ভৱতি-ন ব্ৰবীমি।

ইতি—প্ৰথম বিন্যাস।

১২৮। ৱিধ্যাদিষু লিঙ্ লোটৌ ।

ব্যাখ্যা---ৱিধ্যাদিষু (ৱিধি প্ৰভৃতি অৰ্থেষু গম্যমানেষু সৎসু ধাতোঃ পৰৌ লিঙ্ লোটৌ স্তঃ ।

সৰলাৰ্থ---বিধি অৰ্থাৎ অজ্ঞাত জ্ঞাপন কৰা আদি অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত বিধিলিঙ্ আৰু লোট্ বিভক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---ভুঞ্জীত শ্ৰাদ্ধে।

১২৯। আশিষি সম্ভাৱনায়াঞ্চ ।

ব্যাখ্যা---আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) সম্ভাৱনায়াঞ্চ গম্যমানায়াং সত্যাৎ ধাতোঃ পৰৌ লিঙ্লোটৌ স্তঃ ।

সৰলাৰ্থ---আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ হলে আৰু কোনো কিছু সম্ভাৱনা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত লিঙ্ আৰু লোট্ বিভক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---পায়াৎঃ ।

১৩০। ইচ্ছাৰ্থোপ পদে সতি কামাবিভঞ্জনে চ স্তঃ ।

ব্যাখ্যা---ইচ্ছাৰ্থোপ পদে (ইচ্ছাৰ্থ ধাতুপপদে সতি) কামাভিব্যঞ্জনে চ (ইচ্ছা জ্ঞাপনে-অৰ্থে গম্যমানে চ সতি) ধাতোঃ পৰৌ লিঙ্ লোটৌ স্তঃ ।

সৰলাৰ্থ---ইচ্ছাৰ্থক ধাতুৰ যোগত অভিলাষ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত বিধিলিঙ্ আৰু লোট বিভক্তি হব। উদাহৰণ---অধীয়ীৰাঃ ।

১৩১। কামপ্ৰৱেদনে হকচ্চিৎ লিঙ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---কাম প্ৰৱেদনে (কাম জ্ঞাপনেহৰ্থে গম্যমানে চ সতি) অকচ্চিৎ (কচ্চিৎ শব্দাপ্ৰয়োগে সতি) ধাতোঃ পৰঃ সৰ্ব্বকালে লিঙ্ ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অভিলাষ জনোৱা অৰ্থ হলে আৰু কচ্চিৎ শব্দ প্ৰয়োগ নহলে সকলো কালতে ধাতুৰ পিছত বিধিলিঙ্ বিভক্তি হব। উদাহৰণ---অধীয়ীত ।

১৩২। সম্ভাব্যতে যদি । অলমিত্যা লমোহনুক্তৌ ।

ব্যাখ্যা---সম্ভাৱনাৰ্থ ধাত্বনুক্তৌ সত্যাং, অলমিতি যদি সম্ভাব্যতে, তদা অলমো-অনুক্তৌ চ ধাতোঃ পৰঃ লিঙ্ ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সম্ভাৱনাৰ্থক ধাতু নেথাকিলে আৰু অলম্ শব্দ ব্যৱহাৰ নহলে কিন্তু অলম্ শব্দৰ অৰ্থ সমৰ্থ হোৱা বুজালে ধাতুৰ পিছত লিঙ্ বিভক্তি হব। উদাহৰণ---ভিন্দ্যাৎ।

১৩৩। ভৱিষ্যন্তী চ ৱা যদি । সম্ভাৱনাৰ্থ ধাতূক্তৌ ।

ব্যাখ্যা---সম্ভাৱনাৰ্থ ধাতূক্তৌ সত্যাং, যদি (যৎ শব্দা প্ৰয়োগে সতি) ধাতোঃ পৰঃ ৱা (বিকল্পেন) ভৱিষ্যন্তী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্ভাৱনাৰ্থক ধাতুৰ যোগত যৎ শব্দৰ প্ৰয়োগ নহলে ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ভৱিষ্যতি বিভক্তি হব। উদাহৰণ--দদ্যাৎ-দাষ্যতি।

১৩৪। হেতু হেতু মতোৰপি ।

ব্যাখ্যা---হেতু হেতুমতোঃ (কাৰণ-কাৰ্য্যয়োঃ) অপি ধাতোঃ পৰঃ ভৱিষ্যতি কালে ৱা লিঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---হেতু হেতুমৎ অৰ্থাৎ কাৰণ আৰু কাৰ্য্য বুজালে ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ভৱিষ্যত কালত লিঙ্ হব। উদাহৰণ---শতেন যাতয়েৎ।

১৩৫। লোডধীষ্ট প্ৰেষণাদৌ স্ম যোগে ।

ব্যাখ্যা---অধীষ্ট প্ৰেষণাদৌ অৰ্থে গম্যমানে স্ম যোগে চ সতি ধাতো পৰঃ লোট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অধীষ্ট আৰু প্ৰেষণ ক্ৰমে অধ্যয়ন আৰু প্ৰেৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু স্ম শব্দৰ যোগ হলে ধাতুৰ পিছত লোট বিভক্তি হব। উদাহৰণ---পাঠয়তুস্ম।

১৩৬। অনুমতা ৱপি ।

ব্যাখ্যা---অনুমতৌ-অপি-অৰ্থে গম্যমানে সতি ধতোঃ পৰঃ লোট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অনুমতি অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিলে ধাতুৰ পিছত লোট বিভক্তি হব। উদাহৰণ---কিমহংকৰৱাণি। বিধিলিঙ্ বিভক্তি যেনে--- যাৎ-যাতাম্-য়ুস্, যাস্-যাতম্-যাত, যাম্-যাৱ-যাম। ঈত-ঈয়াতাম্-ঈৰণ্, ঈথাস্-ঈয়াথাম্-ঈধ্বম্, ঈয়-ঈৱহি-ঈমহি।

১৩৭। অনয়োঃ পূৰ্ব্বৱদখিলং সাধ্যম্ ।

ব্যাখ্যা---অনয়োঃ (লিঙ্ লোটোঃ) পূৰ্ব্বৱৎ (ৱৰ্ত্তমানাৱৎ) অখিলং (সমস্তং) সাধ্যং (সাধনীয়ং) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---লিঙ্ আৰু লোট্ বিভক্তিৰ সমস্ত কাৰ্য্য ৰ্বৰ্ত্তমানা বিভক্তিৰ সাধ্যৰ দৰে হব।

১৩৮। অকাৰাৎ পৰস্তু যা ইঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---অকাৰাৎ পৰঃ লিঙঃ যা শব্দঃ ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অকাৰৰ পিছত থকা বিধিলিঙৰ যা বিভক্তিৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ---যজেৎ।

১৩৯। যুৰি য়ুঃ ।

ব্যাখ্যা---অকাৰাৎ পৰঃ-লিঙঃ যুস্ বিভক্তিঃ স্থানে ইয়ুস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অকাৰৰ পিছত থকা লিঙৰ যুস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ইয়ুস্ হব। উদাহৰণ---যজেয়ুঃ।

১৪০। যামিয়ম্ ।

ব্যাখ্যা---অকাৰাৎ পৰঃ-লিঙঃ যাম্ বিভক্তিঃ স্থানে ইয়ম্ স্যাৎ। উদাহৰণ---যজেয়ম্।

১৪১। আল্ুগ্ ঘা কঃ ।

ব্যাখ্যা---লিঙি পৰে সতি হাকঃ হা ধাতোঃ আলুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---লিঙ্ বিভক্তি পিছত থাকিলে হা ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---জহ্যাতাম্।

১৪২। উলোপঃ কৰোতের্যে ।

ব্যাখ্যা---যে পৰে সতি কৰোতেঃ (কৃ ধাতোঃ) উ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---লিঙ্ বিভক্তিৰ য পিছত থাকিলে কৃ ধাতুৰ আদেশ হোৱা উকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ---কুৰ্য্যাৎ।

১৪৩। তনোৰভাৱাদতনৃদিতানি কাৰ্য্যাণি কাৰ্য্যাণি যথা তথৈৱ । ভেদাৎ স্বৰঃ ব্যঞ্জনয়ো স্তনাদি স্বাদি ক্ৰিয়াদি প্ৰভৃতে গণস্য ।

ব্যাখ্যা---তনোৰভাৱাৎ (তন্বত্তনু বিভাগেন কাৰ্য্যাভাৱাৎ) অতনু-উদিতানি (কথিতানি) কাৰ্য্যাণি (উ বিকৰ-নাদীনি) কাৰ্য্যাণি (কৰ্ত্ত-

ব্যানি)। যথা ত থৈৱ (যথাযথং) ভেদাৎ স্বৰব্যঞ্জনয়োঃ (স্বৰ-ব্যঞ্জনভেদেন) তনাদি-স্বাদি ক্ৰিয়াদি প্ৰভৃতে র্গণস্য ধাতোঃ যথা কাৰ্য্যাণি-উক্তাণি তথৈৱ কাৰ্য্যাণি কৰ্ত্তব্যানি।

সৰলাৰ্থ---তনু আৰু অতনু সংজ্ঞা হিচাপে আৰু স্বৰ-ব্যঞ্জন আদি ভেদ হিচাপে তনাদি-স্বাদি-ক্ৰ্যাদি প্ৰভৃতি গণীয় ধাতুবোৰৰ যি ভাবে উ বিকৰণ আদি কাৰ্য্য কৰা হৈছে, উল্লেখ কৰা হিচাপে সেই কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ---তনুয়াৎ। লোট্ বিভক্তি---তু-তাম্-অন্তু, হি-তম্-ত, আনি-আৱ-আম। তাম্-আতাম্-অন্তাম্, স্ব-আথাম্-ধ্বম্, ঐ-আৱহৈ-আমহৈ।

১৪৪। লোটি হি লোপ্যোঽকাৰাৎ ।

ব্যাখ্যা---অকাৰাৎ পৰঃ লোটি হি বিষয়ে হি ৱিভক্তিঃ লোপ্যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অকাৰৰ পিছত থকা লোটৰ হি বিভক্তি লোপ হব। উদাহৰণ---ভজ।

১৪৫। স্বাদি তনাদ্যোৰসংযোগাৎ ।

ব্যাখ্যা---অসংযোগাৎ (সংযোগভিন্নাৎ) স্বাদিতনাদ্যোঃ ধাত্বোঃ পৰঃ-হি লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সংযুক্ত নহলে স্বাদি তনাদি ধাতুৰ পিছত থকা হি বিভক্তিৰ লোপ হব। উদাহৰণ---সুনু।

১৪৬। ক্ৰ্যাদি হলন্তাম্নীহ্যোৰানৌ ।

ব্যাখ্যা---ক্ৰ্যাদি হলন্তাদ্ধাতোঃ পৰয়োঃ নিহ্যোঃ স্থানে ক্ৰমাদ্ আনৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---ক্ৰ্যাদি গণীয় ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ শেষত আদেশ হোৱা নী আৰু হি বিভক্তিৰ ঠাইত আ আৰু ণ হব। উদাহৰণ---মুষাণ।

১৪৭। ন শ্চ গ্ৰহঃ ।

ব্যাখ্যা---গ্ৰহঃ (গ্ৰহ ধাতোঃ) পৰয়োঃ নিহ্যোঃ স্থানে নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত থকা নী আৰু হিৱি ভক্তিৰ ঠাইত ণ হব। উদাহৰণ---গৃহাণ।

১৪৮। ধুটো হের্ধিঃ।

ব্যাখ্যা---ধুটঃ পৰঃ হেঃ (হি ৱিভক্তিঃ স্থানে ধিঃ স্যাৎ।)

সৰলাৰ্থ---ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হি বিভক্তিৰ ঠাইত ধি হব। উদাহৰণ---উড্চি।

১৪৯। ঐ আৱহে আমহে চ কধাদেৰতন্ শ্চ ৱা।

ব্যাখ্যা---কধাদেঃ ধাতোঃ পৰা ঐ-আৱহে-আমহৈ চ ৱিভক্তয়ঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অতনুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কধাদি ধাতুৰ পিছত থকা ঐঃআৱহে-আমহে বিভক্তিৰ বিকল্পে অতন্ সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ---কদ্ধৈ।

১৫০। সৃতের্নিত্যম।

ব্যাখ্যা---সৃতেঃ (সৃ ধাতোঃ পৰাঃ) ঐ-আৱহৈ আমহে চ ৱিভক্তয়ঃ নিত্যং-অতনু সংজ্ঞঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সৃ ধাতুৰ পিছত ঐ-আৱহে-আমহৈ বিভক্তিৰ নিত্যন্তে অতন্ সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ---সুৰৈ।

১৫১। ৱিদেৰাম্ ৱা।

ব্যাখ্যা---ৱিদেঃ (ৱিদ্ ধাতোঃ পৰঃ) লোটঃ স্থানে ৱা আম স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত লোট বিভক্তি থাকিলে আম্ প্ৰত্যয় হব।

১৫২। কৰোত্বাদ্যাস্ততঃ পৰাঃ।

ব্যাখ্যা---ততঃ (আমন্তাদ্ধাতোঃ পৰাঃ) কৰোত্বাদ্যাঃ (কৰোতু আদি প্ৰয়োগাঃ) ভৱন্তিঃ প্ৰযোক্তব্যাঃ।

সৰলাৰ্থ---আম্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ পিছত কৰোতু আদি প্ৰয়োগবোৰ আপোনালোকে কৰিব। উদাহৰণ---ৱিদাঙ্কৰোতু।

১৫৩। দেহি ধেহি জুহুধ্যেধি জহি শাধি জহাহি চ। নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা---দেহি ধেহীত্যাদি প্ৰয়োগাঃ নিপাতনাৎ (শিষ্টাচাৰাৎ) সিদ্ধ্যন্তি।

সৰলাৰ্থ---দেহি-ধেহি-জুহুধি-এধি-জহি-শাধি আৰু জহাহি আদি পদবোৰ শিষ্টসকলৰ প্ৰয়োগত নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

১৫৪। ধাতুমাত্ৰাৎ তুহ্যোৰাশিষি তাৎ শ ৰা ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতুমাত্ৰাৎ পৰয়োঃ-তুহ্যোঃ স্থানে ৰা (বিকল্পেন) তাৎ শঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত থকা তু আৰু হি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে তাৎশ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ-- ৰুদ্ধাৎ।

১৫৫। হ্যস্তনী হ্যোঽৰধৌ ভূতে।

১৫৬। মাস্মযোগে হ্যদ্যতন্যপি।

ব্যাখ্যা—হ্যৱধৌ (গতেঽহ্নি ৰাচ্যে) ভূতে কালে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতোঃ পৰঃ হ্যস্তনী বিভক্তিঃ স্যাৎ যথা দি' তাম্-অন্, স-তম্-ত, অম্-ৱ-ম, ত-আতাম্-অন্ত, থাস্-আথাম্-ধ্বম্, ই-ৱহি-মহি। মাস্ম যোগে চ সতি সৰ্ব্বকালে ধাতোঃ পৰৌ হ্যস্তন্যদ্যতনৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—যোৱা দিনৰ অতীত বুজালে ধাতুৰ পিছত হ্যস্তনী বিভক্তি আৰু মাস্ম শব্দৰ যোগত ধাতুৰ পিছত হ্যস্তনী আৰু অদ্যতনী বিভক্তি হব। হ্যস্তনী যেনে ঃ---দি-তাম্-অন্, স-তম্-ত, অম্-ৱ-ম, ত-আতাম্-অন্ত, থাস্-আথাম্-ধ্বম্, ই-ৱহি-মহি।

১৫৭। অড্ ধাত্বাদাৱচাং বৃদ্ধিৰ্লঙ লুঙ্ ক্ৰিয়াতিপত্তিষু।

ব্যাখ্যা—লঙ্-লুঙ্-ক্ৰিয়াতিপত্তিষু বিভক্তিষু পৰাসু সৎসু ধাত্বাদে-অট্ স্যাৎ, অচাং স্থানে বৃদ্ধি শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লঙ্-লুঙ্ আৰু ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতুৰ আগত অট্ প্ৰত্যয়ৰ অ হব আৰু অচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—অযজৎ।

১৫৮। অস্তীণ্ য়কাৰাদাদাৰাট্।

ব্যাখ্যা—লঙ্ লুঙ্ ক্ৰিয়াতিপত্তিষু বিভক্তিষু পৰাসু সতিষু অস্তীণ্ যকাৰাৎ (অস্ ধাতো ৰাদৌ-ইন্-যকাৰান্ত-আদৌ) আৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লঙ্-লুঙ্ আৰু ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ আগত আৰু ই ধাতুৰ যকাৰৰ আগত আট্ প্ৰত্যয়ৰ আ হব। উদাহৰণ—আসীৎ।

১৫৯। নৈতে স্ম্যৰ্মাস্ম মাস্বয়ে।

ব্যাখ্যা—লঙ্-লুঙ্ ক্রিয়াতিপত্তিষু বিভক্তিষু পৰাষু সতিষু মাস্ম মান্বয়ে (মা মাস্ম যোগে চ সতি) এতে (অড্‌বৃদ্ধ্যাটঃ) প্রত্যয়াঃ ন স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—লঙ্-লুঙ্ আৰু ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতুৰ আগত অট্ আৰু আট্ প্ৰত্যয়, আৰু অচ্ বৰ্ণৰ বৃদ্ধি আদি কাৰ্য্য একোৱেই নহব। উদাহৰণ—মাস্মকৰোৎ।

১৬০। ৰসোৰ্ব্বিসৰ্গঃ পদান্তে।

ব্যাখ্যা—পদান্তে সতি ৰসোঃ (ৰ বৰ্ণস্য স বৰ্ণস্য চ স্থানে) বিসৰ্গঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পদৰ শেষত থকা ৰ আৰু স বৰ্ণৰ ঠাইত বিসৰ্গ হব। উদাহৰণ—অৰজঃ।

১৬১। লিঙ্গৱৎ প্ৰথমো ধুটাম্।

ব্যাখ্যা—লিঙ্গৱৎ (লিঙ্গস্যেৱ পদান্তে সতি-অঘোষে চ পৰে সতি) ধুটাং স্থানে স্বকীয় ৱৰ্গস্য প্ৰথম ৱৰ্ণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লিঙ্গৰ দৰে পদান্ত হলে আৰু অঘোষ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুট বৰ্ণৰ ঠাইত অৰ্থাৎ ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ যি বৰ্গৰ হয় সেই বৰ্গৰ প্ৰথম বৰ্ণ হব।

১৬২। দিসোৰ্ল্লোপো ব্যঞ্জনান্তাৎ।

ব্যাখ্যা—ব্যঞ্জনান্তাৎ ধাতোঃ পৰয়োঃ দি সোঃ-ৱিভক্ত্যোঃ লোপ্যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত থকা দি আৰু স বিভক্তিৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অকৰণৎ।

১৬৩। সো লোপে তস্য ৰো ন ৱা।

ব্যাখ্যা—সঃ লোপে সতি তস্য (ধাতোঃ-তৱৰ্ণস্য স্থানে) ন ৱা (বিকল্পেন) ৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তিৰ স লোপ হলে ধাতুৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ৰ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—অকন্ধম্—অকণঃ।

১৬৪। অন্তে ষষ্টঃ।

ব্যাখ্যা—অন্তে বিৰামে চ সতি (ধাতোঃ ষ বৰ্ণস্য স্থানে) টঃ বৰ্ণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পদান্ত আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ ষ বৰ্ণৰ ঠাইত ট বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—অপিনট্।

১৬৫। অট্ স্যাদদো দি সি।

ব্যাখ্যা—দি সি পৰে সতি অদঃ পৰঃ (অদ্ধাতোঃ পৰঃ) অট্ স্যাৎ

সৰলাৰ্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অদ্ ধাতুৰ পিছত অট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আদৎ।

১৬৬। অস্তে ৰীট্।

ব্যাখ্যা—দিসি পৰে সতি অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয়ৰ ই হব। উদাহৰণ—আসীৎ।

১৬৭। উভাৰপি ৰুদাদিতঃ।

ব্যাখ্যা—দিসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ ৰুদাদিতঃ ধাতুভ্যঃ পৰৌ উভাৰপি (উভৌ-অপি-অটিটৌ) স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে ৰুধাদি ধাতুৰ পিছত অট্ আৰু ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰোদৎ।

১৬৮। উৰ্ণ্ণো গুণঃ।

ব্যাখ্যা—দিসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ উৰ্ণ্ণঃ ধাতোঃ গুণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে উৰ্ণ্ণ ধাতুৰ গুণ হব। উদাহৰণ—প্ৰৌৰ্ণোৎ।

১৬৯। ৰা সস্ত স্তে।

ব্যাখ্যা—হ্যস্তন্যাঃ -ত স্বৰূপে তে পৰে সতি ধাতোঃ সস্য স্থানে ৰা (ৰিকল্পেন) তঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হ্যস্তনী বিভক্তি উভয় পদৰ ত বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—আত্ত।

১৭০। দেৰ্লোপে সস্য তঃ সদা ।*

ব্যাখ্যা—(দেঃ (দি ৱিভক্তেঃ) লোপে সতি সস্য (ধাতোঃ স বৰ্ণস্য স্থানে) সদা (নিত্যং) তঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দি বিভক্তিৰ লোপ হলে ধাতুৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত সদায় ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—অহিনৎ।

১৭১। ৱিদভ্যস্তাদন উঃ ।

ব্যাখ্যা—ৱিদভ্যস্তাৎ (ৱিদ্ অভ্যস্ত সংজ্ঞকাৎ) হ্যস্তন্যাঃ অন ৱিভক্তেঃ স্থানে উঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱিদ্ ধাতুৰ অভ্যস্ত সংজ্ঞা হলে হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অন বিভক্তিৰ ঠাইত উ হব। উদাহৰণ—অৱিদুঃ।

১৭২। ৱা দ্বিষঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিষঃ পৰঃ হ্যস্তন্যাঃ অনঃ ৱা উস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দ্বিষ্ ধাতুৰ পিছতো হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অন বিকল্পে উস্ হব। উদাহৰণ—অদ্বিষুঃ।

১৭৩। আদন্তত শ্চ ৱা ।

ব্যাখ্যা—আদন্ততশ্চ পৰঃ হ্যস্তন্যাঃ অনঃ ৱা উস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আদন্ত ধাতুৰ পিছতো হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অন বিকল্পে উস্ হব।

১৭৪। অত্ৰোলুক্ ।

ব্যাখ্যা—অত্ৰ (বিকৃতে উসি পৰে সতি) আদন্ত ধাতোঃ পৰঃ আ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিকৃত উস্ অৰ্থাৎ হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অনৰ ঠাইত হোৱা উস্ পিছত থাকিলে আদন্ত ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অভুঃ।

১৭৫। অভ্যস্তানাম্যন্তা গুণিনঃ ।

ব্যাখ্যা—অত্ৰ ৱিকৃতে উসি পৰে সতি অভ্যস্তাঃ (অভ্যস্ত সংজ্ঞকাঃ ধাতৱঃ) নামান্তাঃ চেৎ গুণিনঃ স্যুঃ।

—২৪

সৰলাৰ্থ—হ্যস্তনীৰ অন বিভক্তিৰ ঠাইত হোৱা উস্ পিছত থাকিলে আৰু অভ্যস্ত সংজ্ঞক ধাতুৰ শেষত থকা নামি সংজ্ঞক স্বৰৰ গুণ হব। উদাহৰণ—অজাগৰুঃ।

১৭৬। নোপান্ত নামিনোঽচি তনৌ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজ্ঞকে) অচি (অচ্ বৰ্ণে পৰে সতি) উপান্ত নামিনঃ অভ্যস্তাঃ গুণিনশ্চ ন স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—তনু সংজ্ঞক অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে উপান্ত হোৱা নামি সংজ্ঞক বৰ্ণৰ আৰু ধাতুৰ অভ্যস্ত বৰ্ণবো গুণ নহব। উদাহৰণ—অনেনিজম্। ২য় বিন্যাসঃ।

১৭৭। অথ ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি সৰ্ব্বস্মাদাত্মনে পদং প্ৰাহুঃ।

ব্যাখ্যা—অথ (কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ধাতূনাং সাধ্য কথনান্তৰতঃ) ভাৱে ৱাচ্যে কৰ্ম্মণি অপি ৱাচ্যে চ সতি সৰ্ব্বস্মাৎ ধাতোঃ পৰঃ আত্মনে পদং প্ৰাহুঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃ বাচ্যত ধাতুৰ সাধ্য সাধনৰ নিয়ম কোৱাৰ পিছত ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত সকলো ধাতুৰ পিছত হোৱা আত্মনে পদৰ বিষয়ে কোৱা হব।

১৭৮। তত্ৰ তু শিতি যক্।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ (ভাৱ কৰ্ম্ম ৱাচ্যে) শিতি (শিত্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) সৰ্ব্বস্মাৎ ধাতোঃ পৰঃ যক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত ধাতুৰ শেষত যক্ প্ৰত্যয়ৰ য হব। উদাহৰণ—গম্যতে।

১৭৯। ঋদন্ত স্যেৰ গুণে।

ব্যাখ্যা—অগুণে (প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ধাত্বন্তস্য ঋকাৰস্য স্থানে ইৰ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা ঋকাৰৰ ঠাইত ইৰ্ হব। উদাহৰণ—তীৰ্য্যতে।

১৮০। উৰ্ স্যাদোষ্ঠ্যাৎ পৰস্থস্য।

ব্যাখ্যা—অগুণে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ওষ্ঠ্যাৎ (ওষ্ঠ্য সংজ্ঞকবৰ্ণাৎ) পৰস্থস্য (পৰভূতস্য) ধাতোঃ ঋকাৰস্য স্থানে উৰ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ওষ্ঠ্য সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত উৰ্ হব। উদাহৰণ—পূৰ্য্যতে।

১৮১। অগুণে হলি ৰবুপান্তো নামীদীৰ্ঘোভৱত্য কুৰ্চ্চুৰ্য্যোঃ।

ব্যাখ্যা—অগুণে হলি পৰে সতি অকুৰ্চ্চুৰ্য্যোঃ (কুৰ্ চুৰ্ ভিন্নানাং ধাতূনাং) ৰবুপান্তঃ (ৰবয়ো ৰুপান্তঃ) নামী দীৰ্ঘঃ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—অগুণ হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে কুৰ্ আৰু চুৰ্ ভিন্ন ধাতুৰ ৰ আৰু ব বৰ্ণ উপান্ত হোৱা নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—তীৰ্য্যতে।

১৮২। কিতি হলি মাহাকৃস্যতিগৈ পাস্থাদামন্ত ঈকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—কিতি হলি (কানুবন্ধি হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) মাহাক্-স্যতিগৈ পাস্থাদাং (ধাতূনাং) অন্তঃ-ঈঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক অনুবন্ধি হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে মা-হা-সো-গৈ-পা-দা-স্থা আদি ধাতুৰ শেষত থকা আকাৰৰ ঠাইত ঈ হব। উদাহৰণ—মীয়তে।

১৮৩। দাহ্‌পিদ্দাধৌ।

ব্যাখ্যা—অপিৎ (পানুবন্ধি দাপ্ দৈপ্ ধাতূবৰ্জ্জয়িত্বা) দাধা ইত্যেতৌ দা সংজ্ঞকৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—প অনুবন্ধি দাপ্ আৰু দৈপ্ ধাতুৰ বাহিৰে দা আৰু ধ ধাতুৰ দা সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—দীয়তে।

১৮৪। নামী যকি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—যকি (যক্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অন্ত নামী দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষৰ নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—হীয়তে।

১৮৫। তনস্তা বা।

ব্যাখ্যা—যক্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি তনঃ (তন্ ধাতোঃ স্থানে) বা তা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে তন্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে তা হব। উদাহৰণ—তন্যতে তায়তে।

১৮৬। ঋকাৰস্য ৰি ।

ব্যাখ্যা---যকি পৰে সতি ধাতো ঋকাৰস্য স্থানে ৰি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ৰি হব। উদাহৰণ---ক্ৰিয়তে ।

১৮৭। জাগ্ৰৰ্ত্তি সংযোগান্ত ঋতাং গুণঃ ।

ব্যাখ্যা---যকি পৰে সতি জাগ্ৰত্তি সংযোগান্ত ঋতাং (জাগৃ-ঋ-সংযুক্ত ঋকাৰান্ত ধাতূনাঞ্চ) গুণঃ যুষ্মাভিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলাৰ্থ---যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে জাগৃ-ঋ আৰু সংযুক্ত ঋকাৰান্ত ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত গুণ কৰিব। উদা---জাগৰ্য্যতে ।

১৮৮। প্ৰাদিভ্য উহে হ্ৰস্বো যে কিতি ।

ব্যাখ্যা---কিতি (কানুবন্ধি) যে পৰে সতি প্ৰাদিভ্যঃ (উপসৰ্গেভ্যঃ-পৰঃ) উহেঃ (উহ ধাতোঃ) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ক অনুবন্ধি য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গৰ পিছত থকা উহ্ ধাতুৰ হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ---অভ্যুহ্যতে ।

১৮৯। শীঙঃ শয়ীৰিতঃ ।

ব্যাখ্যা---কানুবন্ধি যে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি শীঙঃ (শীঙ্ধাতোঃ স্থানে) শয় শিষ্টৈ ঈৰিতঃ (কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ---ক অনুবন্ধি য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে শী ধাতুৰ ঠাইত শয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ---শয্যতে ।

১৯০। খন্ জন্ সন্ ৰা খা জা সাঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা---কানুবন্ধি যে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি খন্-জন্-সন্-ধাতূনাং স্থানে ৰা (বিকল্পেন) খা-জা-সা-আদেশাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ---ক অনুবন্ধি য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে খন্-জন্-সন্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে খা-জা-সা আদেশ হব। উদাহৰণ---খন্যতে ।

১৯১। ৰচি স্বপ্ যজ্ ৰদি ৰপি শ্বি ৱেঞ্ ব্যেঞ্ ৰহি হবয়াম্। ৰসঃ সঃ ষশ্চৈককৃষ্ণঃ কিতি স্যাৎ সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা---কিতি (কানুবন্ধি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ৰচি স্বপ্-যজ্-ৰদি-ৰপি-শ্বি-ৱেঞ্-ব্যেঞ্-ৰহি-হবয়াম্ (ধাতূনাং) একক্ৰষ্ণ ঃ (একৰাৰং) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ। ৰসশ্চ (ধাতোঃ) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ ৰসঃ সঃ স্থানে ষঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ক অনুবন্ধি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ৰচ্-স্বপ্-যজ্-ৰদ্-ৰপ্-শ্বি-ৱেঞ্-ৰহ আৰু হেঞ ধাতুৰ এবাৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। ৰস ধাতুৰ স বৰ্ণ ষ হব। উদাহৰণ---উচ্যতে।

১৯২। গ্ৰহি জ্যা ব্যধ্ ৰশি প্ৰচ্ছি ব্ৰশ্চি ভ্ৰজ্জিব্যচোঽগুণে।

ব্যাখ্যা---অগুণে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি গ্ৰহি-জ্যা-ব্যধ্-ৰশি-প্ৰচ্ছি-ব্ৰশ্চি ভ্ৰজ্জি-ব্যচঃ ধাতৰঃ সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অগুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে গ্ৰহ্-জ্যা-ব্যধ্-ৰশ্-প্ৰচ্ছ-ব্ৰশ্চ-ভ্ৰজ্জ-ব্যচ্ ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ---গৃহ্যতে।

১৯৩। এচাং পঠস্থিতান্তানামাকাৰো বিষয়ে হ ন নঃ।

ব্যাখ্যা---অননঃ (অন্‌ভিন্নস্য বিষয়ে সতি) পাঠস্থিতান্তানাং এচাং স্থানে আত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা এচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ-গ্লায়তে।

১৯৪। আকাৰ লুগ্ দৰিদ্ৰাতেৰশিত্য সননাকণি।

ব্যাখ্যা---অসননা কণি (সন্-অন্-অকণ্ ভিন্নে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি অশিতি চ পৰে সতি দৰিদ্ৰাতেঃ (দৰিদ্ৰা ধাতোঃ) আকাৰঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সন্-অন্-অকণ্ প্ৰত্যয় ভিন্ন আৰু শিত্ সংজ্ঞক ভিন্ন আন বৰ্ণ পিছত থাকিলে দৰিদ্ৰা ধাতুৰ আকাৰ লোপ হব। উদাহৰণ---দৰিদ্ৰিতা।

১৯৫। দীধীৱেব্যো ৰিহায়ামং গুণ বৃদ্ধ্যোৰভাজনম্ ।
যে ৰ্ণয়োস্তয়োৰী লুক্ ।

ব্যাখ্যা—আমং ৰিহায় (আম্ প্ৰত্যয়ং পৰিত্যজ্য) দী ধীৱেব্যো (ধাত্বোস্ত) গুণ বৃদ্ধোৰ ভাজনং স্যাৎ) (গুণ বৃদ্ধৌ ন স্যাৎ) যে ৰ্ণয়োঃ (য ই ৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) তয়োঃ দীধীৱেব্যোঃ ধাত্বোঃ ই লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আম্ প্ৰত্যয় নহলে দীধী আৰু ৱেৰী ধাতুৰ গুণ আৰু বৃদ্ধি নহব। য আৰু ই পিছত থাকিলে উক্ত ধাতু দুটাৰ ঈকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—দীধ্যতে।

১৯৬। অশিত্যস্তের্ভূঃ ।

ব্যাখ্যা—অশিতি (শিতি ভিন্নে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ স্থানে ভূঃ স্যাৎ ।)

সৰলাৰ্থ—শিত্ সংজ্ঞক ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ ঠাইত ভূ হব। উদাহৰণ—ভূয়তে ।

১৯৭। ব্ৰুৱো ৰচ্ ।

ব্যাখ্যা—অশিতি পৰে সতি ব্ৰুৱঃ (ব্ৰু ধাতোঃ স্থানে) ৰচ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—শিত্ সংজ্ঞক ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত হলে ব্ৰু ধাতুৰ ঠাইত ৰচ্ হব। উদাহৰণ—উচ্যতে।

১৯৮। অজেৰ্ব্বীৰ ননাদিষু ।

ব্যাখ্যা—অননাদিষু (অনাদি ভিন্ন) অশিতি প্ৰত্যয়েষু পৰেষু সৎষু অজেঃ (অজ্ ধাতোঃ স্থানে) ৰীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অন্ ভিন্ন আশিত্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অজ্ ধাতুৰ ঠাইত ৰী হব। উদাহৰণ—ৰীয়তে।

১৯৯। অৱৰ্জ্জনাভোজনয়ো শচক্ষঙঃ খ্যাঞ্ ৰিধীয়তে ।

ব্যাখ্যা—অশিতি পৰে সতি (অৱৰ্জ্জনাভোজনয়োঃ (ৱৰ্জ্জনভোজনেভিন্নে অৰ্থে চ) চক্ষঙঃ (চক্ষ ধাতোঃ স্থানে) খ্যাঞ্ ৰিধীয়তে।

সৰলাৰ্থ—শিত্ ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে বৰ্জ্জন আৰু ভোজন কৰা অৰ্থ নুবুজালে চক্ষ ধাতুৰ ঠাইত খ্যা হব। উদাহৰণ—আখ্যায়তে ।

(ইতি যক্ প্ৰকৰণম্)

২০০। ভৱিষ্যতি শ্বঃ প্ৰভৃতৌ কালে শ্বস্তন্যুদীৰিতা।

ব্যাখ্যা—শ্বঃ (অনাগতে অহ্নি) প্ৰভৃতৌকালে ভৱিষ্যতি (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে বিৱক্ষিতে সতি) ধাতোঃ পৰঃ শ্বস্তনী বিভক্তিঃ শিষ্টৈঃ উদীৰিতাঃ (কথিতাঃ)। যথা—তা-তাৰৌ-তাৰস্। তাসি-তাস্থস্-তাস্থ। তাস্মি-তাস্বস্-তাস্মস্। তা-তাৰৌ-তাৰস্। তাসে-তাসাথে-তাধ্বে। তাহে-তাস্বহে-তাস্মহে।

সৰলাৰ্থ—শ্বঃ অৰ্থাৎ অহাকালি প্ৰভৃতি ভৱিষ্যত কাল বুজালে ধাতুৰ পিছত শ্বস্তনী বিভক্তি ব্যৱহাৰ হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। শ্বস্তনী বিভক্তি যেনে—তা-তাৰৌ-তাৰস্। তাসি-তাস্থস্-তাস্থ। তাস্মি-তাস্বস্-তাস্মস্। তা-তাৰৌ-তাৰস্। তাসে-তাসাথে-তাধ্বে তাহে-তাস্বহে-তাস্মহে।

২০১। অস্যাং কৃপেঃ স্যাদুভয়ম্ ।

ব্যাখ্যা—অস্যাং (শ্বস্তন্যাং) কৃপেঃ (কৃপ্ ধাতোঃ পৰঃ) (উভয় পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শ্বস্তনী বিভক্তি হ'লে কৃপ্ ধাতু উভয় পদী হ'ব। উদাহৰণ—কল্প্তা।

২০২। ইট্ তাসে পৰতো ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—তাসে বিভক্তৌ পৰতঃ কৃপঃ ধাতোঃ পৰঃ ইট্ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—তাসে বিভক্তি পিছত থাকিলে কৃপ্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—কল্পিতাসে।

২০৩। অনেকাচঃ শ্বি শীঙ্ ডী শ্ৰি ক্ষু যু ৰু ক্ষ্ণু নু বৃঞ্ বৃঞঃ। উদৃদন্তাশ্চৈত এবাজন্তাঃ সেটঃ ।

২০৪। অপৰেঽনিটঃ ।

ব্যাখ্যা—অনেকাচঃ (অনেক স্বৰ বিশিষ্টাঃ ধাতবঃ) শ্বি-শীঙ্- ডী-শ্ৰি-ক্ষু-যু-ৰু-ক্ষ্ণু-নু-বৃঙ্-বৃঞঃ ধাতবঃ উদ্‌দন্তা অজন্তাশ্চ (এতে ধাতবঃ) সেটঃ স্যুঃ। অপৰে (উক্তেভ্যো অপৰে স্বৰান্তাঃ ধাতবঃ অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অনেক স্বৰবিশিষ্ট, শ্বি-শী-ডী-শ্ৰি-ক্ষু-যু-ৰু-ক্ষু-নু-বৃঙ্-বৃ, উকাৰান্ত, ঋকাৰান্ত আৰু অজন্ত ধাতুবোৰ সেৎ হব অৰ্থাৎ নিত্যন্তে ইট্ প্ৰত্যয় যুক্ত হব। ইয়াৰ বাহিৰে আন স্বৰান্ত ধাতুবোৰৰ ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—দাতা।

২০৫। দীঙ্‌মীনাতি মিনোতী নামেচামাত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—দীঙ্ মীনাতি মিনোতীনাং (ধাতূনাং) এচাং স্থানে আত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দীঙ্-মীঙ্ আৰু মিঞ্ ধাতুৰ এচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—মাতা।

২০৬। লিয়স্তু বা।

ব্যাখ্যা—লিয়স্তু (লীঙ্ ধাতোঃ) এচাং স্থানে বা আত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লীঙ্ ধাতুৰ এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে আ হব। উদাহৰণ—বিলেতা।

২০৭। মিম্যোৰ্ন খলচোৰ্ঘে চ লিয়ঃ।

ব্যাখ্যা—খলচোঃ (খল্-অচ্ প্ৰত্যয়য়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) মিম্যোঃ (মিঙ্-মীঞোঃ ধাত্বোঃ) এচাং স্থানে আত্বং ন স্যাৎ, খলচোঃ পৰয়োঃ ঘে চ পৰে সতি, লিয়ঃ (লিঙ্ ধাতোঃ) এচাং স্থানে আত্বং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—খল্ আৰু অচ্ প্ৰত্যয় হলে মীঞ্ আৰু মিঞ্ ধাতুৰ এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত আ নহব। খল্, অচ্ আৰু ঘ প্ৰত্যয় হলেও লিঙ্ ধাতুৰ এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত আ নহব। উদাহৰণ—বিলয়ঃ।

২০৮। যনস্বৰাদি ভিন্নানামশিতামাদি ৰিড্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—যন স্বৰাদি ভিন্নানাং (যাদি-নাদি-স্বৰাদি-ৰৰ্জিতানাং) অশিত্যাং (খস্তনী ৰিভক্তীনাং) আদি অৱয়ৱঃ সন্ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যয়ৰ য-ন আৰু স্বৰ ভিন্ন খস্তনী বিভক্তিৰ আগত ইট্ প্ৰত্যয়ৰ ই হব। উদাহৰণ—জাগৰিতা।

২০৯। ইড্‌দীৰ্ঘো ৰা বৃ ঋদন্তাদপৰস্মৈ সিজাশিষোঃ।

ব্যাখ্যা—অপৰস্মৈ সিজাশিষোঃ (পৰস্মৈপদিনঃ সিচ্ আশিষ্ ৰিভক্তি ভিন্নয়োঃ) বৃ ঋ দন্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ ইট্ স্যাৎ। ৰা (ৰিকল্পেন) ইট দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰস্মৈপদী সিচ্ আৰু আশীঃ বিভক্তি ভিন্ন আন বিভক্তি হলে ঋ আৰু ঋদন্ত ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব আৰু বিকল্পে ইট্ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---ৱৰীতা।

২১০। স্যাদাত্মনে পদাযোগে স্নুক্ৰমিভ্যামিড়াগমঃ।

ব্যাখ্যা---আত্মনে পদাযোগে (অব্যৱহিত ব্যৱহিত ৰূপেন আত্মনে পদ সম্বন্ধাভাৱে সতি) স্নুক্ৰমিভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰ ইড়াগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্মৰ আত্মনে পদৰ লগত সম্বন্ধ নহলে স্নু আৰু ক্ৰম্ ধাতুৰ পিছত ইট্ আগম হব। উদাহৰণ--প্ৰস্নবিতা।

২১১। কৰ্ত্ৰাত্মনে পদ প্ৰাপ্তৌ ক্ৰমঃ কৃতি ত্বনেড্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা---কৃতি (কৃৎ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) কৰ্ত্ৰাত্মনে পদ প্ৰাপ্তৌ (কৰ্ত্তৰি আত্মনে পদ প্ৰাপ্তৌ সত্যাং) ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ---কৃৎ প্ৰত্যয় হলে আৰু কৰ্ত্তৃপদত আত্মনে পদ ব্যৱহাৰ হলে ক্ৰম্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ---প্ৰক্ৰন্তা।

২১২। ৱা স্বৃ সূয়তি ধূঞ্ সূতি ৰধাদ্যুদনু ৱন্ধিতঃ।

ব্যাখ্যা---স্বৃ-সূয়তি-ধূঞ্-সূতি-ৰধাদ্যুদনুৱন্ধিতঃ (ৰাধ্-উদন্ ৱন্ধিতঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ৱা ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্বৃ-সূ-ধূঞ্ আৰু ৰধ্ আদি উদনুৱন্ধি ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---স্বৰিতা।

২১৩। ৰধিৰ্নশি তৃপি দৃপৌ দ্ৰুহি স্নুহি মুহি স্নিহ।

ব্যাখ্যা---ৰধিৰ্নশি তৃপ্ দৃপৌ দ্ৰুহি স্নুহি মুহি স্নিহঃ-এতে দিৱাদ্যন্তৰ্গতাঃ ধাতৱঃ ৰধাদয়ঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---ৰধ্-নশ্-তৃপ্-দৃপ্-দ্ৰুহ্-স্নুহ্-স্নিহ আদি দিৱাদি গণীয় ধাতুৰ ৰধাদি সংজ্ঞা হব।. উদাহৰণ---ৰধিতা।

২১৪। স্নুহাদীনাং হস্যঘত্বং ৱিকল্পেন ধুড়ন্তয়োঃ।

ব্যাখ্যা---ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ স্নুহাদীনাং ধাতূনাং হস্য স্থানে ৱা ঘত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে মুহ্-মুহ্ আৰু স্নিহ্ ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ঘ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—মোগ্ধা।

২১৫। ধুটি স্বৰান্মজ্জিনশোর্নুট্।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) মজ্জিনশোঃ ধাত্বোঃ স্বৰাৎ পৰঃ-নুট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত হলে মজ্জ আৰু নশ্ ধাতুৰ স্বৰৰ পিছত নুট্ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰ হব। উদাহৰণ—নংষ্টা।

২১৬। ধুড়ন্তয়োৰ্জ্জাদি জোলুক্।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ—আদি জঃ (আদি জৰ্বৰ্ণস্য) লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ধাতুৰ আদি জ বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মঙ্‌ক্তা।

২১৭। ভ্ৰজ্জাদের্জস্য ষো ভবেৎ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়ো সতোঃ ভ্ৰজ্জাদেঃ ধাতোঃ জস্য স্থানে ষঃ ভবেৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ভ্ৰজ্জাদি ধাতুৰ জ বৰ্ণৰ ঠাইত ষ হব। উদাহৰণ—ভ্ৰষ্টা।

২১৮। ৰা সম্প্ৰসাৰণং ভ্ৰজ্জেঃ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়ো সতোঃ ভ্ৰজ্জেঃ (ভ্ৰজ্জ ধাতোঃ) ৰা সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ভ্ৰজ্জ ধাতুৰ ৰ বৰ্ণৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—ভৰ্ষ্টা।

২১৯। ব্ৰশ্চে শ্চঃ ষঃ শলোপ শ্চ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ ব্ৰশ্চেঃ (ব্ৰশ্চ ধাতোঃ) চঃ (চকাৰস্য স্থানে) ষঃ স্যাৎ, শ লোপ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ব্ৰশ্চ ধাতুৰ চ বৰ্ণৰ ঠাইত ষ হব আৰু আগৰ শ বৰ্ণ লোপ হব। উদাহৰণ—ব্ৰষ্টা।

২২০। ষ্ঠিৰো দীৰ্ঘো'হপৰোক্ষায়াম্ ।

ব্যাখ্যা---অপৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ষ্ঠিৱঃ ধাতোঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা ভিন্ন বিভক্তি পিছত থাকিলে ষ্ঠিৱ ধাতু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---ষ্ঠীৱিতা।

২২১। ইটো দীৰ্ঘো গ্ৰহেস্তথা।

ব্যাখ্যা---তথা (অপৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং) গ্ৰহেঃ (গ্ৰহঃ পৰঃ) ইট্ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা ভিন্ন বিভক্তি হলে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছৰ ইট্ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---গ্ৰহীলা।

২২২। শক্ ৯ঃ কান্তে।

ব্যাখ্যা---কান্তে (ক ৱৰ্ণান্ত ধাতু গণ মধ্যে) শক্ ৯ঃ ধাতোঃ অনিটঃ শিষ্টৈ নিগদিতঃ।

সৰলাৰ্থ---ক বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত শক্ ৯ ধাতু অনিট্ হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ---শক্তা।

২২৩। চান্তে পচি ৰচি সিচো মুঞ্চতি ৰিচৌৰিচিশ্চ।

ব্যাখ্যা---চান্তে (চ বৰ্ণান্ত ধাতূনাং মধ্যে) পচি-ৰচি-সিচঃ ধাতৱঃ-অপি মুঞ্চতি-ৰিচৌ-ৰিচিশ্চ-ধাতৱঃঅনিটঃ শিষ্টৈ নিপদিতাঃ।

সৰলাৰ্থ---চ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত পচ্-ৰচ্-সিচ্ আৰু মুচ্-ৰিচ্-ৰিশ ধাতু অনিট হব বুলি শিষ্টই কয়। উদাহৰণ---পক্তা।

২২৪। একঃ প্ৰচ্ছিঃ।

ব্যাখ্যা---ছান্তে ধাতুগণমধ্যে একঃ প্ৰচ্ছিঃ ধাতোৰনিটঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ছ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত মাত্ৰ প্ৰচ্ছ ধাতু অনিট্ হব। উদাহৰণ---প্ৰষ্টা।

২২৫। যুজি ৰুজি সৃজি ভ্ৰস্জি যজয়ঃ। অথো মস্জি ভন্‌জি ত্যজি ভুজি নিজি স্বন্‌জি ৰিজিৰঃ, তথা ৰন্‌জিঃ সন্‌জি ভজতি ৰপি জান্তে নিগদিতাঃ।

ব্যাখ্যা—জান্তে (জ বৰ্ণান্ত ধাতুগণ মধ্যে) যুজি-ৰুজি-সৃজি-ভ্ৰস্জি-যজয়ঃ ধাতৱঃ-অনিটাঃ স্যুঃ-তথা ৰন্‌জিঃ মস্জি-ভন্‌জি-ত্যজি-ভুজি-নিজি-স্বন্‌জি-ৰিজিৰঃ ধাতৱঃশ্চ অনিটাঃ শিষ্টৈঃ নিগদিতা।

সৰলাৰ্থ—জ বৰ্ণান্ত ধাতু যেনে—যুজ্-ৰুজ্-সৃজ্-ভ্ৰস্জ-যজ্-মস্জ-ভন্‌জ্-ত্যজ-ভুজ্-নিজ্-স্বন্‌জ্ ৰন্‌জ্ আৰু ৰিজ্ আদি ধাতু অনিট্ হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—যোক্তা।

২২৬। অদি তুদিনুদয়ঃ স্বিদ্যতি ৰিদ্যতি ৰিন্দতি ৰিনত্তয় শিছদ্ ভিদৌ। খিদি শদি সদয়ঃ স্কন্দি ক্ষুদি হদি পদয়ো দ কাৰান্তে।

ব্যাখ্যা—দকাৰান্তে (দ কাৰান্ত ধাতুগণমধ্যে) অদি-তুদি-নুদয়ঃ ধাতৱঃ-অনিটাঃ স্যুঃ। স্বিদ্যতি-ৰিদ্যতি ৰিন্দতি ৰিনত্তয়ঃ ধাতৱঃ-অনিটাঃ স্যুঃ। শিছদ্ ভিদৌ ধাতু-অনিটৌ স্যাতাম্। খিদি শদি সদয়ঃ ধাতৱঃ-অনিটাঃ। স্কন্দি হদি ক্ষুদি পদয়ঃ ধাতৱঃ-অনিটাঃ শিষ্টৈ নিগদিতাঃ।

সৰলাৰ্থ—দকাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত অদ্-তুদ্-নদ্-স্বিদ্-ৰিদ্-ছিদ্-ভিদ্-খিদ্-শদ্-সদ্-স্কন্দ-ক্ষুদ্-হদ্-পদ ধাতুবোৰ অনিট্ বুলি শিষ্ট-সকলে কয়। উদাহৰণ—অত্তা।

২২৭। ৰুধি ৰাধি ক্ষুধি ৰন্ধি ক্ৰুধি ৰধি সিধি যুধি বুধি ব্যধয়ঃ। শুধি সাধী অপি ধান্তে।

ব্যাখ্যা—ধান্তে (ধ ৰ্বণান্ত ধাতুগণমধ্যে) ৰুধি-বাধি-ৰন্ধি-ক্ষুধি-ক্ৰুধি-ৰধি-সিধি-বুধি-যুধি-ব্যধয়ঃ-ধাতবঃ, শুধি-সাধী-অপি ধাতৱশ্চ অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ধ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত ৰুধ্-বাধ্-ৰন্ধ-ক্ষুধ্-ক্ৰুধ-ৰধ্-সিধ্-যুধ্-বুধ্-শুধ্-সাধ্ আদি ধাতুবোৰ অনিট্ হব। উদাহৰণ—যোদ্ধা।

২২৮। মন্যতি হন্তী নকাৰান্তে।

ব্যাখ্যা—নকাৰান্তে (নকাৰান্ত ধাতুগণ মধ্যে) মন্যতি (মন-ধাত্বোঃ) হন্তী (হন্ ধাতোশ্চ) অনিটৌ শিষ্টৈঃ-নিগদিতৌ।

সৰলাৰ্থ—নকাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত মন্ আৰু হন্ ধাতু অনিট্ হব। উদাহৰণ—মন্তা।

২২৯। আপি ৰপি স্বপি তপ্ ত্রিপি ক্ষিপি শপি লিপি লুপি সৃপি ছুপঃ পান্তে।

ব্যাখ্যা—পান্তে (প ৱৰ্ণান্ত ধাতুগণ মধ্যে) আপি-ৰপি-স্বপি-তপ্-ত্রিপি ক্ষিপি-শপি-লিপি-লুপি-সৃপি-ছুপঃ ধাতৱঃ-অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—প বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত আপ্-ৰপ্-স্বপ্-তপ্-ত্রিপ্-ক্ষিপ্-শপ্-লিপ্-লুপ্-সৃপ্-ছুপ্ ধাতু অনিট্ হ'ব। উদাহৰণ—আপ্তা।

২৩০। যভি ৰভি লভয়ো ভান্তে।

ব্যাখ্যা—ভান্তে (ভ ৱৰ্ণান্ত ধাতুগণমধ্যে) যভ্-ৰভ্-লভ্-ধাতৱঃ অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ভ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ যভ্-ৰভ্-লভ্-ধাতু অনিট্ হ'ব। উদাহৰণ—যব্ধা।

২৩১। গচ্ছতি যমি ৰম্ নমো মান্তে।

ব্যাখ্যা—মান্তে (ম ৱৰ্ণান্ত ধাতুগণমধ্যে) গচ্ছতি যমি ৰম্ নমঃ (গম্ যম্-ৰম্-নম্ ধাতৱঃ)—অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ম কাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত গম্-যম্-ৰম্-নম্—ধাতু অনিট্ হ'ব। উদাহৰণ—গন্তা।

২৩২। ক্ৰুশি ৰিশি লিশি পশ্যতি স্পৃশোৰিশি মৃশি দিশি দন্শিৰিমে ভৱন্তি শান্তে।

ব্যাখ্যা—শান্তে (তালব্য শাকাৰান্ত ধাতুগণমধ্যে) ক্ৰুশি-ৰিশি-লিশি-পশ্যতি-স্পৃশোৰিশি-মৃশি-দিশি-দন্শি (ক্ৰুশ্-ৰিশ্-লিশ্-দৃশ্-স্পৃশ্-ইশ্-মৃশ্-দিশ্-দন্শ্ ধাতৱঃ অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—তালব্য শকাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত ক্ৰুশ-ৰিশ্-লিশ্-দৃশ্-স্পৃশ্-দংশ্-মৃশ্-দিশ্-দন্শ্ ধাতুবোৰ অনিট হব। উদাহৰণ—ক্ৰোষ্টা।

২৩৩। কৃষি পিষি ত্বুষি পুষ্যতি ত্বিষি শ্লিষি ৰিষি শিষি বিশি তৃষয়ঃ শুষিশ্চ ষান্তে।

ব্যাখ্যা—ষান্তে (মূৰ্দ্ধণ্য শকাৰান্ত ধাতুগণ মধ্যে) কৃষি পিষি দুষি পুষ্যতি ত্বিষি শ্লিষি শুষিশ্চ (কৃষ্-পিষ্-দুষ্-পুষ্-ত্বিষ্-দ্বিষ্-শ্লিষ্-বিষ্-তৃষ্-শিষ্ শুষ-ধাতৱশ্চ) অনিটাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ষ ৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত কৃষ-পিষ-দুষ্-পুষ্-ত্বিষ্-শ্লিষ্-শিষ্-বিষ্-তৃষ আৰু শুষ্ ধাতু অনিট্ হব। উদাহৰণ—কষ্টা।

২৩৪। ৰসতি ঘসৌ দ্বৌ সান্তে।

ব্যাখ্যা—সান্তে (দন্ত্য স কাৰান্ত ধাতুগণমধ্যে) ৰসতি ঘসৌ (ৰস্-ঘস্ দ্বৌ) অনিটৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—দন্ত্য সকাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত ৰস্ আৰু ঘস্ ধাতু অনিট্ হব। উদাহৰণ—ৰস্তা।

২৩৫। মেহতি লিহিদোগ্ধিৰোহতয়ঃ। অপি দহি দিহি নহি ৰহয়ো হান্তে নিষ্টঙ্কিতা অনিটঃ।

ব্যাখ্যা—হান্তে (হ ৰ্ণান্ত ধাতুগণ মধ্যে) মেহতি লিহি দোগ্ধি ৰোহ-তয়ঃ (মেহ্-লিহ্-দুহ্-ৰুহ্ ধাতৱঃ) অপি দহি দিহি দিহি নহি ৰহয়ঃ (দহ্-দিহ্ নহ-ৰহ্ ধাতৱশ্চ) অনিটঃ নিষ্টঙ্কিতাঃ (অৱধাৰিতাঃ)।

সৰলাৰ্থ—হ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত মেহ্-লিহ্-দুহ্-ৰুহ্ আৰু দহ্-নহ্-ৰহ্ ধাতুবোৰ অনিট্ হব। উদাহৰণ—মেঢ়া।

২৩৬। আ ও ঢ়ে স্যাৎ সহি ৰহোঃ।

ব্যাখ্যা—ঢ়ে পৰে সতি সহি ৰহোঃ (সহ্-ৰহ্-ধাত্বোঃ) পৰস্যাকাৰস্য স্থানে ওঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঢ় পিছত থাকিলে সহ আৰু ৰহ ধাতুৰ পিছত হোৱা আকাৰৰ ঠাইত ও হব। উদাহৰণ—সোঢ়া।

২৩৭। নহের্দ্ধো ঢাপ ৰাদকঃ।

ব্যাখ্যা—নহেঃ (নহ্ ধাতোঃ) ঢাপৰাদকঃ (ঢ বাধকঃ) হস্য স্থানে ধঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মূৰ্দ্ধণ্য ঢ বৰ্ণক বাধা দি নহ ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ধ হব। উদাহৰণ—নদ্ধা।

২৩৮। ত কাৰাদৌ পাক্ষিকেটঃ সহীষুৰিষিলুভ্ৰুষঃ।

ব্যাখ্যা—ত কাৰাদৌ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ঃসহীষুৰি ষিলুভ্ৰুষ (সহ্-ঈশ্-উষ্-ৰিষ্লুভ্-ৰুষ্ ধাতৱঃ) পাক্ষিকেটঃ (পক্ষে-ইট্ যুক্তাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—তকাৰাদি প্ৰত্যয় হলে সহ্-ঈশ্-উষ্-ৰিষ্-লুভ্-ৰুষ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সহিতা।

২৩৯। ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি তদ্বৎ কৰ্ত্তৰ্য্যাত্মনে পদে ৰূপম্।
অশিতি স্তাদন্যত্ৰ স্যাদধিকং যত্তদাচক্ষে।

ব্যাখ্যা—অশিতি স্তাৎ-অন্যত্ৰ বিষয়ে (শিত্‌ভিন্নে-অদ্যতনীস্ত ৱিভক্তেৰণল্যা বিষয়ে) কৰ্ত্তৰি আত্মনে পদে যৎ ৰূপং ভাৱে কৰ্ম্মণি-অপি ৱাচ্যে চ তদেৱ ৰূপং স্যাৎ, যদাধিকং সাধ্যং ভৱতি তদাচক্ষে (কথামিয়)।

সৰলাৰ্থ—শিত্ সংজ্ঞক ভিন্ন অদ্যতনীৰ ত বিভক্তিৰ বাহিৰে আন বিভক্তিত কৰ্ত্তৰি আত্মনে পদত যি ৰূপ হ'ব ভাৱ বাচ্য আৰু কৰ্ম বাচ্যতো একেৰূপেই হব। তাতকৈ অধিক সাধ্য যি হব তাকেই ইয়াত কোৱা হব।

২৪০। স্বৰান্ত ধাতু গ্ৰহি হন্ দৃশিভ্যো ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ।
ভাসীস্যাদ্যতনীম্বিজ্বদিড্ ৱা স ইট্ পৰং প্ৰতি।

ব্যাখ্যা—ভাৱকৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ তাসীস্যাদ্যতনীষু ৱিভক্তিষু পৰাষু সতিষু চ স্বৰান্ত ধাতু গ্ৰহি হন্ দৃশিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) ইজ্বদিদ্ স্যাৎ। স ইট্ পৰং প্ৰতি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্মবাচ্য হলে তা-সীস্ আৰু অদ্যতনী বিভক্তি হলে গ্ৰহ্-হন্-দৃশ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ দৰে ইট্ প্ৰত্যয় হব, সেই ইট্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে দীৰ্ঘ হব।
উদাহৰণ—গ্ৰহীষ্যতে—গ্ৰাহিষ্যতে।

২৪১। আশিষ্যা শীঃ।

ব্যাখ্যা---আশিষি অর্থে গম্যমানে সতি ভৱিষ্যতি কালে ধাতোঃ পৰাঃ আশীৰ্বিভক্তিঃ স্যাৎ যথা যাৎ-যাস্তাম্-যাসুস্, যাস্-যাস্তম্-যাস্ত, যাসম্-যাস্ব-যাস্ম। সীষ্ট-সীয়াস্তাম্-সীৰন, সীষ্ঠাস্-সীয়াস্থাম্-সীধ্বম্, সীয়-সীৱহি-সীমহি। ইয়ং লীঙ্ চ।

সৰলার্থ---আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ বুজালে ভৱিষ্যত কালত ধাতুৰ পিছত আশীঃ বিভক্তি হব। যেনে---যাৎ-যাস্তাম্-যাসুম্ যাস্-যাস্তম্-যাস্ত যাসম্-যাস্ব-যাস্ম; সীষ্ঠসীয়াস্তাম্-সীৰণ; যীষ্ঠাস্-সীয়াষ্ঠায্-সীধ্বম্; সীৱ-সীৱহি-সীমহি। ইয়াক লিঙ্ বিভক্তি বুলিও কব।

২৪২। যোহস্যা যত্বৎ।

ব্যাখ্যা---অস্যাঃ (আশীৰ্ব্বিভক্ত্যাঃ) যঃ (য প্ৰত্যয়ঃ) যত্বৎ (যকাৰ ৱৎ কাৰ্য্যং স্যাৎ)।

সৰলার্থ---আশীঃ বিভক্তিৰ য বৰ্ণৰ ঠাইত য প্ৰত্যয়ৰ দৰে সকলো সাধন কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ---ভূয়াৎ।

২৪৩। ন প্ৰাদ্যন্তস্যেণো দীৰ্ঘঃ।

ব্যাখ্যা---যে পৰে সতি প্ৰাদ্যন্তস্য (প্ৰাদ্যন্তে প্ৰৱৰ্ত্তমানস্য) ইণঃ (ইন্ প্ৰত্যয়ঃ) দীৰ্ঘঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ---আশীঃ বিভক্তিৰ য পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গযুক্ত ধাতুৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় দীৰ্ঘ নহব। উদাহৰণ---উদিয়াৎ।

২৪৪। মাদীনামা একাৰোযে।

ব্যাখ্যা---যে পৰে সতি মাদীনাং (মা-জহাত্যাদি সপ্তধাতুনাং আকাৰস্য স্থানে) একাৰঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---বিভক্তিৰ য পিছত থাকিলে মা-হাক্-স্যতি-গৈ-পা-স্থা-দা আদি ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব। উদাহৰণ---মেয়াৎ।

২৪৫। ৱা সংযোগাদী নামস্থঃ।

ব্যাখ্যা---অস্থঃ (স্থা ধাতু ভিন্নানাং) সংযোগাদীনাং ধাতুনামাকাৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) একাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধ্যা ভিন্ন সংযুক্ত ধাতুবোৰৰ আকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে একাৰ হব। উদাহৰণ—ধেয়াৎ।

২৪৬। হন্তের্ব্বধাশিষি।

ব্যাখ্যা—আশিষি বিভক্তৌ পৰস্যাং সত্যাং হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃস্থানে) বধ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আশীঃ বিভক্তি হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত বধ্ হব। উদাহৰণ—বধ্যাৎ।

২৪৭। গমো গঃ সে বা।

ব্যাখ্যা—আশীষেঃ সে পৰে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ স্থানে) বা বিকল্পেন) গঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আশীঃ বিভক্তিৰ স পিছত হলে গম্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গ হব। উদাহৰণ—সঙ্গসীষ্ট।

২৪৮। ঋ বৰ্ণনাম্ন্য পান্তা নামনিডাশীলুঙৌকিতৌ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ ঋবৰ্ণ নাম্ন্য পান্তানাং ধাতুনাং পৰৌ আশী-লুঙৌ কিতৌ (কিত্ সংজ্ঞকৌ স্তঃ)।

সৰলাৰ্থ—ইট্ প্ৰত্যয় নহোৱা ঋ বৰ্ণ আৰু নামী সংজ্ঞা উপান্ত হোৱা ধাতুৰ পিছত হোৱা আশীঃ বিভক্তি আৰু লুঙ্)অদ্যতনী) বিভক্তিৰ কিত্ সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—কৃষীষ্ট।

২৪৯। আশীঃ পৰোক্ষাদ্যতনীধো ঢো নাম্যন্ত ধাতুতঃ।

ব্যাখ্যা—নাম্যন্ত ধাতুতঃ পৰেষাং আশীঃ-পৰোক্ষা-অদ্যতনী বিভক্তীনাং ধঃ স্থানে ঢঃ (মূৰ্দ্ধণ্য ঢ কাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—নাম্যন্ত ধাতুৰ পিছত আশীঃ-পৰোক্ষা আৰু অদ্যতনী বিভক্তিৰ ধ বৰ্ণৰ ঠাইত ঢ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—কৃষীঢ্বম্।

২৫০। আসাং ধো ঢ় ইটো বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ইটঃ পৰেষাং আসাং (আশীঃ-পৰোক্ষা-অদ্যতনীনাং-বিভক্তীনাং ধঃ স্থানে) বা (বিকল্পেন) ঢঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত থকা আশীঃ পৰোক্ষা আৰু অদ্যতনী বিভক্তিৰ ধ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ঢ় বৰ্ণ হব। উদা---ভবিষীঢ্বম্।

২৫১। সংযো গাদি ঋ দৃদন্ত বৃভ্য ইড্ ৰাত্মনে তয়োঃ।

ব্যাখ্যা---আত্মনে পদে বিষয়ে তয়োঃ (আশীর্লুঙোঃ বিভক্ত্যোঃপৰয়োঃ সতোঃ) সংযোগাদি ঋ দৃদন্ত বৃভ্যাঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আত্মনে পদ বিষয়ত আশীঃঃ আৰু লুঘ্ বিভক্তিৰ পিছত সংযুক্ত ঋকাৰান্ত আৰু বৃঞ্ ধাতুৰ বিকল্পে ইট্ হব। উদাহৰণ---স্মৃষীশ্চ।

২৫২। অশিৎ সকাৰে সস্তঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অশিৎ (শিৎ সংজ্ঞা ভিন্নঃ) সকাৰে পৰে সতি ধাতোঃ সঃ স্থানে তঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শিত্ সংজ্ঞা নোহোৱা স পিছত থাকিলে ধাতুৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---বৎসীশ্চ।

২৫৩। ভৱিষ্যতি ভৱিষ্যন্তী।

ব্যাখ্যা---ভৱিষ্যতি কালে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে ৰিৱক্ষিতে সতি) ধাতোঃ পৰঃ ভৱিষ্যন্তী ৰিভক্তিঃ স্যাৎ। সাচ-স্যতি-স্যতস্-স্যন্তি। স্যসি-স্যথস্-স্যথ। স্যামি স্যাৱস্-স্যামস্। স্যতে-স্যেতে-স্যন্তে। স্যসে-সেথে-স্যধ্বে। স্যে-স্যাৱহে-স্যামহে।

সৰলাৰ্থ---ভৱিষ্যত কাল বুজাবলৈ ধাতুৰ পিছত ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি হব। ইয়াক লৃট্ বিভক্তি বুলিও কোৱা হব। যেনে---স্যতি-স্যতস্-স্যন্তি। স্যসি-স্যথস্-স্যথ। স্যামি-স্যাৱস্-স্যামস্। স্যতে-স্যেতে-স্যন্তে। স্যসে-স্যেথে-স্যধ্বে। স্যে-স্যাৱহে-স্যামহে।

২৫৪। সন্স্যযোগি পৰস্মৈ চ বৃৎবৃধ্স্যন্দি শৃধ্ কৃপঃ।

ব্যাখ্যা---সন্স্যযোগি সতি বৃৎ-বৃধ্-স্যন্দি-শৃধ্-কৃপঃ-পৰঃ পৰস্মৈ পদঞ্চ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---সন্ আৰু স্য প্ৰত্যয়ৰ যোগত বৃৎ-বৃধ্-স্যন্দ-শৃধ্-কৃপ্ পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ---স্যন্ত্স্যতি।

২৫৫। বৃৎ বৃধ্ কৃপূ স্যন্দ ইট্ স্যাদাত্মনেপদ সে পৰে ।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদ সে পৰে সতি বৃৎ-বৃধ্-কৃপ্-স্যন্দ ধাতোঃ পৰঃ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনেপদৰ স পিছত থাকিলে বৃৎ-বৃধ্-কৃপ্-স্যন্দ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ৱৰ্তিষ্যতে ।

২৫৬। কৃতী নৃৎ নৰ্দ্দি মৃদছৰ্দ্ভ্যঃ সৰ্ব্বত্ৰাসিচি সেন ৱা ।

ব্যাখ্যা—অসিচি (সিচ্ ভিন্নে) সৰ্ব্বত্ৰ সে পৰে সতি কৃতী-নৃত-নৰ্দ্দি-মৃদ্-ছৰ্দ্ভ্যঃ (কৃৎ-নৃৎ-নৰ্দ্দ-মৃদ্-ছদ্-ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ন ৱা (ৱিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সিচ্ সংজ্ঞা ভিন্ন স বৰ্ণ পিছত থাকিলে কৃৎ-নৃৎ-নৰ্দ মৃদ্-ছৃদ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ হব । উদাহৰণ—কৰ্ত্তিষ্যতি ।

২৫৭। স্যকাৰে হন্ দন্তাদিট্ ।

ব্যাখ্যা—স্যকাৰে পৰে সতি হন্‌দন্তাৎ (হন্-ঋদন্তাদ্ধাতোঃপৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—বিভক্তিৰ স্য পিছত থাকিলে হন্ আৰু ঋদন্ত ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—হনিষ্যতি ।

২৫৮। গমঃ সেহনাত্মনে পদে ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে পদে (আত্মনে পদ ভিন্নে) সে পৰে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনে পদ ভিন্ন বিভক্তিৰ স পিছত হলে গম্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—গমিষ্যতি ।

২৫৯। স্মৃত্যৰ্থানাং সমন্বয়ে যদ প্ৰয়োগে ভূতে চ ।

ব্যাখ্যা—স্মৃত্যৰ্থানাং ধাতুনাং সমন্বয়ে (যোগে সতি) যদ প্ৰয়োগে চ সতি ভূতে কালে ভৱিষ্যন্তী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্মৃত্যাৰ্থ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যৎ শব্দ প্ৰয়োগ নহলে ভূত কালত ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি হব ।

২৬০। সাকাঙ্ক্ষে যৎ পদে তুৱা।

ব্যাখ্যা—আকাঙ্ক্ষে (বক্তুৰাকাঙ্ক্ষায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) স্মৃত্যৰ্থানাং ধাতূনাং যোগে চ যৎ শব্দ প্ৰয়োগে ভূতে কালে ৱা (ৱিকল্পেন) ভৱিষ্যন্তী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বক্তাৰ ইচ্ছা বুজালে স্মৃত্যাৰ্থ ধাতুৰ যোগত যৎ শব্দ প্ৰয়োগ হলেও ভূত কালত বিকল্পে ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি হব।

উদাহৰণ—যদ্ৱৎষ্যামঃ।

২৬১। আদ্যাশ্বস্তন্যৌ চ স্তঃ কিং বৃত্তেন লিপ্সায়াম্।

ব্যাখ্যা—কিং বৃত্তেন (কিম্-কতৰ-কতমযোগে সতি) লিপ্সায়াং (গম্যমাধায়াং সত্যাং) ভৱিষ্যতি কালে ধাতোঃ পৰৌ আদ্যাশ্বস্তন্যৌ চ স্তঃ, চ কাৰাৎ ভৱিষ্যন্তী চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কিম্ শব্দ নিষ্পন্ন হোৱা কতৰ-কতম শব্দৰ যোগত লাভেচ্ছা বুজালে ধাতুৰ পিছত ৱৰ্তমানা আৰু শ্বস্তনী বিভক্তি হব। কেতিয়াবা ভৱিষ্যন্তী বিভক্তিও হব। উদাহৰণ—কতমো যজতি।

২৬২। লিপ্সিত সিদ্ধৌ চৈতাঃ।

ব্যাখ্যা—লিপ্সিত সিদ্ধৌ (আকাঙ্ক্ষিত সিদ্ধের্হেতৌ উপন্যস্তে প্ৰযুক্তেহৰ্থে গম্যমানে সতি) ভৱিষ্যতি কালে এতাঃ (ৱৰ্তমানা-শ্বস্তনী-ভৱিষ্যন্তী চ ধাতোঃ পৰাঃ ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—অভিলাষ সিদ্ধিৰ বাবে প্ৰযুক্ত হোৱা অৰ্থ বুজালে ভৱিষ্যত কালত ধাতুৰ পিছত ৱৰ্তমানা-শ্বস্তনী আৰু ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—যো-দাতা-স্বৰ্গং যাতি

২৬৩। আদ্যা প্ৰকৃতে কদা কৰ্হ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—কদা কৰ্হ্যোঃ (কদা-কৰ্হি-শব্দয়োৰ্যোগে সতি) ভৱিষ্যতি কালে ধাতোঃ পৰৌ আদ্যা প্ৰকৃতেঃ (ৱৰ্তমানা ভৱিষ্যন্ত্যৌ স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলাৰ্থ—কদা আৰু কৰ্হি শব্দৰ যোগত ভৱিষ্যত কালত ধাতুৰ পিছত ৱৰ্তমানা আৰু ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—কদা-ব্ৰতে-ৰক্ষ্যতি।

২৬৪। আদ্যাং ভূতোক্তা অদ্যাহৃবাশংসায়াঞ্চি প্ৰাৰ্থৈঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্চ্চি প্ৰাৰ্থৈঃ (ক্ৰিপ্ৰাৰ্থভিন্নৈ) আশংসায়াং (বস্তুখিচ্ছা বিষয়ি-ভূতায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) ধাতোঃ পৰাঃ আদ্যাং (বৰ্ত্তমানাং) ভূতোক্তাঃ ভূতকালেউদিৰিতা অপি হ্যস্তন্যদ্যতনী পৰোক্ষা ক্ৰিয়াতি পত্তয়ঃ আহুঃ (শিষ্টাঃ বদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—সোনকালে হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু বক্তাৰ ইচ্ছা বুজালে ধাতুৰ পিছত বৰ্ত্তমানা আৰু ভূতকালত উক্ত হোৱা হ্যস্তনী-অতদ্যনী-পৰোক্ষা-ক্ৰিয়াতিপত্তি আদি বিভক্তি হব।
উদাহৰণ—চেৎ-আগচ্ছতি-আগচ্ছৎ-তদাধীতে।

২৬৫। ক্ৰিয়াতিপত্তি ভূঁতে চ ৰিধেয়া।

ব্যাখ্যা—ভূতে কালে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে বিবক্ষিতে সতি) ধাতোঃ পৰঃ ক্ৰিয়াতিপত্তি ৰিভক্তি ঃ—ৰিধিয়তে চকাৰাৎ ভৱিষ্যতি কালে চ ৰিধেয়া। সাচ-স্যৎ-স্যতাম্-স্যন্। স্যস্-তস্যম্-স্যত। স্যম্-স্যাৱ-স্যাম। স্যত-স্যেতাম্-স্যন্ত। স্যথাস্-স্যথাম্-স্যধ্বম্। স্যে-স্যাৱহি-স্যামহি।

সৰলাৰ্থ—অতীত কালৰ অৰ্থত ধাতুৰ পিছত ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি হব আৰু ভৱিষ্যত কালতো হব। ক্ৰিয়াতি বিভক্তি লৃঙ্ বুলিও কোৱা হব। বিভক্তি যেনে—স্যৎ-স্যতাম্-সন্। স্যস্-স্যতম্-স্যত। স্যম্-স্যাৱ-স্যাম। স্যত-স্যেতাম্-স্যন্ত। স্যেথাস্-স্যথাম্-স্যধ্বম্। স্যে-স্যাৱহি-স্যামহি।

২৬৫। ক্ৰিয়াতিপত্তিঃ—কুতশ্চিদ্বৈগুণ্যাৎ ক্ৰিয়ায়াঃ সম্যগনিষ্পত্তি ইতি।

২৬৬। গীৰিঙো ন ৰা।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াতি পত্তৌ পৰস্যাং সত্যাং ইঙঃ (ইঙ্ ধাতোঃ স্থানে) ন ৰা (ৰিকল্পেন) গীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়তিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে ইঙ্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গী হব। উদাহৰণ—অধ্য গীষ্যতে (তৃতীয় বিষয়ঃ)।

২৬৭। ভূতে পৰোক্ষাট্ খলন্যাকিৎ ।

ব্যাখ্যা—ভূতে কালে ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে সতি ধাতোঃ পৰঃ পৰোক্ষা বিভক্তিঃ স্যাৎ। সা পৰোক্ষা অট্-খলন্যা (অট্-খল্-ভিন্না কিট্ সংজ্ঞা ইতি শিষ্টৈৰিচ্যতে। সা পৰোক্ষা যথা-অট্-অতুস্-উস্। থল্-অথুস্-অ। অট্-ৱ-ম। এ-আতে-ইৰে। সে-আথে-ধ্বে। এ-ৱহে-মহে।

সৰলাৰ্থ—চক্ষুৰ অগোচৰ হোৱা ভূতকাল বুজালে ধাতুৰ পিছত পৰোক্ষা বিভক্তি হব। পৰোক্ষাৰ অট্ আৰু থল্ বিভক্তি ভিন্ন আন বিভক্তিবোৰৰ কিৎ সংজ্ঞা হব। যেনে—অট্-অতুস্-উস্। থল্-অথুস্-অ। অট্-ৱ-ম। এ-আতে-ইৰে। সে-আথে-ধ্বে। এ-ৱহে-মহে।

২৬৮। ইকামস্যে ৱোপধায়া অটীচীনি চ বৃদ্ধয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অটীচীনি (অট্-ইচ্-ইন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অন্তানাং ইকাং স্থানে বৃদ্ধয়ঃ স্যুঃ। উপধায়া-অস্য (অকাৰস্য এৱ) বৃদ্ধয়ঃ স্যুঃ।
সৰলাৰ্থ—অট্-ইচ্ আৰু ইন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ পিছত থকা ইক্ বৰ্ণৰ বৃদ্ধি হব আৰু উপধা হোৱা অকাৰৰ ঠাইতো বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—পপাচ।

২৬৯। অট্যুত্তমে ৱা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—উত্তম পুৰুষে চ অটি পৰে সতি অন্তানাং ইকাং স্থাপে ৱা (ৱিকল্পেন) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ উপধায়া অকাৰস্য চ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—উত্তম পুৰুষত আৰু পৰোক্ষাৰ অট্ বিভক্তি হলে ধাতুৰ শেষৰ ইক্ বৰ্ণৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব আৰু উপধা হোৱা অকাৰৰো বৃদ্ধি হ'ব। উদাহৰণ—জগাদ।

২৭০। সৃজ্দৃশৌ থলি ৱা নিটৌ।

ব্যাখ্যা—থলি (থল্ ৱিভক্তৌ পৰে সতি) সৃজ্ দৃশৌ ধাতৌ ৱা (ৱিকল্পেন) অনিটৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—থল্ বিভক্তি পিছত হলে সৃজ্ আৰু দৃশ্ ধাতু বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সসজিথ।

২৭১। অসুট্ কৃ স্রু বৃ ভৃ স্তু দ্রু শ্রু স্র এবানিটৌ লিটি

ব্যাখ্যা—লিটি (লিট্ বিবক্তৌ পৰে সতি অসুট্) (সুট্ শূন্য) কৃ-সৃ-বৃ-ভৃ-স্তু-দ্রু-শ্রু-স্র অৱ ধাতৱঃ অনিটঃ, অপৰে দাতৱ সেটঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—লিট্ বিভক্তি হলে সুট্ প্ৰত্যয়ৰ স নোহোৱা কৃ-সৃ-বৃ-ভৃ-স্তু-দ্রু-শ্রু আৰু স্র ধাতু অনিট্ হ্‌ব। উদাহৰণ—চকৃৱ।

২৭২। ঋ সুট্ ক্রন্যে থল্যৃদন্তা এৱ।

ব্যাখ্যা—থলি পৰে সতি ঋ সুট্ ক্রন্যে (ঋ-সুট্-ক্র ভিন্নে) ঋদন্তাঃ ধাতৱঃ অনিটঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—থল বিভক্তি পিছত থাকিলে ঋ ধাতু আৰু সুট্ প্ৰত্যয় হোৱা কৃ ধাতুৰ বাহিৰে আন ঋদন্ত ধাতুৰ ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—চকৰ্থ।

২৭৩। অজন্তা স্তু ৱানিটঃ।

ব্যাখ্যা—থলি পৰে সতি পূৰ্ব্বোক্ত ঋদন্তভিন্ন-অজন্তাঃ ধাতৱঃ ৱা (বিকল্পেন) অনিটঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—থল্ বিভক্তি পিছত থাকিলে আগত উল্লিখিত ঋদন্ত ধাতুৰ বাহিৰে অচ্ প্ৰত্যয়ান্ত ধাতু বিকেল্প অনিট্ হব।
উদাহৰণ—তুষ্টৱিথ।

২৭৪। আকাৰাদট ঔ কাৰঃ।

ব্যাখ্যা—আকাৰাৎ (আদন্তাদ্ধাতোঃ পৰস্য) অটঃ (অট্ বিভক্তিস্থানে) ঔকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত অট্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঔকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—দদৌ।

২৭৫। ইট্যৱৰ্ণস্য লোপনম্।

ব্যাখ্যা—ইটি (ইট্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অৱৰ্ণস্য) ধাতোঃ অকাৰা-কাৰয়োঃ) লোপনং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইট্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ অকাৰ আৰু আকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—দদিথ।

২৭৬। অতুপান্ত ব্যঞ্জনাদ্যা অনিটৌ বাহনিট থলি ।

ব্যাখ্যা—থলি পৰে সতি অনিটঃ (শ্নুতন্যাদৌ নিসিদ্ধেটঃ) অদুপান্ত ব্যঞ্জনাদ্যাঃ ধাতৰঃ ৱা অনিটঃ (ইট্ ৰহিতাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—থল্ বিভক্তি পিছত হলে, শ্নুতনী আদি বিভক্তিত ইট্ প্ৰত্যয় নিষিদ্ধ হলেও, অকাৰ উপান্ত আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণ আদি হোৱা ধাতুবোৰৰ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ববধিথ।

২৭৭। অস্যানাদেশ্যেক হলোৰ্ম্মধ্যেএ ত্বমনট্ স্বৰে।
অভ্যাস লোপ শ্চ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে (অটং হিত্বা স্বৰে পৰে সতি) অনাদেশ্যেকহলোঃ (আদেশ ৰহিতশ্চা সংযুক্ত ব্যঞ্জনয়োৰ্ম্মধ্যে) অস্য (অকাৰস্য স্থানে) এত্বং স্যাৎ। অভ্যাস ৱৰ্ণস্য লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অট্ প্ৰত্যয়ৰ স্বৰ ভিন্ন আন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে আদেশ আৰু সংযুক্ত নোহোৱা ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ মাজত থকা অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব। পিছত অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব। উদা—পেঠতুঃ।

২৭৮। ফলি শ্ৰথি ভজ্ গ্ৰথি তৃ ত্ৰপাম্।

ব্যাখ্যা—অনিট্ স্বৰে পৰে সতি ফলি শ্ৰথি ভজ্ গ্ৰথি তৃত্ৰপাম্ ফল্-শ্ৰন্থ -ভজ্-গ্ৰথ্-তৃ-থেপ্ ধাতূনাং(অকাৰস্য স্থানে এত্বং প্ৰাগ্লোপৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—অট্ প্ৰত্যয় ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ফল্-শ্ৰথ্-ভজ্-গ্ৰথ্-তৃ আৰু ত্ৰপ্ ধাতুৰ অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব আৰু প্ৰাগ্লোপ্ অৰ্থাৎ অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ফেলতুঃ।

২৭৯। ৱা জৃ ৰাজি ত্ৰসি ভ্ৰাসি ভ্ৰম্ ভ্ৰাজি স্যম্
ফণি স্বনাম্ আকাৰস্য-চ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে পৰে সতি জৃ-ৰাজি-ত্ৰসি-ভ্ৰাসি-ভ্ৰম্-ভ্ৰাজি-স,ম্ ফণিস্বনাম্ (জৃ-ৰাজ্-ত্ৰস্-ভ্ৰাস্-ভ্ৰম্-ভ্ৰাজ্-স,ম্-ফণ্ স্বন্ ধাতূনাং) আকাৰস, চকাৰাৎ (অকাৰস চ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) এত্বং প্ৰাগেলাপৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—অট্ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে জৃ-ৰাজ্-ত্ৰস্-ভ্ৰাস্-ভ্ৰম্-ভ্ৰাজ্-স,ম্-ফণ্-স্বন্ ধাতুৰ আকাৰ আৰু অকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে একাৰ হব আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব। উদা—জেৰতুঃ।

২৮০। হিংসায়াং ৰাধঃ ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে পৰে সতি হিংসায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং ৰাধঃ (ৰাধ্ ধাতোঃ) আকাৰস্য স্থানে এত্বং প্ৰোয়োপৌ স্তঃ ।

সৰলাৰ্থ—অট্ ভিন্ন স্বৰ পিছত থাকিলে আৰু হিংসা অৰ্থ হলে ৰাধ্ ধাতুৰ আকাৰ একাৰ হব আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—ৰেধতুঃ ।

২৮১। ন ৱাদিদদ্ শসাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে পৰে সতি ৱাদিদদ্ শসাম্ ধাতুনাং এত্বং প্ৰায়োপৌ চ ন স্তঃ ;

সৰলাৰ্থ—অট্ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ৱকাৰাদি ধাতু, দদ্ আৰু শস্ ধাতুৰ পিছত একাৰ আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ নহব ।
উদাহৰণ—ৱৱলতুঃ ।

২৮২। জভঃ স্বৰাৎ স্বৰে ৱিন্দুঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি জভঃ (জভ্ ধাতোঃ) স্বৰাৎ পৰঃ ৱিন্দুঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে জভ্ ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত বিন্দু হব । উদাহৰণ—জজম্ভ ।

২৮৩। পৰোক্তেট্ স্বৰয়ো ৰধঃ স্বৰাদ্বিন্দুঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্তেট্ স্বৰয়োঃ পৰোক্তা-ইট্ স্বৰয়োঃ) পৰয়োঃ সতোঃ ৰধঃ (ৰধ্ ধাতোঃ) স্বৰাৎ পৰঃ ৱিন্দুঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্তা বিভক্তিৰ ই আৰু স্বৰ পিছত থাকিলে ৰধ্ ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত বিন্দু হব । উদাহৰণ—ৰৰন্ধ ।

২৮৪। অন্ পৰোক্তে ৱৰ্জয়িত্বা ৱিন্দু ৰভি লভো তথা ।

ব্যাখ্যা—অন্ পৰোক্তে ৱৰ্জয়িত্বা ৰভি লভোঃ (ৰভ্ লভ্ ধাত্বোঃ) তথা স্বৰাৎ পৰ ৱিন্দুঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্তা বিভক্তিৰ অকাৰভিন্ন আন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ৰভ্ আৰু লভ্ ধাতুৰ স্বৰৰ পিছত বিন্দু হব ।
উদহৰণ—আৰেভে ।

২৮৫। নাত্ৰ নো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অত্ৰ পৰোক্ষায়াং অগুণে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি নঃ (ধাতোঃ নকাৰস্য) লুক্ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষাৰ অগুণ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ ন বৰ্ণৰ লোপ নহব । উদাহৰণ—বৰঞ্জ ।

২৮৬। শ্ৰন্থি দন্ভি গ্ৰন্থি স্বঞ্জাস্তু ৱা নটি ।

ব্যাখ্যা—অনটি (অটং হিত্বা) পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং শ্ৰন্থি দন্ভি গ্ৰন্থি (শ্ৰন্থ-দন্ভ্-গ্ৰন্থ্-স্বঞ্জ ধাতূনাং) ৱা (ৱিকল্পেন) নকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অট্ ভিন্ন পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্ৰন্থ-দন্ভ্-গ্ৰন্থ্-স্বঞ্জ ধাতুৰ বিকল্পে নকাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—দেভতুঃ ।

২৮৭। ঋকাৰস্যগুণঃ কাৰ্য্যঃ সংযোগাদেঃ সুটাপিচ ।

ব্যাখ্যা—অনটি পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং স্বতঃ সংযোগাদেঃ ধাতোঃ সুটাপিচ সহ সংযোগাদেঃ ধাতো ঋকাৰস্য স্থানে গুণঃ ভৱদ্ভিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলাৰ্থ—অট্ ভিন্ন পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে স্বাভাৱিক সংযুক্ত ধাতু আৰু সুট্ প্ৰত্যয় হোৱা স যুক্ত ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আপোনালোকে গুণ কৰিব । উদাহৰণ—সস্মৰতুঃ ।

২৮৮। ঋদন্ত ঋচ্ছ্ জাগৃতামপি

ব্যাখ্যা—অটং হিত্বা পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ঋদন্ত-ঋচ্ছ্ জাগৃতামপি (ঋকাৰান্ত-ঋচ্ছ-জাগৃ-ধাতূনাং) ঋকাৰস্য স্থানে গুণঃ ভৱদ্ভিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলাৰ্থ—অট্ ভিন্ন পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ঋকাৰান্ত ঋচ্ছ আৰু জাগৃ ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আপোনালোকে গুণ কৰিব । উদাহৰণ—আনৰ্চ্ছ ।

২৮৯। শৄ দৄ পৄণস্তু ৱা ।

ব্যাখ্যা—অটং হিত্বা পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং শৄ দৄ পৄ ণন্ত (শৄ দৄ পৄঞ্ ধাতূনাং) ঋকাৰস্য স্থানে ৱা গুণঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অট্ বিভক্তিৰ বাহিৰে পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে শৃ দৃ পৃঙ্ ধাতুৰ ঋকাৰৰ বিকল্পে ৰুখ হব। উদাহৰণ—শশৰতুঃ।

২৯০। অস্যাভ্যাসস্যান্ ঋকাৰে।

ব্যাখ্যা—ঋকাৰে পৰে সতি অভ্যাসস্য বৰ্ণস্য অস্য অকাৰস্য স্থানে আন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঋকাৰ পিছত থাকিলে অভ্যাস হোৱা বৰ্ণৰ অকাৰৰ ঠাইত আন্ হব। উদাহৰণ—আনৃধে।

২৯১। অশ্নুতৌ চ।

ব্যাখ্যা—অশ্নুতৌ চ পৰে সতি প্ৰাগকাৰস্য স্থানে আন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অশ্ ধাতুৰ আগৰ অকাৰৰ ঠাইত আন হব। উদা—ব্যানশে

২৯২। ৰ সংযোগাৎ পুৰোঽকাৰে চ।

ব্যাখ্যা—ৰসং যোগাৎ (ৰ বৰ্ণ সংযোগাৎ) পুৰঃ (পূৰ্ব্বস্মিন্) অকাৰেচ পৰে সতি প্ৰাগকাৰস্য স্থানে আন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰ বৰ্ণৰ সংযোগত আগৰ অকাৰৰ পিছত অভ্যাস বৰ্ণৰ অকাৰৰ ঠাইত আন্ হব। উদাহৰণ—আনৰ্হ।

২৯৩। অন্যতো ন ভৱত্যপি।

ব্যাখ্যা—অন্যতঃ (ৰেফান্য সংযোগাৎ পূৰ্ব্বাকাৰে পৰে সতি) প্ৰাগ কাৰস্য স্থানে আন স্যাৎ অপি শব্দাৎ কৃচিৎ ন ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—ৰ বৰ্ণ ভিন্ন আন সংযুক্ত বৰ্ণ হোৱা ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ অকাৰৰ ঠাইত আন্ হব আৰু কেতিয়াবা আন্ নহব। উদাহৰণ—আনঞ্জ।

২৯৪। অভ্যাসেঽন্যস্বৰে স্যাতামিদুভ্যামাগমৌ য ৱৌ।

ব্যাখ্যা—অন্য স্বৰে (ইকাৰ উকাৰভিন্ন স্বৰে পৰে সতি) অভ্যাসে বিষয়ে ইদুভ্যাং (ইকাৰ উকাৰাভ্যাং পৰৌ) য়ৱৌ আগমৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ইকাৰ আৰু উকাৰ ভিন্ন স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অভ্যাসৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত য় আৰু ৱ আগম হব। উদাহৰণ—ইয়েষ।

২৯৫। প্ৰাদেৰিণো ৰা ন দ্বিঃ স্যাৎ কিতি।

ব্যাখ্যা—কিতি (কাণুবন্ধে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) প্ৰাদেঃ (প্ৰাদি-উপ-সৰ্গস্য পৰঃ(ইণঃ (ইণ্ ধাতোঃ) ৰা (ৱিকল্পেন) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ) ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কাণুবন্ধ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গৰ পিছত ইণ্ ধাতুৰ বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ নহব। উদাহৰণ—উদিয়তুঃ।

২৯৬। দীৰ্ঘস্তুদঃ কচিৎ।

ব্যাখ্যা—কিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে তুদঃ (তুদ্ধাতোঃ) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ। কচিৎ দীৰ্ঘঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে তুদ্ ধাতুৰ অভ্যাসত স্বৰৰ দীৰ্ঘ হব আৰু কেতিয়াবা দীৰ্ঘ নহব। উদাহৰণ—তূতুদতুঃ।

২৯৭। জেৰ্গীঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং জেঃ (জি ধাতোঃস্থানে) গীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে জি ধাতুৰ ঠাইত গী হব। উদাহৰণ—জিগায়।

২৯৮। ইঙো গা।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ইঙঃ (ইঙ্ ধাতোঃ স্থানে) গাঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ই ধাতুৰ ঠাইত গা হব উদাহৰণ—অধিজগে।

২৯৯। প্যায়ঃ পীঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং প্যায়ঃ (প্যৈঙ্ধাতোঃ স্থানে) পীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পী হব। উদাহৰণ—আপিপ্যে।

৩০০। চেঃ কীৰ্ৱা।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং চেঃ (চি ধাতোঃ স্থানে) ৰা (ৱিকল্পেন) কীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে চি ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে কি হব। উদাহৰণ—চিকায়।

৩০১। তথা হেৰ্ঘোঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং হত্যাং তথা হেঃ (হি ধাতোঃস্থানে ঘিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে সেইদৰে হি ধাতুৰ ঠাইত ঘি হব। উদাহৰণ -জিঘায়।

৩০২। চক্ষঃ খ্যাঞ্ ৱা কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং চক্ষঃ ধাতোঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) খ্যাঞ্ ভৱত্তিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে চক্ষ ধাতুৰ ঠাংত আপোনা-লোকে খ্যা কৰিব। উদাহৰণ---আচখ্যৌ।

৩০৩। হন্তে ৰ্ঘন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘন্ হব। উদাহৰণ—জঘান।

৩০৪। অথো নিপাত্যন্তে।

ব্যাখ্যা—অথ (অনন্তৰং) নিপাত্যন্তে (নিপাতনে সিদ্ধাঃকথ্যন্তে)।

সৰলাৰ্থ—নিৰ্দ্দিষ্ট নিয়মৰ সাধ্য সাধন কোৰাৰ পিছত নিপাতন সিদ্ধ হোৱাবোৰৰ কথা কোৱা হ'ব।

৩০৫। খন শ্চ খ্নঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং কানুবন্ধ স্বৰে পৰে সতি খনঃ (খন্ ধাতোঃ) চখ্নঃ—নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষাৰ কিত্ সংজ্ঞক স্বৰ পিছত হলে খন্ ধাতুৰ ঠাইত চখ্ন নিপাত সিদ্ধ হব। উদাহৰণ—চখ্নতুঃ।

২০৬। ঘসো জক্ষঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ কানুবন্ধে স্বৰে পৰে সতি ঘস্ ধাতোঃ স্থানে জক্ষঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ কানুবন্ধ স্বৰ পিছত থাকিলে ঘস্ ধাতুৰ ঠাইত জক্ষ হব । উদাহৰণ—জক্ষতুঃ ।

৩০৭। জজ্ঞ জগ্মৌতু জন্‌গমোঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ কানুবন্ধে স্বৰে পৰে সতি তু জন গমোঃ ধাত্বোঃ স্থানে জজ্ঞ জগ্মৌ-আদেশৌ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ কানুবন্ধ স্বৰ পিছত থাকিলে জন্ আৰু গম্ ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে জজ্ঞ আৰু জগ্ম আদেশ হব । উদাহৰণ—জজ্ঞে—জগ্মতুঃ

৩০৮। কানুবন্ধ স্বৰেধেতে ।

ব্যাখ্যা—কানুবন্ধ স্বৰেষু (অড্‌থল্ ভিন্নাঃ স্বৰেষু পৰাসু সতিষু) এতে (চখ্নাদয়ঃ) কৃতদ্বিৰ্বচনাঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ অট্ আৰু থল্ ভিন্ন স্বৰে বৰ্ণ পিছত থাকিলে আগত উক্ত কৰা চখ্নাদি পদবোৰ নিপাতসিদ্ধ বুলি কোৱা হব । উদাহৰণ—চখান ।

৩০৯। ভূৰ্ব্ভূঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ভূঃ ধাতাঃ স্থানে বভূঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ভূ ধাতুৰ ঠাইত বভূ হব । উদাহৰণ—বভূৱ ।

৩১০। ৱা গমোঃ প্যচি ।

ব্যাখ্যা—অচি (পৰোক্ষায়াঃঅচ্ বৰ্ণে পৰে সতি) ৱা গমঃ (ৱভূস্বৰূপাদ্ ৱ আগমঃ-অপি স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষাৰ অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে বভূ আদেশৰ পিছত ৱ আগম হব । উদাহৰণ—ৱভূৱতুঃ ।

৩১১। দয়তেঃ স্যাদ্দি গীঃ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াঃ অচি পৰে সতি দয়তেঃ (দয় ধাতোঃ স্থানে) দিগীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষাৰ অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে দয় ধাতুৰ ঠাইত দিগী হব। উদাহৰণ---দিগ্যে।

৩১২। ব্যয়তের্ব্বিব্যয়।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়া অচি পৰে সত ৱয়তেঃ (ব্যেঞ্-ব্যয় ধাত্বোঃ স্থানে) ৱিব্যয় আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষাৰ অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ব্যেঞ্ আৰু ব্যয় ধাতুৰ ঠাইত ৱিব্যয় আদেশ হব। উদাহৰণ---বিব্যায়।

৩১৩। কিতি পক্ষেহ্‌ যোৰ্ল্‌ক্‌চ।

ব্যাখ্যা---কিতি (কাধুৰক্ষে লিটি পৰে সতি) অয়োঃ (ৱিব্যয়া দেশস্য অকাৰ যকাৰয়োঃ) পক্ষে (ৱিকল্পেন) লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তিৰ কিট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে বিব্যয় শব্দৰ অকাৰ আৰু যকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব। উদা---বিবাতুঃ।

৩১৪। শ্বয়তে স্তঃ শিশ্বি শু শৃ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং শ্বয়তেঃ (শ্বিধাতোঃ স্থানে) শিশ্বি-শুশূ আদেশৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্বি ধাতুৰ ঠাইত শিশ্বি আৰু শুশূ আদেশ হব। উদহাৰণ---শিশ্বায়।

৩১৫। হেবঞো জু হূঃ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং হেব ঞঃ (হেব ধাতোঃ স্থানে) জুহূঃ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে হেব ধাতুৰ ঠাইত জুহূ হ'ব। উদাহৰণ---জুহাব।

৩১৬। দীঙঃ স্বৰে যুক্।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষা স্বৰে পৰে সতি দীঙঃ (দীঙ্ ধাতোঃপৰঃ) যুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে, দীঙ্ ধাতুৰ পিছত যুক্ প্ৰত্যয়ৰ য হব। উদাহৰণ—দিদীয়ে।

৩১৭। জ কাৰো দ্বিঃ স্বৰে ভূজঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে (পৰোক্ষা স্বৰে পৰে সতি) ভূজঃ (ভূজ্ ধাতোঃ) জকাৰঃ দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ভূজ্ ধাতুৰ জ বৰ্ণ দ্বিৰ্ভাৱ হব। উদাহৰণ—বভূজ্জে।

৩১৮। অভ্যাসে গ্ৰহি ৱচ্যাদ্যো লিটিস্যাৎ সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা—লিটি পৰে সতি গ্ৰহি ৱচ্যাদ্যোঃ ধাত্বোঃ অভ্যাসেবিষয়ে সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লিট্ বিভক্তি পিছত থাকিলে গ্ৰহ আদি ধাতু আৰু ৱচ্ আদি ধাতুৰ অভ্যাসবৰ্ণৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—উৱাশ।

৩১৯। ন ব্ৰশ্চি ভ্ৰস্জি প্ৰচ্ছীনাম্।

ব্যাখ্যা—লিটি পৰে সতি ব্ৰশ্চি ভ্ৰস্জি প্ৰচ্ছীনাম্ (ব্ৰশ্চ-ভ্ৰস্জ-প্ৰচ্ছ ধাতূনাং) সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ অভ্যাসে বিষয়ে।

সৰলাৰ্থ—লিট্ বিভক্তি হলে ব্ৰশ্চ-ভ্ৰস্জ-প্ৰচ্ছ ধাতুৰ অভ্যাসৰ সম্প্ৰসাৰণ নহব। উদাহৰণ—ব্ৰশ্চতুঃ।

৩২০। ব্যেঞো ৱয়ি ৱৰ্দ্ধা।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ব্যেঞো ৱয়ি ব্যেঞঃ ধাতোঃ ৱয়াদেশে চ) অভ্যাসে ৱা (ৱিকল্পেন) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ব্যেঞ ধাতুৰ ঠাইত ৱয় আদেশ হলে অভ্যাস বৰ্ণৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহয়ৰণ—উবায়।

৩২১। কিতি যো ৱত্বং ৱা।

ব্যাখ্যা—কিতি পৰোক্ষায়াং কিত্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) যঃ (ৱয়াদেশস্য যঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) ৱত্বং স্যাৎ, অভ্যাসে সম্প্ৰসাৰণঞ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা কিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে, ব্যেঞ ধাতুৰ ঠাইত ৱয় আদেশ হলে, ৱয়ৰ য বৰ্ণৰ ঠাইত [illegible] ৱ [illegible] আৰু অভ্যাসৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—উৱতুঃ।

৩২২। নৱেঞ উঃ ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ৱেঞঃ (ৱেঞ্ ধাতোঃ স্থানে উঃ সম্প্রসাৰণং ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে বেঞ ধাতুৰ ঠাইত উকাৰ সম্প্রসাৰণ নহব। উদাহৰণ---সংবৰৌ ।

৩২৩। অয়াসদয় কাসিভ্যোঽনেকাচঃ প্রত্যয়াস্ততঃ ।
গুৰুনাম্যাদি ধাতোশ্চ আমৃস্যাদৃচ্ছূৰ্ণু ৰৰ্জিতাৎ ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং অয়াসদয় কাসিভ্যঃ (অয়্-আস্-দয়-কাস্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ) অনেকাচঃ (একস্বৰভিন্ন ধাতৱশ্চ) প্রত্যয়ান্ততঃ ষণাদি প্রত্যয়ান্ত ধাতুভ্যঃ) ঋচ্ছূৰ্ণু ৰৰ্জিতাৎ (ঋচ্ ঊৰ্ণুঞ্ হিত্বা) গুৰু নাম্যাদি ধাতোশ্চ (সংযোগান্ত গুৰু নাম্যাদি ধাতোশ্চ পৰঃ আম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে অয়-আস্-দয়-কাস্ ষনাদি প্রত্যয়ান্ত আৰু একস্বৰভিন্ন ধাতুৰ আৰু ঋচ্ আৰু ঊৰ্ণু ধাতুৰ বাহিৰে, সংযুক্ত হৈ গুৰু আৰু নামী সংজ্ঞক বৰ্ণান্ত ধাতুৰ পিছত আম্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---অয়াঞ্চক্রে ।

৩২৪। উষ জাগৃ ৱিদামাম্ ৰা ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং উষ জাগৃ ৱিদাং ধাতূনাং পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) আম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে উষ্-জাগৃ আৰু ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে আম্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---ওষামাস ।

৩২৫। ভী হ্রী ভৃঞ্ হুভ্য আম্ ৰা স্যাদামি শিৎ
কাৰ্য্যমিষ্যতে ।

ব্যাখ্যা---পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং ভী হ্রীঞ্ হুভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) আম্ স্যাৎ, আমি সতি তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ শিৎ কাৰ্য্যাং (দ্বিৰ্ব্বচনং---অভ্যাস কাৰ্য্যাং-ভূঞ্ স্থানে ইত্বঞ্চ) শিষ্টৈঃ-ইষ্যতে ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ভী-হ্ৰীঞ্-হ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে আম্ প্ৰত্যয় হব আৰু আম্ প্ৰত্যয় হৈ সেইবোৰ ধাতুৰ পিছত শিৎ কাৰ্য্য হব অৰ্থাৎ ধাতুৰ দ্বিৰ্ভাব, অভ্যাস বৰ্ণৰ কাৰ্য্য আৰু ভৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ই বৰ্ণ হোৱা আদি কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ—বিভয়াঞ্চকাৰ।

৩২৬। কৃঞঃ প্ৰয়োগ আমন্তাদস্ ভুৱোঃ কৰ্ত্ৰ্নাত্মনে।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং আমন্তাৎ (আম্-প্ৰত্যয়ান্তাৎ পৰঃ) কৃঞঃ প্ৰয়োগঃ ভৱতি, কৰ্ত্ৰাণাত্মনে (কৰ্ত্তৃৱিহিত আত্মনে পদং ৱিহায়) অস্ ভুৱোঃ (অস্-ভূ ধাত্বোঃ) প্ৰয়োগঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে আম্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত কৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগ হব আৰু কৰ্ত্তৃবিহিত আত্মনেপদৰ বাহিৰে আম্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত অস্ আৰু ভূ ধাতুৰ প্ৰয়োগ হ'ব।
উদাহৰণ—বিভৰাম্বভূৱে।

৩২৭। অধ্যক্ষেঽপি কুত্ৰচিৎ।

৩২৮। ৱিস্মৃতৌ।

৩২৯। চিত্ত ৱিক্ষিপ্তৌ।

৩৩০। অত্যন্তাপহ্নৱেঽপিচ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (কদাচিৎ) অধ্যক্ষে-অপি (প্ৰত্যক্ষে-অপি বিষয়ে) ৱিস্মৃতৌ (স্বাপ কালীন বিষয়ে চ) চিত্তৱিক্ষিপ্তৌ (মধুপানাদিনা-অপ্ৰকৃতাৱস্থা প্ৰাপ্তৌ সত্যাং) অত্যন্তাপহ্নৱে-অপিচ (অত্যন্ত মিথ্যোক্তে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতোঃ পৰঃ পৰোক্ষা ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰত্যক্ষ বিষয়ত, শুই থকা হেতু বিস্মৃতি অৱস্থাত, মধুপানৰ বাবে হোৱা মনৰ অপ্ৰকৃত অৱস্থাত, আৰু বেছিকৈ মিছা কথা কোৱা আদি অৰ্থ বুজালেও ধাতুৰ পিছত পৰোক্ষা বিভক্তি প্ৰয়োগ কৰা হব। উদাহৰণ—বিললাপ। ৪ৰ্থ বিন্যাস।

৩৩১। ভূত কালেঽদ্যতন্যুক্তা।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে (অদ্য প্ৰভৃতি ভূতকালে ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে সতি ধাতোঃ পৰ অদ্যতনী ৱিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আজিৰ ভিতৰত হোৱা ভূতকাল বুজালে ধাতুৰ পিছত অদ্যতনী বিভক্তি হব।

৩৩২। মা যোগে সাৰ্ব্ব কালিকী।

ব্যাখ্যা---সাৰ্ব্ব কালিকী (সৰ্ব্ব কাল ভৱা) মা (মা শব্দযোগে) অদ্যতনী বিভক্তিঃ স্যাৎ ইয়ং লুঙ্ চ যথা সীৎ স্তাম্ সুস্। সীস্--স্তম্--স্ত সম--স্ব--স্ম। স্ত--সাতাম্--সত। স্থাস্---সাথাম্--ধ্বম্। সি স্বহি স্মহি।

সৰলাৰ্থ---মা শব্দৰ যোগত সকলো কালতে ধাতুৰ পিছত অদ্যতনী বিভক্তি হব। ইয়াক লুঙ্ বিভক্তিও বুলিব। যেনে---সীৎ--স্তাম্--সুস্। সীস্--স্তম্--স্ত। সম্--স্ব--স্ম। স্ত--সাতাম্--সত। স্থাস্--সাথাম্--ধ্বম্। সি--স্বহি--স্মহি।

৩৩৩। বৃদ্ধিঃ স্বৰান্তস্যা জাগৃ কুটাদেঃ সিচ্যনাত্মনে।

ব্যাখ্যা---অনাত্মনে (আত্মনে পদ ভিন্নে) সিচি (সিচ্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) অজাগৃকুটাদেঃ (জাগৃ কুটাদিভিন্নস্য) স্বৰান্তস্য ধাতোঃ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আত্মনেপদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে জাগৃ আৰু কুটাদিভিন্ন স্বৰান্ত ধাতুৰ বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ---অকাৰ্ষীৎ।

৩৩৪। ইটঃ সিজ্লোপ ঈকাৰ এৱ।

ব্যাখ্যা---সিচি পৰে সতি ইটঃ (ইডাগমাৎ) সিচ্ লোপঃ স্যাৎ, ঈকাৰ এৱ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় আগম হলে সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব শেষত ঈকাৰ মাত্ৰ থাকিব। উদাহৰণ---অযাৱীৎ।

৩৩৫। ধুড্ হ্ৰস্বতো ধুটি।

ব্যাখ্যা---ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) ধুড্ হ্ৰস্বতঃ সিজ্ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুট্ বৰ্ণ হ্ৰস্ব হোৱাৰ পিছত সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব। উদাহৰণ---অকৃত।

৩৩৬। অনিটান্ত হলন্তানাং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ সিচ্যনাত্মনে ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে (আত্মনে পদ ভিন্নে) সিচি পৰে সতি অনিটাং ইট্ ৰহিতাং) হলন্তানাং তু নিত্যং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনেপদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ইট্ প্ৰত্যয় নোহোৱা ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ নিত্যন্তে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—অপাক্ষীৎ ।

৩৩৭। লঘোৰকাৰস্য তথা লান্তৰেফান্ত ৱদ্ ব্ৰজাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে সিচি পৰে সতি লান্ত ৰেফান্ত ৱদ্ ব্ৰজাং (ল কাৰান্ত ৰেফান্ত ৱদ্ ব্ৰজাং ধাতূনাং) লঘোৰকাৰস্য স্থানে বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, ইটঃ পৰঃ সিজ্ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনেপদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ল কাৰান্ত, ৰেফান্ত, ৱদ্, আৰু ব্ৰজ ধাতুৰ লঘু অকাৰৰ বৃদ্ধি হব আৰু ইট্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অমালীৎ ।

৩৩৮। ৱা সেটাং ব্যঞ্জনাদীনামহ্মযন্ত ক্ষণ শ্বসাম ।

অনেকাৰানুৱন্ধানাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে সিচি পৰে সতি সেটাং (ইট্ সহ) ব্যঞ্জনাদীনাং (ব্যঞ্জন ৱৰ্ণাদীনাং) অহ্মযন্তক্ষণ শ্ব সাম্ (হান্ত-মান্ত-ৱান্ত-ক্ষণ-শ্বস্ ভিন্নানাং) অনেকাৰানুৱন্ধানাং (একাৰানুৱন্ধ ভিন্নানাং ধাতূনাঞ্চ) লঘোৰকাৰস্য স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনে পদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ইট্ প্ৰত্যয়-যুক্ত ব্যঞ্জনবৰ্ণ আদি হোৱা হা-মা-যা-ক্ষণ্-শ্বস্-ভিন্ন আৰু একাৰা-নুৱন্ধ ভিন্ন ধাতুৰ লঘু অকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—অপঠীৎ ।

৩৩৯। উৰ্ণোতে ৰ্ৱা উকাৰ ঔঃ ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে সিচি পৰে সতি উৰ্ণোতেঃ ধাতোঃ উকাৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) ঔঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনে পদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে উৰ্ণু ধাতুৰ উকাৰ বিকল্পে ঔ হব। উদাহৰণ—প্ৰৌৰ্ণাৱীৎ ।

৩৪০। ইট্ সু স্তু ধূঞ্ভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈ পদে সিচি পৰে সতি সু-স্তু-ধূঞ্ভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে সু-স্তু আৰু ধূঞ্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাসাবীৎ।

৩৪১। যমি ৰমি নম্যাদন্তাৎ সকাৰ যুক্।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈপদী সিচি পৰে সতি যমি ৰমি নম্যাদন্তাৎ (যম্-ৰম্-নম্-আদন্তেভ্যশ্চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) সকাৰ যুক্ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে যম্-ৰম্-নম্ আৰু আকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত সবৰ্ণযুক্ত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অযংসীৎ।

৩৪২। দৰিদ্ৰো ৱা।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈ পদে সিচি পৰে সতি দৰিদ্ৰঃ (দৰিদ্ৰা ধাতোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) সকাৰ যুক্ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে দৰিদ্ৰা ধাতুৰ পিছত বিকল্পে সযুক্ত ইট্ হব। উদাহৰণ—অদৰিদ্ৰাসীৎ।

৩৪৩। অঞ্জো লুঙীট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—লুঙী (অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং) অঞ্জঃ (অঞ্জ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে অঞ্জ ধাতুৰ পিছত মাত্ৰ ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আঞ্জীৎ।

৩৪৪। ইঙোগী ৱা।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইঙঃ (ইঙ্ ধাতোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) গী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে ইঙ্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গী হব। উদাহৰণ—অধ্যগীষ্ট।

৩৪৫। হন্তে ৰ্বধ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্মৈ পদে বিষয়ে হন্তেঃ (নন্ ধাতোঃ স্থানে) ৱধঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত বধ্ হব । উদাহৰণ—অৱধীৎ ।

৩৪৬। হব ধাৱাত্মনে পদে ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আত্মনে পদে পৰে সতি হন্ ধাতোঃ স্থানে হব ধাৱৌ আদেশৌ স্তঃ ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনীৰ আত্মনে পদ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত হব আৰু ধাব আদেশ হব । উদাহৰণ—আহত ।

৩৪৭। ইণো গাঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইণঃ (ইন্ ধাতোঃস্থানে) গা আদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে ইন্ ধাতুৰ ঠাইত গা আদেশ হব । উদাহৰণ—অগাৎ ।

৩৪৮। ঈ সিচোৰ্লুক স্যাৎ পৰস্মৈ ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈ (অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে বিষয়ে) ঈচিসোঃ (ঈ-সিচঃ) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে ধাতুৰ পিছৰ ঈ আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব ।

৩৪৯। পিৱতে ৰপি । ইণশ্চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে বিষয়ে পিৱতেঃ (পাঃ ধাতোঃ) অপি ইণশ্চ ইন্ ধাতোশ্চ ঈসিচোঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে পা ধাতু আৰু ইন্ ধাতুৰ পিছত ঈ আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব । উদাহৰণ—অগাৎ ।

৩৫০। ঘ্ৰা ধ্মা শাছা সাধেটাং ৰা ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে পৰে সতি ঘ্ৰা ধমা শাছা সাধেটাং (ঘ্ৰা-ধমা-শো-ছো-সো-ধেট্ এষাং ধাতূনাং পৰঃ ৰা (ৱিকল্পেন) ঈ সিচোৰ্লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনীৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে ঘ্ৰা-ধমা-শো-সো ধেট (পানাৰ্থ) ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঈ আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---অঘ্ৰাৎ ।

৩৫১। নেড্গুণৌ চ ভুৱো ৱোঽচি ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে সিচি পৰে সতি ভুৱঃ (ভু ধাতোঃ পৰঃ) ঈ সিচোৰ্লুক্ স্যাৎ, ইড্ গুণৌ চ ন ভৱতঃ,---অচি পৰে সতি ৱ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনীৰ পৰস্মৈপদী সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ভু ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় আৰু গুণ নহ'ব, ঈ আৰু সিচ্ প্ৰত্যয় লোপ হ'ব। অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভু ধাতুৰ পিছত ৱ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ---অভূৎ ।

৩৫২। স্থা দো শ্চ ।

ব্যাখ্যা---পৰস্মৈ পদে সিচি পৰে সতি স্থাদোশ্চ (স্থা-দা-ধাতোশ্চ পৰঃ) ঈ সিচোৰ্লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনীৰ পৰস্মৈপদ সিচ্ বৰ্ণ পিছত হ'লে স্থা আৰু দা ধাতুৰ পিছত ঈ আৰু সিচ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---অস্থাৎ ।

৩৫৩। আ ইত্বমাত্মনে ।

ব্যাখ্যা---আত্মনে পদে সিচি পৰে সতি আ (স্থা-দোশ্চ-আকাৰঃ) ইত্বম্ প্ৰাপ্নোতি সিজ্ লোপশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---আত্মনে পদৰ সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে স্থা আৰু দা ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হ'ব আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---সমস্থিত ।

৩৫৪। স্ব প্ৰত্যয়াদ্ হ্যস্তনীৰ পঠনীয়াদ্যন্ত ন্যসৌ ।

ব্যাখ্যা—স্ব প্ৰত্যয়াৎ (অদ্যতনী প্ৰত্যয়াৎ পৰঃ) অসৌ (অদ্যতনী-বিভক্তিঃ) হ্যস্তনীৰ পঠনীয়া (হ্যস্তনীৱত্তাৰঃ ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ প্ৰত্যয়ৰ পিছত উক্ত বিভক্তি হ্যস্তনী বিভক্তিৰ দৰে পঠনীয় হ'ব।

৩৫৫। কৰ্ত্তৰ্য্যঙ্ ঙস্যতে স্থক্ চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ঙ স্যতেঃ (অস্-ধাতোঃ পৰঃ) অঙ্ থক্চ (অঙ্-থক্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ) অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যত অঙ্ আৰু থক্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত অদ্যতনী হ্যস্তনী বিভক্তিৰ দৰে পাঠ কৰা হ'ব। উদাহৰণ—আস্থৎ।

৩৫৬। ৰুচে ৰঙ্ ৰশ্চ ৰো ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ৰুচেঃ (ৰুচ্ ধাতোঃ পৰঃ) অঙ্ স্যাৎ, ৰশ্চ (ৰকাৰস্য স্থানে) ৰো ভৱেৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱত্তাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে ৰুচ্ ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় আৰু ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত ৰো হ'ব। শেষত অদ্যতনী বিভক্তি হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অৰোচৎ।

৩৫৭। খ্যাতেৰঙ্ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং খ্যাতেঃ (খ্যা ধাতোঃ পৰঃ) অঙ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে খ্যা ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—আখ্যৎ।

৩৫৮। লিপ্ সিচি হ্বাভ্যশ্চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং লিপ্ সিচি হ্বাভ্যঃ (লিপ্-সিচ্-হেৱঞ্ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) অঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱচ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে লিপ্ হিচ্ হে ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ কৰা হ'ব। উদাহৰণ—অলিপৎ।

৩৫৯। আত্মনে তু ৰিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আত্মনে পদে সতি (পূৰ্ব্বোক্ত ৰচাদি ধাতুনাং পৰঃ) ৰিভাষয়া (ৰিকল্পেন) অঙ্ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনী ৰত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মনে পদ পিছত থাকিলে পূৰ্বোক্ত ৰচ্ আদি ধাতুবোৰৰ পিছত বিকল্পে অঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অলিপত।

৩৬০। আকাৰ লোপঃ কৰ্ত্তব্যঃ স্বৰে কঙনুৰন্ধিনি।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং কঙনুৰন্ধিনি (ক-ঙ-অনুৰন্ধিনি স্বৰে পৰে সতি ধাতোৰাকাৰ লোপঃ কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিষয়ত ক আৰু ঙ অনুবন্ধ প্ৰত্যয়ৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—অপুষৎ।

৩৬১। পুষাদে দ্যুতাদে ঌ কাৰানুৰন্ধাৎ পৰস্মৈ পদে অঙ্।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে পৰে সতি পুষাদে দ্যুতাদে ঌ-কাৰা-নুৰন্ধাৎ (পুষাদি-দ্যুতাদি ঌ কাৰানুৰন্ধি ধাতুভ্যঃ পৰঃ অঙ্ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনী ৰত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈ পদ পিছত হলে পুষাদি-দ্যুতাদি আৰু ঌ কাৰানুৰন্ধি ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অদ্যুতৎ।

৩৬২। গুণ শ্চাৰ্ত্তি সৰ্ত্ত্যোঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং অৰ্ত্তি সৰ্ত্তোঃ (ঋ-সৃ-ধাত্বোঃ পৰঃ) অঙ্ স্যাৎ, গুণশ্চাদ্যতনী হ্যস্তনীৱৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ঋ আৰু সৃ ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় আৰু গুণ হ'ব। অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—আৰৎ।

৩৬৩। শাস্তেঃ শিষ্ চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং শাস্তেঃ (শাস্ ধাতোঃপৰঃঅঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, শিষ্ আদেশশ্চ স্যাৎ) অদ্যতনী হ্যস্তনীৱ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি হলে শাষ্ ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় আৰু শাসৰ ঠাইত শিষ্ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হব। উদাহৰণ—অশিষৎ।

৩৬৪। পতেঃ পপ্ত ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং পতেঃ (পত্ ধাতোঃ পৰঃ অঙ্ প্ৰত্যয়ঃ, পত্স্থানে পপ্ত আদেশ শ্চ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী পিছত হলে পত্ ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় আৰু পত্ ধাতুৰ ঠাইত পপ্ত আদেশ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ—অপপ্তৎ।

৩৬৫। অঙ্ ৱা স্যাজ্জৃদৃশো গুণী ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং জৃ দৃশোঃ (জৃ-দৃশ্-ধাত্বোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) অঙ্ স্যাৎ, গুণী চ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী পিছত হলে জৃ আৰু দৃশ, ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অঙ্ প্ৰত্যয় হব আৰু গুণ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজৰৎ।

৩৬৬। অঙ্ স্যাদিৰনুৱন্ধাদ্বা ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইৰনুৱন্ধাৎ ধাতোঃ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অঙ্ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৱচ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইকাৰানুৱন্ধ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অঙ্ প্ৰত্যয় হব আৰু বিকল্পে অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অভিদৎ।

৩৬৭। গ্লুনচু স্তম্ভিম্ৰুচু গ্ৰুচঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং গ্লুনচু স্তম্ভি ম্ৰুচু গ্ৰুচঃ ধাতুভ্যাঃ পৰঃ ৱা অঙ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱদ্ধাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি হলে গ্লুন্‌চ্-স্ৰুচ্-গ্ৰুচ্ আদি ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী বিকল্পে হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অগ্লুচৎ।

৩৬৮। অদ্যতন্যামদো ঘস্ঌ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং অদঃ (অদ্ ধাতোঃ পৰঃ অঙ্ স্যাৎ, ঘস্ঌ আদেশশ্চ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে অদ্ ধাতুৰ পিছত অঙ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু ঘস৯ আদেশ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অঘসৎ।

৩৬৯। গমো গো ৱাত্মনে পদে।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আত্মনে পদে পৰে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) গঃ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মনে পদ পিছত হলে গম্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—সমগত।

৩৭০। যমো যঃ স্যাৎ সূচনাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যামাত্মনে পদে পৰে সতি সূচনাৰ্থে চ সতি যমঃ (যম্ ধাতোঃ স্থানে) যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মনে পদ পিছত থাকিলে আৰু সূচনা কৰা অৰ্থ বুজালে যম্ ধাতুৰ ঠাইত য আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—আযত।

৩৭১। বিৱাহাৰ্থেতু পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যামাত্মনে পদে ৱিষয়ে বিৱাহাৰ্থে চ সতি যম্ ধাতোঃ স্থানে পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মনে পদ পিছত থাকিলে আৰু বিৱাহ অৰ্থ হলে যম্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে য আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—উপাযত।

৩৭২। তনাদের্ণ সিটাং লু ৰা তথাসোঃ ।

ব্যাখ্যা---তথাসোঃ (অদ্যতন্যাঃ ত ৱৰ্ণ থ ৱৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ তনাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ নসিটাং (নকাৰ-সকাৰ-ইট্ প্ৰত্যয়ানাং) ৱা (ৱিকল্পেন) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তিৰ ত আৰু থ পিছত হলে তনাদি ধাতুৰ পিছত হোৱা নকাৰ সকাৰ আৰু ইট্ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হ'ব । উদাহৰণ---অতথাঃ ।

৩৭৩। সণ্ নাম্ন্যু পান্তাদনিটঃ শিডন্তাদ্ দৃশি ৱৰ্জ্জিতাৎ ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং দৃশি (দৃশ্ ধাতোঃ) ৱৰ্জ্জিতাৎ (ৱৰ্জ্জয়িত্বা) শিডন্তাৎ (শিং সংজ্ঞক শ ষ স হান্তাৎ) নাম্ন্যুপান্তাৎ (নামী সংজ্ঞোপধাচ্চ) ধাতোঃ পৰঃ অনিটঃ (ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ), সণ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে দৃশ্ ধাতুৰ বাহিৰে শিত্সংজ্ঞক বৰ্ণান্ত অৰ্থাৎ শ-ষ-স আৰু হ কাৰান্ত হোৱা ধাতুৰ আৰু নামী সংজ্ঞা উপধা হোৱা ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হ'ব ইট্ নহব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব । উদাহৰণ---অদিক্ষৎ ।

৩৭৪। সণোঽন্ত লুক্ স্বৰেঽনন্তে ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং---অনন্তে (অন্ত ভিন্নে স্বৰে পৰে সতি) স ণঃ (সণ্ প্ৰত্যয়স্য) অন্তঃ (অকাৰস্য লুক্ স্যাৎ) অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে আৰু ধাতুৰ শেষত স্বৰবৰ্ণ নেথাকিলে সণ্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব । উদাহৰণ---ন্যবিক্ষাতাম্ ।

৩৭৫। দন্ত্যাদাৱাত্মনে পদে ।

৩৭৬। দিহি দুহি লিহি গুহিভ্যঃ সণস্তু পাক্ষিকঃ ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং আত্মনে পদে বিষয়ে দন্ত্যাদৌ (দন্ত্যবৰ্ণোত্তৰাঃ তথধাদয়ঃ) দিহি দুহি লিহি গুহিভ্যঃ (দিহ্-দুহ্-লিহ্-গুহ্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ সণস্তু (সণ্ প্ৰত্যয়শ্চ) পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) লুক্ স্যাৎ---অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনীৰ আত্মনে পদ পিছত হলে দন্ত্য বৰ্ণান্ত হোৱা ধাতু আৰু দিহ্-লিহ্-দুহ-গুহ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে সণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ ধৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অদিগ্ধ।

৩৭৭। অৰ আৰশ্চ ৱৰ্ণস্য ব্যত্যাসঃ সৃজ্ দৃশো ধুটি।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং বিষয়ে ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) সৃজ্ দৃশোঃ ধাত্বোঃ অৰ আৰশ্চ (গুণ ৱৃদ্ধৌ চ) ব্যত্যাসঃ (বৈপৰীত্য স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে আৰু ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে সৃজ্ আৰু দৃশ্ ধাতুৰ, গুণ ৱৃদ্ধিত হোৱা অৰ্ আৰু আৰ্ শব্দ বিপৰীতভাৱে ব্যৱহাৰ হ'ব অৰ্থাৎ ক্ৰমে ৰঅ আৰু ৰাঅ হ'ব। উদাহৰণ—অস্ৰাক্ষীৎ।

৩৭৮। তৃপ্ দৃপ্ সৃপাং ৱা।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং তৃপ্-দৃপ্-সৃপাং ধাতূনাং পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) অৰ আৰশ্চ ব্যত্যাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে তৃপ্-দৃপ্ আৰু সৃপ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অৰ্-আৰ্ শব্দৰ বিপৰীত ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—অত্ৰাপ্সীৎ।

৩৭৯। কৃষি মৃশি স্পৃশিভ্যঃ সণ্ চ পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং কৃষি-মৃষি-স্পৃশিভ্যঃ (কৃষ্-মৃষ্-স্পৃশ্ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) সণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) অৰ আৰশ্চ ব্যত্যাসঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে কৃষ্-মৃষ্-স্পৃশ্ ধাতুৰ পিছত সণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু বিকল্পে অৰ্-গাৰ্ শব্দৰ বিপৰীত ভাৱ হব। উদাহৰণ---আক্ৰাক্ষীৎ।

৩৮০। ইনন্ত শ্ৰিকমিদ্ৰুভ্যশ্চঙ্ কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ইনন্ত (ইন্ প্ৰত্যয়-যুক্ত) শ্ৰিকমিদ্ৰুভ্যঃ (শ্ৰি-কম্-দ্ৰু-ধাতুভ্যঃ পৰঃ) চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সংস্কাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে ইন্ প্ৰত্যয় হোৱা শ্ৰি-কম্-দ্ৰু-ধাতুৰ পিছত চঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। চঙৰ অ হ'ব। উদাহৰণ---অশিশ্ৰিয়ৎ।

৩৮১। স্ৰুৱোঽপি চ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং কৰ্ত্তৰি বিষয়ে স্ৰুৱঃ (স্ৰু ধাতোঃ পৰঃ) অপিচ চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সংস্কাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে কৰ্ত্তৃবাচ্যত স্ৰু ধাতুৰ পিছত চঙ্ প্ৰত্যয়ৰ অ হ'ব। উদাহৰণ---অসুস্ৰুৱৎ।

৩৮২। ইন্যলুপ্ত সমানানামশাস্দৃদনুবন্ধিনাম্।
ইন্চঙ্যুপাপ্ত হ্ৰস্বঃ স্যাৎ সন্বদ্ধাত্বক্ষৰেলঘৌ।
উপাগুৰু লঘোৰ্দ্দীৰ্ঘঃ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং বিষয়ে ইন্যলুপ্ত সমানানাং (ইন্ প্ৰত্যয়ে পৰে অলুপ্ত সমান সংজ্ঞৰ্কানাং) অশাস্দৃদনুবন্ধিনাং (শাস্-ঋদনুবন্ধ ভিন্নানাং ধাতূনাং পৰঃ চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইন্ চঙি পৰে ধাতোঃ উপান্তঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ। লঘৌ (ধাত্বক্ষৰেপৰে) সন্বৎ (চঙ্-সনীৰ কাৰ্য্যং স্যাৎ), উপাগুৰুলঘোঃ (গুৰু সমীপৱৰ্ত্তী ভিন্ন লঘু সংজ্ঞক ৱৰ্ণস্য) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ---অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সংস্কাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত লুপ্ত নোহোৱা সমান সংজ্ঞক ধাতুৰ, শাস্ আৰু ঋকাৰান্ত ধাতু ভিন্ন ধাতুৰ চঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। ইন্চঙন্ত ধাতুৰ গুৰুবৰ্ণ উপান্ত নহলে উপান্ত হোৱা লঘু বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব হ'ব। ধাতুৰ লঘু সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত সণ্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্য কৰা হ'ব। গুৰু সংজ্ঞক বৰ্ণৰ সমীপৱৰ্ত্তী লঘু বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হ'ব আৰু অদ্যতনী বিভক্তি হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ---অজীগমৎ।

৩৮৩। ভ্ৰাজ্ ভনাদেৰ্ব্বয়শ্চ ৱা।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্চঙি চ পৰে সতি ভ্ৰাজ্ভনাদেৰ্ব্বয়শ্চ (ধাত্বোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) উপান্ত ৱৰ্ণঃ হ্ৰস্বঃ সন্বচ্চ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হ্লে ইন্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয়ান্ত ভ্ৰাজ্ ভন্ আদি ধাতুৰ বিকল্পে উপান্ত বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব হ'ব আৰু সম্বৎ কাৰ্য্য কৰা হ'ব। উদাহৰণ—অবিভ্ৰজৎ।

৩৮৪। ত্বৰাদীনামিকাৰোঽত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ত্বৰাদীনাং ধাতূনাং ইকাৰঃ স্থানে অত্বং স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৱচ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয় হলে ত্বৰাদি ধাতুৰ ইকাৰঃ ঠাইত অ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ কৰা হ'ব। উদাহৰণ—অতত্বৰৎ।

৩৮৫। ৱেষ্টি চেষ্ট্যোৰ্ব্বি ভাষায়া ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ৱেষ্টি চেষ্ট্যোঃ (ৱেষ্ট্-চেষ্ট্-ধাত্বোঃপৰঃ) ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) ইকাৰঃ অত্বং স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয় হোৱা ৱেষ্ট আৰু চেষ্ট ধাতুৰ পিছৰ ইকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অ হ'ব, অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অৱবেষ্টৎ।

৩৮৬। গণের্জ্জকাৰোজ্জী ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি গণেঃ (গণ ধাতোঃ জকাৰস্য স্থানে) ৱা জী স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে গণ ধাতুৰ জ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে জী হ'ব। অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজীগণৎ।

৩৮৭। ঘ্ৰাপেৰাকাৰ ইঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ঘ্ৰাপেঃ (ঘ্ৰা ধাতোঃ) আকাৰস্য স্থানে ৱা ইঃ স্যাৎ। অদ্যতনী হ্যস্তনী-ৱত্তাৰঃ—চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি হ'লে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হ'লে ঘ্ৰা ধাতুৰ আকাৰ বিকল্পে ই হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজিঘ্ৰপৎ।

৩৮৮। নিত্যং স্থাপেঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্‌চঙিচ পৰে সতি স্থাপেঃ (স্থা ধাতোঃ) আকাৰস্যস্থানে নিত্যং ইঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনী-ৱদ্ভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হ'লে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হ'লে স্থা ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত নিত্যন্তে ই হ'ব আৰু অদ্যতনী বিভক্তি হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অতিষ্ঠিপৎ।

৩৮৯। পায়য়তে ৰলোপঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি পায়য়তেঃ (ইনন্ত পা ধাতোঃ) আকাৰ লোপঃ স্যাৎ, সন্বৎ ভাৱঃ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱদ্ভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰতয় হ'লে ইনন্ত পা ধাতুৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব, সন্বৎ কাৰ্য্য হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অপীপ্যৎ।

৩৯০। হ্বয়তেস্তু হূঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙিচ পৰে সতি হ্বয়তেঃ (হ্বে ধাতোঃ স্থানে) হূ আদেশঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱদ্ভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হ'লে হ্বে ধাতুৰ ঠাইত হূ আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজূহৱয়ৎ।

৩৯১। স্বাপেঃ স্বাঃ সূঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি স্বাপেঃ (ইনন্ত স্বপ্ ধাতোঃ স্থানে) স্বাসূঃ-আদেশঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনী ৱদ্ভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে ইনন্ত স্বপ্ ধাতুৰ ঠাইত স্বাসু আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ---অসুষুপৎ।

৩৯২। শ্বেস্তু শুৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা---অধ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি শ্বেঃ (শ্বি ধাতোঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) শুঃ আদেশঃ স্যাৎ---অদ্যতনী স্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে শ্বি ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে শু আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ---অশূশৱৎ।

৩৯৩। উঢ়ো ঢ়কাৰস্যাভ্যাসে জঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি উঢ়ঃ (উঢ় ধাতোঃ) অভ্যাসে বিষয়ে ঢ় কাৰস্য স্থানে জঃ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে উঢ় ধাতুৰ অভ্যাসৰ ঢ় বৰ্ণৰ ঠাইত জ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ---ঔজঢ়ৎ।

৩৯৪। ইঙো গা ৱা।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ইঙঃ (ইঙ্ ধাতোঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) গা স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে ই ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গা আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ---অধ্যাপিপৎ---অধ্যজীগপৎ।

৩৯৫। গুণিনো ৱা ঋদুথধাঃ।

ব্যাখ্যা---অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ঋদুপধাৎ (ঋৱৰ্ণ উপধাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) গুণিনঃ স্যুঃ। অদ্যতনী হ্যস্তনী-ৱত্তাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে ঋ বৰ্ণ উপধা হোৱা ধাতুৰ বিকল্পে গুণ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অদীদৃশৎ।

৩৯৬। ইল্লোপ ইড়নামাদি ৱৰ্জ্জেনিষ্ঠৈটি চ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ইড়নামাদি (ইট্-অণ্-আম্ আদি প্ৰত্যয়ে) ৱৰ্জ্জে (ভিন্নে) নিষ্ঠৈটিচ (নিষ্ঠা প্ৰত্যয় ইট্ ভিন্নে চ) ইল্লোপঃ (ই প্ৰত্যয়ঃ লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ইট্-অণ্ আদি প্ৰত্যয় ভিন্ন আৰু নিষ্ঠা প্ৰত্যয় ইট্ ভিন্ন আন প্ৰত্যয়ৰ পিছত ই প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—কাৰিতঃ।

৩৯৭। ধেটঃ সিট্ চঙ্ চৱা।

ব্যাখ্যা—ধেটঃ (ধা ধাতোঃ পৰঃ) সিট্ (স যুক্ত ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) চঙ্ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধা ধাতুৰ পিছত স যুক্ত ইট্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু বিকল্পে চঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অধাসীৎ।

৩৯৮। শ্বের্ডশ্চঙ্ ৱা সিচিগুণঃ।

ব্যাখ্যা—সিচি (সিচ্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) শ্বেঃ (শ্বি ধাতোঃ পৰঃ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, গুণশ্চ স্যাৎ। অদ্যতনী হ্যস্তনীৱত্তাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে শ্বি ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হ'ব, বিকল্পে চঙ্ প্ৰত্যয়ো হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অশ্বয়ীৎ।

৩৯৯। স্তে স্যাদিচ্ স্তস্যালোপশ্চ সৰ্ব্বস্মাত্তাৱকৰ্ম্মণোঃ পদেঃ কৰ্ত্তৰি দীপ্তায়ি প্যায়িজন্ পূৰ্ ৱুধস্তু ৱা।

ব্যাখ্যা—ভাৱকৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ স্তে (স্ত ৱিভক্তৌ পৰে সতি) সৰ্ব্বস্মাদ্ধাতোঃ পৰঃ ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, স্তস্য (ইচঃ পৰঃ স্ত ৱিভক্তে লোপঃ স্যাচ্চ), কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে পদেঃ দীপ্তায়ি প্যায়ি জন্ পূৰ্ ৱুধ্ স্তু (পা-দীপ্-অয়্-প্যায়্-জন্-পূৰ্-ৱুধশ্চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, স্তস্য লোনশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাব আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে আৰু ত বিভক্তি পিছত থাকিলে সকলো ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয় হ'ব। ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত ত বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। কৰ্ত্তৃবাচ্যত পদ্-দীপ্-অয়্-প্যায়-জন্-পূৰ্-বুধ ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয় হলে ত বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—অৱাদি।

৪০০। ইচ্যাদন্তেভ্যো যুগ্।

ব্যাখ্যা—ইচি (ইচ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) আদন্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ যুগ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত যুক প্ৰত্যয়ৰ য হ'ব। উদাহৰণ—অস্থায়ি।

৪০১। হ্ৰস্বো ৱা মনুৱন্ধানাম্।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি মনুৱন্ধানাম্ (ম কাৰানুৱন্ধানাং ধাতুনাং) ৱা (ৱিকল্পেন) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মকাৰানুৱন্ধ হোৱা ধাতুবোৰ বিকল্পে হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—অঘটি।

৪০২। জনি ৱধ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি জনি ৱধ্যোঃ ধাত্বোঃ নিত্যং হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় হলে জন্ আৰু বধ্ ধাতু নিত্যস্তে হ্ৰস্ব হ'ব। উদাহৰণ—অজনি।

৪০৩। হন্তেৰ্ঘন্।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘন্ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—অঘানি।

৪০৪। ভন্‌জো নো ৱা লভং যাতি।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি ভন্‌জঃ (ভন্‌জ্ ধাতোঃ) নঃ (নকাৰস্য) ৱা (ৱিকল্পেন) লভং যাতি (প্ৰাপ্নোতি)।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ভন্‌জ্ ধাতুৰ ন বিকল্পে লভ ধাতুৰ ন হ'ব। উদাহৰণ—অলম্ভি।

৪০৫। ইচ্ কাৰ্য্যং নাস্ত্যমন্তানাং সেটাংকম্‌ৰম্ চমং ৱিনা ।

ব্যাখ্যা---অমন্তানাং (অম্ প্ৰত্যয়ান্তানাং) সেটাং (ইট্ প্ৰত্যয়সহিতানাঞ্চ) কম্ ৰম্ চমং ৱিনা) কম্-ৰম্-চম্ ধাতূনাং ৰ্জ্জয়িত্বা) অন্যেষাং ধাতূনাং ইচ্ কাৰ্য্যং নাস্তি (ন ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---অম্ প্ৰত্যয়ান্ত আৰু ইট্ প্ৰত্যয় সৈতে কম্-ৰম্ আৰু চম্ ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্য কৰা নহ'ব। উদাহৰণ--অতনি।

৪০৬। ৱিশ্ৰমে ৰ্বা।

ব্যাখ্যা---ৱিশ্ৰমেঃ (ৱি পূৰ্ব্বঃ শ্ৰম্ ধাতোঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) ইচ্ কাৰ্য্যং নাস্তি।

সৰলাৰ্থ---বি পূৰ্ব্ব শ্ৰম্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্যসমূহ কৰা নহ'ব। উদাহৰণ---ব্যশ্ৰমি।

৪০৭। যস্মিন্ ধাতোৰ্য্যস্য লোপস্তত্ৰ বৃদ্ধি গুণ শ্চ ন।

ব্যাখ্যা---যস্মিন্ প্ৰত্যয়ে পৰে ধাতোৰ্য্যস্য (ধাতোঃ যকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ, তত্ৰ প্ৰত্যয়ে পৰে তস্য ধাতো বৃদ্ধিগুৰ্ণশ্চ ন ভৱতি।

সৰলাৰ্থ---যি প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ য বৰ্ণৰ লোপ হ'ব সেই প্ৰত্যয়ৰ পিছত সেই ধাতুৰ গুণ আৰু বৃদ্ধি আদি কাৰ্য্যবোৰ কৰা নহ'ব। উদাহৰণ---অৱেভিদি। ৫ম বিন্যাস।

৪০৮। কৰ্ম্মস্থ ভাৱ ধাতুনাং কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা তু কৰ্ম্মৱৎ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ম্মস্থ ভাৱ ধাতূনাং (কৰ্ম্ম সঙ্গত ভাৱ ধাত্ৱৰ্থানাং ধাতূনাং) প্ৰয়োগে সতি কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা (কৰ্ম্ম সম যঃ কৰ্ত্তা) সঃ কৰ্ম্মৱৎ (কাৰ্য্যভাগী ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ম্ম বাচ্য আৰু ভাৱ বাচ্য ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মকৰ্ত্তা যি হ'ব সেইয়েই কৰ্ম অৰ্থাৎ কাৰ্য্যভাগী কৰ্ম হ'ব। উদাহৰণ---অভেদি কাষ্ঠং স্বয়মেৱ।

৪০৯। ৰজি কুষ্যোঃ পৰস্মৈ যণ্।

ব্যাখ্যা---ৰজি কুষ্যোঃ (ৰনজ্-কুষ্ ধাত্বোঃ) পৰস্মৈ পদে বিষয়ে কৰ্ম্ম কৰ্ত্তুঃ কৰ্ম্মৱৎ স্যাৎ যণ্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ৰনজ্ আৰু কুষ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত পৰস্মৈ পদ হলেও কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা কৰ্ম্মপদৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ---ৰজ্যতি বস্তং স্বয়মেৱ।

৪১০। স্নু্রাদীনামাত্মনে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—স্নু্রাদীনাং (স্নু-আদীনাং ধাতূনাং) কৰ্ম্ম-কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে আত্মনে পদং স্যাৎ কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা কৰ্ম্মৱচ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—স্নু আদি ধাতুবোৰ কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৃবাচ্যত আত্মনে পদ হ'ব আৰু কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা কৰ্ম্মৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰস্নুতে—গৌঃ ।

৪১১। ইজ্ ৱা দুহি স্বৰান্তেভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰিৱাচ্যে দুহি স্বৰান্তেভ্যঃ (দুহ্-স্বৰান্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে দুহ্ আৰু স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইচ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—অদোহি ।

৪১২। ন ৰুধঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৰুধঃ (ৰুধ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে ৰুধ্ ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—অৰুদ্ধ ।

৪১৩। তপ স্তপঃ কৰ্ম্ম কস্য ।

ব্যাখ্যা—তপঃ (তপ্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) তপঃ কৰ্ম্মকস্য কৰ্ত্তা কৰ্ম্মৱৎ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তপ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত তপস্যাই কৰ্ম্ম হলে কৰ্ত্তাই কৰ্ম্মৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ—তপ্যতে তাপসস্তপঃ ।

৪১৪। মুচেঃ সণি গুণো ন দ্বিঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সনি (সণ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) মুচেঃ গুণঃ স্যাৎ ন দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱো ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু সণ্ প্ৰত্যয় হলে মুচ্ ধাতুৰ গুণ হ'ব। দ্বিৰ্ভাৱ নহ'ব। উদাহৰণ—মোক্ষতে।

৪১৫। চঙ্ সণ্ যঙ্ পৰোক্ষাসু ধাতোৰদ্বিঃ কৃতস্যাদ্ভু ।
আদ্যক্ষৰং দ্বিঃ ।

ব্যাখ্যা—চঙ্ সণ্ যঙ্ পৰোক্ষাসু (বিভক্তিষু পৰাশু সতিষু) ধাতোৰদ্বিঃ কৃতস্যাদ্ভু (ধাতোঃ অকৃতদ্বিৰ্ভাৱস্য) আদ্যক্ষৰং দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---চঙ্-সণ্-যঙ্ প্ৰত্যয় আৰু পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতু দ্বিৰ্ভাৱ নোহোৱাৰ আগতে ধাতুৰ আদি আখৰৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব।

৪১৬। তৎ পূৰ্ব্বং প্ৰাঙভ্যাস শ্চ কথ্যতে।

ব্যাখ্যা—তৎ পূৰ্ব্বং (তয়োঃ-দ্বিৰ্ভাৱ কৃতয়োঃ পূৰ্ব্বং) প্ৰাঙ্ (প্ৰাক্ বৰ্ণং) অভ্যাসশ্চ কথ্যতে।

সৰলাৰ্থ---দ্বিৰ্ভাৱ হোৱা ধাতুৰ প্ৰথম আখৰক অভ্যাস বৰ্ণ বোলা হ'ব।

৪১৭। তত্ৰানাদি হলো লুম্পেৎ।

ব্যাখ্যা---তত্ৰ (অভ্যাসে বিষয়ে) অনাদি হলঃ (আদি ভিন্নঃ ব্যঞ্জন বৰ্ণঃ) লুম্পেৎ (লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ---সেই অভ্যাস বৰ্ণৰ পূৰ্ব্ব ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---অশিশ্ৰিয়ৎ।

৪১৮। অঘোষোৰ্দ্ধ স্থিতান্ শিটঃ।

ব্যাখ্যা---অঘোষোৰ্দ্ধ স্থিতান্ (অঘোষ বৰ্ণস্যোৰ্দ্ধ স্থিতান) শিটঃ (শিট সংজ্ঞক বৰ্ণান্) লুম্পেৎ।

সৰলাৰ্থ---অঘোষ বৰ্ণৰ ওপৰত থকা শিট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---তুষ্টাৱ।

৪১৯। হ্ৰস্বঃ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসস্য দীৰ্ঘ ৱৰ্ণস্য হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ বৰ্ণ হ্ৰস্ব হ'ব। উদা---পপৌ।

৪২০। ঋ ৱৰ্ণাস্যাকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসে সতি ধাতো ঋৱৰ্ণস্য স্থানে অকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভ্যাস হলে ধাতুৰ ঋকাৰৰ অ হ'ব। উদাহৰণ--সসৃম।

৪২১। হস্য জঃ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসে সতি ধাতোঃ হস্য (হ ৱৰ্ণস্য স্থানে) জঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভ্যাস হলে ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত জ হ'ব। উদাহৰণ—জহৌ।

৪২২। প্ৰথমঃ স্যাদ্বিতীয়স্য চতুৰ্থস্য তৃতীয় কঃ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসে সতি দ্বিতীয়স্য (বৰ্ণস্য স্থানে) প্ৰথমঃ বৰ্ণঃ স্যাৎ, চতুৰ্থস্য (বৰ্ণস্য চ স্থানে) তৃতীয় ৰ্বৰ্ণশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ অভ্যাস হলে অভ্যাসৰ দ্বিতীয় বৰ্ণৰ ঠাইত প্ৰথম বৰ্ণ আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণৰ ঠাইত তৃতীয় বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—তিষ্ঠাসতি।

৪২৩। ক ৱৰ্গস্য চ ৱৰ্গঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসে সতি ধাতোঃ ক ৱৰ্গস্য স্থানে চ ৱৰ্গঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভ্যাস হলে ধাতুৰ ক বৰ্গ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্গৰ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—চকমে।

৪২৪। ইতি সাধাৰণো ৱিধিঃ।

ব্যাখ্যা—ইতি (পূৰ্ব্বোক্তঃ অভ্যাসঃ) সাধাৰণ ৱিধিঃ (সৰ্ব্বত্ৰ অভ্যাসে বিষয়ে নিয়মঃ) ৱিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্বোক্ত নিয়মবোৰ ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ বিষয়ে প্ৰয়োগ কৰা হ'ব।

৪২৫। স্বৰাদীনাং দ্বিতীয়ন্ত্বক্ষৰং দ্বিঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ইন্ চঙি পৰে সতি স্বৰাদীনাং ধাতূনাং দ্বিতীয়ং তু অক্ষৰং (অনাদ্যমপি দ্বিতীয়মক্ষৰং) দ্বিঃ দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে স্বৰাদি ধাতুৰ দ্বিতীয় বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—অপিপৎ।

৪২৬। পৰং প্ৰতি দ্বিৰীৰ্ষ্যো যিঃ সণ্ চ।

ব্যাখ্যা—ঈৰ্ষ্যঃ (ঈৰ্ষ্য ধাতোঃ পৰঃ) যিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, সণ্চ (সণ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ) পৰং প্ৰতি দ্বিঃ দ্বিৰ্ভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈৰ্ষ্য ধাতুৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয়ৰ ই হ'ব আৰু সণ্ প্ৰত্যয় হলে সণ্ প্ৰত্যয়ও দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—ঈৰ্ষ্যিষিষতি।

৪২৭। নৱদৰ সংযোগান্তাক্ষৰমেষামূৰ্ণুঞো যঙি চ।

ব্যাখ্যা—এষাং (প্ৰাগুক্ত স্বৰাদীনাং ধাতূনাং) নৱদৰ সংযোগাঃ ধাতৱঃ উৰ্ণুঞঃ ধাতোঃ যঙি চ (যঙ্ প্ৰত্যয়ে চ পৰে) অন্তাক্ষৰং প্ৰতি-দ্বিৰ্ভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আগত উল্লিখিত স্বৰাদি হোৱা ধাতুবোৰৰ, ন-ৰ-দ-ৰ সংযুক্ত হোৱা ধাতুৰ আৰু প্ৰত্যয়ান্ত উৰ্ণু্‌ঞ্‌ ধাতুৰ শেষৰ আখৰৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ---প্ৰোৰ্ণু্নৱিষতি।

৪২৮। নাম্যাদেশানৰাৰাঙ্কং পৰৱৰ্ণেন যোজনম্।
ইন্যায়াৱৌ কেৱলাচঃ কৃত্বা দ্বিৰ্ব্বচনং কুৰু॥

ব্যাখ্যা---নাম্যাদেশান্ (অৰ্-আৰত্বং-উত্বং চ) পৰৱৰ্ণেন (পৰস্থিতৱৰ্ণেন) যোজনং (মেলনং কৃত্বা) দ্বিৰ্ব্বচনং কুৰু, কেৱলাচঃ (ব্যঞ্জনাসংযোগস্য স্বৰান্তস্য ধাতোঃ) ইনিসতি আয়াৱৌ (আয়-আৱৌ চ কৃত্বা) দ্বিৰ্ব্বচনং কুৰু।

সৰলাৰ্থ---নামী সংজ্ঞক বৰ্ণৰ আদেশ হোৱা অৰ্-আৰ্ আৰু উকাৰাদি বৰ্ণসমূহ পিছৰ বৰ্ণত সংযোগ কৰি দ্বিৰ্ভাৱ কৰিব আৰু কেৱল স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় কৰি আয় আৰু আৱ্ হোৱাৰ পিছত দ্বিৰ্ভাৱ কৰিব লাগিব। উদাহৰণ---মেমীয়তে।

৪২৯। সম্প্ৰসাৰণমভ্যাসে ব্যথি দ্যুত্যোঃ।

ব্যাখ্যা---চঙাদিষু প্ৰত্যয়েষু সতিষু ব্যথি দ্যুত্যোঃ (ব্যথ্-দ্যুত্ ধাত্বোঃ) অভ্যাসে বিষয়ে সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---চঙ্ আদি প্ৰত্যয় হলে ব্যথ্ আৰু দ্যুৎ ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ সম্প্ৰসাৰণ হ'ব। উদাহৰণ- -অবিব্যথৎ।

৪৩০। নাম ধাতো ৰনিয়মাদ্বিঃ।

ব্যাখ্যা---নাম ধাতোঃ (তস্য) অনিয়মাৎ (নিয়মং ৱিনা) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---নাম ধাতুৰ অনিয়ম হেতুকে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণপপুত্ৰীয়তি।

৪৩১। আভীক্ষ্ণ্যবীপ্সয়োৰ্ব্যাসে পদং দ্বিঃ। ত্ৰিশ্চসম্ভ্ৰমে।

ব্যাখ্যা---ব্যাসে (অসমাসে সতি) আভীক্ষ্ণ্য ৱীপ্সয়োঃ (গম্যমানয়োঃ সতোঃ) পদং দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ) সম্ভ্ৰমে (ত্বৰায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) পদং ত্ৰিঃ (ত্ৰিশ্চ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---সমাস নহলে অভীক্ষ্ণ্য আৰু ৱীপ্সা অৰ্থ বুজালে পদৰ দ্বিৰ্ভাৱ হব। শীঘ্ৰ হোৱা অৰ্থ বুজালে পদৰ কেতিয়াবা ত্ৰিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ---বৃক্ষং বৃক্ষং প্ৰতি সিঞ্চতি।

৪৩২। একস্য প্ৰাচি সুব্‌লুক্‌চ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাচি (অভ্যাসে বিষয়ে) একস্য (শব্দস্য) সুব্‌লুক্‌চ (সুপ্‌ বিভক্তের্লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---এক শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হলে অভ্যাস পদৰ সুপ্‌ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---ঝন্‌ঝনায়তে ।

৪৩৩। পুঁৱদ্ভাৱশ্চ পীড়ায়াম্‌ ।

ব্যাখ্যা---পীড়ায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং প্ৰাচি বিষয়ে পুংৱদ্ভাৱঃ স্যাৎ সুব্‌লুক্‌চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---পীড়া কৰা অৰ্থ বুজালে অভ্যাসত পুংৱৎ হ'ব আৰু সুপ্‌ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ---গতগতঃ ।

৪৩৪। সদৃশে গুণ ৱাচিনঃ ।

ব্যাখ্যা---সদৃশে অৰ্থে গম্যমানে সতি গুণ ৱাচিনঃ (শব্দস্য) দ্বিৰ্ভাৱঃ, সুব্‌লুক্‌ পুংৱদ্ভাৱশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সদৃশ অৰ্থ বুজালে গুণবাচক শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ, পিছত থকা সুপ্‌ বিভক্তিৰ লোপ আৰু পুংৱদ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ--পটু পটুঃ ।

৪৩৫। অকৃচ্ছ্ৰে ৱা প্ৰিয়সুখে ।

ব্যাখ্যা---অকৃচ্ছ্ৰে (অকষ্টে অৰ্থে গম্যমানে সতি) প্ৰিয়সুখে (প্ৰিয়সুখ শব্দৌ) ৱা (ৱিকল্পেন) দ্বিৰ্ভাৱঃ স্তঃ, প্ৰাচি সুব্‌ লুক্‌চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---অনায়াসে হোৱা অৰ্থ বুজালে প্ৰিয় আৰু সুখ শব্দৰ বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব আৰু অভ্যাসত সুপ্‌ বিভক্তি লোপ হ'ব। উদাহৰণ---সুখ সুখেন।

৪৩৬। সম্মত্য সূয়য়োঃ সম্বোধনং বাক্যাদি সংস্থিতম্‌ ।

ব্যাখ্যা---সম্মত্য সূয়য়োঃ (সন্মানম সূয়াৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ) বাক্যাদি সংস্থিতং (বাক্যস্যাদৌস্থিতং) সম্বোধনং (পদং) দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---সন্মান আৰু কুৎসা ৰটনা কৰা অৰ্থ বুজালে বাক্যৰ আদিতে থকা সম্বোধনবাচক পদৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব।

উদাহৰণ---ৰাম ৰাম মহাৱাহো।

৪৩৭। উপৰ্য্য ধ্যধসোঃ দ্বিঃ স্যুঃ সামীপ্যে ।

ব্যাখ্যা—সামীপ্যে অৰ্থে গম্যমানেসতি উপৰ্য্যধ্যধসোঃ (উপৰি-অধি-অধসঃ) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলাৰ্থ—সন্নিকট অৰ্থ বুজালে উপৰি-অধি-অধস্ শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব।
উদাহৰণ—উপৰ্য্যুপৰি।

৪৩৮। ৱৰ্জ্জনে পৰিঃ ।

ব্যাখ্যা—ৱৰ্জ্জনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি পৰি (শব্দঃ) দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৰ্জ্জন কৰা অৰ্থ বুজালে পৰি শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব।
উদাহৰণ—পৰি পৰিদেৱঃ।

৪৩৯। উপ প্ৰসমুদাং পাদ পুৰণে দ্বিঃ। পৰে ৰপি ।

ব্যাখ্যা—উপ প্ৰসমুদাং (উপ-প্ৰ-সম্-উৎ-এষাং দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ) পাদ পুৰণে অৰ্থে পৰিঃ-অপি দ্বিৰ্ভাৱঃ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উপ-প্ৰ-সম্-উৎ শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব আৰু পাদপুৰণ অৰ্থ বুজালে পৰি আৰু অপি শব্দ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব।
উদাহৰণ—প্ৰপ্ৰণম্য মহাদেৱম্।

৪৪০। কেচি দ্দীৰ্ঘ দ্বিৰুক্তিভ্যাং সিদ্ধা ঘনাঘনাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—দীৰ্ঘ দ্বিৰুক্তিভ্যাং (পূৰ্ব্ব পদান্ত দীৰ্ঘ দ্বিৰ্ব্বচনাভ্যাম্) অৰ্থ ৱিশেষ ব্যৱস্থয়া হেতুভূতয়া চ ঘনাঘনাদয়ঃ (কেচিৎ শব্দাঃ) সিদ্ধাঃ (নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্ব্ব পদত হোৱা দীৰ্ঘ আৰু দ্বিৰ্ব্বচন আদি বিশেষ ব্যৱস্থা হেতুকে ঘনাঘনাদি শব্দৰ দৰে কিছুমান শব্দ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—ৱদাৱদঃ।

৪৪১। ৱোলঃ কপিৰিকাদে ৰ্ব্বা ।

৪৪২। ব্যাড়াদীনাস্তু ড়স্য লঃ ।

ব্যাখ্যা—কপিৰিকাদেঃ (শব্দস্য) ৱা (ৱিকল্পেন) ৰঃ (ৰস্য স্থানে) লঃ স্যাৎ, ব্যাড়াদীনান্তু (শব্দানাং) ড়স্য স্থানে লশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কপিৰিকদি শব্দৰ ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ল হব, আৰু ব্যাড়াদি শব্দৰ ড় বৰ্ণৰ ঠাইত ল হ'ব। উদাহৰণ—ৰঘুঃ—লঘুঃ।

৪৪৩। ঙচাদেঙনুবন্ধাচ্চ স্যাৎ কৰ্ত্তৰ্য্যাত্মনে পদম্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি ঙচাদেঃ ধাতোঃ ঙনুবন্ধাচ্চ (ধাতোশ্চ পৰঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলেও ঙচাদি ধাতু আৰু ঙ বৰ্ণ অনুবন্ধ হোৱা ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—ৰোচতে।

৪৪৪। ক্ৰিয়া ৱিনিময়ে সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি ক্ৰিয়া ৱিনিময়ে (ক্ৰিয়া-পৰিৱৰ্ত্তে-অৰ্থে গম্যমানে চ সতি) সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্যত ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তন অৰ্থ হলে সকলো গণীয় ধাতুৰ আত্মনে পদ প্ৰয়োগ হ'ব। উদাহৰণ—ব্যতিভৱতে।

৪৪৫। নহসাদিকাৎ।

৪৪৬। অহৃঞ্ হিংসাৰ্থ গত্যৰ্থাৎ সান্যোঽন্যাদি পদাদপি।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি ক্ৰিয়া ব্যতিহাৰে-অৰ্থে চ সতি হসাদিকাৎ (হসাদি ধাতোঃ পৰঃ) অহৃঞ্ (হৃঞ্ ভিন্নঃ) হিংসাৰ্থ গত্যৰ্থাদ্ধাতোশ্চ পৰঃ সান্যো-অন্যাদি-পদাদপি (অনো-অন্য-উপপদাদ্ধাতোশ্চপি) আত্মনে পদং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তম অৰ্থ বুজালে হসাদি ধাতুৰ আৰু হৃ ভিন্ন ধাতুৰ, হিংসাৰ্থ আৰু গত্যাৰ্থ বুজোৱা ধাতুৰ আৰু অন্য-অন্যোদি শব্দ উপপদ হোৱা ধাতুৰ আত্মনে পদ নহ'ব। উদাহৰণ—ব্যতিহসতি।

৪৪৭। প্ৰাদীনাম্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি প্ৰাদীনাং কেষাঞ্চিৎ (উপসৰ্গানাং যোগে) ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ। ইতি অধিকাৰঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে কোনো কোনো উপসৰ্গযুক্ত ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। এয়েই অধিকাৰ হ'ব।

৪৪৮। ৱিপৰাভ্যাং জেঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৱিপৰাভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) জেঃ (জি ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে বি আৰু পৰা উপসৰ্গযুক্ত জি ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ---বিজয়তে।

৪৪৯। ৱিপৰ্য্যৱ পৰাৎ ক্ৰিয়ঃ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৱিপৰ্য্যৱ পৰাৎ (ৱি-পৰি-অৱ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) ক্ৰিয়ঃ (ক্ৰী ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে বি-পৰি-অৱ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰী ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ---বিক্ৰীনীতে।

৪৫০। স্বাঙ্গা ৱিকাশ আঙ্‌দাঞঃ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি স্বাঙ্গা ৱিকাশ (কৰ্ত্তৃৰঙ্গস্য-ৱিকাশাভাৱে চ সতি) আঙ্ দাঞঃ (আঙ্ পূৰ্ব্বাৎ দাঞ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে আৰু কৰ্ত্তাৰ নিজৰ অঙ্গ বিকাশ হোৱা নুবুজালে আযুক্ত দা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ--আদত্তে।

৪৫১। আঙ্‌নু প্ৰচ্ছোশ্চ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে আঙ্‌নু প্ৰচ্ছোশ্চ (আঙ্‌যুক্ত নু-প্ৰচ্ছোঃ-ধাত্বোশ্চ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আযুক্ত নু আৰু প্ৰচ্ছ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ---আপৃচ্ছ।

৪৫২। নে ৱিশঃ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে নেৰ্ব্বিশঃ (নি যুক্ত ৱিশ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে নি যুক্ত বিশ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ---নিবিশতে।

৪৫৩। ক্ৰীড়তে ৰণু পৰ্য্যাঙ্‌ভ্যঃ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি অনুপৰ্য্যাঙ্‌ভ্যঃ (অনু-পৰি-আঙ্ উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) ক্ৰীড়তেঃ (ক্ৰীড় ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে অনু-পৰি-আযুক্ত ক্ৰীড় ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ---অনুক্ৰীড়তে।

৪৫৪। সমশ্চাকূজনাৰ্থকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে অকূজনাৰ্থকাৎ (কূজনভিন্নাৰ্থকাৎ) সমশ্চ (সম্ উপসৰ্গাৎ পৰস্য) ক্ৰীড়তেঃ আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে কূজন কৰা অৰ্থ নুবুজালে সম্ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰীড় ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সংক্ৰীড়তে।

৪৫৫। সং ৱিন্যু পাদ্ হ্বঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি সংৱিন্যুপাদ্ (সম্-ৱি-নি-উপ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) হ্বঃ (হেৰ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে সম্-বি-নি-উপ-উপসৰ্গযুক্ত হে ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সংহ্বয়তে।

৪৫৬। স্পৰ্দ্ধায়ামাঙঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে স্পৰ্দ্ধায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং আঙঃ পৰস্য হেৰ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু স্পৰ্দ্ধা অৰ্থ হলে আযুক্ত হেৰ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—(আহ্বয়তে) মল্লো মল্লম্।

৪৫৭। আশিষি নাথতেঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে আশিষি (আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থে গম্য মানে চ সতি) নাথতেঃ (নাথ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে আৰু আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ হলে নাথ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—নাথতে।

৪৫৮। সাদৃশ্য শীলনে হৃঞঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সাদৃশ্য শীলনে (সদৃশত্বস্যানুকৰণে অৰ্থে) গম্যমানে চ সতি হৃঞঃ (হৃঞ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু সদৃশ অনুসৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে হৃ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অনুহৰতে।

৪৫৯। শিক্ষেৰ্জিজ্ঞাসনাৰ্থকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি জিজ্ঞাসনাৰ্থকাৎ (জ্ঞাতুমিচ্ছাৰ্থকাৎ) শিক্ষেঃ (শিক্ষ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্তৃবাচ্য হলে আৰু জানিবলৈ ইচ্ছা কৰা অৰ্থ বুজালে শিক্ষ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—শিক্ষতে।

৪৬০। সমো গম্‌চ্ছি প্ৰচ্ছৰ্ত্তি দৃশ্বিদি স্বৰতি শ্ৰুৱঃ। অকৰ্ম্মকাৎ।

ব্যাখ্যা---সমঃ (সমোপসৰ্গাৎ পৰঃ) গম্‌চ্ছি প্ৰচ্ছত্তিদৃশ্বিদি সুঃশ্ৰুৱঃ-অকৰ্ম্মকাৎ সৰ্ব্বস্মাদ্ধাতোঃ-আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সম্ যুক্ত অকৰ্ম্মক গম্-ঋচ্ছ্-প্ৰচ্ছ্-ঋ-দৃশ্-ৱিদ্-সৃ আৰু শ্ৰু ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সঙ্গচ্ছতে।

৪৬১। স্বকীয়াঙ্গ কৰ্ম্মকাচ্চ ব্যুদস্তপঃ।

ব্যাখ্যা---স্বকীয়াঙ্গ কৰ্ম্মকাৎ (নিজস্যাঙ্গবাচক-অকৰ্ম্মকাৎ) ব্যুদঃ (ৱি উদ্ভ্যাং পৰঃ) তপঃ (তপ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---নিজৰ অঙ্গবাচক পদ অকৰ্ম্মক হোৱা বুজালে, বি আৰু উৎ উপসৰ্গযুক্ত তপ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—উত্তপতে।

৪৬২। এৱ মাঙো যম হনঃ।

ব্যাখ্যা—এৱং (স্বাঙ্গ কৰ্ম্মকাদকৰ্ম্মকাচ্চ) আঙঃ (আঙ্ যুক্ত) যম হনঃ (যম্-হন্ ধাত্বোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিজৰ অঙ্গবাচক পদ কৰ্ম্ম নাইবা অকৰ্ম্মক হলে আযুক্ত যম্ আৰু হন্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ---আযচ্ছতে।

৪৬৩। জানাতেঃ স্যাদ পহ্নৱে।

ব্যাখ্যা—অপহ্নৱে (মিথ্যাভাষণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) জানাতেঃ (জ্ঞা ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মিছা কথা কোৱা অৰ্থ বুজালে জ্ঞা ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ---অপজানীতে।

৪৬৪। সম্প্ৰতি ভ্যামনুৎ কণ্ঠাস্মৰণে।

ব্যাখ্যা---অনুৎকণ্ঠা স্মৰণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি সম্প্ৰতিভ্যাং উপসৰ্গাভ্যাং পৰস্য জ্ঞা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উৎকণ্ঠা ভিন্ন স্মৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সম প্ৰতি উপসৰ্গযুক্ত জ্ঞা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সংজানীতে।

৪৬৫। অকৰ্ম্মকাদপি।

ব্যাখ্যা—অকৰ্মকাদপি (অবিবক্ষিত স্বাৎ) জ্ঞা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মৰ বিবক্ষা নহলে জ্ঞা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—জানীতে।

৪৬৬। উদঃ স্থোঽনূৰ্দ্ধচেষ্টায়াম্।

ব্যাখ্যা—অনূৰ্দ্ধ চেষ্টায়াম্ গম্যমানায়াং সত্যাং উদঃ পৰঃ স্থঃ (স্থা ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উৰ্দ্ধ উত্তোলন কৰা অৰ্থ নুবুজালে উৎ যুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—উত্তিষ্ঠতে।

৪৬৭। স্থঃ স্থেয়াখ্যা প্ৰকাশনে।

ব্যাখ্যা—স্থেয়াখ্যা (বিৱাদপদ নিৰ্ণায়ক কথনে) প্ৰকাশনে চ (স্বাভি প্ৰায় ব্যঞ্জনে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি) স্থঃ (স্থা ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিৱাদ নিৰ্ণায়ক গুৰু আদিক বুজালে আৰু নিজৰ অভিমত প্ৰকাশ কৰা অৰ্থ বুজালে স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—তিষ্ঠতে গুৰৌ।

৪৬৮। সম ৱ প্ৰৱিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—সম ৱ প্ৰৱিভ্যঃ (সম্-অৱ্-প্ৰ-ৱি-এভ্যঃ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) স্থা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্-অৱ-প্ৰ-ৱি উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—প্ৰতিষ্ঠতে।

৪৬৯। আঙঃ প্ৰতিজ্ঞানে।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিজ্ঞানে (অঙ্গীকাৰে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) আঙঃ পৰঃ স্থা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অঙ্গীকাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে আ উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—আতিষ্ঠতে।

৪৭০। উপাৎপথি ।

ব্যাখ্যা—পথি কৰ্ত্তৰি সতি উপাৎ (উপোপসৰ্গাৎ পৰঃ স্থা ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পথ কৰ্ত্তা হোৱা বুজালে উপপূৰ্ব্বক স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—উপতিষ্ঠতে ।

৪৭১। পূজাদৌ মন্ত্ৰকৰণে ।

ব্যাখ্যা—পূজাদৌ (অৰ্থে) মন্ত্ৰকৰণে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি উপাৎ পৰঃ স্থা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পূজা আৰু মন্ত্ৰ পাঠ কৰা অৰ্থ বুজালে উপ উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—উপতিষ্ঠতে ।

৪৭২। লিপ্সায়াং ৱা ।

ব্যাখ্যা—লিপ্সায়াং (লব্ধুমিচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) উপাৎ পৰঃ স্থা ধাতোঃ ৱা (ৱিকল্পেন) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—লাভৰ ইচ্ছা কৰা অৰ্থ বুজালে উপ উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ বিকল্পে আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—উপতিষ্ঠতি ।

৪৭৩। সমঃ ক্ষ্ণুৱঃ ।

ব্যাখ্যা—সমঃ (সমুপসৰ্গাৎ পৰঃ) ক্ষ্ণুৱঃ (ক্ষ্ণু ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—সম্ উপসৰ্গযুক্ত ক্ষ্ণু ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব । উদাহৰণ—সংক্ষ্ণুতে ।

৪৭৪। নিয়ঃ সম্মাননাদৌ ।

ব্যাখ্যা—সম্মাননাদৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি নিয়ঃ (নী ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সন্মান কৰা অৰ্থ বুজালে নী ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব । উদাহৰণ—নয়তে সদসি ।

৪৭৫। ৱেঃ কৰ্ত্তৃস্থেঽদেহ কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—অদেহকৰ্ম্মণি (দেহ ভিন্ন কৰ্ম্মণি বিষয়ে) কৰ্ত্তৃস্থে সতি ৱেঃ (ৱি উপসৰ্গাৎ পৰঃ) নী ধাতোঃ আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—দেহ ভিন্ন অন্য অঙ্গবাচক কৰ্ম্মপদ কৰ্ত্তাৰ দৰে হলে বি উপসৰ্গযুক্ত নী ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—বিনয়তে।

৪৭৬। পৰোপাভ্যাঞ্চ বৃত্ত্যাদৌ ক্ৰমঃ।

ব্যাখ্যা—বৃত্ত্যাদৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি পৰোপাভ্যাঞ্চ (পৰা-উপ-উপসৰ্গাভ্যাম্) চ কাৰাদনুপসৰ্গাচ্চ ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৃত্তি (জীৱিকা) আদি অৰ্থ হলে পৰা আৰু উপ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। কেতিয়াবা উপসৰ্গ নেথাকিলেও আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—ক্ৰমতেবুদ্ধিঃ।

৪৭৭। ৱা নুপসৰ্গতঃ।

ব্যাখ্যা—অনুপসৰ্গতঃ (উপসৰ্গযোগাভাৱে সতি) ৱা (ৱিকল্পেন) ক্ৰম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গযুক্ত নহলেও ক্ৰম্ ধাতুৰ বিকল্পে আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—ক্ৰমতে—ক্ৰামতি।

৪৭৮। উদ্গমে জ্যোতিষামাঙঃ।

ব্যাখ্যা—উদ্গমে (উৰ্দ্ধগমনে—অৰ্থে সতি) জ্যোতিষাং (জ্যোতিষ্কানাং) আঙঃ পৰঃ ক্ৰম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জ্যোতিষ্কবিলাকৰ উৰ্দ্ধগমন কৰা অৰ্থ বুজালে আ যুক্ত ক্ৰম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—আক্ৰমতে—ইন্দুঃ।

৪৭৯। প্ৰোপাভ্যামাদি কৰ্ম্মণি।

ব্যাখ্যা—আদি কৰ্ম্মণি (প্ৰথম ক্ৰিয়ায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) প্ৰোপাভ্যাং (প্ৰ-উপ-উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) ক্ৰম্ ধাতোঃ আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথম ক্ৰিয়া বুজালে প্ৰ আৰু উপ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—প্ৰক্ৰমতে।

৪৮০। পদন্যাস ৱিশেষে ৱেঃ।

ব্যাখ্যা—পদন্যাসে (পদ ৱিক্ষেপনে -অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৱেঃ (ৱি উপসৰ্গাৎ পৰঃ) ক্ৰম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পদ বিক্ষেপ, খোজ কঢ়া অৰ্থ হলে 'বি' উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—ৱিক্ৰমতে হয়ঃ।

৪৮১। ভাসন জ্ঞান ৱিমতি যত্নোপ মন্ত্ৰণে ৱদঃ।

ব্যাখ্যা—ভাসন জ্ঞান ৱিমতি যত্নোপ মন্ত্ৰণে (এষু-অৰ্থেষু-গম্যমানাষু সতিষু) ৱদঃ (ৱদ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—বক্তৃতা দিয়া, জ্ঞান থকা, বিমতি অৰ্থাৎ বিবাদ কৰা, যত্ন কৰা আৰু পৰামৰ্শ কৰা আদি অৰ্থ বুজালে ৱদ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—ৱদতে ধীমান্।

৪৮২। সঙ্ঘোক্তৌ ৱাদিনাম্।

ব্যাখ্যা—ৱাদিনাং (ব্যক্তৱাচাং) সংঘোক্তৌ (সমূহস্য-উক্তিঃ-অৰ্থে-গম্যমানে সতি ৱদ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰকাশিত কথা হলে আৰু সামূহিক উক্তি কৰা অৰ্থ বুজালে ৱদ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সম্প্ৰৱদন্তে--।

৪৮৩। ৱিপ্ৰলাপে ৱা।

ব্যাখ্যা—ৱিপ্ৰলাপে (ৱিৰুদ্ধ ভাষণে অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৱা (ৱিকল্পেন) ৱদ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিৰুদ্ধ ভাষণ দিয়া অৰ্থ হলে ৱদ ধাতুৰ বিকল্পে আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—বিপ্ৰৱদন্তে।

৪৮৪। অনোৰকৰ্ম্মকাৎ।

ব্যাখ্যা—অনোঃ (অনুপসৰ্গাৎ পৰঃ) অকৰ্ম্মকাৎৱদ ধাতোঃ আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকৰ্ম্মক হলে অনু উপসৰ্গযুক্ত ৱদ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অনুৱদতে।

৪৮৫। অৱাৎ পৰস্মাদ্গিৰতেঃ।

ব্যাখ্যা—অৱাৎ (অৱোপসৰ্গাৎ) পৰস্মাদ্গিৰতেঃ (গিৰ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অৱ উপসৰ্গযুক্ত গিৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অৱগিৰতে।

৪৮৬। সমোঽভ্যুপ গমে ।

ব্যাখ্যা—অভ্যুপগমে (অঙ্গীকাৰে-অৰ্থে সতি) সমঃ (সমুপসৰ্গাৎ পৰঃ) গিৰ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অঙ্গীকাৰ কৰা অৰ্থ হলে সম্‌যুক্ত গিৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সংগিৰতে।

৪৮৭। দাণশ্চতুৰ্থ্যৰ্থ তৃতীয়য়া ।

ব্যাখ্যা—চতুৰ্থ্যৰ্থ তৃতীয়য়া (অশিষ্ট ব্যৱহাৰ হেতুভূতয়া) সমুপসৰ্গাৎ দাণঃ (দা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—চতুৰ্থী বিভক্তিৰ অৰ্থত অশিষ্ট ব্যৱহাৰ বুজোৱা কাৰণে তৃতীয়যুক্ত পদৰ পিছত থকা সম্-যুক্ত দা ধাতৃৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—সংপ্ৰযচ্ছন্তে।

৪৮৮। প্ৰাদি স্বৰাদ্ যুজোঽযজ্ঞ পাত্ৰেষু ।

ব্যাখ্যা—অযজ্ঞ পাত্ৰেষু (যজ্ঞপাত্ৰভিন্নেষু-অৰ্থেষু গম্যমানেষু সৎষু) প্ৰাদি স্বৰাৎ পৰঃ যুজঃ (যুজ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—যজ্ঞ পাত্ৰভিন্ন অৰ্থ হলে প্ৰাদিস্বৰৰ পিছত যুজ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—সংপ্ৰযুঙ্ক্তে।

৪৮৯। অনৱনে ভুজঃ ।

ব্যাখ্যা—অনৱনে (অৱনভিন্নে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ভুজঃ (ভুজ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অৱন অৰ্থাৎ ৰক্ষা কৰা ভিন্ন অৰ্থ হলে ভুজ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—ভুংক্তে-অন্নম্।

৪৯০। কৰোতে গন্ধনাদ্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—গন্ধনাদ্যৰ্থে (অপকাৰ কৰণাদ্যৰ্থে গম্যমানেষু সৎষু) কৰোতেঃ (কৃঞ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—গন্ধনাদি অৰ্থাৎ অপকাৰ কৰা আদি অৰ্থ হলে কৃ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—উপকুৰুতে।

৪৯১। শব্দান্যাকৰ্ম্মণস্তু ৱেঃ ।

ব্যাখ্যা—শব্দান্যাকৰ্ম্মণস্তু (শব্দভিন্ন-অন্য-অকৰ্ম্মণস্তু) ৱেঃ (ৱি উপসৰ্গাৎ পৰঃ) কৃঞ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—শব্দ ভিন্ন আন পদ অকৰ্ম্ম হলে অৰ্থাৎ শব্দ কৰ্ম্মৰ পিছত থকা বি-যুক্ত কৃ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—ৱিকুৰুতে ।

৪৯২। অধেঃ প্ৰহাসে ।

ব্যাখ্যা—প্ৰহাসে (অভিভৱে-অৰ্থে সতি) অধেঃ (অধি উপসৰ্গাৎ পৰঃ) কৃঞ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অভিভৱ অৰ্থ বুজালে অধিযুক্ত কৃ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—অধিচক্ৰে ।

৪৯৩। ম্ৰিয়তে ৰাশী ৰদ্যতনী শিতাম্ ।

ব্যাখ্যা—আশীবদ্যতনী শিতাম্ (আশীৰদ্যতন্যোঃ) শিতাং (ৱৰ্ত্তমানাদি চতসৃণাং বিষয়ে) ম্ৰিয়তেঃ (মৃ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—আশীঃ অদ্যতনী ৱৰ্ত্তমানা-লিঙ্-লোট আৰু হ্যস্তনী বিভক্তি পিছত থাকিলে মৃ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—ম্ৰিয়তে ।

৪৯৪। উদশ্চৰঃ সকৰ্ম্মকাৎ ।

ব্যাখ্যা—উদঃ (উৎ-উপসৰ্গাৎ পৰঃ) সকৰ্ম্মকাৎ-চৰঃ (চৰ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—উৎযুক্ত আৰু সকৰ্ম্মক চৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—বচনমুচ্চৰতে ।

৪৯৫। সমস্তৃতীয়য়া যুতাৎ ।

ব্যাখ্যা—সমঃ (সমুপসৰ্গাৎ পৰস্মাৎ) তৃতীয়য়া (তৃতীয়ান্তপদ) যুতাৎ (যুক্তাৎ) চৰতেঃ (চৰ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—সম্ উপসৰ্গ আৰু তৃতীয়ান্ত পদযুক্ত হোৱা চৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব । উদাহৰণ—ৰথেনসঞ্চৰতে ।

৪৯৬। উপাদ্ যমঃ পৰিগ্ৰহে ।

ব্যাখ্যা—পৰিগ্ৰহে (স্বীকাৰে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) উপাৎ পৰস্মাৎ যমঃ (যম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—স্বীকাৰ কৰা অৰ্থ হলে উপ উপসৰ্গযুক্ত যম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—কন্যামুপযচ্ছতে।

৪৯৭। ক্ষমাৰ্থ আগমে ৰিনঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ষমাৰ্থে -অৰ্থে গম্যমানে ইনঃ (ইন্ প্ৰত্যয়ান্তস্য) আগমেঃ (আ পূৰ্ব্ব গম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ক্ষমা কৰা অৰ্থ হলে ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত আ পূৰ্ব্ব গম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—আগময়স্ব।

৪৯৮। কিৰতে জীৱিকা হৰ্ষকুলায় কৰণেষু চ।

ব্যাখ্যা—জীৱিকা হৰ্ষকুলায় কৰণেষু অৰ্থেষু গম্যমানেষু-সৎষু চ কিৰতেঃ (কিৰ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—জীৱিকা-হৰ্ষ-কুলায়কৰণ অৰ্থাৎ বাস কৰা আদি অথ বুজালে কিৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অপস্কিৰতে শ্বা।

৪৯৯। প্ৰলম্ভণে ৱন্চি গৰ্দ্ধ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰলম্ভনে (প্ৰতাৰণে-অৰ্থে সতি) ৱন্চি গৰ্দ্ধ্যোঃ (ইনন্তয়োঃ ৱন্চি-গৰ্দ্ধ্যোঃ ধাত্বোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰবঞ্চনা কৰা অৰ্থ হলে ইনন্ত ৱন্চি-গৰ্দ্ধি ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—শিশুংৱঞ্চয়তে।

৫০০। সণন্তাৎ পূৰ্ব্ববৎ।

ব্যাখ্যা—সণন্তাৎ (সণ্ প্ৰত্যয়ান্তাৎ) পূৰ্ব্ববৎ (পৰস্মৈ পদাত্মনে পদোভয় পদানি যথা যথং ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—সণন্ত হোৱা ধাতুবোৰ সণ্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ আগতে যি পদী আছিল সেই পদী হব। উদাহৰণ—জিগমিষতি।

৫০১। জ্ঞা শ্ৰু স্মৃ দৃশামাত্মনে পদম্।

ব্যাখ্যা—সণন্তানাং জ্ঞা-শ্ৰু-স্মৃ-দৃশাং ধাতূনাং আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সণ্ প্ৰত্যয় হোৱা জ্ঞা-শ্ৰু-স্মৃ-দৃশ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—জিজ্ঞাসতে।

৫০২। অনোঃ সকৰ্ম্মকাৎ জ্ঞো ন।

ব্যাখ্যা—অনোঃ (অনু উপসৰ্গাৎ পৰস্মাৎ) সকৰ্ম্মকাৎ জ্ঞঃ (জ্ঞা ধাতোঃ) সণন্তস্থে-অপি আত্মনে পদং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অনু উপসৰ্গৰ পিছত থকা সকৰ্ম্মক হোৱা জ্ঞা ধাতু সনন্ত হলেও আত্মনে পদ নহব। উদাহৰণ—পুত্ৰমনুজিজ্ঞাসতি।

৫০৩। প্ৰত্যাঙ্ভ্যামুত্তৰাচ্ছ্ৰুৱঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যাঙ্ভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং) উত্তৰাৎ (পৰস্মাৎ) সণন্তস্থে-অপি শ্ৰুৱঃ (শ্ৰু ধাতোৰাত্মনে পদং ন স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰতি আৰু আ যুক্ত শ্ৰু ধাতু সণন্ত হলেও আত্মনে পদ নহব। উদাহৰণ—প্ৰতিশুশ্ৰূষতি।

৫০৪। যজাদি ঞ নুৱন্ধাভ্যামিনন্তাস্চোভয়ং ৱিদুঃ।
স্বান্বৰ্থ পূৰ্ব্বম্।

ব্যাখ্যা—যজাদি ঞনুৱন্ধাভ্যামিনন্তাচ্চ ধাতোঃ পৰঃ উভয় পদং স্বান্বৰ্থ পূৰ্ব্বং পৰস্মৈ পদাত্মনে পদ ৰূপমুভয়পদং ৱিদুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—যজাদি ধাতু ঞ আৰু নু অনুৱন্ধ ধাতু, ইনন্ত হোৱা ধাতু আৰু উভয়পদী হোৱা ধাতু উভয়পদী হব। উদাহৰণ—যজতি-যজতে।

৫০৫। অপ্ৰাদে জ্ঞঃ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদেঃ (প্ৰাদি ভিন্নস্য) জ্ঞঃ (জ্ঞা ধাতোঃ) উভয় পদং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গ আগত নথকা জ্ঞা ধাতুৰ উভয় পদ হব। উদাহৰণ—জনাতি—জানীতে।

৫০৬। অগ্ৰন্থে সমুদাঙ্যমঃ।

ব্যাখ্যা—অগ্ৰন্থে (গ্ৰন্থ ভিন্নে ৱাচ্যে সতি) সমুদাঙ্ যমঃ (সম্-উৎ-আঙ্ পূৰ্ব্ব যম্ ধাতোৰুভয় পদং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—শাস্ত্ৰ ভিন্ন অন্য অৰ্থ হলে সম্-উৎ-আ যুক্ত যম্ ধাতু উভয় পদী হব। উদাহৰণ—সংযচ্ছতি-সংযচ্ছতে।

৫০৭। প্ৰাদে ৰস্যত্যূহতিভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদেঃ (উপসৰ্গাৎ) অস্যত্যূহতিভ্যাং (অস্-উহ-ধাতুভ্যাং) উভয় পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গযুক্ত অস্ আৰু উহ ধাতু উভয়পদী হ্ব ।
উদাহৰণ—নিৰস্যতি—নিৰস্যতে ।

৫০৮। ৱদতে ৰপ্যপাৎ পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—অপাৎ পৰাৎ (অপ্ উপসগাৎ পৰস্থাৎ) ৱদতেৰপি (ৱদ্ ধাতোৰপি) উভয় পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অপ উপসৰ্গযক্ত ৱদ্ ধাতু উভয়পদী হ'ব ।
উদাহৰণ—অপৱদতি—অপৱদতে ।

৫০৯। স্যাৎ পৰস্মৈ পদং কৰ্ত্তৰ্য্যাত্মনে পদি শেষতঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰ্য্যাত্মনে পদি শেষতঃ ধাতোঃ (কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৰি বাচ্যত আত্মনেপদী ধাতু কোৱাৰ পিছত কৰ্ত্তৰি বাচ্যত ধাতুৰ পৰস্মৈপদ কোৱা হ'ব । উদাহৰণ—ভৱতি ।

৫১০। ব্যাঙ্পৰিভ্যো ৰমঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্যাঙ্ পৰিভ্যঃ (ৱি-আ-পৰি উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) ৰম্ ধাতোঃ পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—বি-আ-পৰি উপসৰ্গযুক্ত ৰম ধাতু পৰস্মৈপদী হব ।
উদাহৰণ—বিৰমতি ।

৫১১। ৱোপাৎ ।

ব্যাখ্যা—উপাৎ (উপোপসৰ্গাৎ পৰঃ) ৰম্ ধাতোঃ ৱা (ৱিকল্পেন) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উপ উপসৰ্গযুক্ত ৰম্ ধাতু বিকল্পে পৰস্মৈপদী হব ।
উদাহৰণ—উপৰমতি ।

৫১২। প্ৰত্যভ্যতি পৰাৎ ক্ষিপঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যাভ্যতি পৰাৎ (প্ৰতি-অভি-অতি-পৰাদুপসৰ্গাৎ পৰঃ) ক্ষিপঃ (ক্ষিপ্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতি-অভি-অতি-পৰা-উপসৰ্গযুক্ত ক্ষিপ্ ধাতু পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ—প্ৰতিক্ষিপতি।

৫১৩। পৰে ৰ্মৃষঃ।

ব্যাখ্যা—পৰেঃ (পৰি-উপসৰ্গাৎ পৰঃ) মৃষঃ (মৃষ্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰি উপসৰ্গযুক্ত মৃষ্ ধাতু পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ—পৰিমৃষ্যতি।

৫১৪। প্ৰাদ্বহতেঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাৎ (প্ৰ-উপসৰ্গাৎ পৰঃ) ৱহতেঃ (ৱহ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।
সৰলার্থ—প্ৰ উপসৰ্গযুক্ত ৱহ ধাতু পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ—প্ৰৱহতি।

৫১৫। পৰানুভ্যাং কৃঞস্তথা।

ব্যাখ্যা—পৰানুভ্যাং (পৰা-অনু-উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) তথা কৃঞঃ (কৃঞ্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰা আৰু অনু উপসৰ্গযুক্ত কৃ ধাতু পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ—পৰাকৰোতি।

৫১৬। বুধ্-যুধ্ নশ্ জনিঙঃ প্ৰু দ্ৰু শ্ৰু নদদনার্থক কম্পার্থাৎ। চেতন কৰ্ত্তুৰকৰ্ম্মক ধাতোশ্চেনন্ততঃ পৰস্মৈ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—বুধ্-যুধ্-নশ্-জন্-ইঙ্ ধাতৱঃ, প্ৰু-দ্ৰু-শ্ৰু ধাতৱশ্চ, অনাদনার্থক (অদ্ ভিন্ন ভক্ষণার্থক ধাতোঃ) চেতন কৰ্ত্তৃঃ অকৰ্ম্মকাদ্ধাতোঃ, কম্পার্থাচ্চ ধাতোঃ পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—বুধ্-যুধ্-নশ্-জন্-ই-প্ৰু-দ্ৰু-শ্ৰু, ভোজনার্থক ভিন্ন অদ্ ধাতু আৰু চেতনার্থক কৰ্তাৰ অকৰ্ম্মক ধাতু হলে, কম্পার্থক ধাতু আৰু ইনন্ত হোৱা ধাতুৰ পৰস্মৈ পদ হব। উদাহৰণ—জনয়তি।

৫১৭। ধাতোঃ সন্ ৱা কৰ্ত্তুৰিচ্ছত্যাদ্যৰ্থে শঙ্কনেঽপিচ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তুৰিচ্ছত্যাদ্যৰ্থে শঙ্কনে-অপিচ অৰ্থে গম্যমানে সতি ধাতোঃ (সৰ্ব্বস্মাদ্ধাতোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তাৰ ইচ্ছা কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু শঙ্কা কৰা অৰ্থ হলে সকলো ধাতুৰ পিছত বিকল্পে সন্ প্ৰত্যয় হব।

৫১৮। সন্যৱৰ্ণ ইৰভ্যাসে ।

ব্যাখ্যা---সন্ প্ৰত্যয়ে সতি অভ্যাসে বিষয়ে অবৰ্ণ ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ অ বৰ্ণৰ ঠাইত ই বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---পিপঠিষতি।

৫১৯। অনিট্ সন্যন্ত দীৰ্ঘতা। গুণোনাস্তি নামিমতাম্ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি অন্তঃ (ধাত্বন্তঃ) দীৰ্ঘতা স্যাৎ। নামী-মতাং ধাতূনাং গুণো নাস্তি।

সৰলাৰ্থ---ইট্ প্ৰত্যয় নহলে আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ অন্ত বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হব আৰু নামী সংজ্ঞা যুক্ত ধাতুৰ গুণ নহব। উদাহৰণ---চিকীৰ্ষতি।

৫২০। অপি ৰুদ্বিদ্মুষাম্ ।

ব্যাখ্যা---অপি সনি পৰে সতি ৰুদ্ ৱিদ্ মুষাং ধাতূনাং গুণো নাস্তি।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে ৰুদ্-ৱিদ্-মুষ্ ধাতুৰ গুণ নহব। উদাহৰণ---ৰুৰুদিষতি।

৫২১। ৱ উঃ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি ৱঃ (ধাতোৰ্ব্বঃ) উঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ প্ৰত্যয় ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ ব বৰ্ণৰ ঠাইত উ কাৰ হব। উদাহৰণ---দিদ্যুষতি।

৫২২। অৱোধনাৰ্থস্যেনো গম্ ।

ব্যাখ্যা---সনি পৰে সতি অৱোধনাৰ্থে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি ইনঃ ধাতোঃ স্থানে গম্ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে অৱোধন অৰ্থ হলে ই ধাতুৰ ঠাইত গম্ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ---জিগমিষতি।

৫২৩। দীঙো দা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---সনি পৰে সতি দীঙঃ (দীঙ ধাতোঃ স্থানে) দা (দাদেশঃ) স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে দীঙ্ ধাতুৰ ঠাইত দা আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—দিদাসতে।

৫২৪। অদস্তু ঘৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে) ঘৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন প্ৰত্যয় হলে অদ্ ধাতুৰ ঠাইত ঘৎ আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—জিঘৎসতি।

৫২৫। হনো ঘান্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি হনঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘান্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘান্ হ'ব।
উদাহৰণ—জিঘাংসতি।

৫২৬। ইঙো গাম্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি (ইঙ্ ধাতোঃ স্থানে) গাম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে ইঙ্ ধাতুৰ ঠাইত গাম হব।
উদাহৰণ—অধি জিগাংসতে।

৫২৭। প্ৰচ্ছেৰিট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি প্ৰচ্ছেঃ (প্ৰচ্ছ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ স্যাৎ)

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে প্ৰচ্ছ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—পিপৃচ্ছিষতি।

৫২৮। গ্ৰহি প্ৰচ্ছি স্বপাং স্যাৎ সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি গ্ৰহি-প্ৰচ্ছি-স্বপাং (গ্ৰহ-প্ৰচ্ছ-স্বপ্ ধাতূনাং সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে গ্ৰহ-প্ৰচ্ছ-স্বপ্ ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ হব।
উদাহৰণ—জিঘৃক্ষতি।

৫২৯। গুহূ ৰ্ব্ণ গ্ৰহিভ্যো নেট্।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি গুহূৰ্ণ গ্ৰহিভ্যঃ (গুহ্-উ-ৰ্ণান্ত-গ্ৰহ্-ধাতুভ্যশ্চ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে গুহ্-উ ৰ্ণান্ত ধাতু আৰু গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় নহয়। উদাহৰণ—জুঘুক্ষতি।

৫৩০। ঋ কৃ গৃ দৃ ধৃ পৃঙন্ জৢ স্মিঙ্ ঙ শৃভ্যঃ সনীড্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা---সনি পৰে সতি ঋ কৃ গৃ দৃ ধৃঙ্ পৃঙ্ অনজৢস্মিঙ্ অশৃভ্যঃ, ধাতুভ্যঃ পৰঃ—ইড্ ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে ঋ-কৃ-গৃ-দৃ-ধৃ-পৃঙ্-অনজৢস্মিঙ্-অশঙ্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অৰিৰিষতি।

৫৩১। ৰেটো দৰিদ্ৰোৰ্ণূভৰ ভ্ৰজ্জ বৃযুশ্ৰি কৃতাদয়ঃ।

ঋদন্তে ৰন্তকো দন্ভ প্ৰতিজ্ঞ পৃ্যধি সন্তনঃ।

ব্যাখ্যা---সনি পৰে সতি দৰিদ্ৰা উৰ্ণুঙ্ ভৰ-ভ্ৰজ্জ্-বৃ-যু-শ্ৰি-কৃতাদয়ঃ ধাতৱঃ, ঋদন্ত-ইৰন্ত ধাতৱশ্চ-দন্ভ-পৎ-জ্ঞাপি-ঋধ্-সন-তন্ ধাতৱশ্চ ৰেটঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে দৰিদ্ৰা-উণু-ভৰ-ভ্ৰজ্জ-বৃ-যু-শ্ৰি-কৃ-ঋদন্ত-ইৰন্ত-দন্ভ-পৎ-জ্ঞাপি-ঋধ্-সন্-তন্ আদি ধাতুবোৰৰ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দিদৰিদ্ৰাসতি-দিদৰিদ্ৰিষতি।

৫৩২। দীৰ্ঘোঽনিট্ সনি তন্সন্যোঃ।

সনোতেৰ্ব্বা নকাৰলুক্।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি তন্ সন্যোঃ (ধাত্বোঃ) অস্য (অকাৰস্য) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ। সনোতেঃ (সন্ ধাতোঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) নকাৰলুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ প্ৰত্যয় নহলে আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে তন্ আৰু সন ধাতুৰ অ কাৰৰ দীৰ্ঘ হব আৰু সন ধাতুৰ বিকল্পে ন কাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—তিতাংসতি—সিষাসতি।

৫৩৩। প্ৰাগ্ লুক্।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি প্ৰাগ্ লুক্ (অভ্যাসস্য লুক্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ অভ্যাসৰ লোপ হব।

৫৩৪। দন্ভস্তু ধিপ্ধীপৌ।

ব্যাখ্যা---তু-অনিট্ সনি পৰে সতি দন্ভ ধাতোঃ স্থানে ধিপধীপৌ আদেশৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে দন্ভ ধাতুৰ ঠাইত ধিপ্ধীপ আদেশ হব। উদাহৰণ---ধিপ্সতি।

৫৩৫। জ্ঞাপে জ্ঞীপ্।

ব্যাখ্যা---সনি পৰে সতি জ্ঞাপেঃ (জ্ঞা ধাতোঃ স্থানে) জ্ঞীপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে জ্ঞা ধাতুৰ ঠাইত জ্ঞীপ্ হব। উদাহৰণ---জ্ঞীপ্সতি।

৫৩৫। (ক) ঋধ-ইৰ্ত্ত্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা---সনি পৰে সতি-ঋধ্-ধাতোঃ স্থানে-ইৰ্ত্ত্-ভৱেৎ, বিকল্পে ইট্ স্যাৎ প্ৰাগ্লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সন প্ৰত্যয় হলে ঋধ্ ধাতুৰ ঠাইত ইৰ্ত্ত্ আদেশ হব, বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব আৰু পূৰ্ব্ব বৰ্ণৰ লোপ হব।

৫৩৫। (খ) ইট্সাৎ স্বৰস্য মীমাদাম্।

ব্যাখ্যা---সনি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি মীমাদাম্ (মীঞ্-মাঙ্-দা সংজ্ঞক ধাতূনাঞ্চ) স্বৰস্য (স্বৰ বৰ্ণস্য স্থানে) ইট্ স্যাৎ প্ৰা গেলোপ শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সন্ প্ৰত্যয় হলে মীঞ্ মাঙ্ আৰু দা সংজ্ঞক ধাতুৰ স্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত ই হব আৰু পূৰ্ব্ব বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ---মিৎসাতি।

৫৩৬। ইঃ শক্ পৎ পদি ৰভ্ লভাম্।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি শক্-পৎ-পদ্-ৰভ্-লভাং ধাতূনাং স্বৰস্য স্থানে ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে শক্ পৎ-পদ্-ৰভ্-লভ ধাতুৰ অ কাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ---পিৎসতি।

৫৩৭। আপ্নোতে ৰীপ্।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি আপ্নোতেঃ (আপ্ ধাতোঃ স্থানে ঈপ্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে আপ্ ধাতুৰ ঠাইত ঈপ্ হব। উদাহৰণ---ঈপ্সতি।

৫৩৮। ৰাধতে ৰিৎ হিংসায়াম্ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি হিংসায়াং চ গম্যমানায়াং সত্যাং ৰাধতেঃ (ৰাধ ধাতোঃ স্থানে) ৰিৎ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু হিংসাৰ্থ বুজালে ৰাধ্ ধাতুৰ ঠাইত ৰিৎ হব। উদাহৰণ---ৰিৎষতি ।

৫৩৯। জেৰ্জি গীঃ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি জেঃ (জি ধাতোঃ স্থানে) জিগীঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে জি ধাতুৰ ঠাইত জিগী হব। উদাহৰণ---জিগীষতে ।

৫৪০। চে শ্চিকী চিচ্যৌ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি চেঃ (চি ধাতোঃ স্থানে) চিকী চিচ্যৌ ভৱতঃ ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে চি ধাতুৰ ঠাইত চিকী আৰু চিচী হব। উদাহৰণ---চিচীষতি ।

৫৪১। হের্জিঘীঃ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি হেঃ (হি ধাতোঃ স্থানে) জিঘীঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে হি ধাতুৰ ঠাইত জিঘী হব। উদাহৰণ---জিঘীষতি ।

৫৪২। হ্বেঞো জিহ্বা জুহূ স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা---অনিট্ সনি পৰে সতি হেব ঞঃ (হেব ধাতোঃ স্থানে) জিহবা জুহ্ স্যাতাম্ ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন প্ৰত্যয় হলে হেব ধাতুৰ ঠাইত জিহবা আৰু জুহূ হব। উদাহৰণ---জিহবাসতি ।

৫৪৩। অথে নন্তস্য । হ্বায়ে জু হাৱয়িঃ ।

ব্যাখ্যা---অথ (অনিনন্তস্য সনি প্ৰয়োগাদৰ্শনান্তৰমিণন্তস্য সনি প্ৰয়োগাঃ প্ৰদৰ্শ্যন্তে, ইন্ সনি পৰে সতি হবায়ে (হবায়ি ধাতোঃ স্থানে) জুহাৱয়িঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ---ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় কোৱাৰ পিছত ইন্ যুক্ত সন্ তপ্ৰত্যয় কোৱা হব। ইন আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে হৃধাতু ধাতুৰ ঠাইত জুহাৱয়ি হব। উদাহৰণ---জুহাৱয়িষতি।

৫৪৪। শ্বায়েঃ শিশ্বায়য়ি শুশাৱয়ি।

ব্যাখ্যা---ইন্ সনি পৰে সতি শ্বায়েঃ (ইনন্ত শ্বয়ি স্থানে) শিশ্বায়য়ি শুশাৱয়ি চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---ইন্ আৰু সন প্ৰত্যয় হলে শ্বি ধাতুৰ ঠাইত শিশ্বায়য়ি আৰু শুশাবয়ি হব। উদাহৰণ---শিশ্বাবয়িষতি।

৫৪৫। স্বাপেঃ সুস্বাপয়ি জ্ঞেয়ঃ।

ব্যাখ্যা---ইন্ সনি পৰে সতি স্বাপেঃ (স্বপ ধাতোঃ স্থানে) সুস্বাপয়ি জ্ঞেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ---ইন্ আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে স্বপ্ ধাতুৰ ঠাইত সুস্বাপয়ি হব। উদাহৰণ---সুস্বাপয়িষতি।

৫৪৬। ইনীঙো গা।

ব্যাখ্যা---ইন্ সনি পৰে সতি ঈঙঃ (ঈ ধাতোঃ স্থানে) গা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইন আৰু সন প্ৰত্যয় হলে ঈঙ ধাতুৰ ঠাইত গা হব। উদাহৰণ---অধিজিগাপয়িষতি।

৫৪৭। অন্তস্থ জপৱৰ্গস্থো ৱৰ্ণেন্ কাৰ্য্যে দ্বিৰিন্ সনি।

ব্যাখ্যা---ইন্ সনি পৰে সতি অন্তস্থ জপ ৱৰ্গস্থশ্চ ৱৰ্ণস্য কাৰ্য্যে চ সতি দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ইন্ আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে অন্তস্থ বৰ্ণ য-ৰ-ল-ৱ আৰু জ বৰ্গ প বৰ্গ বৰ্ণৰ ইন্ কাৰ্য্য হলে দ্বিৰ্ভাৱ হব। উদাহৰণ---যিযাবয়িষতি।

৫৪৮। শ্ৰু ব্যু দ্ৰু স্ৰু প্ৰু প্লু ৱা স্বা।

ব্যাখ্যা---ইন্ সনি পৰে সতি শ্ৰু-ব্যুঙ্-দ্ৰু-স্ৰু-প্ৰু-প্লুঙ্ ৱাম্ ধাতুনাঞ্চ ইন্ কাৰ্য্যাৎ পূৰ্ব্বং ৱা দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ইন্ আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে শ্ৰু-ব্যুঙ্-দ্ৰু-স্ৰু-প্ৰু-প্লুঙ্-ৱাম্ ধাতুৰ ইন্ কাৰ্য্যৰ আগত বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ হব। উদাহৰণ---শিশ্ৰাবয়িষতি।

৫৪৯। গুপ্তিজ্ কিদ্ভ্যঃ সন্ স্বার্থেঽনিট্ ।

ব্যাখ্যা—গুপ্তিজ্ কিদ্ভ্যঃ (গুপ্-তিজ্-কিৎ-ধাতুভ্যশ্চ পৰঃ) সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, স্বার্থেসতি-অনিট্ (ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ)।

সৰলার্থ—গুপ্-তিজ্ আৰু কিৎ ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হব কিন্তু স্বার্থত (প্ৰত্যয়ার্থত) ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—জুগুপ্সতে।

৫৫০। ৰীভৎজুগুপ্সনে মীমান্ দীদান্ শীশান্ নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা—জুগুপ্সনে (নিন্দায়াং অর্থে গম্যমানে সতি) সনি চ পৰে সতি ৰধ্ স্থানে বীভৎ, মান স্থানে মীমান্ অপিচ শান্স্থানে শীশান চ নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—জুগুপ্সা অর্থাৎ নিন্দা কৰা অর্থ বুজালে আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে বধ্ ধাতুৰ ঠাইত বীভৎ, মান্ ধাতুৰ ঠাইত মীমান্ আৰু শান ধাতুৰ ঠাইত শীশান নিপাতনে সিদ্ধ হব।

৫৫১। নেচ্ছাসনঃ সন্ ৰিধেয়ঃ।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছাসনঃ (ইচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) সনঃ (ধাতোঃ পৰঃ সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ইচ্ছার্থ সনন্তাৎ সন্ প্ৰত্যয়ঃ ন বিধেয়ঃ।

সৰলার্থ—ইচ্ছা বুজালে ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হব কিন্তু ইচ্ছার্থক সনন্ত ধাতুৰ পিছত সন প্ৰত্যয় নহব।

উদাহৰণ—অস্যাদিৎ সিতুম্। ইতি সন্ প্ৰকৰণম্।

৫৫২। চুৰাদেৰিন্।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে স্বপদার্থাদনতিৰিক্তে -অর্থে গমমোনে সতি) চুৰাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বার্থ অর্থাৎ স্বপদার্থতকৈ অতিৰিক্ত অর্থ নুবুজালে চুৰ্ আদি ধাতুগণৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চোৰয়তি।

৫৫৩। হেত্বধীন ধাত্বর্থে সর্ব্ব ধাতুতঃ।

ব্যাখ্যা—হেত্বধীন ধাত্বর্থে (কর্তৃ প্ৰযোজক ধাত্বর্থে ৰাচ্যে) সর্ব্ব ধাতুতঃ (সর্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তাই প্ৰেৰণ কৰা অর্থ বুজালে সকলো ধাতুৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰয়তি নাশয়তি।

৫৫৪। চুৰাদিষু পদাদীনামা গৰ্ব্বাদাত্মনে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—চুৰাদিষুমধ্যে আগৰ্ব্বাৎ (গৰ্ব্ব পৰ্য্যন্তম্) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—চুৰাদি ধাতুৰ ভিতৰত গৰ্ব্ব পৰ্য্যন্ত ধাতু আত্মনেপদী হব ।

৫৫৫। অৰ্চ্চাদয় স্ত্বাধৃষাদ্বা ।

ব্যাখ্যা—আধৃষাৎ (ধৃষ্ পৰ্য্যন্তম্) অৰ্চ্চাদয় ধাতৱশ্চুৰাদিষু ৱা (ৱিকল্পেন) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলাৰ্থ—ধৃষ্ পৰ্য্যন্ত ধাতুবোৰ বিকল্পে চুৰাদিগণীয় হব । উদাহৰণ—ধৰ্ষয়তি ।

৫৫৬। অদন্তাঃ স্যুঃ কথাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অদন্তাঃ কথাদয়ঃ ধাতৱঃ চুৰাদৌগণে স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—অদন্ত কথাদি ধাতুবোৰ চুৰাদিগণীয় হব । উদাহৰণ—কথয়তি ।

৫৫৭। সংগ্ৰামেঃ সোপসৰ্গস্য ধাতুত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—সোপসৰ্গস্য (উপসৰ্গ সহিতস্য) সংগ্ৰামেঃ (সংগ্ৰামস্য) চুৰাদিষু ধাতুত্বম্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গ সৈতে সংগ্ৰাম পদ চুৰাদি গণত ধাতু বুলি গণ্য কৰা হব । উদাহৰণ—অৱসংগ্ৰাময়ৎ ।

৫৫৮। নেতৰস্যতু ।

ব্যাখ্যা—ইতৰস্যতু (উপসৰ্গভিন্নস্যতু গ্ৰামেঃ ধাতুত্বম্ ন স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গহীন গ্ৰাম পদৰ ধাতুত্ব নহব ।

৫৫৯। হনো ঘাৎ স্যাদিনি ।

ব্যাখ্যা—ইনি প্ৰত্যয়ে সতি হনঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘাৎ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘাৎ হব । উদাহৰণ—ঘাতয়তি ।

৫৬০। মিতাং হ্ৰস্বঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি মিতাং (মানুবন্ধানাং ধাতুনাং) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ম অনুবন্ধ হোৱা ধাতু হ্ৰস্ব হব । উদাহৰণ—ঘটয়তি ।

৫৬১। ৰা দীৰ্ঘ ইচ্ নমোঃ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ প্ৰত্যয়ে সতি ইচ্ নমোঃ (ইচ্ নম্ বিষয়ে) মানুবন্ধ ধাতুনাং ৰা (ৰিকল্পেন) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ম অনুবন্ধ ধাতুৰ, ইচ আৰু নম্ ধাতুৰ বিকল্পে দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—অঘাটি—অঘাটি ।

৫৬২। জৃৰন্ জিজন্ ক্নুযোঃমন্তাঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি জৃ-ৰন্জি জন্ ক্নুষঃ ধাতৱঃ, অমন্তাঃ ধাতৱশ্চ মনুবন্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে জৃ-ৰন্জি-জন্-ক্নুষ্ আৰু অমন্ত ধাতুবোৰ ম অনুবন্ধ ধাতু বুলি কোৱা হব। উদাহৰণ—ৰজয়তি ।

৫৬৩। কমি চম্যমি ৰৰ্জ্জিতাঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি কমি চম্যমি ৰৰ্জ্জিতাঃ কম্-চম্-অম্-ভিন্নাঃ ধাতৱঃ) অমন্তাঃ মনুবন্ধাশ্চ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে কম্-চম্-অম্ ধাতুভিন্ন ধাতু অমন্ত আৰু মনুবন্ধ হব। উদাহৰণ—কাময়তে ।

৫৬৪। জ্বল্ হ্বল লন্মলনমোঃনুপসৰ্গা ৰিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি জ্বল্ হ্বল্ হ্মল্ নম্ ধাতৱঃ-অনুপসৰ্গাঃ (উপসৰ্গ ৰহিতা ঃ ৰিভাষয়া (ৰিকল্পেন) মনুবন্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে উপসৰ্গ নথকা জ্বল্-হ্বল্-হ্মল্-নম্ ধাতু বিকল্পে মনুবন্ধ হব। উদাহৰণ—জ্বলয়তি ।

৫৬৫। ছদুৎ সাহে ।

ব্যাখ্যা—উৎসাহে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ছদ্ ধাতোঃ চুৰাদি স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উৎসাহ অৰ্থ বুজালে ছদ্ ধাতু চুৰাদিগণীয় হব। উদাহৰণ—ছদয়তি ।

৫৬৬। চলিঃ কম্পে ।

ব্যাখ্যা—কম্পে (কম্পনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) চলিঃ (চল্ ধাতোঃ) মিৎ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কম্পন অৰ্থ বুজালে চল্ ধাতু মনৱন্ধ হব। উদাহৰণ—চলয়তি।

৫৬৭। জিহ্বা ব্যাকুলনে লড়ি।

ব্যাখ্যা—জিহ্বা ব্যাকুলেন (জিহ্বা ইতস্ততঃ চালনে-অৰ্থে সতি) লড়ি (লড্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—জিহ্বা চালন কৰা অৰ্থ বুজালে লড্ ধাতু মনুৱন্ধ হব। উদাহৰণ—লড়য়তি।

৫৬৮। মদীহৰ্ষে গ্লাপনে চ।

ব্যাখ্যা—হৰ্ষে গ্লাপনে চ অৰ্থে মদীঃ (মদ্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—আনন্দ কৰা আৰু গ্লাপন অৰ্থাৎ ধনহীন হোৱা অৰ্থ বুজালে মদ্ ধাতু মনুৱন্ধ হব। উদাহৰণ—মদয়তি।

৫৬৯। ফণ্ গতৌ।

ব্যাখ্যা—গতৌ-অৰ্থে সতি ফণ্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গতি কৰা অৰ্থ বুজালে ফণ্ ধাতু মনুৱন্ধ হব। উদাহৰণ—ফনয়তি।

৫৭০। শম দৰ্শনে।

ব্যাখ্যা—অদৰ্শনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি শম্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নেদেখা অৰ্থ হলে শম্ ধাতু মনুৱন্ধ হব। উদাহৰণ—শময়তি।

৫৭১। যম্ স্যাদপৰি ৱাদাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অপৰিৱদাৰ্থে (পৰিৱাদান্যস্মিন্নৰ্থে সতি) যম্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰিৱাদ ভিন্ন পৰিবেশন কৰা আদি অৰ্থ বুজালে যম্ ধাতু মনুৱন্ধ হব। উদাহৰণ—যময়তি।

৫৭২। শ্ৰা পাকে।

ব্যাখ্যা—পাকে-অৰ্থে সতি শ্ৰা ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পাক কৰা অৰ্থ বুজালে শ্ৰা ধাতু মনুৱন্ধ হব। উদাহৰণ—শ্ৰপয়তি।

৫৭৩। জ্ঞা মাৰণ তোষন নিশানেষু।

ব্যাখ্যা—মাৰণ তোষন নিশনেষু অৰ্থেষু গম্যমানাষু সতিষু জ্ঞা ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মাৰণাদি অৰ্থ হলে জ্ঞা ধাতু মনুবন্ধ হব। উদাহৰণ—জ্ঞপয়তি।

৫৭৪। ৰা তু ৰিজ্ঞপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—ৰিজ্ঞপ্তৌ-অৰ্থে তু জ্ঞা ধাতোঃ ৰা (ৰিকল্পেন) মিৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিজ্ঞপ্তি অৰ্থাৎ নজনা কথা জনোৱা অৰ্থ বুজালে জ্ঞা ধাতু বিকল্পে মনুবন্ধ হব। উদাহৰণ—বিজ্ঞাপয়তি।

৫৭৫। গ্লা স্না ৰম্বময়শ্চানুপ সৰ্গাঃ।

ব্যাখ্যা—অনুপসৰ্গাঃ (উপসৰ্গ ভিন্নাঃ) গ্লা স্না ৰন্ ৰময়শ্চ ধাতৰঃ ৰা (ৰিকল্পেন) মিতঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গ নথকা গ্লা-স্না-বন্-ৰম্ ধাতু বিকল্পে মনুবন্ধ হব। উদাহৰণ—গ্লাপয়তি।

৫৭৬। শাছাসাহ্বা ব্যাৱেপাং যঃ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি শো-ছো-সো-হেঞ্-ব্যেঞ্-বেঞ্-পাং ধাতূনাং পৰঃ যঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে শো-ছো-সো হেঞ্-ব্যেঞ্-বেঞ্ আৰু পা ধাতুৰ পিছত য হব। উদাহৰণ—শায়য়তি।

৫৭৭। ক্নুয়ী ক্ষ্মায্যোঃ ক্নোপ ক্ষ্মাপৌ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি ক্নুয়ী ক্ষ্মায্যোঃ ধাত্বোঃ স্থানে ক্নোপক্ষ্মাপৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ক্নু আৰু ক্ষমা ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে ক্নোপ আৰু ক্ষ্মাপ হব। উদাহৰণ—ক্নোপয়তি।

৫৭৮। অৰ্ত্তি হ্ৰী ৰী ৱ্ল্যাদন্তাৎ পঃ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অৰ্ত্তি হ্ৰী ৰী ৱ্ল্যাদন্তাৎ (ঋ-হ্ৰী-ৰী-ৱ্লী-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ) আদন্তাৎ (আদন্তেভ্যঃ ধাতুভ্যশ্চ পৰঃ) পঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ঋ-হ্ৰী-ৰী-ৱ্লী আৰু আদন্ত ধাতুৰ পিছত প আগম হব। উদাহৰণ—অৰ্পয়তি।

৫৭৯ পাতে ৰ্লঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি পাতেঃ (পা ধাতোঃ পৰঃ) লঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে পা ধাতুৰ পিছত ল হব ।

উদাহৰণ—পালয়তি ।

৫৮০। ধূঞ্ প্ৰীঙ্ভ্যাং নঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি ধূঞ্ প্ৰীঙ্ভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ নঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ধূঞ্ আৰু প্ৰীঙ ধাতুৰ পিছত ন হব ।

উদাহৰণ—ধূনয়তি ।

৫৮১। স্ফায়ো যো ৱঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি স্ফায়ঃ ধাতোঃ যঃ (যকাৰস্য স্থানে) ৱঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে স্ফায় ধাতুৰ য কাৰৰ ঠাইত ৱ হব ।

উদাহৰণ—স্ফাৱয়তি ।

৫৮২। শদো দস্তমগতৌ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অগতৌ (গতি ভিন্নে-অৰ্থে চ সতি) শদঃ (শদ্ ধাতোঃ) দঃ স্থানে তঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু গতি ভিন্ন আন অৰ্থ বুজালে শদ্ ধাতুৰ দ কাৰৰ ঠাইত ত হব । উদাহৰণ—শাতয়তি ।

৫৮৩। স্নেহনেলিয়ো লীন্ লীল্লাপো ৱিজ্ঞেয়াঃ ।

ব্যাখ্যা—স্নেহনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি লিয়ঃ (লিঙ্ ধাতোঃ স্থানে লীন্) লীল্ ধাতোঃ স্থানে লাপশ্চা দেশাঃ ৱিজ্ঞেয়াঃ-ইনি পৰে সতি ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু স্নেহন অৰ্থাৎ দ্ৰৱীকৰণ কৰা বুজালে লিঙ্ ধাতুৰ লীন্ আৰু লীল ধাতুৰ ঠাইত লাপ আদেশ হব ।

উদাহৰণ—বিলীনয়তি ।

৫৮৪। পূজাভি ভৱয়োস্তু লাপ্ । আত্মনে চ ।

ব্যাখ্যা—পূজাভি ভৱয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ তু লীয়ঃ লাপ্ ভৱতি আত্মনে পদং চ ভৱতি ।

সৰলাৰ্থ—পূজাভিভৱ অৰ্থ বুজালেও লীঙ্ ধাতুৰ ঠাইত লাপ হব আৰু আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অলাপয়তে শিৱম্।

৫৮৫। ভিয়ো ভাপ্ ভীষৌ হেতোৰ্ভয়ং যদি।

ব্যাখ্যা—যদি হেতোঃ (হেতু কৰ্ত্তুঃ) ভয়ং স্যাৎ তদা ইনি পৰে সতি ভিয়ঃ (ভী ধাতোঃ স্থানে) ভাপ্ ভীষৌ আদেশৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—কোনো কৰ্ত্তাৰ বাবে যদি ভয় পোৱা অৰ্থ হয় আৰু ইন্ প্ৰত্যয় হয় তেনেহলে ভী ধাতুৰ ঠাইত ভাপ্ আৰু ভীষ্ আদেশ হব। উদাহৰণ—ভাপয়তে।

৫৮৬। ৱো জুগ্বিধুননে।

ব্যাখ্যা—ইন প্ৰত্যয়ে সতি ৱিধুননে (কম্পনে-অৰ্থে চ সতি) ৱঃ (ৱা ধাতোঃ পৰঃ জুক্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু কম্পন হোৱা অৰ্থ বুজালে বা ধাতুৰ পিছত জুকৰ জ হব। উদাহৰণ—উপ ৱাজয়তি।

৫৮৭। ৱিয়ো ৱা প্ৰজনে।

ব্যাখ্যা—প্ৰজনে (প্ৰথম গৰ্ব্ভধাৰণে সতি ইনি চ পৰে সতি) ৱিয়ঃ স্থানে ৱা-আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথম গৰ্ব্ভ ধাৰণ কৰা অৰ্থ হলে আৰু ইন্ প্ৰত্যয় হলে বিয় ধাতুৰ ঠাইত বা হব। উদাহৰণ—প্ৰৱাপয়তি।

৫৮৮। দুষেৰুকাৰ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি দুষেঃ (দুষ্ ধাতোঃ) উকাৰঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে দুষ্ ধাতুৰ উকাৰৰ ঠাইত দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—দূষয়তি।

৫৮৯। চিত্তাদি ৱিৰতৌ তু ৱা।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি চিত্তাদি ৱিৰতৌ (চিত্তবৈৰাগ্য) প্ৰকাশে-অৰ্থে চ সতি) দুষ্ ধাতোঃ ৱা (ৱিকল্পেন) উকাৰঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু চিত্ত বৈৰাগ্য অৰ্থ বুজালে দুষ্ ধাতুৰ উকাৰ বিকল্পে দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—দূষয়তি।

৫৯০। আ স্বৰস্য স্মি জি ক্ৰীঙাম্ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি স্মি জি ক্ৰীঙাম্ (স্মি-জি-ক্ৰীঞ্-ইঙ্ ধাতূনাং) স্বৰস্য স্থানে আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে স্মি-জি-ক্ৰী আৰু ই ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—বিস্মাপয়তি।

৫৯১। চি স্ফুৰোৰ্ব্বা ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি চি স্ফুৰ্ ধাত্বোঃ স্বৰস্য স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) আকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে চি আৰু স্ফুৰ্ ধাতুৰ স্বৰৰ ঠাইত বিকল্পে আকাৰ হব। উদাহৰণ—সঞ্চাপয়তি।

৫৯২। ৰুহঃ পুনাৰোহৰোপৌ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰতঃ পুনঃ ৰুহঃ (ৰুহ্ ধাতোঃ স্থানে) ৰোহ ৰোপৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ৰুহ ধাতুৰ ঠাইত ৰোহ আৰু ৰোপ আদেশ হব। উদাহৰণ—ৰোহয়তি।

৫৯৩। গুণো জাগুঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি জাগুঃ (জাগৃ ধাতোঃ) গুণঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে জাগৃ ধাতুৰ গুণ হব। উদাহৰণ—জাগৰয়তি।

৫৯৪। ইনো গমি ৰৱোধনে ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অৱোধনে (ৱোধন ভিন্নে অৰ্থে চ সতি) ইনঃ (ইন্ ধাতোঃ স্থানে) গম্ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু বোধন ভিন্ন অৰ্থ হলে ইন্ ধাতুৰ ঠাইত গম্ আদেশ হব। উদাহৰণ—গময়তি।

৫৯৫। তৎ কৰোতি তদাচষ্ট ইত্যাদ্যৰ্থেষু নাম্ন ইন্ ।

ৰ ঋকাৰস্য পৃথ্বাদেৰিনীষ্ঠেয়ন্ স্বিমন্ সু চ ।

লিঙ্গস্যানেকাক্ষৰস্য লুপ্যন্তেঽন্ত্যস্বৰাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎ কৰোতি তদাচষ্টে-ইত্যাদ্যৰ্থেষু নাম্নঃ পৰ-ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইনি-ঈষ্ঠন্-ঈয়ন্সু-ইমনিচ পৰভূতে ষু চ পৃথ্বাদী শব্দস্য ঋকাৰস্য স্থানে ৰঃ স্যাৎ, অনেকাক্ষৰস্য লিঙ্গস্য চ অন্ত্যস্বৰাদয়ঃ লুপ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—'সেইটো কৰে আৰু সেই আচৰণ কৰে' এনে অৰ্থ বুজালে সুবন্ত পদৰ পিছতো ইন্ প্ৰত্যয় হব। ইন্-ঈষ্ঠন্-ঈয়ন্সু-ইমন্ প্ৰত্যয় হলে পৃথু আদি শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ৰ হব। অনেকাক্ষৰ শব্দৰ অন্ত স্বৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ৰচয়তি।

৫৯৬। পুচ্ছ চীৱৰ ভাণ্ডেভ্যো ঙিন্ স্যাদুদসনাদিষু।

ব্যাখ্যা—উদসনাদিষু (উৎক্ষেপনাদি অৰ্থেষু গম্যমানেষু সতিষু) পুচ্ছ চীৱৰ ভাণ্ডেভ্যঃ পৰঃ ঙিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উৎক্ষেপনাদি অৰ্থ বুজালে পুচ্ছ-চীৱৰ ভাণ্ড আদি শব্দৰ পিছতো ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উৎপুচ্ছয়তে।

৫৯৭। সত্যাৰ্থ ৱেদাদাপক্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অদন্তাৎ সত্যাৰ্থৱেদাৎ (সত্য-অৰ্থ-ৱেদ-শব্দাচ্চ পৰঃ) আপক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে সত্য-অৰ্থ-ৱেদ-শব্দৰ পিছত আপক্ প্ৰত্যয়ৰ প হব। উদাহৰণ—সত্যাপয়তি।

৫৯৮। অদন্তাচ্চ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অদন্তাৎ শব্দাৎ পৰঃ আপক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে অদন্ত শব্দৰ পিছতো আপক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আপয়তি।

৫৯৯। ইনীষ্ঠ ৱৎ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি ইষ্ঠৱৎ কাৰ্য্যমুক্তং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আগত কোৱা ইষ্ঠন্ আদি প্ৰত্যয়ৰ কাম-বোৰ হব। উদাহৰণ—প্ৰাপয়তি।

৬০০। স্থূলদূৰ যুৱ হ্ৰস্ব ক্ষিপ্ৰক্ষুদ্ৰস্য লুপ্যতে।
অন্তস্থাদি গুৰ্ণশ্চেষ্টঃ।

ব্যাখ্যা—ইনি সতি স্থূল-দূৰ-যুৱ-হ্ৰস্ব-ক্ষিপ্ৰ-ক্ষুদ্ৰস্য অন্তস্থাদিৰ্লুপ্যতে, গুণশ্চ ইষ্টঃ।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে স্থূল-দূৰ-যুৱ-হ্ৰস্ব-ক্ষিপ্ৰ-ক্ষুদ্ৰ শব্দৰ অন্তস্থ বৰ্ণৰ লোপ হব আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—স্থৱয়তি।

৬০১। শ্বেতাশ্বাদেঃ পৰাং শলুক্।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি শ্বেতাশ্বাদেঃ (শব্দস্য) পৰাংশ লুক্ (শেষাংশ লোপো ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে শ্বেতাশ্ব আদি শব্দৰ পৰাংশ অৰ্থাৎ পিছৰ অংশ অশ্ব শব্দৰ লোপ হব। উদাহৰণ—শ্বেতয়তি।

৬০২। আখ্যানাৎ কৃত ইন্ কৃল্লুক্ প্ৰকৃতেৰিৱ কাৰকম্।

ব্যাখ্যা—আখ্যানাৎ (আখ্যান বিষয়াৎ) কৃত (ভাৱ কৃদন্তাৎ) ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইনি সতি কৃল্লুক্ (কৃদন্তাৎ ইন্ চ লোপ্যঃ)। তথা সতি প্ৰকৃতেঃ-ইৱ কাৰকং (কাৰক ৱিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—আখ্যান বিষয়ত ইন্ প্ৰত্যয় হলে ভাৱবোধক কৃদন্ত প্ৰত্যয়ৰ লোপ হোৱাৰ পিছত প্ৰকৃতি স্থিতি হলে ইনন্তৰ দৰে কাৰক বিভক্তি হব। উদাহৰণ—কংসংঘাতয়তি।

৬০৩। নক্ষত্ৰ যোগাৎ জ্ঞানাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—জ্ঞানাৰ্থে-অৰ্থে নক্ষত্ৰযোগাৎ ইন্‌কৃল্লুকী সতি প্ৰকৃতে ৰিৱ কাৰকং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জ্ঞানাৰ্থ বুজালে নক্ষত্ৰ শব্দৰ যোগত হোৱা ইন্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে আগৰদৰে কাৰক বিভক্তি হব।
উদাহৰণ—পুষ্যেন যোজয়তি।

৬০৪। ৱাত্মেচ্ছায়াং নাম্নঃ কাম্যঃ।

ব্যাখ্যা—আত্মেচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং নাম্নঃ পৰঃ ৱা কাম্যঃ (কাম্য প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—আকাঙ্ক্ষা বুজালে নামবাচক প্ৰকৃতিৰ পিছত বিকল্পে কাম্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুত্ৰকাম্যতি।

৬০৫। যিন্ চানব্যয় মান্তাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—আকাঙ্ক্ষায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং অনব্যয় মান্তাভ্যাং (অব্যয় মকাৰান্ত ভিন্নাভ্যাং) নাম্নঃ পৰঃ যিন্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আকাঙ্ক্ষা বুজালে মকাৰান্ত আৰু অব্যয়ভিন্ন শব্দৰ পিছত যিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পত্নীয়তি।

৬০৬। আচাৰেযিন্নিৱাৰ্থকাৎ। যাৱ ৱৰ্ণস্য ঈকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—আচাৰে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ইৱাৰ্থকাৎ (ইৱাৰ্থ-উপমানাৎ নাম্নঃ পৰঃ) যিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, যাৱৱৰ্ণস্য (য-ৱ ৱৰ্ণস্য অন্তঃ) ঈকাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আচৰণ অৰ্থ বুজালে ইৱাৰ্থক উপমানবাচক হোৱা নাম-বাচক পদৰ পিছত যিন্ প্ৰত্যয় হব আৰু য-ৱ বৰ্ণৰ শেষত ঈকাৰ হব। উদাহৰণ—পুত্ৰীয়তি।

৬০৭। ইকাৰোকাৰয়োৰ্দ্দীৰ্ঘো যৌ পৰে ঋত ঈড্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—যৌ পৰে সতি ইকাৰোকাৰয়োঃ (ইকাৰ-উকাৰয়োঃ) দীৰ্ঘঃ, ঋত (ঋকাৰাৎ) ঈড্ ভৱেৎ (ঈডাগমশ্চ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—যিন্ প্ৰত্যয় হলে ইকাৰ আৰু উকাৰৰ দীৰ্ঘ হব। ঋকাৰৰ পিছত ঈ আগম হব। উদাহৰণ—অগ্নীয়তি।

৬০৮। ঋদোদৌদ্ভ্যো যৎ স্বৰ ৱৎ।

ব্যাখ্যা—ঋদোদৌদ্ভ্যঃ (ঋকাৰাৎ পৰঃ) উৱৰ্ণ ওত্বমাপ্নুয়াৎ, ততঃ যৎ প্ৰত্যয়ঃ স্বৰ ৱচ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঋকাৰৰ পিছত উবৰ্ণৰ ঠাইত ওবৰ্ণ হলে য প্ৰত্যয় স্বৰ বৰ্ণৰ দৰে হব। উদাহৰণ—গব্যতি।

৬০৯। নমস্তপোৱৰিৱসঃ কৃত্যাদ্যৰ্থে যিনীৰিতঃ।

ব্যাখ্যা—নমস্তপোৱৰিৱসঃ (নমস্তপো-পৰিচৰ্য্যাসু গম্যমানাসু সতিষু) কৃত্যাদ্যৰ্থে চ যিন্ প্ৰত্যয়ঃ শিষ্টৈ ঈৰিতঃ।

সৰলাৰ্থ—নমস্কাৰ কৰা, তপস্যা কৰা আৰু পৰিচৰ্য্যা কৰা অৰ্থ বুজালে কৃত্যাদি অৰ্থত শব্দৰ পিছত ঘিন্ প্ৰত্যয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—নমস্যতি।

৬১০। আধাৰাচ্চ ঘিনাচাৰে।

ব্যাখ্যা—আচাৰে-অৰ্থে সতি আধাৰাৎ চ ঘিন প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আচৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে আধাৰত ঘিন্ প্ৰত্যয় হব।

৬১১। চিত্ৰাদ্ ঙ্যিৰদ্ভূতাৰ্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—অদ্ভূতাৰ্থকাৎ (আশ্চাৰ্য্যমৰ্থাৎ) চিত্ৰাৎ (চিত্ৰকৰণাৎ) ঙ্যিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অদ্ভুত চিত্ৰকৰ অৰ্থ বুজালে চিত্ৰ শব্দৰ পিছত ঙ্যি প্ৰত্যয়ৰ য হব। উদাহৰণ—চিত্ৰীয়তে।

৬১২। উদন্যতি পিপাসায়াম্। ধনায়তি তু গৰ্দ্ধনে।
অশনায়তি বুভুক্ষায়াম্।

ব্যাখ্যা—পিপাসায়াং (পাতুমিচ্ছায়াং) গৰ্দ্ধনে (তৃষ্ণায়ামৰ্থে) বুভুক্ষায়াং (ভোক্তুমিচ্ছায়াং গম্যমানায়াং চ অৰ্থেষু) ক্ৰমাৎ উদন্যতি, ধনায়তি, অশনয়াতি ইতি ঘিনন্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধ্যন্তি।

সৰলাৰ্থ—পান কৰা ইচ্ছা হলে উদন্যতি, তৃষ্ণা অৰ্থ হলে ধনায়তি, খাবলৈ ইচ্ছা বুজালে অশনায়তি পদ ঘিন্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

৬১৩। গম্যায়াং মৈথুনেচ্ছায়াং বৃষাশ্বৌ বৃষসশ্বসৌ।

ব্যাখ্যা—ঘিনি পৰে সতি মৈথুনেচ্ছায়াং গম্যায়াং সত্যাং চ বৃষাশ্বৌ স্থানে বৃষসশ্বসৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ঘিন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু মৈথুন ইচ্ছা বুজালে বৃষ আৰু অশ্ব শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে বৃষস্ আৰু অশ্বস্ হব। উদাহৰণ—বৃষস্যতি।

৬১৪। অসুক্ সুক্ চাদনেচ্ছায়াম্।

ব্যাখ্যা—ঘিনি পৰে সতি অদনেচ্ছায়াং গম্যমানায়াঞ্চ সত্যাং নাম্নঃ পৰঃ অসুক্ সুক্ চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ঘিন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু খোৱাৰ ইচ্ছা বুজালে শব্দৰ পিছত, অসুক্ প্ৰত্যয়ৰ অস্ আৰু সুক্ প্ৰত্যয়ৰ স হব। উদাহৰণ—দধ্যসতি।

৬১৫। উপমানাৎ কর্ত্তুর্যিঙ্ঙাচাৰে। সস্য লোপশ্চ।

ব্যাখ্যা—আচাৰে-অর্থে সতি উপমানাৎ কর্ত্তুঃ ষিঙ্ স্যাৎ। সস্য (অন্ত সকাৰস্য) লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আচৰণ কৰা অর্থ বুজালে উপমান কর্ত্তৃবাচক পদৰ পিছত ষিঙ্ প্রত্যয় হব আৰু শেষৰ স বর্ণৰ লোপ হব।

উদাহৰণ—শ্যেনায়তে।

৬১৬। কার্য্য মৱর্ণস্যাত্বং যিঙি যিঞি চ।

ব্যাখ্যা—আচাৰে -অর্থে সতি ষিঙি ষিঞি চ পৰে সতি অৱর্ণস্য স্থানে আত্বং কার্য্যং স্যাৎ।

সৰলার্থ—আচৰণ কৰা অর্থ হলে আৰু ষিঙ্-মিঞ্ প্রত্যয় হলে শব্দৰ শেষৰ অ বর্ণৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—হংসায়তে।

৬১৭। ওজোঽপ্সৰসোর্নিত্যং, পয়সাদের্ব্বিভাষয়া।

সলোপোঽপ্সৰসো নান্যস্যেত্যেৱ মপৰে জগুঃ।

অন্যত্তু যা বুক্তম্।

ব্যাখ্যা—ষিনি পৰে সতি ওজো-অপ্সৰসোন্নিত্যং সঃ—লোপঃ স্যাৎ, পয়সাদেঃ ৱিভাষয়া স লোপঃ, অপৰেতু-অপ্সৰসঃ স লোপঃ ন স্যাৎ, অন্যস্য ইত্যেৱং জগুঃ (ৱদন্তি চ)। যৌ ষিন্ প্রকৰণে অন্যৎ (যদুক্তং দীর্ঘাদ্যুক্তং) তদিহাঅপি মন্তব্যম্।

সৰলার্থ—ষিন্ প্রত্যয় হলে ওজস্ আৰু অপ্সৰস্ শব্দৰ সকাৰৰ নিত্যন্তে লোপ হব, পয়সাদি শব্দৰ সকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব, আনৰ মতে অপ্সৰস্ শব্দৰ বাহিৰে আন শব্দৰ সকাৰৰ লোপ নহব। ষিন্ প্রকৰণত আন দীর্ঘাদিব যি বিধান কৰিছে সেইবোৰ ইয়াতো প্রযোজ্য হব। উদাহৰণ—অগ্নীয়তে।

৬১৮। গল্ভ ক্লীৱৱিহোড়েভ্যো ঙিৱ্বা।

ব্যাখ্যা— গল্ভ-ক্লীৱ ৱিহোডেভ্যো (গল্ভ-ক্লীৱ-ৱিহোড় শব্দেভ্যঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) ঙিঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গল্ভ ক্লীৱ আৰু ৱিহোড় শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঙি প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—প্রগল্ভায়তে।

৬১৯। ঘিঙ্ লুক্ চ সৰ্ব্বতঃ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বতঃ (সৰ্ব্বেভ্যো ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ঘিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সকলো ধাতুৰ পিছত ঘিঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব।

উদাহৰণ—গজতি।

৬২০। ঘিঙ্ লুগন্তাঃ পৰস্মৈ পদিনঃ।

বাষ্পোষ্মফেন ধূমেভ্য উদ্বান্তৌ ঘিঙ্ ৱিধীয়তে।

ব্যাখ্যা—ঘিঙ্ লুগন্তাঃ ধাতৱঃ পৰস্মৈ পদিনঃ ভৱন্তি। উদ্বান্তৌ (ৱমনে-অৰ্থে সতি) বাষ্প-উষ্ম-ফেন-ধূমেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ) ঘিঙ্ ৱিধীয়তে।

সৰলাৰ্থ—ঘিঙ্ প্ৰত্যয় লোপ হলে ধাতুবোৰ পৰস্মৈপদী হব আৰু বাষ্প উষ্ম ফেন আৰু ধূম শব্দৰ পিছত ঘিঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱাষ্পায়তে।

৬২১। ৰোমন্থাদ্ধনুসঞ্চালে।

ব্যাখ্যা—হনু সঞ্চালে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ৰোমন্থাৎ পৰঃ ঘিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হনু সঞ্চালন অৰ্থ বুজালে ৰোমন্থৰ পিছত ঘিঙ্ হ'ব। উদাহৰণ—ৰোমন্থায়তে।

৬২২। শব্দাদেঃ কৰণে।

ব্যাখ্যা—কৰণে (ক্ৰিয়ায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) শব্দাদেঃ পৰঃ ঘিঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বুজালে শব্দাদিৰ পিছত ঘিঙ্ হব। উদাহৰণ—শব্দায়তে।

৬২৩। কৰ্ত্তৃৱেদনায়াং সুখাদিতঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃৱেদনায়াং (কৰ্ত্তৃ প্ৰত্যক্ষভূত গম্যমানায়াং সত্যাং) সুখাদিতঃ পৰঃ ঘিঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তাৰ ৱেদনা প্ৰত্যক্ষ হোৱা অৰ্থ বুজালে সুখাদি শব্দৰ পিছত ঘিঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুখায়তে।

৬২৪। কষ্ট কৃচ্ছ্ৰ সত্ৰ গহনায় পাপায় ক্ৰমেণ ।

ব্যাখ্যা—পাপায় (পাপ কৰ্ম্ম ৰূপেভ্যঃ) ক্ৰমেণ কষ্ট-কৃচ্ছ্ৰ-সত্ৰ-গহনঃ পৰঃ-যিঙ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পাপ কৰ্ম্ম স্বৰূপ কষ্ট কৃচ্ছ্ৰ-সত্ৰ-গহন শব্দৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কষ্টায়তে।

৬২৫। যিঙ্ স্যাদভূততদ্ভাৱে ভৃশাদিভ্যো হলশ্চ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অভূত তদ্ভাৱে (আদৌ ন স্যাৎ পশ্চাৎ ভৱতি ইত্যাদ্যৰ্থে সতি) ভৃশাদিভ্যঃ পৰঃ যিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, হলশ্চ লুক্ (লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—'আগতে নোহোৱা পিছত হোৱা' এনে অৰ্থ বুজালে ভৃশাদি শব্দৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয় হব। আৰু ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ভৃশায়তে।

৬২৬। লোহিতাদি ডাজন্তাদ্ যিঞ্ ।

ব্যাখ্যা—অভূততদ্ভাৱে-অৰ্থে সতি ডাজন্তাৎ (ডাচ্ প্ৰত্যয়ান্তাৎ) লোহিতাদি পৰঃ যিঞ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অভূত তদ্ভাব অৰ্থ হলে ডাচ্ প্ৰত্যয়ান্ত লোহিতাদি শব্দৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—লোহিতায়তে।

৬২৭। কণ্ড্বাদিভ্যো যনং ৱিদুঃ ।

ব্যাখ্যা—কণ্ড্বাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ যনং ৱিদুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলাৰ্থ—কণ্ডু আদি শব্দৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কণ্ডুয়তি।

৬২৮। গুপূ ধূৱ্ ৱিছি পণ্ পন্ভ্য আয স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—গুপূ ধূৱিৱিচ্ছি পণ্ পন্ভ্যঃ (গুপূ-ধূপ্-ৱিচ্ছ্-পণ্-পনভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ আয-আগমঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—গুপূ-ধূপ্-ৱিছ্-পণ্ আৰু পন্ ধাতুৰ পিছত আয আগম হব। উদাহৰণ—গোপয়তি।

৬২৯। ৱা পণোঽস্তুতৌ ।

ব্যাখ্যা—অস্তুতৌ (স্তুতি ভিন্নে) ব্যৱহাৰে-অৰ্থে সতি পণঃ পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) আয স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্তুতি ভিন্ন আন ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে পণ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে আয় হব। উদাহৰণ—পণায়িতা।

৬৩০। কমের্ঙিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কমেঃ (কম্ ধাতোঃ পৰঃ) ঙিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ বৃদ্ধিশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কম্ ধাতুৰ পিছত ঙিন্ প্ৰত্যয় হলে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—কাময়তে।

৬৩১। ঋতে ৰীয়ঙ্।

ব্যাখ্যা—ঋতেঃ (ঘৃণাৰ্থক ঋত্ ধাতোঃ পৰঃ) ঈয়ঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘৃণা কৰা অৰ্থ হলে ঋত ধাতুৰ পিছত ঈয়ঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঋতায়তে।

৬৩২। অশিত্যায়াদয়স্তুৰা।

ব্যাখ্যা—অশিতি পৰে (আয়াদয়ঃ) আম্ ঙিন্ ঈয়ঙ্ ৱা স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অশিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আগৰ উল্লিখিত ধাতুৰ পিছত আ য ঙিন্ ঈয়ঙ্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ বিকল্পে প্ৰয়োগ কৰা হব। উদাহৰণ—গোপায়িতা।

৬৩৩। ক্ৰিয়া সমভিহাৰেযঙ্ ঙেকাচো ব্যঞ্জনাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়া সমভিহাৰে (ক্ৰিয়ায়াঃ পৌনঃ পুণ্যমিত্যৰ্থে সতি) একাচঃ (একস্বৰাৎ) ভ্যঞ্জনাদিকাৎ ধাতোঃ পৰঃ যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুনঃ পুনঃ ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বুজালে একস্বৰ বিশিষ্ট ব্যঞ্জন বৰ্ণ আদি হোৱা ধাতুৰ পিছত যঙ্ প্ৰত্যয় হব।

৬৩৪। যৎ কৃতং যকি তৎ কাৰ্য্যমতনে যঙি। ঋস্তৰী। অভ্যাসস্য গুণঃ।

ব্যাখ্যা—অতনেঃ (তন্ ভিন্নাদ্ধাতোঃ পৰঃ) যকি (যন্ প্ৰত্যয়ে যৎ কাৰ্য্যং-স্যাৎ যঙি ৰপি তৎ কাৰ্য্যং কৰ্ত্তব্যম ঋস্ত (ঋদন্ত ধাতোঃ) ঋঃ স্থানে ৰী স্যাৎ, অভ্যাসস্য ৱৰ্ণস্য গুণশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যন্ প্ৰত্যয়ত উক্ত বিধিবোৰ কাৰ্য্য হয় তন্ ভিন্ন ধাতুৰ যঙ্ প্ৰত্যয় হলেও সেইবোৰ কাৰ্য্যই কৰা হব। ঋদন্ত ধাতুৰ ঋ বৰ্ণৰ ঠাইত ৰী হব আৰু অভ্যাসৰ গুণ হব। উদাহৰণ—নেনীয়তে।

৬৩৫। অকাৰাদট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি অকাৰাৎ (অভ্যাসস্যাকাৰাৎ পৰঃ) অট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে অভ্যাস বৰ্ণৰ অকাৰৰ পিছত অট্ প্ৰত্যয়ৰ অ হব। উদাহৰণ—পাপঠ্যতে।

৬৩৬। ৰীতু ঋ ৱৰ্ণিনি।

ব্যাখ্যা—ঋ ৱৰ্ণিনি (ঋ ৱৰ্ণৱতি ৱৰ্ণে সতি) তু (কিন্তু) অভ্যাসস্য অকাৰাৎ পৰঃ ৰী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঋ বৰ্ণযুক্ত ধাতুৰ যঙ্ প্ৰত্যয় হলে অভ্যাসৰ অকাৰৰ পিছত ৰী হব। উদাহৰণ—জৰীগৃহ্যতে।

৬৩৭। অনুস্বাৰঃ পঞ্চমান্তজপাদীনাম্।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমান্তাঃ (পঞ্চম ৱৰ্গান্তাঃ) জপাদীনাং ধাতূনাং অভ্যাসে ৱিষয়ে অকাৰাৎ পৰ অনুস্বাৰঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নঞ্চম বৰ্গান্ত হোৱা আৰু জপাদি ধাতুৰ অভ্যাসৰ অ বৰ্ণৰ পিছত অনুস্বাৰ হব। উদাহৰণ—জঙ্গম্যতে।

৬৩৮। চলস্তু ৱা।

ব্যাখ্যা—চলস্তু (চল্ ধাতোঃ পৰঃ) ৱা অভ্যাসাকাৰাৎ পৰঃ বিন্দুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—চল্ ধাতুৰ অভ্যাসৰ অৰ পিছত বিকল্পে অনুস্বাৰ হব। উদাহৰণ—চঞ্চল্যতে।

৬৩৯। ৱন্‌সি স্ৰন্‌চি কসি ধ্বন্‌সি ভ্ৰন্‌সি পৎ স্কন্দি। পদ্বহাম্। নীঃ কৰ্ত্তব্যঃ

ব্যাখ্যা—ৱন্‌চি স্ৰন্‌সি (ৱন্‌চ্-স্ৰন্‌স্-ধ্বন্‌স্-পৎ-স্কন্দ-পত্-ৱহাং ধাতূনাং) অভ্যাসাকাৰাৎ নীঃ কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—বন্‌চ্ স্ৰন্‌স্-ধ্বনস্-পৎ-স্কন্দ্-পদ্-বহ আদি ধাতুৰ অভ্যাসৰ অৰ পিছত নী হব। উদাহৰণ—বনীৱচ্যতে।

৬৪০। গিৰো ৰো লঃ।

ব্যাখ্যা—গিৰঃ (গৃ ধাতোঃ) ৰঃ স্থানে লঃ স্যাৎ যঙি পৰে।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে গৄ ধাতুৰ ৰ বৰ্ণত ল হব।
উদাহৰণ—জেগিল্যতে।

৬৪১। ন সম্প্ৰসাৰণং ৱষ্টি ৱচ্যাদেঃ।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি ৱশিট ৱচ্যাদেঃ ধাতোঃ সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে ৱশ্ আৰু ৱচ্ আদি ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ নহ'ব। উদাহৰণ—ৱাৱশ্যতে।

৬৪২। শ্বয়তে স্তু ৱা।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি শ্বয়তেঃ (শ্বি ধাতোঃ পৰঃ) তু ৱা (ৱিকল্পেন) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে শ্বি ধাতুৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব।
উদাহৰণ—শোশূয়তে।

৬৪৩। হ্বয়তি স্বপ্ স্যমি ব্যেঞাং ৱিধেয়ং সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি হেৰ স্বপ্ শ্যম্-ব্যেঞাং ধাতূনাং সম্প্ৰসাৰণং ৱিধেয়ম্।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে হেৰ-স্বপ্-শ্যম্-ব্যেঞ ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—জোহূয়তে।

৬৪৪। হের্জেঘীঃ, কৰতেঃ কোকূৰ্হংগো জেঘ্নীৰ্ৱিহিংসনে।
গতৌ জ হন্ চৰশ্চঞ্চুৰঃ, ফলং পংফুল নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি হেঃ ধাতোঃ স্থানে জেঘীঃ স্যাৎ, কৰতেঃ কোকূঃ (কৃ ধাতোঃ স্থানে কোকূঃ স্যাচ্চ, ৱিহিংসনে-অৰ্থে হন্ ধাতোঃ স্থানে জেঘ্নীঃ স্যাৎ, গতৌ-অৰ্থে হন্ ধাতোঃ স্থানে জংহন্ স্যাৎ, চৰঃ (চৰ্ ধাতোঃ স্থানে) চঞ্চুৰঃ স্যাৎ, ফলং ফল্ ধাতোঃ স্থানে চ পং ফুলঃ সন্ নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যন্তি।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে হি ধাতুৰ ঠাইত জেঘী, কৃ ধাতুৰ ঠাইত কোকূ, হিংসাৰ্থ হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত জেঘ্নী, গতি অৰ্থত হন্ ধাতুৰ জং হন্, চৰ ধাতুৰ ঠাইত চঞ্চুৰ আৰু ফল্ ধাতুৰ ঠাইত পুংফুল আদেশ হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব। উদাহৰণ—জেঘীয়তে।

৬৪৫। ঘ্ৰো জেঘ্ৰীঃ।

ব্যাখ্যা—যঙি সতি ঘ্ৰো (ঘ্ৰা ধাতোঃ স্থানে) জেঘ্ৰীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে ঘ্ৰা ধাতুৰ ঠাইত জেঘ্ৰী হব।
উদাহৰণ—জেঘ্ৰীয়তে।

৬৪৬। ধ্মো দেধ্মীঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে ধ্মো (ধ্মা ধাতোঃ স্থানে) দেধ্মীঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে ধ্মা ধাতুৰ ঠাইত দেধ্মী হব।
উদাহৰণ—দেধ্মীয়তে।

৬৪৭। প্যায়ঃ পেপীঃ।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি প্যায়ঃ (প্যায় ধাতোঃ স্থানে) পেপীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পেপী নিপাত হব।
উদাহৰণ—পেপীয়তে।

৬৪৮। চায় শ্চেকীঃ।

ব্যাখ্যা—যঙি পৰে সতি চায়ঃ (চায় ধাতোঃ স্থানে) চেকীঃ নিপাতঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে চায় ধাতুৰ ঠাইত চেকী নিপাত হব।
উদাহৰণ—চেকীয়তে।

৬৪৯। লুপাদেৰ্ভাৰ গৰ্হায়াম্।

ব্যাখ্যা—ভাৰ গৰ্হায়াং (ক্ৰিয়া নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) লুপাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ যঙ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া নিন্দাৰ্থ বুজালে লুপাদি ধাতুৰ পিছত যঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—লোলুপ্যতে।

৬৫০। কৌটিল্যে গমনাৰ্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—কৌটিল্যে অৰ্থে গম্যমানে সতি গমনাৰ্থকাদ্ধাতোঃ পৰঃ যঙ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কুটিল অৰ্থ হলে গমনাৰ্থক ধাতুৰ পিছত যঙ্ হব।
উদাহৰণ—চঙ্ক্ৰম্যতে।

৬৫১। অট্ সূত্ৰি মূত্ৰ্যসূচ্যশ্ভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অট্ সূত্ৰি মূত্ৰ্যসূচ্যশ্ভ্যঃ (অট্-সূত্ৰি-মূত্ৰি-ঋ-সূচ্-অশ্-এভ্যঃ পৰঃ) যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অট্-সূত্ৰি-মূত্ৰি-ঋ-সূচ্-অশ্ ধাতুৰ পিছত যঙ্ প্ৰত্যয় হব । . উদাহৰণ—অটাট্যতে ।

৬৫২। গৃ ণাতি শুভ্ৰুচাংন যঙ্ ।

ব্যাখ্যা—গৃণাতি শুভ্ৰূচাং (গৃ-শুভ্-ৰুচ্ ধাতূনাং পৰঃ) যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—গৃ-শুভ্-ৰুচ্ ধাতুৰ পিছত যঙ্ নহব । উদাহৰণ—ৰোচতে ।

৬৫৩। ধাত্বন্তস্যাস্য লোপঃ স্যাদননি ।

ব্যাখ্যা—অননি (অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় মাত্ৰ বিষয়ে) ধাত্বন্তস্য অস্য (অকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় মাত্ৰে ধাতুৰ শেষৰ অকাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—বোভূষ্যতে ।

৬৫৪। ব্যঞ্জনাদ্ যঙঃ ।

ব্যাখ্যা—অননি প্ৰত্যয়ে পৰে ব্যঞ্জনাদ্ধাতোঃ পৰঃ যঙঃ (যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ) লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত হলে ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—পাপঠ্যতে ।

৬৫৫। যিন্ যিঙো ৰ্ব্বা ।

ব্যাখ্যা—অননি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ব্যঞ্জনাদ্ধাতোঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন) যিন্ যিঙোৰ্লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় হলে ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত যিন্ আৰু যিঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—বিত্ৰসিতা ।

৬৫৬। যঙ্লুগ্বা সৰ্ব্বস্মাদ্ধাতোঃ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বস্মাদ্ধাতোঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন) যঙ্ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সকলো ধাতুৰ পিছত হোৱা যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব ।

৬৫৭। যঙ্লুগন্তাশ্চর্কৰীতাঃ পৰস্মৈ পদ্যদাদয়ঃ।
যঙ্লুক্যভ্যাস কার্য্যানি নিপাতঃ সম্প্ৰসাৰণম্।
ননিৰ্ৱৰ্ত্ত্যং যথা প্ৰাপ্তমিতৰৎ কার্য্যমিষ্যতে।

ব্যাখ্যা—যঙ্লুগন্তাঃ ধাতৱঃ চৰ্কৰীতাঃ (চৰ্কৰীত সংজ্ঞকাঃ সন্তঃ) পৰস্মৈপদ্যদাদয়ঃ স্যুঃ, যঙ্লুকি সতি অভ্যাস কার্য্যাণি নিপাতঃ সম্প্ৰসাৰণং ননিৰ্ৱৰ্ত্ত্যং (ননিৰ্ৱৰ্ত্তনীয়ম্), যথাপ্ৰাপ্তং ইতৰৎ কার্য্যমিষ্যতে (ঋতুৰীৰণিনি ইত্যাদিকং ইষ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—যঙ্লুগন্ত ধাতুৰ চৰ্কৰীত সংজ্ঞা আৰু পৰস্মৈপদী অদাদি-গণীয় হব। যঙ্লুক্ হলে অভ্যাস কার্য্য নিপাত আৰু সম্প্ৰসাৰণ নহব। আন কার্য্যবোৰ আগৰদৰে কৰা হব। অৰ্থাৎ আগৰ সূত্ৰ ঋতুৰীৰণিনি আদি কার্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ—ৰোভূতঃ।

৬৫৮। অস্মাদীড্বা হলি তনৌ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজ্ঞকে পৰে) হলি (হল্ সংজ্ঞকে চ পৰে) অস্মাৎ (যঙলুগন্তাৎ) ধাতোঃ পৰঃ ৱা ঈট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তনু আৰু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যঙ্ লুক্ হোৱা ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঈট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰোভুৰতি।

৬৫৯। ৱ উত্বং স্যাদ্ধুটিপৰে।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক ৱৰ্ণে পৰে সতি) যঙ্লু গন্তস্য ৱঃ উত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যঙ্লুগন্ত ধাতুৰ ব বৰ্ণৰ ঠাইত উকাৰ হব। উদাহৰণ—দেদ্যোতি।

৬৬০। মো নো ধাতোৰ্ৱমোৰপি।

ব্যাখ্যা—ধুটি পৰে ৱমোৰপি (ৱ-ম পৰয়োঃ সতোঃ) যঙ্লুগন্তস্য ধাতোঃ মঃ স্থানে নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ আৰু ৱ-ম পিছত থাকিলে যঙ্লুগন্ত ধাতুৰ ম বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—ৰংৰন্তি।

৬৬১। উপান্ত লোপং কোঽপ্যাহ গমাদেৰগুণে স্বৰে।

ব্যাখ্যা—অগুণে স্বৰে পৰে সতি গমাদেঃ (যঙ্‌লুগন্তগমাদের্ধাতোঃ) উপান্তস্য অস্য লোপং কো-অপি (আচাৰ্য্যঃ) আহ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ স্বৰ পিছত থাকিলে গমাদি যঙ্‌লুগন্ত ধাতুৰ উপান্ত অকাৰৰ লোপ হব বুলি কোনো আচাৰ্য্যই কয়। উদাহৰণ—জংঘন্তি।

৬৬২। ৰি ৰৌ চ ৰীৰদভ্যাসাৎ।

ব্যাখ্যা—যঙ্ লুকি সতি ঋৱৰ্ণৱতি ৱৰ্ণে পৰে ধাতোঃ অভ্যাসাৎ ৰি ৰৌ স্যাতাং চ কাৰাৎ ৰী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ লুগন্ত ধাতুৰ আৰু ঋ বৰ্ণ যুক্ত ধাতুৰ অভ্যাসৰ পিছত ৰ, ৰি আৰু ৰী হব। উদাহৰণ—চৰিকৰীতি।

৬৬৩। দন্‌শিদন্‌ভোঃ পৰং ন লুক্।

ব্যাখ্যা—যঙ্ লুকি সতি দনশি দন্‌ভোঃ ধাত্বোঃ পৰং ন লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ লোপ হলে দন্‌শ্ আৰু দন্‌ভ ধাতুৰ ন বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—দংদশীতি।

৬৬৪। ৰধাদিৱন্তে ৱেটঃ স্যুৰনিটৌ যে শকাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—যে শকাদয়ঃ ধাতৱঃ অনিটঃ স্যুঃ তে যঙ্ লুকি সতি ৰধাদি ৱট্ ৱেটঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—যি শক্ আদি ধাতুবোৰ অনিট্ হয় সেই ধাতুবোৰ যঙ্ লুক্ হলে ৰধাদি ধাতুৰ দৰে বেট্ হব। উদাহৰণ—শাশকিতা।

৬৬৫। অন্যেভ্যো নিত্যমিট্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—অন্যেভ্যঃ (শকাদি ভিন্নেভ্যঃ) যঙ্ লুগন্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ নিত্যমিট্ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—শকাদি ধাতুৰ বাহিৰে যঙ্ লগন্ত আন ধাতুৰ পিছত নিত্যন্তে ইট্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—ৰাৰাজিতা।

৬৬৬। অনুবন্ধ শতিব্ গণোদিতেতৰ ধাতূদিত কাৰ্য্য মত্ৰ চ।
প্ৰকৃতি গ্ৰহণেন যঙ্ লুকামপিঘৎ সংগ্ৰহমাহ পাণিনিঃ।

ব্যাখ্যা—অনুবন্ধ শতিব্ গণোদিতঃ (অনুবন্ধ শতিপগণোদিতং যৎ

কাৰ্য্যং) তদিতৰ ধাতূক্ত কাৰ্য্যং যঙ্ লুকি ন স্যাৎ, প্ৰকৃতি গ্ৰহণেন যঙ্ লুকামপি যৎ সংগ্ৰহম্ তৎ পাণিনিৰাহ।

সৰলাৰ্থ—অনুবন্ধ শতিপ্ আৰু গণোক্ত কাৰ্য্যসমূহ যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে আন ধাতুবোৰৰ সেই কাৰ্য্যবোৰ কৰা নহব। যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হোৱাৰ পিছৰ প্ৰকৃতিসমূহৰ কাৰ্য্য পাণিনিয়ে হব বুলি কয়। উদাহৰণ—শেশীতঃ।

৬৬৭। সৰ্ব্বত্ৰৈৰ যঙৰ্থেৰা হিস্বৌস্তোৱাচত ধ্বমৌ।
দ্বিৰুক্ত্যনু প্ৰয়োগৌচ স্বেচ্ছয়াস্তঃ সমুচ্চয়ে ॥

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰৈৰ (সৰ্ব্বত্ৰ ৰচনকালে ৰিভক্তৌ চ) যঙৰ্থে (ক্ৰিয়াসমভিহাৰে অৰ্থে) ধাতোঃ ৰা হি স্বৌ ভৱতঃ, তধ্বমৌ চ ৰা ভৱতঃ, সমুচ্চয়ে (ক্ৰিয়া সমুচ্চয়ে) স্বেচ্ছয়া দ্বিৰুক্ত্যন্ প্ৰয়োগৌ চ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—বাৰে বাৰে ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বজালে সকলো কাল, বচন আৰু বিভক্তিত ধাতুৰ পিছত হি-স্ব-ধ্বম্ আদি আদেশবোৰ হব। পঞ্চমী বিভক্তিত বিকল্পে তৎ আদেশ হব। ইচ্ছানুসৰি দ্বিৰুক্তি প্ৰয়োগো কৰা হব। উদাহৰণ—লূনীহি।

(৭ম বিন্যাসঃ)

৬৬৮। বৃদ্ধি ক্ৰীড়াক্ষয় জীৱনভীলজ্জা জন্মস্থিতি জাগৰণে।
দীপনকম্পন মোদন সিদ্ধি গ্লানাদ্যৰ্থে ধাতুৰকৰ্ম্মা ॥

ব্যাখ্যা—বৃদ্ধি ক্ৰীড়াক্ষয় জীৱনভীলজ্জা জন্মস্থিতি জাগৰণে-অৰ্থে-গম্যমানে দীপন কম্পন মোদন সিদ্ধি গ্লানাদ্যৰ্থে চ ধাতুৰকৰ্ম্মা (অকৰ্ম্মকাঃ ভৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ—বৃদ্ধি-ক্ৰীড়া-ক্ষয়-জীৱন-ভী (ভয়)-লজ্জা-জন্ম-স্থিতি-জাগৰণ-দীপন-কম্পন-মোদন-সিদ্ধি গ্লানাদি অৰ্থত ধাতুবোৰ অকৰ্ম্মক হব। উদাহৰণ—বৰ্দ্ধতে।

৬৬৯। প্ৰপৰাপ সমন্বৱনিৰ্দুৰভিব্যধি সুদতি নি প্ৰতি পৰ্য্যপয়ঃ।
উপ আঙিতি ধাতু পুৰঃ স্থিতি ভাগুপস ৰ্গগণোহৰ্থপৰঃ প্ৰকৃতেঃ ॥

ব্যাখ্যা—প্ৰকৃতেঃ (ধাতোঃ) অৰ্থ পৰঃ (প্ৰকৃত্যাৰ্থপৰঃ) ধাতুপুৰস্থিত

ভাক্ (ধাতুপূৰ্ব্বস্থিতঃ) প্ৰ-পৰা-অপ-সম-অনু-অৱ-নি-দুৰ্-অভি-ৱি-অধি-সু-উদ্-অতি-নি-প্ৰতি-পৰি-অপি-উপ-আঙ্-ইতি চ ধাতুপূৰ্ব্বং নিপতন্তি।

সৰলাৰ্থ---ধাতুৰ অৰ্থত আৰু ধাতুৰ পূৰ্ব্বত প্ৰ-পৰা-অপ-সম-অনু-অৱ-নিৰ্-দুৰ্-অভি-বি-অধি-নি-প্ৰতি-সু-উৎ-অতি-পৰি-অপি-উপ-আ আদি উপসৰ্গবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হব।

৬৭০। ক্বচিন্নিৰ্নক্তি ধাত্বৰ্থম্। ক্বচিত্তমনুৱৰ্ত্ততে।
ৱিশিনষ্টি তমেৱাৰ্থম্। উপসৰ্গগতি স্ত্ৰিধা॥

ব্যাখ্যা---ক্বচিৎ (প্ৰয়োগে) ধাত্বৰ্থং ভিনত্তি (ভিন্নং ৰচয়তি) ক্বচিৎ (প্ৰয়োগে চ) তং (প্ৰসিদ্ধ ধাত্বৰ্থং) অনুৱৰ্ত্ততে (তমেৱ অনুৱৰ্ত্তয়তি) তমেৱাৰ্থং (ধাতূপস্থিতাৰ্থং) ৱিশিনষ্টি (ৱিশিষ্টং কৰোতি) চ উপসৰ্গ গতিঃ (উপসৰ্গদ্যোতকত্বং) ত্ৰিধা (ত্ৰিপ্ৰকাৰাঃ ভৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ---কোনো প্ৰয়োগত ধাতুৰ অৰ্থ নাশ কৰে, কেতিয়াবা প্ৰকৃত ধাতুৰ অৰ্থকে অনুসৰণ কৰে আৰু কেতিয়াবা ধাতুৰ অৰ্থকে বিশেষকৈ বুজায় এনেকৈ উপসৰ্গৰ গতি তিনি প্ৰকাৰ বুলি নিৰূপণ কৰা হয়। উদাহৰণ---প্ৰণমতি। প্ৰতিষ্ঠতে।

৬৭১। অৱাপ্যোৰস্য লোপো ৱা।

ব্যাখ্যা---অৱাপ্যোঃ (অৱ-অপি-উপসৰ্গয়োঃ) অস্য (অকাৰস্য) ৱা (ৱিকল্পেন) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---অৱ আৰু অপি উপসৰ্গৰ অকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ---বতংসঃ।

৬৭২। ক্বচিদৰ্থে প্ৰাদিযোগে হ্যকৰ্ম্মণোঽপি ধাতৱঃ।
সকৰ্ম্মাণঃ প্ৰজায়ন্তে সতাং সঙ্গাজ্জনা ইৱ॥

ব্যাখ্যা---যথা সতাং সঙ্গাৎ (সাধু সঙ্গাৎ) জনাঃ সকৰ্ম্মাণঃ (সৎ কৰ্ম্মানঃ ভৱন্তি) তথা ক্বচিদৰ্থে (কুত্ৰচিদৰ্থে) প্ৰাদিযোগাৎ (প্ৰাদি-যোগং প্ৰাপ্য) অকৰ্ম্মাণঃ ধাতৱঃ সৎ কৰ্ম্মাণঃ জায়ন্তে।

সৰলাৰ্থ---যেনেকৈ সাধুলোকৰ সঙ্গত মানুহ সৎকৰ্ম্মা হৈ পৰে সেইদৰে প্ৰাদি উপসৰ্গৰ যোগত অকৰ্ম্মক ধাতুই সকৰ্ম্মক হৈ উঠে। উদাহৰণ---উৎপততি। অনুভৱতি।

৬৭৩। আপঞ্চভ্যঃ প্ৰযুজ্যন্তে প্ৰাদয়ো ৱাগ্বিশাৰদৈঃ।
অতঃ পৰং ন শোভন্তে নৱাৰ্থমনুৰুন্ধতে ॥

ব্যাখ্যা—আপঞ্চভ্যঃ (পঞ্চ পৰ্য্যন্তং) উপসৰ্গাঃ (প্ৰাদয়োপসৰ্গাঃ) ৱাগ্‌-ৱিশাৰদৈঃ (পণ্ডিতৈঃ) প্ৰযুজ্যন্তে (প্ৰয়োগে দীয়ন্তে) অতঃ পৰং (পঞ্চভ্যঃ পৰং) ন শোভন্তে (শোভাং-ন ধাৰয়ন্তি) নৱাৰ্থমনুৰুন্ধতে চ (ধাত্বাৰ্থ ৱিশেষংনানুৱদন্তি চ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গৰ প্ৰথমৰ পৰা পাঁচটা উপসৰ্গ পণ্ডিতসকলে বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। আনবোৰ উপসৰ্গ ধাতুৰ অৰ্থ অনুসৰণ নকৰা হেতুকে বাক্যত প্ৰয়োগ কৰাটো শোভা নেপায় বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণ—অনুসমভিব্যাহৰতি।

৬৭৪। ক্ৰিয়া ৱাচিত্বমাখ্যাতুমেকৈকোঽৰ্থঃ প্ৰদৰ্শিতঃ।
প্ৰয়োগাদৰ গন্তব্যা অনেকাৰ্থাহি ধাতৱঃ ॥

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াৱাচিত্বং (ক্ৰিয়াভাৱকত্বং) আখ্যাতুং (কথয়িতুং) ধাতুনাং এবৈকৰ্থঃ প্ৰদৰ্শিতঃ, হি (নিশ্চয়ং) ধাতৱঃ প্ৰয়োগাৎ অনেকাৰ্থাঃ অৱগন্তব্যাঃ (জ্ঞাতব্যাঃ)।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়াবাচক বুজাবলৈ ধাতুৰ এটা মাত্ৰ উদাহৰণ লোৱা হৈছে, ধাতুবোৰ অনেকাৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেইটো প্ৰয়োগৰ পৰা বুজিব লাগিব। উদাহৰণ—বিহৰতি।

৬৭৫। অ আ ক ৱৰ্গো হকাৰো ৱিসৰ্গশ্চেতি কণ্ঠজাঃ।
ই ঈ চ ৱৰ্গো যকাৰঃ শকাৰশ্চেতি তালুজাঃ।
ঋ ৠ ট ৱৰ্গো ৰেফশ্চষকাৰশ্চেতি মূৰ্দ্ধজাঃ।
ঌ ৡ ত ৱৰ্গো লকাৰঃ সকাৰশ্চেতি দন্তজাঃ।
উ ৱৰ্ণশ্চ প ৱৰ্গশ্চোপধ্মানীয় ওষ্ঠ্যজাঃ।
এ ঐ চ কণ্ঠতালব্যৌ ও ঔ কণ্ঠৌষ্ঠজৌ স্মৃতৌ।
ৱোদন্তৌষ্ঠ্য ইতি স্থানান্যষ্টৌ ৱৰ্ণ সমুদ্ভৱে।

ব্যাখ্যা—অ আ কৱৰ্গ হকাৰ ৱিসৰ্গশ্চ এতে কণ্ঠজাঃ (কণ্ঠ ভৱাঃ), ই ঈ চ ৱৰ্গঃ যকাৰঃ শকাৰশ্চ তালুজাঃ (তালুভৱাঃ) ঋ, ৠ, ট

ৰ্বর্গঃ ৰেফশ্চ ষকাৰশ্চ মূৰ্দ্ধজাঃ (মূৰ্দ্ধি ভৱাঃ), ৯ ৯ৗ ত ৰ্বৰ্গঃ লকাৰঃ সকাৰশ্চ এতে দন্তজাঃ, উ ঊ প ৰ্বৰ্গঃ উপধ্মানীয় সংজ্ঞকশ্চ এতে ওষ্ঠজাঃ, এ ঐ কণ্ঠতালব্যৌ (কণ্ঠতালুভয় সন্ধিজৌ স্মৃতৌ, ও ঔ কণ্ঠোষ্ঠজৌ (কণ্ঠ-ওষ্ঠ সন্ধিজাতৌ স্তঃ, অন্তস্থঃ ৱঃ দন্তৌষ্ঠ্যঃ (দন্ত-ওষ্ঠ ভৱৌ চ) ইতি ৰ্বৰ্ণসমুদ্ভৱে (ৰ্বৰ্ণোৎপত্তৌ-অষ্ট-স্থানানি চ উক্তাঃ)।

সৰলাৰ্থ—অ আ ক বৰ্গ হ বৰ্ণ আৰু বিসৰ্গ কণ্ঠৰ পৰা উৎপত্তি হব। ই ঈ চ বৰ্গ য বৰ্ণ আৰু শ বৰ্ণ তালুৰ পৰা উচ্চাৰিত হব, ঋ ঋৃ ট বৰ্গ ৰেফ্ আৰু ষ বৰ্ণ মূৰৰ পৰা উৎপত্তি হব। ৯ ৯ৗ ত বৰ্গ লবৰ্ণ আৰু স বৰ্ণ দাঁতৰ পৰা উচ্চাৰণ কৰা হব, এ ঐ কণ্ঠ আৰু তালুৰ পৰা ধ্বনিত হব, ও ঔ কণ্ঠ আৰু ওঁঠৰ পৰা উচ্চাৰিত হব, অন্তস্থ ব বৰ্ণ ওঁঠ আৰু দাঁতৰ পৰা ধ্বনিত হব। উক্ত আঠ প্ৰকাৰৰ বৰ্ণ উৎপত্তিস্থান নিৰ্ণয় কৰা হৈছে।

৬৭৬। যাৱতা ফলৱদ্ব্যুক্তি স্তাৱৎ পৰ্য্যন্ত কল্পনা।
জ্ঞেয়ম স্ফুট তাৎপৰ্য্যং ন্যায়াদ্বিৱৰণাদপি।

ব্যাখ্যা—যাৱৎ (পৰ্য্যন্তেন উক্তিঃ) ফলৱতি (সফলা ভৱতি) তাৱৎ পৰ্য্যন্তং কল্পনা (যুক্ত্যাদিনা কল্প্যতে) অস্ফুটং (অব্যক্তং) তাৎপৰ্য্যং (সুত্ৰাদিতাৎপৰ্য্যং) ন্যায়াৎ (যুক্তেঃ) ৱিৱৰণাৎ (ব্যাখ্যানাচ্চ) জ্ঞেয়ং (ৱিজ্ঞাতব্যম্)।

সৰলাৰ্থ—যি পৰ্য্যন্ত উক্ত কথাবোৰ উদাহৰণ আদিৰ দ্বাৰা সফল হব সেই পৰ্য্যন্ত যুক্তি আদিৰ দ্বাৰা কল্পনা কৰাটো সম্ভৱপৰ হব। উহ্য ৰখা সুত্ৰাদিৰ অৰ্থ যুক্তি আৰু ব্যাখ্যাৰ দ্বাৰা গ্ৰহণীয় হব।

৬৭৭। প্ৰাক্‌সপ্তম্যা ৱিনিৰ্দ্দিষ্টে। পঞ্চম্যা পৰতো ৱিধিঃ।
প্ৰথমা ষষ্ঠ্যুপাত্তস্য স্থানে। শূন্যোত্থ আগমঃ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যাৱিনিৰ্দ্দিষ্টে (ৱিশেষোক্তি ৰহিতস্থানে) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বত্ৰ ৱিধিঃ কাৰ্য্যং), পঞ্চম্যাঃ পৰতঃ (পঞ্চম্যান্তাৎপৰত ৱিধিঃ স্যাৎ), প্ৰথমা ষষ্ঠ্যুপাত্তস্য (প্ৰথময়াষষ্ঠ্যাৱা নিৰ্দ্দিষ্টস্য স্থানে) শূন্যত্থ আগমঃ (ৱৰ্ণানুপৰ্য়াতে ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—সপ্তমীৰ বিশেষ উক্তি নহলে আগৰ কাৰ্য্য হব, পঞ্চমীৰ ঠাইত বিশেষ উক্তি নহলে পিছৰ উক্তি কাৰ্য্য কৰা হব। প্ৰ মা ষষ্ঠী আদি বিভক্তিৰ শূন্য অথবা বৰ্ণাঘাত আদি নিয়মবোৰ পালন কৰা হব।

৬৭৮। তদাদেশা স্তদ্বদিষ্টা ৰিভক্তিৰ্যোগ্যতান্বিতে।

ব্যাখ্যা—তদাদেশাঃ (যস্যাদেশঃ) ৰিভক্তিৰ্যোগ্যতান্বিতে (যোগ্য অৰ্থে ৰিভক্তিঃ) তদ্বদিষ্টা(তদতিদিশ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—যাৰ যি আদেশ হব যোগ্য অৰ্থত পদৰ পিছত সেই বিভক্তি-বোৰ প্ৰয়োগ কৰা হব।

৬৭৯। অৰ্থে ৰিপৰিণন্তব্যাগ্ৰাহ্যো গৌণোঽপ্য বৰ্জ্জনে।

ব্যাখ্যা— অৰ্থে (যোগ্য অৰ্থে) পৰিণন্তব্যা (ৰিভক্তিঃৰিপৰীণামেনযোজ্যা) অবৰ্জ্জনে সতি (গৌণ-অপি) ৰিভক্তি কাৰ্য্যাৰ্থং গ্ৰাহ্যঃ (গ্ৰহীতব্যঃ)।

সৰলাৰ্থ—যোগ্য অৰ্থ হলেও আৰু গৌণ অৰ্থ হলেও বিভক্তিৰ বিপৰী-ণাম অৰ্থাৎ ব্যতিক্ৰম কৰিও বিভক্তিৰ কাৰ্য্যবোৰ গ্ৰহণ কৰা হব।

৬৮০। প্ৰাগ্বিশেষ ৰিধিঃ পশ্চাৎ প্ৰাপ্তাবৌৎসৰ্গিকোৰিধিঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাক্ (প্ৰথমং) ৰিশেষ ৰিধিঃ (ৰিশেষ কাৰ্য্যং স্যাৎ), পশ্চাৎ (অনন্তৰং) প্ৰাপ্তৌ (প্ৰাপ্ত্যনুসাৰেণ) ঔৎসৰ্গিকঃ ৰিধিঃ (সামান্য ৰিধি ৰিধেয়ঃ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথমতে বিশেষবিধিৰ কাৰ্য্য কৰা হব, তাৰপিছত সামান্য বিধিসমূহ প্ৰাপ্তি যোগ্যতানুসাৰে কাৰ্য্য কৰা হব।

(ইতি আখ্যাত প্ৰকৰণম্)

—o—

ওঁ

—কৃদ্বিন্যাসঃ—

নন্দ নন্দন পদাৰবিন্দয়োঃ স্যন্দমান মকৰন্দতুন্দিলঃ।
ব্যাতনোতি পুৰুষোত্তমঃকৃতী সাৰৱৎ প্ৰকৰণংকৃতামিদম্ ॥

ব্যাখ্যা---নন্দ নন্দন পদাৰবিন্দয়োঃ (শ্ৰীকৃষ্ণ পদকমলয়োঃ) স্যন্দমানঃ (ক্ষৰিতঃ) মকৰন্দতুন্দিলঃ (ভক্তিৰসঃ) আপ্লুতেন পুৰুষোত্তম নাম কৃতী পণ্ডিতেন) সাৰৱৎ (ন্যায্যৱৎ) ইদং কৃতাং প্ৰকৰণং ব্যাতনোতি (বিস্তাৰয়তি)।

সৰলাৰ্থ---যি নন্দ নন্দন শ্ৰীকৃষ্ণৰ পদকমলৰ পৰা ক্ষৰিত হোৱা ভক্তি ৰসৰ দ্বাৰা আপ্লুত হৈ পুৰুষোত্তম নামৰ পণ্ডিতজনে সাৰভূত এই কৃৎ প্ৰকৰণ বিস্তাৰ কৰিছে।

১। কৃতঃ কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰে কৃতঃ (কৃৎ প্ৰত্যয়াঃ) ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৰি বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত কৃৎ প্ৰত্যয়বোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হব।

২। কৃত্যক্ত খলৰ্থা ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ (ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ) কৃত্যক্ত খলাৰ্থাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে কৃত্যপ্ৰত্যয়, ক্ত আৰু খলৰ্থ প্ৰত্যয়সমূহ ধাতুৰ পিছত প্ৰয়োগ কৰা হব।

৩। ভাৱে কৰ্ত্তৰি চ কাপি কাৰ্য্যাঃ কৃৎ সংজ্ঞকাব্যয়াঃ।

ব্যাখ্যা---ক্বাপি (কুত্ৰচিৎ প্ৰয়োগে) ভাৱে (ভাৱৱাচ্যে) কৰ্ত্তৰি (কৰ্ত্তৃ ৱাচ্যে) চ (চকাৰাৎ কৰ্ম্মনি ৱাচ্যে) কৃতসংজ্ঞকাব্যয়াঃ প্ৰত্যয়াঃ কাৰ্য্যাঃ (স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ---কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে কৰ্ত্তৃবাচ্য, কৰ্ম্ম আৰু ভাৱবাচ্যত কৃৎসংজ্ঞক অব্যয় প্ৰত্যয়বোৰৰ প্ৰয়োগ কৰা হ'ব।

৪। কৃদ্বাচ্য লিঙ্গঃ ।

ব্যাখ্যা—কৃৎ-প্ৰত্যয়াঃ (তব্যানীয়াদয়ঃ) ৰাচ্য লিঙ্গঃ (অভিধেয় লিঙ্গভাক্ ভৱতি)।

সৰলাৰ্থ—কৃত প্ৰত্যয়সমূহ তব্যঅনীয় আদি প্ৰত্যয়বোৰৰ বাচ্যলিঙ্গই লিঙ্গ হব।

৫। ঘঞাদ্যাঃ পুংসি।

ব্যাখ্যা—ঘঞাদ্যাঃ (ভাৱে ৱিহিতাপি ঘঞাদ্যাঃ ঘঞ্‌ণৌ নঘনঙ্ঙথুচ্ প্ৰত্যয়াঃ) পুংসি (পুংলিঙ্গে ৱৰ্ত্তন্তে)।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্যত বিহিত হলেও ঘঞ্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ যেনে—

ঘঞ্-অল্-ণ-ঘ-নঙ্-অথুচ্ এই ছয়টা প্ৰত্যয়ান্ত পদ পুংলিঙ্গ হব।

৬। ক্ত্যাদয়ঃ স্ত্ৰিয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ ৱিহিতাপি ক্ত্যাদয়ঃ (ক্ত্যাদিণচ্ পৰ্য্যান্তাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে) ৱৰ্ত্তন্তে।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্যত বিহিত হলেও ক্ত্যাদি অৰ্থাৎ ক্তিন্ আদি নচ্ পৰ্য্যন্ত প্ৰত্যয়বোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ হব।

৭। ক্লীৱে ভাৱ প্ৰত্যয়ান্তা ৱিশেষানুক্তিগোচৰাঃ ।

ব্যাখ্যা—ৱিশেষানুক্তিগোচৰাঃ (ঘঞাদ্যাঃপুংসি-ইতিৱৎ) ভাৱ প্ৰত্যয়ান্তাঃ (ধাত্বৰ্থে ৱাচ্যে ৱিহিত প্ৰত্যয়াঃ) ক্লীৱে (নপুংসকে লিঙ্গে ৱৰ্ত্তন্তে)।

সৰলাৰ্থ—বিশেষ বিধিৰ উক্তি নেথাকিলে ভাৱ বাচ্যত হোৱা প্ৰত্যয়বোৰ ক্লীৱ লিঙ্গত ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ—গমনম্ ।

৮-১১। ইড্বৎ কাৰ্য্যং ঞ্ণানুবন্ধে কৃতি। হন্তেস্তু ঘাৎ স্মৃতঃ। ৱৃদ্ধিগুৰ্ণঃ কূটাদেৰপ্যাকাৰান্তাদ্ য আগমঃ। হ্ৰস্বো জ্বৰি ত্বৰি ৰধি জনামিড্বৎ ফলং ৱিদুঃ।

ব্যাখ্যা—ঞ্ণানুবন্ধে (ঞ-ণ-অণুবন্ধে) কৃতি (কৃৎপ্ৰত্যয়েপৰে) ধাতূনাং ইড্বৎ কাৰ্য্যংস্যাৎ (ইচি প্ৰত্যয়ে পৰে যথাকাৰ্য্যং তথা স্যাৎ) হন্তেস্ত (হন্ ধাতোঃ স্থানে ঘাৎ স্মৃতঃ), কূটাদেঃ পৰঃ ৱৃদ্ধিৰ্গুণশ্চ স্যাৎ, আকাৰান্তাদ্ য আগমঃ স্যাৎ, জ্বৰি ত্বৰি ৰধি জনাং চতুৰ্ণাং ধাতূনাং হ্ৰস্বঃ স্যাৎ, ইড্বৎ ফলং বিদুঃ (জানন্তি)।

সৰলাৰ্থ—এ আৰু ণ অণুবন্ধ হোৱা কৃৎ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ পিছত হোৱা ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্যবোৰ হব। হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘাৎ হব। কুটাদি ধাতুৰ গুণ বৃদ্ধি হব, আকাৰান্ত ধাতুৰ পিচত য আগম হব। জ্বৰ্-ত্বৰ্-বধ্-জন্ ধাতুৰ হ্ৰস্ব হব আৰু ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ- পাঠঃ।

১২। শস্তৃ ক্বিন্ ৰ্জ্জিতে জাগুর্গ্ণ এব্ব।

ব্যাখ্যা—শন্তৃ ক্বিন্ ৰজ্জিতে কৃতি পৰে সতি জাগুঃ (জাগৃধাতোঃস্থানে) গুণ এব্ব স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শন্তৃ আৰু ক্বিন্ প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে কৃৎপ্ৰত্যয় হলে জাগৃ ধাতুৰ গুণ হব। উদাহৰণ—প্ৰজাগৰঃ।

১৩-১৪। অঁকাং হ্ৰস্বোহনব্যয়ানাং খনুৰন্ধান্ত ধাতুষু। নো মত্বঞ্চ।

ব্যাখ্যা—অনব্যয়ানাং (উপপদ সম্বন্ধি) খনুৰন্ধান্ত ধাতুষু (খনুৰন্ধ প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুষু) অকাং স্থানে হ্ৰস্বঃ স্যাৎ, নঃ মত্বঞ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃৎ প্ৰত্যয়ান্ত উপপদ সম্বন্ধে খনুৰন্ধ প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুৰ অক্ বৰ্ণৰ হ্ৰস্ব হব আৰু ন বৰ্ণৰ ঠাইত ম হব। উদাহৰণ—জানিম্মন্যঃ।

১৫। স্বীয়ং স্বীয়মমো ৰূপং নাম্যন্ত্যেক স্বৰস্যতু।

ব্যাখ্যা—খনুৰন্ধান্ত ধাতুষু পৰেষু নাম্যন্তেক স্বৰস্যতু উপপদস্য স্বীয়ং অমোৰূপং অম্বিভক্তেৰ্নিষ্পন্নং স্বীয়ং ৰূপং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—খনুৰন্ধ প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুৰ পিছত নাম্যন্ত হোৱা আৰু একস্বৰ বিশিষ্ট উপপদৰ নিজৰ অম বিভক্তিৰ যোগত হোৱা ৰূপৰ দৰে একে ৰূপ হব। উদাহৰণ—শ্ৰিয়ম্মন্যঃ।

১৬। হ্ৰস্বান্মুট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—খনুৰন্ধান্ত ধাতুষু পৰেষু সতিষু হ্ৰস্বাৎ উপপদাৎ পৰঃ মুট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—খনুৰন্ধান্ত ধাতু পিছত থাকিলে হ্ৰস্ব সংজ্ঞা যুক্ত উপপদৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ ম আগম হব। উদাহৰণ—প্ৰত্যন্তবিষ্ণুঃ।

১৭। অস্ত্বগদ সত্যাৎ কাৰে।

ব্যাখ্যা—কাৰে (কৃদন্ত কাৰ শব্দে পৰে সতি) অস্ত্বগদসত্যাৎ (অস্তু-অগদ-সত্যাৎ) উপপদাৎ পৰঃ মুট্ প্ৰত্যয়াগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃদন্ত কাৰ শব্দ পিছত থাকিলে অস্তু, অগদ আৰু সত্য উপপদৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ ম আগম হব। উদাহৰণ—অস্তুঙ্কাৰঃ।

১৮। অগিলাদ্‌গিলে।

ব্যাখ্যা—গিলে (গিল শব্দে পৰে সতি) অগিলাৎ (গিলভিন্নাৎ) উপপদাৎপৰঃ মুট্ আগমঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গিল শব্দ পিছত থাকিলে গিল ভিন্ন উপপদৰ পিছত মুটৰ ম আগম হব। উদাহৰণ—ৰিপুঙ্গিলঃ।

১৯। ৰাত্ৰেৰ্মুট্‌কৃতি ৰা।

ব্যাখ্যা—কৃতি (কৃদন্ত পদে পৰে সতি) ৰাত্ৰেঃ (ৰাত্ৰি উপপদাৎ) ৰা (ৰিকল্পেন) মুট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃদন্ত পদ পিছত থাকিলে ৰাত্ৰি উপপদৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ ম আগম হব। উদাহৰণ—ৰত্ৰিঙ্কৰঃ।

২০। মধ্যন্দিনং লোকং প্ৰীণো ভদ্ৰঙ্কৰণমীদৃশম্।
উষ্ণঙ্কৰণং ভ্ৰাস্ট্ৰমিন্ধোঽগ্নিমিন্ধশ্চ প্ৰকীৰ্ত্তিতাঃ।

ব্যাখ্যা—মধ্যন্দিনং লোকং প্ৰীণঃ ঈদৃশম্ (তথা) ভদ্ৰঙ্কৰণং উষ্ণঙ্কৰণং ভ্ৰাস্ট্ৰমিন্ধঃ অগ্নিমিন্ধঃ চ এতে নিপাত মুট্ সিদ্ধাঃ কথিতাঃ।

সৰলাৰ্থ—মধ্যন্দিনং লোকংপ্ৰীণ সেইদৰে ভদ্ৰঙ্কৰণ-উষ্ণঙ্কৰণ-ভ্ৰাস্ট্ৰমিন্ধ-অগ্নিমিন্ধ আদি পদবোৰ মুট্ প্ৰত্যয় আগম হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

২১। সপ্তম্যুক্তং ৰিধিসূত্ৰাদাৰৰ্থ পদেনাযুক্তঞ্চেতৎ।
পূৰ্ব্ব পৰাঢ্যঞ্চোপপদং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ৰিধিসূত্ৰাদৌ (কৃৎ প্ৰত্যয় ৰিধায়ক সূত্ৰাদৌ) সপ্তম্যুক্তং (সপ্তম্যা নিৰ্দ্দিষ্টং), অৰ্থপদেনাযুক্তং চেৎ (যদি) পূৰ্ব্ব পৰাঢ্যং (পূৰ্ব্বপৰ যুক্তং) তৎ উপপদং (উপপদ সংজ্ঞং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---কৃৎপ্ৰত্যয়ৰ বিধিসূত্ৰত থকা সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদ, অৰ্থ শব্দ যুক্ত নথকা পদ, পূৰ্ব্ব আৰু পৰ শব্দ যুক্ত হোৱা পদবোৰক উপপদ সংজ্ঞা বুলি কোৱা হব। উদাহৰণ---কৰ্ম্মণ্যন্।

২২। ৱাসৰূপোঽপৱাদঃ স্যাদুৎসৰ্গৱাধকোঽ স্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা---অস্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰ্যধিকাৰোক্তংহিত্বা) অসৰূপঃ (অপৱাদ ৱিধিঃ) উৎসৰ্গ ৱাধকঃ (সামান্য ৱিধিৱাধকঃ) ৱা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---স্ত্ৰীলিঙ্গ অধিকাৰৰ বাহিৰে অপৱাদ বিধি অৰ্থাৎ বিশেষ বিধিয়ে, সামান্য অৰ্থাৎ সাধাৰণ বিধিৰ বিকল্পে বাধক হব। উদাহৰণ---চেয়ং---চেতব্যম্।

২৩। প্ৰাদূৰ্য্যাদিচ্বিডাজন্তানামান্যুপ পদানিচ।
কৃদন্তেন সমস্যন্তে তানিপ্ৰাঙ্নিপতন্তিচ॥

ব্যাখ্যা---প্ৰাদ্যূৰ্য্যাদি চ্বিডাজন্তাঃ (প্ৰাদি-উৰ্য্যাদি-চ্বি-ডাচ্-প্ৰত্যয়ান্তাঃ) নমান্যুপপদানিচ (সুৱন্ত-উপপদানিচ) কৃদন্তেন পদেন সহ সমস্যন্তে তানি (প্ৰাদ্যৰ্য্যাদীনি) পূৰ্ব্বং নিপতন্তি (পূৰ্ব্বং যান্তি)।

সৰলাৰ্থ---প্ৰাদি-উৰু আদি-চ্বি আৰু ডাচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব আৰু সেই প্ৰাদি শব্দবোৰ কৃদন্ত পদৰ আগত বহিব। উদাহৰণ---প্ৰাদিঃ।

২৪। উদৰ্য্যূৰী চোৰৰী চ ৱিস্তাৰেঽঙ্গীকৃতাৱপি।
কৃঞ্ভ্বস্তিনা কৃদন্তেন প্ৰায়েন সমস্যন্তে॥

ব্যাখ্যা---ৱিস্তাৰে-অৰ্থে-অঙ্গীকৃতৌ-অপি-অৰ্থেচ উদৰ্য্যূৰী চোৰৰী (উদৰী-উৰী-উৰৰী-অব্যয়াঃ) কৃঞ্ভ্বস্তিনা কৃদন্তেন সহ প্ৰায়েন সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ---বিস্তাৰ আৰু অঙ্গীকাৰ অৰ্থ বুজালে উদৰী, উৰৰী আৰু উৰী আদি অব্যয় পদবোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---উৰীকৃত্যঃ।

২৫। শ্ৰৌষৎ ৱৌষৎ ৱষৎ স্বাহাৱিঃ প্ৰাত্নঃ শ্ৰৎ স্বধাপি চ।

ব্যাখ্যা---শ্ৰৌষৎ ৱৌষৎ ৱষৎ স্বাহাৱিঃ অপিচ প্ৰাদুঃ শ্ৰৎ এতে দানাৰ্থকা অব্যয়াঃ স্বস্বাৰ্থে সমস্যন্তে (কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে)।

সৰলাৰ্থ—শ্ৰৌষট্-বৌষট্-বষট্-স্বাহা-আবিঃ প্ৰাদুঃ শ্ৰৎ স্বধা আদি দানাৰ্থক অব্যয়বোৰ নিজ অৰ্থত কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ—স্বাহাকৃত্য।

২৬। সজূঃ সহাৰ্থে হিংসাৰ্থে তাল্যাতালীচ সংস্কলা।
ধ্বংস্কলা ভ্ৰংস্কলা ধূলী সেৱালী সকলাতথা।
কেৱল্যালী চ ৱেতালী সম্‌সমা সমসৰ্য্যপি।

ব্যাখ্যা—সহাৰ্থে অৰ্থে সজুঃ হিংসাৰ্থে অৰ্থে চ তালী আতালী সংস্কলা তথা ধ্বংস্কলা ভ্ৰংস্কলা ধূলী সেৱালী সকলা, চ কেৱলী-আলী ৱেতালী সম্‌সমা সমৰী-অপি এতে অব্যয়াঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—সহাৰ্থ বুজালে সজুঃ আৰু হিংসাৰ্থ বুজালে তালী-আতালী-সংস্কলা-ধ্বংস্কলা-ভ্ৰংস্কলা-ধূলী- সৱালী-সকলা-কেৱলী সেইদৰে আলী-বেতালী সম্-সমা-সমসমৰী আদি অব্যয়বোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—সজুঃ কৃত্যঃ।

২৭। আক্লী ৱিক্লী হল্ল হলী ৱিস্তাৰাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—ৱিস্তাৰাৰ্থে অৰ্থে গম্যমানে সতি আক্লী-ৱিক্লী-হল্ল-হলী-এতে-অব্যয়াঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ৱিস্তাৰ হোৱা অৰ্থ বুজালে আক্লী-ৱিক্লী-হল্ল-হলী এই অব্যয়-বোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—হলীকৃতম্

২৮। সদাদৰে হনাদৰে হসদলমলঙ্কৰণে তথা।

ব্যাখ্যা—আদৰে অৰ্থে সৎ, অনাদৰে অৰ্থে অসৎ, অলঙ্কৰণে অৰ্থে গম্যমানে সতি—অলং-অব্যয়ং কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—আদৰ কৰা অৰ্থ বুজালে সৎ, অনাদৰ অৰ্থ বুজালে অসৎ আৰু শোভা কৰা অৰ্থ বুজালে অলম্ এই অব্যয়বোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হ'ব। উদাহৰণ—সৎকৃত্য।

২৯। ধাঞ্‌যোগে চ পুৰঃ।

ব্যাখ্যা—ধাঞ্‌যোগে চ (ধাঞ্ সম্বন্ধে সতি) পুৰঃ অব্যয়ং কৃদন্তেন সহ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—ধাঞ্ ধাতুৰ যোগত পুৰ অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—পুৰোধায়।

৩০। অস্তঙ্গত্যৰ্থেন চ।

ব্যাখ্যা—গত্যৰ্থেন চ অস্তং কৃদন্তেন সহ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—গতি অৰ্থ বুজালে অস্তং অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—অস্তংগত্য--।

৩১। ৱদিনা চাচ্ছ।

ব্যাখ্যা—ৱদিনা (ৱদ্ ধাতুনাসহ) চ অচ্ছ অৱ্যয়ং কৃদন্তেনসহ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ—ৱদ ধাতুযুক্ত অচ্ছ অব্যয় কৃদন্তৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ—অচ্ছোদ্য।

৩২। অশিক্ষায়ামদঃ।

ব্যাখ্যা—অশিক্ষায়াং (অনুপদেশে অৰ্থে গম্যমানে সতি অদঃ অৱ্যয়ং কৃদন্তেনসহ সম স্যতে।

সৰলাৰ্থ—উপদেশ দিয়া অৰ্থ নুবুজালে অদঃ অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—অদঃকৃত্য।

৩৩। তিৰোঽন্তৰ্দ্ধৌ কৃঞো ন ৱা।

ব্যাখ্যা—অন্তৰ্দ্ধৌ (অন্তৰ্হিতে অৰ্থে গম্যমানেসতি) তিৰঃ অৱ্যয়ং কৃঞো (কৃদন্তেন সহ) নৱা (ৱিকল্পেন) সমস্যাতে।

সৰলাৰ্থ—অন্তৰ্দ্ধান হোৱা অৰ্থ বুজালে তিৰঃ অব্যয় পদটো বিকল্পে কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—তিৰস্কৃত্য।

৩৪। সাক্ষাৎ প্ৰভৃতয়োঽপিচ।

ব্যাখ্যা—সাক্ষাৎ (প্ৰত্যক্ষাৰ্থক সাক্ষাৎ অব্যয়ং) অপিচ প্ৰভৃতয়ঃ (অৱ্যয়াঃ) কৃঞা সহ নৱা (ৱিকল্পেন)। সমস্যান্তে।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যক্ষাৰ্থক সাক্ষাৎ পদ আৰু প্ৰভৃতি বাচক অব্যয়'বাৰ বিকল্পে কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—সাক্ষাৎভুয়।

৩৪। মধ্যে পদে নিৱচনে চানুপধানে।

ব্যাখ্যা—অনুপধানে (অনুপধানে অৰ্থে গম্যমানে সতি) মধ্যে পদে

নিৰচনে (এতে একাৰান্তাব্যয়াঃ) কৃঞা (কৃঞভৃত্তিমাসহ ন ৰা ৰিকল্পেন) সমস্যন্তে।

সৰলাৰ্থ---উপধান হোৱা অৰ্থ নুবুজালে মধ্যে, পদে আৰু নিবচনে এই অব্যয়বোৰ কৃঞভৃত্তিৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---মধ্যেভূয়।

৩৫। তথা মনস্যুৰসি।

ব্যাখ্যা --তথা (অনুপধানে-অৰ্থে সতি) মনস্যুৰসি (মনসি-উৰসি-অব্যয় দ্বয়ং কৃঞা সহ ন ৰা সমস্যেতে)।

সৰলাৰ্থ---উপধান হোৱা অৰ্থ নহলে মনসি আৰু উৰসি এই অব্যয়বোৰ বিকল্পে কৃদন্তৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ---মনসিকৃত্য।

৩৬। উদ্বাহাৰ্থে নিত্যং হস্তে পাণৌ চ।

ব্যাখ্যা---উদ্বাহাৰ্থে (ৰিবাহাৰ্থে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) হস্তে পাণৌ চ অব্যয়ৌ নিত্যং কৃঞা সহ সমস্যেতে।

সৰলাৰ্থ---ৰিবাহ অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত হোৱা হস্তে আৰু পাণৌ অব্যয় পদ নিত্যন্তে কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ---হস্তেকৃত্য।

৩৭। ৰন্ধনে প্ৰাধ্বম্।

ব্যাখ্যা---ৰন্ধনে-অৰ্থে সতি প্ৰাধ্বং অব্যয়ং কৃঞাসহ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---বন্ধন অৰ্থ বুজালে প্ৰাধ্বম্ অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ---প্ৰাধ্বংকৃত্য।

৩৮। উপমায়া-মুপনিষজ্জীৱিকা চ সমস্যতে।

ব্যাখ্যা---উপমায়াং (উপমিতৌ-অৰ্থে গম্যমানে) উপনিষৎ জীৱিকা অব্যয়ৌ চ কৃঞা সহ সমস্যেতে।

সৰলাৰ্থ---উপমান আৰু উপমেয় অৰ্থ বুজালে উপনিষৎ আৰু জীৱিকা অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---উপনিষৎকৃত্য।

৩৯। অগ্ৰহেঽন্তৰ্হত্য ।

ব্যাখ্যা---অগ্ৰহে (অগ্ৰহণ অৰ্থে গম্যমানে সতি) অন্তৰ্হত্য ইতি হ্নঞ সহ অন্তঃ পদং সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ---গ্ৰহণ নকৰা অৰ্থ বুজালে হ্ন ধাতুৰ সৈতে অন্তঃ পদ যোগ হৈ অন্তৰ্হত্যপদ সিদ্ধ হৈছে।

৪০। তৃপ্তৌ হন্তেৰ্যোগে কণে-মনঃ ।

ব্যাখ্যা---তৃপ্তৌ (অভিলাষ নিৱৰ্ত্তনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি হন্তেঃ (হন্ ধাতোৰ্যোগে) কণে মনঃ শব্দৌ সমস্যেতে।

সৰলাৰ্থ---অভিলাষ নিবৃত্তি হোৱা অৰ্থ বুজালে হন্ ধাতুৰ সৈতে কণে আৰু মনঃ শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---কণেহত্য--।

৪১। অণমন্তাব্যয়েনোপপদং ন হি সমস্যতে ।

ব্যাখ্যা---অণমন্তাঃ (অমন্তভিন্নাঃ) অব্যয়েন সহ উপপদং হি কৃদন্তেন ন সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---অমন্তভিন্ন অব্যয় উপপদবোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা নহব। উদাহৰণ---বেলা---অভুম্।

৪২। তৃতীয়াদেৰমন্তৈৰ্ৰ্বা ।

ব্যাখ্যা---তৃতীয়াদেঃ (তৃতীয়া ৱিভক্তি সম্বন্ধেন) অমন্তৈঃ কৃদন্তৈঃ সহ ৱা (ৱিকল্পেন) উপপদং সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---তৃতীয়া বিভক্তিযুক্ত উপপদৰ সৈতে অম্ প্ৰত্যয়ান্ত কৃদন্তৰ বিকল্পে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---মাংসোপদংশম।

৪৩। ক্ত্বান্তেন চ ৱা ।

ব্যাখ্যা---ক্ত্বান্তেন (তৃতীয়া ৱিহিত ক্ত্বা প্ৰত্যয়ান্তেন) চ উপপদং ৱা (ৱিকল্পেন) কৃদন্তেন সহ সমস্যতে।

সৰলাৰ্থ---তৃতীয়া বিভক্তিযুক্ত ক্ত্বা প্ৰত্যয় হোৱা উপপদ কৃদন্ত পদৰ সৈতে বিকল্পে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ---উচ্চৈঃকৃত্য।

৪৪। অনঞ্ সমাসে ক্ত্বো যপ্ ।

ব্যাখ্যা---অনঞ্ সমাসে (নঞ্ সমাস ভিন্ন সমাসে সতি) ক্ত্বঃ (ক্ত্বঃ প্ৰত্যয় স্থানে) যপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---নঞ্ ভিন্ন সমাস হলে ক্ত্বা প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত যপ্ হব।

উদাহৰণ---প্ৰাপ্য।

৪৫। হ্ৰস্বাত্তুক্ পনুবন্ধে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---পনুবন্ধে কৃতি পৰে সতি হ্ৰস্বাৎ (হ্ৰস্বান্তাৎ পৰঃ) তুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প অনুবন্ধ কৃৎপ্ৰত্যয় হলে হ্ৰস্ব বৰ্ণৰ পিছত তুক্ প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণ আগম হব। উদাহৰণ---সংস্কৃত্য।

৪৬। লঘুপূৰ্ব্বেনোঽয্যপি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---যপি (যপ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) লঘু পূৰ্ব্বঃ ইনঃ স্থানে অয্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে লঘু বৰ্ণৰ আগত হোৱা ইন্ প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত অয্ হব। উদাহৰণ---আগময্য--।

৪৭। আপো ৱা।

ব্যাখ্যা---যপি পৰে সতি আপঃ (আপ ধাতোঃ পৰঃ) ৱা (বিকল্পেন) ইনঃ অয্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আপ্ ধাতুৰ পিছত হোৱা ইন্ প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত বিকল্পে অয্ হব। উদাহৰণ---প্ৰাপ্য।

৪৮। ন সম্প্ৰসাৰণং ৱেঞ্ জ্যোঃ।

ব্যাখ্যা---যপি পৰে সতি ৱেঞ্ জ্যোঃ (ৱেঞ্ জ্যা ধাত্বোঃ) সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ৱেঞ আৰু জ্যা ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ নহব। উদাহৰণ---সংবায়।

৪৯। ৱ্যেঞশ্চ।

ব্যাখ্যা---যপি পৰে সতি ৱ্যেঞঃ (ৱ্যেঞ্ ধাতোঃ) চ সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যপ্ প্ৰত্যয় হলে ৱ্যেঞ ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ নহব।

উদাহৰণ---আব্যায়।

৫০। পৰি সম্ভ্যাংৱা।

ব্যাখ্যা---যপি পৰে সতি পৰিসম্ভ্যাং (পৰি সম্ উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) ৱ্যেঞ্ ধাতোঃ ৱা (বিকল্পেন) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যপ্ প্ৰত্যয় হলে পৰি সম্ উপসৰ্গৰ পিছত থকা ব্যেঞ্ ধাতুৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ---সম্বীয়।

৫১। মাদি দীঙাদ্যন্ত আ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---যপি পৰে সতি মাদি দীঙাদ্যন্তঃ (মাদীনাং দীঙাদীনাঞ্চ ধাতূন্যাং) অন্তঃ আ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মাদি ধাতু যেনে মা-হা-স্যতি-গৈ-পা-স্থা-দা ধাতুৰ আৰু দীঙাদি ধাতুৰ শেষত আ হব। উদাহৰণ---অনুমায়।

৫২। সম্প্ৰসাৰণ মন্ত্যঞ্চেদ্দীৰ্ঘম্।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) অন্ত্যং (অন্তেভৰং) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ তদা দীৰ্ঘং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---যদি কৃৎ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ শেষত সম্প্ৰসাৰণ হয় তেনেহলে ধাতু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---আহূয়।

৫৩। ৱেঞঃ ক্কৌস্যাৎ।

ব্যাখ্যা---কৃৎ প্ৰত্যয়ে সতি ৱেঞঃ (ৱেঞ্ধাতোঃ স্থানে) ক্কৌ (ক্বাৰেৰ-সম্প্ৰসাৰণং দীৰ্ঘং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---কৃৎ প্ৰত্যয় হলে ৱেঞ্ ধাতুৰ পিছত সম্প্ৰসাৰণ আৰু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---ক্বাৰেৱ।

৫৪। আঙো লভের্য্যেলাৎ পশ্চান্মুট্স্যাদুপাৎ প্ৰশংসনে।

ব্যাখ্যা---যে পৰে সতি আঙোলভেঃ (আ পূৰ্ব্ব লভ্ ধাতোঃ) লাৎ পশ্চাৎ মুট্ স্যাৎ, প্ৰশংসনে অৰ্থে উপাৎপৰঃ লভ্ ধাতোশ্চ মুট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰত্যয়ৰ য পিছত থাকিলে আ পূৰ্ব্ব লভ্ ধাতুৰ ল কাৰৰ পিছত আৰু প্ৰশংসা অৰ্থ বুজালে উপপূৰ্ব্বক লভ্ ধাতুৰ লকাৰৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ ম হব। উদাহৰণ---আলম্ভ্য।

৫৫। প্ৰাদ্যযুক্ত সুদুৰ্ব্বৰ্জ্জ প্ৰাদি যোগে হি খল্ ঘঞোঃ।

ব্যাখ্যা---প্ৰাদ্যযুক্ত (প্ৰাদি-অযুক্ত) সুদুৰ্ব্বৰ্জ্জ (সুদুৰ্ভিন্নঃ) প্ৰাদিযোগে হি খল্ ঘঞোঃ (খল্ ঘঞ্ প্ৰত্যয়য়োঃ) পৰয়োঃ সতোঃ) লভেঃ ল্যাৎ পশ্চাৎ মুট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰাদি উপসৰ্গযুক্ত নোহোৱা আৰু সু-দুঃ উপসৰ্গযুক্ত নোহোৱা প্ৰাদিযুক্ত লভ্ ধাতুৰ পিছত খল্ আৰু ঘঞ্ প্ৰত্যয় হলে লভ্ ধাতুৰ ল কাৰৰ পিছত মুট্ হব। উদাহৰণ---প্ৰলম্ভ।

(ব্যৱস্থা প্ৰকৰণম্)

৫৬। তব্যানীয়ৌ।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ ধাতোঃ পৰৌ তব্যানীয়ৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে ধাতুৰ পিছত তব্য আৰু অনীয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---স্নাতব্যম্।

৫৭। ৱসে স্তব্যো দীৰ্ঘশ্চ কৰ্ত্তৰিস্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৱসেঃ (ৱস্ ধাতোঃ পৰঃ) তব্যঃ স্যাৎ, অকাৰস্য দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৰি বাচ্যত ৱস ধাতুৰ পিছত তব্য প্ৰত্যয় হব আৰু অকাৰৰ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---ৱাস্তব্যাঃ।

৫৮। প্ৰচ্ছোঽনীয়ে ৰস্য ঋ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ম্মণিৱাচ্যে প্ৰচ্ছঃ (প্ৰচ্ছ ধাতোঃ পৰঃ) অনীয়ে প্ৰত্যয়ে সতি ৰস্য স্থানে ঋ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ম্ম বাচ্য হলে প্ৰচ্ছ ধাতুৰ পিছত অনীয় প্ৰত্যয়ৰ যোগত প্ৰচ্ছৰ ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত ঋ হব। উদাহৰণ---পৃচ্ছনীয়ঃ।

৫৯। কেলিমঃ কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা---কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি (কৰ্ম্মস্থ ভাৱ ধাতোঃ পৰঃ) কেলিমঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ম্মবাচক পদ কৰ্ত্তা পদৰ দৰে ব্যৱহাৰ হলে ভাৱবাচক ধাতুৰ পিছত কলিম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---পচে লিমাঃ।

৬০। যঃ স্যাৎ স্বৰ পৱৰ্গান্ত শক্ সহ্যসি যতাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়ো সতোঃ স্বৰান্ত, পৱৰ্গান্ত, শক্-সহ্-অস্-যৎ-তক্-চৎ-শস্ এভ্যঃ পৰেভ্যঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে স্বৰান্ত, পগৰ্গান্ত হোৱা ধাতু আৰু শক্-সহ্-অস্-যৎ-তক্-চৎ-শস্ আদি ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চেয়ঃ।

৬১। ডেট্‌চাদন্ত খনিভ্যাং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৱকৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ আদন্ত খনিভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ যঃ স্যাৎ ডেট্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে আদন্ত আৰু খন্ ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব আৰু একাৰ আগম হব। উদাহৰণ—দেয়া।

৬২। অপ্ৰাদৌ যম্‌গদি মদাংযঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱকৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ অপ্ৰাদৌ (প্ৰাদি উপপদভিন্নে চ সতি) যম্-গদি-মদাং (যম্-গদ-মদ্ ধাতূনাং) পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে প্ৰাদি উপপদ ভিন্ন যম্-গদ্-মদ্ ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যম্যম্।

৬৩। আঙশ্চা গুৰৌ চৰেঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ অগুৰৌ (গুৰুভিন্নে ৱাচ্যে চ সতি) আঙঃ (আপূৰ্ব্বঃ) চ কাৰাৎ (অপ্ৰাদৌ চ পৰে) চৰেঃ (চৰ্ ধাতোঃ পৰঃ) যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে আৰু গুৰূক নুবুজালে আপূৰ্ব্বক চৰ্ ধাতুৰ আৰু প্ৰাদি উপপদ নোহোৱা চৰ্ ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চৰ্য্যম্।

৬৪। নাম্নি ৱদঃ ক্যপ্ চ।

ব্যাখ্যা—নাম্নি (সুৱন্তোপপদে সতি) ৱদঃ (ৱদ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, চ কাৰাৎ যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।
সৰলাৰ্থ—সুৱন্ত পদ (নাম) উপপদ হলে ৱদ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মৱদ্যম্।

৬৫। হনো ভাৱে ক্যপ্, ন শ্চ তঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৱাচ্যে সতি হনঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ নশ্চ (হনঃ নকাৰস্য স্থানে তঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ বাচ্য হলে হন্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব আৰু হন্ ধাতুৰ নকাৰৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ---ব্ৰহ্মহত্যা।

৬৬। ভুৱঃ।

ব্যাখ্যা---ভাৱে ৱাচ্যে সতি অপ্ৰাদৌ নাম্নি উপপদে চ সতি ভুৱঃ (ভূ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ বাচ্য হলে, অপ্ৰাদি সুবন্ত পদ উপপদ হলে ভূ ধাতুৰ পিচত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ব্ৰহ্মভূয়ম্।

৬৭। বৃঞ্দৃস্তু শাস্ জুষীণাং ক্যপ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ বৃঞ্দৃস্তু শাস্ জুষীণাং ধাতূনাং পৰঃ ক্যপ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ আৰু কৰ্ম্মবাচ্য বুজালে বৃ-দৃ-শাস্-জুষ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৃত্যা।

৬৮। ঋদু পান্তাৎ কৃপি চৃতি ৱৰ্জাং ক্যপ্।

ব্যাখ্যা---কৃপি চৃতি ৱৰ্জাৎ (কৃপ্ চৃতি ৱৰ্জ্জনাৎ) ঋদুপান্তাৎ ধাতোঃ পৰঃ ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৃপ আৰু চৃত্ ধাতুৰ বাহিৰে আন ঋকাৰ উপান্ত হোৱা ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বৃত্যম্।

৬৯। অসংজ্ঞাৰ্থে ভৃঞঃ ক্যপ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---অসংজ্ঞাৰ্থে ৱাচ্যে ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যেয়োঃ সতোঃ ভৃঞঃ পৰঃ ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সংজ্ঞা নুবুজালে ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত ভৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ভৃত্যম্।

৭০। ৱা ক্যপ্ কৃমৃজি শন্সি দ্ৰুহ্ গুহি দুহ বৃষি সম্ভৃঞাম্।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ কৃ-মৃজ্-শন্স্-দ্ৰুহ্-গুহ-দুহ্-বৃষ ধাতূনাং সম্‌পূৰ্ব্ব ভৃঞ্ ধাতোশ্চপৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে কৃ-মৃজ্-শংস্-দ্ৰুহ্-গুহ্-দুহ্-ৰুষ্ ধাতুৰ আৰু সম্ পূৰ্ব্বক ভৃঞ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ক্যপ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কৃত্যম্-কাৰ্য্যম।

৭১। পদ-পক্ষা-স্বতন্ত্ৰাৰ্থে-ৱাহ্যায়াঞ্চ গ্ৰহঃস্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ পদে (সুপ্তিঙন্তপদে) পক্ষে (আশ্ৰিতে) অস্বতন্ত্ৰে (অধীনে-অৰ্থে) ৱাহ্যায়াঞ্চ অৰ্থে গম্যমানে সতি গ্ৰহঃ (গ্ৰহ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে সুপ্তিঙন্ত উপপদৰ পিছত থকা গ্ৰহ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰগৃহ্যম্।

৭২। ঋৱৰ্ণ ব্যঞ্জনান্তাদ্ ঘ্যণ্।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সাতোঃ ঋৱৰ্ণ ব্যঞ্জনান্তাদ্ ধাতোঃ পৰঃ ঘ্যণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে ঋবৰ্ণ আৰু ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰ্য্যম্।

৭৩। আৱশ্যকাৰ্থেতূৱৰ্ণাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ আৱশ্যকাৰ্থে তু গম্যমানে সতি উৱৰ্ণাৎ (হ্ৰস্ব দীৰ্ঘ উ কাৰান্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ) ঘ্যণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে, আৱশ্যক অৰ্থ বুজালে হ্ৰস্ব দীৰ্ঘ উকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আপ্লাব্যম্।

৭৪। আসুঞো যুত্ৰপি ৰপি দভি ৰপ্ লপি কম্ চমাম্।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ আ পূৰ্ব্ব সুঞ্ যু-ত্ৰপি-ৰপি-দভি-ৰপ্-লপি-কম-চমাং ধাতূনাং পৰঃ ঘ্যণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে আ পূৰ্ব্ব সুঞ্ ধাতু আৰু যু-ত্ৰপ্-বপ্-দন্ভ-অপ-লপ্-কম-চম ধাতুৰ পিছত ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আসাব্যম্।

৭৫। সৃজেঃ সমৰপাণিভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ সমৰপাণিভ্যাং পৰঃ সৃজেঃ (সৃজ্ ধাতোঃ পৰশ্চ) ঘ্যণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে সম্, অব আৰু পাণি উপপদৰ পিছত থকা সৃজ্ ধাতুৰ পিছত ঘ্যণ্ হব। উদাহৰণ--পাণিসৰ্গ্যাম্।

৭৬। য ক্যপ্ ঘ্যণন্তা নিপাত্যা ৰূঢ়িতোঽ ন্যোঽন্যৱাধনাৎ।
অৰ্য্যঃ স্বামিনি ৱৈশ্যে চ।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ ৰূঢ়িতঃ (প্ৰসিদ্ধাৰ্থৱশাদ্ধেতোঃ) অন্যো-অন্য ৱাধনাৎ য ক্যপ্ ঘ্যণন্তা নিপাত্যাঃ (নিপাতনাৎসিদ্ধাঃ স্যুঃ), স্বামিনি ৱৈশোচ (ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ) অৰ্য্যঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ---ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে, স্বামি আৰু বৈশ্য অৰ্থ বুজালে য-ক্যপ্-ঘ্যন্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ ৰূঢ় পদ কিছুমান নিপাতনত সিদ্ধ হব। স্বামি আৰু বৈশ্য অৰ্থত অৰ্য্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৭৭। (ক) পণ্যং বিক্ৰেয়ৱস্তুনি।

ব্যাখ্যা---বিক্ৰেয় ৱস্তুনি অৰ্থে পণ্যং নিপাত্যম্।

সৰলাৰ্থ---বিক্ৰেয়ৱস্তু বুজালে পণ্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৭৭। (খ) ৱৰ্য্যাৱদ্যে ভূ ৱৰণ প্ৰাপ্ত স্বাচ্ছন্দ্য গৰ্হ্যয়োঃ।

ব্যাখ্যা---ৱৰণপ্ৰাপ্ত (ৱৰণায়প্ৰাপ্তং) স্বাচ্ছন্দ্য গৰ্হ্যয়োঃ (স্বতন্ত্ৰত্বনিন্দাৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ) ভূ ৱৰ্য্যাৱদ্যো নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ---বৰণত পোৱা বুজালে ৱৰ্য্য পদ স্বতন্ত্ৰতা আৰু নিন্দা অৰ্থ হলে অৱদ্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৭৮। ৱহ্যং স্যাৎ কৰণে ৱাহ্যে।

ব্যাখ্যা---ৱাহ্যে (ৱহন সমৰ্থে সতি) কৰণে (কৰণ কাৰকে চ সতি) ৱহ্ ধাতোঃ স্থানে ৱহ্যং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---ৱহন কৰা সমৰ্থ আৰু কৰণ কাৰকৰ অৰ্থ বুজালে ৱহ্ ধাতুৰ ঠাইত বহ্যম্ ৰূপ হব।

৭৯। অজৰ্য্যং সঙ্গত কৰ্ম্মণি।

ব্যাখ্যা---সঙ্গত কৰ্ম্মণি (সখ্যং কৰ্ম্মণি সতি) অজৰ্য্যং (জৰ্য্ধাতোঃ স্থানে অজৰ্য্যং ইতি পদং সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---সৌখ্য কৰা অৰ্থ বুজালে জয্ ধাতুৰ ঠাইত অজৰ্য্য পদ সিদ্ধ হব।

৮০। প্ৰজনে প্ৰাপ্তকালাগৌ ৰূপ সৰ্য্যেতি কীৰ্ত্ত্যতে।

ব্যাখ্যা---প্ৰজনে (প্ৰথম গৰ্ভধাৰণ অৰ্থে সতি) প্ৰাপ্তকালা (ঋতুমতী) গৌঃ উপসৰ্য্যা ইতি কীৰ্ত্ত্যতে (কথ্যতে)।

সৰলাৰ্থ---প্ৰথম গৰ্ভধাৰণ কাল (গৰাদি পশু) ঋতুমতী হোৱা অৰ্থ বুজালে উপ সৰ্য্যা পদ সিদ্ধ হব।

৮১। তিলাদি কল্কো ৱিনীয়ো ৱিপূয়ো মুঞ্জ উচ্যতে।

ব্যাখ্যা---তিলাদি কল্কঃ ৱিনীয়ঃ ৱিপূয়ঃ মুঞ্জঃ (ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ নিপাত -অৰ্থ নিপাতশ্চ উচ্যতে।

সৰলাৰ্থ--তিলৰ পিঠা আদি অৰ্থ বুজালে কল্ক বিনীয় আৰু বিপূয় মুঞ্জ (তৃণবাচক) পদ ক্যপ্ প্ৰত্যয় আৰু অৰ্থৰ নিপাত হৈ ব্যৱহাৰ হৈছে।

৮২। অব্যথ্যো যো ন ব্যথতে।

ব্যাখ্যা---'যঃ ন ব্যথতে' ইত্যৰ্থে গম্যমানে অব্যথ্যঃ পদং ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ---'যিয়ে দুঃখ নকৰে' এনে অৰ্থ বুজালে অব্যথ্য পদ ক্যপ্ প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনে সিদ্ধ হব।

৮৩। সূৰ্য্যঃ সৱিতৰি স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা---সৱিতৰি (আদিত্যে ৱাচ্যে সতি) সূৰ্য্যঃ স্মৃতঃ (সূৰ্য্য ইতি কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ---আদিত্যদেৱ বুজালে সূৰ্য্য পদ নিপাতনে সিদ্ধ হব।

৮৪। ৰোচতে যস্ত্বসৌ ৰুচ্যঃ।

ব্যাখ্যা---'যঃ-তু ৰোচতে' ইত্যৰ্থে সতি অসৌ ৰুচ্যঃ ইতি ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ---'যি মনোজ্ঞ হয়' এনে অৰ্থ বুজালে ক্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত নিপাত হৈ ৰুচ্য পদ সিদ্ধ হব।

৮৫। ভিদ্যোজ্ঝ্যৌ নদ কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—নদ কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে সতি ভিদ্যোজ্ঝ্যৌ (ভিদাঃ উজ্ঝাঃ এতৌ) কিৱন্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ—নদীবাচক পদ কৰ্ত্তা হলে ভিদ্য আৰু উজ্ঝ্য পদ কিবন্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৮৬। পুষ্যঃ সিদ্ধ্যশ্চ নক্ষত্রে কাৰ্য্যপোসণ সাধনাৎ।

ব্যাখ্যা—নক্ষত্রে ৰাচ্যে সতি কাৰ্য্যপোষণ সাধনাদ্ধেতোঃ পুষ্য সিদ্ধ্যশ্চ (ক্যৱন্তৌ সন্তৌ নিপাত্যৌ)।

সৰলাৰ্থ—কাৰ্য্য সাধনৰ কাল বুজোৱা নক্ষত্র বাচক পুষ্য আৰু সিদ্ধ্য পদ ক্যবন্ত হৈ নিপাতন হৈছে।

৮৭। যুগ্যং স্যাদ্বাহনে।

ব্যাখ্যা—ৱাহনে অৰ্থে গম্যমানে সতি যগাং (যুজ্ ধাতোঃ কিবন্তঃ সন্) নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰাহন অৰ্থ বুজালে যুজ্ ধাতু কিবন্ত হৈ যুগ্যং পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৮৮। কৃষ্ট-পচ্যঃ কুপ্যঞ্চ নামনি।

ব্যাখ্যা—নামনি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং কৃষ্টঃ (লাঙ্গলেনাকৰ্ষনে চ সতি) পচ্যঃ কুপ্যঞ্চ পদং নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা বুজালে পচ্য আৰু কুপ্য পদ ক্বিবন্ত হৈ নিষ্পন্ন হব।

৮৯। ঋক্ সামিধে নীধায্যা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ঋক্ সামধে (যজ্ঞে সমিধাদান মন্ত্রে সতি) নীধায্যা নিপাতনাৎ সিদ্ধঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যজ্ঞত সমিধ দান কৰা মন্ত্র বুজালে নীধায্যাপদ নিপাত হব।

৯০। পায্যং মানে তু ৱস্তুনঃ।

ব্যাখ্যা—ৱস্তুনঃ (কস্যাচিদ্বস্তুনঃ) মানে (পৰিমাণপাত্রে ৱাচ্যে) পায্যং তু পদং নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—কোনো ৱস্তুৰ পৰিমাপক পাত্র বুজালে পায্যংপদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৯১। প্ৰাণায্যোঽপ্ৰিয়ে ।

ব্যাখ্যা---অপ্ৰিয়ে (সতামসম্মতে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) প্ৰাণায্য ইতি নিপাত্যতে ।

সৰলাৰ্থ---অপ্ৰিয় অৰ্থাৎ সাধুলোকৰ অসন্মত হোৱা অৰ্থ বুজালে প্ৰাণায্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৯২। আনায্যো দক্ষিণাগ্নৌ প্ৰকীৰ্ত্তিতঃ ।

ব্যাখ্যা---দক্ষিণাগ্নৌ বাচ্যে সতি আনায্যঃ ইতি নিপাত্যঃসন্ সিদ্ধ্যতীতি শিষ্টৈঃ প্ৰকীৰ্ত্তিতঃ ।

সৰলাৰ্থ---দক্ষিণাগ্নি বুজালে আনায্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব বুলি শিষ্টসকলে কয় ।

৯৩। ৰাজসূয়ঃ কুণ্ডপায্যঃ সঞ্চায্যশ্চ ক্ৰতৌ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা---ক্ৰতৌ (যজ্ঞে-অৰ্থে সতি) ৰাজসূয়ঃ কুণ্ডপায্যঃ সঞ্চায্যশ্চ এতে নিপাতিতাঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতাঃ (উক্তাঃ) ।

সৰলাৰ্থ---যজ্ঞ বিশেষ বুজালে ৰাজসূয় কুণ্ডপায্য সঞ্চায্য আদি পদবোৰ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বুলি শিষ্টসকলে কয় ।

৯৪। হবিৰ্ব্বস্তুনি সান্নায্যম্ । নিকায্য আলয়ে স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা---হবিৰ্ব্বস্তুনি (হৱনীয় দ্ৰব্যাণি ইত্যৰ্থে সতি সান্নায্যম্ নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ, আলয়ে (একীকৃত-অৰ্থে সতি) নিকায্যঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধঃ ইতি শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ ।

সৰলাৰ্থ---যজ্ঞত আহুতি দিয়া বস্তু বুজালে সান্নায্য পদ নিপাত হব আৰু দ্ৰব্য একেলগ কৰা বুজালে নিকায্যপদ নিপাতনত সিদ্ধ বুলি শিষ্টসকলে কয় ।

৯৫। চিত্যাঽগ্নিচিত্যা পৰিচায্যোপচায্যৌতু পাৱকে ।

ব্যাখ্যা---পাৱকে তু (অগ্নিবিষয়ক ধাত্বৰ্থেতু) চিত্যা অগ্নিচিত্যা পৰিচায্য-উপচায্য-এতে নিপাত্যাঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ---অগ্নিত হৱন কৰা অৰ্থ বুজালে চিত্যা, অগ্নিচিত্যা, পৰিচায্য আৰু উপচায্য আদি পদ নিপাত হৈ সিদ্ধ হব ।

৯৬। স্যাতাং শক্যে ক্ষয্য জয্যৌ। ক্ৰয্যং ক্ৰয় প্ৰসাৰিতে ।

ব্যাখ্যা---শক্যে (সমৰ্থে-অৰ্থে সতি) ক্ষয্য জয্যৌ নিপাত্যেতে, ক্ৰয় প্ৰসাৰিতে (ৱস্তুনি ক্ৰয়াৰ্থং ৱিস্তৃতে-অৰ্থে চ ক্ৰয্যং নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---সমৰ্থ অৰ্থ বুজালে ক্ষয্য আৰু জয্য পদ, ৱস্তু বিক্ৰীৰ বাবে বিস্তৃত অৰ্থ বুজালে ক্ৰয্য পদ নিপাত হৈ সিদ্ধ হ'ব।

৯৭। কেন্যত্বকে তবৈ ।

ব্যাখ্যা---কেন্যত্বকে তবৈ এতে প্ৰত্যয়াঃ সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ---কেন্য ত্ব-কে-তবৈ আদি প্ৰত্যয়বোৰ সকলো ধাতুৰ পিছত বহিব।

৯৮। তব্যানীয়ৌ কেলিমযৌ ক্যপ্ ঘ্যণ্ কেন্যত্বকে তবৈ । কৃত্যা লিঙৰ্থাঃ ।

ব্যাখ্যা---লিঙৰ্থাঃ (ৱিধ্যাদ্যৰ্থেষু) কৃত্যাঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়াঃ) তব্যানীয়ৌ কেলিমযৌ ক্যপ্ ঘ্যণ্ ত্বকে তবৈ এতে দশ প্ৰত্যয়াঃ ধাতোঃ পৰাঃ প্ৰযুজ্যন্তে।

সৰলাৰ্থ---বিধি আদি অৰ্থত তব্য-অনীয়-কেলিম য ক্যপ্ ঘ্যণ্-কেন্য-ত্ব-কে-তবৈ এই দহোটা প্ৰত্যয় কৰ্ম্ম আৰু ভাৱ বাচ্যত ধাতুৰ পিছত প্ৰযোজ্য হ'ব।

৯৯। কৃত্যানট্ কৃতশ্চান্যত্ৰ কুত্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা---কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) কৃত্যানট্ কৃতঃ এতে প্ৰত্যয়াঃ যত্ৰাৰ্থে ৱিহিতাঃ ততো-অন্যত্ৰাপি লক্ষ্যানুসাৰাৎ ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ---কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত কৃত্য-অনট্-কৃৎ প্ৰত্যয়বোৰ যি অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে তাৰ বাহিৰেও উপলক্ষ্য অনুসাৰে বিভিন্ন অৰ্থত সেই প্ৰত্যয়বোৰৰ ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব।

উদাহৰণ---স্নানীয়ম্ ।

১০০। ভব্যোপস্থানীয় গেয় জন্যাপ্লাব্যাশ্চ কৰ্ত্তৰি ।

ব্যাখ্যা---এতে ভৱ্যোপস্থানীয় গেয় জন্যা প্লাব্যাশ্চ কৰ্ত্তৰিৱাচ্য অপি কৃত্যান্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধ্যন্তি।

সৰলাৰ্থ—ভব্য-উপস্থানীয়-গেয়-জন্যা-আপ্লাব্যা আদি পদবোৰ কৰ্ত্তৃবাচ্য হলেও কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হব।

ইতি প্ৰথম বিন্যাস।

১০১। অকণ্ তৃচৌ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৱাধকাভাৱে সতি সৰ্ব্বধাতুভ্যঃ পৰৌ-অকণ্-তৃচৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—কোনো নিয়মৰ বাধা নহলে কৰ্ত্তৰি বাচ্যত সকলো ধাতুৰ পিছত অকণ্ আৰু তৃচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰকঃ।

১০২। অচ্ পচাদেঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে পচাদি ধাতুভ্যঃ পৰঃ অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে পচ্ আদি ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পচঃ।

১০৩। নন্দ্যাদেৰন কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰিৱাচ্যে নন্দ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ অন কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে নন্দ্যাদি ধাতুৰ পিছত অন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নন্দনঃ।

১০৪। ক্ৰুধি মণ্ডন কম্পাৰ্থাচ্ছব্দাৰ্থেভ্যস্ত কৰ্ম্মৰহিতেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰুধি মণ্ডন কম্পাৰ্থাৎ কৰ্ম্ম ৰহিতেভ্যঃ (অৱিৱক্ষিত কৰ্ম্মেভ্যঃ শব্দাৰ্থেভ্যশ্চ পৰঃ অনঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰুধ-মণ্ডন-কম্পাৰ্থ ধাতু, শব্দাৰ্থ আৰু কৰ্ম্মৰহিত ধাতুৰ পিছত অন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ৰোধনঃ।

১০৫। অপিচ হলাদি ৰুচাদেঃ।

ব্যাখ্যা—অপিচ অকৰ্ম্মক হলাদি ৰুচাদেঃ পৰঃ অনঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মৰহিত ব্যঞ্জনাদি আৰু ৰুচাদি ধাতুৰ পিছত অন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৰণঃ।

১০৬। গ্ৰহাদেৰ্ণিন্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সৰ্ব্বকালে গ্ৰহাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে সকলো কালতে গ্ৰহাদি ধাতুৰ পিছত নিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---গ্ৰাহী।

১০৭। নাম্যুপধ প্ৰীকৃগৃজ্ঞাভ্যঃ কঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে নাম্যুপধাঃ প্ৰী-কৃ-গৃ-জ্ঞাভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ককাৰাণুৱন্ধঃ অপ্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে নামী সংজ্ঞা উপধা হোৱা প্ৰী কৃ-গৃ-জ্ঞা আদি ধাতুৰ পিছত ক অনুৱন্ধ অ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--ৱিবুধঃ।

১০৮। অপ্ৰাদি নামপূৰ্ব্বাদাদন্তাৎ স্থ-শ্চ-ডঃ।

ব্যাখ্যা---অপ্ৰাদি নাম পূৰ্ব্বাৎ (প্ৰাদি ভিন্ন নাম পূৰ্ব্বাৎ) আদন্তাৎ স্থশ্চ (স্থা ধাতোশ্চ পৰঃ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰাদি ভিন্ন নাম পূৰ্ব্ব হোৱা আদন্ত ধাতুৰ পিছত আৰু স্থা ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---ক্ষিতিপঃ।

১০৯। গৈ ধাতো ষ্টক্।

ব্যাখ্যা---অপ্ৰাদি নাম পূৰ্ব্বাৎ গৈ ধাতোঃ পৰঃ টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---প্ৰাদি ভিন্ন নাম উপপদ হোৱা গৈ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শ্ৰুতিগঃ।

১১০। শীধু সুৰা পৰ পিৱতে ষ্টক্।

ব্যাখ্যা---শীধু সুৰা পৰঃ (শীধু সুৰাভ্যাং পৰাৎ) পিৱতেঃ (পা ধাতোঃ পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---শীধু আৰু সুৰা পদ উপপদ হলে পা ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শীধুপঃ।

১১১। অন্যতোঽপিচ ডঃ।

ব্যাখ্যা---অন্যতঃ (প্ৰাদৌ-আদন্তাৎ-অপ্ৰাদৌ-অপি-অনাদন্তাৎ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---আগত উল্লেখ কৰা প্ৰাদি উপপদ হোৱা আদন্ত ধাতু আৰু প্ৰাদি উপপদ নোহোৱা আদন্ত ভিন্ন ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---প্ৰাজ্ঞঃ।

১১২। খগোঽন্তকো ৰৰাহশ্চ ময়ুৰ স্বৰ কুঞ্জৰাঃ।

ব্যাখ্যা---খগঃ-অন্তকো ৰৰাহশ্চ ময়ুৰ স্বৰ কুঞ্জৰাঃ এতে শব্দাঃ ড প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ---খগ-অন্তক-বৰাহ-ময়ুৰ-স্বৰ-কুঞ্জৰ আদি শব্দবোৰ ড প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

১১৩। প্ৰদাদ্যোঃ কৰ্ম্ম-সম্বন্ধান্নঞোঽনিত্যতয়াপি ৰা।

ব্যাখ্যা---নঞঃ-অনিত্যতয়া কৰ্ম্ম সম্বন্ধাৎ প্ৰদাদ্যোঃ ৰা (ৰিকল্পেন) ড প্ৰত্যয়ান্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ---নঞ সমাসৰ অনিত্য অৰ্থ হেতুকে কৰ্ম্মপদ সম্বন্ধ হলে প্ৰদ আৰু আদ্য পদ ড প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতন হব। উদাহৰণ---কন্যাপ্ৰদঃ।

১১৪। স্যাম্মূল ৰিভুজাদেঃ কঃ।

ব্যাখ্যা---মূল ৰিভুজাদে সিদ্ধয়ে কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---মূল ৰিভুজাদি পদ সিদ্ধ বাবে ক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---অবভ্ৰঃ।

১১৫। উপ-সৰ্গে-ধেট্ দৃশি পা ঘ্ৰা ধ্মাভ্যঃ শঃ।

ব্যাখ্যা---উপসৰ্গে (প্ৰাদি উপপদে সতি) ধেট-দৃশি-পা-ঘ্ৰা-ধমাভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ শঃ (শঃ অনুবন্ধঃ অকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ---প্ৰাদি উপসৰ্গ উপপদ হলে ধেট্-দৃশ্-পা-ঘ্ৰা-ধ্মা ধাতুৰ পিছত শ অনুবন্ধ অ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---স্তন প্ৰধয়ঃ।

১১৬। ক্বচিদ প্ৰাদৌ।

ব্যাখ্যা---অপ্ৰাদৌ (প্ৰাদি সম্বন্ধাভাৱে সতি) কচিৎ ধেট্ দৃশিভ্যঃ পৰঃ শঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ---কেতিয়াবা প্ৰাদি উপসৰ্গ সম্বন্ধ নেথাকিলেও আগত উল্লেখ কৰা ধেট্ দৃশ্ আদি ধাতুৰ পিছত শ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--জিঘ্ৰঃ।

১১৭। ন স্যাত্তু নামনি।

ব্যাখ্যা---নামনি গম্যমানে সতি তু শঃ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম বুজালে পূৰ্ব্বোক্ত ঘ্ৰা আদি ধাতুৰ পিছত শ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—ব্যাঘ্ৰঃ।

১১৮। সাহি সাতি ধাৰি পাৰি বেদ্যু দেজ্যাদিকাদপি।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ সতি সাহি সাতি ধাৰি পাৰি বেদ্যু দেজ্যাদিকাৎ ধাতোঃ পৰঃ শঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি উপপদ নহলেও সাহ-শক্ষ-ধৃ-পৃ-বিদ্-উৎপূৰ্ব্ব-প্ৰজ্ আদি ধাতুৰ পিছত শ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সাহয়ঃ।

১১৯। আদন্ত ব্যধ্ শ্বসিণ্ শ্যাদে ৰ্ণঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আদন্তঃ ধাতোঃ পৰঃ ব্যধ্ শ্বসিণ শ্যাদেশ্চ পৰঃ ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আদন্ত ধাতুৰ পিছত আৰু ব্যধ্-শ্বস্-ইন্-শ্যৈঙ্ আদি ধাতুৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দায়ঃ।

১২০। বা জ্বলাদিদূনীভূভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—জ্বলাদি দূনী ভূভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ বা বিকল্পেন ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জ্বল্ আদি ধাতু (জ্বল্-চস্-ৰম্-কম্) টু দুঙ্ আৰু ভূ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জ্বলঃ।

১২১। গ্ৰহশ্চ ণো বা।

ব্যাখ্যা—গ্ৰহশ্চ (গ্ৰহ ধাতোঃ পৰঃ) বা বিকল্পেন ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ণ প্ৰত্যয় হব। গ্ৰহঃ।

১২২। গেহেহৰ্থে তু গ্ৰহঃ কঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—গেহে (আগাৰে অৰ্থে সতি) তু গ্ৰহঃ ধাতোঃ পৰঃ কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘৰ অৰ্থ বুজালে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত ক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গৃহম্।

১২৩। ৰজিনৃত্যাদেঃ শিল্পিনি যক উক্তঃ।

ব্যাখ্যা—শিল্পিনি বাচ্যে সতি ৰজি নৃত্যাদেঃ পৰঃ যকঃ প্ৰত্যয়ঃ উক্তঃ।

সৰলাৰ্থ—শিল্পি অৰ্থ বুজালে ৰন্জ্ আৰু নৃৎ ধাতুৰ পিছত ষক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰজকী।

১২৪। গৈ ধাতোস্থক ণনটৌ।

ব্যাখ্যা—শিল্পিনি অৰ্থে কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে চ গৈ ধাতোঃ পৰৌ স্থক ণনটৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—শিল্পি অৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে গৈ ধাতুৰ পিছত থক্ণ আৰু অট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাথকঃ।

১২৫। হস্ত্ত ণনড্ বৎসৰ ব্ৰীহ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—ৰৎসৰ ব্ৰীহ্যোঃ ৰাচ্যয়োঃ সতোঃ হস্ত (হা ধাতোঃ পৰঃ) ণনট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰৎসৰ (বছৰীয়া) আৰু ব্ৰীহী (ধান) বুজালে হা ধাতুৰ পিছত ণনট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হায়নঃ।

১২৬। প্ৰু স্ৰু সৃল্বাং সাধুকাৰিণ্যকঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সাধু কাৰিণি অৰ্থে কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে চ প্ৰু-স্ৰু-সৃ-লূ এষাং ধাতূনাং পৰঃ অকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সাধু কাৰক অৰ্থ হলে আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে প্ৰু-স্ৰু-সৃ-লূ আদি ধাতুৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰবকঃ।

১২৭। অকঃ স্যাদাশিষি।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে অৰ্থে গম্যমানায়াং সত্যাং) ধাতুমাত্ৰাৎ অকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জীৱকঃ। (তৃচাদি প্ৰকৰণম্)।

১২৮। কৰ্ম্মণ্যণ্ স্যাৎ। হ্বাৰা ম শ্চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণি উপপদে সতি ধাতোঃ পৰঃ হ্বাৰাম শ্চ ধাতোঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত আৰু হেৰ্-বেঞ্ আদি ধাতুৰ পিছতো অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুম্ভকাৰঃ।

১২৯। শীলি কামি চৰি ভক্ষিভ্যো ণঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি শীলি-কামি-চৰি-ভক্ষিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে শীল-কাম-চৰ্-ভক্ষ আদি ধাতুৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পূজনশীলা।

১৩০। হৰতে ৰজনুৎ ক্ষেপণ ৱয়সোঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি অণুৎক্ষেপণ ৱয়সোঃ গম্যমানয়োঃ সতোশ্চ হৰতেঃ (হৃ ধাতোঃ পৰঃ) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে শৰীৰৰ অৱস্থা বিশেষ আৰু বয়স বুজালে হৃ ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—বাতহৰম্।

১৩১। তাচ্ছীল্যাৰ্থে হ্বাঙ্ হৃঞঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি তাচ্ছীল্যাৰ্থে গম্যমানে চ সতি আঙ্ হৃঞঃ (আঙ্ পূৰ্ব্ব হৃঞ্ ধাতোস্ত) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু তাচ্ছীল্য অৰ্থ বুজালে আ পূৰ্ব্ব হৃ ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুষ্পাহৰঃ।

১৩২। অৰ্হতেশ্চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে চ সতি অৰ্হতেঃ (অৰ্হ ধাতোঃ পৰশ্চ) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে অৰ্হ ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সাধুমানাৰ্হা।

১৩৩। দণ্ডসূত্ৰাদৃতে শস্ত্ৰে ম্বশস্ত্ৰেষু কচিদ্ধৃঞঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰিবাচ্যে দণ্ড সূত্ৰাদৃতে (দণ্ডসূত্ৰ ভিন্নে) শস্ত্ৰেষু (শস্ত্ৰবাচকেষু উপপদেষু) কচিৎ অশস্ত্ৰেষু (উপপদেষু-সতিষু চ) হৃঞঃ (হৃঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু অস্ত্ৰ বা অস্ত্ৰ নুবুজোৱা পদ উপপদ হলে হৃ ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বজ্ৰধৰঃ।

১৩৪। দণ্ডাঙ্কুশ ধনুৰ্যষ্টিৎসৰু তোমৰ লাঙ্গলে।
ঘট ঘট্যোশ্চ গ্ৰহে ৰ্বা।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি বাচ্যে, দণ্ড-অঙ্কুশ-ধনুঃ-যষ্টিৎসৰু-তোমৰ-লাঙ্গল-ঘট ঘট্যোশ্চ উপপদে সতি গ্ৰহেঃ (গ্ৰহ ধাতোঃ পৰঃ) ৰা (ৱিকল্পেন) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে দণ্ড-অঙ্কুশ-যষ্টিৎসৰু-তোমৰ-লাঙ্গল-ঘট-ঘটি আদি অস্ত্ৰ বিশেষ পদ উপপদ হলে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দণ্ডগ্ৰাহঃ।

১৩৫। অধিকৰণে শেতে ৰচ্।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণে উপপদে সতি শেতে (শীঙ্ ধাতোঃ পৰঃ) অচ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অধিকৰণবাচক পদ উপপদ হলে শী ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—খশয়ঃ।

১৩৬। প্ৰথমান্তোত্তানাদাৱপি পাৰ্শ্বাদৌতু তৃতীয়ান্তে।

ব্যাখ্যা—প্ৰথমান্তোত্তানাদৌ উপপদে সতি তৃতীয়ান্তেতু পাৰ্শ্বাদৌ চ উপপদে সতি শীঙ্ ধাতোঃ পৰঃ অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত উত্তান পদ আৰু তৃতীয়া বিভক্ত্যন্ত পাৰ্শ্বাদি পদ উপপদ হোৱা শী ধাতুৰ পিছত অচ্ হব। উদাহৰণ—পাৰ্শ্বশয়ঃ।

১৩৭। নাম পূৰ্ব্বাচ্চৰষ্ট স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—নাম পূৰ্ব্বাৎ (নমোপপদাৎ) চৰঃ (চৰ্ ধাতোঃ পৰঃ) টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম বাচক পদ উপপদ হলে চৰ ধাতুৰ পিছত ট প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱনেচৰঃ।

১৩৮। পুৰোঽগ্ৰতোঽগ্ৰেষু সৰ্ত্তেঃ।

ব্যাখ্যা—পুৰঃ-অগ্ৰতঃ-অগ্ৰেষু নামোপপদেষু সতিষু সৰ্ত্তেঃ (সৃ ধাতোঃ পৰঃ) টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পুৰ-পুৰত-অগ্ৰ-অগ্ৰত পদ উপপদ হলে সৃ ধাতুৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুৰঃসৰঃ।

১৩৯। কৰ্ত্ৰৰ্থ পূৰ্ব্ব যুক্তাচ্চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ৰৰ্থ পূৰ্ব্ব যুক্তাৎ (কৰ্ত্তৃবাচক পূৰ্ব্ব উপপদ যুক্তাৎ) চ সৃ ধাতোঃ পৰঃ টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচক পদ আৰু পূৰ্ব্ব পদ উপপদ হলে সৃ ধাতুৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অশ্বাৎ পূৰ্ব্বসৰী---।

১৪০। আদ্যদি পূৰ্ব্বকাৎ কৃঞষ্টঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আদ্যদি পূৰ্ব্বকাৎ (আদ্যদি পূৰ্ব্বোপপদাৎ) কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আদি আদি পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আদিকৰঃ।

১৪১। হেতুতচ্ছীলানুকূলাৰ্থেষু শব্দাদ্য কৰ্ম্মকাৎ।

ব্যাখ্যা—হেতুতচ্ছীলানুকূলাৰ্থেষু গম্যমানেষু সৎষু শব্দান্যকৰ্ম্মকাৎ (শব্দভিন্নকৰ্ম্মোপপদাৎ) কৃঞঃ পৰঃ টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হেতু তৎশীল-অনুকূল আদি অৰ্থ বুজালে শব্দ ভিন্ন অন্য কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ট প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যশস্কৰঃ।

১৪২। শকৃৎ স্তম্ব পৰাৎ কৃঞ ইঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—শকৃৎ স্তম্ব পৰাৎ (শকৃৎ স্তম্ব কৰ্ম্মোপপদাৎ) কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শকৃৎ আৰু স্তম্ব কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শকৃৎকৰিঃ।

১৪৩। নাথদৃত্যোঃ পশাৱৰ্থে হৃঞঃ।

ব্যাখ্যা—পশাৱৰ্থে কৰ্ত্তৰিবাচ্যে নাথদৃত্যোঃ—উপপদয়োঃ সতোঃ হৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পশু অৰ্থ বুজালে, কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে, নাথ আৰু দৃতি পদ উপপদ হোৱা হৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নাথহৰিঃ।

১৪৪। ৰজঃ ফলে মল পৰাদ্ গ্ৰহেঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰজঃ ফলে মল পৰাৎ (এভ্যঃ উপপদাৎ) কৰ্ত্তৰিবাচ্যে গ্ৰহেঃ (গ্ৰহ ধাতোঃ পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—ৰজঃ ফল মল আদিপদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ত্তৰি বাচ্য বুজালে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰজোগ্ৰহিঃ।

১৪৫। ৱাতদেৱ পৰাদাপেঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৱাতদেৱ পৰাৎ (ৱাতদেৱোপপদাৎ) আপেঃ (আপ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে বাত আৰু দেৱ পদ উপপদ হলে আপ্ ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাতাপিঃ।

১৪৬। আত্মকুক্ষ্যুদৰ পুৰ্ব্বকাৎ ভৃঞঃ খিৰ্ব্বিধেয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে আত্মকুক্ষ্যুদৰ পূৰ্ব্বকাৎ (আত্ম-কুক্ষি-উদৰ কৰ্ম্মোপপদাৎ) ভৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ খিঃ প্ৰত্যয়ঃ বিধেয়ঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে আত্ম, কুক্ষি আৰু উদৰ পদ (কৰ্ম্মবাচক পদ) উপপদ হলে ভৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আত্মম্ভৰিঃ।

১৪৭। এজতেঃ খশ্ ভৱেদিনন্ততঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰিৱাচ্যে কৰ্ম্মোপপদে সতি ইনন্ততঃ এজতেঃ (ইনন্ত-এজ্ ধাতোঃ পৰঃ) খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে ইনন্ত এজ্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শত্ৰুমেজয়ঃ।

১৪৮। ধেটো মুঞ্জ শুনী কুল পুষ্পাস্যস্তন পুৰ্ব্বকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰিৱাচ্যে মুঞ্জ-শুনী-কুল-পুষ্প-আস্য-স্তন কৰ্ম্মোপপদাৎ ধেটঃ (ধেট্ ধাতোঃ পৰঃ) খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে কৰ্ম্মবাচক মুঞ্জ-শুনী-কুল-পুষ্প-আস্য-স্তন আদি পদ উপপদ হলে ধেট্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মুঞ্জন্ধয়ঃ।

১৪৯। নাড়ী মুষ্টি ঘটী ৱাত নাসিকা কৰ পাণিষু।
খাৰ্য্যামপিধ্মশ্চ ।

ব্যাখ্যা—নাড়ী-মুষ্টি-ঘটী-ৱাত-নাসিকা কৰ পাণিষু উপপদেষু সৎষু খাৰ্য্যামপি উপপদাৎ ধেটঃ পৰঃ ধ্মশ্চ পৰঃ খশ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাড়ী-মুষ্টি-ঘটী ৱাত-নাসিকা-কৰ-পাণি আৰু খাৰি আদি পদ উপপদ হলে ধেট্ আৰু ধ্মা ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নাড়ীন্ধমঃ।

১৫০। ৱাত পূৰ্ব্বাদজঃ খশ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ৱাত পূৰ্ব্বাৎ (ৱাতোপপদাৎ) অজঃ (অজ্ ধাতোঃ পৰঃ) খশ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বাত শব্দ উপপদ হলে অজ্ ধাতুৰ পিছত খশ্ হব। উদাহৰণ—ৱাতমজাঃ।

১৫১। শৰ্দ্ধ পূৰ্ব্ব জহাতে শ্চ ।

ব্যাখ্যা—শৰ্দ্ধ পূৰ্ব্ব উপপদে সতি জহাতেঃ (হাক্ ধাতোঃ পৰশ্চ) খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শৰ্দ্ধ পদ উপপদ হলে হাক্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শৰ্দ্ধঞ্জহাঃ।

১৫২। বহ বিধু তিলাৎ পৰস্মাৎ তুদতেঃ খশ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—বহ-বিধু-তিলাৎ-উপপদাৎ-তুদতেঃ (তুদ্ ধাতোঃ) পৰস্মাৎ খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বহ-বিধু-আৰু তিল পদ উপপদ হলে তুদ্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বহন্তুদঃ।

১৫৩। মিতনখ পৰিমাণাৰ্থাৎ পৰ পচতেঃ খশ্ ।

ব্যাখ্যা—মিত নখ পৰিমাণাৰ্থাৎ উপপদাৎ পচতেঃ (পচ্ ধাতোঃ পৰঃ) খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মিত, নখ আৰু পৰিমাণবাচক পদ উপপদ হলে পচ্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মিতম্পচঃ।

১৫৪। ললাট পূৰ্ব্বাত্তপতেঃ ।

ব্যাখ্যা—ললাট পূৰ্ব্বাৎ (ললাট-উপপদাৎ) তপতেঃ (তপ্-ধাতোঃ পৰঃ) খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ললাট পদ উপপদ হলে তপ্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ললাটন্তপঃ ।

১৫৫। উগ্ৰ সূৰ্য্য পৰাদ্ দৃশঃ ।

ব্যাখ্যা—উগ্ৰ-সূৰ্য্য পৰাৎ (উগ্ৰ সূৰ্য্য কৰ্ম্মোপপদাৎ) দৃশঃ (দৃশ্ ধাতোঃ পৰঃ খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—উগ্ৰ আৰু সূৰ্য্য কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দৃশ্ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—উগ্ৰম্পশ্যঃ ।

১৫৬। কূলপূৰ্ব্বাত্তু্দ্ৰুজতে কৰহেৰপি খশ্ ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—কূল পূৰ্ব্বাৎ (কূল কৰ্ম্মোপপদাৎ) উদ্ৰুজতেঃ (উৎপূৰ্ব্ব-ৰুজ্ ধাতোঃ) অপি-উদ্বহতেঃ (উৎপূৰ্ব্ব ৱহ ধাতোশ্চ) পৰঃ খশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কূল শব্দ কৰ্ম্মবাচক উপপদ হলে উৎ-পূৰ্ব্ব-ৰুজ্ আৰু উৎপূৰ্ব্ব ৱহ ধাতুৰ পিছত খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ--কূলমুদ্ৰুজঃ ।

১৫৭। ৱাচং যম-দ্বিষন্তপ পুৰন্দৰ পৰন্তপাঃ ।

অৰুন্তুদো ৱহংলিহাৱ্ভ্ৰং লিহেৰম্মদা অপি ।

ব্যাখ্যা—ৱাচংযমঃ দ্বিষন্তপঃ-পুৰন্দৰঃ-পৰন্তপঃ-অৰুন্তুদঃ-ৱহংলিহঃ-অৱ্ভ্ৰংলিহঃ-ইৰম্মদঃ-অপি এতে খশ্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে (নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যন্তি) ।

সৰলাৰ্থ—ৱাচংযম-দ্বিষন্তপ-পুৰন্দৰ-পৰন্তপ-অৰুন্তুদ-ৱহংলিহ-অৱ্ভ্ৰংলিহ আৰু ইৰম্মদ খশ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

১৫৮। ৱদেঃ খঃ স্যাৎ প্ৰিয় ৱশ পূৰ্ব্বাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰিয় ৱশ পূৰ্ব্বাৎ (প্ৰিয় ৱশ কৰ্ম্মোপপদাৎ) ৱদেঃ (ৱদ্ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰিয় আৰু ৱশ কৰ্মবাচক পদ উপপদ হলে ৱদ্ ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰিয়ম্বদঃ ।

১৫৯। কূল সৰ্ব্ব কৰীষাভ্ৰে কষঃ।

ব্যাখ্যা—কূল সৰ্ব্ব কৰীষাভ্ৰে (কূল-সৰ্ব্ব-কৰীষ-অভ্ৰ-এষু কৰ্ম্মো-পপদেষু সৎষু) কষঃ (কষ্ ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কূল-সৰ্ব-কৰীষ-অভ্ৰ পদ উপপদ হলে কষ্ ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কূলংকষা।

১৬০। খ্যাতি ভয় মেঘেষু কৃঞঃ।

ব্যাখ্যা—খ্যাতি-ভয়-মেঘেষু (উপপদেষু সৎষু) কৃঞঃ (কৃঞ্-ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—খ্যাতি, (ঘৃণা) ভয় আৰু মেঘ পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—খ্যাতিংকৰঃ।

১৬১। ক্ষেম প্ৰিয় ভদ্ৰ পূৰ্ব্বকাদণ্যপি।

ব্যাখ্যা—ক্ষেম-প্ৰিয়-ভদ্ৰ পূৰ্ব্বকাৎ পূৰ্ব্বোপপদাৎ কৃঞঃ পৰঃ অণ্যপি (অ ণ্ খৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্)।

সৰলাৰ্থ—ক্ষেম-প্ৰিয়-ভদ্ৰ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত অণ্ আৰু খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ষেমংকৰঃ।

১৬২। আশিত পৰাদ্ভুৱঃ খঃ কৰণে ভাৱে চ কৰ্ত্তব্যঃ।

ব্যাখ্যা—কৰণে ৱাচ্যেভাৱে ক্লীবে চ ৱাচ্যে আশিত পৰাৎ (আশি-তো পপদাৎ, ভুৱঃ (ভু ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ কৰ্ত্তব্যঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰণ অৰ্থত, ভাৱ বাচ্য আৰু ক্লীব লিঙ্গ বুজালে, আশিত পদ উপপদ হলে ভু ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আশিস্তবম্।

১৬৩। সংজ্ঞায়াং তৃবৃভৃঞ্ ধাৰিজিদম্ তপি সহান্তথা।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং (সংজ্ঞোপপদে সতি) তৃবৃভৃঞ্ ধাৰি-জি-দম-তপি-সহাং ধাতুনাং পৰঃ তথা খঃ প্ৰত্যয়ঃ ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা (নাম) উপপদ হলে তৃ-বৃ-ভৃঞ্-ধৃ-জি-দম্-তপ্-সহ ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰথন্তৰম্।

১৬৪। গমো ডঃ খোঽপি।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মা কৰ্ম্মোপপদে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ পৰঃ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ অপি খঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে গম্ ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় আৰু খ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভুজগঃ ভুজঙ্গমঃ।

১৬৫। ত্বৰো ৰসো স্তুৰৰৌ স্তু স্তয়োৰ্ব্বিহায়সো বিহঃ।

ব্যাখ্যা—ত্বৰোৰসঃ (ত্বৰা-উৰসঃ এতয়ো ৰুপপদয়োঃ সতোঃ) তয়োঃ (খান্ত ডান্ত গমোঃ পৰয়োঃ) ত্বৰোৰসঃ স্থানে ক্ৰমাৎ তুৰৰৌ স্যাতাম্, বিহায়সঃ স্থানে বিহঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ত্বৰা আৰু উৰস্ উপপদ হলে, ড আৰু খ প্ৰত্যয়ান্ত গম্ ধাতু পিছত থাকিলে ত্বৰা আৰু উৰস পদৰ ঠাইত ক্ৰমে তুৰ আৰু উৰ হব, আৰু বিহায়স পদৰ ঠাইত বিহ হব। উদাহৰণ—তুৰগঃ—বিহগঃ।

১৬৬। পতঙ্গঃ প্লৱঙ্গো, ভুজঙ্গ স্তুৰঙ্গঃ। বিহঙ্গ শ্চ।

ড প্ৰত্যয়ান্তানিপাত্যাঃ। মন্যতের্ণ্ণিন্ খশাৱাত্মমানে।

ব্যাখ্যা—পতঙ্গঃ-প্লৱঙ্গঃ-ভুজঙ্গঃ-তুৰঙ্গঃ-এতে-ড প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যাঃ (নিপাত্যন্তে), কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে কৰ্ম্মোপপদে সতি মন্যতেঃ (মন্ ধাতোঃ পৰঃ) ণিন্ খশৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—পতঙ্গ, প্লৱঙ্গ, ভুজঙ্গ আৰু তুৰঙ্গ পদ ড প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বুলি কয়। কৰ্ত্তৰি বাচ্য আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদ উপপদ হলে মন্ ধাতুৰ পিছত ণিন্ আৰু খশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শোভনমানিনী।

১৬৭। নগ্নান্ধ পলিত স্থূল প্ৰিয়াঢ্য সুভগাৎ পৰাৎ।

ভুৱশ্চ্যৰ্থে খুকঞ্ খিষ্ণুঃ।

ব্যাখ্যা—চ্যৰ্থে (অভুত তদ্ভাৱাৰ্থে গম্যমানে সতি) নগ্নান্ধপলিত স্থূল প্ৰিয়াঢ্য সুভগাৎ উপপদাচ্চ ভুৱঃ (ভুধাতোঃ পৰঃ) খুকঞ্ খিষ্ণুঃ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—চ্যৰ্থ অৰ্থাৎ আগতে নোহোৱা পিছত হোৱা' অৰ্থ বুজালে নগ্ন অন্ধ-পলিত-স্থূল-প্ৰিয়-আঢ্য আৰু সুভগ পদ উপপদ হলে ভূ ধাতুৰ পিছত খুকঞ্ আৰু খিষ্ণু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নগ্নম্ভাবুকঃ।

১৬৮। কৃঞঃ খনট্ স্যাৎ কৰণে তথা।

ব্যাখ্যা—নগ্নাদি কৰ্ম্মোপপদে সতি কৰণে বাচ্যে চ্যৰ্থে চ-অৰ্থে তথা কৃঞঃ পৰঃ খনট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভূত তদ্ভাৱ অৰ্থ বুজালে, নগ্নাদি কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰণ বাচ্য হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খনট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নগ্নঙ্কৰণম্। (ইতি খনুবন্ধাঃ)।

১৬৯। কুমাৰ শীৰ্ষোপপদাদ্ধন্তেৰ্ণিন্।

ব্যাখ্যা—কুমাৰ শীৰ্ষোপপদাৎ (কুমাৰ শীৰ্ষঃ কৰ্ম্মোপপদাৎ) হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—কুমাৰ আৰু শীৰ্ষ কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুমাৰঘাতী।

১৭০। নৰান্য কৰ্ত্তৃকাদ্ধন্তেষ্টক্।

ব্যাখ্যা—নৰান্য কৰ্ত্তৃকাৎ (নৰভিন্ন কৰ্ত্তৃকোপপদাৎ) হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নৰভিন্ন অন্য কৰ্ত্তৃবাচক পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাতঘ্নম্।

১৭১। কপাট হস্তিনোঃ শক্তৌ।

ব্যাখ্যা—শক্তৌ গম্যমানায়াং সত্যাং কপাট হস্তিনোঃ (কপাটহস্তি কৰ্ম্মোপপদয়োঃ সতোঃ হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শক্তি অৰ্থ বুজালে কপাট আৰু হস্তিবাচক কৰ্ম্মপদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কপাটঘ্নঃ।

১৭২। নগৰঘ্ন স্তু হস্তিনি।

ব্যাখ্যা—অহস্তিনি (হস্তি ভিন্নে) তু নগৰঘ্নঃ টকন্তঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—হস্তি ভিন্ন পদ উপপদ হলে নগৰঘ্নঃ পদটো হন্ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে।

১৭৩। জায়া পত্যোর্লক্ষণবতি টক্ ।

ব্যাখ্যা—লক্ষণবতি অর্থে গম্যমানে সতি জায়া পত্যোঃ উপপদয়োঃ সতোঃ হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লক্ষণ অর্থ বুজালে জায়া আৰু পতি পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জায়াঘ্নঃ ।

১৭৪। পাণিঘ তাড়ঘ শব্দৌ শিল্পিনি ।

ব্যাখ্যা—শিল্পিনি কর্ত্তৰি উপপদে সতি পাণিঘ-তাড়ঘ শব্দৌ টগন্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে ।

সৰলার্থ—শিল্পি বুজোৱা কর্ত্তাবাচক পদ উপপদ হলে পাণিঘ আৰু তাড়ঘ শব্দ টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে ।

১৭৫। ৰাজ্ঞাংজেতৰি ৰাজঘ ইষ্টঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰাজ্ঞাং জেতৰি অর্থে গম্যমানে সতি ৰাজঘঃ পদং টক্ প্ৰত্যয়ান্তঃ সন্ শিষ্টৈ ৰিষ্টঃ ।

সৰলার্থ—ৰজা জয় কৰা অর্থ বুজালে ৰাজঘঃ পদ টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হোৱা বুলি শিষ্টসকলে কয় ।

১৭৬। দার্ব্বাঘাট-শ্চার্ব্বাঘাটঃ পদসঙ্ঘাটোঽক্ষৰ সংঘাটঃ বৰ্ণ সংঘাট শ্চ ।

ব্যাখ্যা—দার্ব্বাঘাটা দয়ঃ টগন্তাঃ হন্ ধাত্বন্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—দার্ব্বাঘাট, চার্ব্বাঘাট, পদসংঘাট, অক্ষৰ সংঘাট আৰু বৰ্ণ সংঘাট পদ হন্ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতসিদ্ধ হৈছে ।

১৭৭। দুহঃ কো হশ্চ ঘঃ ।

ব্যাখ্যা—কর্ম্মোপপদে সতি দুহঃ (দুহ্ ধাতোঃ পৰঃ) কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, হশ্চ (দুহঃ হকাৰস্য স্থানে) ঘঃ বৰ্ণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কর্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দুহ ধাতুৰ পিছত ক প্ৰত্যয় হব, আৰু দুহ্ ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ বৰ্ণ হব ।
উদাহৰণ—সৰ্ব্বদুঘঃ ।

১৭৮। প্ৰাদৌ চ ভজতেৰ্ৱিণ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদৌ উপপদে সতি চ (চকাৰাৎ কৰ্ম্মোপপদে চ সতি) ভজতেঃ (ভজ্ ধাতোঃ পৰঃ) ৱিণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে ভজ্ ধাতুৰ পিছত বিণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰ্দ্ধভাক্।

১৭৯। সহস্তু ছন্দঃ সংজ্ঞায়াং ৱিণ্লোকেঽপি প্ৰযুজ্যতে।

ব্যাখ্যা—ছন্দঃ সংজ্ঞায়াং (ৱেদ সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) লোকে-অপি কৰ্ম্মৱাচকোপপদে চ সতি সহঃ (সহ্ ধাতোঃ, তু ৱিণ্ প্ৰত্যয়ঃ প্ৰযুজ্যতে)।

সৰলাৰ্থ—ৱেদ আৰু লৌকিকত নাম বাচক পদ উপপদ হলে সহ ধাতুৰ পিছত বিণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৃতনাষাট্।

১৮০। ৱহশ্চ ৱাহ্যনঃ সোডঃ।

ব্যাখ্যা—নামোপপদে সতি ৱহশ্চ (ৱহ ধাতোঃ পৰঃ) ৱিণ্ স্যাৎ, ৱাহি পৰে অনসঃ সস্যস্থানে ডঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম উপপদ হলে ৱিণ্ প্ৰত্যয় হোৱা ৱহ ধাতুৰ পিছত থকা অনস পদৰ সকাৰৰ ঠাইত ড হব। উদাহৰণ—অনড্বান্।

১৮১। পুৰোডাশাৱযজ্যুক্থ শন্সঃ শ্বেত ৱহশ্চ ৱিণ্।
এষাং ৱিণো ড সৰ্ণে সৌ দীৰ্ঘঃ।

ব্যাখ্যা—ছন্দে লোকে-অপি কৰ্ত্তৃ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ নামোপপদে চ সতি পুৰঃ পূৰ্ব্বকদাশঃ অৱযজঃ উকথসন্সঃ শ্বেতৱহশ্চ ৱিণ্ স্যাৎ, অৰ্ণে (অৰ্ণ সংজ্ঞকে পৰে) ৱিণঃ ডস্ স্যাৎ, সৌপৰে (সম্বুদ্ধি সৌ পৰে চ সতি) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱেদ আৰু লৌকিকত, কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্ম ৱাচ্যত নাম বাচক পদ উপপদ হলে পুৰ পূৰ্ব্ব দাশ শব্দ আৰু অৱযজ, উকথসন্স, শ্বেতৱহ শব্দৰ পিছত বিণ্ প্ৰত্যয় হৈ অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে বিণ্ প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ডস্ হব আৰু সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক সি পিছত থাকিলে শেষত দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—পুৰোডাঃ।

১৮২। নাম পূৰ্ব্বাৎ খনি জনি সনঃ ক্ৰমি গমশ্চ ৱিট্ ।
নমণাং ৱিড়নোৰা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—নাম পূৰ্ব্বাৎ (নামোপপদাৎ পৰঃ) খনি জনি সনঃ ক্ৰমি গমশ্চ ধাতোঃ পৰঃ ৱিট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, নমণাং (নান্ত-মান্ত-ধাতূনাং) ৱিড়নোঃ পৰয়োঃ সতোঃ অন্তঃ-আ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—নাম বাচক পদ উপপদ হলে খন্ জন্-সন্-ক্ৰম্-গম্ ধাতুৰ পিছত বিট্ প্ৰত্যয় হব। বিট্ আৰু বন্ প্ৰত্যয় হোৱা উক্ত নান্ত আৰু মান্ত ধাতুৰ শেষত আ হব। উদাহৰণ—বিসখাঃ ।

১৮৩। ধাতোঃ ক্বিপ্ স্যাদনিয়মাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি-অনিয়মাৎ ধাতোঃ পৰঃ ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃ বাচ্য বুজালে বিধি নাথাকিলেও সকলো ধাতুৰ পিছত পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কংসজিৎ ।

১৮৪। পৰৌ ব্ৰজেঃ স্যাদ্দীৰ্ঘশ্চ ।

ব্যাখ্যা—পৰৌ (পৰ্য্যুপপদে সতি) ব্ৰজেঃ (ব্ৰজ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পৰি উপপদ হলে ব্ৰজ্ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব আৰু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—পৰিব্ৰাড্ ।

১৮৫। মন্ ক্বনিৱ্ ৱনিপ স্তদ্বৎ ।

ব্যাখ্যা—তদ্বৎ (ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ৱৎ) ধাতুভ্যঃ পৰাঃ মন্ ক্বনিপ্-ৱনিপ্-প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰলাৰ্থ—ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ৰ দৰে সকলো ধাতুৰ পিছত মন্-ক্বনিপ্-ৱনিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুধৰ্ম্মা ।

১৮৬। আদন্তাদ্বিট্ চ ।

ব্যাখ্যা—অনিয়মাৎ আদন্তাৎ ধাতোঃ পৰঃ ৱিট্ চ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অনিয়ম হলেও আদন্ত ধাতুৰ পিছত বিট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সোমপাঃ ।

১৮৭। উন্দের্ম্মনি গুণো নো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—মনি (মন্ প্ৰত্যয়ে সতি) উন্দেঃ (উন্দ্ ধাতোঃ) গুণঃ স্যাৎ, নঃ লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মন্ প্ৰত্যয় হলে উন্দ্ ধাতুৰ গুণ হব আৰু নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—উনত্তি।

১৮৮। অনম্নেঽদঃ ক্বিপ্ ।

ব্যাখ্যা—অনম্নে (অম্ন ভিন্নে) কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি অদঃ (অদ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অম্ন ভিন্ন কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে অদ্ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কদলাৎ।

১৮৯। অনুদকে স্পৃশঃ ।

ব্যাখ্যা—অনুদকে (উদকভিন্নে) কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি স্পৃশঃ (স্পৃশ্-ধাতোঃ পৰঃ) ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উদক ভিন্ন কৰ্ম্ম বাচক পদ উপপদ হলে স্পৃশ্ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মৰ্ম্মস্পৃক্।

১৯০। ঋত্বিক-দধৃক্ স্ৰগ্দি গুষ্ণিগেতে ক্বিপি নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—ঋত্বিক্-দধৃক্-স্ৰক্-দিক্-উষ্ণিক্ এতে শব্দাঃ ক্বিপি (ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ) নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ঋত্বিক-দধৃক্-স্ৰক্-দিক্-উষ্ণিক্ আদি পদ ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনাৎ সিদ্ধ হৈছে।

১৯১। উপমানেঽন্যত্যদাদি কৰ্ম্মণ্যুপপদে দৃশঃ। টক্ সক্ ক্বিপঃ কৰ্ম্মণি স্যুঃ। দৃশে দৃক্ষেঽথ দৃশ্যাপি অদোঽমূইদমী কিম্ কী সৰ্ব্বনামান্ত আ ভবেৎ।

ব্যাখ্যা—উপমানে সতি অন্যত্যদাদি কৰ্ম্মণ্যুপপদে চ সতি দৃশঃ (দৃশ্ ধাতোঃ পৰঃ) টক্-সক্-ক্বিপঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ, দৃশেঃ (টগন্ত দৃশ্ ধাতোঃ) দৃক্ষে (সগন্ত দৃশ্ ধাতোঃ) অথ দৃশ্যাপি (ক্বিবন্ত দৃশ্ ধাতোশ্চ পৰে) অদঃ স্থানে অমূঃস্যাৎ, ইদম্ স্থানে ঈঃ স্যাৎ, কিম্ কীঃস্যাৎ, সৰ্ব্বনামান্ত আ ভবেৎ।

সৰলাৰ্থ—উপমান বাচক, অন্য ত্যদাদি কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ম্মবাচ্য বুজালে দৃশ্ ধাতুৰ পিছত টক্-সক্ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। টক্, সক্ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত দৃশ্ ধাতু পিছত থাকিলে অদ শব্দৰ ঠাইত অমু, ইদম্ শব্দৰ ঈ আৰু কিম্ শব্দৰ ঠাইত কী হব। সৰ্ব্বনাম শব্দৰ শেষত আ হব। উদাহৰণ—তাদৃশঃ।

১৯২। দেৱ ৱিশ্বক্ সৰ্ব্বনাম্নো ডদ্ৰিঃ স্যাদনচতৌ ক্বিপি।

ব্যাখ্যা—ক্বিপি (ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্তে) অনচতৌ (অনচ্ ধাতৌ পৰে) দেৱ-ৱিশ্বক্-সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰঃ ডদ্ৰিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত অনচ্ ধাতু পিছত থাকিলে দেৱ বিশ্বক্-আৰু সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত ডদ্ৰি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দেৱদ্ৰ্যাঙ্।

১৯৩। সম্‌স্যাৎ সমি সহঃ সধ্ৰিঃ তিৰস্তিৰ্য্যনচতৌ ক্বিপি।

ব্যাখ্যা—অনচতৌ (অনচ্ ধাতৌ) ক্বিপি (ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্তে সতি) সাম স্থানে সম্ স্যাৎ, সহঃ স্থানে সধ্ৰিঃ স্যাৎ, তিৰস্ স্থানে তিৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত অনচ্ ধাতু পিছত থাকিলে সমি শব্দৰ ঠাইত সম্, সহ শব্দৰ ঠাইত সধ্ৰি আৰু তিৰস্ শব্দৰ ঠাইত তিৰ্ হব। উদাহৰণ—সম্যঙ্।

১৯৪। কৰণ পৰাদ্ যজতেৰ্ণিনভূতে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰণপৰাদ্ (কৰণকাৰক পৰাৎ) ভূতে (ভূত মাত্ৰ কালে) যজতেঃ (যজ্ ধাতোঃ পৰঃ) ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰণকাৰকৰ অৰ্থ বুজালে যজ্ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সোমযাজিনঃ।

১৯৫। কৰ্ম্ম পৰাদ্ধন্তেৰ্ণিন্ কুৎসায়াম্।

ব্যাখ্যা—কুৎসায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং কৰ্ম্মপৰাৎ (কৰ্ম্মোপপদাৎ) হন্তেঃ (নন্ ধাতোঃ পৰঃ) ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দাৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পিতৃঘাতী।

১৯৬। ব্রি পূর্ব্বাৎ ক্রীঞঃ ইন্ ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কর্ম্মোপপদেসতি বি পূর্ব্বাৎ ক্রীঞঃ পৰঃ ইন্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ভূতকাল বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে বি পূৰ্ব্ব ক্ৰী ধাতুৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সোমবিক্ৰয়ী ।

১৯৭। দৃশঃ ক্বনিপ্ কৰ্ম্ম পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্ম্মপৰাৎ (কৰ্ম্মোপপদাৎ) দৃশঃ (দৃশ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্বনিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ভূত কাল বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দৃশ্ ধাতুৰ পিছত ক্বনিপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ধৰ্ম্মদৃশ্বঃ ।

১৯৮। সহৰাজ পৰাৎ কৃঞো যুধশ্চান্ত বিন্নৰ্থকাৎ ।

ব্যাখ্যা—সহৰাজ পৰাৎ (সহৰাজস্বৰূপ কৰ্ম্মোপপদাৎ) কৃঞঃ ধাতোঃ যুধশ্চ (যুধ্ ধাতোশ্চ) অন্তঃ ইনৰ্থকাৎ ক্বনিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্ম স্বৰূপ সহ আৰু ৰাজ শব্দ উপপদ হলে, ইন্ প্ৰত্যয়ৰ অৰ্থযুক্ত হোৱা কৃঞ্ আৰু যুধ্ ধাতুৰ পিছত ক্বনিপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ৰাজকৃত্বা ।

১৯৯। সুযজিভ্যাং ঙ্বনিপ্ ।

ব্যাখ্যা—ভূতে ৰাচ্যে কৰ্ম্ম পৰাভ্যাং সুযজিভ্যাং পৰঃ ঙ্বনিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ভূত কাল বুজালে কৰ্ম্মবাচক উপপদৰ পিছত থকা সু আৰু যজ্ ধাতুৰ পিছত ঙ্বনিপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অভিযুত্বৰী ।

২০০। ব্ৰহ্মভ্ৰূণ বৃত্ৰপৰাদ্ধনোহতীতে কিৱিষ্যতে ।

চতুৰ্নিয়মযুক্ ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্ম-ভ্ৰূণ বৃত্ৰপৰাৎ (ব্ৰহ্ম-ভ্ৰূণ-বৃত্ৰ-উপপদাৎ) অতীতে (ভূতে-ৰাচ্যে) হনঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) চতুৰ্নিয়ম যুক্ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ শিষ্টৈঃ—ইষ্যতে ।

সৰলাৰ্থ—ব্ৰহ্ম-ভ্ৰূণ-বৃত্ৰ উপপদ হলে, ভূতকাল বুজালে মাত্ৰ হন্ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হোৱা উক্ত চাৰিটা নিয়মযুক্ত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ব্ৰহ্মহা ।

-৩৩

২০১। সোম সুৎ স্যাদগ্নিচিচ্চ তথা শ্যেন চিদাদি চ ।

ব্যাখ্যা—সোমাদি উপপদে সতি চি ধাতোঃ পৰঃ তথা চতুৰ্ন্নিয়মযুক্ ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সোম, অগ্নি আৰু শ্যেন পদ উপপদ হলে আৰু ভূতকাল বুজালে চি ধাতুৰ পিছত চাৰি নিয়মযুক্ত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সোম সুৎ।

২০২। পুণ্য কৰ্ম্ম মন্ত্ৰ সূত্ৰ সূপপদেষু কৃঞঃক্বিপ্।

ব্যাখ্যা—ভূতে কালে সতি পুণ্য কৰ্ম্ম মন্ত্ৰ সূত্ৰ সু কৰ্ম্মোপপদেষু সতিষ কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভূত কাল বুজলে আৰু কৰ্ম্মবাচক পুণ্য-কৰ্ম্ম-মন্ত্ৰ-সূত্ৰ আৰু সু উপপদ হলে কৃ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুণ্যকৃৎ।

২০৩। উপমান কৰ্ত্তৃপূৰ্ব্বাদ্ধাতোৰ্ণিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে উপমান কৰ্ত্তৃপূৰ্ব্বাৎ (উপমান ৰাচক কৰ্ত্তৃ পূৰ্ব্বোপপদাৎ) ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উপমান কৰ্ত্তাবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মৃগেন্দ্ৰগামী।

২০৪। ধাত্বৰ্থ সাধু কাৰিণ্যৰ্থেণিন্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে ধাত্বৰ্থঃ (ধাত্বৰ্থস্য) সাধুকাৰিণ্যৰ্থে সতি ধাতো পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য আৰু ধাতুৰ সাধন কৰা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সাধুকাৰী।

২০৫। উদাঙ্ প্ৰত্যাঙ্ পৰাৎ সৰ্ত্তেৰ্ণিন্‌স্যাদ্ ব্ৰহ্মৱদেৰপি।

ব্যাখ্যা—উদাঙ্ (উৎ-আঙিতি) প্ৰত্যাঙ্ (প্ৰতি-আঙিতি-পৰাৎ) সৰ্ত্তেঃ (সৃধাতোঃ পৰঃ) ণিন্ স্যাৎ, ব্ৰহ্মোপপদে সতি ৱদেঃ (ৱদ্ ধাতোঃ পৰশ্চ) ণিন্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উৎ-আ আৰু প্ৰতি-আ যুক্ত সৃ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। ব্ৰহ্মপদ উপপদ হলে ৱদ্ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মৱাদী।

২০৬। নামন্য জাতৌ তাচ্ছীল্যেণিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে তাচ্ছীল্যে-অৰ্থে চ অজাতৌ (জাতিৰাচক ভিন্নে) নামনি উপপদে সতি সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তাচ্ছীল্য অৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ত্তৃ বাচ্য হলে জাতিৰ চক ভিন্ন নাম উপপদ হলে সকলো ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱৃদ্ধসেৱী।

২০৭। ব্ৰতাভীক্ষ্ণ্যাৰ্থয়ো ণিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰতে (ব্ৰত পালনে-অৰ্থে) আভীক্ষ্ণ্যে (পৌনঃ পুণ্যে চ অৰ্থে) কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্ৰতপালন আৰু বাৰে বাৰে এটা কাম কৰা অৰ্থ বুজালে কৰ্ত্তৃ বাচ্যত ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্থণ্ডিলশায়ী।

২০৮। সপ্তমী পঞ্চমী পূৰ্ব্বাজ্ জনে র্ডঃ। অন্যত্ৰ চ কচিৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে সপ্তমী পঞ্চমী পূৰ্ব্বাৎ (সপ্তম্যন্ত পঞ্চম্যন্ত পূৰ্ব্বোপপদাৎ) জনেঃ (জন্ ধাতোঃ পৰঃ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, কৃচিৎ অন্যত্ৰউপপদে সতি জন্-ধাতোশ্চ ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃৰ্ত্তৃৃ বাচ্য হলে আৰু সপ্তমী পঞ্চমী বিভক্ত্যন্ত পদ উপপদ হলে জন্ ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব। আৰু কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ পদ সাধণৰ বাবে সপ্তমী ভিন্ন অন্য পদ উপপদ হলেও জন্ ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অম্ভোজম্। (২য় বিন্যাসঃ)।

২০৯। গম্যাদয়ঃ সাধৱঃ স্যুৰিন্ ণিনন্তা ভৱিষ্যতি।

ব্যাখ্যা—ভৱিষ্যতি কালে ৰাচ্যে ইন্ নিনন্তাঃ (ইন্ ণিন্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ) গম্যাদয়ঃ ধাতৱঃ সাধৱঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ভৱিষ্যত কাল বুজালে ইন্ আৰু ণিন্ প্ৰত্যয়ান্ত গম্ আদি ধাতুৰ সাধন কৰা হব। উদাহৰণ—গম্যা—গামী।

২১০। ক্ৰিয়াৰ্থক ক্ৰিয়াযোগে ধাতুভ্যস্তুমকন্নপি।

ব্যাখ্যা—ভৱিষ্যতি কালে ক্ৰিয়াৰ্থক ক্ৰিয়াযোগে (এক ক্ৰিয়াৰ্থং অন্যক্ৰিয়া যোগে সতি) ধাতুভ্যঃ পৰঃ ভাৱ ৰাচ্যে তুম্-প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে চ অকণ্ প্ৰত্যয়েঃ-অপি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভৱিষ্যত কাল বুজালে এটা ক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্যে আন এটা ক্ৰিয়াপদৰ যোগ হলে ভাৱবাচ্যত ধাতুৰ পিছত তুম্ প্ৰত্যয় আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্যত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভোক্তুম্-প্ৰাপকঃ।

২১০। ক —কৰ্ম্মণ্যুপপদে অণ্ চ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াৰ্থক ক্ৰিয়াযোগে কৰ্ম্মণ্যুপপদে ধাতুভ্যঃ তু অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। অকণ্ তুমৌ চ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—এটা ক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্যে আন এটা ক্ৰিয়াপদৰ যোগ হলে, কৰ্ম উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত অণ প্ৰত্যয় হব। অকণ্ তুম্ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—পয়াংসি পাতুম্।

২১১। স্যযুক্ শন্তৃ স্যমানৌ স্তঃ ক্ৰিয়ানুপপদেঽপি চ।

ব্যাখ্যা—ভৱিষ্যৎকালে ক্ৰিয়াৰ্থক ক্ৰয়াযোগে অপিচ ক্ৰিয়ানুপপদে ধাতুভ্যঃ পৰৌ স্যযুক শন্তৃ স্যমানৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—ভৱিষ্যতকাল বুজালে আৰু ক্ৰিয়াৰ্থ ক্ৰিয়া কৰা বুজালে ধাতুৰ পিছত স্যযুক্ শন্তৃ আৰু স্যমান প্ৰত্যয় হব আৰু ক্ৰিয়া উপপদ হলেও হব।

উদাহৰণ—প্ৰদাস্যমাগতঃ।

২১২। অভিন্ন কৰ্ত্তৃকে জ্ঞা গ্লাশক্তীচ্ছাস্তি সহাৰ্থকে।
ঘট ৰভ্ লভ্ ধৃষাৰ্হাৰ্থে কালবেলাদিকে চ তুম্।

ব্যাখ্যা—অভিন্ন কৰ্ত্তৃকে (এককৰ্ত্তৃকে সতি) জ্ঞা-গ্লা-শক্তি-ইচ্ছা-অস্তি সহাৰ্থকে ঘট-ৰভ্-লভ্-ধৃষ্-অৰ্হাৰ্থে-কাল-বেলাদিকে চ এতদৰ্থক ধাতূপপদে ধাতোঃ পৰঃ তুম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দুটা ক্ৰিয়া পদৰ এটা কৰ্ত্তা পদ হলে জ্ঞা-গ্লা-শক্তি-ইচ্ছা-অস্তি আৰু সহাৰ্থক ধাতু আৰু ঘট-ৰভ্-লভ্-ধৃষ্-অৰ্হাৰ্থক ধাতু উপপদ হলে আৰু কালবেলা আদি সময় বুজালেও ধাতুৰ পিছত তুম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বেত্তি স্থাতুম্।

২১৩। ৰৰ্ত্তমানে শন্তৃ শানৌ।

ব্যাখ্যা—ৰৰ্ত্তমানে (ৰৰ্ত্তমান কালে বাক্যে সতি) ধাতুভ্যঃ পৰৌ শন্তৃ শানৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—বৰ্ত্তমান কাল বুজালে ধাতুৰ পিছত শতৃ আৰু শান প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যজন্।

২১৪। আনঃ কৃদাত্মনে পদম্।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদম্ (আত্মনে পদী ধাতুভ্যঃ পৰঃ) কৰ্ত্তৰি-কৰ্ম্মণি-ভাৱে চ ৰাচ্যে আনঃ কৃৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আত্মনেপদী ধাতুৰ পিছত কৰ্ত্তৃ-কৰ্ম্ম-ভাৱ বাচ্যত আন কৃৎ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যে পঠমান।

২১৫। ৱেত্তে ৰ্ৱা শতৃ ৱসুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ৱেত্তেঃ (ৱিদ্ ধাতোঃ পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) শতৃৱসুঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে শতৃ আৰু ৱসু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱিদন্।

২১৬। অৰৌ দ্বিষন্।

ব্যাখ্যা—অৰৌ অৰ্থে গম্যমানে দ্বিষন্ পদং শতৃযুক্তঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—শত্ৰু বুজালে দ্বিষন্ পদ শতৃ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

২১৭। জৰন্ বৃদ্ধে।

ব্যাখ্যা—বৃদ্ধে ৰাচ্যে সতি জৰন্ পদং শতৃ প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—বৃদ্ধ হোৱা বুজালে জৰন্ পদ শতৃ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

২১৮। প্ৰশংসায়ামৰ্হন্।

ব্যাখ্যা—প্ৰশংসায়াম্-অৰ্থে গম্যমানে সতি অৰ্হন্ শতৃ প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—প্ৰশংসা অৰ্থ বুজালে অৰ্হন্ পদ শতৃ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

২১৯। সুত্বন্ যজ্ঞেন যোগিনি।

ব্যাখ্যা—যজ্ঞেন (সহ) যোগিনি (যজ্ঞ সম্বন্ধিনি ৰাচ্যে) সুত্বন্ পদং শতৃ প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—নিজেই যজ্ঞকাৰী হোৱা বুজালে সুত্বন্ পদ শতৃ যুক্ত হৈ সিদ্ধ হব।

২২০। ইঙ্ ধাৰিভ্যাং সুখে শন্তৃঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে সুখে (সুখ ৰিশিষ্টে সতি) ইঙ্ ধাৰিভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ শন্তৃঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে আৰু সুখ হোৱা বুজালে ইঙ আৰু ধৃঙ্ ধাতুৰ শন্তৃ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অধীয়ন।

২২১। অকাৰান্মুড্ ভৱত্যানে।

ব্যাখ্যা—আনে পৰতঃ অকাৰাৎ (ধাতোৰকাৰাৎ পৰঃ) মুট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ অকাৰৰ পিছত ম হব। উদাহৰণ—ৰোচমানঃ।

২২২। আঁস আনস্য ঈনঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আনে পৰে সতি আসঃ (আস্ ধাতোঃ পৰস্য) আনস্য (আনস্থানে) ঈনঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আস্ ধাতুৰ পিছত হোৱা আন প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ঈন হব। উদাহৰণ—আসীনঃ।

২২৩। আক্ৰোশে মাঙযুতাদেতৌ।

ব্যাখ্যা—আক্ৰোশে (অনিষ্ট ভাষণে অৰ্থে গম্যমানে সতি) মাঙ্ যুতাৎ ধাতোঃ পৰৌ এতৌ শন্তৃ শানৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে মা যুক্ত ধাতুৰ পিছত শন্তৃ আৰু শান প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মাপচন্।

২২৪। পৰস্মৈ পদিনোহপ্যানশ্ ৱয়স্তাচ্ছীল্য শক্তিষু।

ব্যাখ্যা—ৱয়স্তাচ্ছীল্য শক্তিষু গম্যমানাসু সৎসু পৰস্মৈ পদিনঃ ধাতোৰপি কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে আনশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বয়স, তাচ্ছীল্য আৰু শক্তি অৰ্থ বুজালে কৰ্ত্তৃবাচ্যত ধাতুৰ পিছত আনশ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বিভ্ৰাণঃ।

২২৫। যজমানো যষ্টৰি স্যাৎ। পৱমানঃ সমীৰণে।

ব্যাখ্যা—যষ্টৰি ৰাচ্যে যজমানঃ, সমীৰণে ৰাচ্যে চ পৱমানঃ ইত্যেতৌ আনঃ প্ৰত্যয়ান্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ—নিজেই যজ্ঞকাৰী হোৱা বুজালে যজমান পদ আৰু বায়ু বুজালে পৱমাণ পদ আন প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

২২৬। আকিপ্-তচ্ছীল-তদ্ধৰ্ম্ম-তৎ সাধুকাৰিণি স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি বাচ্যে তচ্ছীল-তদ্ধৰ্ম্ম-তৎ সাধুকাৰিনি অৰ্থেষু গম্যমানাষু সতিষু আকিপ্ (কিপ্ প্ৰত্যয়মভিব্যাপ্য) বক্ষ্যমাণ কিপ্ প্ৰত্যয়ং যাৱৎ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে স্বভাৱ, ধৰ্ম্ম আৰু সাধুকাৰী হোৱা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত পিছৰ কিপ্ পৰ্য্যন্ত প্ৰত্যয়বোৰ হব।

২২৭। তৃণ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তচ্ছীলাদি অৰ্থে ধাতোঃ পৰঃ তৃণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তেনে স্বভাৱ আদি অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত তৃণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মথং কৰ্ত্তা।

২২৮। ইষ্ণুজ্ ভ্ৰাজি নিৰালং কৃঞ্ ৰুচি চৰ্ বৃধি বৃৎ সহাম্।
প্ৰজনা পত্ৰপেনন্তোন্মদুৎ পত্যুৎ পচামপি।

ব্যাখ্যা—ভ্ৰাজি (ভ্ৰাজ্ ধাতোঃ) নিৰালংকৃঞ্ (নিঃ-আঙ্-অলং-পূৰ্ব্বঃ কৃঞ্ ধাতোঃ) ৰুচি-চৰ্-বৃধি-বৃৎ-সহাং ধাতূনাঞ্চ পৰঃ) প্ৰজনা পত্ৰ পেনন্তঃ (প্ৰ-পূৰ্ব্বজন্ ধাতোঃ, অপ্-পূৰ্ব্ব-এপ্ ধাতোঃ ইনন্তাশ্চ ধাতবঃ) উন্মদুৎ পত্যুৎ পচামপি (উৎ-পূৰ্ব্ব-মদ্-পৎ-পচ্ ধাতূনামপি ইষ্ণুচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভ্ৰাজ্ ধাতু, নিঃ-আঙ্-অলং পূৰ্ব্ব কৃঞ্ ধাতু, ৰুচ্-চৰ বৃধ্-বৃৎ-সহ ধাতু, প্ৰ-পূৰ্ব্বজন্ আৰু অপ-পূৰ্ব্ব-এপ্ ধাতু; ইনন্ত ধাতু আৰু উৎ-পূৰ্ব্ব মদ্ পৎ-পচ্-ধাতুৰ পিছত ইষ্ণুচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভ্ৰাজিষ্ণুঃ।

২২৯। জেঃ ষ্ণুক্।

ব্যাখ্যা—জেঃ (জি ধাতোঃ পৰঃ) ষ্ণুক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জি ধাতুৰ পিছত ষ্ণুক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জিষ্ণুঃ।

২৩০। ভুৱস্তু ষ্ণৌ।

ব্যাখ্যা—ভুৱস্তু (ভূ ধাতোঃ পৰৌ) ষ্ণৌ (ইষ্ণুচ্-ষ্ণুকৌ প্ৰত্যয়ৌ) ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—ভূ ধাতুৰ পিছত ইষ্ণুচ্ আৰু স্নুক্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ভৱিষ্ণুঃ।

২৩১। গ্লা ম্লাক্ষিস্থা পচি মৃজাং স্নুঃ।

ব্যাখ্যা—গ্লা ম্লাক্ষিস্থা পচি মৃজাং (গ্লৈ-ম্লৈ-ক্ষি-স্থা-পচ্-মৃজ্-এষাং ধাতূনাং পৰঃ) স্নুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গ্লৈ-ম্লৈ-ক্ষি-স্থা-পচ্ আৰু মৃজ্ ধাতুৰ পিছত স্নু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্লাস্নুঃ।

২৩২। গৃধি-ত্ৰস্ ক্ষিপ্ ধৃষাং ক্নুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—গৃধি-ত্ৰস্ ক্ষিপ্ ধৃষাং (গৃধ্-ত্ৰস্-ক্ষিপ্-ধৃষ্ ধাতূনাং পৰঃ) ক্নুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গৃধ্-ত্ৰস্-ক্ষিপ্-ধৃষ্ ধাতুৰ পিছত ক্নু প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—গৃধ্নুঃ।

২৩৩। শমাদেৰষ্টকস্য ঘিন্।

ব্যাখ্যা—সমাদেৰষ্টকস্য (শমাদি-অষ্টকাত্মকস্য) পৰঃ ঘিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শমাদি আঠটা ধাতুৰ পিছত ঘিন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—শমী।

২৩৪। ভুজাদেশ্চ সমঃ পশ্চাৎ। সৃজ্ পৃচ্ছি জ্বৰ্ ত্বৰামপি।

ব্যাখ্যা—ভুজাদেশ্চ (ভুজাদি ধাতোশ্চ পৰঃ) সমঃ পশ্চাৎ (সমঃ পৰেষাং) সৃজ্-পৃচ্ছি-জ্বৰ্-ত্বৰামপি (ধাতূনামপি) ঘিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভুজাদি ধাতু আৰু সৃজ্-পৃচ্-জ্বৰ্-ত্বৰ্ ধাতুৰ পিছত ঘিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভোগী।

২৩৫। শৃ কম্ গম্ হন্ বৃষ্ পদ্ পৎ স্থা মুকঞ্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—শৃ-কম্-গম্-হন-বৃষ্-পদ্-পৎ-স্থা এষাং ধাতূনাং পৰঃ উকঞ্ প্ৰত্যয়ঃ ভৱদ্ভিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—শৃ-কম্-গম্-হন্-বৃষ্-পদ্-পৎ আৰু স্থা ধাতুৰ পিছত আপোনালোকে উকঞ্ প্ৰত্যয় কৰিবা। উদাহৰণ—শাৰুকঃ।

২৩৬। বৃঙ্ ভিক্ষি জল্পি লুণ্টতি কুট্টাংষাকঃ ।

ব্যাখ্যা—বৃঙ্ ভিক্ষি জল্পি লুণ্টতি কুট্টাং (বৃঙ্-ভিক্ষ্-জল্পি-লুণ্ট্-কুট্ট এষাং ধাতুনাং পৰঃ ষাকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৃঙ্-ভিক্ষ্-জল্পি-লুণ্ট্-কুট্ট ধাতুৰ পিছত ষাক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৰাকঃ ।

২৩৭। শীঙ্ দয়ি পতি স্পৃহি গৃহি শ্ৰদ্ধা নিদ্ৰা তন্দ্ৰাভ্য আলুঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—শীঙ্ দয়ি পতি স্পৃহি গৃহি শ্ৰদ্ধা নিদ্ৰা তন্দ্ৰাভ্যঃ (শীঙ্-দয়-পৎ-স্পৃহ্-গৃহ্-শ্ৰদ্ধা-নিদ্ৰা-তন্দ্ৰা এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) আলুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শীঙ্-দয়্-পৎ-স্পৃহ্-গৃহ-শ্ৰদ্ধা-নিদ্ৰা-তন্দ্ৰা আদি ধাতুৰ পিছত আলু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দয়য়ালুঃ ।

২৩৮। শদি সদি ধেড্ দাসিভ্যো কঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—শদি সদি ধেড্ দাসিভ্যঃ (শদ্-সদ্-ধেট্-দা-সি-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শদ্-সদ্-ধেট্-দা আৰু সি ধাতুৰ পিছত ক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শদ্ৰুঃ ।

২৩৯। সৃ ঘস্যদাং মৰক্ স্যাত্তু ।

ব্যাখ্যা—সৃ ঘস্যদাং (সৃ-ঘস্-অদ্ ধাতুনাং) তু মৰক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সৃ, ঘস্ আৰু অদ্ ধাতুৰ পিছত মৰক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৃমৰঃ ।

২৪০। ছিদি ভিদি খিদাং কুৰঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অকৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি-অপি-ছিদি-ভিদি-খিদাং (ছিদ্-ভিদ্-খিদ্ এষাং ধাতুনাং পৰঃ কুৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—[illegible] আৰু কৰ্তৃবাচ্য [illegible] ছিদ্-ভিদ্ আৰু খিদ্ ধাতুৰ পিছত কুৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ছিদুৰঃ ।

২৪১। মিদিভনৃজো ঘুৰঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—তৎশীলাদি অৰ্থে মিদি ভনৃজোঃ ধাত্বোঃ পৰঃ তৱদ্ভিঃ ঘুৰঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—তৎশীলাদি অৰ্থত মদ্ আৰু ভনৃজ ধাতুৰ পিছত ঘুৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মেদুৰঃ।

২৪২। ভাসেৰুৰৱৰৌ স্যাতাম্।

ব্যাখ্যা—তৎশীলাদি অৰ্থে ভাসেঃ ভাস্ ধাতোঃ পৰৌ উৰ ৱৰৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—তৎশীল আদি অৰ্থ হলে ভাস্ ধাতুৰ পিছত উৰ আৰু ৱৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাসুৰঃ, ভাস্বৰঃ।

২৪৩। জাগৰ্ত্তেৰুকঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তৎশীলাদি অৰ্থে জাগৰ্ত্তেঃ জাগৃ ধাতোঃ পৰঃ উকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৎশীল আদি অৰ্থ হলে জাগৃ ধাতুৰ পিছত উক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জাগৰুকঃ।

২৪৪। উকঃ কাৰ্য্যো যজি জপি দনৃশি ৱদিভ্যো যঙন্তেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—যজি জপি দনশি ৱদিভ্যঃ (যজ্-জপ্-দনৃশ্-ৱদ্ ধাতুভ্যঃ) যঙন্তেভ্যঃ (যঙ্ প্ৰত্যয়ান্তেভ্যঃ পৰঃ) উকঃ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—যঙ্ প্ৰত্যয়ান্ত হোৱা যজ্-জপ্-দনৃশ্ আৰু ৱদ্ ধাতুৰ পিছত উক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যাযজুকঃ।

২৪৫। অচি যঙ্ লুক্ ভুৰিশঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অচি (অচ্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) ভুৰিশঃ (ভুৰি প্ৰয়োগেষু) স্বৰান্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ যঙ্ প্ৰত্যয়স্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে প্ৰায়ভাগ প্ৰয়োগতে স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত হোৱা যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—নেন্যঃ।

২৪৬। যাতেৰ্ৱৰশ্চ।

ব্যাখ্যা—যাতেঃ (যা ধাতোঃ পৰঃ) যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, যঙন্তাৎ ৱৰঃ প্ৰত্যয়শ্চ লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যঙন্ত হোৱা যা ধাতুৰ পিছত ৱৰ প্ৰত্যয় হব আৰু যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—যাযাৱৰঃ।

২৪৭। কসীশস্থাপিষ্ প্ৰমদাং ৱৰঃ।

ব্যাখ্যা—কসীশস্থাপিষ্ প্ৰমদাং (কস্-ঈশ্-স্থা-পিষ্-প্ৰপূৰ্ব্ব-মদ্ ধাতুনাং পৰঃ) ৱৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কস্-ঈশ্-স্থা-পিষ্ আৰু প্ৰপূৰ্ব্ব মদ্ ধাতুৰ পিছত ৱৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঈশ্বৰঃ।

২৪৮। সৃজীণ্ নশাং ক্বৰপ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সৃজীন্ নশাং (সৃ-জি-ইণ্ নশ্-এষাং ধাতুনাং পৰঃ) ক্বৰপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সৃ-জি-ইণ্ আৰু নশ্ ধাতুৰ পিছত ক্বৰপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৃত্বৰঃ।

২৪৯। গমঃ ক্বৰপ্ মস্য তশ্চ।

ব্যাখ্যা—গমঃ (গম্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্বৰপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, মস্য (গম্ ধাতোঃ মকাৰস্যস্থানে) তশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গম্ ধাতুৰ পিছত ক্বৰপ্ প্ৰত্যয় হব আৰু ধাতুৰ ম বৰ্ণৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—গত্বৰঃ।

২৫০। দীপি কম্পি স্মিনম্ হিংসি কম্য জস্ভ্যো ৰঈৰিতঃ।

ব্যাখ্যা—দীপি কম্পি স্মিনম্ হিংসি কম্যজস্ভ্যঃ (দীপ্-কম্প্-স্মি-নম্-হিংস্-কম্-জস্-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ৰঃ প্ৰত্যয়ঃ ঈৰিতঃ (কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ—দীপ্-কম্প্-স্মি-নম্-হিংস্-কম্-জস্ ধাতুৰ পিছত ৰ প্ৰত্যয় কৰা হব। উদাহৰণ—নম্ৰঃ।

২৫১। সনন্ত ভিক্ষাশংসামুঃ।

ব্যাখ্যা—সনন্তঃ (সন্ প্ৰত্যয়ান্তঃ) ভিক্ষাশংসাম্ (ভিক্ষ্-আপূৰ্ব্ব-শংস্ ধাতোঃ পৰঃ উঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ প্ৰত্যয়ান্ত ভিক্ষ্ আৰু আ পূৰ্ব্ব শংস্ ধাতুৰ পিছত উ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চিকীৰ্ষুঃ।

২৫২। ইন্দুৰ্বিন্দু নিপাত্যেতে।

ব্যাখ্যা—ইন্দু বিন্দুঃ (ইষ্ বিদ্ ধাত্বোঃ) বৰ্ত্তমানে কৰ্ত্তৰি চ বাচ্যে কু প্ৰত্যয়ান্তঃ নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ—ইষ্ আৰু বিদ্ ধাতু বৰ্ত্তমান কাল ও কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে কু প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব। উদাহৰণ—বিন্দুঃ।

২৫৩। তৃষি স্বপি ধৃষাং নজিঙ্।

ব্যাখ্যা—তৃষি স্বপি ধৃষাং (তৃষ্-স্বপ্-ধৃষ্ ধাতূনাং পৰঃ) নজিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৃষ্-স্বপ্-ধৃষ্ ধাতুৰ পিছত নজিঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তৃষ্ণক্।

২৫৪। শৃ বন্দো ৰাৰুঃ।

ব্যাখ্যা—শৃ বন্দোঃ (শৃ বন্দ্ ধাত্বোঃ পৰঃ) আৰুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শৃ আৰু বন্দ্ ধাতুৰ পিছত আৰু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বন্দাৰুঃ।

২৫৫। ভিয়ো ৰুক্লুক্ চ।

ব্যাখ্যা—ভিয়ঃ (ভীঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) ৰুক্লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভী ধাতুৰ পিছত ৰুক্ আৰু লুক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভীৰুঃ।

২৫৬। কৃ সৃজন্ ধাঞ্ মদি নমাং কিঃ পৰোক্ষা বদিষ্যতে।

ব্যাখ্যা—কৃ সৃজন্ ধাঞ্ মদিনমাং (কৃঞ্-সৃ-জন্-ধাঞ্-মদ্-নম্ এষাং ধাতূনাং পৰঃ) কিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, পৰোক্ষাবৎ সাধনম্বিষ্যতে।

সৰলাৰ্থ—কৃ-সৃ-জন্-ধাঞ্-মদ্-আৰু নম্ ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয় হৈ পৰোক্ষাৰ দৰে সাধন কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—চক্ৰিঃ।

২৫৭। হলাদ্যৃ ৰ্ণান্তেভ্যশ্ছন্দস্যেৱম্।

ব্যাখ্যা—ছন্দসি (বেদ প্ৰয়োগ সাধনায়) হলাদ্যৃৰ্ণাদন্তেভ্যঃ (হলাদি-ঋৰ্ণ-ৰ্ণ-আদন্তেভ্যঃ-এভ্যঃ পৰঃ) কিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, পৰোক্ষাৱচ্চ কাৰ্য্যং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৈদিক প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে মন্ত্ৰনাদি, অৱৰ্ণ, ৰবৰ্ণ আৰু আদন্ত ধাতুৰ পিছত ক্বি প্ৰত্যয় হৈ পৰোক্ষাৰ দৰে কাৰ্য্য হব। উদাহৰণ—পপিঃ।

২৫৮। পৃ,ধুৰ্ব্বিভ্ৰাজি ভাসাং ক্বিপ্।

ব্যাখ্যা—পৃ,ধুৰ্ব্বিভ্ৰাজি ভাসাং (পৃ-ধুঃ-ৰি পূৰ্ব্ব ভ্ৰাজ্-ভাস্ এষাং ধাতূনাং পৰঃ) ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৃ-ধু-ৰি পূৰ্ব্ব ভ্ৰাজ্ ভাস্ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভ্ৰাড়্।

২৫৯। গমিদ্যুত্যোৰ্জ্জগদ্দিদ্যুৎ।

ব্যাখ্যা—গমিদ্যুত্যোঃ (গম্-দ্যুৎ ধাত্বোঃ ক্বিৱন্তয়োঃ স্থানে) ক্ৰমাৎ জগৎ-দিদ্যুৎ-চস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গম্ আৰু দ্যুৎ ধাতু ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ ক্ৰমে গম্ ধাতুৰ ঠাইত জগৎ আৰু দ্যুৎ ধাতুৰ ঠাইত দিদ্যুৎ হব।

২৬০। দৃজুহোত্যোৰ্দদৃজুহূ।

ব্যাখ্যা—দৃজুহোত্যোঃ (দৃ-হু ধাত্বোঃ-ক্বিৱন্তয়োঃ স্থানে) দদৃৎ-জুহূ নিপত্যেতে।

সৰলাৰ্থ—দৃ আৰু হু ধাতু ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ দৃ ধাতুৰ ঠাইত দদৃৎ আৰু হু ধাতুৰ ঠাইত জুহূ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

২৬১। ধাপ্যোৰ্ধীপী চ ভৱতঃ ক্বৌ।

ব্যাখ্যা—ধাপ্যোঃ (ধৈ-পৈঙ্ ধাত্বোঃ পৰঃ ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ক্বৌ (ক্বিপি সতি) ধী-পী চ আদেশৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—ধৈ আৰু পৈঙ্ ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হৈ ক্ৰমে ধী আৰু পী আদেশ হব। উদাহৰণ—ধীঃ।

২৬২। ক্বিৱ্ বচ্ প্ৰচ্ছি শ্ৰু শ্ৰু শ্ৰিজ্বাং দীৰ্ঘো ন সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা—বচ্ প্ৰচ্ছি প্ৰু শ্ৰু শ্ৰিজ্বাং (বচ্-প্ৰচ্ছ-প্ৰু-শ্ৰু-শ্ৰি-জু এষাং ধাতুনাং পৰঃ) ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ক্বিপি সতি দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ, যথা প্ৰাপ্তিত সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱচ্-প্ৰচ্ছ-শ্ৰু-স্ৰু-শ্ৰি-জু ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হলে দীৰ্ঘ আদি কাৰ্য্য কৰা হব কিন্তু সম্প্ৰসাৰণ নহব। উদাহৰণ—ৱাক্।

২৬৩। ৱিসম্প্ৰেষু ভুৱো ডুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ৱিসম্প্ৰেষু (ৱি-সম্-প্ৰ এষু উপপদেষু ভুৱঃ (ভু ধাতোঃ পৰঃ) ডু প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱি-সম্-প্ৰ উপপদ হোৱা ভু ধাতুৰ পিছত ডু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱিভুঃ।

২৬৪। মিত্ৰদ্ৰ্বাদেশ্চ ডুঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—মিত্ৰদ্ৰ্বাদেঃ (সিদ্ধয়ে) ডুশ্চ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—মিত্ৰদ্ৰু আদিপদ সিদ্ধৰ বাবে মিত্ৰাদি শব্দৰ পিছত ডু প্ৰত্যয় কৰা হব। উদাহৰণ—মিত্ৰদ্ৰুঃ।

২৬৫। ধাতো স্ত্ৰট্ কৰ্ম্মাদাৱৰ্থে।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মাদৌ অৰ্থে ৱাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰঃ ত্ৰট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মাদি বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত ত্ৰট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ধাত্ৰী।

২৬৬। অৰ্ত্তি লূ ধূ সূ খনি সহি চৰ ইত্ৰন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ত্তি লূ ধূ সূ খনি সহি চৰঃ (ঋ-লূ-ধূ-সূ-খন্-সহ্-চৰ্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ইত্ৰন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঋ-লু-ধূ-সূ-খন্-সহ্-চৰ্ ধাতুৰ পিছত ইত্ৰন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৱিত্ৰম্।

২৬৬। (ক) পুৱস্তু সংজ্ঞায়াম্।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং অত্যাং পুৱস্তু পুঞ্ ধাতোস্তু-ইত্ৰন্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সজ্ঞা বুজালেও পুঞ্ ধাতুৰ পিছত ইত্ৰন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৱিত্ৰম্।

২৬৭। উণাদয়ঃ স্যু ৰ্বহুলম্। কৃাদেৰুণ্।

ব্যাখ্যা—ৱহুলম্ (যথা স্যাৎ তথা) ধাতোঃ পৰা উণাদয়ঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ, কৃাদেঃ (কৃঞ্ আদি ধাতোঃ পৰঃ) উণ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰয়োগানুসাৰে ধাতুৰ পিছত উণাদি প্ৰত্যয় হব আৰু কৃ আদি ধাতুৰ পিছত উণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰুঃ।

২৬৮। ছিদাদেৰক্ ।

ব্যাখ্যা—ছিদাদেঃ (ছিদ্ আদি ধাতোঃ পৰঃ) ৰক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ছিদ্ আদি ধাতুৰ পিছত ৰক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ছিদ্ৰম্।

২৬৯। অজি চিৰী স্থাভ্যো স্থিত্যেৱমাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অজি চিৰী স্থাভ্যঃ (অজ্-চিৰ্-স্থা ধাতুভ্যঃ পৰঃ) নুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইত্যেৱমাদয়শ্চ উণাদি প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অজ্-চিৰ্-স্থা ধাতুৰ পিছত নু প্ৰত্যয় হব আৰু ইয়াৰ আগত কৈ অহা উণাদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—বেণুঃ।

২৭০। বৃতাদেৰ্ম্মণ্ ।

ব্যাখ্যা—ভূতে কৰ্ম্মণি বাচ্যে চ বৃতাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ মন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভূত কাল আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হোৱা বুজালে বৃৎ আদি ধাতুৰ পিছত মন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৰ্ম্ম।

২৭১। ভীমাদায়োঽপাদানে স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—অপাদানে অৰ্থে উণাদ্যন্তৰ্গত প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ ভীমাদয়ঃ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অপাদান কাৰকৰ অৰ্থত উণাদি প্ৰত্যয় হৈ ভীমাদি পদ হৈছে। উদাহৰণ—ভীমঃ।

২৭২। পিত্ৰাদয়ো নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা—পিত্ৰাদয়ঃ (তৃজন্তাঃ শব্দাঃ) নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—পিত্ৰাদি শব্দবোৰ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—পিতা।

২৭৩। কন্ সু কানৌ পৰোক্ষাৱৎ।

ব্যাখ্যা—ধাতোঃ পৰৌ কন্‌সু কানৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাত্যাং, তয়োঃ পৰোক্ষাৱৎ কাৰ্য্যং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ পিছত কন্‌সু আৰু কান প্ৰত্যয় হলে পৰোক্ষা বিভক্তিৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—তুষ্টুৱান্।

২৭৪। কিত্বাদন্তি গুণো নেহ-ন লোপো ন নিষিধ্যতে ।

ব্যাখ্যা—ইহ কিত্বাৎ (কিৎ-পৰোক্ষায়াং বিষয়ে) গুণঃ নাস্তি, লোপো ন ভৱতি, ন নিষিধ্যতে (পৰোক্ষায়াং নোমাজুবন্ধাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—ক্বন্সু আৰু কান প্ৰত্যয় হলে পৰোক্ষা কাৰ্য্যত গুণ লোপ আদি কাৰ্য্য কৰা নহব আৰু উক্ত প্ৰত্যয় হলে নকাৰৰ লোপ কৰা নহব। উদাহৰণ—সস্মৃবান্ ।

২৭৫। ভূত মাত্ৰে সদ ৱস শ্ৰুবঃ ক্বন্সুঃ ।

ব্যাখ্যা—ভূত মাত্ৰে (সামান্য ভূত কালে বাচ্যে সতি) সদ ৱস শ্ৰুবঃ (সদ্-ৱস্-শ্ৰু এভ্যঃ পৰঃ) ক্বন্সু প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ভূতকাল বুজালে সদ্-ৱস্-শ্ৰু ধাতুৰ পিছত ক্বন্সু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰসেদিবান্ ।

২৭৬। অনাশ্বানীষিবান কৰ্ত্তৰ্য্যনূচানস্তু যক্ষিবান । আবিবান্-চখিন্বান্ দাশ্বান্ সাহ্বান্ মিঢ্বান্ নিপাত্যতে ।

ব্যাখ্যা—ভূত মাত্ৰে কৰ্ত্তৰি বাচ্যে চ অনাশ্বান্ ঈষিবান্ অনূচানঃ তু যক্ষিবান্ আবিবান্ চখিন্বান্ দাশ্বান সাহ্বান্ মিঢ্বান্ এতে ক্বন্সুঃ কানান্তাঃ সন্তঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যন্তি ।

সৰলাৰ্থ—ভূতকাল বুজালে আৰু কৰ্ত্তৰি বাচ্য বুজালে অনাশ্বান্, ঈষিবান্, অনূচানঃ, যক্ষিবান্, আবিবান্, চখিন্বান্, দাশ্বান্, সাহ্বান্ মিঢ্বান্ আদি শব্দবোৰ ক্বন্সু আৰু কান প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

২৭৭। ক্বসৌ সেটৌ দ্বিৰুক্ত্যেকস্বৰাদন্তা ন চাপৰে ।

ব্যাখ্যা—ক্বসৌ (ক্বসু প্ৰত্যয়ে সতি) দ্বিৰুক্ত্যেক স্বৰাদন্তাঃ (দ্বিৰুক্তি-একস্বৰ-আদন্তাঃ ধাতৱঃ) সেটঃ স্যাৎ, অপৰে ধাতৱঃ সেটশ্চ ন স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ক্বসু প্ৰত্যয় হলে দ্বিৰুক্তি হলেও একস্বৰ বিশিষ্ট আৰু আদন্ত ধাতু সেট্ অৰ্থাৎ ই প্ৰত্যয়ৰে সৈতে ব্যৱহাৰ হব, আন ধাতুবোৰ সেট্ নহব। উদাহৰণ—আশিবান্ ।

২৭৮। গম্ ৱিদ্ হন্ দৃশিশাং ৱা ।

ব্যাখ্যা—কৃস্নু প্ৰত্যয়ে সতি গম্ ৱিদঃ হন্ দৃশিবশাং (গম্-ৱিদ্-হন্-দৃশ্-ৱিশ্ ধাতুনাং পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃনসু প্ৰত্যয় হলে গম্-ৱিদ্-হন্-দৃশ্-ৱিশ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জগ্মিৱান্।

ইতি ৩য় বিন্যাসঃ।

২৭৯। ক্ত ক্তৱন্তু নিষ্ঠা সংজ্ঞৌ ভূতে ।

ব্যাখ্যা—ভূতে (ভূতকালে) ধাতোঃ পৰৌ নিষ্ঠা সংজ্ঞৌ ক্তঃ ক্তৱন্তুঃ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ, ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ ক্তঃ স্যাৎ, কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে চ ক্তৱন্তুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভূত কাল বুজালে নিষ্ঠা সংজ্ঞা হোৱা ক্ত প্ৰত্যয় ভাৱ আৰু কৰ্ম্মৱাচ্য হোৱা ধাতুৰ পিছত হব, আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্যত ধাতুৰ পিছত ক্তৱন্তু প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যাতৱান্।

২৮০। ক্ত উক্তঃ কৰ্ত্তৰ্য্যপি কৰ্ম্মাৰম্ভে ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মাৰম্ভে (ক্ৰিয়াৰম্ভে গম্যমানে সতি) কৰ্ত্তৰ্য্যপি (কৰ্ত্তৰি-ৱাচ্যে-অপি) ক্তঃ প্ৰত্যয় উক্তঃ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া প্ৰথম আৰম্ভ হোৱা বুজালে কৰ্ত্তৃবাচ্য ধাতুত ক্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰমিতঃ।

২৮১। গত্যৰ্থা কৰ্ম্মক শ্লিষ্‌শীঙ্‌স্থা জৃ জন্ ৱসিশ্লিষাসাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্ত্তৃ-কৰ্ম্ম-ভাৱৱাচ্যেষু গত্যৰ্থাকৰ্ম্মক ৰুহি শীঙ্ স্থা জৃজন্ ৱসি শ্লিষা সাদেঃ পৰঃ ক্তঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভূত কালত গত্যাৰ্থ, অকৰ্ম্মক ধাতু আৰু ৰুহ্-শীঙ্-স্থা-জৃ-জন্-ৱস্-শ্লিষ্-আস্ ধাতুৰ পিছত কৰ্ম্ম-কৰ্ত্তৃ ভাৱ বাচ্যত ক্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গতঃ।

২৮২। ভোজন গমনাৰ্থাকৰ্ম্মক ধাতুভ্যঃ ক্তোঽধিকৰণে চ ।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণে ৱাচ্যে চ ভূতকালে ভোজন গমনাৰ্থাকৰ্ম্মক ধাতুভ্যঃ (ভোজনাৰ্থ-গমনাৰ্থ-অকৰ্ম্মক ধাতুভ্যশ্চ পৰঃ ক্তঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অধিকৰণ বুজালে আৰু ভূতকাল হলে ভোজনাৰ্থক, গমনাৰ্থক আৰু অকৰ্ম্মক ধাতুৰ পিছত ক্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আসিতম্।

২৮৩। ঞ্যনুবন্ধাদ্ বুদ্ধীচ্ছা পুজাৰ্থাদ্বৰ্ত্তমানে চ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্ত্তৃ-কৰ্ম্ম-ভাৱ বাচ্যেষু চ, ৱৰ্ত্তমান কালে বুদ্ধীচ্ছা পূজাৰ্থাৎ (বুদ্ধ্যৰ্থ-ইচ্ছাৰ্থ-পূজাৰ্থাৎ) ঞ্যনুবন্ধাৎ (ঞ অণুবন্ধাদ্ধাতোঃ পৰশ্চ) ক্তঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভূতকাল আৰু ৱৰ্ত্তমান কাল বুজালে কৰ্ত্তৃ-কৰ্ম্ম-ভাৱ বাচ্যত ঞ অণুবন্ধ ধাতু, বুদ্ধ্যৰ্থক, পূজাৰ্থক আৰু ইচ্ছাৰ্থক ধাতুৰ পিছত ক্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মিন্নঃ।

২৮৪। অন্যেভ্যোঽপিচ।

ব্যাখ্যা—অন্যেভ্যঃ (উক্তাদন্যেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ) অপিচ্ ৱৰ্ত্তমানে ক্ত প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উল্লেখ কৰা ধাতুৰ বাহিৰেও আন ধাতুৰ পিছত বৰ্ত্তমান কালত ক্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তৃপ্তঃ।

২৮৫। ৰান্নিষ্ঠাতো নঃ স্যাৎ পৃৃ খ্যা ধ্যা ধুৰ্বি মুৰ্চ্ছি মদিৱৰ্জ্জম্।

ব্যাখ্যা—পৃৃ খ্যা ধ্যা ধুৰ্ব্বি মূৰ্চ্ছি মদি (পৃ-খ্যা-ধ্যৈ-ধুৰ্-ৱিঃ-মূৰ্চ্ছ্-মদ্ এতান্) ৱৰ্জ্জম্ (ৱৰ্জ্জয়িত্বা) ৰাৎপৰঃ নিস্ঠাতঃ (তৱৰ্ণস্যস্থানে) নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৃ-খ্যা-ধৈ-ধুৰ্-বিঃ-মূৰ্চ্ছ-মদ্ ধাতুৰ বাহিৰে ধাতুৰ ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন কাৰ হব। উদাহৰণ—কীৰ্ণঃ।

২৮৬। আকাৰাদন্তস্থ সংযুক্তাৎ।

ব্যাখ্যা—আকাৰাৎ (আকাৰান্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ) অন্তস্থ সংযুক্তাৎ (সংযুক্তান্তস্থৱৰ্ণাদ্ধাতোশ্চ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আকাৰান্ত ধাতু আৰু অন্তস্থ ৱৰ্ণ যুক্ত হোৱা ধাতুৰ পিছতো নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন হব। উদাহৰণ—ম্লানঃ।

২৮৭। দাদ্দশ্চ ।

ব্যাখ্যা—দাৎ (ধাতোঃ দকাৰাৎপৰঃ) নিষ্ঠাতো নঃ স্যাৎ দশ্চ স্থানে নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধাতুৰ দ কাৰৰ পিছত থকা নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত ন হব আৰু ধাতুৰ দ বৰ্ণৰ ঠাইতো ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—ভিন্নবান্।

২৮৮। ব্ৰশ্চো বৃক্ চ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰশ্চঃ ধাতোঃ পৰঃ নিষ্ঠাতো নঃ স্যাৎ, ব্ৰশ্চ স্থানে বৃক্ আদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ব্ৰশ্চ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠাৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত নকাৰ হব আৰু ব্ৰশ্চৰ ঠাইত বৃক্ আদেশ হব। উদাহৰণ—বৃক্ণঃ।

২৮৯। ল্বাদেৰোদনু ৰন্ধাচ্চ।

ব্যাখ্যা—ল্বাদেঃ (লূ আদি ধাতোঃ) ওদনুবন্ধাৎ (ওকাৰাণুবন্ধাদ্ধাতোঃ পৰশ্চ) নিষ্ঠাতঃ তকাৰস্য স্থানে নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—লূ আদি ধাতুৰ আৰু ওকাৰাণুবন্ধ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত নকাৰ হব। উদাহৰণ—লনঃ।

২৯০। প্যায়ঃ পীঃ স্বাঙ্গ কৰ্ত্তৃত্বে।

ব্যাখ্যা—স্বাঙ্গ কৰ্ত্তৃত্বে গম্যমানে সতি প্যায়ঃ স্থানে পীঃ স্যাৎ নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিজৰ অঙ্গ বুজোৱা পদ কৰ্ত্তৃবাচক হলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পী হব, নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন কাৰ হব।
উদাহৰণ—পীনঃ।

২৯১। আঙ-স্ব-ন্ধূধসোঃ।

ব্যাখ্যা—অন্ধূধসোঃ (অন্ধু-উধসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) আঙঃ পৰঃ প্যায়ঃ পীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতঃ নঃ-চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অন্ধু আৰু উধস্ শব্দ পিছত থাকিলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পী হব আৰু নিষ্ঠাৰ ত-ৰ ঠাইত ন হব। উদাহৰণ—আপীনো-অন্ধুঃ।

২৯২। দুগ্বো দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—দুগ্বোঃ (দু-গু ধাত্বোঃ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ ণঃ স্যাৎ দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দু আৰু গু ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন কাৰ হব আৰু ধাতু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—দূনঃ। গূণঃ।

২৯৩। পূঞো নাশে।

ব্যাখ্যা—নাশে-অৰ্থে সতি পূঞঃ (পূঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাশ হোৱা অৰ্থ হলে পূঞ্ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত ন হব। উদাহৰণ—পূনঃ।

২৯৪। সিনোতেঃ কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—সিনোতেঃ (ষিঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰিবিহিত নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষিঞ্ ধাতুৰ পিছত কৰ্ম্ম-কৰ্ত্তৃবিহিত নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত ন কাৰ হব। উদাহৰণ—সিনম্।

২৯৫। ক্ষেঃ ক্ষীশ্চ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্ষেঃ (ক্ষি ধাতোঃ স্থানে) ক্ষীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতঃ নশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ষি ধাতুৰ ঠাইত ক্ষী আদেশ হব আৰু নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন-কাৰ হব। উদাহৰণ—ক্ষীণঃ।

২৯৬। ভাৱদৈন্যাক্ৰোশাৰ্থেষু তু পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱদৈন্যাক্ৰোশাৰ্থেষু (ধাত্বৰ্থ-দৈন্য-আক্ৰোশ-এষু-অৰ্থেষু সতিষু) ক্ষেঃ পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) তু নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱবাচ্য দৈন্য আক্ৰোশ অৰ্থ বুজালে ক্ষি ধাতুৰ পিছত বিকল্পে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—ক্ষীনঃ।

২৯৭। অন্চতে ৰনপাদানে।

ব্যাখ্যা—অনপাদানে (অপাদান সম্বন্ধাভাৱে সতি) অন্চতেঃ (অন্চ ধাতোঃ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অপাদান অৰ্থ নহলে অন্চ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত ন-কাৰ হব। উদাহৰণ—সমক্নঃ।

২৯৮। দিৱস্ত্ৱ ৱিজিগীষাৰ্থাৎ।

ব্যাখ্যা—অৱিজিগীষাৰ্থাৎ দিৱন্ত (আঙ্ পূৰ্ব্ব দিৱ্ ধাতোস্ত) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জয় কৰা অৰ্থ নুবুজালে আ পূৰ্ব্ব দিব্ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—আদ্যূনঃ।

২৯৯। হ্ৰী ঘ্ৰাণুদিত্ৰোন্দ ৱিদাং ৱা।

ব্যাখ্যা—হ্ৰীঘ্ৰানুদিত্ৰোন্দ ৱিদাং (হ্ৰী-ঘ্ৰা-নুদ-ত্ৰৈ-উন্দ্-ৱিদ্ ধাতুনাং পৰঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হ্ৰী-ঘ্ৰা-নুদ্-ত্ৰৈ-উন্দ্-ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—হ্ৰীণঃ।

৩০০। শ্যঃ শীঃ স্পৰ্শে দ্ৰৱ ঘনাৰ্থে তো ন শ্চ।

ব্যাখ্যা—স্পৰ্শে-অৰ্থে দ্ৰৱঘনাৰ্থে চ অৰ্থে সতি শ্যঃ (শৈঙ্ ধাতোঃ স্থানে) শীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতঃ নশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্পৰ্শ কৰা অৰ্থ আৰু জুলীয়া বস্তু গোট মৰা অৰ্থ বুজালে শৈঙ্ ধাতুৰ ঠাইত শী হব আৰু নিষ্ঠাৰ ত-ৰ ঠাইত ন হব। উদাহৰণ—শীনম্।

৩০১। প্ৰতেৰুজি।

ব্যাখ্যা—ৰুজি (ৰোগ ৱিশেষে-অৰ্থে সতি) প্ৰতেঃ পৰঃ শ্যঃ শীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতো ন শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৰোগ বিশেষক বুজালে প্ৰতি উপপদ হোৱা শৈঙ্ ধাতুৰ ঠাইত শী হব আৰু নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত ন হব। উদাহৰণ—প্ৰতিশীনঃ।

৩০২। অভ্যৱাভ্যাস্তু শীৰ্ব্বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অভ্যৱাভ্যাস্তু (অভি অৱ উপসৰ্গাভ্যাং পৰস্তু) শ্যৈঙ ধাতোঃ স্থানে ৱা (ৱিকল্পেন) শীঃ স্যাৎ নিষ্ঠাতো ন শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভি আৰু অৱ যুক্ত শ্যৈঙ্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে শী হব আৰু নিষ্ঠাৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—অভিশীনঃ।

৩০৩। মকৱাঃ ক্ষৈশুষি পচাম্।

ব্যাখ্যা—ক্ষৈ শুচি পচাং (ক্ষৈ শুষ্ পচ্ ধাতুনাং পৰঃ) নিষ্ঠাতকাৰস্য স্থানে মকৱা আদেশাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ক্ষৈ-শুষ্-পচ্ ধাতুৰ পিছত হোৱা নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ম-ক-ৱ আদেশ হব। উদাহৰণ—ক্ষামঃ। পক্বঃ।

৩০৪। প্ৰসম্ভ্যাং স্ত্যায়তেঃ স্তীঃস্যান্নিষ্ঠাতস্যতু মোনৱা।

ব্যাখ্যা—প্ৰসম্ভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) স্ত্যায়তেঃ (স্ত্যৈ ধাতোঃ স্থানে) স্তীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতস্য (ত ৱৰ্ণস্য তু) নৱা (ৱিকল্পেন) মশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ আৰু সম্ উপসৰ্গ যুক্ত স্ত্যৈ ধাতুৰ ঠাইত স্তী হব আৰু নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত বিকল্পে ম বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—প্ৰসংস্তীমঃ।

৩০৫। ৱাতানাশ্ৰিত ধাত্বৰ্থে নিৰ্ব্বাণঃ।

ব্যাখ্যা—ৱাতানাশ্ৰিত ধাত্বৰ্থে সতি নিৰ্ব্বাণঃ পদং ক্তান্তঃ সন্ নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—ৱায়ু আশ্ৰয় নোহোৱাকৈ মাত্ৰ ধাতুৰ অৰ্থ বুজালে নিৰ্ব্বাণ পদটো ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩০৬। পচনে শৃতম্।

ব্যাখ্যা—পচনে-অৰ্থে সতি শ্ৰা ধাতোঃ স্থানে শৃতম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পাক কৰা অৰ্থ বুজালে শ্ৰা ধাতুৰ ঠাইত শৃতম্ হব।

৩০৭। ৱা নিষ্ঠায়াং স্ফায়তে স্ফীঃ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠায়াং পৰস্যাং সত্যাং স্ফায়তেঃ (স্ফায়ী ধাতোঃ স্থানে) ৱা (ৱিকল্পেন) স্ফীঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয় হলে স্ফায়ী ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে স্ফী হব। উদাহৰণ—স্ফীতৱান্।

৩০৮। হ্লাদে হ্ৰস্বঃ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠায়াং পৰস্যাং সত্যাং হ্লাদেঃ (হ্লাদ্ ধাতোঃ) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয় হলে হ্লাদ্ ধাতু হ্ৰস্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰহ্লন্নঃ।

৩০৯। ক্তৌ চ।

ব্যাখ্যা—ক্তৌ (ক্তি প্ৰত্যয়ে চ) হ্লাদঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্তি প্ৰত্যয় হলেও হ্লাদ ধাতু হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—আহ্লত্তিঃ।

৩১০। নেট্ স্যাড্‌ভীদনুবন্ধ শ্বিৱেটামপতি নিষ্কুষোঃ ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠায়াং পৰস্যাং সত্যাং অপতি নিষ্কুষোঃ (পতিনিষ্কুষ্‌ভিন্নয়োঃ সতোঃ) ডীদনুবন্ধশ্বিৱেটাং (ঈদনুবন্ধ-শ্বি-ৱেট্ ধাতুনাং পৰঃ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয় হলে পতি আৰু নিষ্কুষ ভিন্ন ঈকাৰানুবন্ধি ধাতু, শ্বি ধাতু আৰু ৱেট্ ধাতুৰ পিছত ইট্ নহব।
উদাহৰণ—উড্‌ডীনঃ।

৩১১। ব্যাঙ্‌ভ্যাং শ্বসো ৰমি জপোঃ পূঙ্‌ক্লিশোশ্চ ৱিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠায়াং পৰস্যাং সত্যাং ব্যাঙ্‌ভ্যাং শ্বসঃ (বি-আপূৰ্ব্ব শ্বস্ ধাতোঃ) ৰমিজপোঃ পূঙ্‌ক্লিশোশ্চ (ৰম্-জপ্-পূঙ্-ক্লিশ্ ধাতোশ্চ পৰঃ ৱিভাষয়া (ৱিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয় হলে বি আ-পূৰ্ব্বক শ্বস্ ধাতু আৰু ৰম্-জপ্-পূঙ্-ক্লিশ্ ধাতুৰ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বিশ্বসিতঃ।

৩১২। নিষ্ঠেতি গুনিনঃ শীঙ্ পূঙ্ ধৃষি ক্ষ্বিদি মিদি স্বিদঃ ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠেতি (নিষ্ঠায়াং ইটি প্ৰত্যয়ে সতি) শীঙ্-পূঙ্-ধৃষি-ক্ষ্বিদি-মিদি-স্বিদঃ (শীঙ্-পূঙ্-ধৃষ্-ক্ষ্বিদ্-মিদ্-স্বিদ্ এতে ধাতৱঃ গুণিনঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হলে শীঙ্-পূঙ্-ধৃষ্-ক্ষ্বিদ্-মিদ্-স্বিদ্ ধাতুৰ গুণ হব। উদাহৰণ—শয়িতঃ।

৩১৩। মৃষিঃ ক্ষান্তৌ ।

ব্যাখ্যা—ক্ষান্তৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি মৃষিঃ (মৃষ্ ধাতোঃ) নিষ্ঠেতি গুণী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ষমা কৰা অৰ্থ বুজালে মৃষ্ ধাতুৰ নিষ্ঠাৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হৈ গুণ হব। উদাহৰণ—মৰ্ষিতঃ।

৩১৪। উদুপধাত্ত্ব ৱা ভাৱাদি কৰ্ম্মণোঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱাদি কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ উদুপধাঃ (উকাৰোপধাঃ ধাতৱঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) তু (নিষ্ঠেতি গুণিনঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱাদি কৰ্ম বাচ্য বুজালে উ-কাৰ উপধা হোৱা ধাতুৰ বিকল্পে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হৈ গুণ হব। উদাহৰণ—প্ৰদ্যোতিতঃ।

৩১৫। গ্ৰহবাদন্ত ৰন্ধাদিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—আদনুৱন্ধাদ্ধাতোঃ পৰঃ গ্ৰহম্ (ভাৱাদি কৰ্ম্মনোৰ্ন্নিষ্ঠায়াং সত্যাং) ৰা (বিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আকাৰাণুৱন্ধ ধাতু হলেও ভাৱাদি কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মিন্নম্।

৩১৬। নিষ্ঠাক্ত্বোৰিডবস্ ক্ষুধিভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠাক্ত্বোঃ (নিষ্ঠা-ক্ত্বা প্ৰত্যয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) ৱস্ ক্ষুধি-ভ্যাং (ৱস্-ক্ষুধ্-ধাতুভ্যাং পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিষ্ঠা আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হলে ৱস্ আৰু ক্ষুধ্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উষিতঃ।

৩১৭। লুভঞ্চোৰ্ম্মোহনাৰ্চ্চয়োঃ।

ব্যাখ্যা—মোহনাৰ্চ্চয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ লুভঞ্চোঃ (লুভ্-অঞ্চ্-ধাত্বোঃ) নিষ্ঠাক্ত্বোৰিট্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—মুগ্ধ কৰা আৰু পূজা কৰা অৰ্থ বুজালে লুভ্ আৰু অঞ্চু ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা আৰু ক্ত্বা হৈ ইট্ হব। উদাহৰণ—লুভিতঃ।

৩১৮। ব্ৰশ্চেৰিট্স্যাৎ ক্ত্বি হাকশ্চ।

ব্যাখ্যা—ক্ত্বি (ক্ত্বা পৰে সতি) ব্ৰশ্চেঃ (ব্ৰশ্চ ধাতোঃ) হাকশ্চ (হাক-ধাতো শ্চ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ত্বা প্ৰত্যয় হলে ব্ৰশ্চ আৰু হাক ধাতুৰ পিছত ইট্ হব। উদাহৰণ—ব্ৰশ্চিতা।

৩১৯। জৃ পূঙ্ ক্লিশা মুকাৰানু ৰন্ধানাঞ্চ ৱিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—জৃ পূঙ্ ক্লিশাং (জৃ-পূঙ্-ক্লিশ্ ধাতূনাং) উকাৰাণুৱন্ধানাঞ্চ ধাতূনাং পৰঃ ৱিভাষয়া ইট্ ক্ত্বা প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—জৃ-পূঙ্-ক্লিশ্ ধাতুৰ আৰু উকাৰাণুৱন্ধি হোৱা ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জৰিত্বা।

৩২০। স্কন্দস্যন্দোগুৰ্ণী ক্ত্বাতঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ত্বাতঃ (ক্ত্বা প্ৰত্যয়তঃ) স্কন্দ স্যন্দোধাত্বোঃ গুৰ্ণীস্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ত্বা প্ৰত্যয় হোৱা স্কন্দ আৰু স্যন্দ গুণী হব। উদাহৰণ—স্কন্ত্বা।

৩২১। সেড্ ক্ষুধকৃদাদিতঃ।

ব্যাখ্যা—অক্ষুধ কৃদাদিতঃ (ক্ষুধাদি-কৃদাদি ভিন্নতঃ ধাতোঃ পৰঃ) সেট্ ক্ত্বা গুণী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ষুধাদি আৰু কৃদাদি ভিন্ন ধাতুৰ পিছত ইট্, ক্ত্বা প্ৰত্যয় আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—শয়িত্বা।

৩২২। ইদুপান্তা ৰকাৰান্ত হলাদেঃ সন্ চ পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—ইদুপান্তা ৰকাৰান্ত হলাদেঃ (ই-উ-উপান্ত ৰকাৰান্ত ব্যঞ্জনান্তাদি ধাতৱঃ পৰঃ) সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, পাক্ষিকঃ সেট্ ক্ত্বা গুণী চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ই আৰু উ-উপান্ত হোৱা ধাতু আৰু ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হব, বিকল্পে ইট্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—দ্যোতিত্বা।

৩২৩। তৃষো মৃশঃ কৃশো ৱন্চি লুন্চোশ্চেৱ মৃতেৰপি।

ব্যাখ্যা—তৃষো মৃশঃ কৃশো ৱন্চি লুন্চশ্চ (তৃষ্-মৃষ্-কৃশ্-ৱন্চ-লুন্চ শ্চ ধাতোঃ এৱং ঋতে ৰপি (ঋ্ ধাতোৰপি) সেট্ ক্ত্বাগুণীৱা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—তৃষ্-মৃষ্-কৃশ্-বন্চ-লুন্চ আৰু ঋ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্, ক্ত্বা প্ৰত্যয় আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—তৃষিত্বা।

৩২৪। থফান্তানাং নোপধানাম্।

ব্যাখ্যা—থফান্তানাং ধাতূনাং নোপধানাং ধাতূনাঞ্চ পৰস্যং সত্যাং সেট্ ক্ত্বা ৱা গুণী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—থ আৰু ফ বৰ্ণই অন্ত হোৱা ধাতু আৰু ন উপধা ধাতুৰ পিছত ইট্ আৰু ক্ত্বা হব, বিকল্পে গুণ হব। উদাহৰণ—গ্ৰথিত্বা।

৩২৫। অনিড্ জান্ত ন শাস্তথা।

ব্যাখ্যা—জান্ত (জকাৰান্ত ধাতূনাং) নশাং (নশ্ আদি ধাতূনাঞ্চ) অনিড (ন-ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) তথা ক্ত্বা ৱা গুণী স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জ-কাৰান্ত আৰু নশ্ আদি ধাতুৰ পিছত ইট্ নহব আৰু সেইদৰে ক্ত্বা প্রত্যয় হব আৰু বিকল্পে গুণ হব। উদাহৰণ—ভক্ত্বা।

৩২৬। ঋদন্ত বৃ শ্রিঞ্ উৰ্ণাৎ কণুৰন্ধেষু নেড্ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—কণুৰন্ধেষু (প্রত্যয়েষু পৰেষু সতিষু) ঋদন্ত বৃশ্রিঞুৰ্ণাৎ (ঋকাৰান্ত-বৃঞ্-শ্রিঞ্-উবৰ্ণাদ্ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—ক অনুবন্ধ প্রত্যয় পিছত থাকিলে ঋকাৰান্ত, বৃ, শ্রি আৰু উ-বৰ্ণান্ত ধাতুৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় নহব। উদাহৰণ—তীৰ্ণঃ।

৩২৭। ঘোষে তৌ চা গ্রহাদীনাম্।

ব্যাখ্যা—ঘোষে (ঘোষ সংজ্ঞকে পৰে) তৌ চ কৃতি পৰে অগ্রহাদীনাং (গ্রহাদি ভিন্নানাং ধাতূনাং পৰঃ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘোষ বৰ্ণ আৰু ক্ত্বা প্রত্যয় পিছত থাকিলে গ্রহ ভিন্ন ধাতুৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় নহব। উদাহৰণ—ঈশ্বৰঃ।

৩২৮। শাস্ত্র শস্ত্রাদিকস্য চ।

ব্যাখ্যা—শাস্ত্র শস্ত্রাদিকস্য (শাস্ত্র-শস্ত্রাদি পদ সিদ্ধয়ে চ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—শাস্ত্র আৰু শস্ত্রাদি পদ সিদ্ধৰ বাবে ইট্ প্রত্যয় নহব।

৩২৯। ভৃশ প্রতিজ্ঞয়ো র্ব্বাঢ়ং ৱাহেঃ।

ব্যাখ্যা—ভৃশ প্রতিজ্ঞয়োঃ (অত্যৰ্থাঙ্গীকাবয়োঃ সতোঃ) ৱাহেঃ (ৱাহ্ ধাতোঃ) ক্তান্তঃ সন্ ৱাঢ়ং ইতি ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলাৰ্থ—অতিকৈ অঙ্গীকাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে বাহ্ ধাতুৰ ঠাইত ইট্ প্রত্যয় নহৈ ক্ত প্রত্যয় হৈ ৱাঢ়ং পদ সিদ্ধ হব।

৩৩০। মন্থে ক্ষুভেঃ ক্ষুব্ধম্।

ব্যাখ্যা—মন্থে (ৱিলোড়নে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ক্ষুভেঃ (ক্ষুভ্ ধাতোঃ) ক্তান্তঃ সন্ ক্ষুব্ধমিতি সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—ৱিলোড়ন কৰা অৰ্থ বুজালে ক্ষুভ্ ধাতুৰ ঠাইত ক্ত প্রত্যয় হৈ ক্ষুব্ধম্ পদ হব।

৩৩১। কষ্টং কৃচ্ছে।

ব্যাখ্যা—কৃচ্ছে (দুঃখে ৱাচ্যে সতি) কষ্টং পদং ক্তান্ত সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—দুঃখ পোৱা অৰ্থ বুজালে কষ্ ধাতু ক্তান্ত হৈ কষ্টং পদ সিদ্ধ হব।

৩৩২। অন্ধকাৰে তু ধ্বান্তং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অন্ধকাৰে সতি-তু (ধ্বন্ ধাতোঃ ক্তান্তঃ সন্) ধ্বান্তং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অন্ধকাৰ অৰ্থ বুজালে ধ্বন্ ধাতু ক্ত প্ৰত্যয় হৈ ধ্বান্ত পদ হব।

৩৩৩। স্বান্তং মনস্যুক্তম্।

ব্যাখ্যা—মনসি অৰ্থে সতি স্বান্তং পদং ক্তান্তঃ সন্ সিদ্ধমিতি-উক্তম্।

সৰলাৰ্থ—মন অৰ্থ বুজালে স্বন্ ধাতু ক্তান্ত হৈ স্বান্তং পদ সিদ্ধ হৈছে।

৩৩৪। ৰিশষ্ট ধৃষ্টৌ ৰৈজাত্যে।

ব্যাখ্যা—ৰৈজাত্যে (নিৰ্ল্লজ্জে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৰিশষ্ট ধৃষ্টৌ (ৰি পূৰ্ব্ব শষ্ ধৃষ্ ধাত্বোশ্চ) ক্তান্তৌ সন্তৌ সিদ্ধ্যেতে।

সৰলাৰ্থ—ৰিজাতি অৰ্থ বুজালে ৰি-পূৰ্ব্ব শষ্ আৰু ধৃষ্ ধাতু ক্ত প্ৰত্যয় হৈ বিশষ্ট আৰু ধৃষ্ট পদ সিদ্ধ হব।

৩৩৫। অনায়াস কৃতে ফান্তম্।

ব্যাখ্যা—অনায়াস কৃতে (অপৰিশ্ৰমেন কৃতে-অৰ্থে সতি) ফান্তম্ পদং (ফন্ ধাতোঃ ক্তান্তঃ সন্) সিদ্ধম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰিশ্ৰম নোহোৱা বুজালে ফন্ ধাতু ক্তান্ত হৈ ফান্তম্ পদ সিদ্ধ হব।

৩৩৬। অৱি শব্দে তু ঘুষ্টং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অৱি শব্দে (ৰিৰুদ্ধ শব্দ ভিন্নে-অৰ্থে সতি) ঘুষ্টং পদং (ঘুষ্ ধাতোঃ ক্তান্তঃ সন্) সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বিৰুদ্ধ শব্দ নুবুজালে ঘুষ্ ধাতু ক্তান্ত হৈ ঘুষ্টং পদ হব।

৩৩৭। লগ্ন শ্লিষ্ট-ৰিৰিব্ধাঃ স্যুঃ সক্তাস্পষ্ট-স্বৰাৰ্থকাঃ।

ব্যাখ্যা—সক্তাস্পষ্ট স্বৰাৰ্থকাঃ যুক্তাঃ লগ্ন শ্লিষ্ট ৰিৰিব্ধাঃ শব্দাঃ অনিট্ ক্তান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—আসক্ত, অস্পষ্ট আৰু বৈদিক স্বৰযুক্ত লগ্ন, শ্লিষ্ট আৰু ৰিৰিব্ধ পদবোৰ অনিট্ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩৩৮। প্ৰভৌ পৰিবৃঢ়ঃ প্ৰোক্তঃ। দৃঢ়ঃ স্থূলে বলিন্যপি ।

ব্যাখ্যা—প্ৰভৌ-অৰ্থে সতি পৰিবৃঢ়ঃ, স্থূলে বলিনি-অপি অৰ্থেচ দৃঢ়ঃ প্ৰোক্তঃ (কথিতঃ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰভু অৰ্থ হলে পৰিবৃঢ়ঃ শব্দ, স্থূল আৰু বলশালী অৰ্থ বুজালে দৃঢ়ঃ পদ সিদ্ধ হব।

৩৩৯। চায়ৃচিঞোঃ পূজাৰ্থে অপচায়িতাপচিতৌ সিদ্ধৌ ।

ব্যাখ্যা—পূজাৰ্থে-অৰ্থে চায়ৃচিঞোঃ ধাত্বোঃ অপচায়িতাপচিতৌ ক্তান্তৌ সন্তৌ সিদ্ধৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—পূজাৰ্থ অৰ্থ বুজালে চায়্ আৰু চিঞ্ ধাতু ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ অপচায়িত আৰু অপচিত পদ সিদ্ধ হৈছে।

৩৪০। ন্যৰ্ণৌব্যৰ্ণঃ সমৰ্ণশ্চ সমীপেঽভ্যৰ্ণ ইত্যপি ।

ব্যাখ্যা—নিৰিসম্, সমীপেচ অৰ্থে অভি-এতেষু-উপপদেষু সতিষু অৰ্দ্দ্ ধাতোঃ ন্যৰ্ণঃ-ব্যৰ্ণঃ-সমৰ্ণঃ-অভ্যৰ্ণশ্চাপি অনিট্ ক্তান্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধ্যন্তি।

সৰলাৰ্থ—নি-ৰি-সম-অভি উপপদ হোৱা অৰ্দ্দ্ ধাতু অনিট্ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ ন্যৰ্ণ-ব্যৰ্ণ-সমৰ্ণ আৰু অভ্যৰ্ণ পদ সিদ্ধ হব।

৩৪১। ৰা হৃষ্টং হৃষিতং লোম্নি প্ৰতীঘাতে চ ৰিস্ময়ে ।

ব্যাখ্যা—লোম্নি কৰ্ত্তৰি সতি প্ৰতীঘাতে (নাশে-অৰ্থে) ৰিস্ময়ে চ অৰ্থে সতি ৰা (ৰিকল্পেন) হৃষ্টং হৃষিতং পদং সিদ্ধ্যতি।

সৰলাৰ্থ—লোম থকা বুজালে, আশ্চৰ্য্য হোৱা আৰু নাশ কৰা অৰ্থ হলে বিকল্পে হৃষ্টং আৰু হৃষিতং পদ সিদ্ধ হব।

৩৪২। আস্বান্তঃ সংঘুষ্টো ক্ষষ্টোঽভ্যান্তস্তূৰ্ণঃ ক্তান্তাঃ ৰেটঃ।

ব্যাখ্যা—আস্বান্তঃ সংঘুষ্টঃ ক্ষষ্টোঽভ্যান্তস্তূৰ্ণঃ (আপূৰ্ব্বস্বন্-সম্পূৰ্ব্ব ঘুষ্-ক্ষষ্-অম্-ত্বৰ্-এতে ধাতবঃ) ক্তান্তাঃ সন্তঃ ৰেটঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আ-স্বন্-, সম্-ঘুষ্-ক্ষষ্-অম্-ত্বৰ্ এই ধাতুবোৰ ক্তান্ত হৈ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব অৰ্থাৎ ৰেট্ ধাতু বুলি কোৱা হব।

৩৪৩। দান্তঃ শান্তঃ পূৰ্ণোদষ্টঃ স্পষ্টচ্ছন্নজ্ঞপ্তাশ্চৈৱম্ ।

ব্যাখ্যা—দান্তঃ শান্তঃ পূৰ্ণোসষ্টঃ স্পষ্টচ্ছন্নজ্ঞপ্তাঃ (দম্-শম্-পূৰ্-দস্-স্পশ্-ছদ্-জ্ঞপ্ এতে ইনন্তাঃ ধাতৱঃ ক্তান্তাশ্চ এৱম্) ৰেটঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—দম্-শম্-পুৰ্-দন্শ্-স্পশ্-ছদ্ আৰু জ্ঞপ্ ধাতু ইনন্ত হৈ ক্ত প্ৰত্যয়ৰ পিছত বেট্ হব। উদাহৰণ—দমিতঃ।

৩৪৪। ভিত্তংখণ্ডে ঋণং শোধ্য দ্ৰব্যে ৰিত্তং ধনে স্মৃতম্।

ব্যাখ্যা—খণ্ড-অৰ্থে সতি ভিত্তং, শোধ্য দ্ৰব্যে-অৰ্থে ঋণং, ধনে-অৰ্থে ৰিত্তমিতি চ ক্তান্তঃ সন্ সিদ্ধং স্মৃতম্।

সৰলাৰ্থ—খণ্ড অৰ্থত ভিত্তং, পৰিশোধ দ্ৰব্য হলে ঋণং আৰু উপভোগ্য ৰস্তু বুজালে বিত্তং পদ ক্তান্ত হৈ সিদ্ধ বুলি কোৱা হৈছে।

৩৪৫। বৃত্তং বৃত্তোৰিনন্তস্যাধ্যয়নে।

ব্যাখ্যা—অধ্যয়নে-অৰ্থে সতি ইনন্তস্য বৃত্তেঃ (ইনন্তবৃৎধাতোঃ) ক্তান্তঃ সন্ বৃত্তমিতি পদং নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—অধ্যয়ন কৰা হলে ইনন্ত হোৱা বৃৎ ধাতু ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ বৃত্তং পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩৪৬। ফুল্লক্ষীৰকৃশোল্লাঘ খঞ্জা অপ্ৰাদি যোগিনঃ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদিযোগিনঃ (প্ৰাদি যোগ ৰহিতাঃ) ফুল্লক্ষীৰকৃশোল্লাঘ খঞ্জাঃ (ফুল্ল-ক্ষীৱ-কৃশ-উল্লাঘ-খঞ্জাঃ) এতে ক্তান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদিযোগ নহলে ফুল্ল-কৃশ-উল্লাঘ-খঞ্জ আদি পদবোৰ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩৪৭। দ্যতি স্যতি স্থামামন্ত ইঃ স্যাত্তে কনুৱন্ধিনি।

ব্যাখ্যা—কনুৱন্ধিনি প্ৰত্যয়ে পৰেতে দ্যতি স্যতি স্থা মামন্তঃ ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কনুৱন্ধি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে দ্যো-ষো-স্থা আৰু মা ধাতুৰ শেষত ই হব। উদাহৰণ—দিতঃ।

৩৪৮। ছাশোস্তুৱা।

ব্যাখ্যা—তে কনুৱন্ধে পৰে সতি ছাশোঃ (ছো-শো ধাত্বোঃ) তুৱা ৱিকল্পেন আকাৰৰ ইঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কনুৱন্ধ ত প্ৰত্যয় হলে ছো আৰু শো ধাতুৰ শেষত আকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ—ছোদিতঃ।

৩৪৯। ধাঞো হিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তে কাণুবন্ধে পৰে সতি ধাঞঃ (ধাঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) হিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কাণুবন্ধ ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাঞ্ ধাতুৰ পিছত হি হব। উদাহৰণ—নিহিতঃ।

৩৫০। আধেড্ দো দৎ ।

ব্যাখ্যা—তে কাণুবন্ধে পৰে সতি অধেড্দঃ (ধেট্ ভিন্ন দা সংজ্ঞকঃ ধাতোঃ) দৎ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কাণুবন্ধ ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধেট্ ভিন্ন দা সংজ্ঞক ধাতুৰ ঠাইত দৎ হব। উদাহৰণ—দত্তঃ।

৩৫১। প্ৰাদি স্বৰাদ্দতো দো লুক্ তৎ প্ৰাগ্ দীৰ্ঘশ্চ নাস্ত্যপি।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদি স্বৰাৎ পৰস্য দতোঃ (দা সংজ্ঞক ধাতোঃ পৰঃ) দঃ (দ-কাৰস্য লুক্স্যাৎ) তৎ প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বমপি) দীৰ্ঘশ্চ নাস্তি।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি স্বৰৰ পিছত থকা দা ধাতুৰ দ লোপ হব, দীৰ্ঘ নহব। উদাহৰণ—আত্তম্।

৩৫২। চৰ্ফলোশ্চুৰ্ফুলৌ স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা—তেকিতি পৰে সতি চৰ্ফলোঃ স্থানে চুৰ্ফুলৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—কাণুবন্ধ ত প্ৰত্যয় হলে চৰ্ আৰু ফল্ ধাতুৰ ঠাইত চুৰ্ আৰু ফুল আদেশ হব। উদাহৰণ—চূৰ্ত্তিঃ।

৩৫৩। অদো জগ্ধিঃস্যাদ্ যপি চ ।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি চ (তে কিতি পৰে সতি)) অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে জগ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যপ্ আৰু কাণুবন্ধ ত প্ৰত্যয় হলে অদ্ ধাতুৰ ঠাইত জগ্ধ হব। উদাহৰণ—জগ্ধম্।

৩৫৪। ৱন্তনাদি নিষিদ্ধেটাং নণোস্তো যপি মস্তুৱা।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি ৱন্ তনাদি নিষিদ্ধেটাং ধাতূনাং নণোঃ (নণয়োঃ স্থান্যে তঃ স্যাৎ), মস্তু ৱা (ৱিকল্পেন) মশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যপ্ প্ৰত্যয় হলে ৱন্ তনাদি আৰু ইট্ নিষিদ্ধ হোৱা ধাতুৰ ন-কাৰৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব, আৰু বিকল্পে ম বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—প্ৰৱত্য।

৩৫৫। এষামতিগ্ধুট্যগুণে লোপঃ।

ব্যাখ্যা—অগুণে-অতিক্ (তিক্ ভিন্নে) ধুটি ৱৰ্ণে পৰে সতি এষাং (ৱন্ তনাদি নিষিদ্ধেটাং সম্বন্ধীনাং নমণাং লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অগুণ আৰু অতিক্ হলে ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে সেই উক্ত ৱন্ তনাদি নিষিদ্ধ ইট্ হোৱা ধাতুৰ নম বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—গতঃ।

৩৫৬। খাজাসাঃ খন্ জনি ষনাম্।

ব্যাখ্যা—অতিগ্ধুট্যগুণে পৰে সতি খন্ জনি সনাম্ (খন্-জন্-ষন্) ধাতূনাং খাজাসাঃ (ক্ৰমাৎ খা-জা-সাঃ) এতাঃ আদেশাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—অতিক্, অগুণ আৰু ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে খন্-জন্-ষন্ ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে খা-জা আৰু ষা আদেশ হব। উদাহৰণ—খাতম্।

৩৫৭। সনঃ সা স চ ৱা তিকি।

ব্যাখ্যা—তিকি পৰে সতি সনঃ (সন্ ধাতোঃ স্থানে) ৱা ৱিকল্পেন সা চ স আদেশৌ ভৱতঃ।

সৰলাৰ্থ—তিক্ প্ৰত্যয় হলে সন্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে সা আৰু স হব। উদাহৰণ—সাতিঃ।

৩৫৮। যমি মন্ তন্ গমাং ম্নোঃ ক্বৌ তঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্বৌ (ক্বিপি পৰে সতি) যমি মন্ তন্গমাং (যম্-মন্-তন্-গম্-এষাং ধাতূনাং) ম্নোঃ (ম-কাৰ ন-কাৰয়োঃ স্থানে) তঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হলে যম্-মন্-তন্-গম্ ধাতুৰ ম আৰু নকাৰৰ ঠাইত ত কাৰ হব। উদাহৰণ—সংযৎ।

৩৫৯। অঃ পঞ্চমোপধা দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ক্বৌ চ।

ব্যাখ্যা—ক্বৌ (ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) চ (অতিগ্ধুট্যগুণে পৰে সতি) পঞ্চমোপধা অঃ পঞ্চম ৱৰ্ণোপধা অকাৰঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হলে আৰু অতিক্, অগুণ হোৱা ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পঞ্চম বৰ্ণৰ উপধা অ বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হব।
উদাহৰণ—প্ৰশান্।

৩৬০। ৱা ক্ত্বি তু ক্ৰমঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ত্বি (ক্ত্বা প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) ৱা (ৱিকল্পেন) তু দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ত্বা প্ৰত্যয় হলে ক্ৰম্ ধাতু বিকল্পে দীৰ্ঘ হব।
উদাহৰণ—ক্ৰান্ত্বা।

৩৬১। মো নত্বং স্যাৎ কৌ ৱমোশ্চ নাদনৰ্ণো ন চেন্তৰেৎ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) নাৎ (ন-কাৰাৎ) পশ্চাৎ অনৰ্ণঃ (অৰ্ণ সংজ্ঞকভিন্নে) নঃ স্যাৎ-তদা কৌৱমোশ্চ পৰতঃ মঃ নত্বম্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যদি ন-কাৰৰ পিছত অৰ্ণ সংজ্ঞা ভিন্ন ন-কাৰ থাকে তেনেহলে ক্বিপ্ প্ৰত্যয় আৰু ৱ-ম পিছত থাকিলে ম বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—প্ৰতান্।

৩৬২। চ্ছ্বোঃ শূঠৌ পঞ্চমে ধুটি ক্বিপি তু প্ৰায়িকাৱিমৌ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমে ধুটি (পঞ্চম ৱৰ্ণে ধুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) চ্ছ্বোঃ (ধাতোৰন্তশ্ছকাৰ ৱকাৰয়োঃ স্থানে) শূঠৌ স্যাতাম্ ক্বিপি পৰে, তু প্ৰায়িকো-ইমৌ-শূঠৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—পঞ্চম বৰ্ণ আৰু ধুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু ক্বি বস্ত হলেও ধাতুৰ শেষত থকা ছ আৰু ৱ বৰ্ণৰ ঠাইত উ আৰু ঠ হব। উদাহৰণ—পথিপ্ৰাট্।

৩৬৩। শ্ৰিৱ্যৱি জ্বৰ্ত্বৰি মৱাং সোপধস্যাপি ৱস্য ঊঠ্।

ব্যাখ্যা—ধুটি পঞ্চমে ক্বিপি চ পৰেষু সৎষু শ্ৰিৱ্যৱিজ্বৰ্ত্বৰিমৱাং (শ্ৰিৱ্-অৱ্-জ্বৰ্-ত্বৰ্-অম্ এষাং ধাতূনাং) সোপধস্যাপি ৱস্য স্থানে ঊঠ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ধুট বৰ্ণ, পঞ্চম বৰ্ণ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হলে শ্ৰি-অৱ্-জ্বৰ্-ত্বৰ্ আৰু অম্ ধাতুৰ পিছত হোৱা ৱৰ ঠাইত ঊ আৰু ঠ হব।
উদাহৰণ—শ্ৰূত্বঃ।

৩৬৪। অৱেৰ্ম্মনোঽন্ত্যস্বৰাদেৰ্লুক্ চ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অৱেঃ (অৱ্ ধাতোঃ পৰঃ) মনঃ (মন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) অন্ত্য-স্বৰাদের্লুক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্ ধাতুৰ পিছত মন্ প্ৰত্যয় হব আৰু শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ওঁ ।

৩৬৫। অৱৰ্ণাদূঠ ঔঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অৱৰ্ণাৎ পৰস্য উঠঃ (ক্বিপিচ্ছোঃশূঠৌ—ইতস্য স্থানে) ঔঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অ বৰ্ণৰ পিছত থকা ক্বিবন্ত ধাতুৰ ছ আৰু ব বৰ্ণৰ ঠাইত হোৱা উঠ্ প্ৰত্যয়ৰ উকাৰৰ ঠাইত ঔকাৰ হব। উদাহৰণ—প্ৰৌঃ।

৩৬৬। ৰেফাৎ পৰৌ ছৱৌ লোপ্যৌ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি পঞ্চমে ক্বৌ চ পৰেষু সতিষু ৰেফাৎ (ধাতোঃ-ৰেফাৎ-পৰৌ) ছৱৌ (ছশ্চ ৱশ্চ তৌ) লোপ্যৌ ভৱতঃ।

সৰলার্থ—ধুট্ বৰ্ণ, পঞ্চম বৰ্ণ আৰু ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ ৰেফৰ পিছত ছ আৰু ব বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—কূৰ্ত্তিঃ।

৩৬৭। যৱৌ চ ব্যঞ্জনে ত্বযে ।

ব্যাখ্যা—অযে (য ভিন্নে) ব্যঞ্জনে পৰে সতি তু ধাতোঃ যৱৌ লোপ্যৌ-স্যাতাম্।

সৰলার্থ—য ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ য আৰু ব বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ক্নূতঃ।

ইতি চতুৰ্থ বিন্যাসঃ।

৩৬৮। চজোঃ কগৌঘানুবন্ধে ধুটি চ ।

ব্যাখ্যা—ঘানুবন্ধে ধুটি চ (ঘানুবন্ধ প্ৰত্যয়ে ধুট্ সংজ্ঞকে চ পৰে সতি) চজোঃ (ধাতোঃ চ-কাৰ জ-কাৰয়োঃ স্থানে কগৌ স্যাতাম্)।

সৰলার্থ—ঘানুবন্ধ প্ৰত্যয় আৰু ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক আৰু গ হব। উদাহৰণ—অৰ্কঃ।

৩৬৯। ন্যঙ্ক্বাদীনাং হশ্চ ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ন্যঙ্ক্বাদীনাং (ন্যঙ্কু আদি পদানাং সিদ্ধয়ে চজোঃ কগৌস্যাতাম্) হশ্চ (হ ৱৰ্ণঃ) ঘঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ন্যঙ্কু আদি পদ সিদ্ধৰ বাবে ধাতুৰ চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক আৰু গ হব, আৰু হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—অৰ্ঘঃ।

৩৭০। কৱৰ্গাদি ব্ৰজ্যজাম্। গত্যৰ্থে ৱঞ্চতেৰপি।

ব্যাখ্যা—ঘনুবন্ধে ধুটি চ পৰে সতি কৱৰ্গাদি ব্ৰজ্যজাম্ (ব্ৰজ্-অজ্ ধাত্বোঃ পৰৌ) চজোঃ স্থানে কগৌ ন স্তঃ, গত্যৰ্থে-অৰ্থে বঞ্চতেঃ (ৱন্‌চ্ ধাতোশ্চ পৰৌ চজোঃ স্থানে) কগৌচনস্তঃ।

সৰলাৰ্থ—ঘানুবন্ধ প্ৰত্যয় আৰু ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলেও ক’বৰ্গাদি ধাতু, ব্ৰজ্, অজ্ ধাতু আৰু গত্যৰ্থক বন্‌চ্ ধাতুৰ পিছত চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক-গ নহব। উদাহৰণ—কূজঃ।

৩৭১। ৰুচ্যৰ্চ্চি ত্যজ্‌যাচি যজাং ঘ্যণি।

ব্যাখ্যা—ঘ্যণি (ঘ্যণ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ৰুচ্যৰ্চ্চি ত্যজ্ যাচি যজাং (ৰুচ্-অৰ্চ্চ্-ত্যজ্-যাচ্-যজ্ এষাং ধাতূনাং পৰৌ) চজোঃ কগৌ নস্তঃ।

সৰলাৰ্থ—ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হলে ৰুচ্-অৰ্চ্চ্-ত্যজ্-যাচ্-যজ্ ধাতুৰ পিছত চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক আৰু গ বৰ্ণ নহব। উদাহৰণ—ৰোচ্যঃ।

৩৭২। আৱশ্যকাৰ্থে ঘ্যণি চ।

ব্যাখ্যা—আৱশ্যকাৰ্থে-অৰ্থে সতি ঘ্যণি চ পৰে সতি ঋৱৰ্ণ ব্যঞ্জণান্ত-দ্ধাতোঃ পৰৌ চজোঃ স্থানে কগৌ ন স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—আৱশ্যক অৰ্থত ঋ বৰ্ণ আৰু ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হলে চ আৰু জৰ ঠাইত ক আৰু গ নহব। উদাহৰণ—পাচ্যঃ।

৩৭৩। নিপ্ৰ পূৰ্ব্ব যুজেঃ শক্যে।

ব্যাখ্যা—শক্যে-অৰ্থেসতি নি-প্ৰপূৰ্ব্ব যুজেঃ জস্য স্থানে গঃ ন স্যাৎ,

সৰলাৰ্থ—সমৰ্থ অৰ্থ বুজালে নি-প্ৰ-পূৰ্ব্ব যুজ্ ধাতুৰ জৰ ঠাইত গ নহব। উদাহৰণ—নিযোজ্যঃ।

৩৭৪। বাক্যং পদকদম্বং চেৎ। ভোগ্যং ভক্ষ্যান্য ৱস্তুনি।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) পদ কদম্বং (পদসমূহং) বাক্যং ভৱেৎ, তদা ভক্ষান্যৱ স্তুনি (ভক্ষ্যভিন্ন ৱস্তুনি ৱাচ্যে সতি ভোগ্যং পদং সিদ্ধংস্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—পদসমূহ বুজালে বাক্য পদ আৰু ভ্যক্ষভিন্ন দ্ৰব্য বুজালে ভোগ্য পদ সিদ্ধ হব।

৩৭৫। ঘঞ্ ভাৱে স্যাদসংজ্ঞায়া মপ্য কৰ্ত্তৰি কাৰকে।

ব্যাখ্যা—ভাৱে (ভাৱ বাচ্যে) অসংজ্ঞায়াং (সংজ্ঞা ভিন্নে) অপিঅকৰ্ত্তৰি কাৰকে চ সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্য বুজালে, সংজ্ঞা আৰু কৰ্ত্তৃ কাৰক নুবুজালে সকলো ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰঃ।

৩৭৬। স্যদো জৱে, এধ ইন্ধে, ৰাগঃ কৰণ ভাৱয়োঃ।

ব্যাখ্যা—জৱে (ৱেগে-অৰ্থে সতি স্যদঃ) ইন্ধে (কাষ্ঠে-অৰ্থে চ সতি এধঃ) কৰণ ভাৱয়োঃ সতোঃ ৰাগঃ এতে ঘঞন্তাঃ সন্তঃ নিপত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ৱেগ অৰ্থ বুজালে স্যদঃ, কাঠ বুজালে এধঃ, আৰু কৰণ ও ভাৱ অৰ্থ বুজালে ৰাগঃ পদ ঘঞ্ প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৩৭৭। উন্দেৰৱোদঃ। শ্ৰন্থস্তু প্ৰশ্ৰথোঽয়ং হিম শ্ৰথঃ।

ব্যাখ্যা—উন্দেঃ (উন্দ্ ধাতোঃ অবোদঃ) শ্ৰন্থস্তু-প্ৰশ্ৰথঃ-অয়ং হিমশ্ৰথঃ এষাং ঘঞি সন্তঃ নঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উন্দ্ ধাতুৰ ঠাইত অবোদঃ, আৰু শ্ৰন্থ্ ধাতুৰ ঠাইত প্ৰশ্ৰথ আৰু হিমশ্ৰথ পদ ঘঞ্ প্ৰত্যয় হলে উক্ত পদৰ ন-কাৰ লোপ হব।

৩৭৮। অদো ঘস্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ঘঞি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে) ঘস্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘঞ্ প্ৰত্যয় হলে অদ্ ধাতুৰ ঠাইত ঘস্ হব।
উদাহৰণ—ঘাসঃ।

৩৭৯। স্ফূৰ ওকাৰ আত্বং ৱা।

ব্যাখ্যা—ঘঞি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি স্ফুৰঃ (স্ফু ৰ্ ধাতোঃ উ-কাৰঃ) ও-কাৰঃ স্যাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) আত্বং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঘঞ্ প্ৰত্যয় হলে স্ফুৰ্ ধাতুৰ উ-কাৰৰ ঠাইত ও-কাৰ হব আৰু বিকল্পে আ হব। উদাহৰণ—স্ফাৰঃ।

৩৮। ইঙাদন্তাদ্ ঘঞ্।

ব্যাখ্যা—ইঙাদন্তাদ্ (ইঙ্-আদন্তাৎ-ধাত্বোঃ পৰঃ) ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ইঙ্ আৰু আদন্ত ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অধ্যায়ঃ।

৩৮১। ৱৌ ক্ষু শ্ৰু ভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ৱৌ (ৱি উপপদে সতি) ক্ষু শ্ৰু ভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱি উপপদ হলে ক্ষু আৰু শ্ৰু ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হব। উদাহৰণ—বিক্ষাবঃ।

৩৮২। স্তৃঞোঽ শব্দ প্ৰথনে।

ব্যাখ্যা—অশব্দ প্ৰথনে (শব্দ ভিন্নস্য ৱিস্তাৰে-অৰ্থে সতি) স্তৃঞঃ (স্তৃঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—শব্দ ভিন্ন আন বস্তুৰ বিস্তাৰ অৰ্থ বুজালে স্তৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বিস্তাৰঃ।

৩৮৩। প্ৰেঽপ্যযজ্ঞকে।

ব্যাখ্যা—প্ৰে (প্ৰ-উপপদে সতি) অযজ্ঞকে (অযজ্ঞীয় ৱিষয়ে) শব্দান্য প্ৰথনে চ সতি স্তৃঞঃ পৰঃ ঘঞ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ উপপদ হলে অযজ্ঞীয় আৰু শব্দ ভিন্ন বিস্তাৰ অৰ্থ বুজালে স্তৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰস্তাৰঃ।

৩৮৪। বৃত্তস্য নাম্নি।

ব্যাখ্যা—নাম্নি ৱিষয়ে বৃত্তস্য (পদস্য অৰ্থে) প্ৰতিপূৰ্ব্বাৎ স্তৃনাতে ঘঞ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নাম আৰু পদ্য বুজালে প্ৰ বি পূৰ্ব্ব স্তুঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হব। উদাহৰণ—প্ৰস্তাৰঃ।

৩৮৫। সমি স্তুৱো যজ্ঞ দেশে।

ব্যাখ্যা—যজ্ঞ দেশে (যজ্ঞ স্থানে ৱাচ্যে সতি) সমি (সমুপপদে চ সতি) স্তুৱঃ (স্তুঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যজ্ঞ স্থান বুজালে সম্পূৰ্ব্বক স্তু ধাতুৰ ঠাইত ঘঞ্ প্ৰত্যয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সংস্তাবঃ।

৩৮৬। প্ৰাদ্য যোগে শ্ৰিনী ভূভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদ্য যোগে (প্ৰাদীনামযোগে সতি) শ্ৰিনী ভূভ্যঃ (শ্ৰি-নী-ভূ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি যোগ নহলে শ্ৰি-নী-ভূ আদি ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শ্ৰায়ঃ।

৩৮৭। চিঞো হস্তেন গ্ৰহণে।

ব্যাখ্যা—হস্তেন গ্ৰহণে-অৰ্থে সতি চিঞঃ (চিঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) ঘঞ্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—হাতেৰে গ্ৰহণ কৰা বুজালে চিঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হব। উদাহৰণ—প্ৰচায়ম্।

৩৮৮। কিশ্চাৱাসে শৰীৰে চ।

ব্যাখ্যা—আৱাসে (আলয়ে) শৰীৰে চ অৰ্থে সতি চিঞ্ ধাতোঃ ঘঞন্তঃ সন্ কিশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গৃহ আৰু শৰীৰ বুজালে, চিঞ্ ধাতু ঘঞ্ প্ৰত্যয়ান্ত হলে চিৰ ঠাইত কি হব। উদাহৰণ—কায়ঃ।

৩৮৯। ৰাশ্যৰ্থেহপি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ৰাশ্যৰ্থে (পূজাৰ্থে-অপি) চিঞ্ ধাতোঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, কি আদেশচ ন স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পূজা কৰা বুজালে চিঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব, কিন্তু চিৰ ঠাইত কি নহব। উদাহৰণ—নিকায়ঃ।

৩৯০। উদি গ্ৰহঃ সমি মুষ্টৌ ৱৰে ৱা ৱৰ্ষৰোধনে ।

ব্যাখ্যা—উদি (উৎ উপপদে) গ্ৰহঃ ধাতোঃ পৰঃ, মুষ্টৌ, (মুষ্টি ৱিষয়-কাৰ্থে চ সমি (সম্ উপপদ গ্ৰহশ্চ) ঘঞ্ স্যাৎ, ৱৰ্ষৰোধনে (বৃষ্টি-ৱাৰণাৰ্থে চ সতি অৱ্ পূৰ্ব্ব গ্ৰহঃ ধাতোঃ) ৱা ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উৎ পূৰ্ব্ব গ্ৰহ ধাতু, মুষ্টি অৰ্থক বুজালে সম্ পূৰ্ব্ব গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব আৰু বৃষ্টি বাৰণ কৰা অৰ্থত অব পূৰ্ব্ব গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঘঞ্ হব। উদাহৰণ—উদগ্ৰাহঃ ।

৩৯১। প্ৰে ৰজ্জৌ ।

ব্যাখ্যা—ৰজ্জৌ-অৰ্থে গম্যমানে সতি প্ৰে (প্ৰ পূৰ্ব্ব গ্ৰহঃ ধাতোঃ) ৱা ঘঞ্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ৰজ্জু (ৰছি) অৰ্থ বুজালে প্ৰ পূৰ্ব্ব গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰগ্ৰাহঃ ।

৩৯২। পৰিণায়ঃ শাৰিণয়ে ন্যায়ো যুক্তি ব্যৱস্থিতৌ ।

ব্যাখ্যা—যুক্তি ব্যৱস্থিতৌ-অৰ্থে পৰিণায়ঃ (পৰি পূৰ্ব্বাৎ নী ধাতোঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধঃ স্যাৎ, পাৰিণয়ে (অক্ষোপ্‌কৰণ চালনে চাৰ্থে) ন্যায়ঃ (নী ধাতোঃ পৰঃ ঘঞ্‌প্ৰত্যয়শ্চ সন্ সিদ্ধং স্যাৎ) ।

সৰলাৰ্থ—যুক্তি অৰ্থত পৰি পূৰ্ব্বক নী ধাতু ঘঞন্ত হৈ পৰিণায় পদ আৰু উচিতাৰ্থত পাশাখেল পৰিচালনা কৰি বুজালে নী ধাতু ঘঞন্ত হৈ ন্যায় পদ সিদ্ধ হব।

৩৯৩। উদঙ্কোঽনুদকাৎ পশ্চাৎ ।

ব্যাখ্যা—অনুদকাৎ (উদকভিন্নাৎ) পশ্চাৎ অন্‌চতেঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ উদঙ্কঃ পদং স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—পানী অৰ্থ নহলে অন্‌চ্ ধাতুৰ ঘঞ্ হৈ উদঙ্ক পদ হব। উদাহৰণ—ঘৃতোদঙ্কঃ ।

৩৯৪। জালমানায় ঈৰিতঃ ।

ব্যাখ্যা—জালমৰ্থে সতি আনায়ঃ (আ-পূৰ্ব্ব নী ধাতোঃ) ঘঞ্ ঈৰিতঃ ।

সৰলাৰ্থ—জাল অৰ্থ হলে আ-নী ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হৈ আনায় পদ হৈছে।

৩৯৫। শীঙো ব্যুপাভ্যাং পৰ্য্যায়ে।

ব্যাখ্যা—পৰ্য্যায়ে-অৰ্থে (অৱসৰে-অৰ্থে) ব্যুপাভ্যাং (বি-উপ পসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) শীঙঃ (শীঙ্ ধাতোঃ ঘঞ্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—অৱসৰ অৰ্থ বুজালে বি-উপ পূৰ্ব্বক শীঙ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বিশায়ঃ।

৩৯৬। অল্ স্বৰান্ত গ্ৰহি গমি বৃদৃভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—স্বাৰান্ত, গ্ৰহি গমি বৃদৃভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্বৰান্ত আৰু গ্ৰহ্-গম্-বৃ-দৃ আদি ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জয়ঃ।

৩৯৭। ক্বচিদন্যতঃ।

ব্যাখ্যা—ক্বচিৎ প্ৰসিদ্ধ্যনুসাৰাৎ অন্যতঃ (স্বৰান্তাদন্যধাতোঃ পৰঃ অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—প্ৰসিদ্ধ নিয়ম থকা হেতুকে স্বৰান্ত ভিন্ন ধাতুৰ পিছতো অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কচঃ।

৩৯৮। উপসৰ্গাদদো ঘস্ন্।

ব্যাখ্যা—অল্ প্ৰত্যয়ে সতি উপসৰ্গাৎ পৰস্য অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে) ঘস্ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অল্ প্ৰত্যয় হলে উপসৰ্গৰ পিছত থকা অদ্ ধাতুৰ ঠাইত ঘস্ আদেশ হব। উদাহৰণ—বিঘসঃ।

৩৯৯। নশ্চ নেঃ পৰাৎ।

ব্যাখ্যা—নেঃ (নি-উপসৰ্গাৎ পৰাৎ) অদ্ ধাতোঃ অল্ স্যাৎ নশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নি উপসৰ্গৰ পিছত থকা অদ্ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব আৰু নও হব। উদাহৰণ—ন্যাদঃ।

৪০০। প্ৰ সম্ পূৰ্ব্ব মদেৰ্হৰ্ষে।

ব্যাখ্যা—হৰ্ষে (আনন্দ লাভে-অৰ্থে সতি) প্ৰসম্ পূৰ্ব্বঃ (প্ৰ-সম্-যুক্তঃ) মদেঃ (মদ্ ধাতোঃ পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আনন্দ লাভ কৰা অৰ্থ বুজালে প্ৰ-সম্ পূৰ্ব্বক মদ্ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰমদঃ।

৪০১। অপ্ৰাদৌ মদ্ ৱ্যধি জপাম্।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ (প্ৰাদি সম্বন্ধাভাৱে সতি মদ্ ৱ্যধিজপাম্ (মদ্-ৱ্যধ্-জপ্-এষাং ধাতূনাং পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি যুক্ত নোহোৱা মদ্-ব্যধ্-জপ্ ধাতুৰ পিছত অল্ হব। উদাহৰণ—মদঃ।

৪০২। স্বন্ হসোৰ্ব্বা।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ স্বন্ হসোঃ (স্বন্-হস্ ধাত্বোঃ) ৱা অল্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰাদি যুক্ত নোহোৱা স্বন্ আৰু হস্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্বানঃ।

৪০৩। সম্ ৱিন্যুপেভ্যশ্চ যমঃ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ সতি সম্ৱিন্যুপেভ্যঃ (সম্-ৱি-নি-উপ উপসৰ্গেভ্যশ্চ পৰঃ) যমঃ (যম্ ধাতোঃ) ৱা অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ ভিন্ন সম্-বি-নি-উপ-উপসৰ্গযুক্ত যম্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সংযমঃ।

৪০৪। নৌ গদ্ নদ্ স্বন্ পঠাম্।

ব্যাখ্যা—নৌ (নি-উপপদে সতি) গদ্ নদ্ স্বন্ পঠাম্ এষাং ধাতূনাং পৰৌ অল্ঘঞৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—নি উপপদ হলে গদ্-নদ্-স্বন্-পঠ্ ধাতুৰ পিছত অল্ আৰু ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নিগদঃ—নিগাদঃ।

৪০৫। পণতে শ্চ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ নৌ চ পৰে সতি পণতেঃ (পণ্ ধাতোশ্চ পৰঃ) ৱা অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰ ভিন্ন নি উপপদ হলে পণ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পণঃ।

৪০৬। পৰিমাণে তু নৈত্যকঃ।

ব্যাখ্যা—পৰিমাণে (ইয়ত্তায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) নৈত্যকঃ (নিত্যমেৱ) পনতে ৰল্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰিমাণ অৰ্থ বুজালে পণ্ ধাতুৰ নিত্যন্তে অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পণঃ।

৪০৭। ক্বণঃ প্ৰাদৌ চ ৱীণায়াম্।

ব্যাখ্যা—ৱীণায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং প্ৰাদৌ চ উপপদে সতি ক্বণঃ (ক্বণ্ ধাতোঃ পৰঃ) ৱা অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ৱীণা (ৱীণ্) অৰ্থ বুজালে প্ৰ আৰু নি উপপদ হলে ক্বণ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নিক্বণঃ।

৪০৮। গ্লহোঽক্ষে।

ব্যাখ্যা—অক্ষে (দ্যূতে গম্যমানে সতি) গ্লহঃ (গ্ৰহ্ ধাতোঃ পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ৰশ্চ লঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পাশা খেল বুজালে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব আৰু গ্ৰহৰ ৰ-ৰ ঠাইত ল হব। উদাহৰণ—গ্লহঃ।

৪০৯। সৰ্ত্তেঃ প্ৰজনে।

ব্যাখ্যা—প্ৰজনে (প্ৰথম গৰ্ব্ভ গ্ৰহণে-অৰ্থে সতি) সৰ্ত্তেঃ (স্থ ধাতোঃ পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। উদাহৰণ—উপসৰঃ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰথম গৰ্ব্ভ ধাৰণ কৰা বুজালে স্থ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব।

৪১০। সমুদ্ভ্যামজতেঃ পশৌ।

ব্যাখ্যা—পশৌ (পশু-অৰ্থে সতি) সমুদ্ভ্যাং (সম্-উৎ পূৰ্ব্বাভ্যাম্) অজতেঃ (অজ্ ধাতোঃ পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পশু অৰ্থ বুজালে সম্ আৰু উৎ উপপদ হলে অজ্ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সমজঃ।

৪১১। অৰ্থভেদে প্ৰাদিযোগে চাল্‌ ঘঞোৰ্ব্যত্যয়ঃ ক্বচিৎ।

ব্যাখ্যা—অৰ্থভেদে (বিভিন্নাৰ্থে) প্ৰাদিযোগে চ কৃচিৎ (প্ৰসিদ্ধপ্ৰয়োগে অলঘঞোঃ প্ৰত্যয়য়োঃ ব্যত্যয়ঃ (বিপৰ্য্যয়ঃ) ভৱতি।

সৰলাৰ্থ—অৰ্থভেদে আৰু প্ৰাদি যোগাযোগত কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধি অনুসাৰে অল্‌ আৰু ঘঞ্‌ প্ৰত্যয়ৰ বিপৰ্য্যয় ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—উৎপ্লাৱঃ।

৪১২। অভ্যুপনিৱিষু হ্বেঞো হৱ্‌ চ।

ব্যাখ্যা—অভ্যুপনিৱিষু (অভি-উপ-নি-ৱি-এষু-উপপদেষু-সতিষু) হেৱঞঃ (হেবঞ্‌ ধাতোঃ পৰঃ) অল্‌ স্যাৎ, হেৱঞ্‌ স্থানে হৱ্‌-আদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অভি-উপ-নি-বি উপপদ হলে হেৱ ধাতুৰ পিছত অল্‌ প্ৰত্যয় হব আৰু হেৱ ধাতুৰ ঠাইত হব্‌ আদেশ হব। উদাহৰণ—অভিহৱঃ।

৪১৩। আহৱ ইতি যুদ্ধে স্যাৎ। ঘঞ্‌ চ নিপানে।

ব্যাখ্যা—যুদ্ধে-অৰ্থে সতি হেৱ ধাতোঃ অল্‌ প্ৰত্যয়ান্তঃ সন্‌ আহৱ ইতিস্যাৎ, নিপানে অৰ্থে ঘঞ্‌ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যুদ্ধ অৰ্থ বুজালে হেৱ ধাতু অল্‌ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ আহৱ পদ হব, আৰু নিপান অৰ্থাৎ জলাশয় আদি বুজালে হেৱ ধাতু ঘঞ্‌ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ আহাৱ পদ হব।

৪১৪। হৱো ভাৱে।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৱাচ্যে সতি হেৱঞ্‌ ধাতোঃ স্থানে হৱঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্য বুজালে হেৱ ধাতু অল্‌ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ হব আদেশ হব। উদাহৰণ—হবঃ।

৪১৫। হন্তেৰ্ব্বধ্‌ চ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৱাচ্যে সতি হন্তেঃ (হন্‌ ধাতোঃ) চ অল্‌ প্ৰত্যয়ে ৱধ্‌ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাব বাচ্য বুজালে, হন্ ধাতু অল্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ বধ্ আদেশ হব। উদাহৰণ—বধঃ।

৪১৬। ঘন্ চ কাঠিন্যে।

ব্যাখ্যা—কাঠিন্যে (অভিধেয়ে) চ অল্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি হন ধাতোঃ স্থানে ঘন্ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কাঠিন্য বুজালে আৰু অল্ প্ৰত্যয় হলে হনা্ ধাতুৰ ঠাইত ঘন্ আদেশ হব। উদাহৰণ—ঘনঃ।

৪১৭। প্ৰঘাণ প্ৰঘণৌ দ্বাৰ প্ৰকোষ্ঠাভ্যাং বহিঃ স্থলে।

ব্যাখ্যা—দ্বাৰ প্ৰকোষ্ঠাভ্যাং (দ্বাৰ গৃহাভ্যন্তৰাভ্যাং) বহিঃ স্থলে গম্যমানে সতি প্ৰঘাণ প্ৰঘণৌ পদে হন্ ধাতোঃ পৰৌ ঘঞলন্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ—ঘৰৰ দুৱাৰ মুখৰ আৰু ভিতৰৰ বহিৰ্ভাগ বুজালে হন্ ধাতু ঘঞ্ আৰু অল্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ প্ৰঘাণ-প্ৰঘণ পদ নিপাত হব।

৪১৮। উদ্ঘন স্তক্ষণাধাৰে।

ব্যাখ্যা—তক্ষণাধাৰে (কাষ্ঠে কাষ্ঠং তক্ষ্যতে যত্ৰ-ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি উদ্ঘনঃ (উৎ পূৰ্ব্ব হন্ ধাতোঃ অলন্তঃ সন্ নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—কাঠৰ ওপৰত থৈ কাঠ কটা অৰ্থ বুজালে উৎ পূৰ্ব্ব হন্ ধাতু অল্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ উদ্ঘন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪১৯ অন্তৰ্ঘনোঽভ্যন্তৰ স্থলে।

ব্যাখ্যা—অভ্যন্তৰস্থলে (গৃহাভ্যন্তৰস্থলে বাচ্যে সতি) অন্তৰ্ঘনঃ পদং নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—ঘৰৰ ভিতৰ অৰ্থ বুজালে অন্তৰ্ঘন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২০। অঙ্গস্ত্বপঘনঃ।

ব্যাখ্যা—অঙ্গঃ (অবয়বে সতি) তু অল্ প্ৰত্যয়ান্তঃ সন্ অপঘনঃ নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—অঙ্গ অৰ্থ বুজালে অপঘন পদ অল্ হৈ নিপাত হব।

৪২১। দ্ৰুঘ ণায়োঘনৱিঘনাঃ কৰণেঽলন্তা নিপাত্যন্তে।

ব্যাখ্যা—কৰণে ৱাচ্যে সতি দ্ৰুঘ ণায়োঘনৱিঘনাঃ (দ্ৰুঘণ অয়োঘন ৱিঘন-এতে-অলন্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে (নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ)।

সৰলাৰ্থ—কৰন বাচ্য বুজালে দ্ৰুঘণ-অয়োঘন আৰু ৱিঘন পদ অল্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২২। স্তম্বঘন স্তম্বঘ্নৌ।

ব্যাখ্যা—কৰণে ৱাচ্যে সতি স্তম্বঘনঃ স্তম্বঘ্নৌ ইত্যেতৌ অল্ প্ৰত্যয়ান্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে।

সৰলাৰ্থ---কৰণ বাচ্য বুজালে স্তম্বঘন আৰু স্তম্বঘ্ন পদ অল্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২৩। ৱিঘ্নঃ পৰিঘস্তথা প্ৰতিঘঃ।

ব্যাখ্যা—কৰণে ৱাচ্যে ভাৱে চ ৱাচ্যে ৱিঘ্নঃ প্ৰতিঘঃ পৰিঘঃ এতে অল্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—কৰণ আৰু ভাৱ বাচ্য বুজালেও বিঘ্ন-পৰিঘ-আৰু প্ৰতিঘ পদ হন্ ধাতু অলন্ত হৈ নিপাত সিদ্ধ হব।

৪২৪। নিঘ্নঃ কৰ্ম্মণি।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মণিৱাচ্যে সতি নিঘ্নঃ ইতি নিপাত্যতে।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে নিঘ্ন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২৫। নিমিতো নিঘঃ।

ব্যাখ্যা—কৰণে ৱাচ্যে নিমিতঃ (নি-পূৰ্ব্ব মাঙ্ ধাতোঃ), নিঘঃ (নি পূৰ্ব্ব হন্ ধাতোশ্চ) অলন্তঃ সন্ভ নিপাতনাৎ সিদ্ধঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰণ বাচ্য হলে নিমিত (পৰিমাণ বাচক) আৰু নিঘ (ৱৃক্ষাদিবাচক) পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২৬। উদ্ঘস্তু প্ৰশংসায়াম্। সঙ্ঘঃ সমূহে আশ্ৰয়ৱচন উপঘ্নঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰশংসায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং উদ্ঘঃ, সমূহে-অৰ্থে সঙ্ঘঃ, আশ্ৰয় ৱচনে সতি উপঘ্নঃ এতে তু অলন্তাঃ সন্তঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰশংসা অৰ্থত উদ্‌ঘ, সমূহ বুজালে সংঘ আৰু আশ্ৰয় অৰ্থ বুজালে উপঘ্ন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২৭। স্থা স্না পাব্যধ্ যুধাদেঃ কঃ।

ব্যাখ্যা—স্না স্থা পা ব্যধ্ যুধাদেঃ পৰঃ কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্থা-স্না-পা-ব্যধ্ আৰু যুধ আদি ধাতুৰ পিছত ক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰস্থঃ।

৪২৮। ট্বনুবন্ধাদথুচ্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—ট্বনুবন্ধাৎ (টু-অণুবন্ধাৎ ধাতোঃ পৰঃ) অথুচ্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলাৰ্থ—টু অণুবন্ধ সম্ভাব্য ধাতুৰ পিছত অথুচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বেপথুঃ।

৪২৯। ড্বনুবন্ধাত্ত্ৰিমক্ তেন নিবৃত্তে।

ব্যাখ্যা—তেন নিবৃত্তে (তেন ধাত্বৰ্থেন নিষ্পন্নে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ড্বণুবন্ধাদ্ধাতোঃ পৰঃ ত্ৰিমক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কোনো ধাতুৰ দ্বাৰা নিষ্পন্ন হোৱা অৰ্থ বুজালে সম্ভাব্য ডু অণুবন্ধ ধাতুৰ পিছত ত্ৰিমক প্ৰত্যয় হব। উদা—কৃত্ৰিমম্।

৪৩০। যাচি ৱিচ্ছি প্ৰচ্ছি যজাং স্বপি ৰক্ষি যতাঞ্চ নঙ্।

ব্যাখ্যা—যাচি ৱিচ্ছি প্ৰচ্ছি যজাং স্বপি ৰক্ষি যতাঞ্চ (যাচ্-ৱিছ্-প্ৰচ্ছ-যজ্-স্বপ্-ৰক্ষ্-যৎ ধাতূনাঞ্চ পৰঃ নঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যাচ্-ৱিছ্-প্ৰচ্ছ-যজ্-স্বপ্-ৰক্ষ্ আৰু যৎ ধাতুৰ পিছত নঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যাচ্ঞা।

৪৩১। উপসৰ্গে দঃ কিঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্গে উপপদে সতি দঃ (দা সংজ্ঞকাদ্ধাতোঃ পৰঃ) কিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—উপসৰ্গ উপপদ হলে দা সংজ্ঞক ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৱিধিঃ।

৪৩২। কৰ্ম্মণ্যধিকৰণেঽর্থে।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণে-অৰ্থে সতি কৰ্ম্মণি উপপদে চ সতিদা সংজ্ঞকাদ্ধাতোঃ পৰঃ কিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অধিকৰণ অৰ্থত কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দা সংজ্ঞক ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জলনিধিঃ।

৪৩৩। অনড্ ভাৱাধিকৰণ কৰণেষু।

ব্যাখ্যা—ভাৱাধিকৰণ কৰণেষু ৱাচ্যেষু সৎষু ধাতুমাত্ৰাৎ পৰঃ অনট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ, অধিকৰণ আৰু কৰণ বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত অনট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্থানম্।

৪৩৪। স্বৰান্তেভ্যো নাম্নি ঘঃ স্যাৎ। ঘে হ্ৰস্ব শ্চস্ব।

ব্যাখ্যা—নাম্নি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং স্বৰান্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ঘঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঘে প্ৰত্যয়ে সতি ধাতোঃ হ্ৰস্ব শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা বুজালে স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত ঘ প্ৰত্যয় হব আৰু ধাতু হ্ৰস্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰলয়ঃ।

৪৩৫। ক্তিঃ স্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং ৱাচ্যাং সত্যাং ধাতোঃ পৰঃ ক্তিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে ধাতুৰ পিছত ক্তি প্ৰত্যয় হব আৰু ক্তি প্ৰত্যয়াদি প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ হব। উদাহৰণ—নীতিঃ।

৪৩৬। ঋদন্ত ল্বাদিতো নিঃ স্যাৎ। গ্লা ম্লা হাজ্যাং ত্বনি স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ঋদন্ত ল্বাদিতঃ (ঋদন্ত লূ আদিতঃ) নিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, গ্লা ম্লা হা জ্যাং ধাতুনাং তু অনিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—ঋদন্ত আৰু লূ আদি ধাতুৰ পিছত নি প্ৰত্যয় হব আৰু গ্লৈ-ম্লৈ-হা-জ্যা ধাতুৰ পিছত অনি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—লূনিঃ।

৪৩৭। কৃষ্যাদেঃ কিঃ।

ব্যাখ্যা—কৃষ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ কিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৃষ্যাদি ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কৃষিঃ।

৪৩৮। অজাদিভ্য স্তুণিঃ।

ব্যাখ্যা—অজাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰস্তু নিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অজ্ আদি ধাতুৰ পিছত নি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আজিঃ।

৪৩৯। সম্পদাদেঃ ক্বিপ্ চ।

ব্যাখ্যা—সম্পদাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ শ্চ ক্বিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সম্-পদ্ আদি ধাতুৰ পিছত ক্বিপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সম্পৎ।

৪৪০। ক্তি ৰপি ভাৱে পচি গা পা স্থাম্।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৱাচ্যে সতি পচি গা পা স্থাম্ (পচ্-গা-পা-স্থা এষাং ধাতূনাং) অপি ক্তিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্য বুজালে পচ্-গা-পা-স্থা ধাতুৰ পিছত ক্তি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পক্তিঃ।

৪৪১। ব্ৰজি যজি সমজাদিভ্যঃ ক্যপ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ত্তৰি চ ৱাচ্যে ব্ৰজি যজি সমজাদিভ্যঃ (ব্ৰজ্-যজ্-সম্ পূৰ্ব্ব-অজ্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ত্তৃ বাচ্য বুজালে ব্ৰজ্-যজ্-সম্ পূৰ্ব্ব অজ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰজ্যা।

৪৪২। কৃঞো যক্ চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ভাৱে চ ৱাচ্যে কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ যক্ চ-কাৰাৎ ক্যপ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ত্তৃ আৰু ভাৱ বাচ্য বুজালে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত যক্ আৰু ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ৰিয়া-কৃত্যা।

৪৪৩। সর্ত্তেস্তু যোঽপি চ।

ব্যাখ্যা—সর্ত্তেস্তু (পৰি উপসর্গাৎ পৰঃ সৃ ধাতোঃ) যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, অপিচ ক্যপ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পৰি উপসর্গ যুক্ত সৃ ধাতুৰ পিছত য আৰু ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৰিসর্য্যা।

৪৪৪। উতি সাতি হেতি যূতি জূতয়ঃ স্যুর্নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা—উতি-সাতি-হেতি-যূতি-জূতি এতে ক্ত্যান্তাঃ সন্তঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলাৰ্থ—উতি-সাতি-হেতি-যূতি আৰু জূতি পদ ক্তি প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৪৪৫। পর্য্যেষণা পৰীষ্টিশ্চ কীর্ত্তনা কীর্ত্তিৰিত্যপি।

ব্যাখ্যা—পর্য্যেষনা-পৰীষ্টিঃ-চ কীর্ত্তনা-কীর্ত্তিঃ-ইত্যপি ক্ত্যন্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—পর্য্যেষণা-পৰীষ্টি-কীর্ত্তনা-কীর্ত্তি আদি পদ নিপাত হৈছে।

৪৪৬। অপীচ্ছা মৃগয়া ৰ্বর্হা জাগর্য্যা জাগৰা ঝৰা।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছা মৃগয়া-ৰ্বর্হা-জার্গয্যা-জাগৰা-ঝৰা-অপি-অ য প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলাৰ্থ—ইচ্ছা-মৃগয়া-বর্হা-জাগর্য্যা-জাগৰা আৰু ঝৰা আদি পদ অ আৰু য প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৪৪৭। গুৰোঃসেটো হলন্তাদঃ। সনাদি প্ৰত্যয়াদপি।

ব্যাখ্যা—গুৰোঃ (গুৰুমতঃ) সেটঃ হলন্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ, সনাদি প্ৰত্যয়াদপি ধাতোঃ পৰশ্চ অঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰধান নিয়ম বুজালে সেট্ ধাতু, হলন্ত আৰু সনাদি প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুৰ পিছতো অ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আশংসা।

৪৪৮। ষানুবন্ধ ভিদাদেৰঙ্। ভীষি চিন্ত্যাদিকাদপি।

ব্যাখ্যা—ষানুবন্ধঃ (ষানুবন্ধাৎ) ভিদাদেঃ পৰঃ, ভীষি (ভীষ্ধাতোঃ), চিন্ত্যাদিকাদ্ধাতোশ্চ পৰঃ অঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ষানুবন্ধ ধাতু, ভিদাদি ধাতু, ভীষ্ ধাতু আৰু চিন্তি আদি ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জৰা।

৪৪৯। আদন্তাচ্চ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে বাচ্যে সতি আদন্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ অঙ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্য বুজালে আদন্ত ধাতুৰ পিছতো অঙ্ হব। উদাহৰণ—প্ৰমা।

৪৫০। ঈষি শ্ৰন্থ্যাসি বিৱন্দ ইনন্তাদপ্যন: স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ঈষি শ্ৰন্থ্যাসি বিৱন্দ ইনন্তাৎ (ঈষ্-শ্ৰন্থ্-আস্-বিদ্-ৱন্দ্-ইনন্তাৎ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ অনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলাৰ্থ—ঈষ্-শ্ৰন্থ্-আস্-বিদ্-ৱন্দ্ আৰু ইনন্ত ধাতুৰ পিছত অন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঈষনা।

৪৫১। অকণ্ ভৱতি সংজ্ঞায়াম্।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং ধাতোঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা বুজালে ধাতুৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুষ্পভঞ্জিকা।

৪৫২। অকণ্ পৰ্য্যায়াৰ্হ ঋণে। ভাৱ মাত্ৰে চ কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে চ) ভাৱ মাত্ৰে বাচ্যে, পৰ্য্যায়াৰ্হঋণে -অৰ্থে চ ধাতোঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ভাৱ বাচ্য হলেও প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত অৱসৰ-সমৰ্থ আৰু ঋণ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তৱাদ্যশায়িকা।

৪৫৩। ইঞ্পি প্ৰশ্নোত্তৰয়োঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰশ্নোত্তৰয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ ধাতোঃ পৰঃ ইঞঃ প্ৰত্যয়ঃ -অপি স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰশ্নোত্তৰদান অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত ইঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কা কাৰিঃ।

৪৫৪। নঞ্ পূৰ্ব্বাদাক্ৰোশে হ্নিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—আক্ৰোশ (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) নঞ্-পূৰ্ব্বাদ্ধাতোঃ পৰঃ-অনিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দা অৰ্থ বুজালে নঞ্ পূৰ্ব্ব ধাতুৰ পিছত অনি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অজীৱনিঃ ।

৪৫৫। ণচ্ স্যাৎ ক্ৰিয়া ৱিনিময়ে ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াৱিনিময়ে (ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতুভ্যঃ পৰঃ নচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তন হোৱা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত নচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ব্যাক্ৰোশী ।

ইয়াৰ পৰা স্ত্ৰীলিঙ্গ নিবৃত্ত হ'ল ।

৪৫৬। ইনণ্ ক্ৰিয়াভিব্যাপ্তৌ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াভিব্যাপ্তৌ অৰ্থে সতি ধাতোঃ পৰঃ ইনণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া ব্যাপ্তি অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত ইনপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সাম্বেশিনম ।

ইতি ক্ত্যাদি প্ৰকৰণম্ ।

৪৫৭। ঈষৎ সুপূৰ্ব্বাৎ সৌকাৰ্য্যেদুষ্খে দুঃ পূৰ্ব্বকাত্তু খল্ ।

ব্যাখ্যা—সৌকাৰ্য্যে দুষ্খে চ অৰ্থে সতি ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যয়োঃ সতোঃ-ঈষৎ-সু-দুঃ-পূৰ্ব্বকাদ্ধাতোঃ পৰঃ খল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সুকাৰ্য্য আৰু দুঃখজনক অৰ্থ হলে ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে ঈষৎ, সু আৰু দু পূৰ্ব্বক ধাতুৰ পিছত খল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সুকৰঃ ।

৪৫৮। ঈষৎ সুদুঃ পূৰ্ব্ব কৰ্ত্তৃ কৰ্ম্ম পূৰ্ব্বক ভূকৃঞোঃ ।

ব্যাখ্যা—ঈষৎ সুদুঃ পূৰ্ব্ব কৰ্ত্তৃ কৰ্ম্ম পূৰ্ব্বকয়োঃ ভূকৃঞোঃ (ভূ-কৃঞ-ধাত্বোঃ পৰঃ) খল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—ঈষৎ-সু-দুঃ আৰু কৰ্ত্তা-কৰ্ম্মবাচক পদ আগত থাকিলে ভূ আৰু কৃ ধাতুৰ পিছত খল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আঢ্যংকৰঃ ।

৪৫৯। হিত্বা দ'ৰিদ্ৰামাদন্তাদনঃ স্যাৎ খল্ বিৰোধকঃ।

ব্যাখ্যা—দৰিদ্ৰাং হিত্বা (বৰ্জ্জয়িত্বা) ঈষৎ সুদুঃ পূৰ্ব্বাৎ-আদন্তা-দ্ধাতোশ্চ পৰঃ খল্ বিৰোধকঃ অনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—দৰিদ্ৰা ধাতুৰ বাহিৰে ঈষৎ সু-দুঃ পূৰ্ব্ব আদন্ত ধাতুৰ পিছত খল্ প্ৰত্যয়ক বাধি অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঈষৎপানঃ—।

৪৬০। শাস্ যুধ্ মৃষ্ দৃশ্ ধৃষাং ৱা।

ব্যাখ্যা—ঈষৎ সু-দুঃ পূৰ্ব্বাৎ শাস্-যুধ্-মৃষ্-দৃশ্-ধৃষ্-এষাং ধাতূনাং পৰঃ ৱা (ৱিকল্পেন) খল্ বাধকঃ অনঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ঈষৎ-সুঃদুঃ পূৰ্ব্ব শাস্-যুধ্-মৃষ্-দৃশ্-ধৃষ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে খল্ বাধক অন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুশাসনঃ।

৪৬১। ণিন্ স্যাদাৱশ্যকে।

ব্যাখ্যা—আৱশ্যকে-অৰ্থে গম্যমানে সতি কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে চ ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—আৱশ্যক অৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ত্তৰি বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৱশ্যঙ্কাৰী।

৪৬২। অধমৰ্ণাৰ্থে চ ণিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অধমৰ্ণাৰ্থে (ঋণ গ্ৰহীতৰি কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে সতি) ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অধমৰ্ণ (ঋণ গ্ৰহীতা) অৰ্থ আৰু কৰ্ত্তৃ কাৰক বুজালে ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মহ্যন্দায়ী।

৪৬৩। গৌণাদ্ যে প্ৰত্যয়া মুখ্যক্ৰিয়া কালে ভৱন্তিতে।

ব্যাখ্যা—গৌণাদ্ যে প্ৰত্যয়াঃ কথিতাঃ তে প্ৰত্যয়াঃ মুখ্য ক্ৰিয়াকালে ভৱন্তি।

সৰলাৰ্থ—যি প্ৰত্যয়বোৰ গৌণ হিচাপে ব্যৱহাৰ হয় সেই প্ৰত্যয়বোৰ আগতে মুখ্য ক্ৰিয়া কালত ব্যৱহাৰ হব।

৪৬৪। তিক্ স্যান্নামন্যাশিষি চ। কেচিৎ কৃৎ প্ৰত্যয়া-অপি।

ব্যাখ্যা—নামনি (সংজ্ঞায়াং) আশিষি চ (আশীৰ্ব্বাদে-অৰ্থে চ সতি) ধাতোঃ পৰঃ তিক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, কেচিৎ (অন্যো-অন্যা কৃৎ প্ৰত্যয়াঃ-অপি ভৱন্তি)।

সৰলাৰ্থ—সংজ্ঞা আৰু আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ হলে ধাতুৰ পিছত তিক্ প্ৰত্যয় হব, আৰু কেতিয়াবা আন কৃৎ প্ৰত্যয়বোৰো হব।
উদাহৰণ—তন্তিঃ। (৫ম বিন্যাসঃ)
(ষষ্ঠ বিন্যাসঃ)

৪৬৫। পৰা ৱৰাভ্যাং যোগে ক্ত্বা।

ব্যাখ্যা—পৰাৱৰাভ্যাং যোগে (পূৰ্ব্বাপৰদেশ কাল সম্বন্ধে গম্যে) কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ক্ত্বা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—পূৰ্ব্বাপৰ দেশ কালৰ সম্বন্ধ বুজালে আৰু কৰ্ত্তৃ বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্নাত্বা।

৪৬৬। মেঙো ম্বিশ্চ যপি ন ৱা।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়য়োৰ্ব্বিনিময়ে-অৰ্থে সতি মেঙঃ (মেঙ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্ত্বা স্যাৎ, যপি (ক্ত্বা-যপি সতি) ন ৱা ৱিকল্পেন মেঙঃ স্থানে মি আদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—ক্ৰিয়া বিনিময় অৰ্থ বুজালে মেঙ্ ধাতুৰ পিছত ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত যপ্ হলে বিকল্পে মেঙ্ ধাতুৰ ঠাইত মি আদেশ হব। উদাহৰণ—অপমিত্বা।

৪৬৭। নিষেধ ৱাচ্যলং খল্বোঃ পক্ষে ক্ত্বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—নিষেধৱাচ্য (নিষেধযুক্তঃ—ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি) অলং খলু উপপদয়োৰ্যোগে চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ পক্ষে ক্ত্বা স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিষেধ কৰা অৰ্থ বুজালে অলং আৰু খলু পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অলংকৃত্বা।

৪৬৮। কৰ্ত্তৃৰৈক্যে ক্ৰিয়ানৈক্যে পূৰ্ব্বকাল ক্ৰিয়াৰ্থ কাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃৰৈক্যে ক্ৰিয়ানৈক্যে ইত্যৰ্থে সতি, পূৰ্ব্বকাল ক্ৰিয়াৰ্থকাৎ ধাতোঃ পৰঃ ক্ত্বা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—'ভিন্ন ক্ৰিয়াৰ একে কৰ্ত্তা' এনে অৰ্থ বুজালে আগৰ ধাতুৰ পিছত ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্নাত্বা জগৌ।

৪৬৯। অপূৰ্ব্ব কালাৎ কুত্ৰাপি।

ব্যাখ্যা—অপূৰ্ব্ব কালাৎ (পূৰ্ব্বকাল ক্ৰিয়াৰ্থক ভিন্নাৎ) কুত্ৰাপি যুগপৎ ক্ৰিয়াৰ্থকাচ্চ ধাতোঃ পৰঃ ক্ত্বা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কেতিয়াবা পূৰ্ব্বকালিক ক্ৰিয়াৰ্থ ভিন্ন একেলগে দুটা ক্ৰিয়াৰ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঋনংকৃত্বাপশুৎ।

৪৭০। ণম্ চাভীক্ষ্ণ্যে।

ব্যাখ্যা—আভীক্ষ্ণ্যে (পৌনঃপুণ্যে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতোঃ পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ক্ত্বা চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কোনো ক্ৰিয়া বাৰে বাৰে কৰা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গায়ং গায়ং ক্ৰীড়তি।

৪৭১। অগ্ৰে প্ৰথম পূৰ্ব্বেষু।

ব্যাখ্যা—অগ্ৰে প্ৰথম পূৰ্ব্বেষু উপপদেষু সতিষু ধাতোঃ পৰৌ ণম্ ক্ত্বৌ স্যাতাম্।

সৰলাৰ্থ—অগ্ৰে প্ৰথম আৰু পূৰ্ব্ব উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অগ্ৰেভুক্ত্বা--।

৪৭২। নিন্দ্যে কৰ্ম্মণি হ্ৰস্বান্ত স্বাদ্বৰ্থে হপি কৃঞঃ খমিঞ্।

ব্যাখ্যা—নিন্দ্যে (আক্ৰোশনাৰ্থে) হ্ৰস্বান্ত স্বাদু অৰ্থে চ গম্যমানে সতি কৰ্ম্মণি উপপদে কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ খমিঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিন্দা অৰ্থ বুজালে আৰু হ্ৰস্বান্ত স্বাদু শব্দাৰ্থ হলে, কৰ্ম্ম-বাচক পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খমিঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চৌৰঙ্কাৰম্।

৪৭৩। অন্যথৈৱম্-কথমিত্থম্-পূৰ্ব্বাদনধিকাৰ্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—অনধিকাৰ্থাৎ (অন্যথাদ্যতিৰিক্তাৰ্থ ভিন্নাৎ) অন্যথৈৱম্ কথমিত্থম পূৰ্ব্বাৎ (অন্যথা-এৱম্-কথম্-ইত্থম্-উপপদাৎ-চ) কৃঞঃ পৰঃ খমিঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অন্যথা আদি পদতকৈ অতিৰিক্ত পদৰ অৰ্থ নুবুজালে আৰু অন্যথা-এৱম্-কথম্-ইত্থম্ পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খমিঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—এৱঙ্কাৰম্।

৪৭৪। প্ৰত্যুত্তৰস্যাক্ষময়া দানে যথা-তথা-পৰাৎ।

ব্যাখ্যা—দানে-অৰ্থে গম্যে প্ৰত্যুত্তৰস্য অক্ষময়া (অসহনে চ সতি) যথা-তথা-পৰাৎ-অনধিকাৰ্থাৎ কৃঞঃ পৰঃ খমিঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—প্ৰত্যুত্তৰদান বিষয়ত অসহন অৰ্থ বুজালে আৰু অধিক অৰ্থ নহলে যথা তথা আৰু পৰ পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খমিঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যথাকাৰম্।

৪৭৫। যাৱতি জৱ ৱিদ্ভ্যাং ণম্।

ব্যাখ্যা—যাৱতি (যাৱৎ উপপদে সতি) জীৱৱিদ্‌ভ্যাং (জীৱ-ৱিদ্-আভ্যাং পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—যাৱৎ শব্দ উপপদ হলে জীৱ আৰু ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যাৱজ্জীৱম্।

৪৭৬। কৰ্ম্মণি সাকল্যে দৃশি ৱিদ্ভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণি উপপদে সাকল্যে চ অৰ্থে গম্যে দৃশিৱিদ্ভ্যাম্ (দৃশ-ৱিদ্-আভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু সাকল্য অৰ্থ বুজালে দৃশ্ আৰু ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কন্যাদৰ্শম্।

৪৭৭। পূৰেৰ্ণম্ স্যাদূশ্চ লুপ্বা বৃষ্টি প্ৰমাণ ৱোধনে।

ব্যাখ্যা—বৃষ্টি প্ৰমাণ ৱোধনে-অৰ্থে গম্যে কৰ্ম্মোপপদে চ সতি পূৰেঃ (পূৰ্ ধাতোঃ পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) (উকাৰশ্চ) লুক্ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বৃষ্টি প্ৰমাণ আৰু বোধন অৰ্থ বুজালে, কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে পূৰ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। বিকল্পে পূৰ্ ধাতুৰ উকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সীতাপ্ৰমম্বুদো-অবৰ্ষৎ।

৪৭৮। চৰ্ম্মোদৰ পৰাৎ পূৰেঃ।

ব্যাখ্যা—চৰ্ম্মোদৰ পৰাৎ (চৰ্ম্ম-উদৰ-উপপদাৎ) পূৰেঃ (পূৰ্ ধাতোঃ পৰঃ ণম্ স্যাৎ)।

সৰলাৰ্থ—চৰ্ম্ম আৰু উদৰ পদ উপপদ হলে পূৰ্ ধাতুৰ পিছত নম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চৰ্ম্মপূৰম্।

৪৭৯। ণম্ চেলাৰ্থ পৰাৎ ক্নোপেঃ।

ব্যাখ্যা—চেলাৰ্থ পৰাৎ (ৱস্ত্ৰ ৱাচকাৎ পৰাৎ) ক্নোপেঃ (ক্নূয়ী ধাতোঃ পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—বস্ত্ৰ বাচক পদ উপপদ হলে ক্নুয়ী ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---চেলক্নোপম্।

৪৮০। গাত্ৰ পুৰুষয়োঃ স্নাতে ৰস্তুৰ্ভৰদিনাৰ্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—অন্তৰ্ভৰদিনাৰ্থকাৎ (অন্তৰ্ভূত-ইন্ প্ৰত্যয়াৰ্থকাৎ) গাত্ৰ পুৰুষয়োঃ উপপদয়োঃ সতোঃ স্নাতেঃ (স্না ধাতোঃ পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—গাত্ৰ আৰু পুৰুষ পদ উপপদ হলে ইন্ প্ৰত্যয়ান্তক স্না ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাত্ৰস্নায়ম্।

৪৮১। নিমূলে কষতে ৰ্ণম্ স্যাৎ। সমূলে তু হনেৰপি।

ব্যাখ্যা—নিমূলে (উপপদে সতি) কষতেঃ (কষ্ ধাতোঃ পৰঃ) ণম্ স্যাৎ, সমূলে (উপপদে চ সতি) হনেঃ-অপি (হন্ ধাতোৰপি) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিমূল পদ উপপদ হলে কষ্ ধাতুৰ আৰু সমূল পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—নিমূলকাষম্, সমূলঘাতম্।

৪৮২। জীৱে গ্ৰহঃ শুষ্কচূৰ্ণ ৰূক্ষপূৰ্ব্বাৎ পিষস্তু ণম্।

ব্যাখ্যা—জীৱে (জীৱ উপপদে সতি) গ্ৰহঃ ধাতোঃ পৰঃ, শুষ্ক-চূৰ্ণ-ৰূক্ষ-উপপদাৎ পিষস্তু (পিষ্ ধাতোশ্চ পৰঃ) তু ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জীৱ পদ উপপদ হলে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত আৰু শুষ্ক, চূৰ্ণ আৰু ৰূক্ষ পদ উপপদ হলে পিষ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জীৱগ্ৰাহম্—শুষ্কপেশম্।

৪৮৩। অকৃতে তু কৃঞঃ।

ব্যাখ্যা—অকৃতে উপপদে সতি কৃঞঃ পৰস্তু ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অকৃত পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ণম্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—অকৃতকাৰম্।

৪৮৪। কৰণোপপদে হন্তেঃ।

ব্যাখ্যা—কৰণোপপদে (কৰণাৰ্থকোপপদে সতি) হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ) পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰণবাচক পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত ণম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাদঘাতম্।

৪৮৫। ণম্ গ্ৰহেৰপিচৱৰ্ত্তি বৃত্তিভ্যাং হস্তৱাচি কৰণোপপদেষু।

ব্যাখ্যা—হস্তৱাচি কৰণোপপদেষু ৱৰ্ত্তি বৃত্তিভ্যাং পৰঃ-অপিচ গ্ৰহেঃ (গ্ৰহধাতোশ্চ পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—কৰণাৰ্থক হস্তবাচক পদ উপপদ হলে ইনন্ত বৃৎ আৰু অনিনন্ত বৃৎ ধাতুৰ পিছত আৰু গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হস্তৱৰ্ত্তম্, পাণিগ্ৰাহম্।

৪৮৬। স্বাৰ্থৱাচি কৰণেষু পুষোণম্। স্নেহনীয় কৰণেষু পিষস্তু।

ব্যাখ্যা—স্বাৰ্থ ৱাচি কৰণেষু উপপদেষু পুষঃ (পুষ্ ধাতোঃ পৰঃ ণম্ স্যাৎ, স্নেহনীয় কৰণেষু (স্নিগ্ধদ্ৰব্য কৰণোপপদেষু চ) পিষঃ (পিষ্ ধাতোস্তু) ণম্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—নিজ স্বাৰ্থ বুজোৱা পদ উপপদ হলে পুষ্ ধাতুৰ পিছত আৰু জুলীয়া বাচক পদ উপপদ হলে পিষ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আত্মপোষম্—ঘৃতপেষম্।

৪৮৭। অধিকৰণেষু চ বন্ধঃ।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণেষু উপপদেষু বন্ধঃ (বন্ধ ধাতোশ্চ পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—অধিকৰণ বাচক পদ উপপদ হলে বন্ধ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাননবন্ধম্।

৪৮৮। জীৱে কৰ্ত্তৰ্য্যুপপদে নশো ণম্। পুৰুষে ৱহঃ।

ব্যাখ্যা—জীৱে কৰ্ত্তৰি উপপদে সতি নশঃ (নশ্ ধাতো৭ পৰঃ ণম স্যাৎ, পুৰুষে উপপদে চ সতি ৱহঃ (ৱহ্ ধাতোঃ পৰশ্চ ণম প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—জীৱ কৰ্ত্তা বাচক পদ উপপদ হলে নশ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব, আৰু পুৰুষ পদ উপপদ হলে ৱহ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জীৱনাশম্—পুৰুষৱাহম্।

৪৮৯। উৰ্দ্ধে কৰ্ত্তৰি শুষ্ পূৰেঃ ।

ব্যাখ্যা—উৰ্দ্ধে কৰ্ত্তৰি উপপদে সতি শুষ্ পূৰেঃ (শুষ্ পূৰ্ ধাত্বোঃ) পৰঃ-ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উৰ্দ্ধ কৰ্ত্তৃবাচক পদ উপপদ হলে শুষ্ আৰু পূৰ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—উৰ্দ্ধশোষম্—উৰ্দ্ধপূৰম্ ।

৪৯০। উপমান কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্ৰো ৰূপপদয়োৰ্দ্ধাতুতো ণম্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—উপমান কৰ্ম্মকৰ্ত্ত্ৰোঃ (উপমান কৰ্ম্ম-কৰ্ত্তৃ বাচকয়োঃ-উপপদয়োঃ সতোঃ ধাতুতঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—উপমান কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৃবাচক পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—স্বৰ্ণ নিধায়ম্ ।

৪৯১। কষাদৌ ণম্ কৃতো যস্মাৎ স এৱানু প্ৰযুজ্যতে ।

ব্যাখ্যা—যস্মাৎ কষাদৌ (ধাতৌপৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ কৃতঃ স এৱ অত্ৰ অনু প্ৰযুজ্যতে (তস্য এৱানু প্ৰয়োগঃ ভৱতি) ।

সৰলাৰ্থ—যিবোৰ উপপদৰ পিছত কষাদি ধাতুৰ নম্ প্ৰত্যয় হব বুলি উক্তি কৰিলে সেইবোৰেই এই পৰ্য্যন্ত প্ৰয়োগ কৰা হব ।

৪৯২। তৃতীয়ান্তেষু পদনংশেঃ ।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়ান্তেষু উপপদেষু সৎসু উপদনংশেঃ (উপদনশ্ ধাতোঃ পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তৃতীয়ান্ত পদ উপপদ হলে উপদনশ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মাংসোপদংশম্ ।

৪৯৩। ক্ৰিয়য়োৰেক কৰ্ম্মত্বে তদ্বদ্ধিংসাৰ্থকাত্তু ণম্ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়য়োঃ এক কৰ্ম্মত্বে সতি তদ্বৎ (তৃতীয়ান্তোপপদে সতি) হিংসাৰ্থকাদ্ধাতোঃ পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—তৃতীয়ান্ত পদ উপপদ হলে আৰু দুটা ক্ৰিয়া পদৰ একেটা কৰ্ম্মপদ হোৱা বুজালে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—হস্তোপঘাতম্ ।

৪৯৪। সপ্তম্যন্তে তৃতীয়ান্তেচাত্যাসত্তি প্ৰমাণয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যন্তে তৃতীয়ান্তে (সপ্তম্যন্ত তৃতীয়ান্ত-উপপদেসতি) অত্যাসত্তি প্ৰমাণয়োঃ (সান্নিধ্য প্ৰমাণ প্ৰতীতৌ সত্যাং) ধাতুভ্যঃ ণম্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সপ্তম্যন্ত আৰু তৃতীয়ান্ত পদ উপপদ হলে, সান্নিধ্য আৰু প্ৰমাণ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কেশগ্ৰাহম্ ।

৪৯৫। উপপীড় ৰুধ্ কৃষশ্চ ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যন্ত তৃতীয়ান্ত উপপদে সতি উপপীড়্-ৰুধ্-কৃষশ্চ (উপ-পীড়্-ৰুধ্-কৃষ্-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ণম্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—সপ্তম্যন্ত আৰু তৃতীয়ান্ত পদ উপপদ হলে উপপীড়্-কৃষ্-কৃষ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পাৰ্শ্বয়োৰুপ-পীড়ম্ ।

৪৯৬। অপাদানে ত্বৰায়াং ণম্ ।

ব্যাখ্যা—ত্বৰায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং অপাদানে/অপাদানোপপদে) ধাতোঃ পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—শীঘ্ৰ অৰ্থ বুজালে আৰু অপাদান বাচক পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ৰুদ্ধাকৰ্ষম্ ।

৪৯৭। দ্বিতীয়ান্তে চ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিতীয়ান্তে (দ্বিতীয়ান্ত পদে উপপদে সতি) ধাতোৰ্ণম্ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—দ্বিতীয়ান্ত পদ উপপদ হলেও ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—লোষ্ট্ৰগ্ৰাহম্ ।

৪৯৮। অধ্ৰুৱেঽঙ্গে দ্বিতীয়ান্তে ।

ব্যাখ্যা—অধ্ৰুৱে-অঙ্গে (যস্মিন্নঙ্গে ছিন্নে প্ৰাণী নম্ৰিয়তে তস্মিন্ ৱাচ্যে সতি) দ্বিতীয়ান্ত উপপদে চ সতি ধাতোৰ্ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলাৰ্থ—অধ্ৰুৱাঙ্গ অৰ্থাৎ যি অঙ্গ হানি হলে প্ৰাণী নমৰে তেনে অঙ্গ পদ বুজালে আৰু দ্বিতীয়ান্ত পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভ্ৰূৱিক্ষেপম্ ।

৪৯৮(ক)। =অঙ্গে পৰিক্লিশ্যমানে ॥

ব্যাখ্যা—পৰিক্লিশ্যমানে অঙ্গে উপপদে পীড়ার্থ ধাতো র্ণম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰিক্লিশ্যমান অঙ্গ উপপদ হলে পীড়ার্থক ধাতুত নম্ হব।

৪৯৯। ৱীপ্সা ৱিষয়ে কৰ্ম্মণি ৱিশি পদি পতি স্কন্দতিভ্যো ণম্। আভীক্ষ্ণ্যার্থে চৈষাম্।

ব্যাখ্যা—ৱীপ্সা ৱিষয়ে কৰ্ম্মণি উপপদে সতি আভীক্ষ্ণ্যার্থেচ (পৌনঃ পুণ্যে-অর্থে চ) ৱিশি পদি পতি স্কন্দতিভ্যঃ (ৱিশ্-পদ্-পৎ-স্কন্দ্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্যাপকেচ্ছা অর্থ বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে পৌনঃ পুণ্য অর্থযুক্ত ৱিশ্-পদ্-পৎ-স্কন্দ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গেহং গেহং প্ৰৱেশম্।

৫০০। কালৱাচিন্য সুতৃষোর্ব্যৱধায়ি ক্ৰিয়ার্থয়োঃ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱধায়ি ক্ৰিয়ার্থয়োঃ সতোঃ কাল ৱাচিনি (কালৱাচক দ্বিতীয়ান্ত উপপদে চ সতি অসুতৃষোঃ (অসুতৃষ্ ধাত্বোঃ) ণম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্যৱধান বাচক ক্ৰিয়ার্থ বুজালে কালবাচক দ্বিতীয়ান্ত পদ উপপদ হলে অসু আৰু তৃষ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্ব্যহমত্যাসম্।

৫০১। নাম শব্দে গ্ৰহাদিশ্যো র্ণম্।

ব্যাখ্যা—নাম শব্দে উপপদে সতি গ্ৰহাদিশ্যোঃ (গ্ৰহ্-দিশ্-ত্ৰয়োঃ পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নাম উপপদ হলে গ্ৰহ আৰু দিশ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নাম গ্ৰাহম্।

৫০২। অব্যয়েষু কৃঞঃ ক্ত্ৱাণমৌ যোগ্যান্যথোক্তিষু।

ব্যাখ্যা—যোগ্যান্যযোক্তিষু যোগ্যতৰ উক্তিষু গম্যমানেষু সৎষু) অব্যয়েষু উপপদেষু চ কৃঞঃ পৰৌ ক্ত্ৱাণমৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—যোগ্য ভিন্ন উক্তি অৰ্থ বুজালে আৰু অব্যয় পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ক্ত্বা আৰু নম্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—উচ্চৈঃকাৰম্।

৫০৩। তিৰ্য্যক্ কৃঞঃ সমাপ্ত্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—সমাপ্ত্যৰ্থে গম্যমানে সতি তিৰ্য্যক্ উপপদে চ সতি কৃঞঃ ধাতোঃ পৰৌ ণম্ ক্ত্বৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—সমাপ্তি হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু তিৰ্য্যক্ পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—তিৰ্য্যক্‌কাৰম্।

৫০৪। তসন্তাঙ্গধমে ধা ধা ৱিনা নানা সু ভূকৃঞোঃ।

ব্যাখ্যা—তসন্তাঙ্গধমে ধা ধা (তস্ প্ৰত্যয়ান্তাঙ্গে সতি) ধমে ধা ধা প্ৰত্যয়ান্তে চ সতি ৱিনা নানা সু-উপপদেষু, চ ভূকৃঞোঃ পৰয়োঃ ণম্‌ক্ত্বৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—তস্ প্ৰত্যয়ান্ত অঙ্গবাচক পদ হলে, ধম-ধা-ধা আদি প্ৰত্যয় যুক্ত ভূ আৰু কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—দ্বিধাকাৰম্।

৫০৫। তুষ্ণীং ভূৱোঽন্বগ্ ভূৰস্তু পৰস্যেচ্ছানুৱৰ্ত্তনে।

ব্যাখ্যা—পৰস্যেচ্ছানুৱৰ্ত্তনে (অন্যেচ্ছানুকৰণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) তুষ্ণীং-অন্বগ্ উপপদে চ সতি ভূৱঃ-তু (ভূ ধাতোঃ পৰঃ) ণম্‌ক্ত্বৌ স্তঃ।

সৰলাৰ্থ—আনৰ ইচ্ছানুসৰি কৰা অৰ্থ বুজালে তুষ্ণীং আৰু অন্বগ্ উপপদ হলে ভূ ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু ক্ত্বা প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—তুষ্ণীংভাৱম্।

৫০৬। ইশ্ তিপৌ ধাতু নিৰ্দ্দেশে সিদ্ধ্যতঃ।

ব্যাখ্যা—ধাতু নিৰ্দ্দেশে সতি ইশ্ তিপৌ (তনৌ) ধাতু কাৰ্য্যং সিদ্ধ্যতঃ।

সৰলাৰ্থ—ধাতু নিৰ্দ্দেশ বুজালে ইশ্ আৰু তিপ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰণে শিৎ সংজ্ঞা আৰু তনু সংজ্ঞাৰ স্থি কাৰ্য্য সেইবোৰ কাৰ্য্য কৰা হব।
উদাহৰণ—জুহোতিঃ।

৫০৭। সন্ধ্যভাৱঃ পৌনৰুক্ত্যং ৱিভক্তীনাঞ্চ লোপ নম্ ।
ব্যাখ্যেয় ব্যাখ্যয়োৰৈক্যং সুখবোধ কৃতে কৃতম্ ॥

ব্যাখ্যা—সন্ধ্যভাৱঃ (সন্ধেৰভাৱঃ) পৌনৰুক্তং (পুনঃ পুনৰুক্তং) ৱিভক্তীনাঞ্চ লোপনং ব্যাখ্যেয় ব্যাখ্যেয়োঃ (ব্যাখ্যায় ব্যাখ্যানয়োঃ) যদুক্তং চ তৎসৰ্ব্বং সুখ বোধকৃতে (সুখ বোধকৰণে) কৃতং স্যাৎ।

সৰলাৰ্থ—সন্ধিৰ অভাৱ, পুনৰুক্তি, বিভক্তিৰ লোপ আদি, ব্যাখ্যা কৰিব লগা আৰু ব্যাখ্যা কৰা আদি যাৱতীয় কাৰ্য্যবোৰ সুখবোধৰ কাৰণে কৰা হৈছে।

(ইতি কৃৎ প্ৰকৰণম্ সমাপ্তম্)

মূল গ্ৰন্থত আছে যে—

গগন গ্ৰহমনূ শাকে, (১৪৯০ শকাব্দ)
নাকেন্দ্ৰাচাৰ্য্য বাসৰে শৰদি ।
অধিপৌৰ্ণমাসি পূৰ্ণা,
সম পদ্যাত শব্দবিদ্যেয়ম্ ।
সমাপ্তশ্চায়ং গ্ৰন্থঃ ।

লেখক—শ্ৰীজিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য ।
ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী ।
নৱগিৰি পথ,
গুৱাহাটী-৩
১২ বহাগ ।
১৩৯০ চন ।

শুধৰণী পত্ৰ

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
মুখকসলং	মুখকমলং	১	৩
ধনির্য্যাস	ধৰ নির্য্যাস	১	১২
নিদেশাম্	নিদেশম্	২	১
নিদেশ্যতি	নিদেশাতি	২	১
গ্ৰৰ	এৰ	৩	১
বিধানার্থং	ৱিধানার্থং	৩	১৪
সংজ্ঞাকাঃ	সংজ্ঞকাঃ	৪	২৫
হোৰ্য্য	হোৰা	৫	৯
অতগ্ৰৱো	অতএৱো	৮	১৪
অর্নঃ	অর্ণঃ	৯	৮
অৰল	অৰলঃ	৯	২১
আৰ	আৰ্	৯	২৭
শাস্ত্ৰভেদ	শাস্ত্ৰভেদং	১০	২৫
সৱৰ্নঃ	সৱৰ্ণঃ	১১	১
মাপাদ্যতে	মাপদ্যতে	১১	৩
গুনা	গুণা	১২	১৪
প্ৰাগোগেলাপঃ	প্ৰাগেলাপঃ	১৩	১৮
সন্ধিশ্চ্য	সন্ধিশ্চ	১৪	১৫
ৱৰ্ণস	ৱৰ্ণস্য	১৫	২৩
অন্য	অ কাৰ ভিন্ন	১৬	২৬
তেহয়ী	তে-অমী	১৮	১২
মনীবাদী	মণীবাদী	১৯	২২
ওদন্তস্	ওদন্তম্	২০	৩
ৰাগায়োঃ	ৰাগয়োঃ	২১	১৯
প্ৰাগ্নুৱৃত্তি	প্ৰাগ্নুতঃ	২২	১২
ন	ণ	২৩	১

(খ)

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
প্ৰশনাদি	প্ৰশানাদি	২৪	১
শকৰে	শকাৰে	২৪	১৪
হকাৰস্য	মকাৰস্য	২৫	২৩
লভত্যালুম্বাৰঃ	লভত্যানুস্বাৰঃ	২৬	৭
ভু	তু	২৬	১২
মূৰ্দ্ধণ্যোৰ্দ্ধেন্দু	মূৰ্দ্ধন্যাৰ্দ্ধেন্দু	২৬	১৭
তদ্বগ	তদ্বৰ্গ	২৬	২৭
প্ৰায়েন	প্ৰায়েণ	২৭	৩
শকাৰঃ	শকাৰ	২৭	২৪
উস্তাৰনীয়	উস্তাৰনীয়ঃ	২৮	৭
নিগদ্যত্তে	নিগদ্যাতে	২৮	১৪
বিকল্পেপ	বিকল্পেন	২৮	২২
বিৰ্বভাষয়া	বিভাষয়া	২৯	১
উচ্চৰিত	উচ্চাৰিত	২৯	১৫
হপি	-অপি	২৯	২৬
মঞ	নঞ	৩০	২৯
থাকিলে	থাকিলেও	৩১	৮
বম্ব	স্বৰ	৩১	১০
হপি	-অপি	৩১	২৩
পয়োহপি	পয়ো-অপি	৩১	২৪
গম্যানায়াং	গম্যমানায়াং	৩৫	৭
অস্পদং	আস্পদং	৩৬	১৩
উশব্দানু	শব্দানু	৩৯	১৫
প্ৰক্ৰিয়বোৰ	প্ৰক্ৰিয়াবোৰ	৪১	২০
বহুবচনৰ	বহুবচন	৪১	২৬
চপৰে	চ পৰে	৪৩	১০
বিভক্তিঃ	বিভক্তি	৪৩	২৯
শ্ৰীশাৎ	শ্ৰীশস্য	৪৫	১৮
সংজ্ঞা	লোপ হলে	৪৭	১০
দেৱত	দেৱতে	৪৭	২৭

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
কেষঞ্চিৎ	কেষাঞ্চিৎ	৪৮	২৩
মৎষু	সৎষু	৪৯	২
সবীৰিতাঃ	সমীৰিতাঃ	৪৯	১৭
ভৱন্ত	ভৱন্ত্	৪৯	২৬
জ্ঞা	জ্ঞাতি	৫১	১৭
পূৰ্ব্বাদঃ	পূৰ্ব্বাদেঃ	৫১	২৭
ইত্যাৰণ্যতৰে	ইতৰান্যতৰে	৫৩	৯
আন	আন বিভক্তিৰ	৫৩	২৩
ৱিভষয়া	ৱিভাষয়া	৫৩	২৮
ঋন্	ঋণ্	৬০	৬
নৃপাম্	নৃণাম্	৬০	৮
এৰকাৰৰ	ঋকাৰৰ	৬০	১৪
হপি	অপি	৬০	২৮
সাধ্য	সাধ্যৰ	৬১	২৩
অৰ্থ	অথ	৬২	২
ধাত্ৰী	ধাত্ৰী	৬২	৮
নহ'ব	হব	৬৩	১১
ইম্	ইষ্	৬৪	৩
বাচকা	ৱাচকা	৬৫	৬
অষ্টাদশা	অষ্টাদশ	৬৫	৭
দ্বিত্বদি	দ্বিত্বাদি	৬৫	১৮
বাচ্যাং	ৱাচ্যাং	৬৬	২
বিকল্পেন	ৱিকল্পেন	৬৬	৭
চতুৰ্নাম্	চতুৰ্ণাম্	৬৬	২৪
বিভক্তিষু	ৱিভক্তিষু	৬৬	২৬
বাচ্যে	ৱাচ্যে	৬৭	২২
বাচকা ঃ	ৱাচকাঃ	৬৮	১৪
বিকল্পেন	ৱিকল্পেন	৬৮	২৬
বিকল্পেন	ৱিকল্পেন্	৬৯	২৩
বিভক্তি	ৱিভক্তি	৭০	২৮

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
বাধিনা	ৱাধিণা	৭২	৮
বিকল্পেন	ৱিকল্পেন	৭২	১১
পুর্ম্বিবধিঃ	পুৰ্ব্ববিধিঃ	৭২	১৪
মার্দ্দবেন	মাৰ্দ্দৱেন	৭২	২০
শ্রুতে	শ্ৰুতে	৭২	২৪
মণিকাৰস্য	মনিকাৰস্য	৭৩	৬
বিভাষয়া	ৱিভাষয়া	৭৪	৬
বোৰৰ	বোৰৰ পিছত	৭৪	৮
সৈ্যবানি	সৈ্যৱাণে	৭৪	১১
অনি	অণি	৭৪	১২
শ্রুবে	শ্ৰুৱে	৭৫	৫
সর্গিষ্মু	সর্পিষ্মু	৭৫	১১
বিৰামে	ৱিৰামে	৭৫	১৮
ভ্রম্লি	ভ্ৰজ্জি	৭৭	৫
বর্ণনাং	ৱৰ্ণানাং	৭৯	২৭
বিষয়ে	ৱিষয়ে	৮০	১১
বিকল্পেন	ৱিকল্পেন	৮০	১১
বিষয়ে	ৱিষয়ে	৮০	১৯
বিষয়েষু	ৱিষয়েষু	৮০	২১
এবং	এৱং	৮২	৪
স্যাদ	স্যার্দ্	৮৩	১
ধাতুন	ধাতুনঃ	৮৩	১১
বিদ্বান্	ৱিদ্বান্	৮৩	১৭
ৱর্বস্সঃ	বর্বস্সঃ	৮৩	১৮
বিদুষঃ	ৱিদুষঃ	৮৩	২৪
বিদুষ্মান	ৱিদুষ্মান্	৮৪	২
বিদ্বৎ	ৱিদ্বৎ	৮৪	১৩
বিকল্পেন	ৱিকল্পেন	৮৫	২
হব	লোপ হব	৮৫	৫
শুণ	শুণ	৮৬	২১
শুণাম্	শুনাম্	৮৬	২২

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
হস্তি	হাস্ত	৮৬	২৩
দঃ	দঃ	৮৭	২৩
ঘুটস্বৰে	ঘুট্‌স্বৰে	৮৮	১২
ৰসাকৌ	ৰসকৌ	৯৩	২
অমুনী	অমুনি	৯৫	৩
যয়ম	যূ্য়ম্	৯৬	৮
বাক্য	ৰাক্য	৯৮	১৯
ৱম্নৌ	ৱাম্নৌ	১০০	১৭
সদয়ঃ	সাদয়ঃ	১০০	২৫
বিশেষ্যদি	বিশেষ্যাদি	১০১	২২
হর্থে	-অর্থে	১০২	৫
বচক	বাচক	১০২	৮
সর্ব্বকাঃ	সর্ব্বকঃ	১০৪	৫
বহুচম্মিকা	বহুচর্ম্মিকা	১০৫	৫
পূর্ব্বে	পূর্ব্ব	১০৫	১৯
সতিষ	সতিষু	১০৫	২৮
বদাচিৎ	কদাচিৎ	১০৯	১১
ক্বচিত	ক্বচিৎ	১০৯	২১
টষ	ষট	১১০	২৩
স্ত্রীলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গে	১১১	২৭
ৰীবৈক	ৰীবৈক	১১২	২০
প্রত্যয়ৰ	প্রত্যয়	১১৫	১৭
ভৱেৎ	ভৱেৎ	১১৬	৩
বহুব্রিহী	বহুব্রীহি	১১৭	১২
বৎ	পৎ	১১৭	১৪
ত্বদ	ত্বাদ	১১৭	১৯
ৱুপাত	ৱুতাৎ	১১৭	২০
পূবব	পূর্ব্ব	১১৮	১৮
মথাত্মা	মন্মাত্মা	১১৯	১৬
মথাত্মা	মন্মাত্মা	১১৯	১৭

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
ষথাত্ৰা	ষন্মাত্ৰা	,,	১৯
ষথাত্ৰা	ষন্মাত্ৰা	,,	২০
প্ৰকীৰ্ষ	প্ৰকীৰ্ণ	,,	২৭
সাৰেন	সাৰেণ	১২২	২৭
অনু	অনু আদি	১২৩	৬
স্তাতী	স্তৌতী	১২৫	২০
স্বাদ	স্বিদি	,,	২৬
গমিনি	গামিনি	১২৭	১২
নত্বং	ণত্বং	১৩০	৪
ষ্মাটি	ৰ্ম্মটি	,,	১৮
গ্ৰামন্যাৰ্দেঃ	গ্ৰামণ্যাদেঃ	১৩৫	২১
ক্ষুভনদেঃ	ক্ষুভানদে	১৩৬	১
নত্বং	ণত্বং	,,	১১
পদ্ব	পদ	১৩৭	২
পাধমহে	পামহে	,,	২
লভ।	লতা	,,	১০
সম্য	সম্যগ্	১৩৮	১৯
ঋণ	ৰ্ঋণ	,,	২০
সগ	সৰ্গ	১৪০	১
প্ৰাত্যাঙ্	প্ৰত্যাঙ্	,,	১৭
বাপ্যতে	ব্যাপ্যতে	১৪১	২১
গৌনং	গৌণং	১৪২	১০২
স্তজ্ঞঃ	সংজ্ঞঃ	১৪৩	৪
ৰদ	পদ	১৪৪	২
দ্বিকৰ্ম্ম	দ্বি কৰ্ম্ম	,,	৪
প্ৰদৰ্শন্তে	প্ৰদৰ্শ্যন্তে	১৪৬	১৭
কোশল	কৌশল	,,	২২
উঁপেহপিচ	উপোঅপিচ	১৪৮	২৭
ত	×	১৪৯	৬

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
হৰ্থে	-অৰ্থে	”	১৮
বাচকে	ৰাচকে	”	২৮
কৰ্ম্মনি	কৰ্ম্মণি	১৫০	৪
বিকাৰে	ৰিকাৰে	”	২৫
ৰষ্ট	ৰষট্	১৫২	১২
মিৱষিত	ভিৱষিত	”	১৬
শুণে	শুনে	১৫৩	৪
ধত্বো	ধাত্বো	১৫৭	২১
হৰ্থে	-অৰ্থে	১৫৯	২৩
ক্ষাথঃ	ক্লাথঃ	১৬০	৮
শব্দো	শব্দে	১৬১	২
লুপ্তাপৰঃ	লুপ্তাণঃ	১৬২	১২
হৰ্থে	-অৰ্থে	”	২৩
তদনেক্ষ্য	তদপেক্ষ্য	১৬৫	৪
পদকাম্বকং	পদকদম্বকং	১৬৬	১০
আকাঙক্ষা	আকাঙক্ষা	”	১৪
ৰিধেযৈঃ	ৰিধেয়ৈঃ	১৬৭	৪
ষীড়ৰিতঃ	ষড়ীৰিতাঃ	”	১৭
হৰা	হৰঃ	১৭০	১৫
প্ৰিয়সঃ্যাৎ	প্ৰিয়ঃস্যাৎ	”	২২
ৰিশ্যেষ্য	ৰিশেষ্য	১৭২	২২
তত্তাৰেহের্থ	তত্তাৰেঅৰ্থে	১৭৪	২৩
বাক্যে	ৰাক্যে	১৭৫	২
পোট	পোটা	”	৬
সাধৰ্ম্মঃ	সাধৰ্ম্ম্যঃ	”	১২
বিশেষ্যং	ৰিশেষ্যং	”	২৪
এদ .	এৱ	”	২৫
বেদিতব্যঃ	ৰেদিতব্যঃ	”	২৭
পাণ্ডৱ এৱ	পাণ্ডৱঃ	১৭৬	৯

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শারী
সমাহার্থে	সমাসার্থে	১৭৮	২৪
হর্থে	-অর্থে	”	২৫
দিনাদবঃ	দিনাদয়ঃ	১৭৯	৮
ষেগ্যে	যোগ্যে	১৮৩	২৪
চতুর্য্যন্তেভলানা	চতুর্থ্যন্তের্লানা	১৮৬	১৬
বিঋল্পেন	বিকল্পেন	১৮৮	২৬
শব্দে	শব্দ	১৯৪	১৯
সংখ্যাবাসন্	সংখ্যাবান্ সন্	১৯৫	১৪
পুব্বচ্চ	পুংব্বচ্চ	”	২১
গার্গৌ	গার্গ্যৌ	”	২৪
ক্রথক	ক্রমক	১৯৮	৭
অসমাহতৌ	অসমাহ্বতৌ	১৯৯	২৪
ম্নিত্যং	র্ম্নিত্যং	২০২	১৫,২৩
সমস্যেত	সমস্যতে	”	”
যৌগদ্যে	যৌগপদ্যে	২০৩	৭
নিহিমম্	নির্হিমম্	২০৪	৫
হর্থে	-অর্থে	”	১২
অভ্যাগ্নিম্	অভ্যগ্নিম্	২০৫	২৬
ভবত্তি	ভবত্তিঃ	২০৭	৩
বংশ্যা	বংশ্য	”	২৬
স্ববচিতে	স্ববর্চিতে	২০৮	২৫
কণীয়সঃ	কনীয়সঃ	২০৯	৭
কণিষ্টঃ	কনিষ্ঠঃ	”	৭
দন্তক্ত	দন্তঞ্চ	”	২১
শদানাং	শব্দানাং	২১০	৫
বিশেষ্বনং	বিশেষণং	”	৮
অগ্ন্যাদি	অগ্ন্যাদি	২১১	২৪
অন্	অণ্	২১৪	১
শ্রুব	শ্রুব	”	১০

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	পংক্তি
শ্রুব	ধ্রুব	২১৪	১২
মতহ	মহত্ত	২১৫	৫
সম্বিণঃ	সাম্বিণঃ	২১৭	১০
অদ্ধিত	তদ্ধিত	"	১
কৃষ্ণ্য	বৃষ্ণ্য	"	১৫
দৰ	পদব	"	১৯
অন্	অণ্	"	২২
স্ব	শ্ব	২১৮	৭
লিণঃ	লিগোঃ	২১৯	২০, ২২
ইত্যাদি	ইত্যপি	২২০	১৬
ক্ষৌদ্রেয়বঃ	ক্ষৌদ্রেয়ঃ	২২১	৭
ষ্নপি	প্পপি	"	২১
এয়ন্	এয়ণ্	২২২	২৩
অন্	অণ্	২২৪	৪
মানবঃ	মাণবঃ	"	৮
অনাদি	অণাদি	"	১৩
প্রত্যয়ে	প্রত্যয়ো	"	১৩
ষ্নপি	প্পপি	"	২২
দৌহিত্র	দৌহিত্র্য	২২৫	৮
ব্যৎস্যে	বৎস্যে	২২৬	২৭
বিৃষয়ে	বিষয়ে	২২৭	১৫
বজ	বাজ	২২৯	১২
ম	য	২৪০	১১
যম্বন্তেভ্যঃ	যঞন্তেভ্যঃ	২৪১	৯
পহিত	পিহত	"	১২
শিদদ্যায়া	দ্বিদ্যায়া	২৪২	১৮
লব্দৰ	শব্দব	"	২২
চবিত্ত	চষতি	২৪৫	৪,৬
ওষ্যার্থে	ওথার্থে	২৪৬	১৮

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	পংক্তি
ছিত	পিছত	২৪৮	৩
সীতষু	সতিষু	”	১২
ত্যার্থে	ত্যর্থে	২৪৯	৩
হাব্বাদর্থে	হাব্বাদ্যর্থে	২৫২	২৬
ইত্য	ইত্যা	২৫৩	১৬
দ্বিদ্য	দ্বিদ্যা	২৫৪	৩
তেভ্য	স্তেভ্য	২৫৫	২৫
শৌপিকম্	শৌর্পিকম্	২৫৬	১৬
মুক্তৌ	নুক্তৌ	২৬২	২৭
প্রত্যা্য়	প্রত্যয়	২৬৪	৫
ঋাত্বিজঃ	ঋত্বিজঃ	”	১৮
তত্ত্ব	তন্ত্র	২৬৫	২৩
নীণৌ	গ্লনীনৌ	২৬৬	১০
অথ্র	অর্থ	”	২৪
যুম্ম	যুষ্ম	২৬৮	২
ঈননৌ	ঈনযৌ	”	১৩
প্রপ্তি	প্রাপ্তি	”	১৯
‘যত’	য’ত	২৬৯	১
সম্মখ	সম্মুখ	”	১
পুন্না	পুন্ন	২৭০	১
স্যাদ্	স্যাদ্	”	১৭
ধানৰ	শস্যৰ	”	২৫
ধানৰ	শস্য	২৭১	৬
কাহহ	কাহ	”	৮
তক্ষ	তঙ্গু	”	২০
হ্যন্ত্য	হ্যন্ত্যম্	২৭৪	১২
সেড়	সোড়	২৭৪	২১
ণ্যঃ	ণ্যতঃ	২৭৬	১৫
হ্যখে	-অথে	২৭৮	২৫

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
য ণ্	যণ্	২৮০	৬
সতি	যাচ্য	২৮৫	৮
ৰর্ন	ৰ্ণ	”	১১
ৰর্নী	ৰ্ণী	”	১৫
প্রাণিত	প্রাণীত	২৮৬	২২
অন্	অণ্	২৮৮	২৭
গাণ্ডিৰম	গাণ্ডীৰম্	২৯০	১৮
পৰ	পৰঃ	২৯৬	১৪
নয়াচ্চ	পয়াচ্চ	২৯৭	৯
প্রত্যয়া	প্রত্যয়ঃ	”	২০
ওভ	উভ	২৯৮	২০
ৱিভৎ	ত্তিৱৎ	৩০০	১৩
ন্দি	দ্বি	”	২
তদ	তদঃ	৩০৩	১
ধ্যষ্ঠ	ধ্যষ্ট	”	৬
সৰ্ব্ব	অষ্ট	”	৮
যত্তভ্যোঃ	যত্তভ্যঃ	”	৭
স্তুতস্	স্ত্ৰতস্	৩০৫	১০
অকাৰস্য	অৱৰস্য	৩০৬	১৫
দূৰো	দূৰে	৩০৭	১
অহিচ্	আহিচ্	”	১০
শ্বাৰী	শ্ব্যাৰী	৩০৮	২
সাতি	সাতিঃ	”	১৬
ডচ্	ডাচ্	৩০৯	৮
ক্ষেপনে	ক্ষেপণে	”	২০
উপমাধ	উপমান	৩১১	২৫
দেশীয়তুঃ	দেশীয়ৰঃ	৩১৩	২১
সমানাথে	সমানার্থে	৩১৬	৫
কৰনাৎ	কৰণাৎ	৩১৭	১০
খাৰ্য্যা	খার্য্যা	৩২১	১৭

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
ব্ৰহ্মপ	ব্ৰহ্মণ্	৩২২	২৫
ইকীমে	ইতীমে	৩২৩	৮
পশ্চ	পশ্চা	৩২৪	১৬
কদ্ৰৌঃ	কদ্ৰোঃ	৩৩০	৪
প্ৰয়	প্ৰত্যয়	,,	১৭
প্ৰতীয়ৰ	প্ৰত্যয়ৰ	৩৩১	১০
বৃদ্ধি	ৰ্বৃদ্ধি	৩৩২	৪
বেনু	ৰেণু	৩৩৩	১৫
ন	ণ	,,	২১
বন্দাৰু	ৰন্দাৰুঃ	৩৩৬	১
বশ্য	ৰশ্য	,,	১২
ভবিষ্যতি	ভবিষ্যন্তি	৩৩৮	১১
বিভাগতঃ	ৰিভাগতঃ	,,	১৫
স্মৰাচ্য	স্তৰাচ্য	৩৩৯	২২
শকুৰন্তি	শন্কুৰন্তি	৩৪৯	২৫
স্বাদেঃ	শ্বাদেঃ	৩৫০	১৯
ভ	ভ-ত	৩৫১	৪
ম্না	ৰা	৩৫২	১৪
সম্	সন্	৩৫৩	১৯
বস্তে	ৰস্তেঃ	৩৫৫	২৬
বণ	বৰ্ণ	৩৫৭	৫
ঈশীত	ঈশীড্	,,	১৪
তস্যাৎ	স্যাৎ	৩৫৮	৫
যোতে	যোগে	৩৬০	১৪
পহুত	পিহুত	৩৬১	১১
ব্যৱড়াৰ	ব্যৱহাৰ	,,	১১
বিভজনে	ভিব্যঞ্জনে	,,	১৩
হৰ্থে	-অৰ্থে	,,	২০
শুণঃ	শুৰ্ণঃ	৩৬৮	১৯

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
কৰ্ৰি	বৰ্ণৰ	৩৭০	২
উদান্ত	উপান্ত	”	৫
শষত	শেষত	”	২১
ধ	ধা	৩৭১	১৮
লব্ধি	ৱব্ধি	৩৭২	২৩
স্ত	স্ত	৩৭৪	৩
ৱৃদ্ধো	ৱৃদ্ধ্যো	”	৪
ভভিষ্যতি	ভৱিষ্যতি	৩৭৫	২
ল্যাম্	স্যাৎ	৩৭৬	১৫
বিনত্তঃ	ৱিনত্তয়ঃ	৩৮০	১০
বিশি	ৱিষি	৩৮০	৪
ৰণগ্ল্য	ৰণাগ্ল	৩৮৩	১৩
কথামিয়	কথয়ামি	”	৪৫
ত	স্ত	”	১৬
সীষ্ঠ	সী ষ্ট	৩৮৪	৮
লুঘ	লুঙ্	৩৮৬	৭
ভবিষ্যন্তে	ভ ৱিষ্যন্ত্যো	৩৮৮	২৪
বদন্তি	ৱদন্তি	৩৮৯	৫
ত্সাম	স্যাতম্	”	১৩
স্যাথাস্	স্যোথাস্	”	১৪
অনিটো	অনিটৌ	৩৯০	২৬
ফাহিৰে	বাহিৰে	৩৯১	১০
অনিটৌ	অনিটো	৩৯২	১
খেপ্	ক্লপ্	”	১৭
অকাৰস	অকাৰস্য	”	২৫
ধাভাঃ	ধাতোঃ	৩৯৮	১৯
সত	সতি	৩৯৯	৭
বয়তেঃ	ব্যয়তেঃ	”	৭
বৰ্ণন	বৰ্ণৰ	৪০০	৭

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
লির্টি	লিঁটি	৪০০	৮
বৰ্ব্বা	ৰ্ব্বা	”	১৮
ষণাদি	সনাদি	৪০১	১০
বিক্তিভ্ত	বিভক্তি	৪০৩	২
অস	অস্ ধাতুৰ	৪০৮	১০
র্ণ	র্ন	৪১২	১
ডাৎ	তাৎ	৪১২	৮
ষধাঃ	পধাঃ	৪১৭	২৫
ৰূথ	ৰূধ	৪১৮	২৪
লোন	লোপ	৪১৮	২৯
কাষ্য	কার্য্য	৪২০	৬
বস্তং	ৰস্ত্রং	৪২০	২৮
সণ্	সন্	৪২১	২৫
পৰাশু	পৰাষু	”	২৭
ঘণ্ডি	ষণ্ডি	৪২৩	২৫
প্র	প্রা	”	২৬
এক্ক	একে	৪২৫	৪
ৰগূঃ	ৰঘুঃ	৪২৬	২৮
শ্চপি	শ্চাপি	৪২৭	১৬
আন্যাদি	অন্যাদি	”	১৯
কেষ্বাৎ	কেষাং	”	২২
হে	হেৰ	৪২৯	৯
হা	হা	”	২৪
ষক্ত	যুক্ত	৪৩২	১৮
বিনয়তে	ৰিনয়তে	৪৩৩	২
বচন	ৰচন	৪৩৬	২০
অথ	অর্থ	৪৩৭	১১
শ্রু	শ্র্য	৪৪০	১৬
নমোঃ	ণমোঃ	৪৪৯	১

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	পংক্তি
লপ্যাতে	লুপ্যাতে	৪৫৬	৩
অশনয়াতি	অশনায়তি	৪৫৮	১৬
অথে	-অর্থে	৪৫৯	২
মিঞ্	ঘিঞ্	"	১০
হাঅপি	হাপি	"	১৮
ইত্যদ্যর্থে	ইত্যাদ্যর্থে	৪৬১	৭
আম	আয	৪৬২	১২
জহ্লন	জংহন	৪৬৪	১৮
কার্য্যানি	কার্য্যাণি	৪৬৭	২
মঙ্	যঙ্	৪৬৮	২
বজালে	বুজালে	৪৬৯	১২
কর্ম্মানঃ	কর্ম্মাণঃ	৪৭০	২৫
কষ্ঠা	কষ্ঠৌ	৪৭১	১৪
ঘাতে	ঘাতো	৪৭২	২৯
প্রমা	প্রথমা	৪৭৩	২
অবর্জ্জনে	অবর্জ্জনে	"	১২
সবাশী	সেবাশী	৪৭৯	১১
কলিম	কেলিম	৪৮৫	২৪
পগার্গন্ত	পবর্গান্ত	৪৮৬	১
প্রকীত্তিতঃ	প্রকীর্ত্তিতঃ	৪৯২	৮
শত্ম	শত্ষ্ক	৪৯৭	৬
গেহর্থে	গেহে-অর্থে	"	২১
হাঞ	হাঞঃ	৪৯৯	১২
বন্ট	বন্টঃ	৪০০	২০
পুর্ব্ব	পূর্ব্ব	৫০১	৩
বা	বাচ্যে	৫০৬	১৭
বিড়নো	বিড়্নো	৫১০	২
সতিষ	সতিষু	৫১৪	৮
প্রতাঙ্	প্রত্যাঙ্	"	২৩

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
বচক	ৱাচক	৫১৫	৪
কৰ্ত্তৃষু	কৰ্ত্তৃ	,,	১৬
মাঙ	মাঙ্	৫১৮	১৫
এপ্	ষ্ণপ্	৫১৯	১৭
প্রত্য	প্রত্যয়ঃ	৫২০	১০
ৱিশ্ন	ৱিদ্১	৫২৯	১
গমনাথ	গমনাৰ্থ	৫২৯	২৭
লনঃ	লুনঃ	৫৩১	১৫
ক্ষীনঃ	ক্ষীণঃ	৩৩২	২০
ৱিভাষয়া	ৱিভাষয়া	৫৩৫	৮
কৰ্ম্মনো	কৰ্ম্মণো	৫৩৬	২
ব্রশ্চিতা	ব্রশ্চিত্বা	,,	২০
ৱাণু	ৱানু	,,	২৪
প্রত্যাতঃ	প্রত্যয়তঃ	,,	২৭
কণু	কনু	৫৩৮	৩
কাণু	কানু	৫৪২	৪
আধেড্	অধেড্	,,	৬
ক্ৰিপিচ্ছো	ক্ৰিপিচ্ছ্ৰো	৫৪৫	৭
পদস্য	পদ্যস্য	৫৪৮	২৬
পাৰিণায়	শাৰিণয়ে	৫৫০	১৫
ঘস্ন	ঘস্১	৫৫১	১৭
পনতে	পণতে	৫৫৩	৫
হনা	হন্	৫৫৫	৬
হ্ৰুশ্চস্ব	হ্ৰস্বশ্চ	৫৫৮	১১
পৰঃ	পৰ	৫৫৯	৮
পয্যোষনা	পয্যোষণা	৫৬০	১২
ইনপ্	ইনণ্	৫৬২	১৪
দৰ	দৰিদ্ৰা	৫৬৩	১
পুণ্যো	পুন্যো	৫৬৫	৪

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
জৱ	জীৱ	৫৬৬	৪
ৱিদ্	ৱিভ্যাং	,,	৫
ধাতো	ধাতোঃ	৫৬৮	২২
কৃষ্	ক্বধ্	৫৭০	১২
পদে	পদে চ	,,	২০
ণম্	ণম্	৫৭১	৫
পুণ্যে	পুন্যে	,,	৭
ন্যযো	ন্যথো	,,	২৫
ষোগ্যতৰ	ষোগ্যেতৰ	,,	২৫
শুধৰণী	শুধৰণি	(ক)	১

শুধৰণি দি গ্ৰন্থখন শেষ কৰা হ'ল।

ইতি—
লেখক—
২২/১২/৮৮ ইং